

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXVII. KÖTET

2015. 2. FÜZET

Mitikus lények és mesehősök államosítása

*

A dalbetétes mesék hermeneutikája

*

Élettörténeti párhuzamok egy református ébredési mozgalom nyomán
létrejött bibliaórák közösségben

*

A (nép)dal: a nemzeti identitás hordozója. A széki énektalimok margójára

*

Reflexiók az erdélyi és budapesti romák új vallásos kultúrájáról
(általános jellemzők és fontos különbségek)

*

Egy szerzetesi közösség tagjainak fényképezési gyakorlata

*

A kultúra fogalma Franz Boas munkásságában

*

In memoriam

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2015
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Egyed Emese, Ilyés Szilárd-Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtitkár),
Feyné Vincze Mária, Tánczos Vilmos, Veress Károly

A szám szerkesztője
Tánczos Vilmos

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România; e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

BETHLEN GÁBOR
Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári
GLORIA–IDEA nyomdában

Felelős vezető
Nagy Péter

Tekei Erika

Mitikus lények és mesehősök államosítása

Népmese, meseátdolgozás, műköltészeti mese – meseviták az 1940-es évek végén és az 1950-es évek első felében

Bevezetés és kérdések

A mesékbe foglalt bölcsesség élni és túlélni segít, a mese hőse megmutatja a vészhelyzethez kivezető utat, hogy mit kell tennünk akkor, amikor bármi vagy bárki az élet működését, a világ rendjét veszélyezteti. A második világháborút követő években, az 1940-es évek második felében sokan nem tudtak mit kezdeni a népmesével, hivatalosan, intézményesen elhatárolódtak tőle, talán azért, mert a mesehős szabadon mozog a lélek és a szellem tartományai között, és a reális világban ez akkoriban nem adatott meg.

Tanulmányomban a romániai magyar néprajzi könyvkiadás második korszaka – az 1948–1989 közötti időszak – első évtizedének *mesevitáit* elemzem, azt vizsgálom, hogyan viszonyultak ebben az időszakban, az adott történelmi-politikai kontextusban a népmeséhez, mit vártak el a professzionális olvasók, társadalmilag pozicionált egyének – néprajzkutatók, írók, költők, szerkesztők, egyetemi oktatók, az értelmiségi elit képviselői – egy népmese gyűjteménytől, a népmesék átdolgozott változataitól, és milyennek kellett lennie az *új típusú* műköltészeti mesének.

Az általam vizsgált időszakban Gheorghe Gheorghiu-Dej sztálinista rendszere (1948–1965), az államszocializmus jelentette a történelmi-politikai hátteret. A hatalom egyetlen párt, a Román Kommunista Párt¹ kezében összpontosult, a társadalmi élet minden területe állami ellenőrzés, pártirányítás alatt állt, a párt felügyelte a folyóirat- és könyvkiadást, az oktatást, valamint a kulturális műhelyek, intézmények, a kutatóintézetek tevékenységét is.

Arra keresem a választ, hogy a recenziókban, kritikákban, tanulmányokban és szakcikkekben a népmese és a műköltészeti mese kapcsán megfogalmazott elvárások milyen ideológiák mentén fogalmazódtak meg, milyen értékrendet közvetítettek, vagy milyen értékrendbe igyekeztek beágyazódni, és ezáltal kiknek az érdekeit próbálták magától értetődőnek feltüntetni. A tárgyképzés, referenciál szintjén kérdésem az, hogy miről és milyen kontextusban szólnak ezek a szövegek. Mi a szövegek témája és funkciója, melyek a szövegek kulcsszavai,

Tekei Erika (1970) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, tekeierika@gmail.com

¹ 1948–1965 között, miután egyesült a Szociáldemokrata Párttal, a Román Munkáspárt nevet viselte.

kulcsfogalmai? Milyennek kell lennie egy népmeseegyűteménynek, egy szövegfolklor-kiadványnak, és milyennek egy a nagyközönség, elsősorban gyermekek számára készült mesekönyvnek a korszak recenzióinak tükrében? A kijelentésváltozatok szintjén pedig azt vizsgálom, hogy kinek a diskurzusa az adott szöveg, mi a szöveg írójának társadalmi pozíciója az adott szöveg – könyv, szakcikk, tanulmány, kritika, recenzió – közzétételekor.

Források és módszer

Kutatásom forrásai a korszak két meghatározó folyóiratának, a Kolozsváron megjelenő Utunk és a Marosvásárhelyen megjelenő Igaz Szó folyóiratoknak a hasábjain 1948–1956 között megjelent tanulmányok, szakcikkek, kritikák és recenziók, egy adott történelmi korszak hatalmi-ideológiai befolyása alatt született írott dokumentumok.

Az Utunk, a leghosszabb életű romániai magyar irodalmi lap 1946 júniusától 1989 decemberéig jelent meg Kolozsváron, kezdetben kéthetenként, majd 1951 januárjától hetenként. Indulásakor a Romániai Magyar Írószövetség lapja volt, 1948 februárjától a Romániai Írószövetség Magyar Csoportjának lapja, 1954 januárjától a Román Népköztársaság Írószövetségének lapja. Utolsó számát 1989. december 22-én nyomták ki, de a forradalmi események miatt már nem került terjesztésre. Szerkesztősége 1989 végén kimondta megszűnését, és megalakult utódlapja, a Helikon. Az Utunk főszerkesztője az általam vizsgált időszakban, 1952 júliusának közepéig Gaál Gábor volt, 1955 júniusától 1956 decemberéig Sóni Pál, az 1956. december 8-i számtól Földes László. 1952 második felétől 1955 júniusáig főszerkesztőként senki nem volt feltüntetve. Az első szerkesztőbizottság tagjai: Kiss Jenő, Kovács György, Nagy István, Szemlér Ferenc és Méliusz József; főszerkesztő-helyettesek 1948–1956 között: Márki Zoltán, Kallós Miklós és Kiss Jenő.²

Az Igaz Szó szépirodalmi folyóirat 1953 júniusától 1989 decemberéig jelent meg Marosvásárhelyen, az 1989-es romániai rendszerváltás után jogutódja a Látó lett. Az első évben, 1953-ban kéthavonta jelent meg, majd 1954 januárjától havonta. Címlapja szerint kezdetben az RNK Írószövetsége Magyar Autonóm Tartományi Fiókjának folyóirata, 1957-től „Szépirodalmi Folyóirat”, 1962 márciusától „Szépirodalmi Folyóirat. A Román Népköztársaság Írószövetségének Havi Folyóirata”, 1965 augusztusától „Szépirodalmi Folyóirat. Románia Szocialista Köztársaság Írószövetségének havi folyóirata” és végül 1969 januárjától az RSZK Írószövetségének Havi Folyóirata. A lap főszerkesztője Hajdu Győző, főszerkesztő-helyettesek: Gagyí László, Gálfalvi Zsolt, Papp Ferenc, Márki Zoltán, Sütő András és Jánosházy György. Szerkesztői voltak: Deák Tamás, Élteszló József, Erőss Attila, Izsák József, Kiss Jenő, Majtényi Erik, Nagy Pál, Oláh Tibor, Szemlér Ferenc, Szilágyi Domokos, Gálfalvi György, Marosi Péter, Panek Zoltán, Farkas Árpád.³

Kutatásom során első lépésként átnéztem az egyes lapszámokat, a két folyóiratban közzétett szövegek közül kiválasztottam az adott kutatási cél szempontjából relevánsakat, majd a vizsgálni kívánt szöveganyagot rögzítettem. E szövegek témája a népmese, a népmesekutatás,

² *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs).* Szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

³ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. (G–Ke).* Szócikke alapján. Buk. 1991. 208–210.

meseátdolgozás, népmese és műköltészeti mese kölcsönhatása, új típusú műmese alkotása és mindezek kapcsán egy újra meg újra kirobbanó vita, melyet két részre osztva – a megjelent írások között eltelt időszak függvényében – *első* és *második mese-vitának* neveztem el.

A szövegek elemzéséhez interpretatív megközelítésmódot, a kritikai diskurzuselemző módszert választottam, melynek során az volt a kiindulópontom, hogy a szöveg egyrészt leképeződése annak a társadalomnak, amelyben létrejött, másrészt a szöveg maga is aktívan formálja a társadalom működési mechanizmusait, a társadalmi gyakorlatot. Michel Foucault szerint a társadalmi valóság diskurzusok által konstruált valóság, a nyelv által hordozott jelentésekből épül fel, a diskurzus a kognitív tartalomként felfogott tudás termelésének és ellenőrzésének eszköze, normaképző társadalmi gyakorlat, melynek létmódja az intézményekben hálózatszerűen szétterjedő hatalom.⁴ A kritikai diskurzuselemzés a hangsúlyt az ember által előidézett, kényszerhelyzeteknek tekinthető társadalmi valóságokra helyezi, melyek bizonyos tekintetben főlegesen hátráltatják vagy akadályozzák az emberi fejlődést és a jólétet, sőt adott esetben hozzájárulnak a szenvedés fokozásához; továbbá hangsúlyt fektet arra, hogy a történelem során miért és hogyan alakultak ki, jöttek létre ezek a társadalmi realitások. Norman Fairclough szerint a világot csak akkor tehetjük jobbá, ha meg tudjuk magyarázni, hogyan vált olyanná amilyen. Ezért a diskurzuselemzés elsődleges célja, hogy beazonosítsa, megnevezze az előforduló diskurzusokat, hogy megragadja a nézőpontbeli különbségeket eredményező, létrehozó nyelvi eszközöket, pontosabban, hogy megragadja az elrendeződésüket szervező látásmód logikáját. Az elemzésben a nyelvi eszközök vizsgálata során az érvelés retorikájának egyes aspektusaira koncentrálok. A társadalmi mezőket, intézményeket, szervezeteket megkonstruáló társadalmi gyakorlatok szemiotikai hálózata a *diskurzusok rendszere*; az események társadalmi dimenzióját pedig a *szövegek* alkotják. A diskurzusok rendszere különböző műfajok és stílusok sajátos konfigurációja, és bizonyos társadalmi mezőben vagy intézményben kialakult diskurzusok más diskurzusokban rekontextualizálódhatnak.⁵

A meseviták szereplői

Az alábbiakban röviden bemutatom a *meseviták* szereplőit, és a vitacikkek ismertetésénél kitérek majd arra is, hogy mi volt a társadalmi, intézményi pozíciójuk a konkrét szöveg megírásakor, közzétételükor.

Faragó József (1922–2004) néprajzkutató. 1943 és 1947 között a kolozsvári egyetem Néprajzi Tanszékén dolgozott, majd 1948-tól alapító tagja lett a Román Akadémia Folklór Intézete kolozsvári osztályának. 1950-től kutató, majd főkutató az akadémia kolozsvári folklórintézetében, ahol 1985-ös nyugdíjba vonulásáig dolgozott.⁶

Horváth István (1909–1977) költő, író. A család anyagi nehézségei miatt csupán elemi iskolai tanulmányokat folytatott szülőfalujában, Magyarózdton, ezután autodidakta módon képezte

⁴ Michel Foucault: *A diskurzus rendje*. Holmi VII(1991). 868–889.

⁵ Norman Fairclough: *Critical Discourse Analysis. = The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. James Paul Gee–Michael Handford ed. London and New York 2014. 9–20.

⁶ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. I. (A–F)* szócikke alapján. Buk. 1981. 349–350. és Albert Ernő: *Faragó József (1922–2004) = A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások*. Szerk. György V. Imola–Keszeg Vilmos–Tekei Erika. Kvár 2012. (Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 20.) 367–399.

magát. 1926-tól 1940-ig szülőfalujában gazdálkodott, közben napszámos és gyári munkás is volt. 1940 ősztől kisegítő szolga Kolozsváron az Egyetemi Könyvtárban, 1942-től pedig egyetemi altiszt a Filozófiai Intézetben. 1945 ősztől a Falvak Népe szerkesztője, ahol előbb az irodalmi, majd a politikai rovatot vezette 1949 derekáig. 1956-tól 1959-ig az Utunk versrovatának vezetője volt. Látásának rohamos gyengülése, betegsége miatt 1962-ben nyugdíjazták. Betegsége miatt tulajdonképpen már az 1950-es évektől elsősorban irodalmi tevékenységet fejtett ki.⁷

Nagy Olga (1921–2006) néprajzkutató, regényíró, gyermekkönyvek szerzője. Egy évet tanult a kolozsvári Református Teológián, majd tanítóképző tanfolyamot végzett (1944). 1940-től 1944-ig Kisiklódon volt tanító, 1945-től 1951-ig Széken helyettes tanár, és közben a Bolyai Tudományegyetemen elvégezte a magyar nyelv és irodalom, valamint a néprajz szakot (1948). A kolozsvári egyetemen formálódott etnológusok második generációjához tartozott. Az Utunk (1952–53), a Dolgozó Nő (1953–1958) belső munkatársa, a Román Tudományos Akadémia, majd 1958–1973 között, nyugdíjazásáig a kolozsvári folklórintézet kutatója, főkutatója. 1978-ban doktori címet szerzett a kolozsvári tudományegyetemen.⁸

Szemlér Ferenc (1906–1978) költő, író, műfordító, kritikus, a marosvécsi Helikon írói közé tartozott. 1923-tól a bukaresti egyetem jogi karán tanult. 1930-tól 1948-ig ügyvéd és újságíró volt Brassóban. A romániai magyar irodalomban vezető szerepet töltött be: 1947-től Bukarestben az Állami Kiadó magyar szerkesztőségének vezetője, később az írószövetség titkára, az Utunk és a Művelődés szerkesztőbizottsági tagja, az Igaz Szó szerkesztője volt.⁹

Székely Erzsébet (1922–2001) irodalomtörténész, tankönyvíró, műfordító. 1950-től a Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékén tanársegéd, majd lektor volt. Az egyetemen és a tanárképző főiskolán régi magyar irodalmat, módszertant, gyermekirodalmat és irodalomtörténetet tanított. Tankönyveket írt és szerkesztett, a gyermek- és az ifjúsági irodalom kérdéseiről több cikke és tanulmánya is megjelent különböző romániai magyar folyóiratokban.¹⁰

Asztalos István (1909–1960) író, szerkesztő, Regényeket, elbeszéléseket, színműveket, ifjúsági könyveket írt. A Képes Újság, a Falvak Népe, majd az Utunk szerkesztője volt, 1956-tól a Napsugár című gyermeklap főszerkesztője.¹¹

Szöcs István (1928–) író, kritikus. 1951–1958 között az Ifjúsági Könyvkiadó munkatársa, előbb a bukaresti, majd 1954-től a kiadó kolozsvári szerkesztőségében. 1958-tól 1968-ig az Utunk szerkesztője, 1968-tól 1988-ig az Előre szerkesztője volt, 1989-től a Helikon állandó belső munkatársa.¹²

⁷ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. (G–Ke)*. szócikke alapján. Buk. 1991. 175–177.

⁸ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. IV. (N–R)*. szócikke alapján. Buk.–Kvár 2002. 48–50. és Keszeg Vilmos: *Nagy Olga pályájának szakaszai = Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Szerk. Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc. Kvár 2010. (Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve, 18.) 371–395.

⁹ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs)*. szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

¹⁰ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs)*. szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

¹¹ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. I. (A–F)*. szócikke alapján. Buk. 1981. 65–67.

¹² *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs)*. szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

Kacsó Sándor (1901–1984) író, szerkesztő. 1922-től a kolozsvári Előre ifjúsági folyóirat, majd a Keleti Újság (1923–25) és az Újság (1925–27) munkatársa, a helikoni munkaközösség tagja volt. 1927-től belső munkatársa, majd 1938-tól 1940-ig főszerkesztője a Brassói Lapoknak, 1945–46-ban a Falvak Népe, 1947-től 1952-ig a Romániai Magyar Szó főszerkesztője volt. 1952-től 1968-ig az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári szerkesztőségének munkatársa, illetve az Irodalmi Könyvkiadó magyar fiókjának vezetője volt.¹³

Sőni Pál (1917–1981) író, kritikus, irodalomtörténész. 1947-től 1953-ig a Romániai Magyar Szó belső munkatársa, 1954-től 1957-ig az Utunk főszerkesztője, az Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári szerkesztője volt, majd 1957-től a Bolyai Tudományegyetemen a romániai magyar irodalom előadótanára.¹⁴

A vitacikkek ismertetése

Az első mesevita

Faragó József *Talpraesett szegényemberek* című mesegyűjteményének bevezető tanulmányában a korabeli paraszti társadalom és annak népmesei tükörképe közötti összefüggéseket elemezte, a mesekincs tartalmi, műfaji átalakulásáról, a mesemondási szokások változásáról tudósított. Az Utunk 1948. november 20-i számában megjelent cikkében¹⁵ röviden összefoglalta a tanulmány gondolatmenetét. Számba vette, hogy a második világháború utáni időszakban miről és kik mondtak mesét. Egyfajta fejlődési folyamat részének tekintette, hogy a varázsmesék helyét egyre inkább átveszik a tréfás mesék, mind kevesebb a mesékben a csodás elem, a varázsszerek szerepe, a csodálatos kalandok valószerű történetekké egyszerűsödnek, melyek a 20. század közepén élő ember mindennapi életének kérdéseit tükrözik. A mitikus lények (tündérek, boszorkányok, óriások, sárkányok stb.) és emberfeletti erővel rendelkező mesehősök helyét átveszik a „talpraesett szegényemberek”. A mesemondók általában a szegényparasztok, a nincstelének képviselői, kivéve „...azokon a kevésbé kapitalizálódott tájakon (pl. Székelyföld, Kalotaszeg), ahol a mesemondás a nagygazda tekintélyével még mindig összeegyeztethető, ott e nagygazdák az általános fejlődéssel ellentétben a varázsmesék pusztuló, múltbamerülő világának ápolói, életbentartói”.¹⁶ A tréfás mesék – a marxista ideológiának megfelelően – a szegényparasztság társadalmi szándékait, az osztályharcot tükrözik. Hősei az elnyomott, kizsákmányolt osztály (jobbágyok, zsellérek, cselédek), ellenfeleik pedig az uralkodó osztály képviselői (nemesek, földesurak, papok).

A Román Akadémia Folklór Intézete kolozsvári osztályának kutatója ekkor a tanulmány szerzője, mely szöveg egyfajta programnak tekinthető, a kötete pedig modellként szolgál(hat) tudományos igényvel összeállított és a nagyközönség számára publikált népmesegyűjtemények összeállításához.

¹³ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. II. (G–Ke)*. Szócikke alapján. Buk. 1991. 359–361.

¹⁴ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. V. (S–Zs)*. Szócikke alapján. Buk.–Kvár 2010.

¹⁵ Faragó József: *Talpraesett szegényemberek*. Utunk III(1948). 22.(62.) szám (november 20.) 8.

¹⁶ Uo.

A tanulmányt a kötetben¹⁷ 25 tréfás népmese követi, melyeket a szerző-szerkesztő saját helyszíni gyűjtéseinek anyagából és korábban már megjelent népköltészeti kiadványokból válogatott össze – „Székelyföldről Baranyáig, a magyar nyelvterület különböző tájairól”. A válogatás forrásául szolgáló népmese-gyűjteményekben valószínűleg a varázsmesék voltak túlsúlyban¹⁸.

A következő évben, az Utunk 1949. június 25-i számában jelent meg Faragó József kritikája¹⁹ Horváth Istvánnak ugyanabban az évben publikált, *Jegenye*²⁰ című mesekönyvéről. Tulajdonképpen ezzel az írással vette kezdetét az első *mesevita*, néprajzkutatók és irodalmárok véleményének ütköztetése népmese, népmeseátdolgozás és műköltészeti mese műfaji sajátosságairól, ideológiai, tudományos és művészi szempontokról, valamint szövegalkotási kérdésekről.

Népmese és népmeseátdolgozás című írásában a néprajzkutató Faragó József kiemelte az írói eszközökkel és igénnyel átdolgozott magyarórdi népmese publikálásának irodalmi-pedagógiai fontosságát, úttörő kísérlet jellegét, de szükségesnek tartotta kritikai észrevételeinek közzétételét is, az új mese ideológiai és szerkezeti sajátosságainak tudományos szempontú elemzését.

Faragó József véleménye szerint a népmesék átdolgozásának célja a mesék szerkezetének, stílusának, mondanivalójának továbbfejlesztése, a bennük csak rejtetten lappangó gondolatok, vágyak kibontása és kiélezése, vagyis az osztályharc tudatosítása az ideológiailag felkészült, politikailag képzett író által. Mindehhez a műalkotás törvényeinek, a műfaji sajátosságoknak az ismerete is szükséges. Horváth István helyesen ismerte fel az író feladatát, de hibát követett el azzal, hogy az osztályharcot, a tréfás mesék központi magját a varázsmesék világába vetítette. A szereplők megalkotása során sem járt el meseátdolgozása mondanivalójának megfelelően: a király nem ellenszenves kizsákmányoló, ellenfélnek gyenge, jelentéktelen; Nagybácsi ostoba, embergyűlölő óriás, nem megfelelő jelképe a szegény nép erejének, osztályharcos törekvéseinek. Faragó József bírálata ideológiai szempontból nagyon szigorú: Horváth István az osztályharcos mondanivalót nem fejlesztette magas művészetté, és ez az osztályharc nem elég nyílt, csupán allegorizált.

1949 szeptemberében jelent meg az Utunkban Nagy Olga recenziója, kritikája *Meseirodalmunk és íróink feladata*²¹ címmel. A szerző ekkor Széken volt helyettes tanár, és előző évben, 1948-ban végezte el a Bolyai Tudományegyetemen a néprajzszakot. Öt mesekönyvről ír – melyek kiadásának közös célja a szovjet modell szerinti új közösségi ember kialakítása –: M. Bulatov: *A vadhattytű*. Orosz népmesék²²; Horváth István és Sipos Bella: *Az okos macska*. Magyar népmesék²³; *Füllentő Gerguc és más mesék*²⁴; Tolsztoj Leo: *Gyermekmesék*²⁵; *Tüskés Dönci kalandjai*. Bolgár állatmesék.²⁶

¹⁷ Faragó József mesegyűjteménye kéziratban maradt. Bár az Utunkban közölt tanulmány szerint minél hamarabb el szeretne volna juttatni az olvasókhöz, sem 1948-ban, sem a későbbiekben nem jelen(het) meg.

¹⁸ „A bevezető tanulmány anyagának egy részét az elmúlt években helyszíni gyűjtések során fálun szedtem össze, a többi néprajzi munkákból. A kötet bevezetésének és meséinek összeállításában közben mintegy 100 kötetet, tanulmányt, cikket olvastam el; használható adatot, mesét negyedrészükből is alig találtam.” Uo.

¹⁹ Faragó József: *Népmese és népmeseátdolgozás*. Horváth István: *Jegenye*. Allami Könyvkiadó. Utunk IV(1949). 3.(67.) szám (június 25.) 14.

²⁰ Horváth István: *Jegenye. Órdi népmese*. Buk. 1948.

²¹ Nagy Olga: *Meseirodalmunk és íróink feladata*. Utunk IV(1949). 18.(82.) szám (szeptember 3.) 15.

²² M. Bulatov: *A vadhattytű*. Orosz népmesék. Ford. Horváth István. Oradea 1948.

²³ Horváth István–Sipos Bella: *Az okos macska*. Malozsavölgyi és csángóvidéki népmesék. Buk. 1948.

²⁴ *Füllentő Gerguc és más mesék*. Romániai mesemondók meséiből. Buk. 1948.

²⁵ Leo Tolsztoj: *Gyermekmesék*. Buk. 1948.

²⁶ Vlad Mușătescu: *Tüskés Dönci kalandjai*. Bolgár eredetiből átdolgozta és magyarra fordította Marton Lili. Buc. 1949.

Mind az öt kötet a bukaresti Állami Könyvkiadó koncepcióját követte: a meseírók, szerkesztők feladata *új meséket*, az *új idők*nek megfelelő történeteket adni a gyermekek kezébe,²⁷ a csodák világa helyett a valóság megismerését és a fejlődést, a haladást kell szolgálniuk. Nagy Olga hiányolta, hogy ezekben a gyerekeknek szóló kiadványokban kevés a valódi népmese. Pozitívumként, követésre méltó példaként említette, hogy a Bulatov-féle orosz népmese-gyűjteményben a népmesék úgy szerepelnek, ahogyan a gyűjtő azokat lejegyezte, hogy a jobbágy faluközösség valóságát tükrözik, a szovjet mesegyűjtők nem változtatták meg a népmeséket (például a cár legkisebb fia is rokonszenves mesehős lehet, az árva leány pedig sok szenvedés és megpróbáltatás után a cárevics boldog felesége). „A népmese ugyanis – írja Nagy Olga – elmentésben a polgári irodalommal, a l’art pour l’art elve alapján, a valóságtól elforduló műveitől, a valóságot, mégpedig a jobbágy faluközösség valóságát tükrözi.”²⁸

Az okos macska című magyar mesegyűjtemény Horváth István és Sipos Bella négy-négy meséjét tartalmazza. A címadó mese Horváth István meseátdolgozása, és Nagy Olga azt kifogásolta, hogy a szerző úgy igyekezett osztályharcos tartalmat adni meséinek, hogy közben az eredeti népmese elveszítette a műfaji sajátosságait.²⁹ Nagy Olga véleménye szerint a jobbágyvilág népmeséinek ilyen átalakítása, megváltoztatása káros és veszélyes, elvész így az eredeti környezetben létrejött mondanivaló és tanulság. Felteszi viszont azt a kérdést, hogy a gyermekek hogyan találkozhatnak a régi népmesével, mennyiben használhatóak fel a népmesei elemek a szocialista realizmus írója által megírt vagy átdolgozott mesében. Úgy véli, hogy örök érvényű, minden korban értéknek minősül a közösséget képviselő hős kiállása az igaz ügy mellett, kitartása, hite, harca a gonoszság ellen; az új mesékben, meseátdolgozásokban is követendő minta lehet a népmesék realista ábrázolásmódja, képekben gazdag nyelvezete. Nagy Olga, ahogyan két hónappal korábban a *Jegenye* című ózdi népmeseátdolgozásról írott kritikájában Faragó József is, elismeri Horváth István úttörő próbálkozását, és úgy véli, hogy a népmese pontos, szöveghű lejegyzése és közlése mellett szükség van erre a fajta új meseirodalomra is, de az írónak alaposan tanulmányoznia kell a magyar népmeséket, és a szovjet mesefeldolgozások példáját kellene követnie.

Az Utunk 1949. október 1-jén közölte Szemlér Ferenc *Vigyük át a bírálat gyakorlatába elvi követeléseinket!* című cikkét.³⁰ Az író, költő, kritikus Szemlér Ferenc ekkor az Állami Könyvkiadó magyar szerkesztőségének vezetője, az Utunk szerkesztőbizottsági tagja volt. Cikkében a „pártos és elvszerű műbírálat” szükségességét hangsúlyozta, az Utunknak jelentős szerepet szánva ebben, és számba vette a folyóirat műbíróinak tevékenységét, többek között Nagy Olgának a Horváth István népmese-átdolgozásait bíráló kritikáját. Véleménye szerint a néprajzkutató Nagy Olga helytelenül állította szembe a népmesét a műköltészeti mesével, a népmesét tartva realistának, a valóságot hűen ábrázolóknak, a műköltészeti mesét pedig a l’art pour l’art elve alapján megírt, a valóságtól elforduló, dekadens polgári irodalomhoz tartozó alkotásnak. Narodnyicizmussal, álruhában jelentkező veszedelmes tévtanok

²⁷ A mese például a traktorról szóljon, és ne a királyról.

²⁸ Nagy Olga: uo.

²⁹ Példaként említi Nagy Olga, hogy *Az okos macska* szegénylegénye passzív mesehős, aki nem harcol, nem áll ki próbákat, a mese végén viszont tüntet a szegénységével, váratlanul és indokolatlanul válik öntudatosná; *A sárkány és a szegényember* című mesében pedig a sárkány egyszerű házban lakik, együtt dolgozik a szegényemberrel, holott a népmesékben a sárkány mindig a zsarnokság, a hatalom, az erőszak képviselője, aki fényes palotában él.

³⁰ Szemlér Ferenc: *Vigyük át a bírálat gyakorlatába elvi követeléseinket!* Utunk IV(1949). 20.(84.) szám (október 1.) 11.

terjesztésével vádolta a kritika szerzőjét, és szemére vetette, hogy érveit ráadásul a szovjet meseirodalommal példálózva próbálta alátámasztani. Szemlér Ferenc azzal sem értett egyet, hogy a népmesét minden esetben szöveghű lejegyzés alapján lehet/kell közzétenni, hiszen a gyermekek számára készült mesekönyv nem tudományos folklórkiadvány. Nehezményezte, hogy a hiányos marxista ismeretekkel rendelkező Nagy Olga megbírálta Horváth Istvánt, amiért a népmeséket nem eredeti mivoltukban közölte, hanem osztályharcos tartalmat kívánt nekik adni.

Nagy Olga az Utunk 1949. december 3-i számában válaszolt Szemlér Ferenc akkoriban igen súlyosnak minősíthető vádjaira. *Gyermekirodalom – meseirodalom*³¹ című írásának alcíme: *Hozzászólás Szemlér Ferenc: „Vigyük át a bírálat szolgálatába elvi követeléseinket” című cikkéhez*. Válaszát önkritikával kezdi, elismeri, hogy a megbírált cikkében nem elemezte ki az ismertetett mesekönyvek pozitív értékeit, nem hangsúlyozta eléggé, hogy ezek a kiadványok mennyire bátor és jelentős kezdeményezések, melyek tradíció nélkül próbálták kialakítani az új gyermekmesét. Ezután azokat az érveket sorakoztatta fel, melyek segítségével védeni próbálta saját álláspontját: a népmesét mint társadalmi mondanivalójú műfajt nem a műköltészeti mesével állította szembe, hanem a polgári irodalommal általában; a népmesét nem nevezte magasabbrendűnek, kritikájában elismerte az új, tudatos, a szocializmus építését és az ezért vívott harcot ábrázoló meseirodalom szükségességét; továbbra is fenntartotta, hogy népmese-gyűjteményről és nem népmesefeldolgozásról lévén szó, szöveghű közzétételre lett volna szükség; *Az okos macska* című mese nem az osztályharcról szól, ezért azt javasolta, hogy olyan meséket kellene gyűjteni, melyekből „az osztályharc nyíltan és szabadon árad”. A Sipos Bella által gyűjtött meséket sem találta ebből a szempontból Nagy Olga a legmegfelelőbbeknek, mert inkább anekdotaszerű történeteknek tekinthetők, és nem az osztályharc kifejeződéseinek. Szükségesnek tartotta a fogalmi tisztázást is, a meseirodalom és a gyermekirodalom fogalmának megkülönböztetését: a mese önálló irodalmi műfaj, melynek megvannak a maga műfaji sajátosságai, és a meseszövegek legnagyobb része eredetileg nem gyermekeknek szült; a gyermekirodalom tulajdonképpen szabadon használhatja fel a népmesét, akár a tartalmában és formájában is új szocialista kultúra megteremtésének érdekében is, de nem ölthet álruhát, nem nevezheti magát népmesének.

A *mesevita* 1949 utolsó hónapjában ezzel véget ért, de hat esztendővel később újrajkezdődött, 1955–56-ban újra felmerültek a fennebb ismertetett kérdések, és újra megjelentek az Utunk és az Igaz Szó hasábjain a témával kapcsolatos cikkek és kritikák.

Népmeséről, népmese-gyűjtésről és -könyvekről az első és a második mese-vita közötti időszakban

Közben, az Utunk 1951. augusztus 17-i számában jelent meg Nagy Olga felhívása, *Indítsunk széleskörű gyűjtőmunkát népművészeti kincseink feltárására*³² címmel. Ebben az írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a Folklór Intézet Kolozsvári Gyűjtőközpontja csupán a népzene és a népi táncok gyűjtésével foglalkozik, holott ugyanolyan sürgős feladat lenne a közmondások, találós kérdések, rigmusok, csujogatások, mesék, anekdoták, hímzések, képzőművészeti

³¹ Nagy Olga: *Gyermekirodalom – meseirodalom*. Utunk IV(1949). 24.(88.) szám (december 3.) 13–14.

³² Nagy Olga: *Szocialista kultúránk és a néprajzi gyűjtés*. Utunk V(1950). 4.(94.) szám (február 25.) 4.

alkotások, a „babonás hiedelmek”, a népszokások, a tárgyak és öltözetdarabok összegyűjtése is, csakúgy, mint a szocialista néprajztudomány célkitűzéseinek körvonalazása. A múlttól, a *burzsoá néprajz* nacionalizmusától, sovinizmusától és narodnyicizmusától el kell határolódní. A szocialista néprajztudomány feladata fényt deríteni a gazdaságilag és szellemileg elmaradott nép tudománytalan, misztikus világnézete kialakulásának okaira, és az összegyűjtött néprajzi anyaggal a népnevelők, pedagógiai intézetek, könyvkiadók, művészeti intézetek, írók és költők felvilágosító munkáját segíteni. Egyes műfajok – mondák, balladák, népmesék – összegyűjtését a néprajztudomány kiemelten sürgős feladatának tartotta. Véleménye szerint a tündérmesék, varázsmesék hamarosan eltűnnek, mert a tartalmi hitelük elveszett, a mesélők a csodákban való hit helyett mondanivalójukat, osztálygyűlöletüket mind realisabb eszközökkel, tréfás mesékben fejezik ki. Horváth Istvánhoz hasonlóan, aki a *Jegenye* című művében tett erre kísérletet, az íróknak és a költőknek a továbbiakban is próbálkozniuk kell népmesék feldolgozásával.

Az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában 1953-ban jelent meg Nagy Olga mezőségi népmesegyűjteménye, *Előbb a tánc, azután a lakoma* címmel. Az Utunk 1954. január 29-i számában Szilágyi András Nagy Olgával készített interjúja³³ olvasható. A néprajzkutató, mesegyűjtő ekkor (1953–1958 között) a Dolgozó Nő belső munkatársa, szerkesztője, riportere volt. Az Utunkban közölt interjú Nagy Olga önkritikájával kezdődik, elhatárolódik a múlttól, a felszabadulás előtti időszaktól, amikor politikai tudása, ideológiai képzettsége nem volt megfelelő, de ezeket a hiányosságokat azóta saját bevallása szerint tanfolyamokon való részvétellel, újságok, brosrák, szovjet szépirodalmi és folklórkiadványok, valamint a magyar népi írók műveinek olvasásával pótolta. Az interjúban elmondja, hogy bár a mezőségi mesemondókkal (Molnár János, Györi Klára) még a második világháború kitörése előtt találkozott, kisiklói és széki népmesegyűjteményét a történelmi események miatt csak 1948-ban vihette el az Állami Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségéhez. A kiadó ekkor ideológiai, világnézeti kifogásokra hivatkozva nem vállalta a mesék közzétételét, nem kívánta terjeszteni a tündérek, manók és ördögök „misztikus babonavilágát”, a mesék átírására buzdították a gyűjtőt. Nagy Olga nem értett egyet a népmesék szövegének átírásával, a népmesék szellemétől idegen tartalmi korrigálással. Mesegyűjteményére viszont felfigyeltek az akkoriban megalakuló Folklór Társaságnál, fölverték rendes tagnak, és fölkérték Katona község népmeseanyagának összegyűjtésére. Az 1953-ban megjelent népmesegyűjtemény válogatás a korábbi kisiklói, széki és katonai gyűjtéseinek anyagából.

Nagy Olga mezőségi gyűjteményéről Metz István³⁴ írt recenziót az Igaz Szó 1954. március–áprilisi számában.³⁵ A recenzius véleménye szerint a népmese nem képzelhető el szociális tartalom nélkül, tematikájának alapja az osztályharc, az elnyomottak küzdelme kizsákmányolók ellen. Bár a kötet legtöbb meséje varázsmese, a csodás elemekkel átszótt meseanyag mégis

³³ Szilágyi András: *A mesegyűjtő. Az Előbb a tánc, azután a lakoma c. kötet margójára*. Utunk IX(1954). 5.(274.) szám. (január 29) 2.

³⁴ Metz István (1894–1983) orvos, orvostörténész, színműíró, novellista. Marosvásárhelyen a Szanatórium belgyógyász orvosa (1928–34), a Betegsegélyző főorvosa (1940–47), poliklinikai vezető főorvos (1948–49), az OGYI orvostörténeti tanszékének alapítója és egyetemi előadó tanára (1949–52), majd a Diákpoliklinika vezető főorvosa nyugalomba vonulásáig (1954–69). Egy ideig az Állami Székely Színház irodalmi titkára is volt (1952–54). *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. III.* (Kh–M). szócikke alapján. Buk. 1994. 413–414.

³⁵ Metz István: *Előbb a tánc, azután a lakoma (Mezőségi népmesék. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1953)*. Igaz Szó II(1954). március–április. 125–127.

a sok megpróbáltatást átélt nép küzdelmeit, társadalmi valóságát tükrözi. A mese mint műfaj a társadalom fejlődésével párhuzamosan fejlődik, ahogyan azt Faragó József a kötethez írt előszavában hangsúlyozta, a varázsmesék helyét átveszik a tréfás mesék, a jobbágy csodaváró hitét a felszabadult, öntudatos paraszt bátor, furfangos észjárása, majd a szocializmus kollektív szelleme hatja át.

Székely Erzsébet recenziója a Faragó József által szerkesztett *Farkas-barkas*³⁶ című, kisgyermekeknek szóló, nagyrészt állatmeséket tartalmazó népmese gyűjteményéről az 1954. február 12-i Utunkban számba veszi a felszabadulás után eltelt több mint kilenc év alatt megjelent mesekiadványokat, és arra a következtetésre jut, hogy a proletkultus ideológia, a kultúrforradalom elvetendőnek ítélte a csodás elemeket tartalmazó tündérmeséket, így ez idő alatt alig 2-3 népmese kötet láthatott napvilágot. A szovjet népköltési gyűjtemények példája megváltoztatta ezeket a hibás nézeteket, és a nép szabadságvágyát, az igazság győzelmébe vetett hitet kifejező meséket 1953–54-ben már a gyermekek erkölcsi és esztétikai nevelésének leghatásosabb eszközei közé sorolták.

Az ugyancsak Faragó József által szerkesztett, 1954-ban megjelent népmese gyűjteményről, *A csillagszemű juhászról*³⁷ Kormos Gyula írt recenziót az Utunk 1954. november 10-i számában. A nagyobb gyerekeknek és felnőtt olvasóknak szánt gyűjtemény összesen 24 mesét, varázsmesét és tündérmesét tartalmaz, és a recenzens véleménye szerint valamennyi szöveg a szegény nép vágyainak kifejezése, tiltakozása az elnyomókkal szemben, valamint a restség, a butaság, az önhietség és az igazságtalanság ellen, s így az elnyomottak és kifosztottak erkölcs-tanát juttatja kifejezésre.

Az Igaz Szó 1954. decemberi száma Székely Erzsébet recenzióját tette közzé Faragó József e mesegyűjteményéről. Az írás pozitívként emeli ki, hogy a tündérmesék s a többé-kevésbé osztályharcos tartalmú mesék mellett reális társadalmi képet nyújtó tréfás mesék is szép számmal kaptak a kötetben. A feudalizmus korában keletkezett mesékben a népi mesehős ellenfele a király, a nemesek, később a nagygazda, a „zsiros paraszt”, a kapzsi mesterember és a kereskedő. A recenzens hiányolja a jegyzetapparátust a könyv végéről, a forrásként szolgáló népmese gyűjtemények feltüntetését.

Érdekes adalékként a mesevitákhoz megemlíteném, hogy a szovjet írók 1954-ben megtartott második össz-szövetségi kongresszusa után az Utunk szerkesztősége körkérdéssel fordult a romániai magyar írókhoz. Három kérdésre kellett válaszolniuk: 1. Miben erősítette meg az alkotás kérdéseiről vallott véleményét a szovjet írók II. össz-szövetségi kongresszusa? 2. Melyek azok a kérdések, ahol úgy érzi, hogy esetleg módosítania kell korábbi álláspontját? 3. Milyen írói tervei vannak az új esztendőre, és hogyan segítik újabb műveinek megalkotásában a kongresszus tanulságai?

Kutatott témám szempontjából Nagy Olgának az Utunk 1955. január 14-i számában³⁸ közölt válaszait tartom relevánsnak – ő ugyanis a meseirodalommal kapcsolatosan várt útmutatást, elvi tisztázást. A szovjet írók második kongresszusán Borisz Polevoj szovjet-orosz író a gyermek- és ifjúsági irodalomról tartott beszámolójában kitért a meseirodalomra is, és az új, szovjet mese megalkotásának szükségességét hangsúlyozta, egyik járható útnak a folklór és az

³⁶ *Farkas-barkas. Magyar népmesék.* Összeállította Faragó József. Gy. Szabó Béla és F. Ferenczy Júlia rajzaival. Buk. 1953.

³⁷ *A csillagszemű juhász. Magyar népmesék.* Összeállította Faragó József. Andrásy Zoltán rajzaival. Buk. 1954.

³⁸ *Válaszok az Utunk körkérdésére: Nagy Olga.* Utunk X(1955). 2.(324.) szám. (január 14.) 1.

irodalom összekapcsolását tartva. Nagy Olga véleménye szerint a legfontosabb feladat „a ma igazságát” a régi népmese világába ültetni, a klasszikus népmesekincsből kiindulva, azok szimbolikáját, csodás képeit és figuráit felhasználva kifejezni a „mai világ” küzdelmét és harcát. Új mesehőst kell teremteni, „kommunista hőst, kommunista erényekkel”, aki abban különbözik a népmese hőstől, hogy már nem egyedül küzd és nem azáltal, hogy „kitör osztályából”, hanem a néppel együtt harcol a jóért és az igazságért. Nagy Olga készül mesekönyvében ezt szeretné „nyújtani a kicsiknek és serdülőknek”.³⁹

A második mesevita

Bár a második *mesevita* is Horváth István egyik mesekönyve – a *Zölderdő Fia* – kapcsán robbant ki, a kezdetének mégsem ezt tekintem, hanem Székely Erzsébet kritikáját Nagy Olgának *A vidámság madara* című mesekönyvéről. Az új típusú műmesegyűjteményként számon tartott kötet 1954-ben jelent meg az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában, és Székely Erzsébet az Utunk 1955. augusztus 26-i számában tett közzé róla kritikát.⁴⁰ Borisz Polevojnak a szovjet írók második kongresszusán tett megállapításait tartotta mérvadónak Székely Erzsébet is, javaslatát, mely szerint az új típusú mesealkotás egyik járható útja a folklór és az irodalom összekapcsolása, a hagyományos népmesemotívumok alkotó módon való felhasználása és továbbfejlesztése. Pozitívumnak tartotta, hogy Nagy Olga a népmese műfaji követelményeinek megfelelően, a forma és a tartalom összhangját, egyensúlyát betartva, népmesei atmoszférát teremtve, csodás elemeket is felhasználva ábrázolta az új, nevelő értékű eszmei mondanivalót: az igazságtalanul leigázott, elnyomott, de kiváló tulajdonságokkal rendelkező népi hősök küzdelmeit, öntudatosá válásuk folyamatát, a közösség erejét és végül egyesített erőfeszítései árán elért győzelmét, felszabadulását. A négy rövidebb mesét és tizenegy fejezetből álló meseciklust tartalmazó kötet egyes meséit illetően viszont nem mindegyik szöveget tartotta egyértelműen tökéletesnek. *A furfangos citera* című mese Székely Erzsébet véleménye szerint nem nyújt többet a népmesei változatánál, *A vidámság madara* című meseciklus hősei pedig egysíkúak, egy-egy jelképes alaptulajdonság megtestesítői (pl. Világerőse, Mindentudó stb.), nem elég reálisak; a mesemotívumok zsúfoltsága miatt a szerkezet nem elég világos, áttekinthető; a cselekmény csúcspontja nincs a megfelelő helyen, a konfliktus (a gonosz Százkarú legyőzése) már a meseciklus közepén megoldódik. A felsorolt szerkezeti hibák ellenére alapvetően pozitív kritika szerzője Nagy Olga mesekönyvét hazai gyermekirodalmunk „értékes nyereségé”-nek, úttörő munkának, sokat ígérő kezdetnek tartotta, mely az új típusú műmese elméleti kérdéseinek a tisztázásához is hozzájárult.

Öt hónappal később, az Utunk 1956. január 6-i számában jelent meg Faragó József rövidebb tanulmányának is tekinthető cikke – *Benedek Elek, a mesemondó*⁴¹ –, mely tulajdonképpen Benedek Elek mesegyűjteményeinek, meseátdolgozásainak rehabilitálása. A második világháború utáni proletkultus időszakban, egy évtizeden át ugyanis Benedek Eleknek egyetlen

³⁹ Uo.

⁴⁰ Székely Erzsébet: *Nagy Olga: A vidámság madara*. (Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1954) Utunk X(1955). 34. (356.) szám. (augusztus 26.) 4.

⁴¹ Faragó József: *Benedek Elek, a mesemondó*. Utunk XI(1956). 1.(375.) szám. (január 6.) 2.

könyve sem jelenhetett meg, s így 1955-ben székely mesekönyvének *A vitéz szőcs*⁴²-nek a közzététele az Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában egyfajta nyitás, paradigmaváltás jelének számított, a népmese – a tündérmese, varázsmese is – újra „becses haladó hagyomány és az élő irodalom szerves része” lehetett.

A tulajdonképpeni második mesevita Asztalos István *Csakis avatott kézzel*⁴³ című kritikájával kezdődött, mely szintén az Utunk 1956. január 6-i számában jelent meg, Horváth István *Zölderdő Fia*⁴⁴ című mesekönyve kapcsán. Könyve utószavában Horváth István három csoportba osztotta az általa közzétett tizenöt mesét. Az első csoport meséi különböző kiadványokban korábban már megjelent népmesék, és Asztalos István vitaindító cikkében azt kifogásolta, hogy Horváth István a népmeséket az általa igényelt tartalomnak megfelelően, az osztályharcot kidomborítva dolgozta át, kissé módosítva az eredeti mesét új befejezést írt hozzá, felborítva ezáltal forma és tartalom egyensúlyát, vagy pedig közismert népmesék egyes jeleneteit, részleteit ragasztotta egymáshoz, de mindkét eljárással megsértette a népmesék törvényeit, és népmeseátdolgozásai így túl tendenciózusakká, művészielenné váltak. A pár évvel korábbi mesevitára hivatkozva Asztalos István felhívta a figyelmet Nagy Olgának *Az okos macskáról* írott kritikájára s az abban megfogalmazottakra, miszerint tudományos hozzáértés nélkül nem szabad a népmesét átalakítani; valamint Faragó Józsefnek a *Jegenyéről* szóló bírálatára, melyet Horváth István ugyanúgy nem vett figyelembe, mint Nagy Olga megjegyzéseit és javaslatait, és így a meséket változatlanul tette közzé újra 1955-ben, a *Zölderdő Fia* című kötetben.

Horváth István *Csakis elvszerű bírálatot* című válaszcikke⁴⁵ – az Utunk 1956. január 13-i számában – önkritikával kezdődött, az ítéletek jogosultságát és indokoltságát elismerte, de a kritikusoktól elsősorban segítséget várt volna, a hibák elvi síkon, tudományos módon való feltárását, hiszen az új típusú műköltészeti meséhez, meseátdolgozáshoz hasonlóan a szocialista realista kritika is „csak nemrég kezdte el első lépéseit”. Nagy Istvánnal együtt, könyvbemutatók, író-olvasó találkozók keretében találkoztak különböző falvak lakóival, látogattak el helybéli könyvtárakba és könyvkereskedésekbe, és jutottak arra a következtetésre, hogy meseszerűen kellene írni a falusi embereknek, mert „fárasztónak érzi nem egy még ma is a nehezebb szöveget”. Amint azt a *Zölderdő Fia* című kötet utószavában jelezte, a gyűjtemény egyrészt átdolgozott népmeséket, másrészt három általa írt mesét és harmadik kategóriaként Magyarózdton lejegyzett népmeséket tartalmaz. Védőiratában azzal érvel, hogy a mesék írásánál és átdolgozásánál az általa igényelt tartalomnak megfelelően használt fel népmesei elemeket, és az „élő-mesék” módján, a népi mesemondókhöz hasonlóan olvasztott össze vagy választott szét különböző népmesékből vett részleteket. Horváth István elismerte, hogy néhol hiba csúszott a mesékbe, de Asztalos István olvasatát, a népmeseelemek és motívumok „asztalosi tisztázását” felületesnek, szimplistának és zavarosnak tartotta.

A vita Nagy Olga *Több igényességet* című cikkével folytatódott az Utunk 1956. február 10-i számában. A vitacikk néprajzkutató szerzője ekkor, 1956-ban már nem az Utunk, hanem a Dolgozó Nő belső munkatársa. Egyetértett Asztalos Istvánnal abban, hogy bírálatot érdemel Horváth István könyve, elítélendőnek tartotta a szakavatatlanságot, a meseírás lebecsülését,

⁴² Benedek Elek: *A vitéz szőcs. Székely népmesék*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. (Tanulók Könyvtára sorozat) Buk. 1955.

⁴³ Asztalos István: *Csakis avatott kézzel*. Utunk XI(1956). 1. (375.) szám. (január 6.) 3.

⁴⁴ Horváth István: *Zölderdő Fia. Mesék*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1955.

⁴⁵ Horváth István: *Csakis elvszerű bírálatot*. Utunk XI(1956). 2.(376.) szám. (január 13.) 4.

valamint azt, hogy több meséjét – például a *Jegenyét* és *Az okos macskát* – úgy adta ki, mint hat évvel korábban, amikor egyes proletkultos nézetek hatására nem lehetett, senki sem mert tündérmesét közölni, hanem a régi népmesébe próbálták belegyúrni az új, osztályharcos mondanivalót. Nagy Olga a saját korábbi, *Az okos macska* című kötetével kapcsolatban írt és Faragó Józsefnek a *Jegenye* című mesével kapcsolatos kritikájára hivatkozott, és Horváth István szemére vetette, hogy bár azóta ezek a kérdések tisztázódtak, ő 1955-ben mégis változatlanul közölte a korábban megbírált, sem népmesének, sem új típusú műköltészeti mesének, hanem csak valamiféle *hibrideknek* tekinthető szövegeit. Azzal ugyan Nagy Olga is egyetértett, hogy az átdolgozott népmeséknek és az új műmeséknek a kommunista nevelés eszközeivé kell válniuk, de véleménye szerint az eredeti mesevázat úgy kell új tartalommal feltölteni, hogy a réginél többet nyújtson, és ne túl jól ismert, korábban már több mesegyűjteményben közzétett népmesék összevissza stilizált, a műfaji sajátosságokat figyelmen kívül hagyó változatai legyenek; az új műköltészeti mese pedig új mesemotívumokkal, új mesei képekkel emelhető magasabb szintű szöveggé, új hősök teremtése által, akik „ne királylányok kezéért küzdjenek, de népek felszabadításáért harcoljanak, akik ne egyedül küzdjenek, hanem együtt a néppel, s ne csak maguk akarjanak boldogok lenni”.⁴⁶

Szöcs István – 1956-ban az Ifjúsági Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének munkatársa – az Utunk 1956. február 24-i számában közzétett, *Jegyzetek a tündérmeséről*⁴⁷ című cikkét a tündérmese fogalmának meghatározásával kezdi, majd az utóbbi időben a mesekönyvek kapcsán kialakult vitákról szólván megállapítja, hogy leginkább a tündérmesék körül csaptak fel, mert néhány évvel korábban még bármiféle régi mese kiadását helytelennek tartották, úgy vélték, hogy tudománytalan, misztikus világszemléletet sugallnak, hibás, sőt káros fogalmakat oltanak a gyermekekbe. Azóta a szovjet mesekiadványok példája felhívta a figyelmet arra, hogy a népmesék és a klasszikus műköltészeti meseirodalom jó része a gyermekek kezébe adható, nincs káros hatással a lelki fejlődésükre, sőt rendkívül nagy a nevelőértékük. A cikk szerzőjének kérdései: helyes-e ma új tündérmeséket írni? „Mai gyerekek mai mondanivalót miért adjunk régi keretben?” Miért kellene a modern kor meséjét egy elmúlt kor viszonyai közé helyezni? Ion Creangă, Hans Christian Andersen, E. T. A. Hoffmann meseírói módszereinek számbavétele után felteszi a kérdést, hogy a romániai magyar meseírók jogosan és helyes irányban kísérleteznek-e a tündérmeseregények írásával. Példaként Méhes György *Gyöngyharmat Palkó*⁴⁸ és Nagy Olga *A vidámság madara* című kötetét említi. Szöcs István szerint a mű-népi tündérmesék írása formai és eszmei tökéletesítésekkel sem fog messzire vezetni, a kialakuló új meseirodalomban a reális, életszerű helyzetekben játszódó tanítómesék és a tudományos-fantasztikus mesék írását kellene szorgalmazni.

A vita Kacsó Sándornak – 1956-ban az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó kolozsvári szerkesztőségének munkatársa, illetve az Irodalmi Könyvkiadó magyar fiókjának vezetője – *Ne egymást, a hibákat üssük*⁴⁹ című cikkével folytatódott az Utunk 1956. február 24-i számában. A cikk írója hasznosnak tartotta az éles, sőt kiélezett vitát irodalmi kérdésekben, különösen két „kimagasló író” vitáját, mint amilyen az állami díjas Horváth István és a szintén állami díjas Asztalos István „elvszerű összecsapása”, de csak akkor, ha valóban a bírált könyvről és annak

⁴⁶ Nagy Olga: *Több igényességet*. Utunk XI(1956). 6.(380.) szám. (február 10.) 2.

⁴⁷ Szöcs István: *Jegyzetek a tündérmese jövőjéről*. Utunk XI(1956). 8.(382.) szám. (február 24.) 2.

⁴⁸ Méhes György: *Gyöngyharmat Palkó és más mesék*. Buk. 1954.

⁴⁹ Kacsó Sándor: *Ne egymást, a hibákat üssük*. Utunk XI(1956). 9.(383.) szám. (február 24.) 2.

hibáiról szólnak, és nem egymást mint írókat és embereket veszik célba. Az a véleménye, hogy az Utunk szerkesztősége nem járt el helyesen, amikor Asztalos István cikkét közölte, mert annak hangneme kritika helyett kíméletlen leckéztetéssé alakította szerzője mondanivalóját, és ugyanilyen hangnemű Horváth István válaszcikke is. Kacsó Sándor hibának tartotta, hogy Horváth István egyetlen kötetben tette közzé („egy kötetbe gereblyézte össze”) gyűjtött és átdolgozott népmeséit, valamint saját költésű meséit, és hogy egymástól nem is különítette el ezeket megfelelően, hanem ötletszerűen következnek egymás után. Azt sem tartotta helyénvalónak, hogy a tartalmánál fogva nem gyerekeknek szóló című mese a kiadó által elsősorban gyerekeknek szánt mesekönyvbe került. Alapvetően egyetértett Asztalos István és Nagy Olga bírálatával, és a két szerző kritikájának, a kötet egyes meséinek aprólékos elemzése kapcsán közzétett eredményeiket összegezve megállapította, hogy Horváth István mesekönyve nem tartalmaz olyan gyűjtött, lejegyzett népmeséket, amelyek művészileg, tartalmilag jobb változatban ne jelentek volna meg korábbi, mások által gyűjtött-szerkesztett népmese-gyűjteményekben; népmese-átdolgozásai gyengén sikerültek; az új típusú műköltészeti mesék esetében nem megfelelő módszer, „zsákutca” a régi mesék elemeinek és motívumainak esetleges összeillesztése, a műfaji sajátosságok figyelmen kívül hagyása.

Az Utunk 1956. március 23-i számában Sóni Pál cikkével – *Zárszó a Zölderdő fia című mesegyűjtemény vitájához*⁵⁰ – zárult a *második mesevita*. Az Utunk főszerkesztője szerint a mese mint műfaj, a népmese és népmese-gyűjtés, a meseátdolgozás és az eredeti műköltészeti mese fontos területe az irodalomnak, s az alkotási kérdések felvetése és elmélyítése minden műfajban állandó feladata kell legyen az irodalmi folyóiratoknak, ezért a szerkesztőség készséggel adott helyet a Horváth István mesekönyve kapcsán felmerült bírálatoknak és hozzászólásoknak. A vitacikk íróinak egybehangzó véleménye szerint Asztalos István vitaindító cikkében tett bíráló megjegyzései helytállóak, viszont Sóni Pál Kacsó Sándorral is egyetért abban, hogy az Asztalos–Horváth-összecsapás során a személyeskedést, túlzott szenvedélyességet és az éles hangnemet tompítani lehetett volna, ám azt is figyelembe kellett venni, hogy a szabad, alkotó szellemű viták kibontakozását sokszor éppen az egymás megbántásától való túlzott óvakodás késlelteti vagy akadályozza.

Ugyancsak 1956. márciusában jelent meg a marosvásárhelyi folyóiratban, az Igaz Szóban Faragó Józsefnek egy hosszabb terjedelmű tanulmánya, *Jegyzetek Horváth István mesekönyvéről*⁵¹ címmel, melyben a *Zölderdő Fia* kapcsán az Utunk hasábjain lezajlott vitát és magát a mesegyűjteményt ismertette, valamint részletesen kifejtette saját álláspontját a népmese-gyűjtés, mesefeldolgozás és meseírás kérdéseit illetően.

Tanulmánya bevezető részében Faragó József kiemelte, hogy az 1944 utáni népmese-ellenes időszakban a romániai magyar írók közül Horváth István volt az, aki először próbálkozott a népmese rehabilitálásával, amikor is 1948-ban közzétette *Jegenye* című magyarózdai népmesefeldolgozását, és ugyanabban az esztendőben *Az okos macska* című kötetet, amelyben Horváth Istvánnak 4 ózdi meséje, Sipos Bellának pedig 4 hétfalusi csángó meséje jelent meg. Azóta különböző folyóiratokban publikálták a meséit, és 1955-ben újabb mesekönyvvel, a 15 mesét tartalmazó *Zölderdő Fia* című kötettel jelentkezett. Ez utóbbi mesekönyvben a népmese-gyűjtő, a népmesefeldolgozó és a műköltészeti meseíró Horváth István valamennyi erénye és

⁵⁰ Sóni Pál: *Zárszó a Zölderdő fia című mesegyűjtemény vitájához*. Utunk XI(1956). 12.(386.) szám. (március 23.) 3.

⁵¹ Faragó József: *Jegyzetek Horváth István mesekönyvéről*. * Igaz Szó, 1956. IV. évf. március. 382–396.

hibája kimutatható. Faragó József úgy véli, hogy e kötet kapcsán a népmese gyűjtő munkával csak kisebb mértékben érdemes foglalkozni, annál inkább a professzionális olvasók – írók, költők, néprajzkutatók, szerkesztők – körében heves vitát kiváltó népmesefeldolgozó és meseíró tevékenységgel.

Faragó József tanulmányának kérdésselvetései: helyeselhető-e a népmesék irodalmi átdolgozása és a népmesemotívumok felhasználásával új típusú műköltészeti mesék írása? Ha igen, hogyan állapítható meg a népmesefeldolgozás értéke? Úgy véli, hogy szükség van a tartalmában szocialista, formájában nemzeti irodalom megteremtésére, hogy a népmesekincs értékes hagyomány, és az élő irodalomnak is szerves része. Viszont a népmese-feldolgozásokat a népmesékkal kell szembevetni, és a feldolgozásnak vagy új mese alkotásának csakis akkor van létjogosultsága, ha az így létrejött mese „szébb és jobb” „mint az ugyanazon típusú *legjobb* népmese”, „sőt legyen szébb és jobb, mint annak a mesetípusnak az *összes népi változatai együttvéve*.”⁵²

A tanulmány a mesekönyv egyes meséinek részletes bemutatásával, az Utunkban megjelent vitacikkek ismertetésével és Faragó Józsefnek a vitához fűzött kiegészítéseivel, személyes véleményével, érveivel folytatódott. Első lépésként Horváth István eredeti meséit – a *Zölderdő Fia*, a *Rostalikhánál-eggyel-több* és az *Első szolgálatban* című meséket – ismertette és elemezte. A címadó mesét nagyon aprólékosan, részletesen elemezte és vetette össze a magyar népmesékkal, így mutatva ki Horváth István mesefeldolgozásának hibáit – például mindjárt a mese elején, amikor osztályharcos tartalommal akarja kiegészíteni a tündérmesét: a kuláklegény meggyalázza a társadalmilag és nemileg is kiszolgáltatott szolgálóleányt,⁵³ a szerző ezzel kiforgat egy a népmesékben fontos szerepet betöltő motívumot, mely szerint az egymást szerető fiatalok osztálykülönbségük miatt nem lehetnek egymáséi, de a kizsákmányoló osztályoknak az érzelmekkel nem törődő erkölcsével dacolva szerelmük végül mégis beteljesedik; a fiú apja a megbecstelenített szolgálóleányt egy hordóba záratta és a Küküllőbe dobatta, a hordó partot ért, szétesett, és megszületett a leány gyermeke, akit Zölderdő Fiának nevezett el, viszont elmarad a mese végén a mesei igazságszolgáltatás, sem a legény, sem az apja nem bűnhődnek az elkövetett tetteikért; amikor a mesehősnek próbákat kell kiállnia, többször is vét a népmesei törvények, a népmesei logika ellen stb.

Ezután Faragó József a teljesen átdolgozott meséket elemezte, s közülük főleg a *Jegenye* című mesével foglalkozott, mert hét évvel korábban már írt róla kritikát, Horváth István viszont nem vette figyelembe sem az ő, sem Nagy Olgának *Az okos macska* kapcsán közzétett bíráló megjegyzéseit, és ezeket a meséket változatlanul jelentette meg a *Zölderdő Fia* című kötetben is.

Végül a mesék harmadik csoportjával, a Horváth István utószavában Magyarózdton gyűjtött meséknek nevezett szövegekkel kapcsolatban Faragó Józsefnek az kérdése, hogy néhány ózdi mese irodalmi lejegyzése után a könyv szerzője miért nem próbálkozott a mesék tudományos lejegyzésével, mert a korszerű folklórkutatás az 1950-es évek közepén csak a magnetofonnal rögzített vagy a szó szerint lejegyzett szöveget tartotta folklorisztikailag hiteles mesegyűjtésnek, az emlékezetből leírt mesét már nem.

⁵² Faragó József: *Jegyzetek Horváth István meséskönyvéről*. Igaz Szó, 1956. IV. évf. március. 383.

⁵³ „Mindenekelőtt ez az a rész, amely miatt egyes szülők a kötetet visszavitték a könyvesboltba, mások pedig kitépték az első lapot s a könyvet így megcsönkítva adták át gyermeküknek.” Uo. 384.

Tanulmánya záró részében Faragó József arra a következtetésre jut, hogy Horváth István meséi „nem szebbek és jobbak klasszikus népmeséinknél”⁵⁴ sőt felkészületlensége, hozzá nem értése miatt „több vonatkozásban visszafejlesztette klasszikus népmeséinket”.⁵⁴ Felsorolja és összegzi népmese-átdolgozásainak és népmesemotívumok felhasználásával írt új típusú műköltészeti meséinek legáltalánosabb hibáit: „össze nem illő népmesék és mesemotívumok keverése vagy egymás mellé illesztése; felesleges motívumok beiktatása, nélkülözhetetlen motívumok kihagyása; a népmesék szerkezetének, felépítésének indokolatlan megváltoztatása, megcsonkítása; hagyományos mesei törvények, mesei szabályok semmibevevése; mesehősök, mesefigurák hiányos vagy felemás, ellentmondásos jellemzése; a mesék osztálytartalmának művésziellen kihangsúlyozása; nyelvi-költői pongyolaság.”⁵⁵

Összegzés

Az 1948–1956 közötti időszakban, a második világháború utáni proletkultos hozzáállás leküzdése után, újra közzé lehetett tenni népmeseegyűjteményeket, vitázni lehetett műfaji sajátosságokról, ideológiai és tudományos szempontokról, és a népmesékben élő bölcsesség – hivatalosan, intézményes formában is – továbbhagyományozódhatott az új generációkra. Igaz, elsősorban a tréfás mesék üzenete, mert a tündérmesék mitikus lényeit háttérbe szorították ekkor a reális világ képviselői. A pártirányítás alatt álló kötelező iskolai oktatás megszervezése, a tankönyvek politikai-ideológiai tartalmú szövegei, az új kommunikációs technológiák megjelenése, a párt által felügyelt, ellenőrzött és cenzúrázott újságok, folyóiratok, könyvek (majd később a rádió és a televízió rohamos terjedése) egyre nagyobb tömegekhez való eljutása/eljuttatása miatt egyre nagyobb fokúvá vált a hagyományos népi kultúra szóbeli mivoltának átalakulása, a hagyományos szövegrepertórium szerkezetének spontán és irányított változása. A népmese, népmeseegyűjtés, meseátdolgozás, műköltészeti mese, meseirodalom kapcsán felmerülő kérdések, a műfaji sajátosságokról, alkotási kérdésekről szóló ideológiai és tudományos szempontú viták kulcsszavai: az osztályharc, a szovjet modell, marxista ideológia, fejlődés, haladás, a múlttól való elhatárolódás, önkritika, szocialista realizmus, tréfás mese, új típusú – szocialista tartalmú, nemzeti formájú – műköltészeti mese. E narratív toposzok felhasználásával kívántak vagy kényszerültek hozzájárulni a társadalmilag pozicionált egyének, a kulturális elit képviselői az „új ember” narratív reprezentációjának megalkotásához.

Az új típusú mesekönyveket az úgynevezett művelődési forradalom, a kultúrforradalom eszközeivé, a szocialista „új ember” megkonstruálásának, antropológiai megformálásának, a tervszerű közösségi nevelésnek az eszközeivé, segítőivé kívánták alakítani. A népmese átdolgozásának és az új típusú műköltészeti mese megalkotásának és közzétételének célja ebben az időszakban az osztályharc tudatosítása, az elnyomottak kizsákmányolóik ellen vívott küzdelmének ábrázolása, az új közösségi ember kialakítása. Az egyik járható útnak – szovjet mintára – a folklór és az irodalom összekapcsolását tartották, a hagyományos népmesemotívumok alkotó módon való felhasználását és továbbfejlesztését.

⁵⁴ Uo. 395.

⁵⁵ Uo.

Mythical Creatures and Fairy Tales Heroes in the New Type of Story Books between 1948-1956

Keywords: book-related debates, socialism, folk tales, the new type of story books

In this article I discuss some book-related debates which took place in the first decade of the second period of the Hungarian ethnographic book publishing in Romania (1948-1989), in well defined historical, political and intellectual contexts, the years of socialism and communism. The book's scientific and professional reception can be followed in the argumentative press articles, reviews and critiques published in the literary periodicals *Utunk* (Our Way) and *Igaz Szó* (True Word) during 1948-1956. The controversy was between ethnographers, scientific researchers, writers, poets and editors. I analysed the texts using critical discourse analysis methods.

According to my analysis the *new type of story books*, were meant to become the tools of the so called educational revolution, cultural revolution as well as means of constructing, anthropologically forming *the new socialist man* as well as means of education in community. The reason behind rewriting folk tales and creating a new type of written „false” fairy tales in this period was to raise awareness of the working class, to depict the fight of the exploited against their exploiters all in all to form of the new community member. One of the doable ways according to Soviet pattern, seemed to be blending folklore with literature, using traditional folk motifs in a creative way and developing them according to their aims.

Bálint Péter

A dalbetétes mesék hermeneutikája

A dalbetét: a titok és a gyászbeszéd alakzata

Az orális kultúrának két jellegzetes „művészi” megnyilvánulása: az ének/ballada és a monda/mese „a beszéd és a nyelv valóságos differenciáltságának alapját alkotják”,¹ s amelyek – a folkloristák feltételezése szerint – a közösségekben való mondás során eredetileg együttesen jelennek meg. De még ennél is fontosabb, hogy az ének és szó egymást hatják át, egészítik ki, „hogy perlekedő felekként szembesüljenek egymással”,² s együttesen hoznak létre egy olyan értelmezői mezőt,³ mely a lokális közösségekben a hallgatóság interpretatív műveletét megkönnyíti.⁴ A lokális tér mesemondó-közösségében éppen a mindkét fél (mesélő és hallgató) személyes jelenléte, a mondás jelenében performanszt közösen alakító részvétele okán a megértés mindig *aktív*, mivel „a megértendő szó benne mindig a *saját* tárgyi és kifejezésbeli horizont határain belülre kerül, és elkerülhetetlenül egybeforr a válasszal, a megértendő szó »ingere« által motivált ellenvetéssel vagy helyesléssel”.⁵

A mondás során a mondó megnyilatkozásával (beszédével, gesztusaival) és sajátos tudati-nyelvi szintjével (narrációban testet öltő konfigurációval) szembesíti a hallgatóságot, s miközben *a* kimondott megértésére utaló választ várja, meglehetősen ügyel arra, hogy elkerülje a kettejük tudati és nyelvi szintje között bármikor érzékelhetővé és láthatóvá váló *törést*.

Bálint Péter (1958) – irodalmár, mesekutató, tanszékvezető főiskolai tanár (habilitált), Debreceni Egyetem, Debrecen, balintp@ped.unideb.hu

¹ Mihail Mihajlovics Bahtyin: *A szó a költészetben és a prózában* = Uő: *A szó esztétikája*. (Válogatott tanulmányok.) (Ford. Könczöl Csaba.) Bp. 1976. 187.

² Uo. 210. – Loschdorfer Anna tanulmányában hangzik el a kérdés: „A probléma most már az volt, hogy a mese [éneketétes mese] elmondásának ez a módja egyéni, helyi jellegű szórványos jelenség-e, vagy pedig a mesélésnek eddig ismeretlen, valószínűleg ősi formája. [...] A dalbetétes mese konzervatív, hagyományokat őrző területen él. [...] Az éneketétes mesék gyűjtése azonban nehézséggel jár. [...] A mesélők ugyanis legtöbbször elhallgatják azt, hogy dallama is van a versnek, nem szívesen hozakodnak vele elő. [...] A dalbetétes mese voltaképpen a mesélésnek kihalóban levő, imitt-amott élő ősi módja [...]. Lehetséges ugyanis, hogy ezek a mesék végső maradványai az ősi recitatív epikus előadásmódnak.” Loschdorfer Anna: *Dalbetétes népmesék*. Ethnográfia 1937. 347–348. – „Verses-énekes alkotások lévén, az énekek még írás közvetítés esetén is főként a szájhagyomány útján terjedtek, és ez nemcsak azért lényeges, mert a hangjegyzés majdnem ismeretlen volt, hanem alapvetően befolyásolta az énekek létét is.” Kriza Ildikó: *A legenda-ballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*. Bp. 1982. 10.

³ Keszeg alapos tanulmányában rávilágít: „Úgy tűnik, a balladaszöveggel konvencionális módon együtt jár egy megállapodott *beleértési tartomány* (implikációs szféra).” Keszeg Vilmos: *A lokális ballada: beszédmód és kontextus*. = *Kulturakutatók és értelmezések*. Szerk. Jakab Albert Zsolt, Keszeg Vilmos, Szabó Á. Töhötöm. Kvár 2008. Kriza könyvek 32. (BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza János Néprajzi Társaság.) 109–144. (128.)

⁴ „A mesei dalbetét formája nemcsak a varázsmese cselekményétől függ, hanem az adott mesélőtől és az előadás szituációjától is.” Kristi Salve–Vaike Sarv: *Setu lauludega muinasjutud*. Tallinn 1987. 201. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut.

⁵ Bahtyin: *i. m.* 195.

A törésvonal mögötti mélységből a közösségtől eltávolodottság és az akkulturáció rémisztó kacaja hangzana föl. Éppen azért, hogy a kínos önelvesztést, a saját közösségből kirekesztődést elkerülje, a mondó sajátos önelbeszélése ellenére semmiképpen sem igyekszik összeütközésbe kerülni a közösség világlátási módját, örökölt tudáskészletét, erkölcsi kánonját kifejező nyelvvel, mely nemritkán különböző és egymástól eltérhetetlen nyelvekből állhat össze.⁶ Mivel összeütközése a vele szemben támasztott elváráshorizonton át vagy túllépés volna,⁷ visszafogja magát, nehogy felrúgja a szövegkonstituálás szabályait, e szertelen tette a cselekvő-megértést és a benjaminini „tapasztalatcsere művészetének” gyakorlását is gátolná. Nem véletlenül hangsúlyozza Bahtyin, hogy „a költő és az általa használt szó között repedésnyi távolságnak sem szabad lennie. Őneki az a feladata, hogy a nyelvből mint egységes intencionális teljességből induljon ki: a költői alkotásban e teljesség belső tagolódásának, beszédbeli differenciáinak s legfőképp többnyelvű karakterének mindenfajta nyomatékos tükröződését kerülnie kell.”⁸

Amikor Bahtyin az élő beszéd: a történet- és/vagy mesemondás kapcsán azt állítja, hogy „a megértés csupán a válaszban érik be”,⁹ egyfelől azt feltételezi, hogy a költő intencionalitása a sajátlagos, egyedi története elbeszélésének fölfoghatóságára, elsajátíthatóságára törekszik, vagyis az átadás aktusában okkal-joggal alkotói tudatosságot kölcsönöz a mondónak. Másfelől megerősíti a Lévinas által „első filozófiaként” tételezett morálfilozófiájának az alapját, hogy minden szó, minden beszéd egyszerre a hívás és a felelet, sőt, egyenesen az elkerülhetetlen felelet dialógusában értelmezhető.¹⁰ Tapasztalatból tudjuk jól, hogy a mesemondó él a derridai „prosopon”:¹¹ a maszkot vagy arcot teremtés lehetőségével, másként szólva beszédével, önkimondásával saját arcát teremt és mutatja meg, ezért mondja Bahtyin: „Mindenütt egyetlen arcot látunk csak, a szerző nyelvi arculatát, aki – mint sajátjáért – vállalja a felelősséget műve minden szaváért.”¹²

A tehetséges, az alkotó típusú mesemondóról¹³ egybehangzóan állítják itthon és külföldön a folkloristák, hogy: *poitéész* (költő, létrehozó, csináló, tudatosan kitaláló, mégpedig az arisztotelészi értelemben), aki a szóval, a hangvétellel, az énekhanggal, a dallammal, a

⁶ Kovács Ágnes kijelentése mérvadó e tekintetben: „A hosszabb-rövidebb, kötött idegen nyelvű szövegrészletekkel kapcsolatban az a feltevés, hogy a fordítás hiányos volta miatt maradtak vagy kerültek a szövegbe, semmiképpen sem állja meg a helyét.” Kovács Ágnes: *Idegen nyelvű sztereotípiák, mondóka- és dalbetétek anyanyelvi prózai népköltési szövegekben.* = *Népi Kultúra – Népi Társadalom.* VII. Főszerk. Ortutay Gyula. 1973. 161–180. (164.) Ellenben az eredeti szövegbe került idegen kifejezések/jelképek átfordíthatósága mindig problematikus: „Karácsony Sándor megfigyelése szerint minden művészetben van logika, de társaslogika ez, csak azonos kultúrájú (egy nyelvi, művészeti és társadalmi közösségben élő) emberek között funkcionáló logika. Ahogy a szavak jelentését csak az egy nyelvet beszélő emberek értik meg, úgy a zenei jelképeket is csak azonos zenekultúrájú emberek élvezhetik.” Lükő Gábor: *A magyar lélek formái.* Bp. 1942. 302.

⁷ „Minden emlékezés »önálló rendszert« alkot, amelynek elemei kölcsönösen alátámasztják egymást, mind az egyénben, mind a csoport keretei közt.” Jan Assmann: *Az emlékezés kultúrája = Uő: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és poétikai identitás a korai magaskultúrákban.* (Ford. Hidas Zoltán), Bp. 2004. 38. –Továbbá Keszeg: *i. m.* 131.

⁸ Bahtyin: *i. m.* 211.

⁹ Uo. 195.

¹⁰ Emmanuel Lévinas: *Az arc és a külső = Uő. Teljesség és Végtelen.* (Ford. Tarnay László.) Pécs 1999. 178–180. – A kimondott szó kötelező erejére hívta föl a figyelmet az áldás és átok kapcsán Solymossy Sándor: *A magyar ősi hívvilág.* A magyarság néprajza IV. Bp. [1937]. 402–449.

¹¹ Jacques Derrida: *MÉMOIRES Paul de Man számára.* (Ford. Simon Vanda.) Bp. 1998. 47.

¹² Bahtyin: *i. m.* 212.

¹³ „[...] a jó, nagyobb repertoárral bíró mesemondók általában alkotó típusú emberek, akik a hagyományt teremtő képzelőerővel töltik meg, alakítják át.” Dobos Ilona: *Bodrogkeresztúri mesék és mondák.* Új Magyar Népköltési Gyűjtemény (továbbiakban ÚMNGY) XXII. Szerk. Nagy Ilona. Bp. 1988. 54.

szupraszegmentális elemekkel konstituál egy sajátlagos nyelvi/költői világot,¹⁴ mely „mindig csordulásig, sőt, túlcordulásig telített idegen intenciókkal”.¹⁵ Telített a korábbi mesemondók és a lokális közösségben élő hallgatóság tudáskészletével, világszemléletével, a performansz során tőle várható feleleteivel, nyelvi differenciáltságával, illetve a korábban elmondott változatok konfigurációs aktusában létrehozott sajátos narratívájával. Bátran állíthatjuk, hogy újjámondva az ismert történetet a mesélő belép a Foucault által definiált „ismétlés terébe”.¹⁶ A mesemondó mint „beszélő betör a hallgató – számára idegen – horizontjába, idegen területen, a hallgató befogadói közegében építi föl saját megnyilatkozásait”.¹⁷ Ezek nyomon követhető eltérését, feltűnő vagy kevésbé hivalkodó másságát az újjámondott szövegváltozat egyediségében: a mondó ricœuri konfigurációs és refigurációs képesség egyszeri alakváltozatában, a saját tapasztalat átadásában és a másoké át- vagy fölülírásában érhetjük tetten. A hagyományláncba belépésért vagy éppen az invariáns létrejöttéért a mesélő a mondásában vállalja a felelősséget.¹⁸

Az ének/dalbetét a narratíva szövetében úgy jelenik meg, mint a *titok*, máskor pedig azt láthatjuk, hogy maga a titokzatosság *helye*. Először is az ének fundamentumáról: a hangról mondhatjuk el – Hegel szavával –, hogy éppúgy „pillanatnyi egzisztenciája van”, mint a titoknak; másodszer a hangnak és a titoknak épp e pillanatnyi feltárulkozása miatt, hogy a maga „itt-voltját” és a benne rejlő értelmet fölfoghatóvá tegyük, szétszálazhassuk, az „állandóan megismételt reprodukcióra” van szüksége.¹⁹ Mint minden titok (valaki előtt elrejtett, ki nem nyilvánított vagy csupán részben feltárt dolgról való ismeret, tudás, eszme), egyszerre lebbenti fel a fátylat a fedettségben rejtezőről, és előtűnése után azonmód vissza is hullik magába: újra elrejtőzik. Nem hagy mást maga után, mint csillapíthatatlan vágakozást, a felejtetlenség élményét, a hegeli *eleven subjektum bensőségének* morajlását, mely a titokból felvillanó ígéret beteljesülésére és a titokban lételemetőséget feltáró lényel való újbóli találkozásra irányul. Az ének/dalbetét úgy funkcionál, mint a valamelyik mesehős fájdalmas énekében rejtejezett üzenet, mely egy korábban, titokban elkövetett bűneseményt:

¹⁴ Vargyas azt hangsúlyozza az énekelve előadott balladáról, hogy: „A paraszti társadalomnak nem volt szüksége a mi előadásaink fogásaira, hogy átélje a balladát. Neki csak arra volt szüksége, hogy ünnepélyes figyelemmel hallgassa. [...] Ünnepélyesen és mereven énekelték, mereven, szorongva és átszellemlen hallgatták, mert amit énekeltek és hallgattak, nem valóságos volt, hanem a közösség ítélete az élet valóságáról.” Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*, I. Bp. 1976. 30. E kijelentés igazolhatóságával szembeni óvatosságot kiváló folkloristánk, Nagy Ilona megjegyzése indokolja: az „[...] archívumban őrzött szövegek a meséhez való közösségi viszonyulás titkait soha sem árulják már el.” Nagy Ilona: *A népköltési gyűjtemények kiadásáról*. = „Nem sülyed az emberiség!” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Főszerk. Jankovics József. Bp. 2007. 1161–1173.

¹⁵ Bahtyin: *i. m.* 208.

¹⁶ Michel Foucault: *Az ember és hasonmásai* = Uő: *A szavak és a dolgok*. (Ford. Romhányi Török Gábor.) Bp. 2000. 352.

¹⁷ Bahtyin: *i. m.* 196.

¹⁸ „A hagyomány és a reprezentált esemény egymáshoz való közelítése készséget és jártasságot tesz szükségessé.” Keszeg: *i. m.* 127. – Lord hivatkozva az elhíresült Luka Marjanovic személyére, kiemeli, hogy a híres énekmondónak nagyobb szerepe van a dal és a téma fennmaradásában, mint a kevésbé ismerteknek. Albert B. Lord: *The Singer of Tales*. Cambridge, Massachusetts – London England 2000. 20.

¹⁹ „Mivel ugyanis a hangoknak nincs magukban tartós, objektív fennállásuk [...], gyors elhangzásukkal el is tűnnek újra, azért a zenei alkotásnak egyrészt már eme pusztán pillanatnyi egzisztenciája miatt is állandóan megismételt reprodukcióra van szüksége.” G. W. Fr. Hegel: *A zene* = Uő: *Estétikai előadások*. (Ford. Szemere Samu.) Bp. 1980. 122.

gyilkosságot mesél el a megszólítottnak (pl. *A gonosz mostoha*,²⁰ *Jávorfá*²¹). A mesélő a valaki általi bünkiéneklés révén hozza a megszólított és a közösség tudomására az elhallgatni/titkolni vágyott bűn, szándékos ártani akarás tényét.²² Máskor a bajba jutott hős jövődő sorsát éneklí ki valaki (sorsmadár, titokzatos lány), azt feltételezve, hogy az énekmondás idejében a hős – akár még álmában is – figyel a szavára, a rejtjelezett szóra, mely egy lehetséges, ámde nem remélt létmódot teremt (pl. *Paval kapitány*). Mivel Foucault értelmezésében az ember egyszerre a félreismerés helye és az emlékezeté is,²³ egyfelől a kódfejtőtől függ az interpretáció helyessége és a maga részéről adandó válasza is, hiszen az ének megszólításként, hívásként érinti a másik/hallgató felet, akinek válaszolnia kell (dalban vagy más megnyilatkozási formában) a neki szegzett szóra. Másfelől mindketten: az énekével bájoló, buzdító és az énekesző által megérintett egy nyelven: a közösség kulturális mezejében érvényes szimbolikus-metaforikus nyelven beszélnek, s e nyelvben léteznek. Ám kellő mennyiségű mesekorpusz ismeretében bátran állíthatjuk, a mesélő intenciójától függ, hogy a titkot (gyakorta a dalban elrejtett sorsot) fel akarja-e tární a másik fél (voltaképpen a hallgatóság) előtt. Vagy épp ellenkezőleg, a homályban hagyással a szövegben kibomló cselekményekre és értelmezésükön keresztül a hallgatóságra bízva a megfejtést, nem lévén más célja, mint hogy: aktivitásukat ébren tartsa, és előkészítse őket a morális ítélkezésre.²⁴ A mesemondó előadása során folyton változó összetételű hallgatóság, mivel a sokszori ismétlés²⁵ révén már meglehetősen jól ismeri a mese (a történet) és az ének/dal hagyományát,²⁶ képes is a hőssel együtt megfejteni a szimbolikus-metaforikus üzenetet (titkot),²⁷ mely gyakorta a fájdalom,

²⁰ Géczy Lajos: *Ungi népmesék és mondák*. ÚMNGY. Szerk. Nagy Ilona. Bratislava 1989. 344–346.

²¹ Csenki Sándor: *A cigány meg a sárkány*. Püspökladányi cigány népmesék. (Ford. Mészáros György és Vekერი József.) Bp. 1974. 99–101.

²² Keszeg a romániai magyar lokális balladákat tipizálva, a törvényszéki vallatás forgatókönyve szerint elmondott élettörténet kapcsán írja: „Az önéletírás ebben az esetben kötelezettségeket (öszinteség, kimondás) ír elő az emlékező számára.” Keszeg: *i. m.* 121.

²³ Foucault: *i. m.* 361.

²⁴ Marót állítja a *közösségről*, hogy a „maga előkészítő, sőt mintegy előíró, nemkülönben utólagos szűrő és adaptáló szerepe folytán, így lesz felfogásunk szerint társszerzővé, aki nélkül se költő, se költői mű nem képzelhető. Másszóval: a költő és a közösség összeműködésének a sikerét egyfelől a költő kifejező erejének intenzitása, másfelől a szóbanforgó közösség (falu, törzs, nép, nemzet, emberiség stb.) reagálásnak a kiterjedtsége határozza meg.” Marót Károly: *A népköltészet elmélete és magyar problémái*. Különlenyomat. Néptudományi Intézet. Bp. 1949. 9.

²⁵ *Az ismétlés* szó mindkét értelmében (a lokális közösségben újramondás és a szövegben belüli visszatérés) beszélhetünk az interpretáció megkönnyítéséről. „Az énekben – mint egy lassított filmben – jobban felfogjuk és élvezzük a költői szépségeket, s ezt még jobban elmélyíti az ismétlés. Amit nyert a műfaj tömörségével, sűrített, gyorsütemű előadásaival, abból vissza is adhat valamit egy új hatás kedvéért: ha minden szavának súlya van, akkor érdemes minden szavát – vagy a legfontosabbakat – kétszer is meghallgatni.” Vargyas: *i. m.* 27.

²⁶ „A dallamukoztett szövegeket irodalomnak nézték. Pedig a nép számára nem is élt a szöveg dallam nélkül.” Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Második kiadás. Bp. 1943. 7. – „Feltételezhetjük, hogy a dalok előadása gyakori volt sok típus esetében, az ezekről készült felvételek állandó beékelt betétekről tanúskodnak. Dalok meglétére következtethetünk például az AT 158, 313 Ex, 500, 511 típusú mesékben, illetve a tisztán szetu típusban, a *Hamukása* című mesében, stb.” Salve–Sarov: *i. m.* 200.

²⁷ A mágikus ítéletről szólván (melyben a jel teremtí a dolgot, a rész pedig az egészt, és a szó a cselekményt), a közösség apriorisztikus tudásáról beszél Mauss. „Márpedig csak az egész csoport által átérzett kollektív szükségletek készíthetők a csoport valamennyi tagját arra, hogy egy időben ugyanazt a szintézist hozzák létre.” Marcel Mauss: *A mágia általános elméletének vázlatá*. (Ford. Vargyas Gábor). = *Uő: Szociológia és antropológia*. Bp. 2000. 168.

a szomorúság, a siralom narratívája: másként szólva *gyászbeszéd*.²⁸ Az éneknek/dalbetétnek ez a gyászbeszéd aspektusa²⁹ is a balladai hagyományra utal vissza, e tekintetben is igazolva Solymossy véleményét: „a *versbetétes mesék* egykor ősi formájukban *végig énekelt balladák* voltak”.³⁰ (Amikor Loschdorfer Anna annak a feltételezésének adott hangot, hogy a dalbetétes mesék mintegy „maradványai az ősi recitatív epikus előadásmódnak”³¹ – ezzel mintegy Dömötör Sándor, Solymossy Sándor, Vargyas Lajos, Kríza Ildikó³² véleményével egyezően a versforma régebbi volta mellett tör lándzsát –, egyben közelít is a Beöthy Zsolt-féle *történeti énekek* értelmezéséhez.³³) Nem másodlagos tényező, hogy a gyászbeszéd a ballada-mondó azon szándékát is kifejezi, hogy „nem csupán magát az eseményt akarja elmondani, hanem saját érzéseinek is hangot keres. [...] Feltárja mintegy belső világát: fájdalját, részvételét, felindulását, megdöbbenését, melyet benne az elbeszélte esemény keltett.”³⁴

Gyanítjuk, hogy a fájdalom, a gyász érzetét a mondó nemcsak a tudatát és lelkét átjáró érzelmeknek megfelelően kiválasztott szavak értelmével, de a hangja áramlásával (néhánykor „valami gyászos, vontatott jelleggel”³⁵), a gesztusai olykor a szónál is erőteljesebb hatékonyságával, a szóbeli előadását kísérő hangszeres játékkal meggyőzőbben képes átadni hallgatóságának.³⁶

²⁸ „A mesékben használt dalok nem csak díszítés céljából szerepelnek, hanem számos más fontos szerepet is betöltenek a meséléskor. Afrikai népmesék előadásakor megfigyelhető, hogy az egyik funkciója a daloknak, hogy egy bizonyos szintig dal formájában meséljék el a történetet. Msimang számos más funkcióról is beszél. Először is, ott van a közönség bevonásának eszköze. Másodsorban, cselekményt dramatizálnak. Harmadsorban irodalmi szerepük van abban, hogy kibontakozzon a cselekmény, kibontják a témát és felfedik a szereplőket. A cselekmény előmenetelében a dalok sokféle szempontból lehetnek fontosak. Először epizódok közötti összekötő szerepük van. Másodsorban a dalok fokozzák a feszültséget és az izgalmat, így viszik közelebb a történetet a végkifejlethez. Ez általában abból fakad, hogy a dalokat kritikus pillanatokban éneklék, amikor a szereplő, aki énekel, erős gyászt érez. Ilyenkor nehezebbé esik kifejezni érzelmeit és érzéseit, kivéve, ha dalban mondja el.” Cynthia Danisile Ntuli: *The function of songs in the performance of Zulu folktales*. Muziki: Journal of Music Research in Africa, (2010) Volume 7, Issue 2, 216–227. (Az idézett helyre Bálint Zsuzsa hívta föl a figyelmemet.)

²⁹ „A dal elvarázsol, magával ragad és felemel, és épp azért nyújt vigaszt, mert nem akar megvigasztalni, mert nem könnyíti meg a gyászt és nem vitatkozik a fájdalommal, hanem a ránk szakadt bajok feloldhatatlan jelenlétéből kiszakít minket és egy másik, messzi jelenléthez vezet el. A vigasztalás türelméből nem születik felejtés: a vigasztalás csak azt éri el, hogy elviseljük az elviselhetlent.” Jean-Louis Chrétien: *A felejthetetlen és a nem remélt*. (Ford. Cseke Ákos.) Bp. 2010. 110. – Keszeg ugyanerre az aspektusra mutat rá: „A kutatás több esetben rögzítette a lokális balladának halottbúcsúztató szándékkal való megalkotását és előadását. A halottbúcsúztatás mint kommunikációs szándék, esemény és szövegtípus egyszerre rendelkezik a szertartásirányítás, a búcsú, a biográfia, a genealógia, a meditáció, a végrendelkezés, a halott nyugalma befolyásolása, az emlékkállítás funkciójával.” Keszeg: *i. m.* 132.

³⁰ Solymossy: *i. m.* 121. – Továbbá: „[...] a ballada és a balladaéneklés emlékezetkönyvtől eszközként szolgál.” Keszeg: *i. m.* 129.– „A népmesei műfajokat tekintve a dalok az állatmesékben és a varázsmesékben bukkannak fel. Más varázsmesékkel összehasonlítva a népdalbetétes varázsmesék rövidek, egyszerű cselekményűk van és archaikus tartalmúak. Az ilyen mesék valószínűleg a történetileg régebbi népmesei réteghez tartoznak.” Salve–Sarv: *i. m.* 200.

³¹ „[...] a verses forma mindig feltétlenül régebbi, mint a próza, ha egymással párhuzamosan mindkettőt ismerjük. „Ha hosszú a história, a versszöveg mellékesebb helyei elfelejtődnek, a vers hézagossá marad, de tartalmára még emlékeznek.” Solymossy: *Mese a jávorfáról*. Ethnográfia 1920. 120–121.

³² Kríza: *i. m.* 36.

³³ „Maradtak ránk olyan történeti énekek is [...] melyek nem epikai nyugalommal, pontos részletezéssel, történeti hűséggel adnak elő egy-egy emlékeztető eseményt, hanem a léleknek ama mélyebb meghatottságával, az érzésnek azzal a bensőségével, a képzeletnek azzal a fölhevülésével s drámai közvetlenségre törekvésével, mely a balladát jellemzi.” Beöthy Zsolt: *Magyar balladák*. Bp. 1909. 23.

³⁴ Uo. 21.

³⁵ Hegel: *i. m.* 131. Továbbá: „[...] lélekkel teljes kifejezést csak azáltal kap a hang, hogy egy érzelm helyeződik bele és csendül ki belőle.” Uo. 151.

³⁶ Lord: *i. m.* 13.

A közösség ennél fogva mintegy „ráhangolódik” a mondó hangvételére, a performanszban való aktív részvétellel és az előtte álló interpretatív műveletre: ítélete megalkotására.³⁷

Az ének/dalbetét szövegkonstituáló szerepe

A meseszövegben el- vagy felhangzó énekkel/dalbetéttel kapcsolatban a következő kérdések merülnek föl bennünk:³⁸ (1) Van-e a kétféle típusú szöveg: a mesenarratíva és a belésszött ének/dalbetét (ritmikus vers – szöveg) között valamiféle átjárás, másképpen szólva a mondó a konfigurálás aktusában összeköti-e a profán szöveg és az égi/költői dal világát, ezáltal magát a létezés és a poieszisz világát? (2) Generál-e a dal/dalbetét a mesemenetben (akár az elején, közepén vagy a végén) újabb eseményt, nem remélt cselekményt, mely megváltoztatja (vagy éppen betölti) a hős sorsát, közelítve ahhoz az elváráshoz, hogy a hős azzá váljon, amivé lennie kell? (3) Van-e az éneknek/dalbetétnek bárminemű tanító jellege, mely a közmondáson, versbe szedett társadalmi-morális tiltáson vagy intelmen nyugszik, s amelyet a gondolkodás számára elgondolhatóvá kell tennie?

Vegyük az első kérdést górcső alá! A kétféle típusú szöveg, a mesenarratíva és a belésszött ének/dalbetét összeszövésében a mesélő részéről megnyilvánul egyfelől a sajátlagos értelemösszefüggés teremtésére való tudatosság (vagyis a mesemondó a zenei hangok tulajdonságait és saját előadói képességét illetően magabiztos tudással rendelkezik), másfelől tetten érhető az örökségbe kapott közösségi tudáskészlet és a saját tapasztalat kölcsönös megfeleltetésére való törekvés, ami a hagyományláncba illeszkedést (a *kontinuitást*) valósítja meg végső soron: „Egy adott megnyilatkozás nyelvi jelentése csak nyelvi háttérébe ágyazódva érthető, aktuális értelmét viszont azoknak az egyéb konkrét megnyilatkozásoknak a háttére határozza meg, amelyek ugyanarra a témára vonatkoznak.” (M. Bahtyin)³⁹

³⁷ Solymossy a versbetétes mesék mondásának szokását hozza példaként az északi népeknél a svéd Geijer és Afzelius, illetve Ulrich Jahn gyűjtésére hivatkozva. „[...] az esti összejöveteleken az elmondó előbb elmeséli a történetet prózában s utána a jelenlevők eléneklik a még megmaradt pár versszakot. [...] a versbetétes meséket előbb az egyik elmondja prózában, közben a betéteket énekli, végén a hallgatók a verset külön vele együtt dalolják.” Solymossy: *i. m.* 121.

³⁸ Meg kell jegyezni, hogy Dauphin másként osztályozza a dalbetétes meséket az *ének dramatikus funkciója* szerint: „Ez a megfigyelés arra indított, hogy három helyzettípust különböztessen meg, melyekben a dalnak a drámához is köze van, mintegy jelképezve a zene immanens tulajdonságait és megjelenítve saját előadása módozatait. Először azokra a mesékre figyeltem föl, melyekben a dal mágikus védelmet nyújt a hősnek egy veszéllyel szemben. Ezek a mesék képezik az első csoportot, és ezeket varázserejűnek tartom, mivel a dal hatása azzal egyenértékű, amit egy varázsszó, egy boszorkányság vagy egy talizmán jelentene az akadály legyőzésében. Egy második csoportba azokat a meséket sorolom, ahol a hős éneke a gonosz szereplők sóvárgását váltja ki, akik megkísérlik ellopni a dalt tulajdonosától, hogy a helyben lépjenek, becsapják és megtámadják társaikat. Ezek a mesék, melyekben a dal családoktól szolgál, alkotják a buzdító dal modelljét. A harmadik fajta mese két szereplőt állít szembe egymással, itt mindegyikük azonosítható a saját énekével. A versengés bírja így megismerheti, a dallam jellege szerint, a versengők lelkivilágát, felbecsülheti stratégiájukat és a próbatétellel szembeni ellenálló képességüket. Ebben az esetben a bonyodalom zenei párharccá válik, innen a versenydal elnevezés, mellyel ezt műfajt jelölöm.” Claude Dauphin: *Le conte chanté d'Haïti et sa transmission : trois leçons d'esthétique en contexte d'oralité*.

<http://takamtikou.bnf.fr/dossiers/dossier-2013-patrimoine-et-transmission/le-conte-chant-d-ha-ti-et-sa-transmission-trois-le> (2014. 12. 07.) – Továbbá Conrad Laforte: *Poétiques de la chanson traditionnelle française: classification de la chanson folklorique française*. Sainte-Foy (Québec) 1993.

³⁹ Bahtyin: *i. m.* 194.

A meseszövegben – a mondó intenciója szerint – hol itt, hol ott felbukkanó énekek/dalbetétek olyaténképpen töltenek be szövegkonstituáló szerepet, hogy a feltárt vagy titokzatosságukban meghagyott szavaknak olykor retroaktív hatásuk van, a múltat világítják be fénycsóvájukkal, ámde a jelenben nyernek értelmet. Máskor pedig egy pártfogó jövőmondása, jövőben bekövetkező eseményre/sorsra utalása révén projekciót hajtanak végre, vagyis a *tanácsadás* és *ígéret* fenomenológiáját vezetik be az interpretációba. A mesemondás most-jában elhangzó ének/dalbetét mint abszolút most/jelen tételeződik, a múlt és jövő (az emlékezet és ígéret) szövegbe áramlását és benne való hatékonyságát teszi lehetővé egyfajta átjáróként. Az uruguayi származású irodalomtörténész és esztéta, Ángel Rama a *Writing across cultures: narrative transculturation in Latin-America* című művében erre a temporális szerepre is rávilágít, amikor arról beszél, hogy a dalok mintegy „átjáróként” (átlépési tengelyként) funkcionálnak.⁴⁰ Az ének/dal szövegkonstituáló szerepét kettős értelemben definiálja; ám a mi szempontunkból az a fontosabbik, hogy éppen azt a funkcióját emeli ki, mint amire Brecht is törekedett, vagyis az ének/dalbetét magának a történetnek a kifejtése (artikulációja), tehát az ének/dal értelemteremtő, magyarázó szintézist lát el⁴¹ egy tágasabb jelentésmezőben. A dalok és (köz)mondások másik funkciójuk szerint a valódi környezet és a lokális szín megteremtésének hagyományos eszközei.⁴² Ez utóbbi esetben a mondó intenciója szerint a történetben egy, a hétköznapi élet rendjéből kiköszönt létmetaforát (szimbolikus halál-állapotot), egy mesei csapda-situációban elmondott tanácsot vagy ígéretet akar érthetővé tenni azáltal, hogy (egy-egy mesemondó-közösségek szokása szerint) rövidebb vagy hosszabb környezetrajzot, kommentárt és történetkiegészítést fűz a meseszövegbe. Az átjárási tengelyeknek Rama értelmezésében az is a funkciója, hogy segítsék az átmenetet az egyik kulturális mezőből – konkrét művészeti formákon keresztül – a másikba; másként szólva a hagyományos/orális kultúrából a nyugati/textuális kultúrába.⁴³ Az átjárást segítő s egyben a lokális közösségben keletkezett ritmizált szöveg és csak lokális szinten értelmezhető szavak, artikulálatlan hangok fordíthatatlanságát áthidalandó a mondó (vagy éppen a transzkulturációt végző fordítója) meghagyja a dalbetétet az eredeti nyelven mondott szövegváltozatával.⁴⁴ Mivel a dalbetétes mesében a ritmus „mindenekfelett való fontossága” hangsúlyos, a szövegbeli „értelmetlenségek bizonyos fajtáinak a természetes volta”⁴⁵ is megengedett. Más esetben viszont megelőgszik az eredeti szöveg „*valamiképpen*” lefordításával, ezáltal érzékeltetve azt a nyelvi és tudatállapotot, melyben a mese korábban elmondásra került, illetve azt az eredeti kulturális „környezetet”, amelyben a dalbetétes meseváltozat *épp-ily-formában* keletkezett. A dalszöveg átfordítását éppen ez a nyelvi tudathoz és

⁴⁰ Ángel Rama: *Mythic intelligence (The Path to Transculturation)*. = Uő: *Writing across Cultures: narrative transculturation in Latin-America*. (Translated by David Frye). Durham and London 2012. 136–152. (Ángel Rama kötetére Bálint Zsuzsa hívta föl a figyelmemet.)

⁴¹ „His [Arguedas] use of folk song fulfilled a double function: the traditional function of the regionalist novel, in which folk songs or sayings serve as elements of realist staging and coloring; but also, as in Brecht, as an articulation of the story itself, furnishing it with an explanatory synthesis of its various sequences or of the entire work into the field of higher-level meanings, drawn from another level than its specific narrative discourse.” Uo. 148.

⁴² „A proverbiumok egyéb szövegekkel együtt az elődök, a közismert személyek emlékezetét, a lokális hétköznapi történelem epizódjait örökítik át.” Keszeg: *i. m.* 137.

⁴³ „[...] these songs serve as axes of translation to facilitate the passage from one cultural field, with its established artistic forms, to another field, more suggested than made manifest, in which they lack potentiality.” Rama: *i. m.* 148.

⁴⁴ „De elhangozhatnak az idegen nyelvű szavak demonstratív célból is. Az előadó a szövegátvételt hűségét, a mondottak hitelességét és saját idegen nyelvtudását akarja kiemelni.” Kovács: *Idegen nyelvű sztereotípiák. i. m.* 168.

⁴⁵ Marót: *i. m.* 14.

a közösségi hagyomány elváráshorizontjához való kötöttség nehezíti meg vagy éppenséggel lehetetleníti el.

A továbbiakban vizsgáljuk meg azt, hogy az ének/dalbetét a narratíva egészében elfoglalt pozícióját tekintve hol fordul elő, és milyen funkciót tölt be.⁴⁶ Ha az ének/dalbetét a meseszöveget elején áll, a mondó a történetet igyekszik áttemelni a hétköznapi valóságból egy rituális/költői megnyilatkozás értelmezési mezejébe, ezáltal mintegy kilépést biztosít a valóságos világból, és bevezet a hallgatóság előtt kibontakozó (emlékezetéből előhívott) eseménysorba: a mese *fiktív világába*.⁴⁷

*Amikor a falra írta a légy,
Hazug volt az, ki nem hitte a mesét.*⁴⁸

A mesekezdetben feltűnő ének/dalbetét funkcióját tekintve megállapíthatjuk, hogy megteremt a lokális térben történő mesélés/mondás pillanatnyi s egyszerűségében megismételhetetlen hangulatát, egészen egyszerűen ráhangolja a hallgatóságot az „alkotói” tevékenység és az együtt lélegzés kezdésére. Ez a *kezdet* – amellet, hogy egy másik világba belépés és az ott-létben elmélyülés, a kitérülködés és kifejlődés lehetősége is egyben⁴⁹ – sohasem önmagával kezdődik. A kezdődő mondás egy preegzisztens szövegváltozatra való emlékezés, mondhatni meg-felelés, ugyanakkor egy korábban kialakult közösségi elvárásra (a mondás *épp-így-való* kezdésére) történő egyéni válaszadás. Bahtyin elmélyült kutatásai nyomán írja, hogy: a karneválban „részvétel plasztikus érzékelheték, hogy időlegesen kiléptek az élet megszokott (hivatalos) keretiből”.⁵⁰ Márpedig a mese hallgatósága nemcsak lélekben, de egész testi valójá-

⁴⁶ A setu dalbetétes mesék kutatói jegyzik meg saját gyűjtésük alapján: „A népmesék és a népdalok közötti kapcsolat sokszintű. Az egyik lehetőség a történet egybeesése. [...] Egy másik szintű kapcsolatot a dal és a mese művészi szerkezetében a közös elemek jelentik. Alliteráció, hagyományos szópárok (gyakran alliteráción alapulva), parallelizmusok. A leggyakrabban ezeket az eszközöket a népmesei párbeszédekben használják. A szintaktikai párhuzamosság teremt meg az előfeltételt a mesei szereplők válaszáának versmérték szerinti elrendezéséhez. A dalbetétek közvetlen átvételét szintén alkalmazzák a népmesei párbeszédekben. A népdalok és népmesék közötti kapcsolat harmadik vonatkozása a népmesében dallammal megjelenő dalok. A szetu népmesékben (és általában a népmesében Észtsország egész területén) a dalok csak a párbeszédekben jelennek meg, az egyik vagy esetleg több szereplő választát megjelenítve.” Salve–Sarv: *i. m.* 199–200.

⁴⁷ A *Petrica és a három malaca* című mesében a mesekezdetbe foglalt versike a mondó alkotása, ahogy erre Kovács Ágnes rámutat: „A mesében található versek eredetije Purdi költeménye. Purdi idős korában kántor volt. A foglalkozás is megkívánta, hogy verselni tudjon, de érzéke és kedves is volt hozzá.” (Kovács Ágnes: *Világ Szépe és Világ Gyönyörűje*. Magyarországi román népmesék. Purdi Mihály meséi. [Gyűjtötte Hocópán Sándor.] *Népek meséi*. Szerk. Karig Sára. [Ford. Ignác Rózsa.] Bp. 1982. 323. Szintén Kovács Ágnes hívja föl arra a figyelmünket, hogy „A mesekezdő, mesezáró és szöveg közötti versikék gyakoriak a román népmesékben.” Uo. 320.

⁴⁸ *Az öregség nélküli fiatalság és a halál nélküli élet*. Kovács Ágnes: *Szegény ember okos leánya*. Román népmesék. (Ford. Bözödi György et al.) Bp. 1957. 14.

⁴⁹ „A gyűjtők egyértelmű tapasztalata szerint, ha hallott nótának szövegét jegyzik le és biztonság kedvéért a nép fia előtt elolvassák, az nem ismer rá: ismételni is csak énekelve tudja. A dallam és a versszöveg nemcsak hogy egybe vannak forrva nálunk, de a nóta, a melódia fontosabb, a szöveg mellékes járuléki; innen van utóbbinak könnyű elhanyagolása, romlása, elűtő változatai, össze nem függő sorai, míg a dallam szívós, kerek egységben vésődik az emlékezetbe.” Solymossy: *A Jávorfá-mese*. *i. m.* 120.

⁵⁰ *A népi nevetéskultúra és a groteszk*. Bahtyin: *i. m.* 307. – Nem véletlen, hogy Kovács Ágnes maga is a trufákban találja meg a dalbetétek egyik, ha nem a legfontosabb előfordulási helyét: „A trufákban – legtöbbször a mulatási jelenetben – táncszövezt mondókákat találunk, melyekkel a mesemondó nem a komikumot, hanem a jelenet érzékletességét, erősségét, tehát az érzelmi, hangulati hatást kívánta fokozni.” Kovács: *Idegen nyelvű sztereotípiák*. *i. m.* 166.

ban átadta magát a szeme előtt (füle hallatára) lejátszódó performansznak, együtt élt, lélegzett a mesemondóval.⁵¹ A hangzó szónak ezt az élet teljességét érintő és testben rezonáló szerepét említi Ong is: „A hangzó szó, mint azt már megjegyeztem, az írott szóval ellentétben sohasem kizárólag verbális kontextusban létezik. A kimondott szó mindig egy egzisztenciális szituáció teljességét befolyásolja, és mindig hatással van a testre.”⁵²

Az adott lokális térben elhangzó szót: a zenei kíséret és a dalbetétet éneklő mesemondó hangvétele együttesében érzékelik/értelmezik a hallgatók.⁵³ Ne feledjük, a szó/dallam a saját természetes határhelyzetében: egyszerre elpattanás, eltávolodás a profán létközegtől és közélet, fölemelkedés a költészet vágyott világához. Mindez igazolja az arisztotelészi felismerést: „a költészet közelebb áll a lényeghez, mint az akcidentálisban mozgó történelem.”⁵⁴ Ezt a testben (szívben, agyban, csontban) rezonáló szót, mely az „egzisztenciális szituáció teljességét befolyásolja”, olyan *közvetítőként* kell felfognunk, amelyik folyamatos átmenetet biztosít: (1) a tagolatlan érzelmi megnyilvánulás és az énekhanggal tagolt dallam; (2) a mondó kedélyállapota és a hallgatóság megbékélésvágya; (3) a mesélő saját tapasztalata (képzletvilága) és a hallgatóság elváráshorizontja (tudás- és nyelvkészlete) között, hogy egyugyanazon időben legyenek képesek a történet létrehozására és az aktív egymást megértésre. Ennek következtében mindkét fél egyaránt *rezonorként* viselkedik.

Második esetben, ha az ének/dalbetét a történetben, két esemény közé ékelve szerepel, olyan értelmezői „tengelyként” működik, mely nem csupán egy epizódot/élményt, hanem a meseszövevényben fokozatosan kibontakozó történet egészét, a narratíva jelentéstelítettségét igyekszik megvilágítani. Az ének/dalbetét akár az anyanyelven, akár egy másik/idegen nyelven mondatik ki, éppen úgy határon áll, mint a szó maga. „A szó mintegy határon él, a saját és az idegen szöveggörnyezet határán. De ugyanilyen kettős életet folytatnak az összes reális dialógus replikái: mindig az egész dialógus szövegösszefüggésében alakulnak és nyerik el értelmüket, vagyis olyan nyelvi közegben, amely – a beszélő szempontjából nézve – saját és idegen – a partner részéről elhangzó – megnyilatkozásokból áll.” (Paul Ricœur)⁵⁵ A kimondott szó időbeli aspektusát, „refigurálási aktusát” vizsgálva szintén megragadható ez a határhelyzet; a szó jelenbeli és múltbeli jelentéseit egyaránt mozgósítja a mesemondó, és az átadás során eltérő és egymásra halmozódó jelentéseik sajátos értelemösszefüggésére igyekszik a hallgatóság figyelmét ráirányítani. „A szavak jelentése mindig a jelenből következnek, bár ezt a jelenben érvényes jelentést különféle, gyakran nem is tudatosított módokon természetesen a múltbeli jelentések is befolyásolják.” (Walter J. Ong)⁵⁶

⁵¹ Dömötör Sándor: *A cigányok temploma*. Kvár 1932. (Erdélyi Tudományos Füzetek) 394.

⁵² Walter J. Ong: *Szóbeliség és írásbeliség*. (Ford. Kozák Dániel.) Bp. 2010. 64. – „A zene azonban csak annyiban hozhat létre hangokat, amennyiben egy a térben meglévő testet magában megremegetet és rezgőmozgásba hoz.” Hegel: i. m. 126. – Továbbá: „[...] a kibocsátott hang szerint (zene, beszédhang) úgy érezzük, hogy a hang hol a test mélyéről, hol fentről jön, néha a szív, máskor a farkcsont stb.” Alain Boudet: *Résonances corporelles des sons*. http://www.spirit-science.fr/doc_musique/Resonance.html (2014. 10.16.)

⁵³ Ezért is mondja Dauphin, hogy a dalbetétes mesék kettős kihívás elé állítják a mesemondót, akinek uralnia kell a zenei nyelv alkotóelemeit, melyek a dal kifejezőerejét biztosítják és meg kell szabnia a dráma határkörét, mindezeket észlelhetővé és jelentéssé kell tennie a hallgatóság ítélethozatalát megkönnyítendő. Dauphin: i. m.

⁵⁴ Paul Ricœur: *Az élő metafora*. (Ford. Földes Gyöngyi.) Bp. 2006. 360.

⁵⁵ Bahtyin: i. m. 197.

⁵⁶ Ong: i. m. 47.

A múltbeli jelentések jelenbeli értelmezhetősége felveti az emlékezés⁵⁷ és felejtés⁵⁸ első pillanatban ellentmondó műveletének fenomenológiai kérdését. Jean–Louis Chrétien briliáns kötetében: *A felejthetetlen és nem reméltben* erre keresi a fenomenológiai válaszokat. Az egyes meseváltozatokból (melyek *mindig már kimondottak* a most-ban elhangzóhoz képest) a felejthetetlen múltbeli jelentések nem csupán hétköznapi jelentésükkel ragadnak meg és horgadnak föl a mondóban. Sokkal inkább azon megmásítani, átírni (ha lehetséges, azt kell mondanom: „föül-költeni”) szándékolt szimbolikus/metaforikus jelentéstöbbletük révén, melyek ugyan egyszer *már* (valamiképpen) értelmezhetők voltak a hallgatóság számára, de nem elégitették ki a tökéletesre vágyakozását. A felülírásra, az „átköltésre” irányuló szándékát erősíti, hogy a hallgatóság soraiban senki sem gondolja komolyan, hogy a korábban *már* megjelenített képek és létmetaforák megváltoztathatatlanok volnának, s ne lehetne őket újra „felruházni” másféle jelentéstelítettséggel. Éppen az ének/dalbetét balladai hangvétele s a mögötte húzódozó fájdalom, gyász érzete okán állíthatjuk,⁵⁹ hogy a történetmondó számára is a hős próbatétele, fájdalma, vezeklése, szimbolikus halála mint a létharc megannyi felejthetetlen formája kerül sajátlagossá tett történetének és interpretatív műveletének középpontjába. Erre a hőssel együttes, közös útra hívásnak: a sorsbetöltés lehetőségfeltételére találásnak és az „azzá válni, amivé kell” kategorikus imperatívuszában tetten érhető önértelmezésnek igyekszik nyomatékot adni a mesélő. Valójában ezt az ismert/adott preegzisztens változatot *másként* mondó és láttató tehetségét díjazza (vagy sem) a hallgatóság. Bármennyire is emlékszik a hallgatóság a sokadszorra elmondott történetre (hogy mennyire és mire emlékezik: az nagyon is kétséges, ugyanakkor személyfüggő⁶⁰), egyáltalán nem zárkózik el a másként is lehetséges történetészövéstől. A biztonságot jelentő otthonból kimozdulás és a beláthatatlan veszélyeket rejtő létbe belépés, a hétköznapi létküzdelem és a transzcendens-metafizikai terekben másokkal, a Másikkal való találkozás iránti elementáris igény nemcsak a mesét, de a hallgatóság érdeklődését is élteti. A narratíva lehet ugyan a nem-igaz (fiktív) történetek és költői stilizálással megjelenített események világa, mégis a hős létezésének lehetséges módozatain keresztül az emberi létezés értelmét, az önmagával/sorsával megbékélés esélyét tárja a hallgatóság elé. „Majdnem minden mese arról szól, hogy a leendő hős először is idegenbe távozik otthonról, hogy kalandokon menjen keresztül, próbákat álljon ki, és így formálja egyéniségét küzdelmek és összeütközések által. Aki otthon marad, vagyis biztonságos, kollektív-anyai környezetben él, az nem válhat hőssé, nem válhat felnőtte.” (Thorwald Dethlefsen)⁶¹

Harmadik esetben, ha a meseszöveget záró részében szerepel az ének/dalbetét, mind a mondás, mind pedig a kalandos cselekményekben bővelkedő történet nyugvópontra jutását, lezárhatóságát biztosítja. A mesélő kiteszi mondása végére a pontot. A szó elmerül az éjszaka csöndjében, noha tovább morajlik a lelkekben. A mese és az ének/dal még egy jelentős dologban egyezik

⁵⁷ „A visszaemlékezés nem az emlékezet egy formája, amely szembeszegül egy bizonyos múlt elfelejtésével, hanem a lét felfedezése a maga teljességében, a félreértés és a lenézés fátylának fellibbentése.” Chrétien: *A felejthetetlen*. i. m. 44.

⁵⁸ „A felejtés az a képesség, amellyel archiváljuk, megőrizzük, megvédjük és megóvjuk emlékeinket.” Uo. 79.

⁵⁹ Chrétien: „[...] a görögök nem az örömteli dolgokat mondták felejthetetlenek, hanem a megpróbáltatásokat, melyek folyton próbára tesznek minket.” Uo. 107.

⁶⁰ Bálint Péter: *Mnémotechnikai-hálózat a mesemondás szolgálatában (kísérlet egy „új elmélet” bizonyítására) / Mnemotechnical Networks in the Act of Tale Telling (Attempting to prove a „new theory”)* = Uő: *Archaikus alakzatok a népmesében / Archaic Images in Folk Tales*. Debrecen 2014. 75–102.

⁶¹ Thorwald Dethlefsen: *Oidipusz, a talány megfejtője*. (Ford. Sarankó Márta.) Bp. 1997. 58.

meg egymással: a *boldog véget-érés vágyában*, ahogy Hegel írja: „még a panaszt is a legboldogabb megnyugvás követi. [...] a kedély legmélyebb fájdalomában és legnagyobb meghasonlásában sem szabad hiányoznia amaz önmagával való megbékélésnek, amely még könnyek között és a szenvedésben is megőrzi a nyugalom és a boldog bizonyosság vonását.”⁶²

Visszatérve az Arguedas-regények szövéstechnikájához, Rama kiemeli, hogy van olyan dal, amelyet az író a tonalitás emelkedő vonalának csúcsára helyez, mintegy megkoronázva a zárotételt, s „mesés operává” teszi a művét.⁶³ Máskor annak lehetünk a tanúi, ha a dal a narratíva végén, mesezáró formulaként szerepel, akkor a mesemondás dinamikájában a megnyugváásra törekszik.

*Én meg felmásztam egy szeg hegyére
S pontot teszek a mesémre.*⁶⁴

A dalbetétes meseszövegek lehetséges hermeneutikai interpretációi

Számos dalbetétes mesevariáció ismeretében és az ének/dalbetét narratívában előfordulását illetően engem leginkább azok a változatok érintettek meg, amikor az ének/dalbetét a meseszöveget egészét értelmezi. Erre az egyik magyarországi román mesében, a *Paval kapitányban*⁶⁵ találtam a számomra legizgalmasabb példát. A mese kezdetén megtudjuk, hogy a Pacsirta nevezetű király haragra gerjed a kapitánya iránt, amiért szegény létére nem hajlandó elfogadni feleségül a csúf királylányt.⁶⁶ Mivel a király nem akarja, hogy a világ előtt kitudódjon a szégyene,⁶⁷ a zsványok királya, a „világhírű vitéz” ellen, más szóval a biztos halálba küldi a kapitányt háromszáz „harcra éppen a leggyengébb” katonával egyetemben. A sereg az egyik este egy folyópartra érkezik, s a sötét völgy félelmetes csöndjében egy *dalt* hallanak. A meseszövegben pontosan meghatározza a mondó a forrást és azt is, hogy voltaképpen kinek is szól a dal: „egy női hangot, hoz[za] a víz, amint délről keletre folyik, felcsendül egy szép dal Paval kapitány számára”:

*Ott, a széles völgyben, én rózsám,
ott, a széles völgyben, szép virágom,
lovagol egy kapitány, én rózsám,
lovagol egy kapitány, szép virágom,
háromszáz katona élén, én rózsám,*

⁶² Hegel: *i. m.* 153.

⁶³ „Finally, there was song, which he placed at the high point of this ascending line of tonalities, where it capped off the final composition and distinguished it as a 'fabulous opera'.” Rama: *i. m.* 148.

⁶⁴ *Crincu, az erdei vadász.* = Kovács: *Szegény ember. i. m.* 114. Vagy a másik forma: „Mikor onnan elindultam, / Én egy lóra felpattantam, / És a mesét befejeztem, / Amíg el nem felejtettem.” (*A két aranyhajú gyermek*) Uo. 42.

⁶⁵ Kovács: *Világ Szépe.* i. m. 5–13. (8.) Erről a meséről állapítja meg Kovács Ágnes, hogy „[...] egy román népi románc, illetve szatirikus dal epikus magyarázata”. (Uo. 306.), „[...] fantasztikus történet, voltaképpen egy népdal magyarázata [...]. Párhuzamai ebben a formában nem ismertek sem a román, sem a magyar mesekincsben.” (Uo. 320.)

⁶⁶ „[...] mert az olyan csúf, hogy ha belép a házba, a legyek is kirepülnek előle, ha pedig hajadonfővel kimegy az ajtón, a tehének is kiszaladnak az udvarról.” (Uo. 6.)

⁶⁷ „[...] hiszen egy királyra nézve nagy szégyen az, hogy ő egy szegény legénynek ajánlotta fel a lányát.” (Uo. 6.)

*háromszáz katona élén, szép virágom,
 Paval kapitány az, én rózsám,
 Paval kapitány, én szép virágom,
 hova viszed katonáidat, én rózsám,
 hova viszed katonáidat, szép virágom?
 tűzbe viszed szegényeket, én rózsám,
 tűzbe viszed szegényeket, szép virágom,
 a trombita hangjára, én rózsám,
 a trombita hangjára, szép virágom,
 életüknek romlására, én rózsám,
 életük romlására, szép virágom,
 a dobok hangjára, én rózsám,
 a dobok hangjára, szép virágom,
 elpusztulásukra, én rózsám,
 elpusztulásukra, én szép virágom. (Kovács 8.) (Kiemelések – BP)*

E mesével kapcsolatban joggal vetődik föl (a korábban is föltett) kérdés: generál-e az ének/dalbetét mint titkos üzenet a mesemenetben újabb eseményt vagy nem remélt cselekményt, mely megváltoztatja (vagy éppen betölti) a hős, Paval kapitány sorsát?

Ám mielőtt válaszolnánk a kérdésre, egy kis kitérőt kell tennünk, s ki kell emelnünk a meseszövegből, hogy a „szép dal” hallatán mind a kapitány, mind pedig a katonái *sírva* fakadtak. De vajon miért sírnak a hadba vonuló katonák, akiktől legkevésbé várnánk efféle elgyöngülésre utaló reakciót? Talán mert félnek a dalban megjósolt, a marquardi „esetlegesség” világából eléjük idézett lehetséges haláltól? E kérdés azt sugallja, hogy a katonák, akikről joggal feltételezzük, hogy halálmegvető bátorsággal indulnak hadba, megküzdeni a mégoly rettenetes erőt képviselő ellenséggel is, egyszerűen bátortalanná válnak egy maguk elé vizionált ellenség előtt. Ellenben az *ének*⁶⁸ mint a megszólítás különleges formája: siralom⁶⁹ és gyászbeszéd, in-tonált szöveg és varázsige-mondás egyszerre inti a kapitányt a katonák, illetve megőrzésük iránt vállalt felelősségére. A dalban tetten érhető ismétlés (mint nyomatékosított intés), veszélyre figyelmeztetés felidézi előtte az elmúlás lehetőségét, láthatóvá teszi számára az „élet romlását”, azt a veszteséget, mely egy gonosz lény (a király) szándékából következne be, anélkül hogy maga idézte volna elő a bajt. Az énekében megnyilvánuló, ám láthatatlan énekes egy „fenséges lény”⁷⁰ akiről – Marc Richirrel szólva – állíthatjuk, hogy a tapasztalatát kísérő rettenet nem más, mint a halál rettenete.⁷¹ A kapitányban fölsejlő halandóság rettenete szembesíti őt saját

⁶⁸ Hegel a legtökéletesebb hangszerként az emberi énekhangot említi: „Az emberi hangot ugyanakkor magának a léleknek hangzásaként fogjuk fel, olyan csengésként, amellyel a benső a maga természete szerint a bensőt fejezi ki és ezt a megnyilvánulást közvetlenül irányítja.” Hegel: *i. m.* 135.

⁶⁹ A különleges forma egyben *siralom*, melyről azt mondja Ricœur: „[...] a siralom fájdalomkiáltása épp e döntő metszéspontban a legélesebb, amikor az ember az emberi gonoszság áldozatának érzi magát.” Ricœur: „A rossz: kihívás a filozófia és a teológia számára.” Paul Ricœur: *A rossz: kihívás a filozófia és a teológia számára.* = Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Bp. 1999. 95. (*Un défi à la philosophie et la théologie.* Uő: *Labor et Fides.* Genève, 1986.)

⁷⁰ „A fenséget, ahonnan a nyelv érkezik, a tanítás kifejezéssel jelöljük.” Lévinas: *A benső és az ökonómia* = Uő: *Teljesség.* *i. m.* 141.

⁷¹ Marc Richir: *A fenséges tapasztalata.* (Ford. Lőrinszky Ildikó és Szabó Zsigmond.) Enigma 1995/14. 67.

létének titkával és a világot fenntartó titokkal. A versből tökéletesen kirajzolódik előttünk, hogy az ének/dal sorainak első fele a lehetséges sors, a létvesztés balladai tömörségű elbeszélése. Az egyes sorokat záró két refrén: „az én rózsám”, „én szép virágom”⁷² pedig egy jóságos lény (az énekszavára hallgató, a szó varázshatalmát meghalló kapitány vesztét mindenáron megakadályozni vágyó lény) önbejelentése, mely túllép az egyszerű „Ím itt vagyok!” megmutatkozáson. A varázsige mondásával, az énekléssel megtörténik a rontáslevétel, ami egyben a másikhöz/áldozathoz való odahajlás, a másik (a kapitány) sorsában aktív részvétel is. A titokzatos lény személyes jelenlétéről szóló biztosításban az égi pártfogás bizonyossága, a konkrét mese szövegében a felelősséggel vállalt és nyereségvágy nélküli adásban kifejeződő szeretet⁷³ mondatik ki: „[A kapitány] Kérdezte a katonáitól, vajon ki ismerheti őket a világnak ezen a távoli részén, és vajon ki tudja ilyen szépen elénekelni az ő sorsát.” (Kovács 9.)

Az „ilyen szépen” kifejezés – Arisztotelész intése nyomán többször gondolkodásra ösztöntő – metafora, mégpedig a „helyesen”, „tévedhetetlenül” szót helyettesítő metafora, mely a beláthatatlan sors megjövendölésének lehetséges/igaz voltát erősíti a kapitány tudatában. Kétségtelen, hogy az énekszó⁷⁴ (mint hang, amely Ong szerint: „nem egyszerűen a hallgató felé, hanem a hallgatóba áramlik”⁷⁵) hallatán, mely a láthatatlan sorsot értelmezi, a kapitány még csak fontolgatja: ki lehet az a titokzatos lény, aki ismeri őt, és titokzatos módon látja, előrevetíti a sorsát. Ám ez idő alatt a titokzatos helyen éneklő lány már biztosan tudja, hogy „ez lesz az én fiatal szerelmem”⁷⁶. A hang mintegy temporalizálja a bekövetkező eseményt: a jövőbeniről úgy szól, mintha a most-ban, a láthatatlan láthatóban teljedne ki. A „szépen énekel” megállapítás egyszerre több dolgot is feltételez: (1) Az énekes és az őt hallgató együttes jelenlétét a fájdalomban,⁷⁷ mivel a hallgató hangra való megnyílásában tárul föl a szép dal értelme: a nem remélt szabadulás lehetősége, mely az ígéretet tevő hangban és az előadásmódban, mint „hermeneutikai aktusban” egyszerre bomlik ki.⁷⁸ (2) Az ének mint intés, figyelmeztetés, jó szándékot megjelenítő óvás akként értelmeződik, mint amit az éneklő szándékában állt kinyilvánítani: a kiválasztott kedves iránti felelősségvállalásnak és a jóság rá való kiterjesztésének bejelentését. (3) A szép énekre felfigyelés a válaszadás egy fajtája,⁷⁹ a szép

⁷² „A szöveg ugyanis néha megy tovább, de a dallam második fele ismétlődik alatta: vagy mondhatjuk úgy is, hogy a dallam megismételt második felére éneklük a szöveg további részeit [...]” Vargyas: *i. m.* 26.

⁷³ „A szeretet/szerelem egyetlen bizonyítéka a visszatartás és nyereségvágy nélküli adásban van, az olyan odaadásban, mely nem számol, nem tart a veszteségtől és még akár önmaga elvesztésétől sem retten vissza.” Jean–Luc Marion: *A tiszta biztosíték. = Úó: Az erotikus fenomén. Hat meditáció.* (Ford. Szabó Zsigmond). Bp. 2012. 98.

⁷⁴ Wunenburger állítja, hogy a szent elmondásának és megjelenítésének első eszköze a hang, kiváltképpen is az artikulált/énekelt hang és a dal; a szent szövegek orális előadásmódja *hermeneutikai aktussá* válik. Jean–Jacques Wunenburger: *Le sacré.* Paris 1981. 49.

⁷⁵ Ong: *i. m.* 67.

⁷⁶ Kovács: *Világ Szépe. i. m.* 9.

⁷⁷ „Az új fájdalom égető és pusztító ragyogásával, mely a felejthetetlen nevében mindig is új marad, és a szenvedéssel, amittől nem lehet távol tartani magunkat, a dal a messzeség hatalmát állítja szembe: a messzeségben és a messzeségre hív, az idő és a tér messzeségére, a hősi és az isteni élet messzeségére, a magasságban rejlő messzeségre.” Chrétiens: *i. m.* 110.

⁷⁸ „A zene poézise, a léleknek az a nyelve, amely a hangokba árasztja a kedély belső örömét és fájdalmát, s ebben a kiadásban megenyhülve fűtelmelkedik az érzés természeti hatalmán, mert a benső jelen meghatottságát önmaga hallgatásává, szabad önmagánál-időzéssé teszi s a szívet épp ezáltal megszabadítja az örömök és bánatok nyomásától [...]” Hegel: *i. m.* 143.

⁷⁹ Waldenfels mondja, hogy: „a felfigyelés, amelyben alakot ölt a feltűnő, maga is a válaszolás egy fajtája.” Bernhard Waldenfels: *A sajátban rejlő idegen.* (Ford. Ábrahám Zoltán.) Műhely 2014/4 20–23. [*Das Fremde im Eigenen. Der Ursprung der Gefühle.* Der blaue Reiter. Journal für Philosophie 2004/2, 27–31.]

ének meghallása eleve feltételezi részemről „az én éberségemet, az én értésemet, mely választ ad a szép felkavaró és figyelmeztető megjelenésére”.⁸⁰

De azt is kérdezhetjük: vajon azért sírnak a katonák, mert maguk is emlékeznek a lét megtartásában, a „hamarosan visszajövök” ígéretre, számon tartásban (emlékezésben) elkötelezett és otthon hagyott saját szerelmesükre, akik féltették őket elengedni a reménytelen háborúba és elsiratták a távozókat? (Abban az értelemben *siratták el*, hogy minden egyes eltávolodás, búcsúzás egyben meghalás is: ezért gyászénekekkel búcsúztatták el őket.) Mindenesetre az *egyben*, mint a trombita és a dobok hangjára pusztulásukba masírozó katonát féltő/sírató szerelmes lány reprezentánsában, fölsejlik valamennyi más/másik szerető/kedves ősi szerepe: a harcba menő létéért való aggodás és a távollévre várakozás, az őt visszavárás faktuma. Ebben a hármas szerepben a Másikért vállalt felelősséget (hűséget, szófogadást, kitartást) és reményteli vágyakozást, türelmes önmegtartóztatást láthatunk. Ezért is bír rendkívüli jelentőséggel az a cselekvést indukáló döntés, melyet a kapitány hoz, tudniillik hogy utánajár a titokzatos hang forrásának, az éneklő kilétének, amit a katonák úgy nyugtáznak egyetértően: „*legalább addig sem megyünk a halálba.*” (I. m. 9). A közös sírás és ének-befogadás funkciójára magyarázatként hozhatjuk a Mauss által említett „közös cél képzetének” megnyilvánulását. Amely minden egyes ember (esetünkben katona) tudatában egyetlen közös érzésként jelenik meg: a háborúban lehetségesként bekövetkező meghalásnak, és az idejekorán való elmúlás (s a veszteségtudatból táplálkozó és a vitézi kitartást kikezdő félelem) valami módon elkerülésének, legyőzésének a lehetősége.⁸¹ A nyíltan bevallott félelem, a halál rettenete mozgósítja a katonákat, akik nem elégszenek meg azzal, hogy tragikus sorsuk nézői legyenek, néma szereplőként viselkedjenek, a kapitánnyal együtt/közösen keresik a halálba-küldés (mint gonosz és alantas rontás) szándékának a lehetséges felfüggesztését. Emiatt úgy tekintenek a szépen éneklő női hangra, mint egy „tanúk nélkül érkező”⁸² lehetséges külső/égi Lény jó-tékony és jó-ságos beavatkozására: a túlélés reménykeltőjére. Ebbéli közös hitüknél fogva helyeslik és igenlik a kapitány döntését: a hang *nyomába* eredését. Másfelől ennek a titokzatosságban rejtekező Jó-lénynek utánajárás persze a szirénének hívásának való engedelmességeként, mintegy a rá adandó kötelességszerű válaszként (az áramlás befogadásaként) és a beláthatatlan veszély vakmerőséggel vállalásaként is értelmezhető. Ennek okán merül föl a katonák sírása kapcsán az a kérdés is: netán a női (szirén) *hang* bűvöli el őket, kelt bennünk ellenállhatatlan sóvárgást a nem-itt lévő kedvesek iránt? A lány, aki a katonák használta nyelvtől eltérő, metaforikus-költői nyelvet beszél: egészen pontosan szépen „énekel”, nem kerülte el „a szavaknak kölcsönös dialogikus egymásra hatását”.⁸³ Sőt szép énekével az ének-szóban tetten érhető nyelvi alakzatok és az archaizáló ritmikusság révén igyekszik a „hallgatójának lelkében” elementáris hatást kiváltani. Azt, hogy az adott mesében a delejező szirénhang nem a pusztulásba, az önfelejtésbe hív el, éppen ellenkezőleg, a halálos veszélytől igyekszik megmenteni, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az Őt keresés közben elfáradt és mély álomba merült kapitányt a lány egy *kiáltással* menti meg a rá

⁸⁰ Chrétien: 46.

⁸¹ „Valamennyi test egyszerre rezdül, valamennyi arcon ugyanaz az arckifejezés ül, valamennyi hang egyformán kiált; [...] Az egyén mindegyik arcon a saját vágyát látja, minden szájából a saját bizonyosságát hallja, és érzi, hogy őt is menthetetlenül magával ragadja valamennyiük közös meggyőződése. A tánc mámorában elvegyülve, izgatottságuk lázában egy testté és egy lélekké válnak.” Mauss: *i. m.* 176. Esetünkben a tánc mámorára megfelel a sírás önkívületének.

⁸² Chrétien: *i. m.* 47.

⁸³ Bahtyin: *i. m.* 192

támadni szándékozó farkasoktól.⁸⁴ A szép után vágyakozóról mondja Chrétien: „Nem szabad elaludnom, sem becsuknom a szememet. De ahhoz, hogy éber maradjak, várni kell valamire, előre kell látnom az érkezőt és elébe kell mennem, függetlenül attól, hogy nem én vagyok az, aki döntök az eljövételéről.”⁸⁵

A mesében az álom az a fajta lét és nem-lét mezsgyéjén lévő állapot, amelyik függetlenül akaratomtól elhossa számomra azt, akit várok; megajándékoz egy vele való lehetséges találkozással; a hozzám érkező a találkozásban leveti fátylát, a titokzatosságban rejtekező egyszerre valódi arcát mutató *személylé* válik előttem.⁸⁶ Az álom segít megidézni a vágyakozás tárgyát: az ismeretlen jószágos lényt, aki mint a sohasem elfelejthető ősi jószág szelleme lakozik az álmodó szívében.⁸⁷ Ám a mesében lehetséges a vele, az égi lényvel való találkozás.⁸⁸ Az álom mutatja meg a találkozás feltételét és mikéntjét; az álom ébreszti rá a hőst a vágyott kiletére és arra, hogy egy elkövetkező diskurzusban miképpen kell viszonyulni a kölcsönösséget, az örök társiasságot felkínáló lény szavaihoz. A távolságot áthidalni a hozzá közelítéssel mindig is egyet jelent a hozzá való visszatéréssel.

Miután a kapitány felébred, és a még mindig ismeretlen (titokzatosba búvó) Jó lény/lány a veszély és a megmentés tudatára ébreszti őt, elindul *felé*, „aki *nevet*, mintha nem is látná [a kapitányt], pedig már alig várja a találkozást”. A kapitány egy belső készletés, vágyakozás hatására maga is látni akarja, mégpedig szemtől szembe, az ismeretlen/titokzatos lány arcát, mert: „A másik arca már mindig igényt tartott rám és felelőssé tett, az ősrégi együtt jár a parancsban rejülő felejtetlennel.”⁸⁹

A meseszövegben ekkor következik be egy jelentős fordulat,⁹⁰ a narratívában kiemelten fontos, hogy a láthatatlan/fenséges kedves házához érkező kapitány maga is énekel (ugyanazon nyelv használata révén) hívja elő rejtekéből a lányt, aki megértve a hívást, szintén énekszóval felel a hívására, a mesélő ily módon teremti meg a nyelvek közötti *feleselgető dialógust*:

*Madárkám, madárkám, fecském, kismadaram,
Mondd meg a kedvesemnek,
Mondd meg a kedvesemnek,
hogy estére hozzá megyek, hej,
kétszer is jöjjön ki elém, hej!*

⁸⁴ A mély álomban alvót sem szóval, sem énekel nem lehet felköltetni, ellenben a csöndbe belehasító *kiáltás* villámcsapásként, menydörgésként riasztja föl, hogy képes legyen érzékelni és észlelni a veszélyt. A kiáltás, mint artikulátlan beszéd alapja és jelen esetben kezdeményezője a dialógusnak. „Minden nyelvet, még a legbonyolultabbat is, az archaikus kiáltások által megadott eredetből származtattak egyszer s mindenkorra.” Michel Foucault: *A szavak és a dolgok*. i. m. 263.

⁸⁵ Chrétien: i. m. 46.

⁸⁶ „[...] a latin *personare* szó jelentése 'hanggal betölteni', és arra a színészre vonatkozott, akinek a hangján a maszk megszólalt.” Dethlefsen: i. m. 37.

⁸⁷ „A Jó jelenléte létünkben gyökerezik, egy a létünkkel, ősrégi jellege lehetetlenné tesz minden vele való »találkozást«, a figyelemfelkeltés és a kölcsönös egymástáthatás ezzel együtt járó kettős mozgását.” Chrétien: i. m. 47.

⁸⁸ A szép hangon éneklő lány egyszerre: szép és jószágos, „a szép azt is jelenti: nem mindennapi, valamiben kiváló, rendkívüli, emelkedett. Vagyis egy ballada hősnője – amellet, hogy ehhez nőknél hozzátartozik a mindennapi értelemben vett szépség is.” Vargyas: i. m. 23.

⁸⁹ Chrétien: i. m. 49–50.

⁹⁰ „[...] a tündérmesékben a leghatásosabbnak ítélt jelenetben vagy éppenséggel a történet csúcspontján hangzik el az egyik, esetleg több szereplő szájából is az idegen nyelvű mondat, dal vagy felkiáltás s mindig egyenes beszéd formájában. Alkalmazása szándékolt, nyilvánvalóan esztétikai célt szolgál.” Kovács: *Idegen nyelvű sztereotípiák*. i. m. 167–168.

Aztán így énekel:

*Jöjj kedvesem, szeretkezzünk,
hisz mi nagyon összeillünk,
szemünkkel, szemöldökünkkel,
mint pávácskák pihéikkel.* (Kiemelés – BP)

Amikor a kedvese meghallotta ezt a dalt, ő is énekelni kezdett:

*Én, lelke, ki nem mehetek,
Mert az anyám ébren alszik,
Ajtóm nyikorgása hallszik,
Kutyácskám is megugatna.*

Erre a kapitány így válaszolt a lánynak (szintén énekelve):

*Kenjed meg az ajtó sarkát,
adj a kutyádnak vacsorát,
küldjed anyádat a kertbe,
te jöjj, drágám, a keblemre!*

Az énekszóval elmondott dramatikus párbeszéd (mely hívó-felelgető dalok egymásba ojtódása, az intenciók kontextualizálása és egymásra vonatkoztatása) számos aspektusból nyer értelmet:

(1) A megfelelő értelmezési mezőben az egymást követő énekszó-felelet illeszkedése maga is a szerelmesek összeillő, egymásnak rendelt voltára mutat rá.⁹¹ Ugyanakkor azáltal, hogy „perlekedő felekként szembesülnek egymással”, igyekeznek kitörölni emlékezetükből minden korábbi élelményt és tapasztalatot, mert az ének/dalbetét nyelven „kizárólag arra az életre szabad emlékezni[ük], amelyet a költői kontextusokban áltélt[ek]”.⁹² A lány által tett ígéret, hogy a kapitány győzni fog a zsványok fölött, erre a dialógikus dalbetétben közösen kinyilvánított/átélt szerelmes vallomásra következik. Az ígéretet többé nem lehet visszavonni⁹³ sem a tévedés, sem a rosszhiszeműség álláspontjára helyezkedve, hiszen az ígérteetés egy előzetes látáson/tudáson, a nemremélt égi lény pártfogásán alapszik. A kapitány azon kérdésére: „*Most mondd meg, kedves, honnan ismersz te engem?*”, számos meseváltozatból jól ismert választ kap: „*Én már akkor láttalak, amikor elindultál lovon Pacsirta királytól, háromszáz katonáddal együtt, és én mindannyiótokat nagyon sajnáltalak. Mert, ha akkor nem láttalak volna meg titeket, akkor ma mind ott feküdnének holtan, a völgyben, a folyó mellett.*” (I. m. 11.)

⁹¹ Róheim beszél a férfiak és a nők mágikus szerelmi szertartás közben énekelt hosszú, verses dalai kapcsán arról, hogy: „szerelembe esni és átesni a szerelmi mágikus szertartáson egyugyanazon dolog.” Róheim Géza: *Psychanalyse et anthropologie*. (Traduit de l'anglais par Marie Moscovici.) Paris 2010. 147.

⁹² Bahtyin: i. m. 211.

⁹³ „Ami egyszer kimondatott, azt soha nem lehet meg nem történtté tenni.” Marion: i. m. 149.

(2) A feleselgető dialógus olyan tömör és egyben metaforikus beszédalakzatok formáját ölti, mely az elhallgatás (a létező dolgok ki nem mondása) és a sejtetés (jövőre irányuló ígérettevés), tanácsadás (praktikus segítségnyújtás) és a tabuemlítés (érintetlenség-örzés) szerves korrelációja, jól felépített képláncolata. Ebben az énekszóval elmondott diskurzusban az el és- meghívás kinyilvánítása mögött szunnyadó öntudatra ébresztés,⁹⁴ feleletre ösztönzés, az elkerülhetetlen, mondhatni szükségszerű megfelelés és válaszadás köteleességére intés érhető tetten. Hiszen az arcát megmutató, a Másiknak az „Ímhol vagyok!” ígéretét tevő kapitány szenvedélyesen vágyik a másik (az ő arcát rejtkehelyéről jól látó lány) arcával való találkozásra: ami Lévinas értelmezésében maga a beszéd, a társiasság megteremtése. Attól fogva, hogy láthatóvá és mintegy értelmezhetővé válnak egymás számára, a lány szépsége „meglepi” az utána vágyakozó kapitányt; az viszont kevésbé meglepő, hogy ettől fogva egy közös nyelven beszélnek, mely a rezponzív-etika fundamentuma. Az ének/dalbetét tehát nem csupán hívás és delejezés, vallomástevés és idejekoráni érintés elhárítása, de legfőképpen *össze-éneklés* is,⁹⁵ melyben – Dauphin szavával – mindkét szereplő a saját éneke által válik azonosíthatóvá. Az egymás hangjára/bensőségére és arcára való rátalálás szándékának a kinyilvánítása: az „én ígérem” és a másik által mondott „én pedig elfogadom” voltaképpen nem más, mint az esküfoganadalom, a szeretetben elköteleződés énekszóval való megpecsételése. Ezekután természetesen „felpörögnek” az események: a királylány ígéretéhez hűen megsegíti a kapitányt a háborúban, ő pedig szavát megtartva feleségül veszi segítőtjét/pártfogóját.

A titok szintjén (legalábbis e mesében) egymásután minden feltárulkozik: a kapitány „értelmetlen” (a jóság felől értelmetlen) küldetéséről és „élete romlásáról” apriorisztikus tudással bíró Jó-Lény leveti a fátylát, és kiéneкли megmentő, életet ajándékozó szándékát. Ám a *jegyeség* csak az olvasat első szintjén vezet a lakodalomhoz; valójában elköteleződés az ősi Jó-ság mellett, a szív megnyílása a jó-akarat előtt, a belső látásként szolgáló szív átlát a Pacsirta király gonosz szándékán, a katonák „lángsírba” küldésén. (Nem véletlen, hogy a folyóvíz az, amelyik kioltja a tüzet, és amelyik biblikus párhuzammal: megáll és kettényílik az oltalmazottak számára, és összefér, majd sebesen folyik a gonosz szolgálatában állók előtt.) A gonosz nem is tud másként gondolkodni az őt legyőzőről, mint hogy a győztes egy nála is nagyobb erővel, varázshatalommal bíró *ördögi lény*. A pogánynak mondott kapitány haláláról gondolkodó Pacsirta király előtt megjelenik „egy katona és hozza a hírt, hogy megérkezett Paval kapitány a kedvesével és az összes katonáival. Akkor azt mondja Pacsirta király: »Ó, Úristen, nem tiszta dolog ez, ez az ember maga az ördög.« (i. m. 13.)

A tabu (vagyis a tilalom) szintjén a jóakarátú leány idő előtti érinthetetlensége, a vágyakozás tárgyát a birtoklás biztosításaként magáévá tévése ellentmond mind a család, mind a közösség törvényének, hiába is ad a kapitány megszívlelendő praktikus tanácsokat a tilalmak kijátszására. De itt ennél is többről van szó: maga a Jó-ság (mely a Szép alakját ölti), a fenséges egyszerűen megérintetetlen tisztátalan szándékkal; a Jót csak el- és befogadni lehet mint a jelenlétben felbukkanó és szétáradó adományt, melyért a lemondással, az önmegtartóztatással kell fizetni.

⁹⁴ Pierre Hadot: *A lélek iskolája. Lelki gyakorlatok és ókori filozófia*. (Ford. Cseke Ákos.) Bp. 2010. 113.

⁹⁵ Chrétien írja a zsoldároknak tetten érhető megszólítások és válaszok, remények és dicsőítések/magasztalások kapcsán, hogy: „Ezért a válasz mindig harc, harc a válaszáért, de ugyanakkor, ha már válaszolok, harc is egy egyetértőbb és erőteljesebb válaszáért, harc a válasz igazságáért.” Chrétien: *Répondre. Figures de la réponse et de la responsabilité*. Paris 2007. 51.

Vegyünk egy másik példát (mesetípust) arra, amikor a meseszövegben megjelenő ének/dalbetét nem szolgál másra, mint a narratívában elmondott bűnesemény „kiéneklésére”, a történetet átható *titok kibeszélésére*.⁹⁶ Az „*Anyám megölt, apám megevett*”-típusban (AaTh 720) – melynek egyik legszebb verziója az ungi *A gonosz mostoha* – mindig megtalálható egy dalbetét, melyben a feláldozott/megölt lány/fiú a bűn megjelenítés szándékával valaki vagy valakik előtt kiéneklia a tragédiáját:

*Anyám megölé,
apám megevé,
néném minden csontocskámat összeszedé,
gyócsrongyba betekeré,
fűből fészket csinált,
odvas fába betevé,
lett belőlem téli madárka.*⁹⁷

Ennek a típusnak – hogy távolabbi földrajzi régiók hagyományába is betekintsünk – ismeretes a csuvas változata: *A mostoha*, melyben a fiút vágja le a gonosz mostoha,⁹⁸ de előtte ezekkel a szavakkal intette hűgát: „– *Ha majd engem leszúrnak, csontom tűzbe dobják, és kutyának adják, vedd ki, gyűjtsd össze egy helyre, és rakd össze, fehér kendővel bugyoláld be, vidd a nád tövébe, három hétig járj ki, és nézd, hogy mi lesz velem!*”⁹⁹ A nád tövéből madár alakjában repül ki a fiú, aki ezt éneklia:

*Leszúrt engem rossz apám,
Megevett a mostohám,
Csontomat a testvérkém
Elrejtette a nád tövén.*

A gonosz mostoha mesével ellentétben a csuvas mesében az apa a gyilkos, aki szörnyű tette után semmiféle megbánást nem tanúsít („*Az öreg kiment és űzte, kergette.*” I. m. 171.), ezért a bűnbánó vezeklést elutasító, makacs kegyetlenségért (ami a családi szövetség, kötelék megtagadása) számos változathoz hasonlóan malomkő által kell elpusztulnia.

⁹⁶ Bálint Péter: *Az anya halál-aspektusai a népmesében.* = Uő: *Kedvenc népmeséim./ My Favourite Folktales.* Hajdúböszörmény 2010. (275, 309.)

⁹⁷ Gécz: i. m. 345. – Levine ekként értelmezi e mesetípust: „Könnyen lehet, hogy a leghátborzongatóbb sötét mese ebből az időszakból a gyilkos anyáról szóló ismert európai mesének az az afro-amerikai változata, amelyben az anya, miután megeszi az oposszumot, amit a férje hozott haza a családnak, megrémül és megöli, majd megsüti az egyik gyermeket, és felszolgálja a férjnek vacsorára. Mialatt esznek, a férj tudomást szerez a gyilkosságról vagy egy madártól, ami berepül és eléneklia a büntényt vagy a gyermek lelkétől, ami szintén énekel: *Megölt az anyám, / Megevett az apám, / A testvéreim csontjaim temették / Egy márvány kő alá.*” Lawrence W. Levine: *Black culture and black consciousness.* New York 1977. 95. [Ford. Nagy Gabriella Ágnes.]

⁹⁸ Belmont is egy olyan változatot említ és elemez, amelyben az anya a *fiúgyermeket* öli meg, ami a pszichológiai elemzésben más irányba: a *fiúgyermek* identitásának és szexualitásának vizsgálata felé viszi el az interpretációt. Nicole Belmont: *Pouçot: conception orale, naissance anale. Une lecture psychanalytique du conte type.* 700. Estudos de Literatura Oral, n° 1. Centro de Estudos Ataide Oliveira. 1995. 45–57.

⁹⁹ Róna-Tas András: *Mese a tölgyfá tetején.* Csuvas mesék. (Ford. Agyagási Klára et al.) Népek meséi. Szerk. Karig Sára. Bp. 1977. 170.

A tanganyikai isszanszu mesében, *A muzsikáló szerszámban*¹⁰⁰ [AaTh 780] a férj megöli a felesége hozzájuk látogató hűgát, mivel a lány nem akar vele hálai („–*Te, én megáhitottalak. Kellész nekem. / A sógoró tiltakozott az ellen, mert nem akarta*”). A megölt leány inaiból kis szálatokat sodort, és muzsikáló kizúmbit csinált, amelyik hol neki, hol a gyermeknek, hol pedig a feleségnek magától játssza ezt a dalt, az átváltozott testrészt a foucault-i ismétlés terében kiénekli a bűnöst és büntettét:

*A sógorom ölt meg engem,
lábinamat kiszedte,
kizúmbáját készítette
útközben, nagy fűvű pusztán,
hogy mikor gyermeke rí,
ezzel tudja csitítani.*

Amikor a muzsikáló hangszer dalát (valójában egy megölt lény bensőségéről tanúságot tevő énekhangot) hallva az asszony rádöbben, hogy a hűgát a férje aljas szándékától indítatva megölte, otthagya otthonát, ahol többé nem lehet nyugodtan, a bűn tudatában lakozni, és többé nem akar visszatérni oda: a testvérgyilkosság helyszínére. Az útközben elfogott, vissza- és hazatérni vonakodó asszonyt a férje azzal riogatja, hogy hívja az oroszlánt, aki „ogre” (vagyis nagy zabáló) aspektusánál fogva egyszerűen felfalja („– *Oroszlán, jelenj meg, / az asszonyt egyed meg!*”). Ám az asszony a szörnynél is nagyobb égi hatalmat, a villámot hívva segítségül „egy dalba fogott” („– *Villám, szállj le, / férjem szeld le!*”). A mesei igazságszolgáltatás alapján a kegyetlen férjet a villám agyoncsapja, és az asszony hazaköltözik szüleihez: a biztonságos otthonban gyászolni hűgát.

A cigány mesehagyományban egy másik közismert mesetípus: a Jávorfá/Jávorfácska (AaTh 780)¹⁰¹ is a dalbetétes előadásmódot: a *titok* valamely hangszer (fúruya vagy hegedű) általi kibeszélését tartja a mesemenet központjában.¹⁰² Szinte minden variánsban¹⁰³ a király epert szedni küldi a lányait, s a két nagyobbik (a legidősebb tanácsára) kútba öli hűgát. A kútból

¹⁰⁰ Voigt Vilmos: *A kaméleon és az isten felesége*. Kelet-Afrikai népmesék. (Ford. Ignác Rózsa.) Népek meséi. szerk. Karig Sára. Bp. 1969. 163–167.

¹⁰¹ „A titkot eláruló csodahangszer motívuma, mint már láttuk, a világfolklore egész anyagában mondákon [Midas-monda] kívül csak még egy népi elbeszélés-fajtában van meg: a *Jávorfá-típusban*. [...] A Jávorfá u. i. [ugyanígy] tipikus képviselője azoknak a gyér számú meséknek, melyekben énekes, verses *betétek* tartják a prózai szöveget. A fúruya vagy sip leleplező éneke mindenütt, a másfélszáznál több példányban kivétel nélkül, verses formájú s szinte szó szerint egyezik egész Európában a mi magyar változataink versével: *Fűjjad, fűjjad, én pásztorom, / Én is voltam király lánya, / De most vagyok jávorfácska, / Jávorfából fúruyácska.* [...] a Jávorfának hangszer-motívuma (lehető pontos megfogalmazásában: a titkot rejtő helyen nőtt növényből készült zeneszerszám emberi énekszóval hirdeti a titkot [...]).” Solymossy Sándor: *A Jávorfá-mese és a Midas-monda*. Ethnographia 1925. (7–12. szám. 105–129.), 120, 123. A Midas-mondáról lásd még Belmont: *Secret maintenu, secret dévoilé. A propos de la maltraitance*. Karthala, 1994. 9. („Introduction”) – Továbbá Solymossy Sándor: *Idegen mesék meghonosodása*. Ethnographia 1913. 1. füzet (Új folyam IX.) 1–9. (4., 5. old.) –, Kovalcsik Katalin–Tálos Endre: *Egy dalbetétes cigány népmese*. („Jávorfácska”), Zenetudományi dolgozatok. Bp. 1989. 189–190.

¹⁰² Solymossy: *A Jávorfá-mese*. i. m. 123.

¹⁰³ *Jávorfá*. (Csenki Sándor: *A cigány meg a sárkány*. [Ford. Mészáros György és Vekerdi József.] Bp. 1974. 99–101), *A jávorfá*. (Kovács Ágnes: *A rókaszemű menyecske*. Ketesdi népmese gyűjtemény. Kvár 2005. 173–174.)

jávorfa nő, s a király juhásza furulyát készít egy ágából, melyen megszólal (majd ismétlődik) a narratíva:

*Fújjad, fújjad, én juhászsom,
Én is voltam király lánya,
Ha most vagyok egy jávorfácska,
Jávorfának furulyája,
Eperfának megszedése,
Kerékvágás eltevése.*

Ám a Solymossy által alaposan górcső alá vett mesetípusnak van egy marosszentkirályi változata, *A kicsi muzsikás*,¹⁰⁴ melynek szövegében egyáltalán nem találjuk a dalbetétet, ellenben a Jávorfa-típusú mesék két alapvető eleme: a *kút* és kútból kibeszélés (a holtak birodalmából gyilkos tette emlékeztetés), illetve a *faforgácsból hegedűvé* válás és varázserővel muzsikálás kiemelt szerepet játszik a narratívában. A mese másik különlegessége, hogy a narratíva túllendül az ismert rövid változatok balladai szerkezetén, s egy teljes varázsmeseformulává dolgozza át a mondója.

A titokkibeszélésnek (egy ismeretlen és nem remélt jövevény szölongatásának) és a bűn-narratívának rendkívül szép változata egy másik csuvas mese: *Pige és Hirhim*,¹⁰⁵ amely arról tanúskodik, hogy a hét bátyját keresni induló Hirhim, aki találkozik egy Pige nevű lánnyal, folyton attól szenved, hogy az idegen elveszi az ingét (melynek gallérjába volt varrva az a lepény, amiről testvérei felismerhetik), és *helyette játssza* az igazi testvért. Hirhim szomorúságában, hogy testvérei cselédként tekintenek rá (valójában is *ő* a szegény lány, ellentétben az előkelő idegennel) a lovakhoz beszél:

*Igyad, igyad, bátyám lova,
Viznek tiszta gyöngvét,
Legeld, legeld, bátyám lova,
legelőnek zöldjét. (I. m. 73.)*

Majd az istállóba köti a lovat, és ekként folytatja énekét:

Hirhim nem lesz herceglány,
Pige nem lesz szolgálány,
Új gyolcsingem rajta van,
Rajtam régi rongya van,
Nem derül ki igazam.

Vargyas Lajos jegyzi meg a *fiktív megszólításról*, hogy „a panasz a világhoz fordulás képzelt mozdulatával nyer közvetlenséget”.¹⁰⁶ *A panasz* (siralom, fájdalom) a lírai hevületű beszéd,

¹⁰⁴ Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya*. Marosszentkirályi cigány népmesék. Népek meséi. Szerk. Karig Sára. Bp. 1978. 133–148. (BN 708 *Magzatával kitett anya* című típusra emlékeztet a gyűjtő szerint.)

¹⁰⁵ *A lány, aki kilenc bátyját keresi.* = Róna–Tas András: *i. m.* 68–75.

¹⁰⁶ Vargyas: *i. m.* 22.

a költői stilizálás magaslataiba emel: a profán lét elviselhetetlensége és a szív összetörtsége egy jószágos segítőért fohászkodik. A lány panaszában egyszerre van jelen a várakozás és a hívás, a reménytelen tehetetlenség és az/egy ismeretlen lény előtti önfeltárás. Tudjuk jól, hogy a mesékben gyakorta szokásos ruhacsere, ruha-eltétel valójában az épp-így léttől való megfosztás, a létmódváltás (vagy arra kényszerítés) eszköze. Esetünkben a ruha (mely a szegény lány identitását biztosítja), megtéveszti a nagyravágyó fiúkat (mást hisznek annak, mint akit várnak), egyedül a legkisebb fiú hallgat a lány énekszavára: *önállítására*, és megindul a szíve érte.

The Hermeneutics of Tales Including Songs

Keywords: songs in folk tales, poietes, transculturation, the figures of lament and funeral oration, phenomenology of good and evil, Mikhail Bakhtin, Jean-Luc Chrétien

In connection to the inserted songs sung in tales we meet the following questions: (1) Is there any kind of passage between the two types of texts, the tale narrative and the song inserted in there (rhythmic poetry text), in other words does the teller connect in the act of configuration the world of the profane text and the world of the celestial/poetry song – the world of existence and poiesis itself? (2) Does the song, or inserted song generate in the course of the tale (either in the beginning, or in the middle, or in the end) another event or an action unhoped for which changes or (fulfills) the hero's destiny approaching the expectation that the hero becomes what he needs to become? (3) Is there any kind of educational character of these folk tale songs that rely on proverbs, on social-moral prohibitions or admonition presented in rhymes and that the tale teller had to make available for thinking?

Tasnády Erika

A (nép)dal: a nemzeti identitás hordozója. A széki énektalimok margójára

„...lelkünk különféle érzéseinek
más-más kifejező módja van [beszéd]hangban és énekekben,
s ez a mód valami titkos rokonság erejével
az érzelmeket elő tudja idézni.”

Szent Ágoston: *Vallomások*

A magyar népi-nemzeti mozgalom sajátos történeti alakulása következtében ma számos magyar nemzeti jelkép a *népi kultúra*¹ fogalmát idézi. Köztudott, hogy a tárgyiasult, kiállítható nemzeti szimbólumok mellett² az ének (nóta, népdal) szintén erős nemzeti töltetű jelképpé válhat.³ Tanulmányomban a *(nép)dalt* mint nemzeti csoportszimbólumot vizsgálom.

A dolgozat témája egy tágabb kérdéskörre kínál részmagyarázatot, mégpedig arra, hogyan, miért bírhat a népdal egyidejűleg pozitív és negatív jelentéstartalommal. Előrebocsátom azt a – tanulmány második felében részletesebben kifejtett – hipotézist, miszerint a népdalhoz való viszonyunkat, a népdalról való gondolkodás módunkat szociokulturális meghatározottságú jelentésmező befolyásolja. Ezt az egyén vagy spontán módon vonatkoztatja el, vagy pedig tudatos ráhatás, nevelés következtében sajátítja el. A népdal bonyolult szemantikájának egyik lényeges komponense a nemzeti jelleg.

Úgy vélem, a *(nép)dal* mint nemzeti csoportszimbólum legrelevánsabb megnyilvánulása az, amely a hozzá fűződő konfliktusokban aktualizálódik. A román kommunista állam – miként

Tasnády Erika (1974) – énekes, népzene-tanár, Metz (Franciaország); doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, tasnadyerika@gmail.com

¹ A magyar népi kultúra – populáris kultúra fogalompár jelentéstartalmáról Hofer Tamás: *A „népi kultúra” örökségének megszerkesztése Magyarországon.* (Vázlat egy kutató vállalkozásról) = Uő: *Népi kultúra és nemzettudat.* Tanulmánygyűjtemény. Magyarságkutató Intézet. Bp. 1991. 7–14; Uő: *Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések.* = *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás.* Szerk. Kisbán Eszter. Bp. 1994. 233–247; Nemzeti kulturális örökségünk megszerkesztéséről: Hofer Tamás i.m. 1991; Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány.* Kaligramm. Pozsony. 2006; Olosz Katalin: *A kalotaszegi varrottas tündöklése és nyomorúsága.* = Uő: *Víz mentére elindultam.* Tudománytörténeti, népismereti írások. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2003. 238–244; Fügedi Márta: *Reprezentáns népcsoportok a 19–20. század fordulójának népművészet-képében.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc 2001.

² A budapesti Néprajzi Múzeum munkaközössége 1994-ben egy tematikus kiállításában a magyar nemzeti jelképek témakörét dolgozta fel *Magyarok »Kelet« és »Nyugat« közt. Nemzeti jelképek és legendák* címmel. Erről Hofer Tamás: *Kiállíthatók-e a „magyar emlékezet helyei?” = Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve.* Szerk. Takács József. Kijárát, Bp. 2003. 67–74.

³ E dolgozathoz, sajnos még nem használhattam fel az 2015. január 24–25-én Budapesten lezajlott, a 20–21. századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport *Nationalism in Music in the Totalitarian State (1945–1989)* elnevezésű nemzetközi konferenciájának anyagát. Lásd a tudósítást a MTA honlapján = Velancsics Béla: *Ma már nem születnek népdalok – a táncházmozgalom múltja és jelene.* 2015.02.02.

korábban bizonyos korszakokban az osztrák államhatalom is – üldözte Magyarországon a magyar nemzeti nyelvű/jellegű *(nép)dalt*.⁴

A „veszélyes” (nép)dal

Széken, a román kommunista rendszer éveiben

A 20. század első fele nemzetközi politikájának (a revíziós döntéseknek) egyik következménye volt az is, hogy sérült az erdélyi magyar köznépek a nyilvános énekléshez való joga. 1938-ban „télén már minden megváltozott – írta önéletrajzában a szilágysági Fazekas Ferenc. – Fonóházat már csak engedéllyel tarthattunk, bált is csak csendőri ellenőrzés alatt. Az utcán nem volt szabad magyarul danolni, a fonóházból is csendőrök zavarták haza a legényeket.”⁵

Egy etnikai csoport legyőzetésének, megtörésének egyik módja az énektildalmak életbe lépése és a közösségi éneklés szigorú ellenőrzése. Az ének, lévén illékony, megfoghatatlan, gyakran válhat koholt vádak tárgyává is. Az erdélyi mezőségi Széken még ma is elevenek azok az emlékek, melyek a *magyar nóták, szép régi népdalok miatt* elszenvedett zaklatásokról, meghurcoltatásokról szólnak. Fél évszázadon keresztül a nyilvános éneklés rebellis cselekedetnek számított, és akként is üldöztetett: „A kocsmában némi kis éneklés miatt azonnal karon fogták az embereket, s több évre börtönbe is csukták őket.”⁶

A következő eset nagyon megrázta a székieket: „1959-ben egy kis »piros-fehér« nótázásért egyenként három és fél év börtönre ítélik Szabó Andrást, Szabó Mártont és Vígh Istvánt, s ezzel egy ideig el is megy mindenkinek a kedve a magyar módra való mulatozástól, s a nemzet sorsán való nyilvános borongástól”.⁷ Ugyanerről az eseményről így szól egy másik forrás: „Felsőbb utasításra így vitték el a lakosság megfélemlítésére Szabó Mártont, Szabó Andrást, mint kulákokat, illetve a szegényparaszti rétegből Vígh Istvánt azzal a hazug váddal, hogy irredenta nótákat énekeltek a korcsmában akkor, amikor ezek az emberek ott soha nem is jártak. Így húztak le több évet a Duna-delta deszkabódéiban, illetve sokan a szamosújvári börtön falai között.”⁸

Börtönbe kerültek-e vagy munkatáborba? Fél évszázad távlatából talán már csak az számít, hogy voltak olyan idők, „amikor még piros betűs »ÉNEKELNI SZIGORÚAN TILOS!« felirattal éktelenkedő táblák és azok kiakasztói fojtották”⁹ az emberekbe dalaikat. „Tiltott vót, nem vót szabad nótázni. Há’ megbüntettek! Nem szabadott énekelni, sehol. Úgy vót, azér’, mer’ magyar énekeket! Még e’zárások is vótak, megverték ezt itt a szomszédba, az apját s a másikat. A lakodalomba elénekelték, hogy »Zöld ablakba piros-fehér virág«, há’ odamentek, hogy megverték.”¹⁰

⁴ A *(nép)dalt* írásmóddal azt a fogalmi zavart jelzem, mely a köztudatban és a különböző tudományos paradigmákban a népdalt a 19. század elejétől napjainkig kíséri. Ennek tárgyalására e rövid tanulmány nem nyújthat keretet.

⁵ Fazekas Ferenc: *Életemet elmesélem*. Kriterion. Buk.–Kvár. 1998. 94.

⁶ Szász Rozália: *Fekete gyökéren* (Széki magyarok évszázadai). Kráter. Pomáz 2014. 89.

⁷ Szász Rozália: *i.m.* 85.

⁸ Dr.Szabó Márton: *Szék község monográfiája*. Néprajz és néphagyomány. Stúdium. Kvár 2010. 86.

⁹ Széki Soós János: *Valaki fogja a kezem*. Bartók Néptáncgyesület, Bp. 2005. 55.

¹⁰ 1962. Férfi. Szék 2012

Számos ehhez hasonló történetet mesélnek a székiek, de a kiragadott példák Erdély más magyarlakta településéről is származhattak volna.¹¹ A hagyományos paraszti életformában élő, az énekes kommunikációt még spontánul, állandóan használó településeken természetesen nagyobb hangsúlyt fektettek az ének tiltására. „Nagybátyám, ha ivott egy kicsit, ha akárki barátja ment, ő: »ülj le s énekelj nekem!« S akkor nótáztak ott egy pohár pálinka mellett, sokszor megbüntették, mer’ éjszaka nótáztak s énekeltek.”¹²

A *piros-fehér* dallamok a hagyományos népi tánczenében is helyet kaptak, mint a népszerű énekek általában,¹³ és mint mindenütt, Széken is, az ellenállás szimbólumaként használták őket. A román államhatalom akként is értelmezte és üldözte a nyilvános magyar nyelvű éneklést. „A koholt vádak aláírásának pillanatától a bőrkabátosok látogatása egyre gyakoribb lett a faluban. »Rákaptak« a táncházakra is! Ott lábatlankodtak a fiatalok között, és a többnyire írástudatlan muzsikásoktól még a táncrend elkezdése előtt követelték az este folyamán éneklésre kerülő dalok románra fordított szövegét. – »Repertoriu în limba română!« – ordították a megszeppent hangászoknak.”¹⁴

Az 1960-as években kissé enyhült a szigor, hogy majd annál keményebben nyilvánuljon az meg az 1970–80-as években, amikor már este tíz óra után tilos volt a nyilvános éneklés. E tilalom nemcsak a mulatsággal járó nótázást érintette; Széken (is) a legények, a férfiak este énekelve mentek hazafelé akár munkából, akár tánc házból jövet, mintegy jelezve a faluközösségnek, hogy hol járnak, mit éreznek.

Ezekben az években „a lakodalmakban felbízattak egy-egy besúgót, hogy húzzon pénzt a zenészek nyírettyűjébe [vonójába], s rendeljen egy-egy régi, jó magyar nótát, s aztán másnap a rendőrsőn sorra verték azokat, akik ezeket énekeltek. [...] A fiatalok csak úgy szervezhetek táncot, ha jó előre kérvényt nyújtottak be a hatóságokhoz, s előtte ledolgoztak bizonyos számú napot, önkéntes munkában. A fonóba, táncra, nemcsak a bakterek jártak már ellenőrzésbe, hanem egyre gyakrabban jelent meg a milicisták [rendőrök] valamelyike, gyakran maga az őrsparancsnok is, de már a tanítók, tanárok is be voltak osztva, hogy esténként és hétvégeken felügyeljenek a fiatalokra.”¹⁵

Az erős nemzeti töltetű *irredenta nótákat* tudatosan ápolták, őrizgették azokban az években, amikor a bartóki *szűkebb értelemben vett népdal* már kiszorult Széken a fiatalabb nemzedék hétköznapi használatából. „Emlékszem, gyermek voltam, s az asszony mondta, hogy megtanít egy énekre, az, hogy »Mikor a nyaraknak vége, csendesen szítal a hó«. S beültünk az asztal alá, s ott énekelte el nekem, s azt mondta, nehogy énekeljem hangosan, vagy az iskolában elénekeljem, mert ez tiltott ének.”¹⁶

Van Széken, aki azt állítja, hogy a zaklatások következtében árvultak el, majd zártak be a táncházak: „Meggzúntek a fonók, vége lett a bálóknak. [...] 1984-ben már az utolsó tánc ház is – a forrószegi – üresen ásítózott, elnéptelenedtek a templomok is, karácsony estéjén nem

¹¹ Lásd *Ez a mi bölcsőnk*. Rendező: Eckhardt Balázs, operatőr: Ágoston Gábor. Magyar Televízió. 1990. (16mm-es film) 3’19”-10”. A dokumentumfilm 1990 januárjában készült Gyergyószárhegyen. Utolsó megtekintés 2015. febr.11-én: <https://www.youtube.com/watch?v=qi-iVxt2rZM>

¹² 1967. Nő. Szék 2013

¹³ A *csárdás* és a *porka*, a hagyományos táncrend újabb eredetű táncai zenekészletébe számos tiltott ének dallama is bekerült.

¹⁴ Széki Soós János: *i.m.* 105–106.

¹⁵ Szász Rozália: *i.m.* 97.

¹⁶ 1967. Nő. Szék 2013

jártak a kántások sem, vége lett a köszöntőknek, a báloknak, a kocsmából sem hallatszott ki már soha nótázás.¹⁷ A faluközösség életének valóban annyira szerves, mindennapi kelléke volt az ének, a nóta, hogy annak tilalmával az élet rendjét bolygatták meg: „A porzó üszök is nyúlós penésszé változott, hogy rendre bemaszatolhasson mindenkit, akárcsak a faluban portyázó, janicsárlelkű titkosrendőr. Lakodalomból hazatérő fiatal párokat kényszerített autójába, hogy a szeku-pincében némi »puhítás« után írásba adják: »ők a lakodalmakban rendszeresen románellenes dalokra mulatnak«.”¹⁸ Érthető tehát, hogy „a lakodalmakban sem merete volna senki megkockáztatni a régi nóták eléneklését, ha egy-egy öregember el is kezdte volna, azt rémülten tácsolta [intette] le a családja vagy a körülötte lévők.”¹⁹

A megfélemlítés maradandó nyomot hagy egy közösség életében. A kommunista diktatúra atrocitásai Szék esetében egy, már igen sok megpróbáltatást átélt közösséget értek. Széket a 18. századi tatárdúlás²⁰ óta folyamatosan sújtották olyan sorscsapások, melyeket közösségi traumaként²¹ éltek meg a hajdani város, a későbbi nagyközség lakói. Talán ennek volt köszönhető az a hihetetlenül erős összetartó erő, mely a közösséget megvédte a széthullástól. Mindebben jelentős szerep jutott az éneklésnek, a táncnak.

Még a Széktől nagy távolságra dolgozó fiatalok is rendszeresen igyekeztek jelen lenni az otthoni táncházakban. „A kihagyhatatlan szombat és vasárnap esti táncházakért hetente kétszer tették meg a fiatalok az utat, néha fedetlen teherautókon Bukarest, Pitești, Temesvár, Arad, Nagyszalonta, Tárnica vagy Kolozsvár építőtelepeiről Székre – ha esett, ha fűjt. Ha a pártvezetőség úgy kívánta, hogy egy táncházért román nyelvű, senki által nem olvasott újságokra fizessenek elő, akkor ez sem volt akadály, a nehéz munkával szerzett keresetükből erre is áldoztak.”²²

Napjainkban Széken kevesebb ugyan az énekszó, mint régen volt, de ennek oka valószínűleg nem az ének hajdani tiltása, üldözése. Egy Székről elszármazott tanárember vallomásaiban a következőket írja: „Akkor elképesztőnek, ma humorosnak tűnik, de ezek a janicsár-végrehajtók a házak előtti virággyásókból kikapáltatták a piros és fehér muskátlikat színösszetételük miatt, és megparancsolták, hogy a piros tarajos, fehér tollú csirkéket le kell tiltani a zöldfüves udvarról. A széki ember azonban ezekben a zimankós időkben is tudott énekelni, táncolni és mélyre ásni. Lételeme a megmaradás volt. Ha elvettek tőle valamit, akkor visszazerezte azt, és még jobban vigyázott rá.”²³

Az ének elhallgatásának oka, mint ezt már máshol kifejtettem,²⁴ valószínűleg nem a hosszú évekig tartó megfélemlítés volt. Szélesebb körű jelenségről, az énekes kommunikáció gyökeres megváltozásáról beszélhetünk – fáziseltolódásokkal ugyan, de – Európa-szerte.

¹⁷ Szász Rozália: *i.m.* 98–100.

¹⁸ Széki Soós János: *i.m.* 105–106.

¹⁹ Szász Rozália: *i.m.* 98–100.

²⁰ Az 1717. augusztus 24-i tatárdúlásra emlékeznek a székiek a *Birtalan-napi* gyászünnepen.

²¹ Szék története az utóbbi két évszázadban olyan események láncolata, mint a tatárdúlás, bányaszerencsétlenség, a városi rang (és privilégiumok) elvesztése, a 20. századi háborúk, a kommunista diktatúra alatt elszenvedett sérelmek. „A kollektív traumákban együttes élménnyé formálódó sok-sok szenvedés (és a szenvedések közvetlen vagy nemzedéken keresztül áthagyományozódó emléke) döntő módon befolyásolhatja azokat a reprezentációkat, amelyekben korok és események a történelmi és hétköznapi diskurzusokban megjelennek.” Erős Ferenc: *Trauma és történelem.* = Uő: *Trauma és történelem.* Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok. Józsoveg Műhely Kiadó, Bp. 2007. 17.

²² Széki Soós János: *i.m.* 68–69.

²³ Széki Soós János: *i.m.* 68–69.

²⁴ Tasnády Erika: *Az ének(lés) válsága Széken.* (Megjelenés alatt.) Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. Bp. 2014.

Széken mára csökkent a *piros-fehér* nóták hétköznapi használata, érzelmi telítettsége. Az énekes kommunikáció is – lépést tartva a tágabb európai társadalommal – radikálisan megváltozott: az emberek ritkábban énekelnek. A változás egyik előidézője a jelenkori modern társadalom szerkezete, jellege. Egy közös zenei nyelvezet kialakulásához idő és csoportkohézió kell, ezért ma az ének általi kommunikáció nehéz, gyakran lehetetlen.

A kifejezetten *irredenta énekek* mellett nemzeti töltetűvé válhatnak más, a legkevésbé sem nemzeti tartalmú dalok is. A továbbiakban még szó lesz arról, hogy nem(csak) az ének műfaja, textuális tartalma a meghatározó abban, hogy mi válik identitáshordozó szimbólummá. A széki (nép)dal/tánc például a magyar néphagyomány etalonjává – s így nemzeti kinccsé, nemzeti szimbólummá – lett a táncházmozgalom hatására.²⁵ Lajtha László monografikus népzenei gyűjtése²⁶ kánonná vált, „tisztá forrássá”: városi környezetben, a kommunista tilalmi időszakban az ebből származó *széki népdalok* is betölthették a *piros-fehér*-nóták funkcióját.²⁷

Néhány széki öreg áthozta ugyan a régies repertoár pár darabját a 21. századba, de a székiek nagy része már évtizedek óta nem élt ezzel az énekkincsel, s a *dúdok*²⁸ nem is szimbolizálták az ellenállást. *Népdalt* (néha székit is) tanultak az iskolában, a zene tankönyvből, esetleg egyes buzgóbb tanítók, tanárok jóvoltából. Ezek az énekek alig bírtak számukra nemzeti töltettel. Legalábbis nem a helyi, mindennapi használatban. Persze mihelyt a népdalgyűjtőknek énekeltek őket, törvényellenes cselekedetet hajtottak végre: ilyen esetekben nemzeti tartalommal telítődhetett a régies énekanyag is. (A hatóság képviselői számára mindenképpen nemzeti tartalommal bírt.) Egyébként nótákkal éltek a székiek, *népies műzenével* – a bartóki fogalomban –, és Kovács Kati vagy más népszerű énekesek slágereit énekeltek a fiatal lányok az 1980-as évek fonóiban: ezek jelentették a hidat az áhított magyar társadalom felé.

Az ének üldöztetése Magyarországon az abszolutizmus időszakában

Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc megtorlásának időszaka nagyon sok analóg példát kínál a fenti széki (és tágabban az erdélyi) tilalmakhoz. A politikai hatalom akkor is tartott az ének provokatív, lelkesítő, kedélyeket befolyásoló jellegétől.

Az osztrák monarchia egyik leghatékonyabb fegyvere már a reformkor előtti időszakban is a cenzúra volt: a veszedelmes szavak/énekek kiszűrése. Rebellis hangvételű énekei miatt például 1814-ben királyi vizsgálatot indítottak Pálóczi Horváth Ádám ellen. Ez is a szóban és kézírásban terjedő populáris ének veszedelmes fegyver mivoltára világít rá, melyet az államhatalmak szigorú büntetések kilátásba helyezésével is igyekeztek kézben tartani. Pálóczi

²⁵ „Az egykori [1972-es] meghívó szerint »zene és tánc, úgy, mint Széken«. Az első táncház tehát széki minta alapján állt össze. A széki tánc, a széki muzsika meghatározó maradt.” Siklós László: *Táncház*. Timp Könyvkiadó, Bp. 2006. 11.

²⁶ Lajtha László 1940/41-es gyűjtése. Uő: *Széki gyűjtés*. Zeneműkiadó, Bp. 1954.

²⁷ Az 1970-es években gyakori, a táncház ellen felhozott aggály a magyarság, a nacionalizmus túlzott hangsúlyozása volt. Lásd Siklós László: *i.m.* 113–132; Nógrádi Gábor: *Csak táncolni akartunk?* Sebő Ferencsel beszélget Nógrádi Gábor. Kurír. 1992. = *A táncház sajtója*. Válogatás a korai évekből. 1968–1992. Szerk. Sebő Ferenc. Timp Könyvkiadó, Bp. 2007. 156

²⁸ A széki nyelvhasználatban az *ének* a vallásos, templomi repertoár darabjait illeti. *Dúd* volt az, amit „dúdaltak” a hagyományos táncházban. A *nóta* terminus az újabb kori népies műdalokra vonatkozik. *Népdalokat* az iskolában tanultak a zene tankönyvből.

Ötödfélszáz énekei nem láttak ugyan nyomdafestéket a 20. századig,²⁹ de azok a maguk korában terjedtek és veszélyt jelentettek. Horváth Ádám legalább két, de valószínűleg három példányban is lemásolta énekeskönyvét³⁰, nagy jelentőséget tulajdonított neki.

Az ének, a vers a nép tanításának, pallérozásának az eszköze, és a nyelv – rousseau-i fogalommal élve – *szerves* és nem idegen mintákat utánzó művelése volt. A *népi* népszerűt jelentett Horváth Ádámnál, miként kortársainál, és azonosult az *ősi* hagyománnyal is. Így került egy kalap alá nála is a népi használatra szánt, esetleg népművelő szándékú műköltészet, valamint a közköltészet és a tulajdonképpeni népköltészet, és vált mindez együttesen nemzetivé és ősvivé.

A maga korában ez nem volt egyedülálló jelenség. Saját költeményei mellé vegyesen került a kor népszerű költészete, illetve az is, amit ma – a bartóki fogalommal élve – *szűkebb értelemben vett népdalnak* hívunk. Pálóczi kötete igen jól szemlélteti azt a népdal körüli fogalomzavart, amely – minden tudományos paradigma ellenére is – máig jellemzi a magyar (és nemcsak a magyar) köztudatot.

Az üldözöttek igyekeztek tárgyiasítani is – leírni, kinyomtatni – az amúgy illékony, dalbeli költészetet.³¹ A Kriza János *Vadrózsáiba* becsempészett, kipontozott, travesztált katonadalok,³² a Mátray Gábor *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye* első kötetébe bekerült *Világosi dal* egy „ártatlan alteregója”³³, de még egy kis kézirat marosvásárhelyi diáklapban megjelenő forradalmi dal³⁴ is az énekes küzdelem, ellenállás jelei, diadalai.³⁵ E tárgyiasult érzelmek alkalomadtán „bűnjelekké” válhattak.³⁶

„Az önkényuralom éveiben drákói szigorral hallgattatták el a hazafias dalokat. Nemcsak a Kossuth-bankóért, nemcsak a rejtett fegyverért hurcolták meg az egykori honvédeket, üldöztetés akár verés vagy börtönbüntetés is várt a szabadságharc dalainak énekléséért – írja Olosz Katalin, és említést tesz egy színészből lett honvéd meghurcolásáról, aki a fegyverletétel után, hadifogolyként az *Osztrák ármány, Ferdinánd* kezdetű dalt énekelte, és hadbírótság előtt vonták ezért felelősségre. „Nyilvánvaló tehát, hogy az önkényuralom időszakában nyomtatott könyvben nyoma sem lehetett a szabadságharc költészetének. A szabadság gondolatát megszólaltató

²⁹ Az *Ó és Új mintegy Ötödfélszáz énekek* című kottás dalgyűjtemény 1953-ban jelent meg nyomtatásban.

³⁰ A korabeli gyakorlat szerint, tudjuk, hogy nagyon sokan vezettek kéziratok énekes és verses könyvet. Szabó T. Attila: *Kéziratok énekeskönyveink és verses kézirateink a XVI–XIX. században*. Zaláu–Zilah 1934.; Küllös Imola: *Közköltészet és népköltészet*. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata. L'Harmattan, Bp. 2004.; Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. KJNT. Kolozsvár 2008. Ez a szokás még élő volt az 1980-as évek Székén.

³¹ A széki énekes- illetve emlékfűzetek is tartalmazzák a tiltott énekanyagot.

³² „A Vadrózsákban csak nehezen lelünk néhány ilyen értelmű, eldugott utalásra. Így a 241–43. számú dalokról írja [t.i. Kriza], hogy »szomorú nóták a közelmúltból, melyeknek egy-egy versszaka szintoly irgalmatlanul össze van rontva, mint az Ábelek teste, kik méltó bosszúért a nagy egekre apellálnak« – ugyanis szövegüket a cenzúra miatt kihagyásokkal, kipontozásokkal kellett közölnie.” Faragó József: *Kriza János és a Vadrózsák*. = Antal Árpád–Faragó József–Szabó T. Attila három tanulmánya: *Kriza János*. Második, átdolgozott kiadás. Dacia Könyvkiadó, Kvár 1971. 87.

³³ Olosz Katalin: *i.m.* 169.

³⁴ Olosz Katalin: *i.m.* 147.

³⁵ „Vannak adataink arra, hogy a hazafias-politikai közköltészet egyik-másik darabjának politikailag teljesen semleges, ártatlan „alteregója” is volt.” Olosz Katalin: *i.m.* 169.

³⁶ „Az írásban foglaltak s következképpen a szerző vagy az írásmű elleni agresszió a történelem során megismétlődő attitűd. A kihelyezett emlékezet, miközben a megörökített információkat hosszú időn át tárolni tudja, az írott szöveget cenzúrázhatóvá és manipulálhatóvá teszi. Az írott szöveg megsemmisíthető, átírható, mással helyettesíthető.” Keszeg Vilmos: *i.m.* 157. A tiltott énekeket egyrészt valóban a felejtéstől óvták az írás által; másrészt viszont e tilos cselekedeteknek az ellenállást kifejező gesztusértéke is nyilvánvaló.

költői alkotásokat ugyanúgy üldözték, mint e gondolatok megfogalmazóit. Az elnyomó gépezet figyelmét nem kerülte el a forradalom és szabadságharc gazdagon virágzó népköltészete sem. E költészetet nemhogy publikálni, de gyűjteni, énekelni, vagy akár csak említeni sem volt szabad.³⁷

1850-ben a Magyar Hírlapban jelent meg egy felhívás,³⁸ mely a „forradalom alatt különböző vidékeken közszájon forgott népdalok (ide értve a tábori és csatadalokat is)” összegyűjtésére buzdított. A felhívást közzétevő személy az első hirdetés után hamarosan újra jelentkezett, hogy jelezze: „a forradalmi népdalok összegyűjtése iránti szándékom a magas kormány által rosszalattott; annál fogva, az illető katonai parancsnokság rendelete folytán, vállalatom betiltatott, s az addig hozzám beküldött népdalok hatóságilag lefoglaltattak. Távolról sem akarván a magas kormány nézeteivel összeütközésbe jönni: kérem a t[iszelt] gyűjtőket, hogy ama népdalok összeszerzésével hagyjanak föl; mivel ha ezentúl is érkeznek hozzám ily nemű küldemények, én azokat a törvényes felsőbbség kezeihez lennék kénytelen átszolgáltatni.”

E felhívás mellelleg tanulsággal szolgál a *népdal* fogalmát illetőleg is: a „forradalmi népdalok” megnevezés tulajdonképpen a 19. századi közköltészet egy csoportját jelöli.³⁹

A (nép)dal: csoportidentitás-szimbólum

A továbbiakban a népdalt mint nemzeti csoportszimbólumot közelítem meg a fentebb leírt énektilalmak értelmezése céljából.

Az etológus Csányi Vilmos az ember egyik fajspecifikus tulajdonságaként jelölte meg a hipnotizálhatóságot.⁴⁰ Neuropszichológusok kimutatták, hogy a zene jelrendszere képes a rációt megkerülve hatni az emberre, befolyásolni cselekedeteit, és jó/rossz érzést kiváltani.⁴¹ A szociológus Losonczy Ágnes ezt így fogalmazza meg:⁴² „Bármely kollektívában a közös éneklés, a közösséget kifejező zene aktív átélése egyike a legerősebb lehetőségeknek ahhoz, hogy érzelmileg azonosítsa az egyént az adott kollektíva kifejezendő érzelmeivel.”⁴³

Mindez nem újdonság: erről beszélt már Szent Ágoston is a mottóban idézett sorokban.⁴⁴

A csoportos viselkedés hosszas evolúció eredménye, de egyes, az emberi csoportokra jellemző tulajdonságok (pl. a szabályrendszerek, kódrendszerek, értékrend követése) a kultúra biológiai alapjaiból származnak, és a társadalommal együtt alakultak. Az emberi csoportok

³⁷ Olosz Katalin: *i.m.* 162.

³⁸ Apafi: *A népdalok ügyében*. Magyar Hírlap II.1850. 267. sz.; A szakirodalomban többen hivatkoztak már rá, lásd Dégh Linda: *A szabadságharc népköltészete*. Akadémiai Kiadó. Bp. 1952; Faragó József: *i.m.* 86–87. Olosz Katalin: *i.m.* 147–148, 162.

³⁹ Erdélyi János elméleti munkássága révén a 19. század közepétől kezdett megszilárdulni az a felfogás, miszerint a népdal tisztán esztétikai kategória.

⁴⁰ Csányi Vilmos: *Az emberi viselkedés*. Sanoma, Bp. 2006. 66.

⁴¹ A zene által kiváltott jó érzésnek fiziológiai magyarázata van: az agy dopamint és serotonint termel a zenehallgatás/-játszás során. A serotonin a hangulat illetve az álom szabályozásában játszik közre, nyugtatók alapanyaga. A dopamin a hangulati szabályozás mellett segít a motricitásban, a mozdulatok összehangolásában, és nagy szerepet játszik az emberi agy örömmérzetet kiváltó, „díjazó” rendszerében. Daniel Levitin: *De la note au cerveau. L'influence de la musique sur le comportement*. Éditions Héloïse d'Ormesson, 2007. 157.

⁴² Losonczy Ágnes: *A zene életének szociológiája. Kinek, mikor, milyen zene kell?* Zeneműkiadó, Bp. 1969

⁴³ Losonczy Ágnes: *i.m.* 39.

⁴⁴ Szent Ágoston: *Vallomásai*. Élet Kiadás, Bp. 1924. 112.

működésének alapja néhány, az evolúcióban fontos szerepet játszó viselkedési mintázat, mint amilyen a csoporthűség, empátia, összehangolódás képessége. Csányi Vilmos a viselkedési mintázatok között említi azt is, hogy az ember egyedülálló a ritmus, az ének, a zene és a tánc művelésében, élvezésében, illetve azt, hogy gyakran alakít ki viselkedési rítusokat és szabályokat⁴⁵.

A zenei stílus, repertoár (vagy annak csupán egy darabja) a társadalmi csoport, réteg identifikációs faktora,⁴⁶ és státusszimbólummá, a társadalmi hierarchia jelzőjévé válhat.⁴⁷ A tisztelet megadásának jele, ha valaki elfogadja egy másik fél zenei megnyilvánulását, a tiszteletlenségé, a megvetése a másik fél zenéjének elutasítása, neveltségessé tétele, üldözése.

Az éneklés-cselekvés metakommunikációs hozadéka miatt lehet sértő egy amúgy illékony ének, és ezért válhat üldözés célpontjává is.

Itt kell említést tennem arról a megfigyelésről, melyből tulajdonképpen a jelen dolgozat témája adódott. „Birtalan napján”, a gyászünnepek alkalmából minden évben háromszor megtelik a széki református templom. Minden évben végighallgatják városi rangjától megfosztott nagyközség Árpád-korig visszanyúló történetét, és ismételten erősnek érezhetik a köteléket, mely őket, széki „polgárokat” összetartja, és ugyanakkor a tágabb magyar társadalomhoz, a nemzethez fűzi. Az istentisztelet folyamán elhangzó zsoltárok hangerejének közepszerúségére, a beleérzés hiányára csak akkor döbbenhetünk rá, amikor az istentisztelet végén felhangzik a magyar himnusz.⁴⁸ Ehhez képest minden más ének erőtlen, szenttelen. A magyar himnusz hangzása, vagyis az éneklés-cselekvés metakommunikációs hozadéka⁴⁹ igen jól rávilágít arra, hogy egy ének nemzeti töltetét elsősorban nem a szövegnek,⁵⁰ nem is a dallamnak köszönheti, hanem annak a szimbolikus tartalomnak, melyet a használói neki tulajdonítanak.

Bár igen bonyolult képződmény, a nemzet is egyfajta (mega)csoport.⁵¹ A nemzeti hovatartozás egyik, emocionálisan közösséggé kovácsoló megnyilvánulása a nemzeti töltetű énekek közös éneklése.

Az ének történelmileg és társadalmilag meghatározott információkat, jelentéstartalmakat közvetít egy közösség tagjai között. Az a repertoár válik üldözötté, amelyet szimbólumként használnak, és melynek épp ezért csoportkohéziós ereje van. Ennek előfeltétele a közös zenei jelrendszer⁵² ismerete. A kódok csoportfüggőek: szocializáció során elvonatkoztatott modellek révén fejthetők meg, ezért a különböző csoportok más-másként dekódolják a szimbólumo-

⁴⁵ Csányi Vilmos: *i.m.* 66–67.

⁴⁶ Erre utalnak a jelenkori zenezsziológiai kutatási eredmények is. Lásd *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában.* Szerk. Tótfalvi Tamás–Kacsuk Zoltán–Vályi Gábor. L'Harmattan-Typotex, Bp. 2007.

⁴⁷ „Minden szimbolikus mező alkalmas arra is, hogy a többire utaljon, azokat is szimbolizálja.” Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Tárgyak szimbolikája.* Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 2005. 14.

⁴⁸ A Himnusz Kölcsey Ferenc verse Erkel Ferenc dallamára, a nemzeti himnusszal azonos, a református istentiszteletek hagyományos zárása.

⁴⁹ A tény, hogy egy ének sértő lehet valamely csoport, közösség számára is a metakommunikációs hozadék meglétéről biztosít. A Himnusz nyilvános énekléséért még 2014 őszén is pénzbírság járt a Kovászna megyei Kézdivásárhelyen.

⁵⁰ A magyar nemzeti himnusz a legkevésbé sem oly lázító tartalmú, mint sok más nép himnusza.

⁵¹ E tanulmánynak nem célja a *nemzet* igen bonyolult, sokak által elemzett témakörének ismertetése.

⁵² Komplex egyéni és társadalmi viselkedés tudatos vagy spontán megnyilatkozásainak rendszere. Egyrészt a szöveg és annak kontextusai, másrészt a dallam révén, az ének egy időben hordozhat explicit és implicit üzeneteket, melyek szorosan összekapcsolódnak: egyik jelentéstartalmi rendszere befolyásolja a másikat, egyik függ a másiktól.

kat.⁵³ E társadalmi kötöttség eredményeképpen teljesen különböző, ellentétes előjelű tartalmakat hordozhat egy ének: lelkesíthet, lázíthat, vagy megvetést kelthet hallgatójában. „Az, hogy mit képvisel, mihez kötődik, fontosabb tartalmat hordoz, mint a hangzás milyensége. [...] A hangok, hangzások jelentéstartalmukkal együtt rögződnek és a szubjektív érzelmi viszony is azzal együtt változik, ahogy jelentésük kedvezően vagy kedvezőtlenül alakul.”⁵⁴

A pszichofonetika megteremtője, Fónagy Iván kimutatta, hogy a beszédaktus során a megnyilatkozás tartalmát csak részben közvetítik a szintagmák.⁵⁵ Az üzenet egy részét a hang modulációi mondják el a metakommunikáció útján. Ez fokozottan érvényesül az éneklés során. Amiképpen az éneklés lehet emelkedett, patetikus, lelkesült, akárcsak az élő beszédben is, az intonációval, a hang modulációival lenézést, megvetést, agresszivitást is kifejezhetünk.

Az etnicitás mint téma jelen volt a nemzeti mozgalmakat megelőző idők közköltészetében is. A korai időszakban inkább azokat az etnikai jellegzetességeket hangsúlyozták ki, amelyek a másságot, az egzotikumot, az idegenséget jelképezték.⁵⁶

A nemzet saját magáról alkotott képe általában nem azonos azzal, amelyet mások róla alkotnak. Ez utóbbi, a zene, a tánc, a népviselet stb. színeiből kevert imázs gyakran pejoratív, esetleg egzotikus. Azokat a jegyeket emeli ki, amelyekben a másik nép vélhetőleg különbözik tőle. Egy ének aktiválhatja mindazt, ami az illető népről az aktuális köztudatban jelen van.⁵⁷

Az énekek szimbolikus jellegére világít rá az az Olosz Katalin által idézett visszaemlékezés,⁵⁸ mely a szabadságharc napjaiban a szelindeki dalárda Petőfi Sándornál tett látogatását, szerenádját meséli el. „*Harci s más szép népdalokat*” énekeltek, mint például a Marsellaise vagy »Búsul a lengyel« című dalok. Petőfi „*folyton áldotta a németet, de oly cifrán, hogy mi a fuldoklásig neveltünk. [...] Úgy, úgy, fiúk – mondá Petőfi –, csak magyar dalokat énekeljétek, s nem idegent. A franciák szabadságdalát s azt a szép lengyel dalt énekelhetitek – de a német nótákkal kikergethették a világból.*”

Az idegen csoport nemcsak más nyelven beszél, de más zenei nyelven is kommunikál. Annak zenei másságát kikarikírozó énekek jelzik, az illető zene (s ezzel együtt az etnikum) alacsonyabb rendű, értéktelen, esetleg egzotikus. A 19. században az új társadalmi struktúrához, a *nemzethez* alkalmazkodott, és annak fogalmához kapcsolódott egy korábban más síkban – a társadalom osztályai, rendjei vagy különböző csoportjai között – már létező jelenség. A 19. század folyamán a „népdal” új, divatos zenei nyelvezetének kliséi könnyen rögzültek, hiszen állandóan hallhatóak voltak (népszínművekben, vásárokon). E nyelvezetet felvállalta,

⁵³ Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *i.m.* 2005. 12.

⁵⁴ Losonczi Ágnes: *i.m.* 36.

⁵⁵ Fónagy Iván: *La vive voix*. Essais de psycho-phonétique. Payot, Paris 1983. A pszichofonetika a beszéd és az ének közös területe. Itt egyes stiláris sajátosságok (pátosz, modorosság, agresszivitás) is értelmet nyernek. E metakommunikációs, a hang modulációi által közvetített jelrendszereket a gyermek szocializáció útján sajátítja el, akárcsak a beszédet. Megértésük kultúrafüggő, a hamis dekódolás kommunikációs zavart okoz.

⁵⁶ Küllös Imola: *i. m.* 168–259.

⁵⁷ Pálóczi Horváth Ádám *Stájer táncában* például a szimbólumértékű minét (német tánc és annak zenéje) elfogadása egyértelműen a behódolás, a legyőzetés jele, ezt a kortársak jól értették. Jellegzetesen németes dallama ellenpontozza a szöveget: „áriáját szokatlan majmolással magam csináltam, vagyis travestáltam és úgy intéztem, mint amelyben a magyar tanulatlan.” Katona Tamás – Küllös Imola – Domokos Mária: *Énekes Poézis. Válogatás Pálóczi Horváth Ádám ó és új mintegy ötödfélszáz énekek, ki magam csinálmányja, ki másé című, 1813. évi kéziratossal dalgyjűteményéből*. Magyar Helikon. Bp. 1979. 376.

⁵⁸ Olosz Katalin: *i.m.* 182–83.

idealizálta a vezető, elit réteg, ezért rohamosan el is terjedt.⁵⁹ A későbbiek során az értelmiségi elit megoszlott e tekintetben, a népdalfogalom is módosult.

Több más közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan⁶⁰ a magyar társadalomban a népzene vált a nemzet zenéjévé, itt is a paraszti rétegnek tulajdonítottak nemzeti értékmentő, érték képviselő szerepet. Egy megálmodott recept szerint kijelöltek, megalkottak egy népdalbázist, mely maradéktalanul képviselje a megálmodott nemzeti értékrendet.⁶¹ A *nemzeti* zene erős érzelmi töltetű és intoleráns módon kötelező érvényű lett. Persze, e „közfelfogás” a vezető értelmiségi rétegé volt, nem a szélesebb tömegeké.⁶² Az új zenei ízlés könnyen hódított: a verbunkos, a népies, illetve műdalköltészet hatását már tisztázta a népzene tudomány.⁶³

A reformkorban a középnemesség soraiból kikerült vezető értelmiségi elit nagyon sokat tett azért, hogy a „nemzetcharaktert”⁶⁴ a külföld, Európa is megismerje. Támogatták az új nemzeti zenét kiszolgáló, veres nadrágba bújtatott cigányzenészek külföldi turnéit, és azokról rendszeresen hírt adtak az újságokban. A nyugati köztudatban ez az imázs máig érvényes módon meg is honosodott.⁶⁵ (A 19. századi népies-nemzeti mozgalmunk zeneterjesztését a tömegkommunikáció technikát megelőző formájának tartom.)

A nemzeti önazonosság szimbólumaként szolgáló ének/zene tulajdonjogának elvitatása számos sérelem és elvi harc forrása lett a 19. században. Magyar népi-nemzeti tudatunkat igen érzékenyen érintette kettő is e viták közül. Az egyik a népköltészet, a másik a népzene hatásterületére tartozik, de érdemes együtt szemlélni a kettőt, hiszen gyakorlatilag ugyanannak a jelenségnek két aspektusáról van szó. Az egyik a Kriza János ó-székely népballedái kapcsán kirobogtató *Vadrózsapör*, a másik csata kiváltója Liszt Ferenc cigányzenéről írott könyve volt.⁶⁶

⁵⁹ A neuropszichológusok szerint az emberi agy zenehallás/-hallgatás közben igyekszik azt behelyezni az általa már ismert, konkrét példákból elvonatkoztatott struktúrákba, s próbálja a folytatást is előre „kiszámítani”. Ha ez sikerül, a hallott zene öröm forrása lesz. Agyunk egy akaratunk ellenére is gyakran hallott zene modelljét is elvonatkoztatja, s így az lassan ismerőssé s a helyzettől függően megszokottá is válhatik. Így szokhatott hozzá a magyar társadalom jó része a 19. század folyamán a tudatosan terjesztett „magyar cigányzenéhez”, „nemzeti zenéhez”, azaz a népies műzenéhez, s vált ez magyar nemzeti öntudata szimbólumává.

⁶⁰ Lásd Fried István: *Népköltészet, népiesség, műköltészet Kelet-Közép-Európa irodalmaiban a XVIII. században*. = Hopp Lajos–Küllös Imola–Voigt Vilmos (szerk.): *A megváltozott hagyomány*. Tanulmányok a XVIII. századról. Bp. 1988. 61–102.

⁶¹ E népdalbázist folyamatosan aktualizálni kellett, hiszen a kánon is többször változott az idők során. Küllös Imola: *i.m.*; Niedermüller Péter: *A magyar folklór szövegbázisának megkonstruálása a 19. században*. = Szerk. Hofer Tamás: *i.m.* 15–23.; Jagamas János: *Miért nem népdal?* = *Művelődés* 1980/ 5 (30–33). 8–9 (48–51), 12 (31–33); 1981/ 6(31–35). 12 (31–33); 1982/ 2 (31–34).

⁶² Arany János 1848-as népies politikai cikkei tanúsítják, hogy a népnek meg kellett tanítani azt, hogy mi a haza, a nemzet, s mi tartja össze őket. Arany János: *Népies politikai cikkek* (1848). Magvető Könyvkiadó. Bp. 1982

⁶³ Barók Béla: *Írások a népzeneről*. Kortárs Könyvkiadó, Bp. 2008; Paksa Katalin: *A népdal a 19. Századi polgári életben és a tudományban*. = Szerk. Hofer Tamás: *i.m.* 24–35; Sárosi Bálint: *Nemzeti törekvéseink és a népzene változó képe*. = Szerk. Hofer Tamás: *i.m.* 167–173; Uő: *A cigányzenekar múltja (1776–1903)*. Az egykorú sajtó tükrében. Nap Kiadó, Bp. 2004

⁶⁴ Korabeli szóhasználat pl. a sajtóban: „a’ Nemzeti Nótáknak a’ Nemzet Karakterére is befolyások vagyon” = Sárosi Bálint: *i.m.* 2004. 44.

⁶⁵ Természetesen ehhez már hozzájárult a nagy romantikus komponisták nemzedéke is, elsősorban Liszt Ferenc és Johannes Brahms.

⁶⁶ Nem részletezem, hisz nagy irodalma van mindkettőnek, pl. a *Vadrózsapör*ről: Faragó József: *i.m.* 146–152; Olosz Katalin: *Történet egy százötven évig készülő könyvről*. = Kriza János: *Vadrózsák II*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2013. 25; 34–35; A Liszt-vitáról a korabeli sajtóból: Sárosi Bálint: *i.m.* 2004. 141; 150–170.

Bár a 18. század végén – 19. században beindultak a népköltészeti gyűjtések, a szegényparaszti réteg tulajdonképpen külső, idegen csoport maradt a nemzet elitrétege számára. Persze az elit sem volt homogén társadalmi réteg, és többféle módon viszonyult a „felfedezett” népi kultúrához. Egy része lenézte, megvetette azt.⁶⁷ A lenézés egy formája az egzotikumként való szemlélés is: „Ő Felségök [...] atyai szelvésséggel nézték ezen jó szívű népek vigadozásait”⁶⁸ – írja egyik korabeli tudósítás.

A harmadik lehetséges viszonyulás a rajongás volt: a népnek, annak kultúrájának az idealizálása. A népköltészetet olyan értékesnek tartották, mint Homérosz vagy Dante műveit.⁶⁹ Ez a szemlélet érvényesült a népies-nemzeti mozgalomban.

Népdaltoposz

A 19. század elejétől összegyűjtött rengeteg (*népdal*) nem felelhetett meg ugyanazon kritériumoknak. Ki kellett jelölni az „*igazi népdal*” kereteit. A *népdallal* foglalkozó tudományágak *népdalfogalma*, *népdalértelmezése* nem lett azonos.⁷⁰

Miként arra Voigt Vilmos rámutatott⁷¹, még a néprajz, az iparművészet vagy a népzene-kutatás között sincs konszenzus a *népi(es)* fogalmát illetően. Az utóbbi évek folklorisztikai szakirodalmában már felvetődött a *népdal* helyett más fogalom bevezetésének a szükségessége.⁷² Minden ilyen jellegű próbálkozás ellenére a *népdalfogalom* szívósan tartja magát a köz- és szakirodalmi nyelvben, akkor is, ha nagyon sokféleképpen értelmezik azt. Jelentéstartalma (mely nagyon gazdag, és egymásnak ellentétes előjelű értékminősítések is megférnek benne) függ a szocializációtól, a követni óhajtott értékrendtől, a kánontól. A fogalom a neki tulajdonított jelentéstartalmat aktiválja.

Mihail Bahtyin a görög kalandregény szüzséinek elemzésekor⁷³ kimutatta egy sor olyan tipikus toposz meglétét, melyek átmentődtek későbbi korok rokon műfajába is. Az idők során azok új témákkal gazdagodtak, de a szerkezeti elemek állandóak maradtak. Ezekben tér és idő nem organikusán, hanem technikailag (és mechanikusan) kapcsolódik egymáshoz. A Bahtyin-féle *kronotoposz* a *népi* fogalmunkra is illik. Ez is időtlenséget sugall, és világa a „másik” csoporté – hiszen a nézőpont az „elité”, a társadalmi hierarchiában fentebb levő

⁶⁷ Herder tevékenysége sokakat ingerelt, a népköltészetet sokan hevesen támadták; ezért kelt a népdal védelmére a költő Lessing is, aki rámutatott, a támadók tulajdonképpen a *népet* a *csőcselékkel* azonosítják. Erről Hermann Strobach: *A német népdal múltja és jelene*. = Hopp Lajos–Küllös Imola–Voigt Vilmos: *A megváltozott hagyomány*. Tanulmányok a XVIII. századról. Bp. 1988. 203–216.

⁶⁸ 1820-as újságcikk = Sárosi Bálint: *i.m.* 2004. 35.

⁶⁹ Herder nézeteiről lásd Strobach Hermann: *i.m.*; a magyar irodalomban Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok*. (1826) = *Kölcsey Ferenc összes művei* I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1960. 241–250.

⁷⁰ A folklorisztika vagy az irodalomtudomány népies műköltészetként tart számon egy Petőfi-, Kislud- vagy Czuczor-verset, míg ugyanazokat a szövegeket, ha régies stílusú dallammal párosulnak, a népzene-kutatás minden fenntartás nélkül népdaloknak tekinti.

⁷¹ Voigt Vilmos: *A népköltészet változása a XIX. században*. Ethnographia LXXXVIII. Budapest 1977. 49–61; Uő: *A magyar népdal a 19. század második felében*. = *Folklor és zene*. Szerk. Szemerényi Ágnes. Akadémiai Könyvkiadó, Bp. 25–31.

⁷² Küllös Imola: *i.m.* 2004. 11–25.

⁷³ Mihail Mihajlovics Bahtyin: *Tér és idő a regényben*. = *A szó esztétikája*. Válogatott tanulmányok. Gondolat, Bp. 1976. 257–302.

rétegeké. A „magas” és „mély”, „elit” és „népi” zenei kultúra fogalma már az ókori-középkori szövegekben is elkülönült.⁷⁴ A népi a maradinak, a provinciálisnak, a tudatlanságnak vagy egzotikumnak volt a szimbóluma. Ezért is kapcsolódhatnak össze e fogalmak a mai napig. Ez a vándortéma az idők során újabb elemekkel gazdagodhatott (pl. a rousseau-i „bon sauvage”), de a lényege ugyanaz maradt: a felsőbb, elitréteg szemszögéből látott „másik” osztály kultúrája.

A 19. századtól fogva ideológiává vált a népdalból meríteni, jelentéstartalma ekkor is sokat gazdagodott, de a tőle elválasztó távolság nem szűnt meg. Ez a toposz élt a cigányzenészekkel való viszonyban is: úgy lehetett azonosulni a „népivel”, hogy közben meg is tarthatták a távolságot vele szemben.⁷⁵ Csakhogy a zene a nyelvhez hasonló, egyáltalán nem esetleges, komplex jelrendszer. Ezt megtanulni, megérteni csak hosszas „megszokási”, „belemártódási” folyamat során lehet. A 19. század népies-nemzeti mozgalma „népzenejének” zenei nyelvét zenei klisék alkalmazásával teremtették meg, ezt emelték kánónná, és tudatosan és nagyon hatékony módon terjesztették is. Tették ezt meggyőződéssel – tehát meggyőző módon, modellértékűen.⁷⁶

Népdalfogalmunk szemantikáját illetően igen sokrétű, folyamatosan változó örökséggel kell számolnunk. A 19. századi népies-nemzeti mozgalom hozadéka mellett hatottak a köztudatra a folklorisztika, a népzene tudomány, illetve az irodalomtudomány kutatási eredményei. A magyar társadalom egy része mindmáig népdalnak érzi a népies műzenét, melytől pedig idestova egy évszázada megvonták ezt a címet.

Úgy vélem, hogy a szélesebb köztudatban meghonosodott *népdal* olyan viszonyfogalom,⁷⁷ mely egy archetípus folyamatosan aktualizált formája. Olyan szimbólumokat foglal magába, melyek bináris oppozíciókra épülnek, és így a fogalom ellentétes tartalmak hordozójává válhat, értékrendtől, szocializációtól, közhangulattól stb. függően.⁷⁸ E csoportszimbólum jelképezhet egy társadalmi réteget, egy etnikumot, kisebb vagy nagyobb csoportot.

A *népdaltoposz* alapos kidolgozására nem nyújthat keretet ez a dolgozat: mindössze annak érdekében érintem a témát, hogy a zaklatások, üldöztetések tárgyául szolgáló (*népdalt*), mint nemzeti szimbólumot elhelyezzem benne.

A következő táblázat a *népdaltoposz*nak a köztudatban fellelhető néhány jelentését rendszerezi. Egy-egy értékrendjében az ellentétpárok valamelyike kerekedik fölül. Változik viszont a helyzet akkor, amikor más etnikumú emberrel, rendszerrel konfrontálódik az egyén/közösség: ilyenkor gyakran a nemzeti jelleg válik meghatározóvá.

⁷⁴ Platón: *Az éneklés módja és a dallamok.* = *Az állam.* Harmadik könyv. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1988; Jean de Grouchy (13. század vége – 14. sz. eleje): *Ismerteti Losonczi Ágnes: i.m.17; Lukianosz = Lucien de Samosate: Éloge de la danse.* Arléa, Paris 2007. 22.

⁷⁵ Erről tanúskodik a cigányzenekar múltjának szemléltetéséhez a korabeli sajtóból összeállított kötet. Sárosi Bálint: *i.m.* 2004.

⁷⁶ Ez a mentalitás egyébként ma is tetten érhető: a népzenet ugyanilyen meggyőző módon hitelesíti a mai kánon. E megjegyzés nem vonja kétségbe a kanonikus zene esztétikai, népzenei értékét, mindössze kirekesztő jellegére hívja fel a figyelmet.

⁷⁷ A tárgyak szimbolikája kapcsán írja a Kapitány-szerzőpáros: „egy olyan tárgy, ami a »népiséget« jelképezheti egy külföldi, vagy egy, a »népet« csak kívülről szemlélő polgár számára, stilizált álnépiséggé lepleződik le a népiség ideológiai felvállalójának szemében.” Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *i.m.* 2005.

⁷⁸ „Alig van olyan szimbólum, amelyik ne bukkanna fel más-más jelképkörben, sőt olykor teljesen eltérő jelentések is kialakulhatnak.” Tánczos Vilmos: *Folklórszimbólumok.* Néprajzi egyetemi jegyzetek. KJNT – BBTE, Kvár 2006. 25.

A népdal attribútumai	Pozitív értékítélet	Negatív értékítélet
<i>régi, archaikus</i>	ősi, tiszta, „szerves”	ósdí, maradi, túlhaladott
<i>szóbeli</i>	a lélek kifejezője, igaz, romlatlan	az írott kultúra ellentettje: buta, nem ismeri a szabályokat
<i>vidéki</i>	eredeti, ösztönös, nem rontotta meg a városi mesterkéeltség	provinciális, elmaradott
<i>egzotikus</i>	újszerű, színes (nem unalmas)	vad, idegen, ellenszenves
<i>nemzeti</i>	a „mienk”, ismerős	az „övék”, idegen, ellenséges

Befejezés

A 19. század eleje óta bármit is gondoltak, írtak a népdalról, az nem elsősorban egy konkrét repertoárra vonatkozott, hanem az eszmére, amelyet képvisel/t. Üldöztetések tárgya lehetett a *népdal*, a *nemzeti dal*, sőt bármilyen nemzeti nyelvű éneklés. Ha az énekek szimbolikus, csoportidentitást kifejező tartalmára koncentrálnak, valóban nincs nagy különbség a *piros-fehér* nóták, a *himnusz*, a *régi népdal* között. A szimbolikus tartalom a funkcióban érhető tetten: ugyanazt a funkciót betölthetik különböző eredetű, különböző értékrendet tükröző, különböző tematikus tartalmat hordozó szöveges dallamok – vagy énekelte szövegek. A szimbolikus tartalom helyzet-, korszak-, társadalomfüggő: akkor aktiválódik, ha ismerik, értik azt.

A (*nép*)*dal* szemantikai sokszínűségét nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ebben rejlik annak oka, hogy nincs konszenzus a (*nép*)*dal* mibenlétét, értékét, presztízsét illetően még csak a magyar társadalomban sem, nem beszélve arról, hogy idegen etnikummal való konfrontáció során a skála még bővíthet. A (*nép*)*dal* egyik lényeges jegye a nemzeti/etnikai kötöttség, akár szívesen vállaljuk azt, akár nem. Ha nem vállaljuk, akkor is nemzetivé – vagy éppen nacionalistává válhat – egy másik nemzet, egy másik etnikum reakciója következtében. Ennek tudható be az, hogy egyrészt fegyverként is használják, másrészt bűnjelként, illegális fegyverként üldözik a (*nép*)*dalt* – a legkülönbözőbb megjelenési formáiban.

Bár csupán a szemantikai mező néhány attribútumát érezzük igaznak, mindig számítanunk kell arra, hogy mások viszont épp más tartalmakat tartanak lényegesnek – és ugyanolyan meggyőződéssel, mint mi magunk.

A népdal valóban fegyverré válhat azáltal, hogy lelkesít, csoportkohéziós erőt fejt ki. Egy csoport által felvállalt ének csoportszimbólum: megszólaltatása erős jelzésértékű bizonyos helyzetekben. Az éneklés mint cselekvés lázadás-, sőt hadüzenet-értékű lehet. A (*nép*)*dal* a kelet-közép-európai országokban lokális csoportszimbólumból erős nemzeti töltetű jelképpé vált, így ennek üldözése a nép megtörésével, behódoltatásával egyenértékű.

Folk-song: Emblem of the National Identity

Keywords: folk-songs, singing behaviour, national emblem, national identity, nationalist conflict, Transylvanian villages

This paper proposes an analysis of folk songs as national anthems or symbols people would federate on, without taking into account boundaries of any kind following a scientific paradigm. According to the author, the nationalist dimension of a song is even more obvious in the conflicts associated to it.

The paper's first part introduces conflicts driven by nationalism and linked one way or another to a song, from memories gathered in the Szék village, Transylvania, Romania. More similar examples are given of prohibition supported by folk songs under the austrian monarchy.

Traditional folk songs carry semantically rich contents, their meanings being often contradictory. The author researches a possible, more theoretical explanation to this in the second half of the text: why, and how, has folk singing first started to carry multiple meanings, and why repertoires from various origins and contexts, and providing very different contents can convey similar meanings?

Before the emergence of the 19th century's nationalism-oriented contents, repertoires with ethnic background most likely existed, that conveyed foreign symbols from people who spoke another language.

Folk songs is an always updated kind of sketch, which meaning depends on social status, education, or other factors. The national/ethnic hallmark is only a part of the semantic field; it can however acquire a primary role.

Nagy Zsolt

„Ha így tenne valamennyi megye...”
Gyümölcsstermesztési törekvések Csík vármegyében
1876–1918 és 1940–1945 között

Lehet(ett)-e Csíkban gyümölcsöt termeszteni?

A történelmi Csíkszék (Gyergyó és Kászon fűszékeket is beleértve) a Maros forrásvidékén, illetve az Olt és mellékfolyói mentén elterülő településeivel a kiegyezést követően Erdély keleti határán, 1876 és 1918 között, majd a második bécsi döntés után, 1940-től szűk fél évtizeden át Magyarország egyik vármegyéjét alkotta. E közigazgatási egység kialakítását az 1876. évi XXXIII. törvénycikk I. fejezete rendelte el, amely székhelyként – az ekkor még egyedüli rendezett tanácsú várost – Csíkszeredát jelölte meg.¹

Az egykori vármegye határai által közrefogott területről (Al- és Felcsíkról, Gyergyóról, a Gyimesekről és Kászonokról) a közbeszédben, a médiában, de még a történeti-néprajzi szakirodalomban is az a kép alakult ki, hogy e magashegyi erdők és hosszú fagyos telek jellemezték „vad” táj alkalmatlan (volt) a gyümölcsstermesztés és -nemesítés gyakorlatának meggyökereztetéséhez, hagyományainak kialakításához, kialakulásához.

Valóban, sokáig – pontosabban a 19. század második feléig – Csík vármegye területén a leginkább tévhitre és nem szakismeretekre alapozott gyümölcsstermesztési gyakorlat rövid időn belül hozta meg eredményét: az öröklődő, nemzedékről nemzedékre átadott, az évtizedek során felgyülemelő keserű tapasztalatok, a kudarcok olyan mértékben beivódtak az emberek gondolkodásába, hogy a 19. század végi nagy országos gyümölcsészeti fellendülést csak kevesen fogadták lelkesedéssel, s a kedvezőtlennek tartott klimatikai, ökológiai tényezőkre hivatkozva inkább valamelyik szomszédos régióból szereztek be a család számára az évi szükségletet kielégítő gyümölcsmennyiséget, mintsem megtermelésével próbálkozzanak. A 19. század második fele azonban az erdélyi – s így a csíki – gyümölcsstermesztés történetében is elhozta az ún. okszerű, szakismereteken alapuló gyümölcsészet időszakát, amikor a sorra alakuló gazdasági, kertészeti, illetve gyümölcsészeti egyesületek a gyümölcsösök, a faiskolák telepítésében, a szaporítóanyag biztosításában, növényvédelmi akciók lebonyolításában, a szakvéleményezésben és szaktanácsadásban, a tagok terményeinek értékesítésében, a kertészek érdekvédelmében, a különböző kertészeti törvények megalkotásának sürgetésében, a hivatalos közlönyök kiadásában, a kertészeti lapok indításában s a szakoktatás megszervezésében is döntő szerepet

Nagy Zsolt (1991) – néprajzkutató, kertészmérnök hallgató (Sapientia EMTE MHK Kertészmérnöki Tanszék), Marosvásárhely, nagycszoalt@yahoo.com

¹ XXXIII. törvénycikk (a továbbiakban tc.) *némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről*. I. fejezet (a továbbiakban f.) *a területi szabályozásról*. 1 § 1876.

vállaltak. A nyilvános előadássorozatok és tanfolyamok mellett a lokális, regionális és országos kertészeti, konyhakerti és gyümölcsészeti kiállítások többsége is ezen egyesületek szervezőmunkájának érdeme.

Csík vármegye az országos szintű gyümölcsészeti mozgalom feladataiból meglepően nagy részt vállalt magára, s cáfolatát adta annak a közhiedelemnek, miszerint területe nem megfelelő a minőségi gyümölcs előállítására. Erről a korszak legkiválóbb pomológus szakértője, mezőkovácsházai Bereczki Máté is több levelében megemlékezett, s sóvárogva jegyezte meg: „Ha így tenne valamennyi megye (...) hazai gyümölcsészetünk egy pár évtized alatt biztosan fölvirágoznék.”²

Tanulmányomban a történelmi Csíkszék gyümölcsstermesztési virágkorának, az 1876–1918 és 1940–1945 közötti vármegyei időszaknak a gyümölcsészeti törekvéseit tekintem át.³

Gyümölcsstermesztés Csík vármegyében az 1876-os megyerendezéstől 1918-ig

Az 1769–1773 között végzett első katonai topográfiai felmérés térképszelvényeiről egyértelműen leolvasható, hogy a legtöbb csíki, gyergyói, gyimesi és kászoni település esetében a táji környezet, a domborzati adottságok komoly akadályokat gördítettek a nagyobb méretű, kísérletező jellegű, ún. okszerű (vagy racionális) gyümölcsstermesztés elé. „A csekély terjedelmű térségen elhelyezkedett sűrű népességnek aránylag szűkebb belső telkek jutottak, minélfogva kertjeik is jelentéktelenebbek a Székelyföld többi részéhez viszonyítva.” – jegyezte meg erről a közgazdasági és közművelődési állapotokat feltmérő székelyföldi szintézisében Kozma Ferenc 1879-ben.⁴ A 19. században Csíkszereda és Gyergyószentmiklós, valamint az ún. nagyfalvak terjeszkedése következtében a határkertek is fokozatosan szűkültek, majd végleg eltűntek, így a nagyobb földterületet igénylő kísérletező jellegű vagy üzemi nemesítési munkára és termesztésre csak kevesen vállalkozhattak, s a kisbirtokosok a képzett vagy tapasztalattal rendelkező pomológus értelmiségiek segítségére, szakértelmére, az általuk ajánlott és tanított természetesi technikákra, gyümölcsfajtákra voltak utalva.

A gyümölcsészet terén elért 19. századi eredményeket áttekintve megállapítható, hogy erre az időszakra enyhülni kezdett a helyiek határozott elzárkózása az újításoktól, a reformoktól. Endes Miklós írja: „Bár a csíki nép konzervatív volt, de azért a haladástól mégsem zárkózott el [...]”⁵ Hogy még Csíkszeredában is jól lehetett gyümölcsöt termelni ebben az időszakban, azt Tivai Nagy Imre királyi tanácsos, földbirtokos és Balás István vármegyei irodaigazgató gyümölcsösei is bizonyították „a Zsögöd felé eső köves oldalon”.⁶ Tivai Nagy és Balás nemcsak maguk számára természetstették birtokaikon a különféle gyümölcsöket, hanem a csíki gazdasági élet előmozdításáért, az okszerű gyümölcsstermesztés meghonosításáért is sokat fáradoztak. Tivai például ennek érdekében számos gazdasági szakmunkát jelentetett meg, amelyek közül

² Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése. I. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2012. 302.

³ A dolgozat egy 2013-ban publikált történelmi tanulmány fent jelzett időszakról szóló fejezetének jelentősen bővített és átdolgozott változata. Vö. Nagy Zsolt: *A gyűjtőgetéstől a nemesítésig. Népi gyümölcskultúra az egykori Csík vármegye (Al- és Felcsík, Gyergyó, Gyimes, Kászón) területén.* = *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve IX.* Szerk. Botár István–Muckenhaupt Erzsébet–Salló Szilárd. Csíkszereda (a továbbiakban Csíksz.) 2013. 361–370.

⁴ Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota.* Bp. 1879. 203.

⁵ Dr. Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászón-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Bp. 1938. 376.

⁶ Tusnádi Élthes Gyula: *A csíki gyümölcsstermesztés. Észrevételek Szőke Mihály cikkére.* Csíki Lapok LIV(1942). 41. sz. 1.

szempontunkból a *Népszerű gazdasági előadások* címmel közreadott tanulmánygyűjtemény a legfontosabb, hiszen ebben – a Csíki Gazdasági Egylet által 1898-ban kiadott kötetben – közzétette például Kertész Istvánnak, a csíkszeredai magyar királyi földművesiskola kertész-tanítójának⁷ egy Csíkszentdomokoson, Újtusnádon, Csíkszentmihályon, Csíkszentsimonban, Csatószezen, Delnén, Mindszenten, Csíkszentkirályon, Dánfalván, Gyergyószentmiklóson, Ditróban, Szárhegyen és Újfaluban is több ezres létszámú közönség előtt előadott – „Egy kis gyümölcsészet” címmel írott – dolgozatának teljes szövegét.⁸ Szintén Tivai szerkesztésében jelent meg huszonnyolc éven át a Csíki Gazda című közgazdasági és mezőgazdasági folyóirat, amely a fent említett egylet közlönye volt, és amelyet az egyesületi tagok ingyen kaphattak meg.⁹ „Címlapja nyomdai kliséjét ugyanaz a budapesti Kurcz és Társa [...] litografikusok fotocinkográfiai műintézete készítette, amely több más korabeli rangos folyóiratot, mint például a Vasárnapi Újságot, vagy a Művészetet is illusztrálta. A sarjadjó törzsre felfűzött öt kép mintegy be is határolta a lap tárgykerét és célközönségét. [...] a gyümölcsök közé besorolt, méhek szorgalmára utaló méhkas [...] azt rögzíti tény- és képszerűen, ami a kiadvány hasábjain szövegesen is megfogalmazódik majd”¹⁰ – hiszen a gyümölcsösök, a gyümölcsfák gondozásáról, a gyümölcsök eladási lehetőségeiről több kis cikkben is terjesztett a kis- és középgazdák-nak hasznosítható információkat.¹¹

Hasonlóan kiemelkedő szerepet játszott a korszak gyümölcsstermesztés-történetében Márton Ferenc, akiről többek között Tivai Nagy Imre is megemlékezett: „Hivatalán kívül szenvedélyes pomológus volt, s kertjében szakszerűen beálló gyümölcsöse és faiskolája évtizedeken át mintája volt a jól kezelt és jól jövedelmező gyümölcsösöknek. Minden szabad idejét gyümölcsösének áldozta s nagy büszkeségét képezte a szép gyümölcsök produkálása. Csíkban a gyümölcsészet valódi apostolának nevezhetjük. Hozzá fogható szakértelemmel és eredményel csak még Orel Máté működött Gyergyószentmiklóson.” – írja.¹²

Márton Ferenc csíkszentmártoni királyi járásbíróként a csíki és kászoni falvakban, míg a szintén említett Orel Máté egyesbíró és ügyvéd¹³ Csergő Vencellel karöltve, gyergyószentmiklósi

⁷ „Előbb mint kertészeti és méhészeti vándortanító, azután mint vármegyei faiskola-felügyelő tett hasznos szolgálatot vármegyéjének. Mindkét minőségben a vármegyei Gazdasági Egyletnek volt beosztva szolgálatára, mely szolgálatát irányította és ellenőrizte. A földműves-iskola használatában állott várkastély mellett elterülő terjedelmes, tagosított birtoknak a zsigódi út mellett elterülő belsősein szép faiskolat és terjedelmes gyümölcsös állított be. Az ezen területen imitt-amott maig is látható gyümölcsfák mindenikét ő ültette, s a vármegye minden falujában beállított mintagyümölcsös fáihoz a csemetéket nagy részben mind az ő kezelése és gondozása alatt álló csemetekertből szolgáltatotta ki [...] Mint vármegyei gyümölcsészeti és méhészeti vándortanító s mint faiskolafelügyelő az egész vármegye falusi tanítóit a gyümölcsészet és méhészet körébe eső ismeretek mellett a kosárfonás minden bibijére kioktatta.” (Tivai Nagy Imre: *Emlékezés régi csíkiakról*. Csíksz. 2009. 203–204.)

⁸ *Népszerű gazdasági előadások. Ismeretek az állattenyésztés, takarmánytermelés, trágyakezelés, tejgazdaság, sertéshizlalás, méhészet és gyümölcsészet köréből*. Össz. Tivai Nagy Imre. Csíksz. 1898. 3. 15–22.

⁹ Dr. Endes Miklós: *i.m.* 458.

¹⁰ Róth András Lajos: *A Csíki Gazda avagy, hogyan nyerjünk répaetetés mellett is kitűnő minőségű tea-vajat. = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2011*. Főszerk. Kelemen Imola. Csíksz. 2011. 155–156.

¹¹ Uo. 160.

¹² Tivai Nagy Imre: *i.m.* 181.

¹³ „Gyümölcsöskertjei messze vidéken híres fajgyümölcsöket teremtek, melyeket szórakozó óráiban maga ültetett s féltett gondossággal ápolt. E téren valóban úttörőnek is tarthatjuk, mert kitarító, szorgalmas munkásságával eloszlatta azokat az előítéleteket, melyek addig a gyümölcsstermelés sikertelenségéről Gyergyóban fennállottak. Hosszas ideig a Gyergyói Gazdasági Egyesületnek elnöke s a Csík megyeinek választmányi tagja volt, mely minőségében vezető és komoly munkása volt társadalmi életünknek.” (Uo. 194–195).

földbirtokosként a Gyergyói-medence településein fejtett ki említésre méltó pomológusi tevékenységet a 19. század végén. Hármójukat számtalan esetben a források együtt is megemlítik.¹⁴ Mellettük a Gyergyószentmiklóson tevékenykedő Szász Ignác¹⁵ és Ágoston Károly sokrétű munkássága érdemel említést; utóbbival „a legszebb és legnemesebb gyümölcsfajok termelésében [...] csak Orel ügyvéd és a szentmártoni járásbíró, Márton Ferenc versenyezhetett.”¹⁶

Utóbbi személyének fontosságát növeli az a tény is, hogy szoros barátság fűzte a kor legnagyobb gyümölcsszakértőjéhez, a *Gyümölcsészeti vázlatok* című négykötetes pomológiai szintézis szerzőjéhez, Bereczki Mátéhoz. Érdekes az is, hogy éppen egy csíki birtokos, Márton Ferenc biztatásának köszönhető az, hogy a máig a magyar gyümölcsészeti irodalom alapkövének tekintett munka megszülethetett. Erről maga Bereczki Máté is megemlékezett, amikor azt írta, hogy „Márton Ferencz, kir. járásbíró Csik-Szent-Mártonban, egyike azon lelkes ügybarátaimnak, a kik folytonos buzdításukkal rábeszéltek arra, hogy gyümölcsészeti tanulmányaimat és tapasztalataimat önálló munkában is közrebocsátottam [...]”¹⁷

Bereczki művének elkészültéhez a csíkszentmártoni járásbíró azzal is nagyban hozzájárult, hogy egy levelében megígérte, a Székelyföldön elterjedt, értékesebb gyümölcsfajták közül néhányat megismertet a mezőkovácsházi szakemberrel.¹⁸ Így valósult meg az, hogy Márton Ferenc révén Bereczki Máté közzétette munkájában például a Csik vármegyében *Zöld jeges* néven ismert *Székely zöldalma*, illetve a *Mocskos körteként* ismert *Székely bergamot körte* részletes leírását is. Előbbi oltóvesszejét Márton Ferenc 1873-ban küldte el Bereczkinek,¹⁹ utóbbit 1875-ben postázta.²⁰

Az említettekén túl talán a legfontosabb székely tájfajta, amelyet Bereczki Máté s általa a világ is Márton Ferencnek köszönhetően ismert meg, az ún. *Fűzalma* volt. „Van nekünk egy almafajunk, mely a Háromszéken, »Fűz-alma« név alatt nagyon el van terjedve. Ezen almát dugvány által szaporítják, mint a fűzet. Magva nincs, csak maghártyája. Gyümölcse elég nagy, hosszukás csúcsos-idomú; késő tavaszig eláll. Húsa puha, savanykás; tésztában kitünő; nem könnyen rothad, még ha ütődést kapott is. Ismered-e ezen almát?” – intezte 1875. december 30-ára keltezett első, e témában írt levelét Bereczki Mátéhoz Márton Ferenc.²¹ Mivel a leírt almáról a nagy gyümölcsszakértőnek nem volt tudomása, további leveleket váltott a csíki birtokossal. Végül Márton Ferenc közvetítésével Bereczki Máté a kézdiszentléleki Orbay Mihálytól szerzett be néhány „tősarjadványt”,²² s így lehetősége adódott, hogy a fajtát – elsőként (!) – pomológiai szakszerűen leírja, s azt a világgal megismertesse.

¹⁴ Itt illusztrálásképpen csak kettőt idéznék ezek közül: „Tessék benézni az év megfelelő szakában csíkszentmártoni Márton Ferencz, vagy a megye északi részén fekvő Gyergyó-Szentmiklós községben lévő Orel Máté-féle kertbe, kiket a csikmegyei gyümölcsészet terén uttörőknek lehet mondani s azokban, leszámítva a kényesebb természetű csontár féléket, a legjelesebb fajú gyümölcsökkel találkozunk, s kisebb mértékben más fatenyésztőknél is több helyt van párja amazoknak.” (Vitos Mózes: *Csikmegyei fűzetek. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez*. II. Csíksz. 2003. 116.) „Fiatall koromban többször gyönyörködtem Csergő Venczel gyergyószentmiklósi és Márton Ferenc csíkszentmártoni királyi járásbírák híres gyümölcsöseiben. Közismertek voltak a csíkszentdomokosi és csíkszentgyörgyi gyümölcsösök is, jelölül annak, hogy Csikban is lehet első- és jó másodrendű gyümölcsöt termelni.” (Tusnádi Elthes Gyula: *i.m.* 1.)

¹⁵ „Kis telkét a legfinomabb gyümölcsfákkal oltotta és ültette be.” (Tivai Nagy Imre: *i.m.* 214.)

¹⁶ Uo. 174.

¹⁷ Bereczki Máté: *Gyümölcsészeti vázlatok*. III. Arad 1884. 122.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.: *Gyümölcsészeti vázlatok*. IV. Arad 1887. 281–282.

²⁰ Uo. 169–170.

²¹ Uo.: *Gyümölcsészeti vázlatok*. III. Arad 1884. 122.

²² Uo.

Mivel már hasonló név alatt (*Fűzfa alma*) meghatározásra került egy haszontalanabbnak, kevésbé jónak tartott gyümölcs, az összetévesztésüket elkerülendő, a *Fűzalmát* – Orbay Mihály birtokosra és a fajta fő termőterületére, Orbaiszékre utalva – Bereczki *Orbai alma* névvel emelte be a szakirodalomba. Az első fajtaleírást 1880-ban tette közzé a *Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti füzetekben Az orbai almáról* címmel.²³ Itt valóságos lenyűgözöttséggel és óriási lelkesedéssel beszélt a Márton Ferenc által „felfedezett” almáról: „oly almafajt akarok jelen soraim által megismertetni, mely hivatva van, hogy a gyümölcsészet birodalmában egykor nagy szerepet játsszék” – írta.²⁴ Egy évvel később már német nyelven is közölt leírást a fajtáról a bécsi *Der Obstgarten* című lapban.²⁵ A cikket címlapon hozták le, s ez az olvasóközönség több tagjának is szemet szúrt. A tanulmány nem maradt rosszindulatú kritikák és viták nélkül (adott ponton még Bereczki hitelességét és szakértelmét is megkérdőjelezték).²⁶ Végül 1884-ben, négyrészes szintézisének harmadik kötetében saját tapasztalatait is megosztva az érdeklődőkkel, Bereczki végleg tiszta vizet öntött a *Fűz alma (Orbai alma)* körül kialakult félreértések poharába.²⁷ A szerzőt nem érhették váratlanul e reakciók és kritikák, hiszen úgy tűnik, számított rá, hogy cikke nagy port fog kavarni. Már az első közlemény megfogalmazásakor a következőket írta levélben egy barátjának: „Meglásd, hogy e cikkem nagy szelet fog csapni!”²⁸

A nagy mű, a *Gyümölcsészeti vázlatok* megjelenését (1877–1887) a magyar közönség már kíváncsian várta, s nagy szeretettel fogadta. Az első köteteket a kezdeti érdeklődés ellenére Bereczki azonban csak nagy nehézségek árán tudta értékesíteni. A nyomtatott példányok beszerzése tekintetében érdekes, hogy magyarországi viszonylatban is épp Csík vármegye járt az élen. Egy 1877. december 19-én, Dörgő Dániel barátjának írott levelében Bereczki Máté örömmel számolt be arról, hogy a vármegye szinte minden községe előfizetett a kötetre iskolái számára: „Egy jó ujdonságot közlök veled. Csík megye (a régi Csíkszék, Erdélyben) majd minden községe előfizetett munkám egyegy példányára községi iskoláik számára. Tegnap előtt kaptam említett megye alispánjától, Puskás Ferenc úrtól egy hivatalos felszólítást a végből, hogy munkámból 59 példányt küldenek meg az ő czíme alatt utánvét mellett, az említett célra. – Már el is expediáltam Aradról a szállítmányt.”²⁹ Egy későbbi levelében (1878. január 27.) Bereczki a nem mindennapi eseményt ismételtelen felidézte barátjának: „Ilyen megye kellene csak 3-4, mint ez az erdélyi kis megye! [...] hanem hát ilyen megye nem minden bokorban terem.”³⁰ Míg korábban a Csík vármegye területén élő gazda esetleg csak Urbanek, Glocker, Kovács József, dr. Entz, illetve Nagy Ferenc – drága szaklapokban – megjelent pomológiai szakkikkeihez juthatott hozzá, az 1800-as évek második felének utolsó harmadában magyar nyelven olvashatta a legavatottabb gyümölcsész fő művét, amelyben egyaránt szerepeltek számára addig

²³ Ezt 1884-ben megjelent kötetében újból közzéteszi. Vö. uo. 122–128.

²⁴ Uo. 122.

²⁵ Uő: *Ein guter Rath für Diejenigen, welche den Orbai'schen Apfel schnell und im Grossen vermehren wollen*. Der Obstgarten III(1881). 8. sz. 89–91. A cikk címe szabad fordításban: Egy jó tanács azoknak, akik az Orbai alma gyors és nagyban való szaporítását szeretnék.

²⁶ Vö. Gustav v. Luca: *Zum Orbai-Apfel*. Der Obstgarten III(1881). 10. sz. 116–118; Bereczki Máté: *Zum „Orbai-Apfel”*. Der Obstgarten III(1881). 12. sz., 140–141; Uő: *Gyümölcsészeti vázlatok*. III. Arad 1884. 129–131.

²⁷ Uo. 122–139.

²⁸ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. II. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2013. 292.

²⁹ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. I. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2012. 302.

³⁰ Uo. 303.

ismeretlen és saját kertjéből jól ismert gyümölcsfajták leírásai is. Puskás Ferenc gondoskodott róla, hogy a mű második kötete is (immár 67 példányban) eljusson Csík vármegye minden községének legtöbb iskolájába.³¹ Bereczki első köteteinek megjelentetését követően úgy tűnik, hogy még évekig levélben tartotta a kapcsolatot a Csíkmegyei Gazdasági Egylettel. Erről egy 1883. április 22-ére keltezett levél is tanúskodik.³² Sőt a Csíkmegyei Gazdasági Egylet tiszteletbeli tagjának is megválasztotta.³³ Művének tulajdonképpeni gyakorlati alkalmazási lehetőségeiről és a gyergyói, csiki, gyimesi, illetve kászoni gazdákra gyakorolt hatásáról Vitos Mózes leírásának köszönhetően van tudomásunk: „Hogy pedig hazai gyümölcsészetünk az utóbbi pár évtized alatt lendületet vett [...] ebben nagy érdeme van mezőkovácsházai Bereczki Máté jeles pomologusunknak, ki több mint 40 esztendei fáradhatatlan munkássága és buvárkodása után 1877 óta három vaskos kötetben írta meg és adta ki »Gyümölcsészeti Vázlatok« című nagy munkáját, melyben [...] a szerző sok évi tapasztalata folytán megnevezi azon fajokat, melyek hidegebb éghajlat alatt is sikerrel tenyészthetők. Ezen jeles munkában foglalt utmutatás, mely törvényhatóságunk által az egyes községek részére is megszerzetett, indított nagyobb tevékenységet a gyümölcsfa tenyésztés terén, s az abban felsorolt nagyszámu gyümölcsfa nemekből szerzett be néhány ügybuzgó tanító oltó galyakat közvetlenül Bereczki Mátétól, kinek produktumai versenyeznek a melegebb égalj alatt fekvő hazarészek azonos faju gyümölcseivel [...] neve vármegyénk minden községében, különösen a tanítók előtt ismeretes és örök időkre emlékezetes fog maradni. [...] Községeink faiskola kezelői hézagot pótló nagy munkájának főleg első és második kötetét a törvényhatóság közvetítése folytán bírják, és vannak egyes fatenyésztőink, kiket ajándék czimén látott el becses munkája említett köteteivel.”³⁴

Az említett megajándékozott „fatenyésztők” között feltehetően ott volt a már bemutatott Márton Ferenc mellett³⁵ az újtusnádi és a csíkverebesi községi tanító, Márkos János, illetve András György is, akik Bereczki Máté gyümölcsösét „ideje korán igénybe vevén”³⁶ maguk is szép ültetvényeket hoztak létre falvaikban.

Végül érdemes említést tenni itt még arról, hogy Bereczkinek elszármazott gyergyói örményekkel is kiváló szakmai és baráti kapcsolata volt. Gyümölcsrajzolója, Kövér Gábor földbirtokos például a híres gyergyói örmény nemesi família tagja.³⁷ Vertán Endre ügyvéd, akitől Péterfy Károlyon és Dörgő Dánielen keresztül Bereczki a *Vilmos körte* oltóágait kapta, szintén örmény nemesi familiában, Gyergyószentmiklóson született.³⁸ Mindez azt is mutatja, hogy a Csík vármegyei örménység nem csupán a gyümölcskereskedelemben és a gyümölcsfogyasztás meghonosításában vállalt jelentős szerepet, hanem az ismeretek terjesztésében s magában a gyümölcs termesztésének elősegítésében is. A Dobribán család évszázadokon át Gyergyószentmiklós legnépesebb örmény familiájának számított.³⁹ Gyümölcsösük a város határában, a Csoboth-hegy lábánál terült el. A Csíky család szintén örmény volt. Az anyakönyvekben nevükkel a 19.

³¹ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. III. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2014. 133.

³² *Bereczki Máté levelei*. Szerk. Csoma Zsigmond–Oroszi Sándor. Bp. 1955. 121–123.

³³ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. III. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2014. 133.

³⁴ Vitos Mózes: *i.m.* 117.

³⁵ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. II. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2013. 120–121.

³⁶ Vitos Mózes: *i.m.* 118.

³⁷ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. I. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2012. 101.

³⁸ Uo. 63.

³⁹ Garda Dezső: *Gyergyói örmények könyve*. I. Bp. 2007. 136; Uő: *Gyergyói örmények könyve*. II. Bp. 2007. 393.

száadtól találkozunk.⁴⁰ E család tagjai közül Csíky Dénes járult hozzá legnagyobb mértékben a gyümölcskultúra fellendüléséhez. A Gyergyószentmiklós keleti részén 1883–1909 között létrehozott dendrológiai parkban (ma Csíky-kert) napjainkig számtalan gyümölcsfa (alma, dió stb.) virágzik. Mivel Csíky Dénes érdeklődési köre a mezőgazdaságra s ezen belül a növénytermesztésre is kiterjedt, így „lelkes híve lett annak a mozgalomnak, mely a gyümölcsfák nemesítését és a Gyergyói-medencében való meghonosítását tűzte ki célul”.⁴¹ Csíky Déneséhez hasonló munkásság jellemzi – bár már nem örmény származású – a gyergyóditrói Cs. Jósa Sándor tanítót is, akinek ügybuzgósága nyomán a lakosság több ezer gyümölcsfát telepített,⁴² sőt tapasztalatait összegezve, 1890-ben oktató jellegű kézikönyvet is írt, melyet Gyergyóditróban adott ki *Gyümölcsfatenyésztés és ápolás rövid foglalatja a nép számára* címmel.⁴³ Ebben Jósa olyan tájfajtákat ajánl gyergyói olvasóinak, amelyek kiválóan alkalmazkodtak már a klimatikai adottságokhoz, s meghonosításuk nem igényel különösebb erőfeszítést.

Márkos János, András György, de még Cs. Jósa Sándor esete is azt bizonyítja, hogy a csíki és gyergyói községekben az 1894-es fásítási törvény bevezetése előtt már kiváló csemetekertek működtek és álltak az érdeklődők rendelkezésére.⁴⁴ Arról is tudomásunk van, hogy a vármegye külön szabályrendeletet alkotott a községi faiskolák felállításáról. A vármegye gyümölcsészeti vándortanítót is felfogadott, akinek feladata a felügyelet gyakorlása, a tanácsadás volt.⁴⁵ Fennmaradt 1890-ből egy – Sánt(h)a Simon csíksomlyói vármegyei irodatisztól származó (?)⁴⁶ – éves jelentés is, melyből tudomást szerezhethünk arról, hogy már ekkor a községi faiskolákban több ezer csemete beoltására, számos vadalany és oltvány kiosztására, kiültetésére került sor.⁴⁷ Egy ugyanezen évből származó kimutatás az eperfát, néhány almafajt, néhány körte-, szilva-, meggy-, és cseresznyefajtát ajánlott termesztésre, a dióét és barackét azonban nem.⁴⁸ Ebből úgy tűnik, a vándortanító és a Csík megyei gazdasági egyesület között nem volt mindenben egyetértés az ajánlható gyümölcsfajták tekintetében.⁴⁹

Az 1894-es XII. törvénycikkely VI. fejezetének 43-tól 49-ig terjedő bekezdésében már államilag is arra kötelezték a községeket, hogy faiskolákat létesítsenek a határban és az utak mentén.⁵⁰ A csíkszeredai és alfalvi gazdasági iskolák,⁵¹ valamint a Csík megyei gazdasági és 1896-tól a gyergyói gazdasági egyesület működése mind-mind a gazdaság fellendülésének

⁴⁰ Uő: *Gyergyói örmények könyve*. I. Bp. 2007. 129.

⁴¹ *Gyergyó neves emberei*. I. Vál. Bajna György–Bákai Magdolna. Gyergyószentmiklós 2008. 15.

⁴² Tarisznyás Márton: *Gyergyószentmiklós és környéke határhazsnálatáról*. = Uő: *Gyergyó történeti néprajza. Tíz tanulmány*. Buk. 1982. 75.

⁴³ Cs Jósa Sándor: *Gyümölcsfatenyésztés és ápolás rövid foglalatja a nép számára*. Ditró 1890.

⁴⁴ Egyelőre nem sikerült kideríteni, hogy az említett faiskolák létrejötte mennyiben független az 1868-as népiskolai törvénytől, amely a tanulók gazdasági ismereteinek gyarapítása céljából előírta a törvényhatósági és községi faiskolák létesítését (vö. XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában. III. f. a hitfelekezetek által felállított népoktatási tanintézetek. 11. §; V. f. a községi népoktatási tanintézetek. 55, 59, 61–64, 67–69, 71, 74. §; VII. f. a tanítóképezdék. 81, 83, 87–88. § 1868).

⁴⁵ Vitos Mózes: *i.m.* 119.

⁴⁶ „Önálló közleményeket is gyakran írt a helyi lapokban, legtöbbször a gyümölcsstermelés köréből. Somlyói belsőségén szép gyümölcsöst állított be és azt saját kezűleg gondozta.” (Tivai Nagy Imre: *i.m.* 226).

⁴⁷ Vitos Mózes: *i.m.* 120.

⁴⁸ Uo. 120–121.

⁴⁹ Uo. 121–122.

⁵⁰ XII. tc. a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről. VI. f. a faiskolákról és fásításokról. 43–49. § 1894.

⁵¹ 1900-ban a csíkszeredai gazdasági irányú felsőiskola 72, az alfalvi pedig 28 tanulóval működött (Dr. Endes Miklós: *i.m.* 461).

ügyét szolgálták, s ezek először a minta- és faiskolákra helyezték a hangsúlyt, csak később irányították figyelmüket az állattenyésztés felé.⁵² Az 1911–1912-es évek állami faiskola ár- és névjegyzékébe felkerültek már a csikszeredai földművesiskola mellett működő faiskolák és a szintén csikszeredai Állami Erdőhivatalok gyümölcsfaiskolái is.⁵³

1901-ben negyvennyolc Csík vármegyei községnek volt faiskolája, s megtörtént a közterek és utcák fásítása, „gyümölcsösítése” is.⁵⁴ Ebbe a mozgalomba kapcsolódott be a csiksomlyói gimnázium előtti teret befásító Horváth Károly, a Zsögöd-fürdőhöz vezető utat fákkal beültető Sprentz Pál, az országutak szélére gyümölcsfasorokat telepítettő Pap Domokos, de a Mikó vár környezetét gyümölcsfákkal beültető Kertész István, a csikszeredai kózkórház egykori főorvosa dr. Molnár Károly vagy a városi és kórházi főorvos dr. Filep Sándor is.⁵⁵

Hogy a közterek fásítása mellett mennyire komolyan vehették a gyümölcsfaiskolák létesítésének programját a Csík vármegyei értelmiségiek, azt talán az is szépen mutatja, hogy Incze Dénes királyi járásbíró 1909-ben ingyenesen *kasszeli renette* oltóvesszőket ajánlott fel saját faiskolájából a gyümölcsfatermesztést kedvelőknek,⁵⁶ vagy az az 1912-es adat, miszerint a Magyar Földintézet által „községi faiskolákat kezelő tanítók és gyümölcsfatermesztést oktató kertészek részére a gyümölcsfatermesztés, terjesztés és oktatás körül szerzett érdemeik jutalmazása céljából” kiosztott tizenkilenc pénzjutalomból kettőt Csík vármegyeiek vehettek át. A díjazottak sorában ott találjuk a gyergyóditrói Ádám József és a csikszentmihályi Kristó Domokos tanítókat.⁵⁷ Érdekes azonban, hogy a Csík vármegyei faiskolák oltványai, dugványai, csemetéi – kellő helyi érdeklődés hiányában – általában elhagyták a régiót, és a ma gyümölcsstermő vidékeként ismert Udvarhely, Maros, Háromszék megyék területén találtak gazdára. Feltételezhetően ennek nem az az oka, hogy ebben az időszakban kezdtek megjelenni a helyi lapokban is a nagyenyedi gyümölcsfaiskolák, -telepek reklámjai, kínálati. Krall János magyar királyi erdőmérnök 1910-ben a Csikvármegye hasábjain hosszú felhívást is intézett az oltványkiosztás ügyében a gazdákhöz. Az általa közölt – csak a gyergyószentmiklósi állami faiskolára vonatkozó (!) – meghökkentő adatok szerint 1910-ben több mint tizennyolcezer darab, eredetileg Csík vármegyei gazdáknak szánt gyümölcsfaoltvány került olcsón idegen megyékbe.⁵⁸ Következő évben szintén Krall a lapnak címzett levelében kérte fel a szerkesztőseget, hogy – elkerülendő az előző év kudarcainak megismétlődését – szíveskedjenek meghirdetni a csíki gazdáknak az az évben kiosztásra kerülő oltványokat.⁵⁹ Mindezen problémákra Gyergyóban tett látogatásakor a Köztelek főmunkatársa is felfigyelt, és a vármegyei lapban szóvá is tette elégedetlenségét a gyümölcsösök hiányát illetően.⁶⁰

Hat évvel a Cs. Jósá-féle kiadvány megjelenése után, a millennium évében már az a tanulmány is napvilágot látott, amely beszámolt a Magyarország területén honos gyümölcsfajok és fajták földrajzi elterjedtségéről, illetve azonosította a tájneveket, és minősítette tájegységek szerint csoportosítva az előzetesen bemutatott gyümölcsöket. Csík vármegye területén az almafajták

⁵² Uo. 375.

⁵³ Jeszenszky Árpád: *A magyar kertészet története, ahogyan megéltem*. Bp. 1955. 113–114.

⁵⁴ Uo. 464.

⁵⁵ Tivai Nagy Imre: *i.m.* 155, 175, 195, 203, 207, 210.

⁵⁶ Szerző nélkül (a továbbiakban Sz. n.): *Ingyen oltó vessző*. Csikvármegye V(1909). 42. sz. oldalszám nélkül (a továbbiakban o. n.).

⁵⁷ Sz. n.: *Megjutalmazott székely tanítók*. Csikvármegye VIII(1912). 83. sz., o. n.

⁵⁸ Krall János: *Csikvármegye gyümölcsfatermesztésének fokozása*. Csikvármegye VI(1910). 126. sz., o. n.

⁵⁹ Uő: *Gyümölcsfáink érdekében*. Csikvármegye VII(1911) 123. sz. o. n.

⁶⁰ Péterfy Tamás: *Gyergyó mint gyümölcsország*. Csikvármegye VI(1910). 94. sz., o. n.

közül például a *Batul*, *Pónyik*, *Sólyom alma*, *Danzigi bordás* és *Szászpap* almákat⁶¹ tartották fontosnak kiemelni. E fajta- és tájlemező tanulmány alapján készült el és került bemutatásra az 1900. évi párizsi világkiállításon az a díszes kiadású *Magyar pomológia*, mely az Erdélyben őshonos almafajták közül a fent említettek egy részét is tartalmazta (*Batul*, *Pónyik*, *Szászpap* stb.).⁶²

A 19. század vége és a századforduló nemcsak a világkiállítások korának tekinthető, hanem az országos és regionális terménytárlatok időszakának is. Az 1907-ben Sepsiszentgyörgyön szervezett ún. *Székely Kiállítás III.*, „Gyümölcs (Frissen és feldolgozott állapotban)”⁶³ osztályának 65 kiállítója között a kiállítási katalógusban ott találjuk például 56-os sorszámmal a Csikvármegyei Gazdasági Egyesületet, amely a friss gyümölcssei mellett gyümölcsborait és gyümölcslekvárait is bemutatta az eseményen.⁶⁴ Legkiemelkedőbb eredményt az egykori gyümölcskiállításokon a Csík vármegyei gazdák közül talán Hammetzky József ért el, akit az 1908-ban szervezett budapesti országos gyümölcs- és szőlőkiállításon Darányi Ignác földművelésügyi miniszter bronzéremmel és állami oklevéllel tüntetett ki.⁶⁵

Az ily módon rövid idő alatt fellendült gyümölcsstermesztés azt is eredményezte, hogy a gyümölcskereskedelemben a Csík vármegyeiek már nemcsak mint felvásárlók és fogyasztók, hanem mint termelők, eladók is bekapcsolódhattak. A gyergyói szekeresek például Parajd–Marosvásárhely–Kolozsvár–Nagyvárad, illetve Moldva irányába Tölgyes–Németvásár–Jászvásár–Galac útvonalakat járták a gyümölcssel.⁶⁶ Ennél jellemzőbb volt a tutajon való gyümölcsszállítás, amely a közutak gyenge minősége miatt a 20. századig bírt kiemelt jelentőséggel. A tutajjal való almalé-kereskedelmet elsősorban a gyergyóremeteiek űzték.⁶⁷ A Maroson a gyümölcsöt a Tiszába torkollásáig és Szegedig továbbították,⁶⁸ és jellemzően az itt élő románok űzték e mesterséget. Innen származik a részletesebben bemutatott *Fűzalma* két társneve is: az *Olájalma* a tutajosok nemzetiségére, az oláhra vezethető vissza, míg a *Lápos alma* a szállítóeszköz elnevezésére, ugyanis az egybekapcsolt tutajokat *lápna*k hívták.

A vármegye gyümölcsfaállományáról egy 1895-ös felmérés 1897-ben közzétett adatsorai valának legrészletesebben.⁶⁹ A felmérés – kisebb hiányosságai ellenére – a magyar mezőgazdaság első hű képét rajzolta meg; az összeírók a kincstári uradalmak, gazdasági tanintézetek alkalmazottai, jó képességű gazdák, gazdatisztek, állatorvosok, nyugdíjas tisztviselők, lelkészek és tanítók közül kerültek ki,⁷⁰ a lebonyolítást pedig egy 1895-ben kiadott törvénycikk szabályozta,⁷¹ amely szerint azokat, akik az összeírást akadályozták, vagy hamis adatokat szolgáltatottak, pénzbüntetéssel sújtották. Ennek ellenére a statisztikában a gyümölcsstermesztésre vonatkozó adatokat némi

⁶¹ Buday Barnabás: *Adatok Magyarország gyümölcsstermesztéséhez (Gyümölcsstermelők név- és lakjegyzékével)*. Bp. 1896.

⁶² (Rudinai) Molnár István: *Magyar pomológia*. Bp. 1900.

⁶³ Sz. n.: *A kiállítás osztályai*. Székely Nép XXV(1907). 119. sz., o. n.

⁶⁴ Sz. n.: *A kiállítás katalógusa*. Székely Nép XXV(1907). 127. sz., o. n.

⁶⁵ Sz. n.: *A gyergyói gyümölcs sikere*. Csikvármegye V(1909). 63. sz., o. n.

⁶⁶ Szani Zsolt: *Történelmi alma- és körtefajták a Kárpát-medencében a népi fajtaismeret és -használat tükrében*. Bp. 2011. 31.

⁶⁷ Uo. 32.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. I. Szerk. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1897 (A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. tc. alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként). 598–605.

⁷⁰ Laczka Sándorné: *A százéves általános mezőgazdasági összeírás*. Statisztikai Szemle LXXIII(1995). 12. sz. 1030.

⁷¹ VIII. tc. *a mezőgazdasági statisztikai adatok összeírásáról*. 1895.

fenntartással kell kezelnünk, hisz az összeírás befejezte után a megyei törvényhatóságok tapasztalatait összeírva a számlálóbiztosok és -bizottságok eljuttatták azokat a Statisztikai Hivatalnak, s ezekből az tűnik ki, hogy általános volt az adatszolgáltatók bizalmatlansága, adózástól való féltelme.⁷² A gazdák – az újabb adók kiszabásától tartva – néhol kevesebb gyümölcsfát diktálhattak be a felvételezőknek, mint amennyi a valóságban volt. Az adatsorok elemzésekor a szakemberek azt állapították meg, hogy a baromfiakra vonatkozó adatok mellett éppen a gyümölcsfák számára vonatkozóak a legmegbízhatatlanabbak; meg kell jegyezni itt azonban azt, hogy a KSH 1960-as években folytatott kutatásai rávilágítottak, hogy még így is lényegesen hitelesebbek, mint az 1935. évi általános mezőgazdasági összeírás hasonló adatsorai.⁷³

Az 1895-ös felvétel többféle nyomtatványa között az egyes gazdaságok kérdőíve volt az, amely a gyümölcsfák számát tartalmazta.⁷⁴ A publikált adatsorok településenként tették közzé a gyümölcsfák számát, az alábbi táblázat ezeknek az adatoknak az összesítését tartalmazza:⁷⁵

járás	település	a.	k.	cs.	me.	ó.	ka.	szi.	d.	ma.	g.	ep.	össz.
F.	Csik-Balánbánya	135	25	8	42	x	x	19	x	x	150	4	383
F.	Csik-Borzsova	84	70	6	32	x	x	222	x	x	x	x	414
F.	Csik-Csicsó	35	5	13	30	1	x	3	1	x	x	1	89
F.	Csik-Csobotfalva	56	32	x	14	x	x	29	x	x	x	x	131
F.	Csik-Csomortán	469	240	20	484	x	x	195	3	x	x	x	1411
F.	Csik-Dánfalva	272	98	4	194	x	1	201	2	x	x	3	775
F.	Csik-Delne	282	165	1	395	x	x	340	1	x	x	x	1184
F.	Csik-Göröcsfalva	23	23	x	16	x	x	8	x	x	x	x	70
F.	Csik-Gyimes-Bükk	695	386	141	626	3	10	814	22	1	3	22	2723
F.	Csik-Gyimes-Felső-Lok	39	14	30	4	x	x	11	x	x	x	x	98
F.	Csik-Gyimes-Közép-Lok	135	53	79	37	3	x	112	3	x	x	x	422
F.	Csik-Jenőfalva	225	98	3	332	1	2	222	x	x	x	x	883
F.	Csik-Karczfalva	178	85	2	126	3	x	68	x	x	x	1	463
F.	Csik-Madaras	28	18	25	39	x	x	65	x	x	x	x	175
F.	Csik-Madéfalva	314	167	5	192	2	x	641	3	x	2	3	1329
F.	Csik-Mindszent	82	65	8	29	x	2	159	x	x	x	x	345
F.	Csik-Pálfalva	136	82	18	175	x	12	72	x	x	x	x	495

⁷² Laczka Sándorné: *i.m.* 1031.

⁷³ Oros Iván: *Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás*. Statisztikai Szemle XLI(1963). 8–9. sz. 863; Laczka Sándorné: *i.m.* 1031; Oros Iván: *Átfogó statisztikai cenzusok a mezőgazdaságban*. Statisztikai Szemle LXXVII(1999). 6. sz. 449.

⁷⁴ Uő: *Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás*. Statisztikai Szemle XLI(1963). 8–9. sz. 862.

⁷⁵ A táblázatban a helységnevek a korabeli helyesírás szerinti alakban szerepelnek! Az első oszlop azt tartalmazza, hogy a szóban forgó község az akkori közigazgatás szerint mely járáshoz tartozott (F. – Felcsíki; Gy. – Gyergyószentmiklósi; K. – Kászonalcsíki; T. – Gyergyótölgyesi; r.t.v. – rendezett tanácsú város).

járás	település	a.	k.	cs.	me.	ő.	ka.	szi.	d.	ma.	g.	ep.	össz.
F.	Csik-Rákos	42	24	9	30	x	7	36	x	x	x	1	149
F.	Csik-Szt.-Domokos	257	87	11	252	1	x	39	x	x	x	8	655
F.	Csik-Szt.-Lélek	807	298	15	72	x	10	968	2	x	x	x	2172
F.	Csik-Szt.-Mihály	854	772	65	245	2	x	430	2	x	101	x	2471
F.	Csik-Szt.-Miklós	86	70	11	53	x	x	155	2	x	x	1	378
F.	Csik-Szt.-Tamás	722	267	8	320	1	x	278	13	x	x	3	1612
F.	Csik-Szépviz	195	172	29	268	x	26	421	6	x	x	3	1120
F.	Csik-Taplócza	255	68	6	89	x	x	200	x	x	x	7	625
F.	Csik-Vacsárcsi	193	220	x	223	1	x	178	4	x	x	2	821
F.	Csik-Várdotfalva	355	207	10	202	2	1	305	5	x	x	10	1097
F.	Csik-Zsögöd	72	62	3	40	x	x	54	x	x	x	x	231
Gy.	Gyergyó-Alfalu	1033	320	14	196	1	1	193	3	x	x	5	1766
Gy.	Gyergyó-Csoma-falva	162	43	8	55	1	x	30	x	x	x	x	299
Gy.	Gyergyó-Ditró	1306	760	71	445	8	4	662	3	x	2	74	3335
Gy.	Gyergyó-Kilyénfalva	203	175	3	19	x	x	59	x	x	x	5	464
Gy.	Gyergyó-Remete	218	104	43	70	1	x	87	x	x	x	x	523
Gy.	Gyergyó-Salamás	513	207	107	5	x	4	510	2	x	x	1	1349
Gy.	Gyergyó-Szárhegy	1614	580	41	668	1	6	993	22	x	x	7	3932
Gy.	Gyergyó-Szt.-Miklós	3845	3202	178	2248	18	21	2299	58	5	x	87	11961
Gy.	Gyergyó-Tekerő-patak	590	268	16	112	2	x	231	2	x	2	16	1239
Gy.	Gyergyó-Ujfalu	268	189	39	148	3	x	110	x	x	1	2	760
Gy.	Gyergyó-Várhegy	708	202	70	98	10	x	640	5	x	x	70	1803
Gy.	Gyergyó-Vasláb	147	97	1	80	x	x	40	x	x	x	x	365
T.	Gyergyó-Békás	832	436	442	316	x	14	1493	46	x	x	10	3589
T.	Gyergyó-Bélbor	75	3	x	2	x	x	184	x	x	x	x	264
T.	Gyergyó-Borszék	366	110	37	71	x	x	85	2	x	x	x	671
T.	Gyergyó-Holló	280	106	58	75	x	x	199	1	x	x	1	720
T.	Gyergyó-Tölgyes	1123	783	275	550	3	27	1288	28	16	x	346	4439
K.	Csik-Bánkfalva	388	353	17	142	4	11	639	3	2	x	6	1565
K.	Csik-Csatószeg	177	152	4	190	24	x	137	x	x	x	x	684
K.	Csik-Csekefalva	779	601	42	174	5	x	755	x	x	2	6	2364
K.	Csik-Kozmás	740	601	37	771	4	2	633	3	x	x	1	2792

járás	település	a.	k.	cs.	me.	ó.	ka.	szi.	d.	ma.	g.	ep.	össz.
K.	Csik-Lázárfalva	227	391	8	290	4	x	405	4	x	1	2	1332
K.	Csik-Ménaság	610	818	16	82	x	3	963	7	x	x	1	2500
K.	Csik-Szt.-György	1048	668	20	275	180	67	2273	32	x	x	2	4565
K.	Csik-Szt.-Imre	267	206	7	414	x	x	124	x	x	7	x	1025
K.	Csik-Szt.-Király	393	402	6	519	x	x	468	9	x	x	2	1799
K.	Csik-Szt.-Márton	619	367	11	224	x	x	488	2	x	1	2	1714
K.	Csik-Szt.-Simon	722	365	17	152	1	11	108	x	x	x	1	1377
K.	Csik-Tusnád	641	558	3	766	1	1	447	1	1	x	1	2420
K.	Csik-Verebes	80	64	18	43	x	x	88	1	x	2	x	296
K.	Kászon-Altiz	574	337	23	48	2	x	2213	18	x	x	x	3215
K.	Kászon-Feltiz	580	420	31	39	x	x	1721	1	x	x	x	2792
K.	Kászon-Impér	408	285	2	53	x	13	1080	x	x	x	1	1842
K.	Kászon-Jakabfalva	353	323	43	255	5	x	1333	1	x	x	7	2320
K.	Kászon-Ujfalu	438	227	4	12	x	x	418	2	x	4	1	1106
r.t.v.	Csik-Szereda	127	52	5	31	10	4	55	1	x	x	x	285
össz.		29480	18648	2247	14199	308	260	29696	326	25	278	726	96193

Csik vármegye már a 19. században szerepelt különböző vasútépítési tervekben, azonban csak később került be a Monarchia vasúti vérkeringésébe, sokáig az országban ez a régió volt vasútvonalak tekintetében a legelhanyagoltabb rész. A Csik vármegyei vasútépítkezés terén tényleges megoldást csak az 1895. évi VII. törvénycikk teremtett, amely elrendelte a nagyobbik székely körvasút megépítését.⁷⁶ A helyi egészségügyi intézmények személynézők figyelmét igénybe vette, hogy a különböző nemzetiségű és egzisztenciájú vasútépítőmunkások egészségügyi ellátását megoldja. 1896. június 3-án a belügyminiszter rendeletben szólította fel Csíkszék közigazgatási bizottságait, hogy sürgősen tegyenek intézkedéseket a vasútépítkezéseknél uralkodó egészségügyi viszonyok javítása érdekében, ugyanis egy vizsgálat alkalmával megállapították, hogy a határon minden ellenőrzés nélkül szállítanak be rossz minőségű tápszereket, zöldséget és gyümölcsöt, amelyek könnyen betegségeket tudtak előidézni. A MÁV kérte a csíki vállalkozókat, hogy a nyers, illetve romlott gyümölcsök fogyasztásával járó veszélyekre a munkásokat saját nyelvükön kihelyezett felhívásokkal figyelmeztessék.⁷⁷

Az állam először a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyimes-vasútvonal kiépítését rendelte el, s a Gyimesi-szoroson átvezető vonal Magyarország legdrágábban épülő vonalszakasza

⁷⁶ VII. tc. a székely vasutak kiépítéséről. 1–5. § 1895.

⁷⁷ Gidó Csaba: *A vasút szerepe Csíkszereda város fejlődésében a 19–20. század fordulóján.* = *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008.* Szerk. Murányi János. Csíksz. 2008. 124.

lett.⁷⁸ A munkálatok csak 1896-ra érték el Sepsiszek felől Csík vármegye határát, s az állomást Csíkszeredában 1897-ben adták át.⁷⁹ Ugyanezen évben kapcsolódott be a vasúti forgalomba Gyimes is.⁸⁰ Az 1904. XIV. törvény elrendelte a székely körvasútból még hiányzó, Madéfalvától Szászrégenig vezető szakasz kiépítését.⁸¹ A Gyergyói medencében 1905-ben indultak meg a munkálatok.⁸² Két évvel később adták át a Madéfalva–Gyergyószentmiklós-szakaszt, majd 1908-ban indult a Déda–Gyergyószentmiklós-szakasz kiépítése,⁸³ amelyet egy év alatt sikerült befejezni,⁸⁴ s ez azt is jelentette a helyiek számára, hogy a közlekedés gyorsabbá és olcsóbbá vált.⁸⁵ Ennek köszönhetően hamar eltűntek a már említett gyümölcszállító szekerek és tutajosok, s a termények szállítása már vasúton zajlott. Mivel azonban a külföldről, távolabbi vidékekről behozott tetszetősebb, olcsóbb áruval szemben a helyi termelők nem vehették fel a versenyt, a helyi gyümölcsfélék termesztése az első világháború kitörése előtti években fokozatosan visszaszorulni látszott, s a vármegye területe ismét a felvásárló szerepét vette magára.

A Monarchia idején a fürdőélet is fellendült Csík vármegyében. A fürdőtelepeken nyaraló vagy kezelésben részesülő megszálló vendégek a helyi kereskedők számára is fontos vásárlói réteget jelentettek. Tusnádfürdőről jegyezték fel például, hogy a fürdővendégek igényeinek kielégítésére „a kereskedők egy párszor rendeltek Szegedről, Kecskemétről és Debrecenből barackot, dinyét, cseresznyét”,⁸⁶ melyet vasúton szállítottak. A vasúton érkező árucikkek – így a ritka déli gyümölcsök is – minden érintett település boltjában megjelentek, és a helyiek ugyanazt vásárolhatták, mint a nagyvárosok lakói.⁸⁷

A vasúthálózat kiépítése – meg kell jegyeznünk – nem csak negatív hatást gyakorolt a helyi gyümölcskultúra kibontakozására, hiszen a MÁV által elterjesztett títustervekben nagy figyelmet fordítottak a környezet kialakítására és egységesítésére is. A vasutak megnyitása után az állomásokon fásítást kezdeményeztek.⁸⁸ A Csiki Gazda 1900-ban arról számolt be, hogy a vasútállomások közelében gyümölcsfákat kívántak telepíteni. Annak fontosságát, hogy a gyümölcsfák telepítését a közszemlére inkább kitett vasúti megállóhelyek és őrházak mellett szorgalmazta az államvasutak csíkszeredai osztálymérnöksége, abban látta a cikk szerzője, hogy az esztétikai látványon túl a gyümölcsfák megbecsülésére is ráirányítja a székely ember figyelmét: „A vasút környékén ültetett gyümölcsfák szigorúbb és éberebb felügyelet alatt állván, az előforduló szokásos prédálások szigorúbb megtorlásával, majd lassan-lassan leszokik a mi népünk is ősi rossz hajlamairól.”⁸⁹

⁷⁸ Uő: *Vasútvonaltervek és -építkezések Csík vármegyében a dualizmus korában.* = *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve 2005.* I. Főszerk. Murányi János. Csíksz. 2005. 69.

⁷⁹ Uo. 70.

⁸⁰ Uo. 71.

⁸¹ XIV. tc. A magyar királyi államvasutak hálózatának kibővítéséről, vasuti és más beruházásokról, valamint a szükséges költségek engedélyezéséről. I. fejezet. A magyar királyi államvasutak hálózatának kibővítéséről és más vasuti beruházásokról. 1–3, 6. §. 1904.

⁸² Gidó Csaba: *Vasútvonaltervek és -építkezések Csík vármegyében a dualizmus korában.* = *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve 2005.* I. Főszerk. Murányi János. Csíksz. 2005. 73.

⁸³ Uo. 74.

⁸⁴ Uo. 75.

⁸⁵ Tarisznyás Márton: *Bevezetés.* = Uő: *Gyergyó történeti néprajza. Tíz tanulmány.* Buk. 1982. 16.

⁸⁶ Tusnádi Élthes Gyula: *i.m.* 1.

⁸⁷ Gidó Csaba: *A vasút szerepe Csíkszereda város fejlődésében a 19–20. század fordulóján.* = *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008.* Szerk. Murányi János. Csíksz. 2008. 128.

⁸⁸ Sári Zsolt: *A vasút fénykora – a vidék modernizációja.* Szentendre 2011. 47.

⁸⁹ Sz. n.: *Gyümölcsfák a vasút mellett.* Csiki Gazda XIV(1900). 6. sz. 91.

Gyümölcsstermesztési törekvések Csík vármegye területén 1940–1945 között

Az eddig felvázoltak alapján elmondható, hogy az egykori Csík vármegye területén a gyümölcsstermesztés valóban a 19–20. század fordulójára érte el virágkorát, kisebb hanyatlás csak a vasúthálózat kiépítése miatt következett be. Sajnos e gyors ütemű, ígéretes haladást a múlt század elején egy bő két évtizedig tartó nagyobb törés-mozzanat is utolérte. Trianon Erdély gyümölcscsészetének is idegen rendelkezést szabott, megváltoztatva haladásának irányát és eszmeiségét. Az anyaországtól való bő két évtizedes elszakadás a gyümölcsstermesztés terén akkora sebet ejtett, hogy az 1941-ben kiadott, Beke László szerkesztette *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai* címmel ellátott térképlapokon Csík vidékét már mint harmadrangú hűvös, ömlesztett téli almát termő hegyvidéki tájat sem tüntették fel.⁹⁰ Ezért is meglepő, hogy a negyvenes években Csíkszentgyörgyön még mindig működött a négy ipari méretű székelyföldi gyümölcscsalók egyike.⁹¹

A helyi értelmiség természetesen továbbra sem volt hajlandó feladni fél évszázad kitaró munkáját, s minden erejét bevetve a sajtót is felhasználta arra, hogy a gyümölcscsészet ügyének felkarolására, annak fontosságára felhívja a helyi lakosok figyelmét. A korabeli sajtóból van tudomásunk Szőke Mihály kezdeményezéséről, aki egy csíkszépvízi példa alapján buzdította a gazdákat gyümölcscsalótermesztésre.⁹² A figyelemfelhívó cikk nem maradt válasz nélkül. Szőke Mihály írására Budapestről érkezett reakció a Csíki Lapok egykori szerkesztőjétől, Tusnádi Élthes Gyulától, aki a negyvenes években a magyar fővárosban mint jogász, egyetemi tanár tevékenykedett. A szerző cikkében tovább boncolgatta a csíki gyümölcsstermesztés lehetőségeit és szükségességét, a hidegtűrő fajták ültetésének és a gyümölcs táplálkozásba való beillesztésének fontosságát, az egészségre gyakorolt jótékony hatásait, a külföldi példák felelevenítését. „Oly időket élünk, amikor gyors tettekre és nem ügyirattologatásokra van szükség.” – írta a cikk szerzője.⁹³

Az egykori vármegye területén található falvakban a gyümölcsstermesztés a 19. század végighe hasonló lendületet az ún. „kicsi magyar világ” idején, a negyvenes évek első felében látszott venni, amikor is a második bécsi döntés értelmében a vizsgált régió egy rövidebb ideig ismét az anyaországhoz csatolódt, s így a gyümölcsstermesztés előmozdítása terén zajló állami kezdeményezésekbe is ismét bekapcsolódhatott.

Ekkor rendezték be például Csíkszeredában a m. kir. földművelésügyi miniszter fennhatósága alá tartozó mintegy negyven alsófokú állami téli gazdasági iskola egyikét,⁹⁴ ahol – mint M. Kir. Téli Gazdasági Iskola és Mezőgazdasági Szaktanácsadó Allomásban – két éven át, heti 2-2 elméleti órában oktatták a *Kertészet, szőlőművelés és borászat* című tantárgy keretében a gyümölcsstermesztést is az érdeklődőknek.⁹⁵ A tantárgynál használatos hivatalos tankönyvek alap-

⁹⁰ *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai*. Szerk. Beke László. Bp. 1941. 23–25.

⁹¹ Uo. 26. A települést a 19. században „szép harmatú Szentgyörgynek” nevezték kiterjedt és kiváló minőségű termést hozó gyümölcscsalói miatt (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. II. Pest 1869. 38.)

⁹² Szőke Mihály: *Ültessünk több gyümölcscsalót! (Példa egy szépvízi gyümölcscsaló)*. Csíki Lapok LIV(1942). 39. sz. 4.

⁹³ Tusnádi Élthes Gyula: *i. m.* 1.

⁹⁴ *Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulása, fejlődése és mai helyzete*. Össz. Csiki László. Bp. 1941. 122.

⁹⁵ Uo. 125.

ján azt is rekonstruálni tudjuk, hogy a képzésre beiratkozott fiatal fiúk a gyümölcsstermesztés tematikán belül milyen ismereteket szerezhettek e gazdasági ágról.⁹⁶ Mivel az alsófokú téli gazdasági iskolák közül harmincyolc – köztük a csíkszeredai is – állami támogatással a m. kir. földművelésügyi miniszter fennhatósága alatt működött, berendezett népkönyvtárába bekerültek, így a csíki parasztemberekhez is elérhető közelségbe kerültek a Budapesten kiadott legfontosabb szakkönyvek.⁹⁷

A szakoktatás beindulásával párhuzamosan újabb csemetekertek, faiskolák létrehozásán igyekeztek a régió vezetői. A megyeszékhelyen, Csíkszeredában a megyei gazdasági egyesület terjedelmes területet vásárolt meg arra a célra, hogy azt gyümölcsfaiskolának berendezze s onnan jelképes összegért vagy ingyen a megyei szükségletet fedezze.⁹⁸ Az örmény származású Vákár P. Artúr mint magyar királyi kormányfőtanácsos is mindent elkövetett Gyergyószentmiklósnak a magyar kormány általi anyagi támogatása, a gazdasági fellendítés érdekében, s Vákár József plébánoshoz címzett egyik levelében is a következőkre hívta fel a figyelmet: „A román megszállás ideje alatt nem létesült Faiskola Szentmiklóson, jóllehet a kertekben mind 30-40 esztendő fák vannak, amelyek néhai Csergő Vencel, Csíky Dénes és Orel Máté buzgalmát dicsérik.”⁹⁹

Bár rövid idő (négy év) alatt a gyümölcsstermesztés előmozdítása terén több új eredmény is elkönnyvelhetett a térség, ez a haladás sem tarthatott sokáig, hiszen a század közepére ismét Romániához csatolták Erdélyt, és mint magyar közigazgatási egység Csík vármegye megszűnt létezni.

„If Only all Counties Would Do the Same...” Pomology Efforts in the Old Ciuc (Csík) County between 1876-1918 and 1940-1945.

Keywords: pomology, cultural history, Ciuc (Csík) county, Transylvania

The historical Seat of the Székely Land, with its settlements along the headwaters of Mureş and Olt and its affluents, at the East border of Transylvania, between 1876-1918 and 1940-1945, was a county of Hungary. Even nowadays, in the public opinion, the high mountains and woodlands of Ciuc are inappropriate for pomology. The author in his study takes in consideration the pomology efforts of the mentioned years. His cultural history review lightens the fact, that despite the general opinion, the spreading of rational pomology of the old Ciuc County hold the first place not only in Transylvania, but in the whole country. This fact can be also found in the letters of the greatest pomologist of the time, Máté Bereczki from Mezőkovácsháza, who after seeing the initiatives from Ciuc, wrote with hanker: „If only all counties would do the same (...) our inland pomology would revive in only a few decades.”

⁹⁶ Sz. n.: *Gazdaságtan. Kertészet, szőlőművelés és gyümölcsstermesztés*. Bp. 1940. (A M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Gazdasági Szakkönyvei 8.) 87–172; Sz. n.: *Gazdasági alapismeretek. Kézikönyv a m. kir. téli gazdasági tanfolyamok hallgatói részére*. Bp. 1940–1941. (A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai 2.) 390–419.

⁹⁷ Bővebben lásd Nagy Zsolt: *i.m.* 370.

⁹⁸ Vitos Mózes: *i.m.* 118–119.

⁹⁹ Garda Dezső: *Gyergyói örmények könyve*. II. Bp. 2007. 314.

Zsigmond Júlia

Élettörténeti párhuzamok egy református ébredési mozgalom nyomán létrejött bibliaórák közösségben

Múltbeli eseményekre csak úgy tudunk reflektálni, ha annak a meghatározott csoportnak az értelmezési horizontján keresztül tekintünk rá, amelynek a jelenben tagjai vagyunk – véli Maurice Halbwachs.¹ Tanulmányomban egy olyan bibliaórák csoportot vizsgállok, amely ébredési hullám hatására jött létre, a nagyobb lokális közösség előtt nyíltan vállalják egy másfajta, intenzívebb vallásosság képviselését, ezért feltételezhető, hogy értékrendjük, életvitelük, gondolkodás módjuk hasonló lehet, és ez narratív viselkedésükben, stratégiáikban, beszédstílusukban, történeteik felépítésében, interpretálásában is tükröződik. Kutatásom ugyanakkor nemcsak a *hogyan* kérdését veti fel, hanem azt is, hogy *mit* mondanak el, miről hallgatnak, élettörténetüknek melyek a kiforrottabb narratívumai, milyen narratívák ismerhetők fel ezekben, beszélőközösségükben melyek a narráció funkciói. Központi kérdésem a konkrét élettörténeti epizódokra vonatkozik: családi életük békés, könnyed zajlása vagy viharai, nehézségei, örömei és tragédiái mennyire állnak közel egymáshoz, hogyan alakult életpályájuk, közben emberi kapcsolataik, vannak-e szembetűnő hasonlóságok a biografikus toposzok történeteiben (akár traumák, akár bensőséges vallásos közösséghez kapcsolódó kellemes emlékek), a mindennapok narratívumai és a sorseselemek közt, amelyek a mélyebb vallásosság felé irányíthatták őket. Vizsgálatom tárgyát képezi az is, hogy a szóban forgó bibliaórák csoportot létrehívó esemény hogyan illeszkedik az egyéni élettörténetekbe, jelentett-e minden esetben fordulópontot, készítette-e a bibliaórára indulókat mind az önazonosság újradefiniálására.

Kutatásomat egy többségében magyarok, reformátusok, hagyományaira büszke, jó templomba járó nép lakta rurális, kalotaszegi településen végeztem, ahol egy rendhagyó evangélikációs hét záró mozzanataként alakultak ki lakóövezetek szerinti házi bibliaórák csoportok. A gyülekezetben a helyi lelkész által meghívott külföldi vendéglelképásztor igehirdetései nem arattak osztatlan sikert, vehemensen megtérésre hívó szokatlan stílusa és visszamarasztásos módszere² sokakat megbotránkoztatott, ezért a felbőszült presbiterek kérték az esperesi és a püspöki hivataltól a gyanús események kivizsgálását és az újonnan indult bibliacsoportok

Zsigmond Júlia (1986) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, zsigmond_julia@yahoo.com

¹ Maurice Halbwachst idézi Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp. 1999. 37.

² Az igehirdető felszólítja a híveket, hogy aki szeretne igent mondani Isten hívására, az maradjon istentisztelet után még a templomban, hogy segítséget kaphassanak a megtéréshez vezető úton, együtt imádkozzanak.

megszüntetését.³ Az utóbbira végül nem került sor, de feltételül szabta az egyházi vezetőség, hogy a lelkész minden körzeti bibliaórán legyen jelen.

Ez kezdetben tíz csoportot jelentett, öt-öt csoport váltotta egymást kéthetente a megbeszélés napokon. Mára összesen öt helyen maradt meg az alkalom, a résztvevők száma is csökkent: míg kezdetben mindig tíz fölötti létszámban voltak, mostanában legtöbbször kevesebben vannak, nagyrészt 1950 előtt született asszonyok, akik hét osztályt jártak, a termelőszövetkezeti munkájuk után kapják a nyugdíjat, és aktívan kiveszik még részüket a mezőgazdaság és állattartás körüli tennivalókból.

Valamennyi helyszínen több alkalommal vettem részt a bibliaórákon, ezáltal valósítva meg a Bíró Zoltán által legfontosabbnak ítélt történetkutatási mozzanatot: az idegenség feloldását.⁴ Ugyan még mindig kívülállóknak számítottam, de már nem először találkoztunk, amikor lakásukban is felkerestem bibliakörösöket, hogy otthonukban szabadon beszélgetve is megismerhessem őket. Az ily módon gyűjtött szövegtörzset nem tisztán tipizálható autobiográfiákat tartalmaz,⁵ inkább biografikus események, igaztörténetek csokra.

Hiányok, veszteségek, traumák

Tudományos kutatások is bizonyították már, hogy sanyarú körülményeket megtapasztalt, súlyos veszteségeket elszenvedő, traumatizált személyek receptívebbek a hitélményekre, nagyobb arányban váltanak életmódot úgy, hogy annak középpontjába az intenzív egyéni és közösségi vallásgyakorlat kerül – többnyire valamilyen sorseseemény vagy karizmatikus érvelés hatására. A sorseseeményt Tengelyi László olyan történésként definiálja, amely előreláthatatlanul és elháríthatatlanul következik be, és önazonossága megváltozásával szembesíti az érintettet, ez a fordulópont ugyanakkor új kezdetet teremt.⁶

A gyermekkori élményekről tudjuk, hogy egész életünkre kihatással lehetnek. A bibliakörösök közül nem mindenki oszt meg negatív élménytörténeteket ebből az időszakból, inkább jellemző az örömteli gyermekkora való emlékezés – nem kizárt persze a nehézségek elhallgatása sem. Nehéz gyermekkort azon kevesek említenek, akiknek különösen sokat kellett dolgozniuk, mert valamelyik szülőjük betegeskedett, és/vagy mert korán – félig vagy teljesen – árvaságra

³ Csupán a felvilágosodás szülte szekularizációval szorul ki a templomból a kegyesség, és lesznek gyanússá a házi istentiszteletek, bibliaórák, imaórák – jegyzi meg Szigeti Jenő: *A protestáns népi vallásosság 19. századi válsága. = Népi vallásosság a Kárpát-medencében. 6.* Szerk. S. Lackovits Emőke–Mészáros Veronika. Veszprém 2004. 176. A hivatalos egyház és a gyülekezet megbotránkozott tagjai egyetértettek az ébredés szükségességével, de tartottak a közösség megbomlásától. Gyakran ugyanis azok a közösségek, amelyek – az egyházon belül – külön csoportba tömörülnek a hitük megélésének intenzitása mentén, lenézik a hivatalos egyházat, a népegyházat és tagjait. Kozma Zsolt: *Önazonosság és küldetés.* Kvár 2001. 57–64. A körzeti bibliaóráknak nem állt szándékukban kiszakadni a gyülekezetből, ahogyan ettől a változások ellenzői és az egyházi vezetőség is tartott. Ők éppen református identitásukban érezték magukat megszilárdulni, köszönhetően a meghívott lelkipásztoroknak, akinek neve ébredési mozgalmat fémjelmez a református egyházban.

⁴ Bíró A. Zoltán: *A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya.* = Antropológiai Műhely 2.sz. Csíkszereda, 1994. 55–72

⁵ A biografikus történetek három típusa: genealógia, élettörténet, igaztörténet. Keszeg Vilmos: *Élettörténetek populáris regiszterekben.* = *Emberök, életpályák, élettörténetek.* Szerk. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos. Kvár, 2007. 152.

⁶ Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény.* Bp 1998. 199.

jutottak, így olyan is akadt, akinek tizenévesen olyan szinten kellett önállóan gazdálkodnia, hogy kisebb testvéreiről is gondoskodhasson. Ami tény: interjúalanyaim a náluk tett látogatásaim idején igen szűkszavúan nyilatkoztak gyermekkorukról. Bár felismernek és szóvá tesznek összefüggéseket gyermekkori és felnőttkori események közt, nem jellemző, hogy a valláshoz való intenzívebb odafordulás okaként sejlene fel előttük valamilyen korai terheltség. Ugyanez a helyzet az ifjúkori nehézségekkel, ezek sem fordítják egyértelműen a vallás felé a figyelmet. Több asszony említi ebből az időszakból a szabad pályaválasztás korlátozását: szívesen lettek volna tanító- vagy óvónők, de a szüleik nem támogatták, mert szükségük volt az otthoni munkaerőre. Az ifjúkori sérelmek inkább eltávolíthatták a vallástól a hiányt szenvedőt, hiszen ebben az életszakaszban a legérzékenyebb az ember a társadalmi egyenlőtlenségekre.⁷

Az elbeszélések alapján az udvarol(tat)ás időszaka, az új családba illeszkedés, a gyermekvállalás és -nevelés nehézségei sem hoztak nagy változásokat a vallásosság szintjén, bár a házaselet próbatételeinek narratívája több kiforrott narratívumban köszön vissza (pl. házastárs nehéz természete, családjának kegyetlenkedései, alkoholizmus, veszélyeztetett terhesség).

Az időskori veszteségek: a betegségek, az utódok elköltözése, a társ halála esetenként közvetett módon kapcsolódnak a vallásos mentalitás változásához: „*S akkor pont abban az időben, amikor nekem is az a sok nehézség volt, annyiszor meglátogattak*” – mondja egy asszony a férje halála utáni időszakra utalva a helyi lelkipásztorról, akinek fontos szerepet tulajdonít a hitre jutásában. Az időskorban jelentkező leggyakoribb bajok, a betegségek kettős helyzetet teremtenek: egyrészt beszűkítik a közösségi vallásgyakorlás lehetőségeit, térbeli korlátokat állítva fel, másrészt a szabadon felhasználható idő keretei kitérülnek, így az egyéni hitgyakorlásra több idő jut. Főleg az özvegyek panaszkodnak magányra, de elismerik, hogy mégiscsak életük legnyugalmasabb időszaka érkezett el: „*Azt mondja a lányom: édesanyám, magának ennél jobb dolga nem volt soha. S igaza van. Csak néha olyan nagyon egyedül vagyok. De: a Jóistennel.*” (Nő, 83 éves)

A hit megélése a családban – a család a hit megélésének helyein

Genealógiai kontextusban az egyén élettörténete szoros összefüggésben áll az elődök történetével, és kihatással van az utódok sorsára is.⁸ A körzeti bibliaórásk nem alkotnak homogén csoportot olyan szempontból sem, hogy szüleik mennyire voltak vallásgyakorlók, gyermek- és ifjúkorukban milyen vallásos tevékenységekben vettek részt, milyen (volt) házastársuk, gyermekeik, unokáik viszonyulása a hithez, köztük és családtagjaik közt képezett-e különleges köteléket a hit közös megélése.

Említenek vallásos alkalmakat nem látogató és rendszeresen templomba járó szülőket is, elvértve olyanokat is, akik családi áhítatot is tartottak, reggel-este könyvből imádkoztak, Bibliát olvastak, és énekeltek. Ami több esetben is megfigyelhető, hogy a beszélő tudatosította

⁷ „*Láttam, egyiknek is milyen szép blúza van, másinak milyen szép keszkenője, de jó lenne nekem is, de nekem nem vesznek. Ez a templomban volt, amikor én így végignéztem a többieket. S egyszer csak azt mondja a tiszteletes úr, hogy ámen. Mikor jöttem ki, a Sátán ott állt a kapuban, s kacagott. Elmentem, s nem hallottam semmit, mert a gondolatom máshol járt.*” (Nő, 83 éves)

⁸ Keszeg Vilmos: *Élettörténetek populáris regiszterekben. = Emberek, életpályák, élettörténetek.* Szerk. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos. Kvár 2007. 152.

magában a szülők vallásgyakorlatának öröklését, a szülei vallásosságának tulajdonítva saját vallásos affinitását.⁹ Máshol nem a szülők, hanem egy szeretett nagymama, egy nagynéni fogta kézen a gyermeket, és vitte magával vallásos alkalmakra.

A vallásos környezethez kötődő legkedvesebb gyermekkori emlékek helyszíne sokak számára a baptista imaház, ahová rokonokkal vagy szomszédokkal jártak. Egyik asszony röviden így írja le gyermekkorát: „*Én a gyermekkoromat az imaházban töltöttem.*” Nagyon sok éneket tanult ott, amelyekre ma is emlékszik, és sokszor eldúdolja őket. Egy másik nem az éneklés miatt szerette az imaházat, hanem mert szavalhatott. Ő később, az iskolában, református rendezvényeken is mindig szavalt (a jelenben pedig bibliaórákon áll fel rendszeresen elmondani ima előtt egy verset).

Aki már házasságkötés előtt döntött egy olyan életforma mellett, amelynek középpontjában a transzcendenssel való kapcsolatápolás állt, az olyan társat választott, akivel a hitben is társai lehettek egymásnak. Egyetlenegy olyan házi bibliakör van, ahová egy idős házaspár együtt jár,¹⁰ ők el is mondják, hogy már megismerkedésük óta része az életüknek, hogy együtt imádkoznak, és együtt olvassák a Bibliát. A házastárral együtt tartott csendességre rákérdezve többnyire a válasz: mindenki magában, külön tartja meg. A fiatalabb asszonyok arról számolnak be, hogy bár a reggeli-esti csendességüket külön végzik, de gyakran beszélgetnek a férjükkel arról, amit olvastak, és nem rendszeresen, de időnként imádkoznak együtt, különösen pedig nehezebb időszakokban mutatkozik meg, mekkora érték számukra egy ilyen társ.¹¹

Nemcsak autobiografikus, de mások életéről szóló történetek is előjönnek, olyan asszonyoké, akik *felemás igában* vannak, és mélyen szenvednek nemcsak attól, hogy a férjük távol marad a számukra legfontosabb alkalmaktól, hanem főleg attól, hogy nem érti meg és folyamatosan kritizálja őket, ezen a területen így folyton kemény harcokat kell vívniuk. Ezen narratívumok hangvételére az együttérzés mellett a távolságtartás jellemző, az utóbbit normatív kijelentések magyarázzák: a Bibliából kiolvasható a figyelmeztetés, hogy ne legyünk felemás igában: „*Tényleg igyekszik, és én látom, hogy mennyit változott az a nő, milyen volt, és milyen csodálatosan megváltoztatta Isten. De a férje csak azt látja: még itt is, még ott, ezt se úgy csinálod, ahogy kell, no az ezt tanítják a bibliaórák. Azért elég rossz érzés, mikor ezt kapod meg. Semmi dicséret, mindig ez a tanítás. Kérdezte szegényem mielőtt összeházasodtak – mert pont egy bibliaórán felmerült a felemás iga – elmondtuk, hogy lehet, hogy megtér a férjed, de nem biztos. Ha te fenn vagy az asztalon, és a másik lenn van, ő könnyebben lehúz, mint hogy te felhúzd az asztalra ötlet. Persze nem szabad feladni, és Isten tehet csodákat, és tesz is, de ha te önként választasz egy ilyen helyzetet... s ha Isten terve nem ugyanaz, amit én elterveztem, lehet, hogy egy életet le kell élnél felemás igában, és nem hibáztathatod Isten, mert ő megmondta, ez meg van írva, és Isten tudja, miért mondta ezt, mert látja a sok hátulütőjét. Amikor szerelmes vagy, azt hiszed, hogy ezen úgy átlépünk majd, de nem. És látod, bármilyen helyzet jön, egy betegség, egy*

⁹ „Nekünk ez már örökölt dolog. A szülőktől. A reggel-este imádság. Nem tudom, hogy tetszett-e hallani Szikszai György imádságos könyvéről. Ezen látszik a használat. Azt mondják, hogy a Biblia is az a szép, amelyik rongyos. – Ebből olvastak a szülei reggel-este? – Mindig. A szülein is. S mi is, mióta együtt vagyunk, reggel-este.” (Férfi, 82 éves); „Édesapám nagyon sokat járt templomba, de anyukám valahogy nem vágyott. Édesapám az nagyon sokat járt. S akkor én is. Szerettem.” (Nő, 77 éves)

¹⁰ Volt még egy bibliakör, ahová a férj betegségéig együtt jártak, utána már csak a asszony egyedül. A fiatalabb házaspároknak külön van bibliaóra vasárnap este. Egy-egy nő, aki oda jár a férjével, körzeti bibliaórára is jár egyedül.

¹¹ „Szerintem a legszebb és legegységesebb kapcsolat az, amikor hitben is együtt vagy a másikkal, együtt tudsz imádkozni vele, az nagyon megerősítő, és nagyon sokszor támogat.” (Nő, 45 éves)

nehézség, mindig másképpen fogsz reagálni te, és aki kívülálló, és ezeket mindig egyeztetni... És akkor kérdezte szegény, hogy ő most ne menjen férjhez? Hát én nem mondhatom meg neki, hogy te, fiam, ne menjél férjhez, mert felemás iga. Na, s nem csak ő, de még vannak ilyenek.”

Az idősebb asszonyoknak férjhezmenetelükkor nem volt szempont a közös hitben járás, persze többségükről nem mondható el az, ami a fent idézett személyekről, hogy a hit értékrendjük súlypontját képezte volna.

A többséget képező időseknél a gyermekek vallásos nevelése is csak annyira volt fontos, amennyire mindenki másnak a gyülekezetben, ahol viszont a házastársak hasonlóképpen gyakorolták hitüket, ott a gyermekeket is igyekeztek bevonni, amennyire lehetett – nem erőltették: *„Szoktunk mondjuk a gyerekekkel nagyon sokat beszélgetni, de inkább amikor jön nekik, nem lehet erőltetni, mert azzal csak elriasztanám. Nincs meg ez a rendszeresség, de mikor kicsik voltak, éveken keresztül, négy-ötödikes korukig elolvastuk az ígét gyerek-áhitatoskönyvből.”* (Nő, 45 éves)

Azoknak a szülőknek, akiknek gyermekeik, és nagyszülőknek, akiknek unokáik hozzájuk hasonlóan, akár a megbélyegzést is vállalva képviselik és érvényesítik életükben a keresztény értékrendet, szerves része az életüknek az egyéni és közösségi hitgyakorlás, érezhetően büszkék, nem titkolják örömeiket.¹² Két bibliakör is van, ahol a szülők a fiukkal, illetve a nagymama a menyével és unokáival vannak jelen, ugyanakkor olyan családtagok is vannak (anya-lánya), akik lakhelyük szerint máshová tartoznak, de járnak a saját bibliakörükbe. A hétköznapokban nem jellemző, hogy alkalmakon kívül együtt imádkozzanak, de vallásos olvasmányaikról szoktak beszélgetni – a közös, hangos ima inkább a nehezebb idők fegyvere. Az ilyen társalgásokat, amelyek igei üzenetekre irányítják a figyelmet, értékesebbnek ítélik az egyszerű csevegésnél. Az egyik idős nő szomorúan említi, hogy szomszédasszonyait ugyan meg-meg szokta kérdezni, hogy olvasták-e el a Mai Igét,¹³ de nem igazán nyitottak az ilyen párbeszédre: úgy vette észre, hogy nem szeretik, ha *prédikál* nekik. Ugyancsak ő nagyon hiányolja elhunyt baptista unokatestvérét, akihez ha átment, mindig előkerült a Biblia, és imádkoztak is együtt.

Az evangelizáció emlékezete

Keszeg Vilmos meghatározása szerint az esemény objektív történése, amelynek valós paraméterei (tér- és időkoordinátái, kauzalitása, szereplői) vannak, ezek a paraméterek azonban az esemény résztvevői számára nem egyformán nyilvánvalóak, ezért az esemény recepciója eltérő formában valósul meg, még abban az esetben is, amikor egy közösség tagjai nagy vonalakban ugyanúgy értékelik.¹⁴ A bibliakörökhöz csatlakozók közt is vannak árnyalatnyi különbségek a rendhagyó evangelizációs hét interpretálásában. Nem mellékes, hogy kit milyen életkörülmények közt talált: ettől is függ, hogy mit jelentett számára, és milyen mértékben változtatta meg

¹² „Csodálatosan imádkozik az unokám. Mikor meghallottam én leghamarább imádkozni, olyan boldogságot nem éreztem én, mint akkor. [Elérzékenyül.] Hát, mondom: kislányom, csak ezért megérte, hogy éljek mostanig.” (Nő, 76 éves)

¹³ A Mai Ige című napi áhitatos füzet nemcsak a bibliáorásoknak, de a gyülekezeti tagok többségének is jár.

¹⁴ Keszeg Vilmos: *Műfajiság a folklórbán.* = *Magyar népi kultúra.* Demény István Pál – Gazda Klára – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos. Kvár 1999. 64.

az életét. A másik kérdésem ezen a ponton az volt, hogy az evangelizációs hét kapcsán milyen narratívák, konkrét történetek, ideológiák jönnek elő.

Meglehető módon kevesen vállalják, hogy vallásos mentalitásuk megváltozásában központi szerepet játszott volna a evangelizációs hét. Egyedül B. E.-t hallottam bibliaórán is többször említeni szenvedélyesen, hogy ő akkor tért meg.¹⁵ Legtöbben inkább az evangelizációt megszervező helyi lelkész munkájának tulajdonítják, hogy lelki életükben változás állt be – még ha belátják is, hogy volt némi szerepe az evangelizációnak is.¹⁶ Többnyire csak a bibliaórák szempontjából jelölik meg fordulópontként az eseményt,¹⁷ de nem emelik ki személyes sorseseeményként.

E mögött gyaníthatunk elhallgatási stratégiát is, amely több funkciót betölthet: közösségünkről nem szeretünk kedvezőtlen képet közvetíteni; nem szívesen avatjuk be az idegeneket (például a kutatót) lokális konfliktusainkba;¹⁸ a hallgatás mint a béke megteremtésének és megőrzésének eszköze. Magától senki nem hozza szóba a rendhagyó evangelizációt, mondhatni csak *a kutató által kikényszerített helyzetben*¹⁹ osztanak meg információkat ezzel kapcsolatban. B. E. is csak érintőlegesen, mert ide kapcsolódik megtérése, de ha arra kérem, meséljen az evangelizációról, ő is azzal kezdi, amivel más is: *cirkusz volt*. Az elsődlegesen felbukkanó narratívák az egymás ellen fordulás, a botrány, a gyülekezetszakadástól való félelem és a lelkész meghurcoltatásának narratívája. Ha a kutató kitartóan kérdezősködik tovább, a következő narratívák válnak még láthatóvá: emlékezetes igehirdetések, visszamarasztásos módszer, illetve az elfogadott kegyelem megtagadásának narratívája. Ami a beszélői attitűdöt és az értékelést illeti, az igehirdetéseket keményen szembesítőnek, de épp ezért jónak ítélték, a lelkészükkel és a bibliaórával szembeni támadást alaptalannak. Ez szolidaritást, együttérzést és sajnálatot vált ki, másrészt szomorúságot és értetlenségből fakadó tehetetlen dühöt; azokkal szemben, akik visszamaradtak, és bibliaórára is elkezdtek járni, de aztán a viharos körülmények miatt lemorzsolódtak, távolságtartást érzékelek, ezt rendkívül veszélyesnek tartják az utolsó ítéletre nézve, de ők maguk nem akarnak ítélni: *„itt is voltak sokan, akik elindultak – jó, hogy jött utána az a nagy cirkusz, és megijedtek... de volt olyan, aki teljesen ellene fordult a dolognak. Isten legyen irgalmas hozzánk is meg hozzájuk is, mert az borzasztó dolog, amikor megismered, s aztán azt mondod, hogy mégsem, az nagyon veszélyes dolog...”*

A hithez fordulás történetei

Az élettörténeti epizódokat átszövik a vallásos narratívák: megtéréseké, gondviselésé, elengedése, csodáké, belső békéé túlfeszített helyzetben, imameghallgatásé.

Az Isten hatalmának tulajdonított csodatörténetek közé sorolom, amikor 1944-ben a román katonák a hatéves L. A. édesanyjának gyűrűjét nem veszik észre, pedig mindent kirámolnak a

¹⁵ Részletek a következő fejezetben.

¹⁶ „De nem csak ű, hanem Mihály tiszteletes [a helyi lelkész] is elindított. Mert Mihály tiszteletes volt az úttörő, az által jutott hitre, aki hitre jutott egyáltalán.” (Nő, 76 éves)

¹⁷ „Neki annyit köszönhetünk, hogy a bibliaórárt. De itt Mihály János volt a lelki nevelő.” (Férfi, 82 éves)

¹⁸ Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. Kvár 2011. 66.

¹⁹ A biografikus történetmondás négy helyzete: direkt helyzetek, a kutató által kikényszerített helyzetek, indirekt történetmondás, élettörténeti epizódra való tömör utalás. Biró A. Zoltán: *i. m.* 64.

fiókból, ahová rejtette: „Az anyuka gyűrűje ott volt a kaszten sarkában, ahogy kihúzta a fiókot. Mindent kilökött, s úgy megvakította a Jóisten, hogy azt nem látta meg.” O. M. fia enyhén ittas állapotban súlyos balesetbe keverte magát, mégis megúsza komoly sérülés nélkül, ezután pedig lemondott az alkohorról. B. E. paralízisből épült fel három hónap alatt, pedig az orvos lemondott róla, mikor meglátta, két napot adott neki.

Egy 43 éves asszony élete legnehezebb időszakát, legfájdalmasabb traumái történetét mondja el úgy, hogy az nemcsak a „kisember mítoszának” töredéke, hanem Isten hatalmának, gondviselésének, hűségének, szeretetének a bizonyítéka számára: mindig sok gyerekre vágyott, de első terhességét elvesztette, a második megfogant magzat egészségesen jött világra, a harmadik viszont súlyos sérüléssel, betegsége szabályozásához olyan eszközre volt szükség, amelyet az országban egyáltalán nem lehetett kapni – ekkor egy ismerősük holland segély érkezéséről szerzett tudomást, ők elhozták a szükséges szerkezetet: „Egy hét alatt. *Az isteni gondviselés ahogy velünk volt, az egy csoda. Hollandiából pont akkor jöttek, mikor kellett.*” A szerkezet azonban alig kilenc hónap alatt tönkrement, a gyermek állapota pedig súlyosbodott, ahová beutalták, ott az alatóorvostól azt a tanácsot kapták, hogy vigyék haza, és *engedjék elmenni*, különben csak kísérleteznének rajta. Az anya már-már az összeroppanás szélén állt, látva az ijesztő kórházi körülményeket, és hogy nem tudnak enyhíteni fia szenvedésén: „*volt egy éjszaka, amikor felhívtam a férjem: szóljal a barátainknak s a testvéreinknek, akikkel együtt járunk bibliáorára,²⁰ hogy imádkozzanak értem, mert én úgy érzem, hogy ezt nem tudom kibírni, én úgy érzem, hogy összeomlok. Ez is egy második csoda, amit akkor megtapasztaltam. Akkor este ő körbetelefonálta a barátainkat és testvéreinket, és nem tudom, ő mennyi idő alatt intézte ezt el, és a többiek is mennyi idő múlva ültek le imádságba, de akkor este egy olyan békesség szállt rám, hogy ez a dolog, amitől úgy éreztem, hogy én most összeomlok alatta, ezt a dolgot úgy elvették rólam. Csak néztem, s hívom a férje: te szóltál, hogy imádkozzanak? Mert én úgy át vagyok változva, csak itt ülök, s csodálkozom magamon, hogy ez nem az, aki volt az előbb, mert itt valami történt, nem tudom, mi. Mondta, hogy ő azonnal intézkedett, azonnal borult le az egész társaság. Ez nagyon jó volt arra, hogy megismerjük Istennek a csodáit.*”

Megnyugvást és békességet kaptak végül a férjével abban a döntésükben is, hogy saját felelősségre hazaviszik a fiukat, és elbúcsúznak tőle, hitükből merítették erőt ehhez a nehéz lépéshez: „*Azt nem kívánom senkinek, azt a harcot, hogy megvívjad, hogy most mit csináljál. Mondjuk ebben is nagyon nagy segítségünkre volt a hit, mert tudom azt, hogy ő nemcsak meghalt, betettük a sírba, és annyi, hanem ott van az Úrnál, és mi fogunk hozzá menni, és annál jobb helyen, mint nála, nem lehet sehol.*”

Az orvosok figyelmeztették, hogy ha gyermeket vállal, nagy valószínűséggel ugyanilyen sérüléssel fog világra jönni, a fiatalasszony viszont mindenképp szeretett volna még gyereket, ennek érdekében pedig a házások bibliakörével kitartóan imádkozni kezdtek. A férjével egy keresztény nőgyógyászt kerestek fel, aki abortuszellenessége miatt nem dolgozhatott kórházban, ugyanis arról hallani sem akartak, hogy – ha fennállna ugyanaz a betegség – elvetessék: „*Mert mondták, hogy mindenképpen ki kéne vizsgáltatni, hogy ha véletlenül mégis fennállna ez a dolog, akkor abortusszal elvenni. De mi azt mondtuk, hogy szó se lehet róla. Ha megszületik, és Isten úgy dönt, hogy visszaveszi, az igen, de hogy én... én nem... ilyent, hogy elvegyem a gyermekem életét... Kerestünk Kolozsváron egy keresztény doktornőt, aki nem tömi a fejünket*

²⁰ Nem a körzeti, hanem a házások bibliaköréről van szó.

azzal, hogy márpedig amniocintézis, ilyen kivizsgálás és olyan kivizsgálás. A Kis Tükör²¹ járt nekünk régebben. Ott olvastuk egy cikkét, hogy ő nagyon abortuszellenes, abortuszkampányban benne volt. Emiatt nem végezhet kórházi szolgálatot, mivel abortuszt nem végez, ezért poliklinikán volt.”

A terhesség alatt az anya – önmaga számára is meglepő módon – egyáltalán nem aggódott, megnyugtatta a gondolat, hogy Isten kezében van a sorsa: *„Mi olyan hittel hordoztuk tényleg ezt a terhességet, bennem se stressz, vagy hogy ilyen feszültség legyen bennem egész végig, én ezt teljesen átadtam Istennek: Uram, én ezt a gyermeket vállalom, akárhogy lesz, és én örülök neki az első perctől kezdve. Komolyan mondom, nekem egyszer sem volt emiatt álmatlan éjszákám, nem is forgattam azon az eszem, ha jött véletlenül gondolat, leraktam az Úr elé. Olyan csodálatos volt végig a terhességem, nem volt semmilyen feszültség bennem sem, a férjemben sem ezzel kapcsolatosan, Isten csodálatosan megőrzött – tényleg ezt nem lehet másnak tulajdonítani, csak az Isten békességének, ahogy mondja az Igében is: az minden emberi értelmet felülhalad.”*

A negyedik terhességnél is voltak bonyodalmak, de csak apróbbak, amelyeket a gondviselés számlájára írt, időben érkezett segítség elhárított, és végül egészségesen jött világra a gyermekük. Ezt is csodaként élték meg, az Istentől jövő vigasztalásként és ajándékként, valamint annak bizonyítékeként, hogy Isten a kitartó imádságokra képzeletet felülmúlóan válaszol, ugyanis a házaspár azt is el tudta volna fogadni, ha sérült gyermekük születik: *„Isten hűséges maradt, és megmutatta, hogy neki semmi sem lehetetlen. Amúgy is megvigasztalt, saját magával, az ígérel, de hogy még gyereket is adott azután, még nagyobb öröm volt számunkra.”*

A hithez fordulás specifikus történetei a megtéréstörténetek. Mindannyian elismerik, hogy a megtérés többféleképpen mehet végbe, nem kötelező, nem jelent különleges presztízst, ha valaki pontos dátumhoz, eseményhez tudja kötni, történetekként viszont inkább ezeket lehet elbeszélni. A legérzékletesebben, oly módon, hogy a megtérés valamennyi eleme (bűnbánat, bűnbocsánat elfogadása hit által, feloldozás öröme) felismerhető legyen a sorseseemény narratívumában, B. E. írja az evangelizációs héten vele történeteket: *„Én egész héten sírtam. Akkor ösmertem be, mennyi bűnt követtem el. Amit tudatlanul is csináltam. Addig nem voltam bűnös soha, hiába mondták, én nem voltam bűnös. Én mir? Há más is azt csinálja. Én annyit sírtam egész héten. Minden bűnöm eszembe jutott. És nekem az Isten akkora örömet adott, olyan belső örömet, hogy én, ha megnyertem volna a lottót, az első nyereményt, vagy kastélyt vagy mit, én nem is tudtam, hogy vagyok, olyan öröm szállt belém.”*

Nem ugyanekkor tért meg G. A., de hasonló élményeket fogalmaz meg ő is évekkor korábról, amikor egy baptista evangelizáción vett részt, ahol szintén volt lehetőség visszamaradni, a lelkészek felajánlották segítségüket az imádkozás vezetésében: *„És akkor elkezdte a megtérők imádságát: Uram – megszólította Istent – látod, hogy itt vagyok, és milyen nyomorult vagyok – és akkor a bűneimet már én is tudtam sorolni, hogy ez is és az is – és ömlött a könnyem, és minden. Átadom, neked adom a bűneimet, magamat is, kezdjél velem, amit akarsz, amit jónak látsz, mert veled akarok járni. Kérem, hogy: ennyi? Azt mondja: ennyi, és mostantól hidd el, hogy Isten igenis megbocsátott, mert ha ilyen őszinte szívvel megvallod a bűneidet, ott az Ige, hogy Isten megbocsátja. Hááát, az tényleg olyan volt, mint amikor van egy nagy zsákod, amit cipelsz a hátadon, vagy százkilós, és már nem bírod, mert már roskadsz össze alatta, és akkor egyből*

²¹ Református családi lap volt, a CE Koinónia kiadásában jelent meg.

így leveszik rólad, és úgy érzed magad, mintha egy pihe lennél, amit így felkap a szél, és repül. Úgy éreztem akkor este, mint aki nem is a földön jött haza a lábán, hanem valahogy repültem.”

A megtérés következtében az egyén élete megváltozik, ez pedig a mindennapok apró döntésein látszik meg leginkább, és jellemzően az áldozathozatal narratíváiban öltenek formát: szombaton úgy intézik a teendőiket, hogy vasárnap ne kelljen sem főzni, sem semmilyen munkát végezni, az lehessen teljes mértékben *lelki nap*; a reggel/délelőtt folyamán időt szakítanak az egyéni áhítatra, órarendjükbe beiktatják a vallásos összejeveleteket, ezzel pedig családjukkal tölthető, pihenésre vagy egyéb tevékenységekre fordítható időt vesznek el maguktól, hosszú munkanap után megéhezve is inkább lemondanak az étkezésről, mint a bibliaóráról. Amikor valamit nem tudnak megtenni fizikai akadályok miatt, azt kudarcként élik meg, ha találnak is rá elfogadható magyarázatot, másokkal kapcsolatban is, ha szóba kerül, hogy nem járnak templomba, vagy más teendőik miatt elhanyagolták a bibliaórákat, viszonyulásuk ambivalens (ezért hangoztatják, hogy nem akarnak ítélni): egyrészt emberileg érthetőnek vélik, másrészt – ha elméletileg Isten első helyen van az ember életében – elfogadhatatlannak tartják.

Ha a már a megszokott és valami új között kell választani, a dilemmát általában az oldja fel, ha sikerül megválaszolni azt a kérdést: megéri? Akiben megszületett/megerősödött az evangelizációs hét alatt a meggyőződés, hogy az a legjobb az embernek, ha Istent állítja élete középpontjába, és lépten-nyomon kutatja az Ő akaratát, és dicsőíti Őt, az hajlandó lett önként lemondani bizonyos dolgokról és új szokásokat felvenni. A bibliaórák történeteiben el is hangzanak olyan kijelentések, amelyek az egyéni kapcsolattal a transzcendenssel a legfontosabb dologként írják le, illetve a közösségről mondják ki, hogy hozzátartozik a keresztény élethez, és óriási értékkel bír.²² David G. Mandelbaum felvetései közül, hogy melyek lehetnek az életvitel átalakításának indítékai,²³ ez esetben az énkép megváltozása érvényesül mint motiváció.

Hétköznapi történetek – hétköznapok története

A házi bibliaórák közösség egy-egy tagjához betérve először a mindennapi történetmondás keretein belül beszélgettünk. Az ilyen beszélgetéskörök tág lehetőséget nyújtanak a rögtönzés számára, az előadó kedvenc történeteinek újbóli előadására, az emlékek, élmények, tapasztalatok, igaztörténetek előadásán keresztül az egyéni identitás kommunikálására.²⁴ Valamennyien szívesen beszélnek ilyenkor a családjukról, főleg a gyermekekről, unokákról, lokális környezetükből vagy a médiából merített aktualitásokról, illetve szívesen elmerülnek részletes

²² „Imádkozás a legfőbb. Anélkül olyan hiányosnak érzi az ember, üresnek a napján. Például van úgy, ez is előfordul, hogy nem sikerül pont reggel elolvasni a napi igét, de az embernek nincsen nyugta, már alig várom, hogy mikor vehetem elő, s olvassam el.” (Nő, 73) „Jársz-kelsz a világban, és látsz embereket, közösségeket, dolgokat, és rájöttem, hogy akkora nagy kincs, hogy egy ilyen közösség van, hogy azt el nem lehet mondani. Mert jól érezzük magunkat együtt, Istennel is együtt vagyunk, tanulunk Tőle, egymásért imádkozni tudunk, ha tudjuk, hogy egyiknek-másiknak milyen baja van, s ez nagyon nagy segítség.” (Nő, 45 éves)

²³ „Minden személy azért változtatja meg az életvitelét, hogy fenntartsa a folytonosságot, vagy a csoportban való részvétel céljából, vagy a társadalmi elvárások vagy az énkép miatt, vagy egyszerűen a fennmaradás érdekében.” David G. Mandelbaum: *Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. = Az életrajzi módszer.* (Documentatio Ethnographica. 9.) Szerk. Kullós Imola. 1982. 37.

²⁴ Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája.* Kvár 2011. 66.

taglalásában annak, amivel szeretnek foglalkozni, legyen az varrás, hímzés, főzés, gazdálkodás vagy igemagyarázás.

Társalgási szabályoknak megfelelően az első kérdéseim a napi tevékenységeikre irányultak. Többnyire nyugdíjasokként vagy a házban és a ház körül foglalatostkodókként a megkérdezettek nagyon hasonló teendőket soroltak fel. De még ennél is közelebb álltak egymáshoz a munkavégzésen kívüli időtöltésekkel kapcsolatos válaszok, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen legfőbb érdeklődési területük megegyezik. Ezek a történetek kivétel nélkül tartalmazzák a következő elemeket: reggeli áhítatolvasás, bibliaolvasás, imádkozás, elmélkedés, éneklés. Ezek mind részei az egyéni vallásgyakorlat rituáléjának, ugyanakkor külön-külön, egyéni preferenciák szerint kiválasztva a szabad órák kitöltésére is alkalmasak és alkalmazottak. Egyesek énekelni szeretnek nagyon, az egyik asszony kedves anekdotát őrizget erről: *„Hátul voltam a csűrben, földtam a zsákokat, s hozzáfogtam énekelni, de sok éneket elénekeltem. Ül egy ember a szoroson, s találkozik a leányommal: Eredj haza, eredj haza, mert anyád úgy nótázik! De hát az nem járt templomba soha, csak a kocsmába, mit tudta az, hogy ének vagy nóta. Nótázni én nem nagyon, de énekelni szoktam.”*

Mások olvasni szeretnek. Jellemzően sok könyv van a birtokukban, de inkább vallásos kiadványok, amelyeket akár többször is elolvasnak. Kevésbé szakrális tevékenységek, amelyekkel még kitöltik üres idejüket: a varrás és a tévézés. Bár a tévézés szakrális funkcióval is bír, amikor tudatosan követik a vallásos műsorokat. Főleg vasárnap jellemző, hogy ha nem jutnak el templomba, akkor a tévében közvetített istentiszteletet hallgatják meg.

Az emberi tevékenységek részletes metszeteiben, a lelassított időben láthatóvá válik a sajátos vallásos kultúra, ugyanakkor valamilyen szinten a lokális társadalom működése is. „A mindennapi élet olyan közeg, amelyben a tapasztalatok alapján emberi aktivitások és kapcsolatok zajlanak le, amelyben a mentalitások és ideológiák materializálódnak” – ahogy Keszeg Vilmos fogalmazott.²⁵

Narratív stratégiák, beszédmódok

Tartalomelemzéssel vizsgálva a körzeti bibliaórák történetmondásait, meglepő különbségek mutatkoznak akár csak az Isten neve használatának mértékében. Egyesek csak úgy említik, olyan szófordulatokban, amelyek nem is föltétlenül a hívő ember sajátjai: *hála Istennek, ha Isten is úgy akarja, Isten tudja* stb... Gyakoribb, hogy ezeket a kifejezéseket más formában használják, jobban kifejtve, mintha nem akarnák, hogy egyszerű szófordulatokként elsikkadjanak, hanem hangsúlyozni, nyomatékosítani akarnák: *az Isten megsegített, csak Neki köszönhetem; ezért is a Jó Atyát áldom; egyedül Istené a dicsőség; az Isten jobban tudja, mint mi.*

Gyakori narratív stratégia a saját érdemek, dicséret elhárítása, az Istennek tulajdonítása olyan esetekben is, amikor nyilvánvalóan nem csodaszerű eseményről van szó, hanem az egyén saját erőfeszítéseivel is hozzájárult, hogy valamilyen elismerésre méltó állapotba jusson (pl. úgy gyógyult meg, hogy pontosan követte az orvos utasításait, nem hanyagolta el; úgy tanult meg rengeteg éneket, hogy nem hiányzott soha vallásórákról). Ez az eljárás egy protestáns hittételre vezethető vissza, amely szerint az ember a maga erejéből nem képes a jóra – ez

²⁵ Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. Kvár 2011. 26.

a narratíva több történetben is visszaköszön. Ezzel hozható összefüggésbe saját bűnösségük hangoztatása, valahányszor valaki más gyengesége, mulasztása, vétké kerül szóba: hitük szerint csak Isten kegyelmén múlt, hogy ők nem kerültek olyan helyzetbe. Másrészt az ítékezést hátrítják el ily módon, emlékeztetve magukat arra, hogy ők is méltók az ítéletre, hiszen nincs különbség kicsi és nagy bűn között. Aki mindezt meggyőződéssel hiszi, az őszintén tud örülni a legapróbb jónak is.

A kedvük ellenére való dolgokat pedig az segít elhordozni, más fényben láttatni, hogy szerető Atyaként, ahogy legtöbbször mondják: *Jó Istenként* gondolnak Istenre, mint akiben maximálisan megbízhatnak. Amikor veszteség következik be, akkor sem hibáztatják, az is lehetőség számukra bizonyosságot tenni Isten szeretetéről. Egy asszonynak hétéves korában halt meg az unokája: *„Hát, nem mondhatnám, hogy nem fájt úgy, mint a férjem halála. Valami vírus megtámadta a torkát, és megfulladt. Nagyon nehezen született. Nagyon nagy öröm volt, nagyobb öröm csak a mennyben lesz. Adta Isten ajándékba, adta eddig, s elvette. Jobban szerette, mint mi.”*

Az elbeszélések nyelvtanáról leolvashatjuk, miképp azonosítja és írja le a beszélő az életvilágban fellépő állapotokat és eseményeket.²⁶ Történetmondásuk során gyakran fogalmaznak meg fél mondatban normatív kijelentéseket, hitvallásukat kifejező tételeket. Egy-egy narratívumban mintha Isten maga is valós szereplő lenne, aki meghallgat, válaszol, figyelmeztet, vigasztal, jelen van, cselekszik, megmutatja magát.

Valamennyiük narrációiban felbukkan az evangelizációs hetet megszervező, a körzeti bibliakörök mellett kiálló helyi lelkész alakja, a róla forgalmazott narratívák a szigorú (bibliaóra), a meghurcolt, a tanító, a jó tanácsokat adó, úttörő, (lelkileg és másként is) építő lelkész. Amikor a lelkipásztor emlékezetre méltó szavait, történeteit, a szavakba és történetekbe rejtett üzenetét felelevenítik, örökséget adnak tovább, sajátos vallási kultúrájuk örökségét, amelynek lelkészük volt a letéteményese. Ugyanakkor értékrendjüket, hitüket teszi explicitté, gondolkodás-módjukat legitimizálják, amikor a reprezentatívnak érzett narratívumokat újra és újra szavakba öntik.²⁷

A legtöbb bibliakörösnek könnybe lábad a szeme, mikor felidéz egy-egy hozzá fűződő emléket, szavakba is öntik, hogy nagyon megszerették a lelkészüket, aki azóta már eltávozott közülük.

Nem gyakori, de néhányan megkockáztatják a hivatalos egyházzal szembeni kritikát is, és az ébredési mozgalmak terminológiáival könnyedén operálnak, ismerik a megtérés, a megszentelődés, a predestináció fogalmait, van véleményük a vallásosság és a hit közötti különbségről. Szenvedélyesen tudnak beszélni istenélményeikről, de olyan hétköznapi dolgokról is, amelyekben tényleg örömet lelik.

Következtetések

Egy református ébredési mozgalom hullámain létrejött bibliakör-hálózat tagjai heterogén csoportként léteznek élettörténeti epizódjaik felől közelítve – ők ideológiai alapon alkotnak egy közösséget. Hasonlóságokat inkább a biografikus események interpretálásában fedezhetünk fel,

²⁶ Jürgen Habermast idézi Niedermüller Péter: *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*. Ethnographia IC. 1988. 382.

²⁷ Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. Kvár 2011. 11, 181.

illetve közösséggé formálódásuk óta mindennapjaik mikrotörténete, munkavégzésük és főleg szabad óráik eltöltése vált nagyon hasonlóvá, mivel legfőbb érdeklődési területük megegyezik.

Az első találkozások alkalmával, amikor az alapvető cél az identitás kommunikálása, hasonló narratív stratégiákat alkalmaznak, mint lokális beszélőközösségük, de vallásos identitásuk elsődlegességére rövid időn belül fényt vetnek az Isten jelenlétére újra meg újra hivatkozó megjegyzéseik, értelmezéseik, amelyek annál gyakoribbak, minél több csodatörténetet tartanak számon, minél intenzívebben tapasztalták meg a transzcendens erőt. Hasonló feltételek mellett fordul elő gyakrabban, hogy saját élettörténeti epizódjaikat is úgy mondják el, mintha annak nem is ők, hanem Isten lenne a főszereplője, de legalábbis kulcsfigurája.

Miközben reprezentációként újraserkesztik a világot, történetek, korok, jelenségek, események, tárgyak és emberek, generációk közötti viszonyokat, összefüggéseket ragadnak meg, láthatóvá teszik értékrendjüket, gondolataikat, érzelmeiket, megmutatják önmagukat.

Life-story Parallelisms in a Bible Study Community Created by a Reformed Awakening Movement

Keywords: vernacular religiosity, a rural bible study community, oral history, identity, mentality

In my study I analyzed among the members of a rural bible study community network created under the influence of intensive religiosity, how did their biographical stories influence each other, how did evolve their life, their human relationships, how close were the narratives of the everyday and fate events, how did the event that created the community integrate in the individual life-stories, did it always mean a turning point, did it determine the members of the group to redefine their identity, did it make them similar after they became members of the community. The object of my analysis was also the question of how: how their life-storytelling, narrative behavior, strategies, style of speech, construction of their stories and interpretations reflect their system of values, habits and mentality.

Lőrinczi Tünde

Reflexiók az erdélyi és budapesti romák új vallásos kultúrájáról (általános jellemzők és fontos különbségek)

Bevezető gondolatok

A romák új vallásos kultúrájának¹ alakulásában meghatározó szerepet játszó *nemzetközi roma pünkösdi mozgalom* több európai országban (Franciaország, Svédország, Finnország, Anglia, Spanyolország) jóval 1989 előtt, az ötvenes években elkezdődött, és a hetvenes években már általános jelenségről beszéltek a kutatók.² A posztkommunista országokban is megfigyelhető volt a romák jelenléte különböző vallásos kisközösségekben a rendszerváltás előtt, társadalmi jelenséggé azonban csak azt követően vált. Ennek több oka is van. Egyrészt az ateista állampolitika megszűnésével a vallásos kisközösségeknél elindult egy belső megújulási hullám, melynek következtében a roma missziók megerősödtek és megsokszorozódtak, másrészt a határok megnyílásával külföldi roma misszionáriusok is elkezdtek térítő munkát végezni a kelet-közép-európai országok roma közösségeiben, ugyanakkor a roma munkamigráció felerősödésével több roma külföldön csatlakozott valamelyik vallásos kisközösséghez, s ezek hazatértük után az otthoni közösségben kezdtek el térítő munkát végezni.

Lőrinczi Tünde (1983) – tudományos kutató, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, lorinczitunde@yahoo.com

A jelenleg is folyamatban lévő budapesti kutatást a MTA Posztdoktori Kutatói Programja tette lehetővé, amelyet a MTA BTK Néprajztudományi Intézetének keretei között, Berta Péter irányításával végeztek. Mindezért köszönettel tartozom.

¹ A szakirodalom új vallásos mozgalmaknak (*New Religious Movements*) nevezi az 1960-as évek második felében megjelent és Nyugat-Európában elterjedt vallásos közösségeket. Ennek nyomán *újvallásosság*nak nevezek minden olyan vallásos jelenséget, amely az utóbbi ötven évben vált meghatározóvá, és új vallásos kultúrának az ehhez kapcsolódó életmódokat, hétköznapi és rituális gyakorlatokat. A romák viszonylatában ide sorolom azokat a vallásos közösségeket is, amelyek jóval a hatvanas éveket megelőzően terjedtek el a környező társadalomban, mint például a Jehova Tanúi vagy a Hetednapot Ünneplő Adventista Egyház, de a roma csoportok körében csak az utóbbi 15 évben váltak meghatározóvá. Az új vallási mozgalmakról bővebben Eileen Barker: *New Religious movements*. London 1992; Thomas Robbins: *Új vallási mozgalmak és a társadalom: elméletek és magyarázatok*. Replika XXI–XXII(1996). 173–208. A vallásos közösségek körül kialakult terminológiai bizonytalanságról Lőrinczi Tünde: *Egyház? Szekta? Mozgalom? Vallásos jellegű kisközösségek kutatásának elméleti hátterei*. Erdélyi Múzeum LXXIII (2011). 167–176.

² Lásd Sir Angus Fraser: *A cigányok*. Bp. 2000. 289–291; Thomas Acton: *New Religious Movements among Roma, Gypsies and Travellers: Placing romani Pentecostalism in a Historical and Social Context*. = *Romani Pentecostalism – Gypsies and Charismatic Christianity*. Eds. Adrian Marsh – David Thurfjell. Frankfurt 2013. 23–30.

Tanulmányomban a *roma újvallásosság*nak azokra az általam megfigyelt tendenciáira és meghatározóira fókuszálok, amelyek mentén értelmezhetőnek gondolom a roma gyülekezetek többségénél megtalálható általános jellemzőket és azokat a nagyon is fontos különbségeket, amelyek arra figyelmeztetik a kutatót, hogy a romák új vallásos kultúrája nem vizsgálható külön azoktól a társadalmi, gazdasági és kulturális összetevőktől, amelyeknek keretei között az etnikai csoport létezik. Saját erdélyi kutatásom eredményeit fogom összeolvasni más kutatók hasonló témában írt, de Erdély más részeire fókuszáló eredményeivel, hisz én csak Erdély egy kis régiójában, Kőröspatakon és a környékbeli falvakban, illetve a legközelebbi kisvárosban, Erdőszentgyörgyön vizsgáltam a *megettért romák* életét. Ahhoz, hogy valamilyen összkép kirajzolódhasson, folyamatosan kiutalok a mások által leírt esetekre. Nem tudom ezt megtenni Magyarországon, ahol a társadalomtudomány figyelme kevésbé fordult e jelenség felé, így hiányoznak azok az alapvető kutatások, amelyek Erdélyben már megtalálhatóak, ezért csak azokra az észrevételekre támaszkodhatom, amelyek saját budapesti kutatásom során kezdenek kirajzolódni, így a reflexiók is csak a Budapestre vonatkoznak.³ Ugyanakkor, külön izgalmasnak gondolom, hogy azok a társadalmi folyamatok, amelyeket Erdélyben többnyire rurális helyszíneken vizsgáltak, hogyan jelennek meg egy egészen más kontextusban, egy nagyvárosi környezetben. Mindezek mellett hangsúlyozni szeretném, hogy nem összehasonlítom a két helyszínen megfigyelt roma vallásos kultúrát, ahogyan eszencialista következtetéseket sem kívánok levonni egyik helyszínre vonatkozóan sem, hisz a mások és saját kutatásaim is arra figyelmeztetnek, hogy mind Erdély különböző részein, mind Budapesten egy-egy roma közösség *megettérése* egészen másként valósulhat meg. Ezért pontosan azokra az összetevőkre összpontosítok, amelyek nagymértékben meghatározzák egy-egy roma vallásos közösség létrejöttének és működésének módját, ugyanakkor felhívják a figyelmet az egyes esetek közötti különbségekre, mint például arra, hogy a roma csoportok közötti társadalmi, gazdasági és kulturális különbségek hogyan jelennek meg a vallási konverzió során, vagy hogy a különböző vallásos kisközösségek hitrendszere és belső szerveződése milyen formában egyeztethetőek össze egy-egy roma csoport már kialakult életvilágával.

Kutatói előfeltevésem az erdélyi és budapesti kutatás során is az volt, hogy a roma személyek és közösségek valamely vallásos kisközösséghez való csatlakozása a *stigmatizált létből*⁴ való kilépést segíti elő, hisz a nemzetközi⁵ és az erdélyi kutatások⁶ is erre hívták fel a figyelt

³ Egy roma vallási vezetővel folytatott beszélgetés a budapesti roma kereszténységről Lőrinczi Tünde: *Megettértek. Roma missziós monológ*. Replika LXXXVIII(2014). 4. 7–22.

⁴ Erving Goffman: *Stigma és szociális identitás. = A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Szerk. László János. Bp. 1981. 179–239.

⁵ Többek között Patrick Williams: *A cigányok pünkösdistá mozgalmanak tanulmányozása során felmerülő kérdések. = Cigányok Európában 1*. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból. Szerk. Prónai Csaba. Bp. 2000. 286–297; Paloma Gay Y Blasco: *Gitano Evangelism: the Emergence of a Politico-Religious Diaspora*. Oxford, Berg. 2000; Magdalena Slavkova: *Evangelical Gypsies in Bulgaria. Way of life and Performance of Identity*. Romani Studies XVII(2007). 205–247; Adrian Marsh – David Thurfjell: *Romani Pentecostalism – Gypsies and Charismatic Christianity*. Frankfurt 2013.

⁶ Többek között Johannes Ries: *A romák és Isten népe – a pünkösdistá misszió hatása a roma kultúrára. = Lokalitások, határok, találkozások*. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről. Kriza János Néprajzi Társaság 15. Évkönyve. Szerk. Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc. Kvár 2007. 139–152; Fosztó László: *Revitalisation of Diverging Rituals in Eastern Europe: The Case of Roma and gadze in a Transylvanian Village*. The Anthropology of East Europe Review XXV(2007). 121–131; Sorin Gog: *Roma áttérések: pünkösdzizmus és az identitás új narratívái*. Regio XIX(2008). 50–74; Margaret H. Beisinger: *Schimbarea identităților în România postcomunistă: convertirea la pentecostalism în rândurile lăutarilor romi. = Spectrum. Cercetări sociale despre romi*. Red. Toma Stefánia – Fosztó László. Cluj-Napoca 2011. 267–280.

memet. Ebből kiindulva arra voltam kíváncsi, hogy mindez hogyan valósul meg? Az egyes esetek leírhatók-e valamilyen rendszer keretében, illetve megfigyelhetők-e általános jellemzők és melyek azok a különbségek, amelyek hozzájárulnak a romák új vallásos kultúrájának összetettségéhez, árnyalásához?

Néhány szó a kutatásról

Doktori disszertációmhoz a kutatást 2007 és 2012 között végeztem, amikor a Hargita megyei Kőrispatakon és a környékbeli falvakban⁷ található vallásos kisközösségekhez csatlakozó roma személyek és közösségek értékrend és életmódváltásának jellemzőit és a vallási váltás következtében átalakult roma–magyar kapcsolatok alakulását vizsgáltam. A környéken kis lélekszámú falvak találhatóak (Kőrispatakon körülbelül 700 személy él), és többnyire öregek lakják. A roma–magyar együttélés jellemző olyan protestáns falvak (református, unitárius) esetében, ahol a *vallásos kisközösségek*⁸ közel százéves történelmi múlttal rendelkeznek. Ez egy fontos tényező ebben a régióban, hisz a kisegyházak itt jóval elfogadottabbak, mint azokon a településeken, ahol csak a rendszerváltás után váltak meghatározókká, így a megtért romákra a *kettős kirekesztettség*⁹ itt nem jellemző. A vallásos kisközösségek megítélése pozitív a régióban, és a környező magyar társadalom többnyire a megtért roma személyekre is vonatkoztatja azokat a pozitív jellemzőket, amelyeket a hitközösségek magyar tagjaira. Ennek következtében az addig forgalmazott negatív előítéleteket és sztereotípiákat sok esetben felülbírálja, finomítja. Ugyanakkor folyamatosan ellenőrzésük alatt is tartják a megtért roma személyeket, erkölcsi és morális értékrendszerük alakulását felügyelik.

A 2013 szeptemberétől végzett és jelenleg is folyamatban lévő budapesti kutatás kérdésküldetése is hasonlóak, viszont fontos tényezővé vált, hogy ugyanazok a folyamatok egy egészen más kontextusban, egy nagyvárosi környezetben zajlanak, és nagyon hamar kiderült, hogy itt egy egészen más történet bontakozik ki, egészen más hangsúlyokkal. Budapesten a romák életére nagyobb hatást a magyarországi alapítású, pünkösdi-karizmatikus Hit Gyülekezete és a német és francia roma misszió hatására létrejött önálló pünkösdi (karizmatikus v. nem karizmatikus) gyülekezetek gyakoroltak. Érdekes, hogy Magyarország Budapesten kívüli területein a Magyar Pünkösdi Egyháznak is meghatározó szerepe van a romák újjavallásosságában, Budapesten azonban szinte egyáltalán nem jellemző a jelenlétük. Ezen a tengelyen átjárásokkal ugyan, de elhelyezhetőnek gondolom az egyes vallásos roma közösségeket. Ez a kép Erdélyben

⁷ Kutatás végeztem: Kőrispatak, Etéd, Bözöd, Bözödújfalú, Szolokma, Erdőszentgyörgy településeken.

⁸ A térségben a következő vallásos kisközösségek találhatóak meg: a Jeova Tanúinak valamely csoportja (Igazhitű Jehova Tanúi és Igazvallású Jehova Tanúi), hetednapot Ünneplő Adventista Egyház, Baptista Egyház. A rendszerváltás után a falvakban nem, de Erdőszentgyörgyön a Hit Gyülekezete és más pünkösdi közösségek is megjelentek.

⁹ A hasonló témában született erdélyi kutatások során több szerző is arra figyelmeztet, hogy a romák csatlakozása a vallásos közösségekhez hozzájárulhat a roma–magyar kapcsolatok átalakulásához, ez azonban nem jelenti azt, hogy megszűnének azok a valós és mentális határok, amelyek azelőtt is meghatározták az egymás mellett élést (Bakó Boglárka: *Együttélési viszonyok és az etnikai identitás*. = *Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Szerk. Kovács Nóra – Szarka László Bp., 2002. 87–109.) Bizonyos esetekben pedig a *kettős kirekesztettség*re hívják fel a figyelmet, hisz ahogyan a romákat, úgy a kisegyházak tagjait is stigmatizálhatja a környező társadalom. (Kinda István: *Felekezeti és kulturális disszimiláció egy orbaiszéki falu cigányainál*. = *Lokalitások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Szerk. Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc Kvár. 2007, 153–172; Sorin Gog: *Roma átérések: pünkösdiizmus és az identitás új narratívái*. Regio XIX(2008). 50–74.)

jóval összetettebb, hisz ott elsősorban az adott faluközösségben már a rendszerváltás előtt megtalálható vallásos közösségekhez csatlakoztak a romák utólag. Városokban és azokban a falvakban, ahol a vallásos kisközösségek előzőleg nem voltak jelen a környező társadalom életében, 1989 után a különböző pünkösdi közösségek, magyar nyelvi környezetben pedig a Hit Gyülekezete is meghatározó vált a romák körében.

A roma új vallásos kultúra általános jellemzői

A befogadó közösség mint *referenciaközösség*¹⁰

Erdélyben és Budapesten is a romák valamely hitközösséghez való csatlakozása egyfajta *pozitív önmegjelenítésként* is értelmezhető a környező társadalom irányában, ami az erdélyi romák esetében elsősorban a környező magyar társadalmat jelenti, míg a budapesti vallásos romák számára a még meg nem tért roma közösséget. Ez a különbség elsősorban a falusi és városi társadalmi kapcsolatok eltérő jellegével magyarázható, hisz falvakban a roma–magyar együttélés jóval közelebbi viszonyokat feltételez, mint városon. A mindennapi (elsősorban gazdasági) kapcsolatok a személyes ismeretségeken alapulnak, ezért a környező társadalom felől érkező pozitív visszaigazolások is hamarabb érkeznek, ami erős motivációs erő tud lenni. Városi környezetben azonban ez a visszacsatolás sok esetben elmarad, és a társadalmi határok is sokkal kevésbé átjárhatóak, illetve nem is szükségszerűek, hisz a roma és magyar társadalom tagjai nincsenek olyan mértékben egymásra utalva, mint a falvakban. Elsősorban ezzel látom magyarázhatónak azt a jelenséget is, hogy Erdélyben jóval több az etnikailag vegyes (roma–magyar, roma–román) gyülekezet, mint Budapesten, ahol ez szinte egyáltalán nem jellemző. Érdekes, hogy a Hit Gyülekezetéhez csatlakozó budapesti romák kezdetben vegyes, roma–magyar közösségeket alkotnak, azonban a romák egy nagyobb létszámot elérve sok esetben leválnak a Hit Gyülekezetéről, és önálló közösségeket hoznak létre, melyeknek teológiai rendszere, hittételei a Hit Gyülekezetéé által kidolgozott hitrendszeren alapszik, azt viszont sok esetben újraértelmezik, más pünkösdi nézetekkel kiegészítik, és saját szemléletüknek megfelelően önmagukra írják. Ez a típusú elszakadás és önálló roma gyülekezetek létrejötte több esetben is megfigyelhető. Budapesten 6 ilyen egészében roma gyülekezetéről tudok, amelyek hittételeinek alapjai hasonlóak ugyan, evangelizációs módszerekben, a vallásos kultúrának a mindennapi életben játszott szerepének az értelmezésében, a roma kultúrához, etnikai identitáshoz való viszonyulásokban azonban fontos különbségek, sok esetben pedig erőteljes elhatárolódások figyelhetők meg. Egymás között *cigány gyűlinek* nevezik, a kifeje felmutatott önmeghatározásnak azonban fontos eleme, hogy a Hit Gyülekezet tagjai. Ez egyfajta presztízst jelent.

Egy hitközösséghez való tartozás – függetlenül attól, hogy milyen típusú vallásos közösség, és hogy etnikailag vegyes vagy homogén – megkövetel egy olyan, a bibliai tanításokon alapuló vallásgyakorlatot, amely egy speciális életforma, életmodell kialakítása is egyben, és egy önmegtartóztató életvitelt jelent (szesziesitalok és a cigaretta fogyasztásának elítélése, a szórakozási lehetőségek visszaszorulása, az öltözködési szokások meghatározása (például visszafogott

¹⁰ A fogalmat Fosztó László után használom (Fosztó László: *A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdzizmusra tért romák kapcsán*. Erdélyi Társadalom V(2007). 1. 23–49.)

ékszervelet)). Mindezek a környező társadalom számára nehezen egyeztethetőek össze az olyan romákról forgalmazott *sztereotipikus képekkel*, mint hogy a *romák lusták, csalnak, hangosak, iszákosak, nem szeretnek dolgozni, tanulni* stb., így azokat folyamatosan megkérdőjelezzük. Így van ez roma–roma viszonylatban is, hisz a romák többsége belsővé teszi ezeket a negatív képeket (*interiorizáció*), és az önmeghatározásuk részét képezi, ezért a meg nem tért romák gyakran kételkedve fogadják a vallásos romák megváltozott szemléletét, életmódját. A megtért roma személyek énképének újrafogalmazása ezekre a negatív sztereotípiákra adott válaszreakcióként is értelmezendők amely a következő elemekből épül fel: nem iszik, nem cigarettázik, önmegtartóztató életet él, családi békére törekszik, nem lop, nem verekszik, nem hazudik, nem veri át üzleti partnereit, hisz Istenben és betartja annak parancsolatait. Egy kőrispataki megtért roma férfi a következő példával szemléltette ezt az átalakult önképet: „*Tehát mondjuk azt, hogy vannak itt magyarok, mint mondjuk Kapusi Árpád. Me Kapusi Árpád volt egy elnök, a régi világban, a kollektív időbe. S ő, mivel hogy elnök volt..., én jártas vagyok ott, s ő csodálkozott. Ő beengedett, me én mesterember vagyok. Bádogos, de tudok hegeszteni is, és neki van hegesztője otthon, a házánál, s megyek, de megbízható vagyok. Tehát a szerszám itt van, a másik itt van. Tehát nem hiányzik semmi. Tehát mint magyar ember felnéz. Tehát én örvendek annak, hogy bárhova lépek, magatartásom megállom. Vigyázok magamra, hogy legyen tiszta az emberek között, úgy Istennel való kapcsolatom, mint felebarátommal.*”

Mindezeknek a társadalmi térben való kivetítését és elfogadtatását segíti a befogadó hitközösség visszaigazolása, megerősítése is. Ha egy vallásos közösség tagjai befogadják a megtért roma személyt, akkor annak tagjai a megtérést mint pozitív életmódváltást kommunikálják a *másodlagos nyilvánosság* (környező társadalom) felé, aminek következtében az illető roma személy megítélése is pozitív fordulatot vehet, ezáltal pedig egy legitimációs funkciót is ellát.¹¹

Megtérés és társadalmi mobilitás (intellektuális és gazdasági átalakulások)

A hívő embereknek az olvasáshoz, illetve a gyülekezetekben megvalósuló *tanuláshoz*¹² való viszonyulása különösen erős. Kőrispatakon és a környező falvakban több roma személy is a megtérése után, felnőtt korban, a Bibliából tanult meg olvasni hittársai segítségével. A bibliaolvasás és értelmezés különös fontossággal bír a gyülekezetekben. Sorin Gog is arról számol be, hogy a megtért roma tagok nagyon gyakran a hitközösségben, a Bibliából tanulnak meg olvasni, és felerősödik a gyerekeik iskoláztatásának a fontossága, s mindezek a vallási célokon (bibliai és más egyházi tanítások olvasásán) túl olyan evilági funkciókat is betöltenek, mint például hogy jobb álláshoz jussanak.¹³ A Biblia közösségi olvasása és értelmezése ugyanakkor egy olyan *értelmező keretet* biztosít a hívő romák számára, amely segíti őket abban, hogy a megváltozott életmódjuk és értékrendszerük értelemmel telítődjön, és a hagyományos kultúra újrafogalmazása magyarázhatóvá váljon egy transzcendens világkép keretei között, így a hitközösség mint *értelmező közösség* (*interpretive communities*)¹⁴ is jelen van a romák életében.

¹¹ Hasonló következtetésre jut Fosztó László is: Fosztó László: *i. m.*

¹² A gyülekezetekben való bibliaolvasást és értelmezést, illetve az otthoni felkészülést is több közösségben *tanulásnak* nevezik.

¹³ Sorin Gog: *i. m.* 70.

¹⁴ Stanley Fish: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. – London, England 1980.

Egy erdélyi adventista *gábor cigány* nő például, aki nem tud olvasni, az olvasás hiányának hátrányát a következőképpen magyarázta, amikor arról kérdeztem, hogy miben változott az élete miután megtért. „*Nem tudom. Már én nem tudok olvasni, úgyhogy nem tudok megmagyarázni mindent.*”

A *gábor* családok, függetlenül attól, hogy ők maguk tudnak-e írni, olvasni, vagy sem, nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy gyerekeik iskolába járjanak, tanuljanak meg írni, olvasni, számolni, illetve a romani, magyar és román nyelv mellett még valamilyen idegen nyelvet elsajátítsanak. Az életben való érvényesülés alapjainak tekintik mindezeknek az ismeretét, ugyanakkor viszont elégségesnek is gondolják. Annak ellenére, hogy gyerekeik között nagyon gyakori a jó tanulmányi eredményeket felmutató diák,¹⁵ a 8 osztály elvégzését (lányoknál gyakran 4) elegendőnek tekintik, hisz ez alatt az idő alatt megtanulják azokat az alapismereteket, amelyekre majd szükségük lesz. Az adventista *gáborok*nak az intellektuális munkához, az íráshoz, olvasáshoz való viszonya egyrészt vallásos megnyilvánulásként értelmezendő, másrészt a gyakorlati életben való érvényesülést szolgálja. A vallásos és a profán funkció egymásra épül, egységet képez.¹⁶

Az olvasáshoz való viszony megerősödése a budapesti roma gyülekezetekben is hangsúlyos. Itt nem talákoztam olyan esetekkel, hogy valaki a Bibliából tanul meg olvasni, ugyanakkor többen hangsúlyozták, hogy amióta sokkal többet olvasnak, megváltozott a gondolkodásuk. Ugyanakkor jellemző, hogy megtérésük után az addig elemi iskolával rendelkező tagok újra részt vesznek az oktatási rendszerben, és munkahely és család mellett, esti gimnáziumba járva eljutnak az érettségiig, néhány esetben pedig főiskolára és egyetemre.

A gyülekezetek racionális és puritán életvitelének következtében (élvezeti cikkek fogyasztásának elhagyása, szórakozási alkalmak visszaszorítása) a megtért személyek gyakran jobb anyagi körülményeket tudnak biztosítani maguk számára, mint megtérésük előtt volt. Az etédi adventista *gáborok* például a falu leggazdagabb rétegét képezik, sok esetben ezzel munkát biztosítva a falu magyar és *házicigány* tagjai számára is.¹⁷ Az önmegtartóztató életvezetés mellett a gazdasági felemelkedés másik összetevőjét képezheti a több roma gyülekezetnél is megtalálható *sikerteológia*. E hitrendszer szerint a gazdagság mint isteni kegyelem jelenik meg. Azáltal, hogy megtértek, istenfélő életet élnek, Isten megsegíti őket. Egy budapesti roma prédikátor, aki elutasítja a siker teológiáját, így foglalta össze annak működését: „*Lényege ennek a tannak az, hogy ha Krisztusban hiszel, Isten a világteremtő, övé minden, és ha őbenne bízol, akkor ő meg fog áldani, és gazdag leszel, hiszen Isten gazdag, és ha te az ő gyermeke vagy, akkor ő jót fog adni neked. Tehát, ha minél erőteljesebben hiszel, hiszel, hiszel, akkor annál jobban fog menni a sorod, sőt idővel ez aztán mérce is lesz. Hogy milyen hívő vagy, azt fogja mutatni az anyagi helyzeted is.*”

Ugyanakkor egy vallásos közösséghez való tartozás egy kiterjedt kapcsolatháló létrejöttét is jelenti, amely gazdasági kapcsolatok kialakulását is eredményezheti, hisz a hitközösség tagjai segítik egymást, többek között például információk megosztásával. A vallási közösség mint

¹⁵ Vass István: *Romakérdés. A roma gyermekek nevelése Romániában.* = Uő: *Nevelésszociológiai vizsgálatok egy székellyföldi kistérségben.* Csíkszereda 2002. 78–92.

¹⁶ Erre a következtetésre jut Sorin Gog és Fosztó László is erdélyi pünkösdi közösségek vizsgálatakor Sorin Gog: *i. m.*; Fosztó László: *i. m.*

¹⁷ Például: házépítés és renoválás, kisebb ház körüli munkálatok, mint favágás, illetve egy adventista *gábor* család egy farmot működtet, ezzel munkahelyet teremtve több falubelinek.

társadalmi tőke is működik, és a határokon átívelő hittestvéri kapcsolatok révén azok nem csak egy lokális térben aktiválódnak, hanem külföldön is, és a romák a munkamigrációja során kamatoztathatóak.

A roma új vallásos kultúra fontos különbségei

A roma újvallásosságra általánosan jellemzők mellett látnunk kell azokat a tendenciákat is, amelyek a társadalmi jelenség összetettségére hívják fel a figyelmet, és amelyekre egy hasonló témában született kutatásnak érdemes figyelnie, hisz ezek azok a meghatározók, amelyek segítenek megérteni a kortárs roma vallásosság logikáját és működésének dinamikáját. A következőkben három ilyen meghatározót veszek sorra erdélyi és budapesti példákra támaszkodva.

Különböző roma közösségek – különböző hitközösségek

A romák körében nemzetközi szinten hangsúlyos pünkösdi közösségekhez való csatlakozás mellett látnunk kell, hogy más vallásos kisközösségek is meghatározóak. Erdélyben például az Adventista Egyház, a Baptista Egyház és a Jehova Tanúi, Budapesten pedig a Hit Gyülekezete esetében is magas a roma hívek száma. Az egyes roma közösségek differenciáltsága sok esetben leképeződik a vallási térben is. Az eltérő roma csoportok gyakran eltérő hitközösségeket részesítenek előnyben, ezzel is kifejezve az egymástól való elkülönülés szándékát, a csoportok közötti különbségek fontosságát. Arra vonatkozó modellt, hogy milyen típusú roma csoportok milyen vallásos jellegű közösségekhez csatlakoznak hangsúlyosabban, úgy gondolom, nem állítható fel, csak irányvonalak fogalmazhatóak meg, amelyek kizárólag egy adott régióban helytállóak, hisz a témában született kutatások más helyeken más irányultságokat is kijelölnek.

Az erdélyi kutatások eredményeit összeolvasva egy olyan irányt látok kirajzolódni, mely szerint a magyar, illetve román anyanyelvű *házicigányok* a *beásokhoz* és egyes *oláh cigányok* csoportokhoz hasonlóan – egyfajta európai áramlathoz is csatlakozva – a pünkösdi hitet részesítik előnyben,¹⁸ míg az *oláh cigányok kelderái* törzshöz tartozó *gábor cigányok* többsége az Adventista Egyházhoz csatlakozik.¹⁹ A Jehova Tanúinál és a Baptista Egyháznál szintén jelentős a roma személyek jelenléte, de ez nem annyira differenciált: megtalálhatóak mind a *házi-*, mind az *oláh cigány* közösségek tagjai, azonban egy-egy település esetében az adott egyházhoz csak egy típusú roma közösség csatlakozik, és nagyon ritka, hogy a *házicigányok*

¹⁸ Bakó Boglárka: „Hallgassatok ide, mindenfajta népnek meg kell legyen a maga temploma.” *Az ürmösi pünkösdisták cigányok identitása egy beszélgetés tükrében.* = *Fehéren, feketén. Varsánytól – Rítitűig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére. II.* Szerk. Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor. Bp. 2004. 39–55; Fosztó László: *i. m.*; Johannes Ries: *i. m.*; Sorin Gog: *i. m.*

¹⁹ Gagyi József: *A kicsi cigány és társai.* = *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön.* Szerk. Bodó Julianna. Csikszereda 2002. 49–67; Koncz Ákos: *Az adventista vallás szerepe a gábor cigányok identitásformálódásában.* = *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos.* Szerk. Gergely András – Papp Richard – Prónai Csaba. Bp. 267–261; Simon Zoltán: *Kisegyházak és más vallásfelekezetek szerepe Nyáradkarácson községekben, a rendszerváltást követően.* = *A szakrális arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások.* Szerk. A. Gergely András – Papp Richard. Bp. 2007. 361–382; Tesfay Sába: „Mi vagyunk a kalapos gábor cigányok, akik nem isznak.” *A gábor cigány közösség belső és külső kapcsolatait szabályozó kognitív sémák.* = *Mindennapi előtételek: társadalmi távolság és etnikai sztereotípiák, Tér és terep 5.* Szerk. Bakó Boglárka – Papp Richard – Szarka László. Bp. 2007. 65–90; Végh Anna: „Ez itt élő egyház, nem halott” = *Cigány világok Európában.* Szerk. Prónai Csaba. Bp. 2006. 269–281.

és *oláh cigányok* együtt gyakorolják a hitet. Az egyes roma közösségek közötti elhatárolódás szemléletes példája, hogy a Kőröspatak melletti Etéden a többségi magyar társadalom mellett *gáborok* és *házicigányok* élnek. A *gáborok* közvetlenül a rendszerváltás után csoportosan csatlakoztak a Hetednapot Ünneplő Adventista Egyházhoz. A körülbelül 150 fős *gábor* közösség több mint fele ma már adventista, és mivel a faluban megtérésük előtt nem volt adventista közösség, a kőröspataki magyar–roma hitközösségbe járnak minden szombaton hitüket gyakorolni. A falu magyar és *házicigány* tagjai körében egészen a közelmúltig nem volt jellemző a kisegyházakhoz való csatlakozás, a *gáborok* az utóbbi években azonban térítő munkát végeznek a *házicigányok* körében. Mindezt olyan vallásos megnyilvánulásként kell értelmeznünk, amely nem zárja ki a határok fenntartását. A távolságtartás egyik példája lehet ennek a misszióknak a sikertelensége is. Ezen nem csak azt értem, hogy egyetlen *házicigány* sem lett adventista, hanem azt is, hogy jelen pillanatban két hitközösséggel is ismerkednek. A pünkösdi és baptista gyülekezetek missziós munkája közöttük afelé mutat, hogy ez a roma közösség is nyitott a vallásos kultúra valamilyen szintű befogadására, az a hitközösség viszont, amellyel közösséget vállalhatnak, nem lehet az az Adventista Egyház, amely mára már szorosan kapcsolódik a *gáborok* önmeghatározásához. Ebben a lokális térben ez a vallásos kisközösség a *gáborok* által kisajátított, a roma közösségek közötti elkülönülés pedig ritkán ad alkalmat a vallásos kultúra megosztására.

Budapesten egyelőre nem látok kirajzolódni ilyen jellegű irányvonalakat. Ugyanakkor a tanulmány elején említett két pünkösdi karizmatikus irányzaton (nemzetközi pünkösdi roma mozgalom²⁰ és a Hit Gyülekezete) kívüli vallásos kisközösségekben nem hangsúlyos a romák jelenléte, és az etnikailag vegyes, roma–magyar gyülekezetek is ritkák. Kivételnek mondható a Hetednapot Ünneplő Adventista Egyház egyik budapesti gyülekezete, amelynek háromnegyedét azok az erdélyi *gáborok* alkotják, akik tavasztól ősziig Magyarországon tartózkodnak, és ott vállalnak munkát.²¹ Itt a különböző erdélyi településekről származó *gáborok* együtt gyakorolják hitüket egypár budapesti és erdélyi magyar taggal, más típusú romák azonban nem járnak a gyülekezetbe. Klasszifikációk azonban itt is megfigyelhetők, sőt hangsúlyosak, de azok nem szükségszerűen etnikai csoportok mentén szerveződnek, és nem feleltethető meg egy-egy vallásos közösség valamely roma közösségnek. A roma pünkösdi mozgalomhoz és a Hit Gyülekezetehez tartozó egyes közösségek többnyire csak *romungró* vagy csak *oláh cigány* csoportok, tehát mindkét vallásos közösség a gyülekezetek szintjén tagolódhat etnikailag, azonban ezek a tagoltságok sokkal inkább területi, családi, gazdasági és tekintélyi szinteken szerveződnek. Például létezik nemzetközi szinten is elismert *zenész cigányokból* álló gyülekezet,

²⁰ Többnyire külföldi roma evangelizáció hatására létrejött önálló, roma pünkösdi gyülekezetek, amelyek a két roma pünkösdi világszervezet valamelyikéhez tartoznak. A két szervezet: CMERI (Centre Missionary Evangelical Roma International), és a Vie et Lumier. Mindkettő Franciaországból indult az 1950-es években. Teljesen elkülönülnek más pünkösdi egyháztól, tehát a Magyarországon létező Magyar Pünkösdi Egyháztól is. Romani nyelven misszionálnak a világ különböző országaiban, ahol élnek romák. Elsősorban tehát romani nyelvi közösségekben meghatározóak, ugyanakkor egy-egy misszió után létrejött és önállósult roma gyülekezetek már nem kizárólag csak romani nyelvű. A Budapesten így létrejött gyülekezetek szertartásának többsége kétnyelvű: magyar és romani. A romani egyfajta rituális nyelvként van jelen: az énekek, dicséretnek vannak romani nyelven, a prédikációk pedig magyarul. Vállaltan csak roma gyülekezetek, és a roma identitás újjáépítése és megerősítése hangsúlyos eleme a közösségeknek. Lehetnek csak oláh cigány, csak romungró, zenész cigány vagy vegyes roma gyülekezetek is.

²¹ Az erdélyi *gáborok* gazdasági kultúrájáról bővebben Berta Péter: *Közvetítő kereskedelem, migráció és az etnicitás politikája. Az erdélyi gábor romák megélhetési stratégiái*. Socio.hu Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet online kritikái folyóirata III(2013). 4. 1–25.

illetve híres bűnözői múlttal rendelkező család köré szerveződő gyülekezet is. A megtérés előtt jellemző hierarchikus rendszerek, értékrendszerek, tekintélyek sok esetben áthelyeződnek az új vallási kultúrába, például a vallási vezető olyan személy lesz, aki az etnikai közösségben megtérése előtt is köztiszteletnek örvendett, így a vezetői szerepe hiteles tud lenni, amelynek összetevői közé tartozhat a kiemelkedő anyagi helyzet, a tanulmányi előremenetel, de olyan bűnözői múlt is, ami az adott közösségben elismerést váltott ki a múltban.

A roma új vallásos kultúrát vizsgálva látnunk kell ezeket a differenciálódási törekvéseket, amelynek megértéséhez fel kell tennünk a kérdést, hogy kik térnek meg hova, és mért pont oda. Ennek megválaszolásához látnunk kell az egyes roma közösségek közötti társadalmi, gazdasági és kulturális különbségeket, a mi és ti meghatározásának módozatait, illetve ismernünk kell az egyes hitközösségek eszme – és hitrendszerét. Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével talán választ tudunk adni arra is, hogy egyes roma közösségek zártsága, tradicionalizmusa (gondolok itt például a *gábor romák* kultúrájára) hogyan egyeztethető össze egy hitközösség szabályrendszerével, hittételeivel, illetve mindez milyen változásokat eredményez az illető roma csoport társadalmi berendezkedésében, életmódjában. Ugyanakkor, ha mindezt esetenként vizsgáljuk meg, reflektálva más kutatások eredményeire is, talán az is láthatóvá válik, hogy az egyes esetek miben különböznek egymástól, és ezek a különbségek honnan eredeztethetőek, és miféle mutatnak. Míg a nemzetközi roma pünkösdi mozgalmat a kutatók többsége egyfajta *roma vallásnak* tekinti, hangsúlyozva annak etnicizálódását,²² addig az adventista és Jehova Tanúinál pontosan e közösségek multietnikusságát, transznacionalizmusát érdemes kiemelni, hisz ezekben az esetekben a különböző etnikumok egymásmellettsége és egyenjogúsága, illetve a nemzetek fölötti vallási egység univerzális szellemisége jelenti a valláshoz kapcsolódó elismeréspolitikák és integrációs politikák sikerességének kódját.

Egyéni és kollektív megtérés

Az egyes roma közösségek közötti különbségek nemcsak a különböző típusú vallásos közösségekhez való csatlakozásban reprezentálódik, hanem a megtérés módozataiban is. Fontosnak tartom, hogy különbséget tegyünk az *egyéni és közösségi megtérés* között, hisz a vallási váltás következtében megvalósuló szemlélet-, és életmódváltás és az ahhoz szorosan kapcsolódó etnikai identitáshoz való viszony alakulása egészen más formában játszódik le az egyik és másik esetében. A Jehova Tanúinak valamely ágához és a Baptista Egyházhoz csatlakozó erdélyi *sátoros-* és *házcigányok* esetében az *egyéni megtérés* jellemző, azaz a személyek külön-külön, esetleg egy-egy család csatlakozik valamely hitközösséghez, a csoportos megtérés nem jellemző. Ilyen esetekben gyakori jelenség az etnikai közösségtől való eltávolodás, a közösségvállalás a gyülekezeti tagokkal erősödik, és az etnikai identitást reprezentáló kulturális jellemzők erős változáson mennek keresztül. Példaként hozható fel az a kőröspataki *sátoroscigány* házaspár, akik miután csatlakoztak az Igazhitű Jehova Tanúi gyülekezetéhez, fokozatosan elhagyták a romani nyelv használatát a családon belül is (gyerekeik már nem ismerik

²² Többek között Patrick Williams: *A cigányok pünkösdistá mozgalmának tanulmányozása során felmerülő kérdések*. = *Cigányok Európában I. Nyugt-európa. Válogatás* Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányiból. Szerk. Prónai Csaba. Bp. 2000. 286–297; Adrian Marsh – David Thurffell: *Romani Pentecostalism – Gypsies and Charismatic Christianity*. Frankfurt am Main 2013

a nyelvet), levetették az addig hordott *sátoros viseletet*, a *cigánysorról* beköltöztek a falu központjába, és gyerekeiket arra ösztönözték, hogy magyar személyekkel kössenek házasságot. Az ő esetükben az etnikai identitás szimbolikus markereitől való eltávolodás figyelhető meg. Ezzel szemben az etédi *gáborok* csoportosan csatlakoztak a Hetednapot Ünneplő Adventista Egyházhoz (*kollektív megtérés*), és megtartották azokat a társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságait, amelyek mentén saját közösségi identitásukat felépítik. A vallási váltás következtében etnikai identitásuk újradefiniálását és ezáltal való megerősítését végezték el. A közösség tagjai egységesen (adventista és nem adventista is), ugyanazt a *gábor képet* mutatja fel a tágabb társadalom irányába. Az addig forgalmazott önkép az adventista hitközösséghez való csatlakozás következtében azonban változásokon ment keresztül, amely elsősorban abban nyilvánul meg, hogy önmagukra mint *hívő gáborokra* tekintenek, ez pedig a vallási közösség érték és erkölcsrendszere szerinti életvezetést jelenti. Az etédi *gáborok* egy olyan önkép megalkotására törekszenek, amely megőrzi saját etnikai identitásuk főbb jellemzőit, ugyanakkor leépítik azokat a negatív jellemzőket, amelyekkel a környező társadalom megbélyegzi, stigmatizálja őket. Büszkék arra, hogy megtartották saját hagyományait, a nyelvet, a viseletet, a szigorú endogámiát, de elhagytak olyan negatív szokásokat, mint az italozás, a cigarettázás, a mulatozás, ugyanakkor tudnak írni-olvasni, gazdasági szinten is felemelkedtek, hisz már nem sátorban laknak, mint elődeik, a társadalom pedig megbízhat bennük, hisz ők már becsületes, tisztességes hívő emberek. Összegzésképpen az erdélyi romák viszonylatában az mondható el, hogy míg a kollektív megtérés esetében az etnikai identitás fenntartása, esetleg megerősítése jellemző, addig az egyéni megtéréseknél az etnikai identitás fontossága csökken vagy teljesen értelmét veszti.

Budapesten egy fordított előjelű folyamatot lehet megfigyelni: nem az egyes roma közösségek egyéni vagy kollektív megtérése határozza meg az etnikai identitáshoz való viszony alakulását, hisz itt nem is beszélhetünk közösségi megtérésről abban az értelemben, mint Erdélyben, azaz hogy egy egész roma közösség csatlakozik valamilyen hitközösséghez. Elsősorban családok (akár tágan értelmezett nagycsaládok) és baráti társaságok szintjén jelenik meg a kollektív megtérés. Mindez azzal is magyarázható, hogy a budapesti roma társadalom nem annyira tagolt, mint Erdélyben: elsősorban *romungró* és *oláh cigány* közösségek találhatók, azokon belül pedig lokális, családi és érdekközösségek. Az etnikai identitáshoz való viszony alakulásának irányát sokkal inkább az egyes hitközösségek missziós stratégiája határozza meg. Ezeket egyik roma beszélgetőtársam után *magyarizáló* vagy *gázsikanizáló* és *romanizáló misszióknak* nevezem. Eszerint a Hit Gyülekezetének szemléletére a *magyarizáló misszió* jellemző, míg a roma pünkösdi közösségekre a *romanizáló misszió*. Az első a környező magyar társadalom értékrendjéhez alkalmazkodó keresztény szemléletet képvisel, míg a második egy erőteljesen etnikai és kulturalizáló szemléletet, így az első az etnikai identitástól való távolodás lehetőségét, míg a második az ahhoz való közeledés és megerősítés esélyét kínálja fel egy vallásos kontextusban. Megjegyezném viszont, hogy a Hit Gyülekezetéhez tartozó, de etnikai szinten szerveződő, egészében roma közösségeknél egy belső megújulás következtében szintén megjelenhet a romanizáló missziós stratégia, így itt fontosabb szempontnak tekinthető, hogy az adott hitközösség etnikailag vegyes, vagy csak romák alkotják.

A nemzetközi szinten szerveződő roma (elsősorban pünkösdi) vallásos mozgalom sok esetben kapcsolódik azokhoz a roma önszerveződésekhez, amelyek a romák elismertetését tűzték ki célul. A *roma polgárjogi mozgalom* és a *roma nemzetépítés* azonban ellenkező irányú

*elismeréspolitikát*²³ követ: míg a polgárjogi mozgalom az emberi egyenlőség eszméjén alapul, és az egyetemes emberi jogokat helyezi előtérbe, addig a roma nemzetépítés a *különbözőség politikáját*²⁴ képviseli, és a romák kulturális, szimbolikus elismertetését tűzte ki célul. A roma újjavallásosság sok esetben kapcsolódik ezekhez a folyamatokhoz, elsősorban egy alulról szerveződő mobilizáció formájában. Az egyes roma vallásos közösségek azonban a fent vázolt önszerveződésekhez hasonlóan eltérő *elismeréspolitikai stratégiákat* követhetnek, attól függően, hogy az illető roma csoport milyen társadalmi, gazdasági és kulturális háttérrel rendelkezik, illetve hogy a gyülekezet, amelyhez egy-egy roma közösség csatlakozik, milyen hit- és ideológiarendszert képvisel.

Több vallásos kisközösség (például az Adventista Egyház, Baptista Egyház, Jehova Tanúi, Hit Gyülekezet) pontosan azáltal tudott meghatározóvá válni a romák körében, hogy elhatárolódott a nemzeti meghatározottságtól,²⁵ és nemzetek felettiként határozta meg magát, amely egy határok feletti, *globális identitás* megteremtésének lehetőségét kínálja fel a roma hívek számára. Ugyanakkor több különböző típusú erdélyi roma közösség erőteljes jelenléte a pünkösdi gyülekezetekben felveti az *etnikai mobilizáció* kérdését is, hisz ezek a romák egységesen, az etnikai identitást reprezentáló kulturális jegyeket megtartva és felmutatva teremtik meg saját vallásukat, és ezáltal intézményes keretek között biztosítják és fejezik ki saját etnikai identitásukat. Ebben az esetben a *vallás etnicizálódását* kell látnunk. Erdélyben gyakori jelenség, hogy az eredetileg etnikailag vegyes gyülekezetekből egy idő után a román és magyar hívek kilépnek, vagy a nagyobb létszámot elért roma közösség leválik a befogadó gyülekezetről, és önálló gyülekezetet alkot. Az utóbbi esetben az egészében roma gyülekezetben megjelenhetnek a romani nyelvű prédikációk és dicsőítések,²⁶ ezáltal csatlakozva a nemzetközi roma pünkösdi mozgalom szellemiségéhez, néhány esetben pedig a szervezethez is. Az egészében roma pünkösdi gyülekezetekben a különböző roma csoportok egységesülése, egyfajta közösségvállalás is megjelenik, amely együtt jár az etnikai identitásteremtés különböző gyakorlatainak az elterjedésével, amely egy alulról szerveződő kulturális-szimbolikus nemzetépítési gyakorlat. Az egészében roma budapesti gyülekezetek többségére is ez jellemző: több romungró tag újratanulja a nyelvet, roma fesztiválokon lépnek fel, és gyerekeiket hagyományörző közösségekbe járatják.²⁷ E jelenség háttér-kontextusa egy nyugat-európai minta, hisz a pünkösdi közösségek jóval a rendszerváltás előtt mélyreható változásokhoz járultak hozzá több európai roma közösség életében is,²⁸ ahol a *vallási ébredés* egybeesett az *etnikai ébredés* folyamataival, és a nemzetépítési diskurzusok egyik meghatározó komponensévé vált. Ebben a folyamatban szerepet

²³ Az *elismerés politikája* fogalmat Charles Taylor után használom, olyan politikai gyakorlatok leírására, amelyeket kisebbségi vagy alávetett (*subaltern*) csoportok használnak társadalmi elismerésük érdekében. Vö. Charles Taylor: *Az elismerés politikája. = Multikulturalizmus*. Szerk. Feischmidt Margit. Bp. 1997. 124–152.

²⁴ Uo.

²⁵ Erdélyben ez különösen jelentésteli, hisz az egyes etnikai közösségek önmeghatározásának fontos részét képezi, hogy milyen vallási közösség tagjai. Eszerint a magyarok római katolikusok vagy protestánsok, a románok ortodoxok vagy görög katolikusok és a szászok lutheránusok.

²⁶ Bakó Boglárka: *i. m.*

²⁷ Egy budapesti roma pünkösdi közösség alulról szerveződő etnikai mobilizációs gyakorlatainak működéséről bővebben Lőrinczi Tünde: *Alulról építkező etnikai mobilizáció egy budapesti roma gyülekezetben. = Ethno-Lore XXXI* (2014). Bp. 71–121.

²⁸ Vö. Franciaországban Patrick Williams: *i. m.*; Svédországban és Finnországban David Thurfjell: *i. m.*; Angliában Thomas Acton: *i. m.*; Spanyolországban Paloma Gay Blasco: *i. m.*

játszott a roma értelmiség, hisz sok esetben a roma misszionáriusok olyan értelmiségiek voltak és ma is azok, akik a roma politikai mozgalmakban is meghatározó szerepet vállaltak.

Befejező gondolatok

Tanulmányomban erdélyi és budapesti példákra támaszkodva próbáltam körbejárni a roma újvallásosság létrejöttének és működésének különböző aspektusait, elsődleges célként azt tartva szem előtt, hogy ennek a kortárs társadalmi jelenségnek melyek a mozgatórugói, melyek azok az összetevők, amelyekre a roma vallásosságot vizsgáló kutatásoknak érdemes figyelnie. Reflexióim során általánosan megfigyelhető jellegzetességeket és olyan különbségeket emeltem ki, amelyek segíthetnek abban, hogy eligazodjunk egy összetett, aktuálisan zajló és változásban lévő, a roma társadalmi folyamatok alakulásában viszont fontos helyet elfoglaló jelenség kusza, de korántsem logikátlan szálai között.

Reflections of the Culture of New Religious Roma from Transylvania and Budapest (General Features and Important Distinctions)

Keywords: Romani religious movements, the religious cultures, Transylvania, Budapest

In this study, I was investigating the different aspects of the emergence and functions of the new Romani religious movements, relied on topics from Transylvania and Budapest. I was mainly interested in the exploration of the logical structures and components, which underlies the functions of the new Romani religious cultures, and which are helping us to understand this contemporary social phenomena in all its complexity.

Szikszai Mária

Egy szerzetesi közösség tagjainak fényképezési gyakorlata

A néprajzkutatók már régen felismerték, hogy a fényképek hasznosítása a kultúrakutatás során kettős természetű lehet. Egyrészt fontos lehet a kutatómunka dokumentálásának folyamatában, másrészt a fénykép maga nemcsak illusztrációja lehet egy-egy tudományos munkának, hanem a tárgya is. Tudományos cikkek sora született arról, hogy miként használták a fényképet a hagyományos kultúrákban.¹ Módszereit illetően ezen tanulságok nyomán indult el az a vizsgálat is, amelynek eredményeit a jelen tanulmány foglalja össze. A vizsgált közösség azonban más természetű: itt nem a paraszti társadalom, hanem egy szerzetesi közösség tagjainak fényképezési gyakorlata a vizsgálat tárgya. Megközelítésként részben a fotóelemzés, részben a történeti antropológia szempontjai kínáltak céljaim eléréséhez, nevezetesen megkísérelni betekinteni egy személy életébe pár fennmaradt fénykép és ezt kiegészítő írásos feljegyzés segítségével.

A történeti antropológiai vizsgálatok az antropológia kidolgozott kvantitatív eszközeit alkalmazzák a múltbeli világok feltárására. Mondhatni új terepet kerestek ezzel az antropológusok: immár nem térben utaztak el az idegen kultúrák, a másság megértése céljából, hanem időben tették az utazásukat, irattárakban, levéltárakban kutatva a hamisítatlan másság után. Az első időszakban az alsóbb társadalmi rétegeket célozták, hiszen ők voltak azok, akik nem kerültek be a nagy diskurzus generálta összképbe, a makrotörténelmi áttekintésekbe. Később azonban ezt a kört kiterjesztették más társadalmi rétegek vizsgálatára is.

A tanulmány egy Ferenc-rendi szerzetes ábrázoló fényképsorozatot elemez. A teljes gyűjteményt 351 fotónegatív alkotja, ezeket 31 papírsomagba rendezve tárolták. A csomagokon kézírással megjelölt témák vagy helyszínek, pár esetben évszám olvasható. A megjelölt helyszínek ferences kolostorok: Dés, Déva, Máriaradna, Kaplony. A fotók egy részének szerzőjeként P. Kassay Kelemen sejtem, másik részét a kaplonyi adatközlők állítása szerint P. Szabó Dömjén² készítette Kaplonyban. Mindketten feltűnnek a fotókon. A negatívok digitalizálására 2014-ben került sor.³

Szikszai Mária – egyetemi adjunktus, BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, szikszaimaria@yahoo.com

¹ Lásd Kunt Ernő: *Néprajz és fotó-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről.* Ethnographia XCVIII(1987); Kunt, Ernő: *Fotoantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás.* Árkádiusz Kiadó, Miskolc–Bp. 1995; Bán András – Biczó Gábor: *Kutató tekintet. Képalírás egy talált fotográfiához.* Magyar Lettre Internationale 38. sz. (Ősz). 2000 <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre38/ban.htm>; *Családi album. Vizuális antropológiai szöveggyűjtemény* I. Szerk. R. Nagy József. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2000; Szalma Anna-Mária: *A fénykép a mindennapi életben. Fényképkorpuszok antropológiai elemzése.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2014 és mások.

² Szabó Lajos Dömjén 1901-ben született Zetelakán, és 1998-ban hunyt el Kaplonyban. 1948–1951 között kaplonyi plébános volt, majd ugyanott szolgált káplánként, hitoktatóként 1957–1998 között.

³ A negatívokat a Kriza János Néprajzi Társaság munkatársa, Nagy Ákos digitalizálta.

Külön érdekesség, hogy a 31 csomagból három csomag üvegnegatívokat is tartalmaz, összesen 22 felvételt. Az üvegnegatívokat tartalmazó dobozok közül a két nagyobbikba a negatívok tetejére egy összehajtogatott, magyar nyelvű, kettészakított újságlapot tettek, nyilván azzal a szándékkal, hogy megakadályozzák az üveglemezek mozgását és károsodását. Az egyik kettészakított és összehajtogatott újság cikkéből kiderül az is, hogy mikor végezték el ezt a csomagolási műveletet: egyik újságcikk 1976-ból származik. A 351 filmnegatív közül 175 készült Déván, 50 Désen, 5 Máriaradnán, 102 Kaplonyhoz köthető.

Aki kis csomagokba rendszerezte a negatívokat, egységes eljárást érvényesített: a filmnegatívokat tematikusan csomagolta papírba, a csomagokra pedig kézzel ráírta a tematikát. Olykor településnevet (Dés, Déva, Kaplony, Kőhalom, Zetelaka, Máriaradna), néhány esetben az évszámot, és párszor a személyek keresztnévét adta címnek. Kevesebb esetben írt rá olyan általánosabb címkét, mint *kirándulás* vagy *különböző*.

A gyűjteményből kiválasztottam azokat a fotókat, amelyeken P. Kassay Kelemen láthatjuk, és a továbbiakban ezeket mutatom be. Összesen 15 negatívon és egy elkészített fotón jelenik meg az alakja. Ebből egy esetben üvegnegatívra készült felvételen látható P. Kassay Kelemen.

A vizsgált fényképeket tehát ferences szerzetesek készítették. Ez a körülmény különösen fontos, hiszen tudjuk, hogy a fénykép készítőjének kultúrája, szocializációja, iskolázottsága, társadalmi helye mind-mind nagyban befolyásolja azt, hogy hogyan készítenek majd fényképet, azaz „nemcsak világképük, de a fényképük is különböző”⁴ lesz. Fontosnak tartom azt is kiemelni, ebben is Kunt Ernővel érve egyet, hogy a fényképek vizsgálatát segítheti más információs csatornákkal való kiegészítés. Az általa megnevezett fényképkategorizációt is hasznosítottam.⁵ Kérdéseim a következők: hogyan olvashatók ezek a fotók, amennyiben nem maradt fent keletkezésükkkel, készítőjükkel kapcsolatban túl sok információ? Hogyan egészítik ki a képen szereplők világáról alkotott elképzeléseinket a fényképeken felfedezhető apró kis részletek, jelek? Miközben tudatában vagyunk annak, hogy a fénykép csupán a pillanatot ragadja meg, és mint ilyen igen kevés ahhoz, hogy rendszeres betekintést adjon a személyek életébe, mégis mit tudhatunk meg a készítőjükről, a készítés körülményeiről, a képen szereplő személyek világáról, kultúrájáról?

Mielőtt azonban megnéznénk a fényképet, lássuk, mit dokumentáltak a korabeli egyházi iratok P. Kassay Kelemen kaplonyi tevékenységére vonatkozóan.

P. Kassay Kelemen 1927 augusztusában került Kaplonyba Mészáros Dorotheusszal együtt, és ekkor vette át a plébánia vezetését. A következő években olykor új segédlelkész dolgozott mellette, ő azonban 1933-ig maradt plébános.

Már a következő hónapi bejegyzés arról tájékoztat, hogy az iskolai oktatás elkezdődött, és ezt követően rögtön jelzi P. Kassay Kelemen első jelentős kezdeményezését: javaslatot tett

⁴ Kunt Ernő: *Nép-rajz és fotó-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről.* Ethnographia XCVIII(1987). 10.

⁵ Kategóriái a következők: 1. az egyént valamilyen – általában saját számára előnyös – helyzetben azonosító képek, 2. az egyént, az egyéni életutat vagy a család fontosabb fordulóit, ünnepeit dokumentáló fényképek, 3. az egyének társadalmi státusának erősödését, elismerését deklaráló (pl. iskolás tablók, katonaképek, nyugdíjba vonuláskor készített) fényképek, 4. olyan fényképek, amelyek arról tanúskodhatnak, azt deklarálják, hogy a tulajdonosok valamelyik családi, rokon, szakmai stb. közösség szorosan integrált tagjai, 5. olyan fényképek, amelyek időlegesen vagy véglegesen távol lévő személyt helyettesítenek, illetve emlékeztetnek rá, 6. olyan fényképek, amelyek valamilyen személyes természetű okból kellemes érzéseket keltenek a használóban, emlékeztetik. Kunt Ernő: *Nép-rajz és fotó-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről.* Ethnographia XCVIII(1987). 15.

egy tejszövetkezet létesítésére.⁶ Az ötletét felkarolták, és ugyanazon év novemberére már el is indult a tejfeldolgozó üzem.⁷ Gajdos Vince visszatekintő feljegyzésében nem hiába említi tehát a P. Kassay Kelemen szervezőképességét: P. Kassay Kelemen alig egy hónapnyi kaplonyi szolgálat után olyan gazdasági kezdeményezéssel állt elő, amely a helyiek munkáját megkönnyítette, és jövedelmet is biztosított nekik.

De nemcsak a gazdasági életben hozott újításokat. Az ő idejéből említik a bejegyzések a körmenetek kérdésének rendezését. A körmeneteket a bejegyzés írója úgy határozza meg, mint a belső nyugalom külső megnyilvánulását. Eddig a pillanatig a nép tömegként vett részt a körmenetekben, írja, de P. Kassay Kelemen bevezette a körmenetek rendjét, és ezzel elejét vette a tolongásnak.⁸

Egy másik jelenség, amit később táncőrületnek neveztek a helybéli hatóságok, P. Kassay Kelemen érkezése előtt nem sokkal válik problémává a faluban és a plébánosságának első éveit igencsak meghatározta. A *Historia Domus* oldalain először 1927. áprilisi hónapra vonatkozóan jelenik meg egy bejegyzés, amely szerint a fiatal legények szüleiktől lopott búza árából táncos mulatságokat szerveztek. Az eset akár fiatalok csínytevésének is tűnhetett.⁹ 1927 áprilisában még úgy vélték, hogy az a néhány szülői értekezlet és templomi beszéd megoldja a problémát, ám nem így történt. P. Kassay Kelemen 1927 augusztusában érkezett oda. Akkor vette át a kaplonyi plébánia irányítását, amikor a táncőrületnek nevezett jelenség épp kibontakozóban volt.

A jelenség kapcsán komoly levelezés bontakozott ki a kaplonyi plébánia és az egyházi előljárók, valamint később az egyháztanács és a világi előljárók között, illetve egyháztanácsi gyűléseken is szó esett erről. A *Historia Domus* feljegyzéseiből, a levelezésből és a jegyzőkönyvekből tudjuk rekonstruálni a történeteket.

A kerületi esperes azt javasolta, hogy a főszolgabíró ne adjon engedélyeket a táncos alkalmakra, illetve ha mégis adna, korai zárórát tűzzön ki.¹⁰ A levelet a helyi plébánosnak, P. Kassay Kelemennek küldte. Nem tudjuk, hogy az esperes javaslatára a főszolgabíró lépett-e ez ügyben, ám valószínűbb, hogy nem, mert egy év múlva is gondot jelentett a fiatalok táncos alkalmakat szervező igyekezete. Ekkor már a egyháztanácsi jegyzőkönyvbe is „az elharapozódott táncőrület megakadályozásáról” írtak. Jegyzőkönyvbe vették, hogy az úgynevezett céhbálokat ezentúl meg kívánják akadályozni. Ezt a jegyzőkönyvet a káptalani helynök november 7-én hagyta jóvá. Azonban igencsak nyugtalaníthatta a kérdés a helynökök, mert még ugyanazon a napon más ügyben írt levelének a végén újabb megjegyzést tett a túlságosan sok táncmulatságról. Végül, hogy hangsúlyosabbá tegye aggodalmát, ugyancsak

⁶ „Plébános mozgalmat indít egy tejszövetkezet létesítésére. Helyiséget maga ajánl fel.” *Historia Domus*, Kaplony, 105., aláhúzás az eredetiben.

⁷ „A szükséges gépek beszerzése után szépen működik a tejszövetkezet. Tetemes pénzt hoz a házakhoz a vaj. Aztán nem kell cipelni a tejet a városba, ami nagy időmegtakarítás.” *Historia Domus*, Kaplony, 105.

⁸ „A plébánosnak gondja volt arra is, hogy a hívek belső nyugalma kifele is megnyilvánuljon. Az egyháztanáccsal karöltve megállapította a *körmenetek* rendjét, mert addig mint valami juhnyáj tolongott a nép az oltáriszentség körül. Most már igazán impozáns, rendezett körmeneteket tart a nép.” *Historia Domus*, Kaplony, 105. aláhúzás az eredetiben.

⁹ „Az a rossz szokás kapott lábra, hogy a legények a szüleiktől lopott búza árából rendezgettek táncokat [...] pár szülői értekezlet és egy sorozatos templomi beszéd elejét vette egyelőre a bajnak.” *Historia Domus*, Kaplony, 105. old. A témáról más megközelítésekben már írtam Szikszai Mária: *Szövegek, képek, kultúrák. Két tanulmány a szakrális művészet és a vallásos élet területeiről*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2010. 42–44., Szikszai Mária: *Közösségek, kamaszok, kolostorok*. Korunk XXV/7(2014). 73–81.

¹⁰ „A táncmánia ellen a főszolgabíróságnál lehetne lépéseket tenni, hogy ne adjon mindig engedélyt és korai zárórát tűzzön ki.” Esperesi levél, 1928. július 19.

ezen a napon ír egy következő, immár 3 oldalas levelet is a témával kapcsolatban, amelyben ő is azt javasolja P. Kassay Kelemennek, kérje a főszolgabíró, hogy „a multságokra ne adjon engedélyt, mielőtt ntdőségedet meg nem kérdezné”.¹¹ 1929-ben a plébános az egyháztanács gyűlésén, majd a szószéken is erélyesen felemelte szavát ellene, majd kieszközölte, hogy püspöki leirat is készüljön ezzel kapcsolatban. Ez meg is történt, így a bejegyzés, és ahogy írja, a 2181/1929 számú leirat meg is tette a hatását. Ám a probléma ismét csak átmenetileg tűnt megoldottnak. Egy év múlva újra a táncos alkalmakról értekezett a egyháztanács. Ez alkalommal levelet írtak a falu világi előljáróihoz, és kérték tőlük a táncmultságok betiltását. Évi 2-3 táncos multság az, amit elfogadhatónak tartanak, és ezek is kizárólag az egyháztanácsi tagok jelenléte és ellenőrzése mellett történhetnek volna.¹² A község világi előljárói levélben válaszoltak. Roppant udvariasan és tiszteletteljes hangon fogalmazták meg azt, hogy lehetetlenséget kér tőlük az egyháztanács. A világiak a párválasztási gyakorlatra hivatkoztak, ugyanis szerintük tekintettel kell lenni arra, hogy a fiatal fiúk házasság előtt állnak, és nem lehet megvonni tőlük ezt a szórakozási alkalmat.¹³ A világi előljárók nehéz helyzetben voltak: nem akarták magukra haragítani az egyházi vezetőket, ezért utaltak arra, hogy a jövőben igyekezni fognak figyelembe venni a kérésüket, de hangsúlyozták, hogy csakis a világi tanács hatásköreinek fenntartása mellett. Ezen levélváltás után megszűnik a táncörületnek nevezett jelenség kapcsán folytatott hivatalos levelezés.

P. Kassay Kelemennek három évébe telt tehát az, hogy elérje, a kaplonyi fiatalok hagyjanak fel a táncmultságokkal. Persze kérdés marad, hogy vajon mi lehetett valóban az oka annak, hogy a fiatalok felhagytak a táncsal. Vajon az, hogy összefogott végül az egyházi és a világi hatóság, és a továbbiakban olyan számban állították ki a báli engedélyeket a világi hatóságok, amelyek az egyházi hatóságok szerint sem veszélyeztették az erkölcsöket? Úgy vélem, nem valószínű, hogy ez történhetett, hiszen ez esetben már első évben alább hagyott volna a táncos kedv. Inkább arra tudok gondolni, hogy kinőtt, kiházasodott az a generáció, amelyik elsőként szervezte a multságokat, és a következő generáció részéről nem mutatkozott annyira erősen az igény arra, hogy hasonló eréllyel folytassa a tevékenységet. És nem utolsósorban a történelmi fordulatok is számíthatnak abban, hogy elcsitult a táncos kedv a faluban. A jelenségre akár úgy is lehet tekinteni, mint a népi kultúra intézményei, az egyre erősödő világi hatalom és az egyházi hatóságok hatáskörére vonatkozó diskurzusra, amely keretében újratárgyalják az egyes szereplők feladatait és hatásköreit. Mindenesetre P. Kassay Kelemen kaplonyi plébániai szolgálatának első három évét jelentősen meghatározta ez az eseménysorozat. A történet felelevenítése talán közelebb viszi az olvasót ahhoz a világhoz, amelyben P. Kassay Kelemen élt, és megfelelő kontextust kínál az őt ábrázoló fényképek megértéséhez.

¹¹ Egyháztanácsi jegyzőkönyv, Kaplony, 1929. október 13.

¹² 1930. november 21-i levél, Kaplony. Az egyháztanács képviselőinek aláírásával.

¹³ „Nagyon szívesen fogadtuk a hozzánk intézett átiratot, de minek utána ugyan ezeken a fiukon történt meg tavaly is az eset hogy tőlük akartuk megvonni a tánc multságot, akik már oljan helyzetben vannak, hogy talán mint fiatal emberek nem is fognak táncolni, mert minden nap nősülés előtt álnak, tehát, ne tessék rossz néven venni, mert ezt nem daczból sem rossz indulatból tesszük – mert hosszú vitás kérdés után és át vizsgálva ezen fiatalok eszmélyét hogy ezek mindent el fognak követni, esetleg kerülő utakon is be fogják szerezni a tánc engedélyt és végre hosszú vita után azon az állásponton helyezkedtünk, hogy most az egyszer ezeknek a fiuknak megadjuk és a jövőben feltétlenül fogunk alkalmazkodni, hogy mentül kevesebb táncmultság rendeztessék.” 1930. november 25-i levél részlete, az előljárók aláírásával.

I. kép

A fényképen (*I. kép*) P. Kassay Kelemen látható. A kép idős korában készült, valamikor 1951–1954 között Désen, a ferencesek rendházában, abban az időszakban, amikor a ferenceseket kényszerlakhelyekre gyűjtötték össze. P. Kassay Kelemen 1951-ben Kaplonyból internálták, de nem érte meg a hazatérést. 1954-ben Désen hunyt el 77 évesen. Az időskori fotójával egyszerre további fotók készültek a Désen élő ferencesekről. A további képek azonban kizárólag csoportképek, csak ez az egy felvétel portré. A fotóra úgy tekintek mint az egyént, az egyéni életutat dokumentáló képre: az időskorú ferences pap ülő helyzetben, ünnepélyes testtartással, kezét ölében összekulcsolva, komor tekintettel néz a kamerába. Szigorú emberként írja le Gajdos Vince, és ezen a képen szigorúan néz P. Kassay Kelemen.

Egy kisebb méretű lapot ragasztottak be utólag a *Historia Domus* 1944 és 1945 közötti eseményeit leíró lapjai közé (*2. kép*), és erre került rá P. Kassay Kelemennek az az időskori fotója, amelynek a negatívja a tárgyalat negatívokkal együtt került elő.¹⁴ A lapon a fénykép körül kézzel írott szöveg olvasható P. Kassay Kelemenről, benne pár életrajzi adat. A szöveget P. Gajdos Vince¹⁵ plébános írta, ez a kézírása alapján megállapítható. A fénykép körül a következő szöveg olvasható:

„Ft. P. Kassay Kelemen. Egy későbbi felvétel, amely Désen készült a rend összegyűlése idején 1951–1964 között.¹⁶ Két ízben is hosszabb ideig helytállt az egyházközség¹⁷ élén nagy és fáradtságos munkássága az itt eltöltött időtartamával:

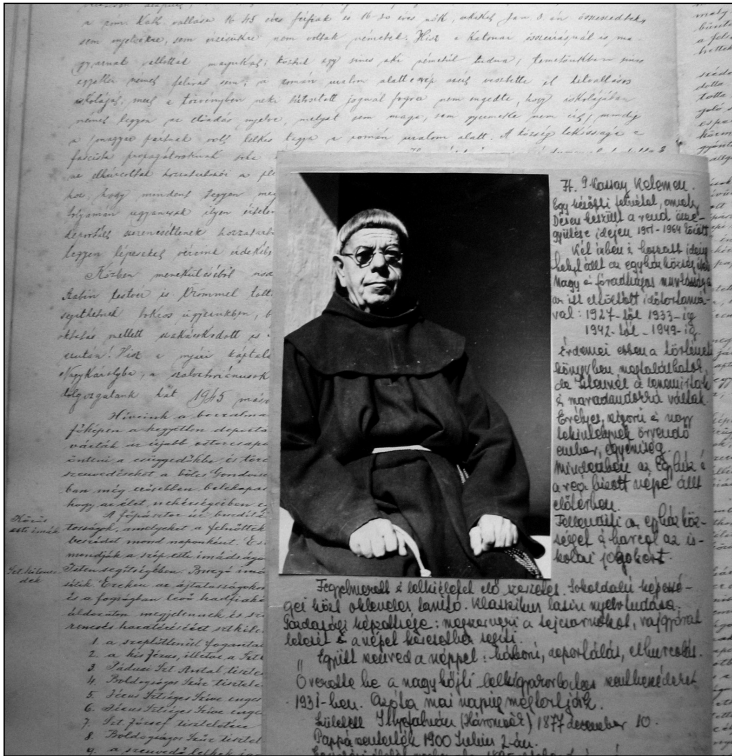
1927-től 1933-ig

¹⁴ A kép azonos az *I. képpel*.

¹⁵ P. Gajdos Vince 1966–1986 között volt Kaplony plébánosa, 1986-ban hunyt el.

¹⁶ P. Gajdos Vince hivatkozott adatát korrigálnunk kell: a kaplonyi ferenceseket 1951 augusztusában vitték el, és 1957 márciusában tért haza P. Szabó Dömjén házfőnök és plébános, valamint P. Farkas Bonaventúra segédlelkész. Ez idő alatt Valló Ferenc piarista tanár szolgált Kaplonyban, aki a ferencesek visszatérével átadta nekik a zárdát és a plébániát. Vö. *Historia Domus* 128.

¹⁷ Nyilván P. Gajdos Vince itt Kaplonyra utal.

2. kép

1942-től 1949-ig.

Érdemei ebben a történeti könyvben megtalálhatók, de Istennél a lenemírtak is maradandókká váltak. Erélyes, szigorú és nagy tekintélynek örvendő ember, egyéniség. Mindenben az egyház és a reá bízott népe állt előtérben.

Fellendíti az egyházközséget és harcol az iskolai jogokért.

Fegyelmezett lelki életet élő szerzetes. Sokoldalú képességei között okleveles tanító. Klasszikus latin nyelvtudása. Gazdasági képzettsége: megszervezi a tejcarnokot, vajgyárat létesít és a népet keresethez segíti.

Együtt szenved a néppel: háború, deportálás, elhurcolás.

Ő vezette be a nagybőti lelkigyakorlatos szentbeszédeket 1931-ben. Azóta mai napig megtartják. Született Illyefalván (Háromszék) 1877. december 10-én.

Pappá szentelték 1900. július 2-án.

Meghalt Déesen 1954. január 19-én.”¹⁸

Ez az egyetlen eddig előkerült forrás, amely személyes adatokkal szolgál P. Kassay Kelemenről.

¹⁸ Historia Domus, beragasztott lap a 118. és 119. lapok között. A tanulmányban a levelekből, jegyzőkönyvekből vagy a Historia Domusból idézett szövegeket szó szerint, változtatás nélkül adom közzé.

3. kép

A 3. kép üvegnegatívja eredeti dobozában maradt ránk, Hauff-Leonar gyártmányú, 9x12 méretű. Az előhívását feltehetően Kolozsváron végezték el, a kartondobozon ugyanis egy ovális pecsét szerepel, a pecsétben a következő felirat: *Fii lui P Kováts / Cluj / Kováts P. fiai*. A kolozsvári Kováts és fiai cég tevékenysége Bloss-Jáni Melinda kutatásai szerint 1853-tól dokumentálható, és a cég 1948-ig működött.¹⁹

Nem tudjuk, kik vannak P. Kassay Kelemen körül, sem nevük, sem a képpel kapcsolatos egyéb feljegyzés nem maradt fent, ezért csupán a képről kiolvasható részletekre hagyatkozhatunk a jelenet megfejtésének során.

A felvétel nagyon jó minőségű, a nagyításkor szépen látszanak a legapróbb részletek is. Egy kiránduláson készülhetett a kép, amelyen P. Kassay Kelemen kívül 23 személy látható. Egy erdős részen látjuk a csoportot, legtöbben ülnek a fűben, P. Kassay Kelemen és 4 fiatal nő áll az ülő csoport mögött. A csoport tagjai jókedvűek, mind kacagnak vagy mosolyognak. Ezt a fényképet nézegetve nem úgy tűnik, hogy P. Kassay Kelemen túlságosan merev és elutasító lett volna a fiatalok szórakozási alkalmával kapcsolatban.

A képen szereplő legtöbb személynek kezében étel van, épp esznek. Egyik hátsó lány egy üveget tart egy előtte ülő feje fölél, valószínűleg tréfából, a készülő fénykép kedvéért.

Középen, fején kissé félrekapott férfikalappal, babos szoknyában egy a többieknél valamivel idősebb nő ül, koránál fogva feltételezhető, hogy ő a csoport egyik vezetője. Jobb vállán szvetterféleség látszik, bal kezében egy üres üveget tart. Mindkét kezén gyűrűt hord, a jobb kezén a mutatóujján levő sötét köves gyűrű mintha találna a nyakláncával, a bal kezén

¹⁹ Bloss-Jáni Melinda: *Narratíva és reprezentáció a privát filmekben. Antropológiai vizsgálat*. Doktori értekezés, kézirat. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kvár, 2012. 117.

a gyűrűsujján is gyűrű van, valószínűleg ez a jegygyűrűje. A középső nő mellett még három szereplő kezén van jegygyűrű. Minden további szereplő négyüknél fiatalabbnak néz ki.

A szereplők öltözete elegáns városi ruha. Fiúk némelyike nyakkendőt visel, egyikük a jobb szélén micisapkát is, mindannyian elegáns öltönyt vagy nadrágot és világos mintás inget, a lányok is elegáns ruhákat. A nők hajviselete a század húszas éveitől hódító viselet, szinte mind hasonlóan fésülve hordják.

Egyik hátul álló lány karórát visel. Ez fontos részlet, ugyanis tudjuk, hogy az első karórákat Louis Cartier nyomán kezdték el gyártani 1911-től, előbb férfiak számára. Nem tudjuk, mikor készülhetett a kép, de a fenti információk segítenek egy időkeret megállapításában: 1911 után készülhetett, mert karórát korábban nem gyártottak, és 1948 előtt, mert ekkor megszűnt a Kováts P. fiai nevű kolozsvári cég, amely előhívta a fotókat.

Ugyancsak elől, jól látható helyen van egy hordozható gramfon. Ez az eszköz zene lejátszására volt alkalmas. 1887-ben szabadalmazták és akkortól terjedt el a használata. A hordozható gramfon alkalmas volt arra, hogy elvigyék kirándulásokra is, hiszen mechanikus lejátszó szerkezet volt, az oldalán látható karral húzták fel. Bár a fénykép nagyon jó minőségű, nem lehet leolvasni a gyártót vagy a márkát a gramfon felemelt lapjáról.

P. Kassay Kelemen a ferencesek szokásos öltözetében áll hátul, két oldalán két-két fiatal lány áll. Jól látszik, hogy az oldalán álló lányok vállára tette a kezét.

Mit látunk tehát? Étél, ital, zene, árnyas erdő. Kirándulni mentek fiatalok, pár felnőtt és egy ferences atya kíséretében. A társaság öltözete, a hajviseletük, a gramfon, a karóra jelenléte mind-mind arra utal, hogy egy kimondottan városi környezetben élő társaságot látunk, esetleg iskolásokat, akik tanári kísérettel és a ferences atya társaságában vasárnapi ruhában kirándulás közben egy árnyas erdőben jókedvűen elfogyasztották uzsonnájukat. A fénykép azok közé a képek közé sorolható, amelyek azt dokumentálják, hogy az egyén valamelyik közösség – esetünkben feltehetően iskolai közösség – szorosan integrált tagjai.

A következő, két fénykép (4. és 5. kép) a kirándulás címkével ellátott csomagból származik. Az egyiken²⁰ egy a szabadban felállított, abrosszal leterített asztalnál ülő négytagú társaságot látunk. Két magas fenyőfa tart árnyékot az asztaltársaságnak, mögöttük hátul magas, erdővel beborított hegyek látszanak egy völgy mögött, miközben a személyek maguk is egy magas hegyen vannak. A társaság ötödik tagja készíti a fényképet – egy másik változaton ő szerepel, és P. Kassay Kelemen nem látszik, nyilván helyet cseréltek. A jelen képen P. Kassay Kelemen és még egy rendtársa, valamint két civil ruhás férfi ül az asztalnál. Az asztalon középen étel, talán fatányéros látható, és hárman poharakkal koccintanak. A P. Kassay Kelemen bal oldalán ülő ferences társa is tonzúrárt visel – nem a teljesen leborotvált változatot, mint P. Kassay Kelemen, de láthatóan vékony kör alakú sávot borotvált a fejére.

A másik, ugyancsak a kirándulás címkét viselő csomagból előkerült képen²¹ P. Kassay Kelemen egyedül áll egy kis patak partján. Ferences öltözetben, hátra kulcsolt kézzel áll, félprofilból látjuk, de mintha szemével a fényképezőre nézne. Ez a fotó nyilvánvalóan a másikkal egyszerre készült. Mint már említettem, több jel mutat arra, hogy a fényképezőgép tulajdonosa P. Kassay Kelemen volt. Itt is azt látjuk, hogy pár esetben ő készíti fényképeket, de gondja volt arra, hogy valaki másnak is kezébe adja a gépet, hogy őt is megörökítsék.

²⁰ 4. kép

²¹ 5. kép

4. és 5. kép

A digitalizált változaton ez nem látszik, ám a fénykép negatívjának a fehér szélén a következő feljegyzés olvasható: „2 drb 13x13”. A megrendeléskor írhatták rá tollal, és azt jelenti, hogy két darab adott méretű kényképet rendeltek belőle. A fényképen azonban csak egy személy látszik. Azaz ha meg is tartott magának egy példányt, valakinek ajándékozott ebből a képből P. Kassay Kelemen. Ez az apró adat a fényképek hasznosítási gyakorlatára mutat rá: nem csupán maguknak készítik, hanem emlékül küldik, adják, ajándékozzák is azokat.

Mindkét fotó személyes természetű, az egyik kiránduló barátokat, másik egy kiránduló ember örökíti meg, emlékfotónak készülhetett mindkettő.

A Déva–Kőhalom–Zetelaka címkét viselő képek közül kettőn (6. és 7. kép) látjuk P. Kassay Kelemen. Mindkettő ugyanazon az udvaron készült. Az első²² egy idős férfi társaságában van. P. Kassay Kelemen nem a ferences habitust viseli, hanem az alatta hordott inget, nadrágot és a több képen is látott magas szárú cipőt. Az inge tiszta, vasalt, jól szabott, a nadrágja élre vasalt, és elegáns övet visel hozzá. A nadrágja rövidebb, ún. bricsesz típusú nadrág, amely a húszas évektől terjedt el.

Az idős férfi ruházata viseltes, valószínűleg a munkaruhájában állt a kamera elé. Ingének ujját felgyűrte, mellénye viseltes és nyúzott, nadrágja több mérettel nagyobb a kellenénél, egy övvel vagy madzaggal kívülről köthette át, és a nadrág felső részét ráhajtotta. A nadrág több helyen szakadt, foltozták. Hasonlóan kopott az idős férfi cipője is. A két férfi egymás mellett áll, P. Kassay Kelemen belekarol az idősebb férfi karjába, aki karjait leengedi maga mellett.

A digitalizált változat jó minőségű, ezért megfelelő nagyításban lehet vizsgálni. Így próbáltam a két férfi arcvonásait összehasonlítani. Vajon Illyefalván készült a fénykép, P. Kassay Kelemen szülőfalujában? Vajon édesapjával szerepel a fényképen P. Kassay Kelemen? A két

²² 6. kép

6. és 7. kép

férfi korát tekintve lehetséges, ám csupán arcvonásaikból nem lehetne biztos következtetést levonni. Van azonban még egy arc ezen a képen. A kép jobb oldalán látszik egy kislány, aki mezítláb, sötét színű ruhában lépeget, hóna alatt egy edényt, kezében egy víztől csepegő mosogatórongyot tart, valószínűleg megmosni viszi az edényt. Nyilvánvalóan nem állt a fotós szándékában, hogy őt is lefényképezze, ő csak véletlenül kerülhetett a kép szélére. A lány kíváncsian nézi az udvar közepén zajló fotózást, miközben lépeget a maga munkája felé, nem sejtve azt, hogy a képen ő is látszani fog. Ez a lány a gyűjtemény egy további fényképén is megjelenik, ami – úgy vélem – annak a jele, hogy közeli ismerőse lehetett P. Kassay Kelemennek, akár családtag is. Arcvonásai is hasonlítanak a két férfiéhez, bár nyilván ez önmagában nem bizonyítja a rokoni kapcsolatot.

A negatív szélén a következő feljegyzés látható: „3 kópia”. Ha feltételezzük, hogy egyet megtartott magának, két másik példányt készítettett mások számára. Ez azért fontos, mert a képen intenciójuk szerint csak ő és az idős férfi szerepeltek volna. A lányka véletlenül sétált be a képbe. Vajon neki készült a harmadik kópia?

A következő kép²³ ugyanabban az udvarban készült, amelyben az előző. A fénykép készítője ugyanazon a helyen áll, ugyanabba az irányba tartja a fényképezőgépet. Ez a felvétel kevésbé jól sikerült, túl erős a fény, kifehéredett a jelenet.

A kép picivel kevesebbet mutat az udvar jobb oldalából, míg a kép bal felén, a ház tövében egy kotló látszik a kiscsirkéivel. Az udvarra most kitettek egy abrosszal leterített asztalt, és az asztal köré ült a három férfi. P. Kassay Kelemen ezúttal a ferences ruháját viseli, és oldalról látszik. A két másik férfi ünneplőbe öltözött. Kalapjukat az asztalra tették. Az asztalon egy üveg van, és három pohár, mindenik szereplő fogja a maga poharát, kissé meg is emelik. Az előző

²³ 7. kép

8. kép

képen P. Kassay Kelemennel, munkaruhában látható idősebb férfi itt szemben ül a kamerával. Innen is sejteni lehet, hogy ő a házigazda. Fehér inget, öltönyt visel. Az erős napsütés miatt a kép nagyon világos lett, de így is látható a hasonlóság közöttük és P. Kassay Kelemen között, különösen, ha a ferences előző képével hasonlítjuk össze, ahol szemből volt látható. Érdeemes egy pillanatra megfigyelni a szereplők közötti interakciót. P. Kassay Kelemen a vele szemben ülő idős férfit tekint, ő viszont a velünk szembe ülőre. A velünk szembe ülő azonban nem vesz részt az asztaltársasági interakcióban, hanem egyenesen a kamerába tekint.

De vajon ki készítette a két fényképet? A fotón feltűnő férfiak nem váltják egymást a kamera mögött. A lányka a munkáját végezte. A ház asszonya az, aki egyik felvételen sem látható. Vajon ő állt a kamera mögött?

A két fotó besorolását megkönnyítené, ha tudnánk, hogy családi körben látjuk-e a szereplőket, ám ezt nem tudjuk kideríteni. Mégis elmondható az, hogy ha nem is családi, de szorosabb baráti, közösségi viszony van a képen szereplők között, és ezért azon képek közé sorolható, amelyek a családi, rokoni, egyéb közösségek szorosan integrált tagjairól készülnek.

A 8. kép is ünnepi alkalommal készülhetett. Füves területen, egy padon ül egy nő, egy férfi és közöttük két kislány. Háttérben magas fák látszanak. A pad mögött középen áll P. Kassay Kelemen. A nő és mellette a fekete hajú kislány nagyon hasonlítanak, anya és lánya lehetnek. Hasonlóan a férfi és a szőke lány, apa és lánya lehet. Mind a négyen szerepelnek más fényképeken is, annak jeléül, hogy közelebbi ismerősei lehettek P. Kassay Kelemennek. A kislányok egyforma, népies hangulatú ruhát viselnek, talán iskolai egyenruha vagy ünneplő lehetett. P. Kassay Kelemen itt skapulárét hord a nyakában.²⁴ Bár nem tudjuk, milyen alkalomból készült a fotó, de a fényképen szereplők ruházatából, testtartásából kiderül, hogy ünnepi pillanatban készítették, ezért a fontosabb ünnepeket dokumentáló fotók közé sorolom.

²⁴ A skapulárénak ezen formáját 1900-ban engedélyezte X. Piusz pápa: egy érem, amelynek egyik oldalán Jézus Szentséges Szíve, másik oldalán a Kármelhegyi Boldogasszony ábrázolása látható.

9., 10. és 11. kép

A következő három 9., 10. és 11. kép elszáldozó gyerekek csoportképe, mindeniken P. Kassay Kelemen ül középen. Az elsők fiúk láthatók három sorban: az első sor székeken ül, a második áll a hátuk mögött, a harmadik sor pedig egy padon állhat. A fiúk mind ünneplő ruhákban vannak, bár ezek nem mondhatók ápoltnak, gondosnak. Az első sorban ülőknél látszik, hogy cipőjük kopott, nadrágjuk, öltönyük elnyúzott és vasalatlan. A nadrág szarát több ujjnyira és többszörösen felhajtották, hogy legyen, miből leengedni. Ez az apró részlet utal arra, hogy

12. és 13. kép

ezeket a ruhákat testvér-generációk használták. Látszik, hogy szegényebb szülők gyermekei öltöztek ünneplőbe. Három fiúnak virágot tűztek a kabátja felső zsebére, egy pedig cseresznyét formáló műdíszt hord ugyanott. Az első sorban a bal oldali első fiú határozottan egyenruhában van. Nem lehet megállapítani, hogy vajon cserkészegyenruha-e ez, és a kép készítésének időpontja sem ismert. Mégis cserkészruhára gondolhatunk, mert P. Kassay Kelemen elég fiatalnak tűnik a képen ahhoz, hogy a fiú már a kommunista hatalom által életre keltett ifjúsági mozgalmak egyenruháját hordhassa. Fehér ingén nyakkendő látható, a nadrágja öve is ezen egyenruhák övéhez hasonló.

A következő két kép²⁵ ugyanezen alkalommal ugyanott készült, a fiúk után immár a lányokkal. A második kép beállítása hasonló az előzőhöz, a harmadikon az ülő sor elé is került még egy sor, akik a földön ülnek. A kislányok is ünneplőbe öltöztek, legtöbbször fehér ruhát viselnek, ám nem mindenki. A fehér ruha mellett sötét alapon fehér babos ruha a legtöbb, de látunk egy csíkos mintásat is, illetve pár halvány apró mintás anyagból készült ruhát. A fiúkhöz hasonló társadalmi környezetből származhatnak, akik között nem mindenki engedhette meg magának a fehér ruha készíttetését, de mindenképp igyekeztek jobb minőségű ruhába öltözni, és apróbb kiegészítőket, hajszalagot, nyakláncokat viselni.

A képek nagy valószínűséggel az elsőáldozás alkalmával készültek, és ezért az egyéni életút fontosabb ünnepeit dokumentáló képek közé sorolom.

A 12. és 13. kép is párt alkot. Beállításuk, helyszínük és részben a szereplők is ugyanazok. Mindkettő P. Kassay Kelemen látjuk, minkét képen három fiatal lány társaságában, feltehetően tanítványaival. Három alak áll, egy ül mindkét fotón. A széken mindkét fotón más-más lány ül, ám akik P. Kassay Kelemen két oldalán állnak, azok mindkét képen ugyanazok, csak helyet

²⁵ 10. és 11. kép

cseréltek. A széket egy terítővel takarták le, így akarták az esetleges hibáit elfedni vagy a fényképezési stúdiók stílusához igazodni.

Az első felvételen a kép bal oldalán látható lány szalagot fűzött a befont hajába, a végét masnira kötötte. Hajában oldalt nagyobb csatot visel mint egyetlen ékszert. Világos színű, rövid ujjú ruhája tulajdonképpen két darabból áll, blúzból és térd alá érő szoknyából, és mindkét darabon széles és többretegű felhajtás látszik. Gondos varrónők eljárása ez arra az esetre, hogy amennyiben más is hordja majd a ruhát, tudják a hosszát hozzáigazítani. A lány vastagabb harisnyát és csukott, fűzös, lapos cipőt visel. Az első képen mosolyog, a másikon mosolyába egy furcsa fintor vegyül. Társa, a másik oldalon álló lány az első fényképen nagyon szigorúan néz a kamerába. A másik felvételen enyhébb az arckifejezése, de mosolyának alig nevezhető. Ennek a lánynak nyaklánc van a nyakában, és fülbevalókat hord. Haját szorosan hátrafonta. Az előzőhöz hasonlóan világos színű, két részből álló ruhát visel, kicsit csinosabb megoldással a derekán. Itt kevésbé látszik a ruha felhajtása. Harisnya helyett rövid fehér zoknit és sötét színű csukott cipőt visel.

A széken ülő lányok közül az egyik (12. kép) a sötétebb mintás ruhájára kis fehér nyakláncot tett, ruhája neki is a térde alá ér, fehér zoknival és sötét cipővel kiegészítve. A másik képen ülő lány esetében (13. kép) elegánsabb megoldás a sötétebb alapú csikos ruhán fehér gallér és fehér gombok. Ruhája szabása egyszerűbb, kis fehér zoknival, sötét cipővel hordja ő is. Ez a lány a gyűjtemény tíz további fotóján is feltűnik, hol egyedül, hol más kislányok vagy apácák társaságában, olyan különböző helyszíneken, mint templom, tanulószoba vagy a szabadban.

A képet vizsgálva látható, hogy a korabeli fiatal lányok körében mi volt az ünnepi öltözet, és hogyan találkozott a megengedett öltözeti stílus az ő vágyaikkal, a divat a társadalmi (családi, iskolai stb.) elvárásokkal, hogyan próbálták szalaggal, fülbevalóval, nyakláncsal csinosítani magukat.

Egy másik következtetéshez az itt látható letakart szék adhat némi támpontot. Két másik csomagban 22, illetve 25 olyan fotó van, amelyek portrénak is nevezhetők. A képeket szabadban készítették, gyümölcsös kertben. Ezeket mind fiatal lányokat látunk, legtöbbször egyedül, ünneplő ruhában vannak. Ezek közül hét esetben nem álló, hanem ülő helyzetben fotózták a lányokat, ugyanazon a letakart széken ülnek, mint a fennebb tárgyalt két kiemelt fotón. Az összesen 47 fotó egyikén sem látható P. Kassay Kelemen, de úgy vélem, nagy a valószínűsége annak, hogy ezeket a fotókat ő maga készítette. Azt a pár fotót, amelyen ő is rajta van, külön csomagba tette. Ezeket valószínűleg közelebbi ismerősei lányaival/lányairól készítette, esetleg kedvesebb tanítványaival, és ezért kiemelten kezelte. Ezért állhatott ő is oda a fotózáskor a lányok mellé. Ilyenkor megkérhetett valakit, hogy kezelje a kameráját. Ez az eljárása más esetben is nyilvánvaló, a *kirándulás* feliratú csomag esetében egyik képen láthatjuk őt is, másik változaton viszont nem, hanem helyette egy másik férfit, akivel a fotózást felváltva végezték.

Kérdés, hogy milyen alkalomból készültek ezek a képek. Nem zárható ki az, hogy valamilyen ünnepi alkalom adta a lehetőséget, de a fotók önmagukban nem az ünnepi alkalmat akarják dokumentálni, mint a korábban bemutatott elsőáldozók fotói. Itt egyenként vagy kis csoportokban állnak a kamera elé a szereplők, és a fotók célja őket megörökíteni, amint legszebb ruhájukban az udvaron állnak, vagy a letakart széken ülnek a fotós által beállított pózokban. Inkább az iskola végeztével szoktak ilyen fényképeket készíteni, amelyeket aztán ajándékozni lehet ismerősöknek, és ezeknek a lányoknak az életkora ennek megfelel. Ezért inkább az egyént valamilyen előnyös helyzetben bemutató fotóként tartom számon őket.

14. kép

A 14. kép az egyedüli, amelyen P. Kassay Kelemen egyetlen lány társaságában látható. A köztük levő közeli viszonyra utal az, hogy a lány a P. Kassay Kelemen vállára hajtja a fejét. Mindketten mosolyognak. Hátuk mögött, a fák alatt látszik egy távoli alak, aki a fényképezést figyeli, ő maga felismerhetetlen. Ez a lány számos más képen is feltűnik. Feltehetően azonos a korábban tárgyalt 8. képen látható szőke lánnyal, immár egy későbbi időpontban, a lány hosszú haját közben levágták. Gyakori feltűnése a képeken és közvetlenebb testtartásuk arra utal, hogy közelebbi ismerősök lehettek.

Ezt a képet az előzőkhöz képest más kategóriába sorolom. Ennek a lánynak a családja más fotók tanulsága szerint közelebbi ismeretségben volt P. Kassay Kelemennel, ezért a kép egy – a mi esetünkben közeli ismerősi – közösség szorosan integrált tagjainak bemutatását szolgálja.

A 15. és 16. képen ferences rendtagok csoportjait látjuk. Az első kép²⁶ szabadban készült, három szereplő egy padon ül, a negyedik mögöttük áll. Köztük jobb oldalon a padon ül P. Kassay Kelemen. A közepén ülő férfi civil ruhát visel, fehér inget, öltönyt, felső zsebéből fehér zsebkendő kandikál ki.²⁷ Beléje karol a bal oldalán ülő P. Kassay Kelemen. Mosolyogva ül, a ferences ruhája fölött itt is ott látjuk a skapulárét a nyakában. A kép bal oldalán ülő ferences nem a kamerába néz, mint a többiek, hanem a közepén ülő személyre, feléje fordulva, mintha egy beszélgetés közben kényképezték volna a jelenetet.

A 16. képen kilenc ferences szerzetes szabad ég alatt fényképezett csoportja látható, az ülő sor előtt a füre dőlve pedig két kisfiú. P. Kassay Kelemen az ülő sor jobb szélén látható. Mindkét kép egy szakmai közösség tagjainak összetartozását, integrációját jeleníti meg.

²⁶ 15. kép

²⁷ Idősebb kori fényképével való összehasonlítás alapján feltételezem, hogy a közepén látható, nem ferences ruhát viselő férfi a fiatal P. Godó Mihály (1913–1996) jezsuita szerzetes.

15. és 16. kép

Láthatjuk, hogy a fenti fényképek mind beállított felvételek, nem nagyon fotózták egymást valamilyen tevékenység közben, spontánul. Akárcsak a paraszti kultúrában, itt is a fényképezés többnyire valamilyen eseményhez kötődnek. Csak ritkán lehet azt sejteni, hogy maga a fényképezés az esemény, mint amilyen a munkaruhás idős férfival készült fotó. Egyetlen esetben tűnik spontánabbnak a felvétel: a 15. kép esetében lehet arra gyanakodni, hogy nem eleve azért ültek le arra a padra, hogy a fotót elkészítsék, hanem társalgás lehetett az összejövetelük elsődleges célja.

A beállítás sokat mond arról, hogy mit tekintettek fényképezéshez illő öltözetnek, testhelyzetnek, gesztusnak, arckifejezésnek. Ami az öltözetet illeti, a főszereplő, P. Kassay Kelemen mindig gondosan készült a fényképezésre: haja mindig rendben, öltözete mindig gondos, tiszta, vasalt, még akkor is, amikor nem a ferences felsőruhát viselte. Ami a többi szereplőt illeti: legtöbbször ők is az ünnepi ruházatukban szerepelnek, annak jeléül, hogy vagy egy ünnepi pillanatban készült a kép, vagy maga a fotózás lehetett elég kiemelkedő esemény ahhoz, hogy a legjobb ruhájukban jelenjenek meg. Ezalól ugyancsak az idős férfival készült kép a kivétel, aki a munkaruhájában állt P. Kassay Kelemen mellé. Talán nem véletlen, hogy ugyanazon az udvaron nem sokkal később egy további, egyfajta korrekciós fényképnek mondható felvétel is készült, amelyen az előbbi idős férfi az ünneplő ruhájában állt a kamera elé.

A testtartások, gesztusok is az előkészítettség jegyét mutatják. Az elsőáldozók ülő sorában mindenki hasonlóan ölébe tett kézzel ül, minden gyereknél ugyanaz a kéz ugyanabban a pozícióban. A rendtagok csoportképén nem egységes a kéztartás, de mindenik a helyzet ünneplőességének megfelelő: karba tett kéz, ölébe összekulcsolt kéz, térdre tett kéz. A gesztusok a szereplők közötti viszonyról is beszélnek. A 8. képen a két lány, bár egymás mellett ülnek, a két kívül ülő szülő felé hajlík, beléjük karol. Az anya és a mellette ülő lánya egymás kezét fogják, az apa melletti lány azonban csak karolja az apát, miközben az apa a kezét ökölébe fogva ölében tartja. A gesztusok szintjén is látható, hogy az apa-lánya viszony nem olyan közvetlen, mint az

anya-lánya viszony. Kissé felszabadultabb a testtartás és gesztusok szempontjából a 15. kép, amely esetében az a benyomásunk támad, hogy a négy férfi egy vidám és kötetlen baráti beszélgetést szakított meg és nézett a kamera felé. Kassai Kelemen a csoportképeken hol karba fonja a kezét, hol a térdére teszi. Időskori képén ökölbe szorítva nyugtatja a kezét a térdén. Minden mozdulata, gesztusa kimért, a kamera számára előkészített. Létezett tehát a képen szereplő személyek között egyfajta egyetértés azt illetően, hogy milyen ruházatban, milyen testtartással, az élet mely pillanataiban kell egy fényképezőgép elé állni.

A számba vett fényképek formális és kimerevített emlékdarabkák, hasonlóan a Historia Domusban szereplő bejegyzéshez. A bejegyzés nyilván utólagos, jóval P. Kassay Kelemen halála után készült, és csak azokat a jellemvonásait emeli ki, amelyeket a bejegyzés szerzője fontosnak tartott. Nem P. Kassay Kelemenről, az emberről szól, hanem róla, a példaképről. Klasszikus néprajzi módszerrel, interjúval kevés információ tárható fel róla, hiszen már kevesen élnek a faluban, akik ismerhették, és azok is gyerekként találkoztak vele. Ám ezek az információk egy egészen más képet tárnak elénk. Adatközlő mesélte, hogy iskolában szerepeltek a tiszteletére, énekeltek, és verset tanultak meg, de azt nem tudta megmondani, hogy milyen ünnepi alkalom lehetett. Az akkor megtanult versike néhány sorára azonban 2014-ben is emlékezett, és ebből a pár sorból ítélve a tanító által írt alkalmi verset adhattak elő. Mivel édesapja napszámban dolgozott a plébániának, néhány kis történetet is ismert az akkori hétköznapokból. Ezekben a történetecskében az ember kap főszerepet, aki a hétköznapi szegénységgel, az élelemhiánnyal, később betegséggel kellett hogy szembenézzen. A fényképek megadják azt a csodálatos lehetőséget nekünk, hogy pár pillanat erejéig belelássunk a rajtuk szereplő személyek életébe, ám azzal is számolnunk kell, hogy ezek a pillanatfelvételek a jövő számára készült konstrukciók.

A fentiekben arra próbáltam rámutatni, hogy mi olvasható ki pár fényképből és feljegyzésből, iratból arról a személyről, aki a kamerák elé állt. Láttuk, hogy változatosak azok a helyzetek, amelyekben P. Kassay Kelemen fényképeken szerepel, azaz fényképezte magát: kirándulás fiatalokkal; kirándulás rendtagokkal és ismerős férfiakkal; látogatás (közeli ismerősöknél); csoportképek tanítványokkal (kisebb és nagyobb csoportokkal); csoportképek elsődözőkkel; csoportképek rendtagokkal (kötöttebb és kötetlenebb hangulatban). Ám a fényképezést ennél többnek látom. P. Kassay Kelemen részben a kamera előtt, részben a kamera mögött állt. A fentiekben csak azokat a képeket vehettük sorra, amelyeken ő maga látható, ám nem kerülhető meg az utalás azokra a felvételekre, amelyeket ő maga készített.

Ezen túlmenően kimutatható az is, hogy a fényképezés mint gyakorlat nem állt meg a P. Kassay Kelemen személyénél. A fényképezőgép feltehetően az ő tulajdona volt, a gyűjtemény fotóinak nagy részét ő maga készítette. Tőle vehette át a fényképkészítés szokását a P. Kassay Kelemennél jóval fiatalabb P. Szabó Dömjén (1901–1998), aki ugyancsak Kaplonyban szolgált hosszú időn keresztül. Ő is megjelenik a gyűjtemény pár fotóján, és a saját ismerőseit, rokonait is fotózta, ezek a felvételek is a gyűjtemény részei. Ezek elemzése további tanulmány tárgyát képezi. És talán a következő generációt képviselő P. Gajdos Vince (1926–1986) is tőlük tanulhatta ezt a kulturális viselkedést, hiszen a kaplonyi Historia Domus lapjaira előszeretettel ragasztott fényképeket a beszámoló mellé.²⁸ Az említett ferencesek nem idegenkedtek tehát a

²⁸ Erről részletesebben lásd Szikszai Mária: *Szövegek, képek, kultúrák. Két tanulmány a szakrális művészet és a vallásos élet területéről*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely 2010. 83–90.

technikai újításoktól sem a 20. század elején, sem a második felében. Ez P. Kassay Kelemen esetében kiderült már a tejfeldolgozó üzem indításánál, és ez az attitűd köszön vissza a fényképezőgép használata során is. Ám nemcsak egyirányú volt ez a kamerahasználat, nemcsak a kamera mögött állt, hanem tudatosan odaállt a kamera elé is, mint aki pontosan tudta, hogy milyen nyomot hagy ezáltal maga után.

Photo Practices of a Community of Monks

Keywords: photo anthropology, anthropology of religion, Franciscan monks, P. Kassay Kelemen

The study presents the analysis of a series of photos that shows a Franciscan monk, Kassay P. Kelemen (1877-1954). The pictures were taken in the first half of the twentieth century. Sources of the analysis are contemporary written documents and biographical data. It is assumed that socialization, education, cultural background greatly affects how a picture is taken. Judging by the frequency of use of photographic cameras, we can say that the Franciscan monks have embraced technical innovation in photography. They have done a lot of photos, and not only from behind the camera. It is observed that they deliberately and repeatedly sat in front of it, so they could leave a conscious trace in documenting life.

Blos-Jáni Melinda

Emberek a felvevőgéppel 1945–1989 között. Amatőr filmkészítés a szocialista mindennapi életben

A 19. század végétől a fotográfia és a mozgóképek médiumai is lehetővé tették, hogy a hétköznapi ember rögzíthesse saját történetét, történeteit. A tanulmány a szocialista korszakban mozgóképet használó, domesztikáló emberről szól, médiagyakorlatainak jelentéseiről. A Haáz család filmezéssel kapcsolatos történetei olyan antropológiai perspektívát nyitnak meg, ahonnan az erdélyi médiatáj 1960-as és 1980-as években végbement változásai válnak láthatóvá. A családi közösségek által létrehozott, használt mozgóképek gyűjteményében olyan forrástípust fedeztem fel, amellyel a médiumokat alakító ember, és a használójukat formáló médiumokat történetiségében lehet vizsgálni.

Ha tágabb kontextusból tekintünk a családi filmezés domesztikálását kezdeményező egyén médiagyakorlataira, akkor mikrovilágok tárulhatnak fel, az amatőr filmezés különböző korszakait meghatározó lokális intézményekre lehet rálátásunk. Ezekben a családi életen kívülre vezető történetekben, kontextusokban egyrészt a családi filmes és a filmek beágyazódásának tágabb kereteit vélem felfedezni, a kutatás kiterjeszhetőségét demonstrálom, mikro- és makrostruktúrákat csatlakozok össze. Másrészt az egyedi esetek közegének kitágításával mindazok a lehetőségek, megszorítások sejlének fel, amelyek egy adott korban, egy adott helyen a filmezésre vállalkozó ember számára adottak voltak, cselekvéshorizontjukat alkották.

A mindennapi élet és a mozgóképek szimbiózisának történetei

Az amatőr filmezést értelmező társadalomtudományos munkákban sokáig magától értetődő volt a család, az otthon ritualizált gyakorlatként tematizálni azt, amit az emberek hétköznapiakon, magánéletükben a rendelkezésükre álló mozgóképes technológiával műveltek. Ezt a képet több kutatás is finomította, de valódi szemléletváltást az új médiakorszak paradigmája hozott. Eszerint az amatőr és professzionális kategóriák kontúrját leginkább egy lágy satírozás jelölheti, és a felhasználó generálta tartalmak korszakában a hétköznapi médiahasználatot sokféleségében, dinamikájában kell elképzelnünk. A családi film–privát film már nem jelent sem domináns gyakorlatot, sem metaforát. A kutatások azt sugallják, hogy a családi film (home movie) dominanciája (legalábbis annak diskurzusa) a celluloid alapú filmezés korszakával esett egybe¹, a videotechnológia adaptációját törésként észlelte a szakirodalom, de továbbra is az

Blos-Jáni Melinda (1980) – filmológus, PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Kolozsvár, blosmelinda@gmail.com

¹ David Buckingham–Rebekah Willett: *Video Cultures. Media Technology and Everyday Creativity*. Palgrave Macmillan 2009. 46.

otthon kontextusában, házi videózasként (home video) beszéltek róla. Az új média paradigmája jobban tudta láttatni a videókészítési gyakorlatok változatosságát, főként azokat, amelyek az otthon fizikai és társadalmi terén kívül jöttek létre (pl. fiatalok videókészítése, rajongói körök tevékenysége), és az újfajta nyilvánosságban újfajta közösségeket formáltak. A régi gyakorlatok és az új gyakorlatok közötti átmenettel, kontinuitással azonban már kevesebb kutatás foglalkozott.²

Az otthon terében felhalmozódó vizuális adatok funkcióit sokan megfogalmazták már a „régí médiumok” korszakában, eléggé összezsengő módon. Pierre Bourdieu eredetileg 1965-ben franciául publikált esszéjében a családi élet megünnepléseként³ és megörökítéseként ír a hétköznapi fotográfiáról,⁴ amely a közösség egységét erősíti meg: „a családi fotó az otthon kultuszának a rítusa, amelyben a család egyszerre szubjektumként és objektumként van jelen, mert kifejezi a család csoportjának magáról alkotott ünnepélyes képét [...] a fényképezés igénye annál intenzívebb, minél integráltabb a csoport”.⁵ Susan Sontag *A fényképezésről*⁶ és Roland Barthes *Világokamra*⁷ című elméleti munkáikban az identitásformálás eszközeként beszéltek a fotókról, amelynek legfőbb funkciói az autobiografikus emlékezet fenntartása, kommunikációs eszközként és emléktárgyként való használata. Boerdam–Martinius Halbwachsból kiindulva a kollektív emlékezetben betöltött szerepüket hangsúlyozzák, a fotók nézegetése olyan interakciós helyzet, amikor „a család tagjai megalkotják a múltbéli helyzetek társas definícióját”.⁸ A családi fotók és filmek kapcsán Richard Chalfen a bizonyítékstátuszt és az emlékeztető funkciót emeli ki, ami szerinte a kulturális hovatartozás (cultural membership) kinyilatkoztatásához szükséges.⁹ Ezt a gondolatot visszahangozza Roger Odin nézete is, miszerint a családi képek a családi intézményt, a család koherenciáját erősítik meg.¹⁰ A médiadomesztikáció kutatóit is az érdekli, hogy a kommunikációs technológiák hogyan erősítik meg a család egységét térben és időben.¹¹ Míg Zimmermann¹² a családi film funkciói mögött a tágabb társadalom ideológiáinak

² Eddig a David Buckingham vezette londoni kutatócsoport *Camcorder Cultures: Media Technologies and Everyday Creativity* című kutatásáról és publikációjáról szereztem tudomást. A kutatás leírása a következő weboldalon érhető el: <http://www.childrenyouthandmedia.org/cscym/index.php/research/68-research-projects-completed/95-camcorder-cultures>. José van Dijck elméleti munkássága szintén a régi és új médiumok kapcsolatát, változó funkcióit tematizálja, azonban empirikus adatokra nem hivatkozik. Vö. José van Dijck: *Mediated Memories in the Digital Age* (Cultural Memory in the Present Series). Stanford University Press, 2007.

³ Az ünnep fogalmát Durkheimre hivatkozva használja, aki szerint az ünnepek a csoport revitalizációjának és megújításának szerepét töltik be. A fénykép olyan alkalmakhoz kötődik, amikor a csoport egységét rituálisan kinyilatkoztatják. Lásd erről Pierre Bourdieu: *The Cult of Unity and Cultivated Differences*. = Uő: *Photography: A Middle-brow Art*. Polity Press, Cambridge 1990 [1965]. 20–21.

⁴ A privát fotó szakirodalmának privát filmre is érvényes állításait David Buckingham gyűjtötte össze (lásd Buckingham: *i.m.* 28–32.).

⁵ Bourdieu: *i.m.* 19.

⁶ Susan Sontag: *A fényképezésről*. Bp. 1999. [1977].

⁷ Roland Barthes: *Világokamra*. Bp. 2000. [1980].

⁸ Jaap Boerdam–Warna Oosterbaan Martinius: *Családi fényképek szociológiai megközelítésben*. = *Családi album. Vizuális antropológiai szöveggyűjtemény* 1. Szerk. R. Nagy József. Miskolc 2000. [1980]. 173.

⁹ Richard Chalfen: *Snapshot Versions of Life*. Bowling Green State University Popular Press 1987 131–142.

¹⁰ Roger Odin: *Le film de famille dans l'institution familiale*. = *Le film de famille. Usage privé, usage public*. Roger Odin ed. Paris 1995. 27–41.

¹¹ Roger Silverstone–Eric Hirsch–David Morley: *Listening to a Long Conversation: an Ethnographic Approach to the Study of Information and Communication Technologies in the Home*. Cultural Studies V(1991). 2. 208.

¹² Patricia Zimmermann: *Reel Families. A Social History of Amateur Film*. Bloomington and Indianapolis 1995.

hatását is észleli, James Moran¹³ a családi film habitusához rendeli ugyanezeket. A magyar és a román családkutatásban is van arra példa, hogy a privát fotókat és filmeket a családi életmódot összegző, sűrítő forrásként hasznosítják.¹⁴

Miközben a tudományos paradigmák, a technológiák, a családi közösségek folyamatosan változtak, úgy tűnt, hogy a családi vizuális produktumok funkcióit „leírták”, vagyis megtalálták az *archetipikus funkcióit*¹⁵, az ettől eltérő gyakorlatok csupán az archetipus variációinak tekintendők. Bourdieu megállapításait a Boerdam–Martinius-szerzőpáros gondolta át valamilyest: szerintük az 1980-as évek fotóira már nem illik az ünnepélyes jelző, a képek inkább informális eseményeket ábrázolnak, amelyek csak látszólag részei a napi rutinnak: „csak ezeknek a pillanatoknak a kiválasztása, egy bizonyos típus túltreprezentáltsága és egy másik hiánya teszi ezt több szempontból jelentőssé.”¹⁶

Az 1990-es években Giuliana Bruno, a posztmodern kor kritikus megállapította, hogy a múltat képek gyűjteményeként képzeljük el,¹⁷ hogy a fényképeket az emlékezés modelljeként konceptualizáljuk a hétköznapi életben, mára a fotónak ez a megítélése megváltozott. Az új médiakorszak szellemében fogant már olyan elméleti írás, amelyik a családi fotó/film archetipikus funkcióinak eltolódását vizsgálta: José van Dijck szerint a privát fotók már nem rendelődnek alá az emlékezés aktusának, és fokozatosan felerősödött a kommunikatív és élményszerű (experiential) használatuk, az identitás alakításában betöltött szerepük. A két korszak összekapcsolására a José van Dijck által leírt *mediált emlékezet* fogalma ad lehetőséget. A metaforikusan tartályként emlegetett emlékezet és médium fogalmát kapcsolja össze a szerző annak érdekében, hogy személyes gyűjtemények és a kollektív tudat összefüggéseit, valamint az emlékezet és a médiumok kölcsönös meghatározottságát leírhasse.¹⁸ „Hogyan alakítják médiumaink azt, ahogyan emlékezünk és fordítva? Hogyan befolyásolja az emlékezés a médiumok használatát?” – Dijck szerint nem az emlékezet mediációja történik meg, hiszen az emlékezet és a médiumok megváltoztatják egymást, egyenrangúak, ezért ő a mediált emlékezet fogalma mellett érvel, amely jobban leképezi az „én” és mások, a privát és nyilvános, múlt és jövő közötti dinamikus viszonyt.¹⁹

A két korszak retorikája között nemcsak töréspontokat, hanem egy korszakokon átívelő gondolatot is felfedezni vélek: Susan Sontag a funkcionális megközelítésen túl, a fotográfia közönségessé válását nem demokratizációként értelmezte, hanem a család védekezési eszközeként a világ töredezettségének, a bizonytalanságnak a tapasztalatával szemben. Hasonló gondolattal találkoztam több ízben is a privát, illetve családi filmek jelenkori archiválásának apropóján: a gyűjtést, az adatfelhalmozás gesztusát az identitás krízisének egyfajta lecsapódásaként értelmezték.²⁰ Tehát a különböző szerzők a társadalomtörténeten belül a világ tapasztalatának

¹³ James Moran: *There's No Place Like Home Video*. University of Minnesota Press 2002.

¹⁴ Lásd Őrsi Julianna: *Festmények, fényképek, filmek a családi emlékezés szolgálatában – a családtörténeti kutatások vizuális forrásai*. = Uő (szerk.): *Családok, familiák, nemzetségek. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban*. Túrkeve 2003 109–118; Rodica Colta: *Nunți și albume de familie*. Arad 2011.

¹⁵ Bourdieu: *i.m.* 35.

¹⁶ Boerdam–Martinius: *i.m.* 164.

¹⁷ Giuliana Bruno: *Ramble City: Postmodernism and Blade Runner. = Alien Zone*. Annette Kuhn ed. New York 1990. 183–195.

¹⁸ Van Dijck: *i.m.* 1–7.

¹⁹ Uo. 16.

²⁰ Lásd Zimmermann *i.m.*; Martina Roepke: *Privat-Vorstellung: Heimkino in Deutschland vor 1945*. Hildesheim 2007.

és az identitás válságának a „nagy” folyamatait villantják fel, illetve az archetipikusnak tartott funkciók, a habitusok korszakváltását észlelik. Egy etnográfiai kutatás ezeket a hosszú időtartamú struktúrákat az esemény- és egyénközpontú történetek felől közelítheti meg. Az interjúk, a filmek alapján képet alkothatunk arról, hogy a „nagy” folyamatok hogyan „öltenek testet”. A családi film gyakorlatának a vizsgálatával az egyén(ek) ideje és a család mint társadalmi csoport ideje konstruálható meg, ilyenként a különböző gyakorlatok rekonstrukciójából összeálló mozgóképtörténet a mikrotörténelem szemléletéhez áll közel.

A mikrovilágok (életvilágok) kutatásának érvényességi körét Gyáni Gábor²¹ tematizálja, aki a mindennapi élet kutatásának sarkalatos problémájaként észleli a mikro- és a makrostruktúrák összekapcsolását különböző történeti diszciplínákban. Arra a minduntalan visszatérő ismeretelméleti kérdésre, hogy „mit reprezentál a sokszínűségében megragadott helyi és egyedi”²² a tanulmány témájából adódóan nekem is reflektálnom kell. Az interjúzás etnográfiai módszere implikálja a szubjektív módon megkonstruált életvilágban való hitet, és ez a forráselőállítás egyfajta fenomenológiai-tudásszociológiai hagyományba illeszkedik. Ezért az interjúk, privát filmek révén létrehozott ismeretanyagot elsősorban a helyi és az egyedi feltárásának tekintem, amely közvetíteni tud az életvilágok, a mindennapok, a „nagyobb folyamatok” felé. Amikor az egyedi események kontextusát kutattam, leginkább azzal a megismerő tevékenységgel azonosultam, amit Gyáni Gábor a következőképpen jellemezett: „a történész valójában egy személyesen soha végig nem járt vonatutazást próbál megismételni annak összes váltoíval és kitérőinek a teljes bepasztázásával.”²³

A hangsúly itt egyetlen család gyakorlatán, annak mindennapi életbe való beágyazottságán lesz. Azt vizsgálom, hogy a filmezés technológiái hogyan épültek be egy adott korszakban a közösség életterébe (fizikai és metaforikus értelemben egyaránt), és hogyan strukturálták azt. Milyen identitással ruházták fel médiumaikat, milyen médiagyakorlatok jellemezték a családi mindennapokat a társadalomtörténet egy bizonyos korszakában? A családi filmek hogyan kapcsolótk össze egyéneket a készítés, a nézés és a tárolás mozzanatában?

Úgy vélem, hogy ez a megközelítés a hétköznapi (médiá)történet alulnézetét fedheti fel. A különböző történetek révén a mozgókép és a mindennapi élet, az életút szimbiózisának történeti változata sejkil fel. Ugyanakkor egyetlen esetet nem tarthatunk egy adott korszak tipikus példájának, tekintettel kell lenni az eset egyediségére is. A kiválasztott példát leginkább más, kortárs gyakorlatok metaforájának tekintem, mintsem prototípusának, amelyeket a konkrét helyzetekhez kötődő egyéni *taktikák*, a magánélet történelmi időbe ágyazottsága (1945–1989) és a helyszín, a település (Marosvásárhely) történetei, mindennapjai, is alakítottak.

A családi videózás jellegzetességeit boncolgató James Moran²⁴ szerint a filmezés domesztikált módozatának történetét egy folyamatosan változó médiatájban kell elképzelnünk. Egy olyan médiatörténet tervét jelenti ez, amelynek tagolódását nemcsak a technológiai változások üteme szabja meg, hanem a habitusai, társadalmi és kulturális beágyazottsága is. Tehát leegyszerűsítő volna egy olyan szemlélet, amelyik a magánélet színterein felbukkanó technológiai apparátusokat a médiagyakorlatok korszakolására használná fel: pl. családi film, családi videó, családi digitális médiumok. Hiszen a habitusok történetének hullámmzása más ritmusokat

²¹ Gyáni Gábor: *A mindennapi élet mint kutatási probléma*. Aetas XII(1997). 1. 151–161.

²² Uo. 152.

²³ Uo. 154.

²⁴ Moran: *i.m.* 97.

is felvesz: a családi események, a mindennapi élet, a lokális történések, a társadalmi elvárások, más médiumok is formáló erővel bírnak. A filmekből és az interjúk szövegéből kiderülhet, hogy az adott korban, helyszínen milyen hatások, milyen tényezők alakították a családi filmet. Ez a fajta korszakalkotás nem a kontúrok megrajzolására törekszik, inkább a satírozáshoz hasonlítható.

A mozgókép technológiája mint a valóság része

Hogyan alakítja a médium az egyén életét vagy a társadalmat? Úgy gondolom, az ilyen kérdésfelvetésnek figyelembe kell vennie azt, hogy a médium nemcsak képeket és más médiumokat közvetít, hanem a valóság részeként képes közvetíteni bizonyos normákat és döntéseket, amelyeket más emberek rögzítettek, írtak bele az anyagukba. A médiumok egyben tárgyak és megszilárdult emberi viszonyok, vagyis emberi viszonyokat is közvetítenek, ahogyan azt a tudásszociológusok sugallják.²⁵ A családi filmek kutatása, elképzeléseim szerint, az emberi kapcsolatok történetét fedheti fel.

A családi/privát film per definitionem elkülönül a moziként intézményesült mozgóképhasználati módtól, ekként az otthon terének része és alakítója. Hogyha arra vagyunk kíváncsiak, hogy a mozgóképnek milyen jelentései alakultak ki az otthon terében, valóságában, akkor tárgyak, technológiák domesztikációja is releváns lehet. Míg a szociális reprezentáció azt vizsgálja, hogy bizonyos fogalmaknak milyen hétköznapi változata alakul ki, tehát inkább „elmélet”, ehhez képest a médiadomesztikáció kutatói azt vizsgálják, hogy a különböző információs és kommunikációs technológiák hogyan épülnek be háztartásokba: a családtagok milyen megfontolásból választanak ki egy technológiát, annak funkcióit hogyan hangolják rá a mindennapi környezetükre, szokásaikra, és ezáltal milyen hatalmi struktúrák, feladatmegoszlások, rítusok alakulnak ki. „A domesztikáció a gyakorlat. Az emberi hozzájárulásról szól [a technológiai determinizmussal szemben]. Erőfeszítést és kultúrát igényel, és semmit sem hagy érintetlenül.”²⁶ A domesztikáció tehát egy olyan folyamat, amelyben az ember és a technológia találkozik, ezzel együtt több „dolog” is az otthon részévé válik: gépek, elképzelések, értékek és információk. A domesztikáció elmélete a társadalom makro- és mikroszintjeit²⁷ köti össze. A domesztikációnak két taktikáját különböztetik meg: a háztartás keretén belül *tárgyasul* (objectification) a technológia, a tárgypopuláció részévé válik, teret nyer. Ugyanakkor *beépül* (incorporation) az emberi kapcsolatok hálójába, a családi élet időbeli dimenziójába.²⁸ Tehát az elsajátítás során a

²⁵ A tárgyi univerzumhoz való viszonyulásunk a társas viselkedés egyik formája, ami az egyének identitását ugyanúgy befolyásolja, akárcsak a családhoz vagy közösséghez való tartozás – állítja Karin Knorr Cetina Bruno Latourra hivatkozva: „amellett érvelnék, hogy ezeket a tárgyi világokat be kell foglalnunk a társadalmiság és a társadalmi viszonyok kibővített fogalmába.” Vö. Karin Knorr Cetina: *Sociality with Objects. Social Relations in Postsocial Knowledge Societies*. Theory, Culture & Society XIV(1997). 4. 9. Javaslata szerint a tárgyakat nem mint eszközöket vagy szimbólumokat kell felfognunk, amelyeket a társadalom tagjai használnak, birtokolnak, cserélnek stb., hanem olyan elemeknek, amelyek bizonyos fokig ugyanúgy részei a társadalomnak, mint a humán cselekvők (aktorok).

²⁶ Roger Silverstone: *Domesticating Domestication. Reflections on the Life of a Concept*. = *Domestication of Media and Technology*. T. Berker–M. Hartmann–Y. Punie–Katie Ward eds. New York 2006. 231.

²⁷ Roger Silverstone szerint a makrostruktúrák a domesztikáció során mobilizálják a háztartásokban élők anyagi forrásait, képességeit, kulturális értékeit és társadalmi kompetenciáit. Uő: *i.m.* 233.

²⁸ Uo. 234–235.

technológia jelentése artikulálódik, és az otthon anyagi és szimbolikus része lesz.²⁹ A kommunikációs technológiák esetén az artikulációk megsokszorozódnak, hiszen a mediáció aktusával is számolni kell, ami ismét a privát és nyilvános szférák közt teremthet kapcsolatot. A példák a rádiótól a számítógépek, a mobil technológiák világáig terjednek, azonban ez a megközelítés mégiscsak a felszereltségre fókuszál: elutasítja a technológia determinisztikus hatásait, azonban a tartalommal, a produktumokkal nem foglalkozik.

A domesztikáció elmélete abból indul ki, hogy a technológiák „megszelídítése” egyeztetések sorát jelenti: technikai, kulturális, gazdasági, társadalmi. Arra is utalnak, hogy a használatnak genealógiája van, az új eszközök már meglévő családi vagy professzionális gyakorlatokba, rutinokba ágyazódnak be. Úgy gondolom, hogy a domesztikáció fogalma segítségemre lehet abban, hogy a családi filmeknek a kontextusához közelebb kerülhessünk, és a használatáról, a mindennapi rutinokról, a beágyazottságáról beszélhessünk (igaz, hogy csak a tárgyi-technológiai aspektusai felől) a családok mikroközösségének szintjén. Milyen valóságokhoz, médiagyakorlatokhoz idomítják a mozgókép technológiáit? Hogyan módosulnak a kulturálisán rögzült (mediális) viselkedések? Hogyan fedeznek fel egy technológiát, mi vezérli kíváncsiságukat? A hozzáférésnek, a beszerzésnek milyen történetei vannak? Hogyan válik személyessé vagy családivá egy eszköz? Milyen médiumveltséggel rendelkeznek? A mozgókép változó technológiái hogyan alakították a médium privát használatát, fogalmát?

A Haáz család története

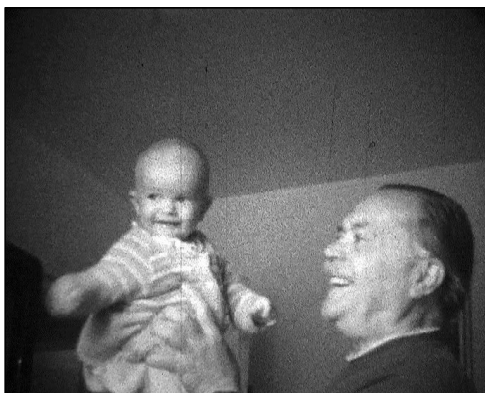
A családi filmgyűjtemények a család három generációját kapcsolják össze. Habár a különböző generációk által készített filmek nem állnak össze egyetlen gyűjteménnyé, a kutatás során fűztem össze őket, mégis a különböző generációk médiagyakorlati rokoníthatók egymással.

Az első generáció tagjai rövid ideig kerültek kapcsolatba a filmezéssel, de történetük mégis releváns lehet. Haáz Ferenc Rezső fia, id. Haáz Sándor³⁰ (1912) Székelyudvarhelyen született, ahol a Római Katolikus Főgimnáziumban tanult. Majd képzőművészeti tanulmányokat folytatott Kolozsváron és Budapesten, ahol rajztanári diplomát szerzett. Még egyetemista korában bekapcsolódott a falukutatásba, s megismerkedett az Országos Magyar Bokréta Szövetségen keresztül a néptáncmozgalommal. A második világháború kitörése után visszatért Erdélybe, és tanár lett (Székelyudvarhelyen, Korondon és Székelykeresztúron). A második világháborút követően vette feleségül Benczédi Juditot, barátjának, Benczédi Sándornak a lánytestvérét, házasságukból négy gyerek született: Ferenc (1951), Sándor (1955), Katalin (1957) és Judit (1961).

Id. Haáz Sándor (*I. kép*) a tanárkodás mellett néptáncsoportok verbuválásával és irányításával foglalkozott Udvarhely környékén, Kecseten táncegyüttest alapított. Eredményes táncmozgalom-szervezőként került Marosvásárhelyre, előbb tánc-szakirányítóként, majd 1956-ban rábízták az alakuló Állami Székely Népi Együttes tánckarának a kialakítását, vezetésével az együttes már 1957-ben színre lépett. Táncmesterként, koreográfusként

²⁹ A domesztikációkutatásokról beszámoló 2006-os kötetben több szerző is reflektál arra, hogy a háztartások, otthonok, családok már nem rendelkeznek szilárd körvonalakkal, a kint és a bent egyre nehezebben különíthető el. Ezáltal a (metaforikussága miatt is problematikus) domesztikáció fogalma válságba kerül. Uo. 240–243.

³⁰ Id. Haáz Sándor életrajzát a *Romániai magyar irodalmi lexikon* 2. kötetében megjelent szócikk is részletezi. Vö. Balogh Edgár (szerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon II.* Buk. 1991. 96–97.

1. kép. Id. Haáz Sándor unokájával 1980-as évek elején készült családi filmben

gyűjtőutakon is részt vett, ahol az együttes tulajdonában levő filmezőgépet is használta a táncok rögzítésére. A táncmozgalom aktivistájaként 1962-ig dolgozhatott, térdporcbetegsége miatt 1964-től rajztanárként dolgozott tovább marosvásárhelyi iskolákban. 1975-ben nyugdíjba vonult, ezt követően népművészeti, a táncmozgalommal kapcsolatos dolgozatokat jelentetett meg,³¹ életművéért több kitüntetést is kapott. Állami alkalmazottként szűkös anyagi körülmények között élt, de igyekezett megőrizni polgári származásának ízlését, életmódját. Ilyen volt például a népies elemekkel ötvözött polgári lakáskultúra, amely utódaira is hatással volt. 2007-ben, 95 éves korában hunyt el.

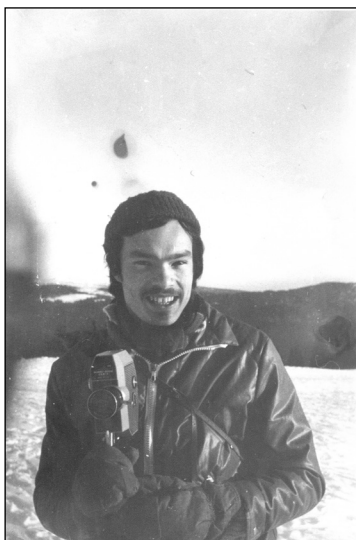
A második generáció tagjai a szocialista rendszer kiépülésének a kezdetén születtek, életpályájuk eltér egymástól, ez főként a fennálló hatalmi rendhez való viszonyulásukban érhető tetten. Kettő a rendszerrel való együttélést választották: Sándor³² zenetanár és gyerekkórus (szentgyházi Gyermekfilharmónia) szervező lett, Székelyudvarhelyen él, míg Judit továbbra is Marosvásárhelyen él családjával, mérnökként dolgozik. Ferenc iparművészeti képzettségű mérnök, aki 1979-ben Magyarországra vándorolt ki, Katalin építész lett, 1987-ben szökött ki külföldre, több országban is lakott, végül Németországban telepedett le. A négy testvér közül hárman kerültek kapcsolatba a filmezéssel életpályájuk során: Sándor, Ferenc és Katalin. A következőkben ifj. Haáz Sándor filmkészítéséről lesz szó, ugyanis ő a szocialista Romániában vált amatőr filmessé (2. kép).

A család harmadik generációjához 12 személy tartozik, ők a második generáció által választott befogadó országban születtek és szocializálódtak. Az amatőr filmezéssel ők is kapcsolatba kerültek az 1990-es években, mivel ez egy másik társadalomtörténeti és médiatörténeti korszak, bemutatására itt nem kerülhet sor.

A család, második generációjának térbeli szétszórtsága ellenére, továbbra is nagycsaládként működik. A rokonság tagjai a jelentős másik szerepét játsszák, akik a valóságot, a mindennapi élet eseményeit megerősítik. Ez a „nagycsalád” szerkezetének megerősödését vonja maga után,

³¹ Uo. 96.

³² Életútjáról számos helyen beszámol: http://www.fili.ro/index.php?menu_id=199, wikipédia szócikk van róla: http://hu.wikipedia.org/wiki/Ha%C3%A1z_S%C3%A1ndor_%28karnagy%29.

2. kép. Ifj. Haáz Sándor Super8-as kamerái egyikével 1981 telén

amelynek elsődleges funkciója a magánélet nyilvánossá válása az intimitás keretei között.³³ Ebből kifolyólag a család külön is közösséget alkot, szociokulturális csoportként is meghatározható, mivel rendelkezik bizonyos koherenciával környezetéhez képest. A családi kohéziót találkozókkal tartják fent, valamint az új médiakorszak kommunikációs felületeinek a használatával.

A Haáz család médiagyakorlatainak története

A Haáz családban a filmezésnél jóval nagyobb hagyománya van a rajzolásnak. Id. Haáz Sándor apja, Haáz Rezső nemcsak szakmai célból rajzolt (rajztanár, néprajzi illusztrációk), hanem családtagjai megörökítésére is ezt a médiumot kedvelte, a családi fényképeket barátja, id. Kováts István készítette számára. A rajzok, festmények viszont fényképek alapján készültek el, amint azt a Kováts fényképészetről megjelent kiállításkatalógusból is megtudhatjuk.³⁴ Id. Haáz Sándor inkább a fénykép médiumát használta magánélete dokumentálására. Képeit albumokba rendszerezte, dátummal, szöveggel látta el őket. Az albumban levő képeket részletekbe menően fel tudta idézni. Idős korában gyengén látóként is megkérte családtagjait, hogy lapozzák fel a fényképalbumokat, majd néhány ismertetőjel alapján felidézte a képet és történetét. 1975-ös

³³ Habermas szerint a polgári típusú patriarchális család lényegében a kapitalista módon működő családi tulajdonon nyugodott. „Abban az arányban, ahogy a család mentesült gazdasági feladatai alól, úgy vesztette el ezt kiegészítően a személyes bensőséggé válás erejét is.” A magánélet és a közélet különválnak, nő a családon kívüli szocializáció. Emiatt a családon belüli tekintélystruktúra megbomlik, és a kiscsaládi forma lesz jellemző, vagyis a nukleáris családi háztartás. Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Bp. 1999. 230–239. Ezt a jelenséget a szociológiában nuklearizálódási tendenciaként tartják számon.

³⁴ Fogarasi Klára: *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen. A Kováts-napfényműterem száz éve*. Bp. 2007. 47–48.

nyugdíjba vonulását követően naplót vezetett 2002-ig, évente egy füzetnyit írt. Kezdetben csak a költségek számontartását szolgálta, de fokozatosan bővültek a bejegyzések, unokáiról, családtagjairól, eseményekről is kerültek be feljegyzések.

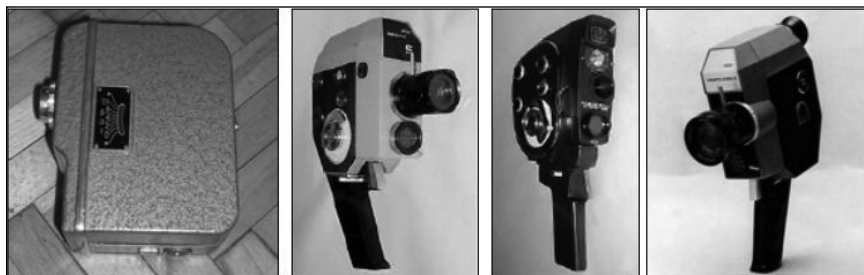
Táncukatatóként kezdett intenzívebben fényképezni az 1960-as években, ekkor vált munkaeszközzé a filmfelvevőgép is, amelyet 1962-ig, az állami táncegyüttes koreográfusaként használhatott. Fia visszaemlékezései³⁵ szerint többféle filmezőgépet is használt: „ismertük ezt a szót, hogy filmfelvevőgép, láttunk is ilyen orosz típusú, rugóra járó, tehát felhúzható 16-os filmfelvevőt. Majd kapott 2x8-ast is. Úgy emlékszem, hogy normál 8-as volt az első fordítós-filmes gép, ami természetesen orosz gyártmányú volt, és szintén orosz filmek, és a 60-as évek elején ezzel filmezgetett, amíg a táncegyüttesnél volt.” (ifj. Haáz Sándor, a továbbiakban ifj. H.S.) A táncegyüttesnek készített felvételeket 64 kocka/másodperces sebességgel készítették a lassított lejátszás, a tánclépések tanulmányozhatósága végett. Az egykori tánc-koreográfus a filmezőgép technológiájában nem lehetett túl jártas, ugyanis a gyerekeiről készített felvételt nem a standard sebességbeállításal készítette el: „elfelejtette átállítani a felvevőgépet. Ugye, táncszakértőként táncmozdulatokat kellett filmezzen, és akkor 64 kockás/mp sebességgel filmezett, miközben 16-20 kocka/mp kellett volna. Úgynevezett lassított felvételeket csinált, úgyhogy bődületesen nagy filmanyagot elpocsékolta arra, hogy ott üldögélünk, nézünk és vigyorgunk a kamerába.” (ifj. H.S.) Feltehetően egy táncfilmből megmaradt normál 8-as nyersanyagra rögzítette a családi jelenetet,³⁶ a nyári munkaszabadság ideje alatt, amikor a felszerelésre az intézmény nem tartott igényt. A családi felvétel elkészültét valószínűsíthetően titkolni kellett az intézmény elől, mert a felvételt több éven át nem hívták elő, nem kerülhettek a táncdokumentumokkal egy állami laboratóriumba.

A filmezés mint cselekvés a következő generáció életében jelenik meg hangsúlyosabban. A négy különböző helyen letelepedő testvér története már csak azért is érdekes lehet, mert ezáltal a filmezési gyakorlatokról nemcsak mint önkéntes gesztusokról kaphatunk képet, amint az a családi élettér részét képezi, hanem arról is, hogy a filmezés habitusát milyen társadalmi, ideológiai kontextusok befolyásolhatják, hogy az egyén élettere milyen médiatájak részévé válik. Arról van szó, hogy amint a mozgóképes technológiák, a médiumok a valóság részévé válnak, az egyén valósága is megváltozik. A médiatájaknak akarva-akaratlanul részeseivé válunk, és implicit módon azokkal az ideológiákkal is szembesülünk, amelyek a világ elrendeződését, a reprezentációk intézményét elérhetővé teszik számunkra vagy éppenséggel kirekesztenek belőle. Az történt ugyanis, hogy a testvérek közül Sándor (1955) az 1970-es évek Marosvásárhelyén találkozott a 8-as és super8-as filmezéssel, Ferenc (1951) apja és testvére példáját követve az 1980-as évekbeli Budapesten vállalkozott a filmezésre hasonló technológiákat használva, míg Katalin (1957) pedig az 1990-es években Svédországban, majd Németországban szerzett be videokamerát. Amíg a filmezés technológiája a nyugati országokban könnyen elérhető volt, és a családi filmezés a valóság

³⁵ Az ifj. Haáz Sándorral készített interjú szerkesztett változatát a *Filmtett* tette közzé: <http://www.filmtett.ro/cikk/3117/interju-haaz-sandorral>

³⁶ Jelenleg id. Haáz Sándor egyetlen filmfelvétele nincs lejátszható állapotban, digitalizálása nem történt meg. A hozzátartozók szerint a felvétel egy családi jelenetet tartalmaz, amelynek szereplői gyerekek, a helyszín pedig az anyai nagyszülők házában az udvara: „üldögélünk Tarcsafalván és édesanyám Jutkát eteti, – Jutka akkor fél éves volt –, eteti mézes kenyérral. Ferkóval üldögélünk az eperfa alatt, és egy ilyen botot szorongatva nézünk belé a kamerába. Kati valamiért megszidódik és elsíri magát. Aztán nekifutunk és ugrálunk át a ganyégödör fölött. Aztán egy hosszú létrán hármunkat húznak, s mi integetünk a létráról.” (ifj. H.S.)

3. kép. Ifj. Haáz Sándor által használt normál 8-as és Super 8-as kamerák

részévé vált, addig Marosvásárhelyen az 1970-es években és Budapesten az 1980-as években az egyén szocializációján és taktikázásán is múlt, hogy ki filmezett és ki nem.

Ifj. Haáz Sándor filmezési gyakorlatának előzményeként a fotózást említette: „azt hiszem, mindenkinél a filmezés fényképezéssel kezdődött, s nálam is úgy.” Első fényképezőgépét 1968-ban, egy külföldi kirándulás alkalmával kapta kanadai nagynénjétől, de apja Smena gépével is fotózhatott. A 14 éves amatőr fényképész végül hobbija és szülei ismeretségi köre révén bekerült a művészeti iskola rajz szakos tanulóinak meghirdetett rajzfilm-csoportba, amit a Pionírok Házában Schnedarek Ervin vezetett. 1969 és 1974 között volt a rajzfilm-szakosztály tagja, ahol mozgásfázisok sorozatából készített animációs filmeket, amelyekkel versenyeken vett részt, és díjakat is nyert.

Az amatőr filmkészítés mellett mégsem a pionírklub tevékenysége kötelezte el, hanem egy másik esemény: 1971-ben Schnedarek Ervin segítségével előhívatta az apja által 10 évvel korábban készített felvételt: „1971-ben megtörtént az a csoda, ami engem hosszú évekre elkötelezett a mozgófilm mellett és Ervin bácsi mellett. Hiszen ha ő nincs, hogyha benne nincsen meg ez az empátia a gyermek elképzeléseink iránt, akkor lehet, hogy ez a film odalett volna, vagy kidobódott volna a költözések során.” (ifj. H.S.) A vetítés sikerén felbuzdulva saját vetítőgépet is beszerezett. 1971 májusában, 16 évesen gyűjtött pénzből vásárolta meg első filmezőgépét, a szovjet gyártmányú Sport1-et, amely 8 mm-es filmmel működött, 1975-ig ezt használta. A filmfelvevőgépeket Schnedarek Ervin közvetítésével jobb kapacitásúakra cserélte le, 1987-ig összesen három gépet vásárolt, és egyet ajándékba kapott (3. kép).

Az 1970-es évek elején a nyersanyag beszerzése szintén körülményes volt: kanadai rokonától kapta ajándékba (1971-ben) és külföldi utazások alkalmával szerezte be a tekercseket (1973-ban és 1977-ben). A saját készítésű felvételeket és a vásárolt rajzfilmeket (pl. *A világ teremtése*, 1958, r. Jean Effel) otthonában és az osztályközösségben vetítette. Az amatőr technológiával tehát az animációs film műfaja vált elérhetővé, a közös filmnézés, a vetítései alkalmak a tévézést is helyettesítették: „akkor a tévé, az minimális volt, és más megoldás nem volt”. (ifj. H.S.) Amatőr felvételeit Schnedarek Ervin segítségével hívatta elő.

1978-ban ifj. Haáz Sándort a Hargita megyei Szentegyházásfaluba nevezték ki zenetanárként. Egy ideig kétlaki életmódot folytatott Marosvásárhely és Szentegyházásfalu között. A filmezést nem hagyta abba, hanem saját előhívó-felszerelést szerzett be (dokumentálta a falu életét, a gyermekkórust és gyarapodó családját, 4–7. kép). A filmkészítés mellett továbbra is folyamatosan fényképezett. 1987-től videolejátszója lett, amely a kitelepedő lánytestvérétől maradt rá. A filmkészítés iránti attitűdje megváltozott, és az 1990-es években a televíziózás

4. kép. Ifj. Haáz Sándor a Kolozsváron fellépő Gyermekfilharmóniát filmezi 1983-ban, miután díjat nyertek a *Megéneklünk, Románia!* fesztiválon

5. kép. Máréfalvi esküvőn (Mihálykó Feri) készült felvételek, 1985-ből. A lánykikérés mozzanata, esküvői vers felolvasása

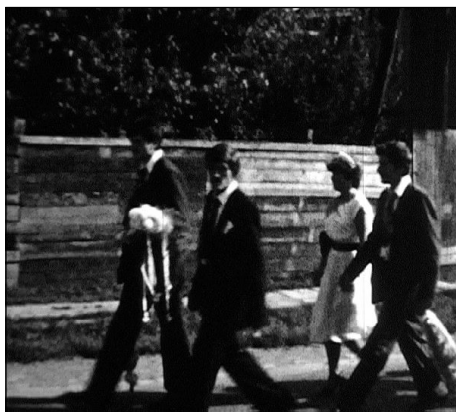
térhódításával a közösségi vetítések vonzereje is megkopott: „Hirtelen neveltségessé váltak a filmszalagjaim, bár korábban nagyon sok örömöm volt benne. Ma már egy vetítógéppel könnyű megindulni, a mai világban egyet csettintesz, s a levegőben látod a képeket. Most nem érdemes, hogy én egy kamerát lógassak magammal. Mindenki fényképez, mindenki filmez, mindent elöntött a média. A videó megette a mozgó filmet.” (ifj. H.S.) Az 1990-es években hagyta abba a mozgóképkészítést, ma már inkább csak összegyűjti és tárolja a munkásságával kapcsolatos felvételeket.

A második generációs Haáz Sándor filmezési habitusát tehát nemcsak a család intézménye alakította, hanem erőteljes hatása volt a korabeli filmkluboknak, amatőr filmes fórumoknak is. Azonban filmezési habitusa nem merült ki a klubtevékenységekben, a technológia használatát ráhangolta mindennapi életére: családjára, osztálytársaira, később munkájára is. Az ő esetében a médium domesztikációjában 1989 decemberéig a filmklub és a Schnedarek Ervinnel való baráti viszony játszott meghatározó szerepet. Ifj. Haáz Sándor a mozgókép médiuma iránti attitűdje ezeket a kontextusokat, emberi viszonyokat is magában foglalja, amelyek közvetítésével a család életébe, az osztályközösség terébe is bekerültek. A következőkben a Schnedarek Ervin által vezetett marosvásárhelyi pionirklubot és szakszervezeti filmklubot mutatom be, és annak szerepét a filmezés iránt érdeklődő ember életében.

Schnedarek Ervin, a marosvásárhelyi amatőr filmezés intézménye

Schnedarek Ervin³⁷ életpályája a professzionalizálódó autodidakta filmes történetét rajzolja ki. 1920-ban született egy nyolcgyerekes család legkisebb gyermekeként. Fiútestvérei vezették rá a fotótechnika, a mechanika és az elektrotechnika szeretetére. A második világháború ideje alatt a család

³⁷ Schnedarek Ervin életpályájának ismertetését relevánsnak tartom, hiszen egy második világháború utáni amatőr filmkészítő története is egyben. Az életút ismertetését különböző forrásokat felhasználva végzem el: munkásságát összegző cikkek, halála utáni megemlékezések szövege, valamint általam készített interjúk alapján: Schnedarek Ervinnel, lányával, Schnedarek Evelinnel és egykori diákjaival: Miholcsa Gyulával, Haáz Sándorral, Keresztes Pállal.

6. kép. A márfalvi lakodalmi menet részlete,
1985

7. kép. Gyerekek játszanak az udvaron,
1983 tele

5 fiúgyermekét besorozták, innen sikerült hazatérniük. A háború után mechanikához értő bátyjával, Vilmostal 16 mm-es vetítőgép készítésébe fogott, szabadalmaztatta, de a sorozatgyártás megghiúsult. Az egyre gyarapodó vetítőtermeket, mozikat szovjet gyártmányú gépekkel szerelték fel. Ennek következtében annyira megnőtt a mozigépészek, operatőrök iránti igény, hogy Marosvásárhelyen magyar nyelvű iskola is indult, ahová Schnedarek Ervint is meghívták oktatónak.³⁸ A szakiskola 1950-től 1958-ig működött,³⁹ eközben Schnedarek Ervin tanári diplomát szerzett a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. A szakiskola megszűnte után a marosvásárhelyi művészeti líceumba került fizikatanárként. Ezt követően az 1960-as években a Pionírok Házába helyezték át, ahol iskolás gyerekek számára filmszakkört vezetett: „úgy képzelte, hogy a művészeti iskolából tehetséges gyermekeket toboroz a Pionír Ház számára, és megindítja az első rajzfilm-stúdióját. Ez 69-ben volt, és noha nem voltam a rajzosok között, – tehát festőket, grafikusokat keresett ő, akiknek idejük, kedvük van erre a dologra.” (íjf. H.S.) A Pionírok Házában készítették animációs⁴⁰ filmeket és játékfilmeket⁴¹ is, amelyeknek a forgatókönyvét Schnedarek Ervin írta meg, de az operatőrök, a színészek a gyerekek közül kerültek ki. A rajzfilm-csoportba a művészeti líceum hallgatói, míg a filmklubba inkább reál tagozatos tanulók jártak.

³⁸ Buglya Sándor: *Képek mozgó keretben. A pedagógia mindig megmarad számomra*. Pergő Képek XX–XI(2004). 5.

³⁹ Lásd az egykori diákjai által írt megemlékezést: *Népújság* LXI. évfolyam 8. (17095.) sz. (2009. január 13.)

⁴⁰ A rajzfilm-szakosztály néhány tagja (Puskai Sarolta, Toró Annamária) később rajzfilmkészítővé vált.

⁴¹ Ilyen volt a Bobó-sorozat, amelyre Schnedarek Ervin lánya így emlékezett vissza: „Általában iskolával kapcsolatos csínytevések, butaságok voltak, amit, ezt leforgatni a gyerekek hülyére élveztek. S akkor ilyen kezdetleges eszközökkel dolgoztak. Csórtak lámpákat, összekötöttek négyet egy helyre, felkötötték egy bot végére, s azzal világítottak. Akkor jeleneteket is nem lehet összevágni vagy megváltoztatni, ott vagy tényleg ősz volt a fák között, vagy nem volt. Vagy Bobó kellett, Bobó mindig bukásra állt, Bobó a valóságban is bukásra állt, nem kellett nagyon megjátszsa magát. Az volt mindig a téma, hogy Bobó unja nagyon az órát, elalszik, s akkor álmodik. Hol azt álmodja, hogy a tanárja nagyon szép, s meg akarja csókolni, hol azt álmodja, hogy fut az őserdőben, s rág egy nagy csontot. Akkor elmentek a vágóhidra, kértek egy nagy lábszárcsontot, nagy nehezen, azt anyámmal megfőztették.” (Schnedarek Evelin)

8. kép. Schnedarek Ervin egy amatőr film forgatása közben, 1960-as évek

A filmezés iránt érdeklődő ismerőseivel, Török Lászlóval (az Új Élet segédszerkesztője, filmkritikus) és Popescu Păun (nyugdíjas tanár) közösen 1958-ban alapított filmklubot⁴² (Cineclub), amelyet a Szakszervezetek Művelődési Háza fogadott be. Kezdetben a klubtagok tevékenysége filmnézésre és továbbképző előadások szervezésére szorítkozott, a filmkészítés később indult be: „meghívtunk jeles filmkritikusokat Bukarestből, és meghallgattuk az előadásaikat. Akkor a nemzeti filmmúzeumból elhoztunk azokat a filmeket, ami akkor hát a világ 12 legjobb filmje volt. Köztük a *Patyomkin cirkáló*, a *Biciklitolvaj*, *Rocco és testvérei*. És ezeket a filmeket utána megbeszéltük, megtárgyaltuk. Eljutottunk oda, hogy nagyszerűen dobálóztunk a különböző szakkifejezésekkel, de egy centi filmet a társaság még nem csinált. Aztán később apró kis történeteket átvittünk filmre. És aztán jött az a korszak, amikor állandóan csak filmet csináltunk. Kevesebbet dicsekedtünk, kevesebbet beszélünk, s több filmet csináltunk. Nagyon hamar az országos amatőr filmtábor élvonalába kerültünk.” (Schnedarek Ervin) A filmzési technikák nagy részét mégis autodidakta módon, könyvekből ismerte meg (8. kép).

A Szakszervezetek Művelődési Háza nem támogatta feltétel nélkül a filmklubot, a szükséges anyagok beszerzése ügyeskedő pártfogójuknak (Szélyes Ferenc) volt köszönhető, vagy a szakszervezeti elnök által kirótt feladatok elvégzéséhez volt kötve. Propagandafilmelek (pl. *A mai idők asszonya*), riportfilmek (*Stop poluării!*) készítésével kellett indokolniuk a klub fenntartását. A klubtagok kezdeményezésére készültek dokumentumfilmek (mint *A két Bolyai* vagy az 1970-es árvízről készült *Drámai fejlemények*), riportfilmek, etnográfiai filmek (*A tél temetése Sovidéken*) és művészi, kísérletező alkotások is. 1969-től a Román Televízió magyar adást indított, a klub filmjeit ott is vetítették, tudósítóként együttműködtek. 1983-ig

⁴² A romániai amatőr filmklubokról kevés írás született, az elérhető rövid ismertetők alapján az amatőr fotó- és filmklubok az 1960-as években alakultak, Marosvásárhely mellett a következő városokban váltak erős, hosszú életű intézménnyé Foto-Cineclub néven: Nagyvárad, Arad, Szeben, Brassó, Nagybánya, Bukarest, Oțetul Roșu, Bacău, Iași, Botoșani, Târgu Jiu, Craiova, Suceava, Câmpulung Moldovenesc (lásd <http://www.gurahumorului.info/ro/festivalul-de-film-si-diaporama-toamna-la-voronet.html>). Ezek közül az Oțetul Roșu-i filmklub működött a leghosszabb ideig, weboldaluk szerint 2006-ban is volt aktivitásuk: <http://www.dia-cineclub.ro>. Kolozsváron is szerveztek amatőr-tanfolyamokat, azonban a filmesek nem tömörültek klubokba, a helyi filmesek nem intézményesültek.

tíz alkalommal megszervezték az Ecranul de Mureș (Marosi Képernyő) nevet viselő országos amatőr filmszemléjüket.⁴³

A klub keretén belül alkotó, együttműködő amatőr filmesek számára további lehetőségek nyíltak meg: filmjeiket országos szintű versenyekre nevezhették be, más városokban, nagyobb közönségnek is vetíthették. Az interjúk alapján a következő, évente vagy két évente megrendezett filmfesztiválokra jutottak el a marosvásárhelyi amatőr filmek: *Hercules* (Herkulesfürdő), *Omul și productia* (Vajdahunyad), *Foto-son* (Temesvár) *Protecția mediului* (Galați), *Toamna la Voroneț*⁴⁴ (Gura Humorului). Emellett a *Cântarea României* (Megéneklünk, Románia) összművészeti fesztiválon is részt vettek, amelyet a Szocialista Kultúra és Nevelés Tanácsa szervezett meg 1976-tól, abból a célból, hogy a népi, a populáris kultúrát legitimálja az elit kultúrával szemben (amelyik a társadalmi elit rétegéhez kapcsolódott).⁴⁵ A klubtagok ezeken a fesztiválokon számos díjat szereztek az évek során. Az animációs szakosztály tagjai részt vettek a román filmamatőrök első országos rajzfilmfesztiválján 1975 szeptemberében (Bacău). Többek közt levitették Haáz Sándor animációit (*A róka meg a sündisznó*, *A két kópé*) is.

A klub tevékenységének az 1989-es decemberi események vetettek véget, a városban zajló eseményeket a klubtagok is dokumentálták. A Szakszervezetek Művelődési Háza megszűnt a klub formális kereteként működni, a vezetőség a leváltott rendszer alkalmazottait, az egykori klubvezetőt elutasították, a filmjeikhez sem férhettek már hozzá. Ezek egy részét Schnedarek Ervin már korábban hazamenekítette, a Szakszervezetek Művelődési Házában tárolt filmeket pedig 2005-ben az épület felújításakor a szemébe dobták. Schnedarek Ervin volt diákjaival Studio 7 néven magánvállalkozást indított, amely esküvői felvételek, dokumentumfilmek készítésére vállalkozott. Két életműdíjat kapott: 1995-ben a Lakiteleki Filmszemlén, 2002-ben a marosvásárhelyi AlterNative Nemzetközi Filmfesztiválon. Számos diákja az évek során professzionalizálódott, és jelenleg is filmkészítéssel foglalkozik.

Schnedarek Ervin és egykori klubtársai is úgy nyilatkoztak a filmklubról, mint ami a szakmai-technikai környezetet kívül a kreativitásnak, a közösségi élménynek is a kerete tudott lenni a korszakban, életkortól, etnikumtól és társadalmi rétegtől függetlenül: „állandó lelki elnyomásban éltünk, valahogy át kellett törjünk ezt a falat, és valahogy valamilyen más foglalkozással egyensúlyba kellett hozzuk saját magunkat. Erre volt kiválóan alkalmas a filmklub tevékenysége, ahol szabad röpte volt a fantáziának. Sok mindent meg lehetett valósítani, és szerintem egy felnőtteknek való roppant izgalmas játék volt. Rendkívül sok felnőtt és elit társaság járt a filmklubba. A filmklub orvosság volt a kommunizmus ellen. Na most ezt én hogy értem? Úgy értem, hogy totál kikapcsolódási lehetőséget ajánlottam én fel, ahol mindenféle szemináriumot mindenki elfelejtett, és mindenki foglalkozott ezzel a csodálatos

⁴³ Uo. 7.

⁴⁴ Az interjúk alapján a marosvásárhelyi amatőr filmek a leggyakrabban erre a fesztiválra neveztek be. A fesztivált 1981-ben rendezték meg először, azóta megszakítás nélkül évente megszervezik, 2011-ben került sor a 31-ik kiadására.

⁴⁵ A *Megéneklünk, Románia!* rendezvényről szóló szakirodalmat nem találtam, történetét egy wikipédia szócikk foglalja össze (http://ro.wikipedia.org/wiki/Festivalul_Na%C8%9Bional_C%C3%A2ntarea_Rom%C3%A2niei). Politikai fesztiválként Claudiu Oancea 2007-es magiszteri dolgozata (*When Forgers of Steel Become Creators of Art: The National Festival Song to Romania 1976–1989 c. kézirat*) írja le a fesztivál működését, de a filmes szekciót nem említi. 2008-ban a bukaresti Román Parasztmúzeum (Muzeul Țăranului Român) szervezett gyűjtést a témában, ennek címe: *Cântarea României – ultima ediție*.

9. kép. Schnedarek Ervin filmezőgépével az 1970-es években

dologgal, ami a kinematográfia. Úgyhogy ők oda kikapcsolódnak, felfrissülnek, újjászületni jöttek el.” (Schnedarek Ervin)

Az interjúalanyok a filmkészítés melletti elkötelezettségüket, professzionalizációjukat is Schnedarek Ervin pedagógiai érzékével indokolták. A klubvezető szakmai tudásával és hivatástudatával tartotta össze a film iránt érdeklődőket, a filmezési gyakorlatok belsővé tétele, elsajátítása a klub formális keretei közt történt meg. Azonban a közösséget nem annyira a befogadó intézmény, hanem a vezető személye tartotta össze: „azt, hogy a 70-es években a marosvásárhelyi filmklub országos hírnévnek örvendett – azt hiszem, a szebeni és a câmpulungi mellett a vásárhelyi volt az egyik legerősebb –, ez elsősorban Ervin bácsinak a nagyon színes és nagyon szellemes, fantasztikusan művelt egyéniségének és nagyon komoly tudásának, egyszerűségének lehet köszönni.” (ifj. H.S.)

Az interjúk alapján következtetni lehet arra, hogy Schnedarek Ervin nemcsak klubvezetőként volt meghatározó alakja a marosvásárhelyi amatőr filmkészítésnek, hanem személye egyféle intézmény volt, aki tanácsokkal és technikával látott el minden érdeklődőt (9. kép). A korrajz szempontjából releváns lehet a technikához való viszonyulása, hozzáférése a laboratóriumi felszerelésekhez. A második világháború után, miközben a mozigépész és az operatőri képzés oktatója volt, Schnedarek Ervin sajátos módon fért hozzá a felvevőgéphez, a nyersanyagot invenciózusan teremtette elő: „a filmiskola révén sikerült szereznem egy 16 mm-es kamerát, amit egy lelőtt vadászpilóta szerelt ki. Még keresője sem volt, de nagyobb ajándékot nem kaphattam volna. 15 méter hosszú filmszalag ment bele, de a háború után nem volt semmiféle nyersanyag. 35 mm-es mozifilmből az általam szerkesztett vágó és perforálógéppel 16 mm-es filmszalagot készítettem. Forgatás után fordítás eljárással pozitív képpé, vetíthető filmmé varázsoltam. Valaki meghallotta, hogy miben mesterkedem, és meglátogatott. Így tettem szert egy nagyszerű barátára: Popescu bácsira, aki látva az első eredményeket annyira fellelkesült, hogy minden pénzét összeszedve Bukarestbe utazott, és vett egy 2x8-as Zeiss-Movikon felvevőgépet. Ezzel már könnyebb volt a munka.”⁴⁶

⁴⁶ Uo. 8.

Úgy vélem, hogy a filmezőgép idézett története nemcsak az egyedi esetet jeleníti meg, hanem szimptomatikus is: azokról a lehetőségekről árulkodik, amelyek az egyén rendelkezésére álltak az 1950-es, 1960-as években. A tágabb kontextus, azaz a hatalom működése érhető tetten azokban a kamerabeszerzési taktikákban, amelyeket az 1950-es években filmezni vágyó ember kialakíthatott a maga számára. A filmezőgépet beszerző ember, úgy tűnik, részben hivatása folytán kerülhetett kapcsolatba a filmezéssel. A technikához leginkább a kapcsolathálója mozgósításával férhetett hozzá, ugyanis a film leforgatásának, előhívásának és vetítésének technikai apparátusa erőteljesen centralizált volt, intézmények, szervezetek rendelkeztek vele, még akkor is, hogyha nem tudták használni őket. Hasonló állapotot jelez a kolozsvári viszonyokról szóló következő beszámoló is: „a rendőrségen, a szekuritáson, a múzeumnál, a törvényszéken, a politechnikán, a diákkultúrházban, a pionírházban, még talán a városi könyvtárnál is voltak filmek, 16-os filmezőgépek, 8-as nem, és vetítőgépek is voltak. De maga a technika nem terjedt el. Tehát úgy a belügyminisztérium nem használta, egyedül a televízió használta részben hírtudósításokra a 16-os technikát.” (Imecs Márton) A technika centralizáltsága nemcsak az intézményes keretekre vonatkozott, hanem a településeket is hierarchizálta: a filmkészítés, a technikai ellátottság leginkább Bukarestben koncentrálódott, a vidéken élők számára a beszerzés fővárosi összeköttetések révén valósulhatott meg. A technika beszerzésének ezzel a forgatókönyvével nemcsak Schnedarek Ervin kapcsán találkoztam, hanem ezt erősítette meg egy másik korabeli amatőr, Barabás László kamerájának a története is: ő festőművészként gyakran utazott Bukarestbe, itt vásárolt másodkézből filmfelvevőgépet és vetítőfelszerelést is, amit családja és utazásai megörökítésére használt.

Ifj. Haáz Sándor elmondása szerint az 1970-es években továbbra is csak használt gépeket lehetett vásárolni, és titokban: „Ervin bácsi egyfajta konzignációs központ volt. Tehát az orvos úr Tunéziából hazajött kétévi kiküldetés után, hozott kamerát, de itt nem lehetett kapni semmit. Amellett gyanús volt, akinél filmezőgép volt, úgyhogy hamar odaadták Ervin bácsinak, hogy adja el.” A kamerát tehát inkább azok engedhették meg maguknak, akik a hatalmat szolgálták ki, és ennek következtében külföldre utazhattak, vagy vezetői pozícióba kerültek.⁴⁷ Az átlagember filmezőgépe, akárcsak más reprezentációs, rögzítő technológiák birtoklása a hatalom tekintetében államellenes cselekedetnek, gyanúsnak számított: „akkor gyanús volt az, hogy valaki filmez. Filmezni a kémek szoktak. Ez egy ilyen bevett izé. Például szintén gyanús volt és tilos a repülés. Mert repülni csak a kémek szoktak, hogy killessék, hogy hol lehet majd partizánakciókkal megdönteni az államot. Ez egy ilyen tipikus, bunkó kommunista dogma. A filmezés, az írógép. No hát nem közröhej az írógép? Mekkora bulik voltak, hát halálok voltak az írógépekért. Házkutatások, fogak hulltak, nem tudom mi, ha írógépe volt valakinek. Hát ez a szó, hogy útlevel, írógép, filmezőgép, ezek pont olyan vad szavak voltak, mint később az, hogy videó. 1985-től 1990-ig kobozták el a videókat meg a színes tévéket, stb. Ezek ilyen kommunista bunkóságok, amiktől az embernek ma is gyomorgörce van.” (ifj. H.S.) A nyersanyag beszerzésében és a filmek kidolgozásában is Schnedarek Ervin segített, aki ismerősei mozgósításával vegyszereket szerzett be, és egyfajta magánlaboratóriumként működött.

⁴⁷ A technikához való hozzáférésnek ehhez hasonló társadalmi megosztottságáról számolt be Imecs Márton is: „Akinél filmezőgépet láttak a kezében, az államellenesség volt. Filmezni igazándiból csak szervezett keretek között lehetett. Tehát pionírházban, a gyerekek valamit tanulhattak a filmezésből. Jó nevű doktorok vagy inkább doktorok, mert a gyárigazgatók és ilyen pártfőnökök azok filmeztették magukat a televízióval, az akkori televízióval. Tehát azok mind 16-os felvételek.”

Az 1970-es évek végére a filmezőgép árucikké vált, boltokban is megvásárolható lett, többnyire szovjet gyártmányú Quartz márkájú gépeket forgalmaztak. Az 1980-as évek elejéig nyersanyagot is lehetett vásárolni, a filmek előhívása azonban továbbra is problémás volt, nem az erre szakosodott kereskedelmi egységekben történt, hanem olyan állami intézményekben, amelyek laboratóriummal, előhívószerekkel voltak felszerelve. Ezekbe a magánszemélyek közvetítőkön keresztül juthattak el, klubvezetőként Schnedarek Ervin töltött be továbbra is hasonló szerepet 1989-ig Marosvásárhelyen.⁴⁸

Amint azt már korábban is jeleztem, 1978-ig ifj. Haáz Sándor filmezési gyakorlata a filmklub félprofesszionális keretébe ágyazódott be. Azonban filmezési habitusa nem merült ki a klubtevékenységekben, a technológia használatát ráhangolta mindennapi életterére: családjára, osztálytársaira, később munkájára is. Az ő esetében a médium domesztikációjában 1989 decemberéig a filmklub és a Schnedarek Ervinnel való emberi viszony játszott meghatározó szerepet. Ifj. Haáz Sándor médiumfogalma ezeket a kontextusokat, emberi viszonyokat is magában foglalja, amelyek közvetítésével a család életterébe, az osztályközösség terébe is bekerültek.

Konklúzió

A Haáz család első generációjának filmje (és az ugyanehhez a nemzedékhez tartozó Schnedarek Ervin, Barabás László története is) a második világháború utáni két évtized lehetséges domesztikációs forgatókönyvét reprezentálja lokális szinten (Marosvásárhely). A kamera a családfő révén került a családi otthon terébe, és két együtt élő generáció életvilágába épült be. A korszakra leginkább jellemző mozzanat az, ahogyan a filmezőgéphez való hozzáférés a munkahelyi kötelezettségek, a hivatás révén valósul meg (etnográfus, mozigépész oktató, festő), vagy a kapcsolatháló mozgósítása révén. Egyben arra is következtethetünk, hogy a filmezés az élet milyen más területein terjedt el a perifériának tekintett Kolozsváron és Marosvásárhelyen. A kutatás tudomást szerzett azokról a filmezési helyzetekről is, amelyek a korszakban elfogadottnak számítottak: az etnográfiai filmezés, a tánc-koreográfiák tanulmányozása, a múzeumi gyűjtemények dokumentálása, az oktatói filmek készítése és a hivatásos festőművész kreatív eszköze.

Az 1962-ben gyerekeit filmen megörökítő táncmester gesztusa egyszeri volt ugyan, azonban az állami intézmények hálójában, ellenőrzésük alatt cselekvő médiahasználó történetét képviseli. Az id. Haáz Sándor és kortársai filmezési habitusa elválaszthatatlan a reprezentációs eszközök 1950-es, 1960-as évekbeli centralizációjának, ellenőrzésének történetétől Romániában. A fia által beszerzett filmezőgépek történetében az 1970-es évekről az előző történet folytatását követhetjük nyomon. A másodkézből átvett, használt kamerák és nehezen beszerezhető filmnyersanyag kalandjai mögött a reprezentációs eszközök fölött intenzívebben gyakorolt ellenőrzés történetét ismerhetjük fel, amely az egyént egyre fokozottabban kényszeríthette taktikázásra. Magatartása nem a fogyasztóé, ő nem a kereskedelemből szerezte be a technológiát, hanem ismeretségi körének, társadalmi tőkájének mozgósítása által. A szocialista szakszervezeti filmklub nemcsak egy kreatív műhelyt jelentett, hanem a reprezentációs eszközökhöz való hozzáférést is.

⁴⁸ Kolozsváron Imecs Márton a Történelmi Múzeum munkatársaként töltött be hasonló laboránsi szerepet.

Ifj. Haáz Sándor és Schnedarek Ervin történeteinek révén a román szocialista rendszer reprezentációpolitikájának újabb korszaka és egyben belső tagoltsága mutatkozik meg. A marosvásárhelyi Pionírok Házában megszervezett rajzfilm-szakkör és a Szakszervezetek Művelődési Házának filmklubja olyan formális keretet biztosított a filmezéshez 1990-ig, amely ugyanúgy eleget tett a rendszer népszerűvelő és populáris művészetet promováló céljainak, akár csak az ország-szerte megrendezett amatőr filmfesztiválok. A klubtagok elkötelezettségét a médium mellett, fokozatos professzionalizációjukat mégsem a felülről irányított tudástermelés, hanem az informális kapcsolatok alakították.

A családi filmezés nem vált széles körben elterjedtté, mivel ennek a tevékenységnek sem a felügyelet, sem a technika piaci hiánya (és az emiatt kialakuló kényszerű taktikázás) nem kedvezett. Ezért a korszakban filmet készítő középosztálybéli amatőrök gyakorlatát nem tekinthetjük tipikusnak, kulturális mintázatot inkább azok a motivációk alkothatnak, amelyek az egyéneket ebben az ellenőrzött életvilágban mégis rávette a filmkészítésre: „Kimondottan az apai és anyai ösztönök voltak azok, amik oda vezettek, hogy amatőr film készüljön. És például a fiatalok körében csak azok, akiket a film varázsa annyira elvarázsolt, hogy kezdtek járni ilyen különböző szakszervezeti meg más, tanulgatni filmezni. De azok az anyagok is mindig magukon hordozták az amatőrizmusként a jegyeit.” (Imecs Márton) A családi élet és az utazások megörökítése, a mozgókép médiumának kreatív célokra való felhasználása – mindezek olyan használati módok, amelyek nem ebben a korszakban jelentek meg, hanem a médiagyakorlatok hagyományos módzataihoz illeszkednek. Azonban a szigorú megfigyelés körülményeivel dacoló médiumhasználatot, a film domesztikációjának tényét mégis korszak-specifikusnak tekinthetjük. A felvevőgép és a nyersanyag fáradságos beszerzéséről szóló történetekből mégiscsak kirajzolható a médium identitása, tekintélyessége. A médium tekintélyét erősíti a fennálló hatalmi konjunktúra viszonyulása is, valamint a filmezési adottságok, lehetőségek végett ügyködő egyének kvázi-professzionális megnyilvánulásai is. A médium a valóságnak egy olyan részét képezi, amelynek gyakorlása, hozzáférhetősége megér minden fáradságot és kockázatot, közösséget szervez és tart össze, nemcsak emberek közötti viszonyokat alakít, hanem az egyén életpályáját, a hivatásosodását is befolyásolja. Ennek a médium-identitásnak megfelelően a mozgóképen tárolt emlékek, dokumentumok is egyfajta aurára tesznek szert, a médium tekintélye a tartalomra is átruházódik.

Men with the Movie Camera between 1945-1989. Amateur Filmmaking and Everyday Life under Communism

Keywords: amateur film, home movie, media domestication, film club, media practice

This study unfolds the amateur filmmaking practices of a family's two generations while, in fact, inquiring into how the filmmaking technologies of a given period (1945-1989) were built into a community's living space (both in a physical and metaphorical sense) and how they structured it. Through the history of the Haáz family living in Târgu-Mureș and the history of the local Film Club (and its leader, Ervin Schnedarek), we can explore the periods in the symbiosis of moving image and everyday life, the changing domestication process of the medium of film. In the meantime attention will be paid to the impact of state regulation of amateur film collectives and equipment, on the fact that these domestication stories occurred in the socialist Romania. The starting point of this analysis is that private films are not only embedded in the life of the individual, but also in the time of everyday life, in the history of representational forms and in macro contexts.

Bakos Áron

A kultúra fogalma Franz Boas munkásságában

I. A tizenkilencedik század végén és a 20. század elején az antropológia tudományát kialakító alapvető intézményi és szellemtörténeti változások zajlottak le. Megszilárdultak azok a keretek, amelyekben belül az antropológia mint tudomány megszülethetett, és amelyek a tudományterület egész későbbi – legalábbis a posztmodern fordulatig vett – történetének működési kereteit és szellemi hátterét meghatározták majd. E keretek kialakításban kétségtelenül nagy szerepet töltött be Franz Boas (1858–1942), de hogy ez a szerep miben is állt, hogyan és mennyiben járult ő hozzá az antropológia tudományos diszciplínává válásához, máig erősen vitatott. A következőkben megpróbálok rámutatni, hogy milyen okai lehetnek az ellentmondásos megítélésnek, majd a kultúra fogalmának jelentésbeli változásait elemezve igyekszem Franz Boas fogalomhasználatát leírni és ezen keresztül hozzájárulni munkásságának elhelyezéséhez, értékeléséhez.

A kérdés tárgyalását indokoltta teheti, hogy magyar nyelven részletes tudománytörténeti áttekintés még nem jelent meg a témában.¹ Boglár Lajos alapos bevezető tanulmányt közölt a *Népek, nyelvek, kultúrák* című kötetben, mely Boas magyarrá fordított, válogatott írásait tartalmazza, de a szöveg sok tekintetben mára mégis elavultnak hat.² Emellett úgy vélem, hogy az azóta megjelent kézikönyvek sem pótolhatják a fent jelzett hiányosságot, hiszen e kiadványok átfogó jellegükből fakadóan kevésbé tudnak részletgazdag képet festeni egy-egy antropológus munkásságáról. Végezetül, bár a kérdéskör nemzetközi szakirodalma rendkívül gazdag, Boas életművének megítélése az eltelt idő ellenére sem konszenzusos, máig kérdéseket vet fel, és viták tárgya maradt. Összességében tehát úgy találom, hogy a fenti szempontok figyelembevételével mellett indokolt lehet az antropológia történetének egyik kiemelkedő alakjának s az antropológia és a néprajz egyik kulcsfogalmának tudománytörténeti elhelyezését megkísérelnünk.

II. Miután Boas 1942-ben hunyt el, de alapvető elképzeléseit az 1910-es évekig dolgozta ki és publikálta, beleértve a többek által főművének tartott, első kiadásban 1911-ben megjelent *The Mind of Primitive Man* című kötetét, meglepő, hogy sok tekintetben egy évszázad távlatából sem sikerült konszenzusos képet kialakítani életművéről.

Bakos Áron (1988) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, bakosaron@gmail.com

Köszönettel tartozom Vassányi Miklósnak a szöveggel kapcsolatos tanácsaiért és Püsök Imolának a román nyelvű rezümé elkészítésében nyújtott segítségéért.

¹ Korábban közölt, Boas korai munkásságának ellentmondásait elemző írásomban is megpróbáltam rávilágítani a téma fontosságára, így e helyütt néhány vonatkozásban szükségszerűen megismétlem érveimet. (Bakos Áron: *A spirituális közvetítő Franz Boas The Central Eskimo című művében és a monográfia tudománytörténeti vonatkozásai*. = *A spirituális közvetítő*. Szerk. Vassányi Miklós–Sepsi Enikő–Voigt Vilmos. Bp. 2014. 175–191.)

² Franz Boas: *Népek, nyelvek, kultúrák*. Válogatott írások. Bp. 1975.

George W. Stocking a jelenség lehetséges okai között több tényezőt említ. Így szerinte fontos szerepet játszhatott, hogy a Boas által kidolgozott koncepciók egy része olyan elidegeníthetetlen részévé vált a korabeli antropológiának, hogy azok egy részét az életmű értékelői magától értetődőnek vették; a faji kérdésekben elfoglalt álláspontja már-már mitikus színekben tüntette őt fel; az utódok – bár Boas eredményeit evidenciaként kezelték – felrötták, hogy Boas a korokban aktuális kérdésekre nem fordított kellő figyelmet, vagy azokat nem kellő szofisztikáltsággal kezelte.³

Boas ellentmondásos megítélésének kialakulásában mindezen túl szerepet játszhatott az is, hogy nem dolgozott ki egy átfogó, rendszeres elméletet. Az életmű ellentmondásait, elképzeléseinek változásait nem oldotta fel egy szintetizáló jellegű műben. Utolsó kötete, mely *Race, Language, Culture* címmel jelent meg, tulajdonképpen nem más, mint korábban megjelent írásainak füzére.⁴ Az írásokat a címben megjelölt három kulcsszó szerint csoportosítja, illetve a kötet végén a meglehetősen szerény *Miscellaneous*, tehát „Vegyes” címszó alatt közli a tudomány feladatait és lehetőségeit elemző két írását. „Két nagyon korai írásomat közlöm a kötet végén, mivel azok a munkámat meghatározó általános vélekedésemet tükrözik.”⁵

The Study of Geograpy (1887) című tanulmányában két tudományos metódust, tudományos célt különböztet meg. Egyik az általános törvények felfedezését és leírását, a jelenségek elemeinek elkülönült vizsgálatát (*physics*), másik az egyedi jelenségek lehető legmélyebb, az elemeknek a megfigyelő elé táruló szubjektív elrendezettségében való megértését tűzi ki célul (*cosmography*): „Vizsgálatunkat azzal a következtetéssel zárhatjuk, hogy hiábavaló arra a kérdésre választ keresnünk, hogy a két metódus közül melyik bír magasabb értékkel, hisz mindkettő az emberi értelem különböző vágyából fakad. A válasz erre csakis elfogult lehet, hisz a válaszadó személyes vallomása lenne, hogy melyik kedvesebb számára: az őt körülvevő jelenségekhez fűződő személyes érzelmei vagy az absztrakcióra való hajlama; a totalitásban rejlő egyediséget vagy az egyedi jelenségekben rejlő totalitást szeretné-e megismerni.”⁶

Másik, *The Aims of Ethnology* (1888) című tanulmányában az általános törvények leírásának fontossága mellett áll ki, de ugyanakkor meggyőző érveket sorakoztat fel az általános törvényszerűségek megállapításának korlátai mellett. A szöveg összességében tehát a törvények felállításának szükségszerűségét hangsúlyozza, de érvelése ugyanakkor aláássa ezek érvényességét: „Az értelmünk fejlődését kormányozó törvényeket kívánjuk felfedezni különböző megnyilvánulásainak alapos összehasonlításával; továbbá megpróbáltam rámutatni a korlátokra, melyeken az etnológia nem tud felülemelkedni.”⁷

Boas viszonyulása így egy fontos elméleti kérdéshez bizonytalan, egyértelműen kétértelmű marad. Élete végén sem tudja, kívánja feloldani a 18. századi német tudományfelosztásra alapozó ellentétpárt, miszerint az antropológiának törvényszerűségeket felállító (*Gesetzeswissenschaft*) vagy történelmi jellegű diszciplinának (*Geschichtswissenschaft*) kell

³ George W. Stocking: *Race, Culture and Evolution. Essays in the History of Anthropology*. New York 1968. 133–134. Roger Sanjek véleménye szerint a kortárs antropológia Boas tudományos teljesítményét nem kellően becsüli meg. A jelenség okának – Stocking egyik fenti, de értelemszerűen másra alkalmazott pontját – az evidenciává válást teszi meg. (Roger Sanjek: *Franz Boas. = Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Ed. Alan Barnard–Jonathan Spencer. London–New York 1996. 72.)

⁴ Franz Boas: *Race, Language and Culture*. Chicago–London 1940.

⁵ Franz Boas: *Preface*. = Uő: *Race, Language and Culture*. Chicago–London 1940. VI.

⁶ Franz Boas: *The Study of Geograpy*. = Uő: *Race, Language and Culture*. Chicago–London 1940. 645.

⁷ Uo. 638.

lennie.⁸ Arnold Krupat elsősorban Boas két, fentebb idézett, a végkövetkeztetés tekintetében az olvasót kétségek között hagyó írását elemezve arra jut, hogy a szövegek ellentmondásossága mögött egy többnyire tudatosan vállalt, a kor szellemi, filozófiai mozgásaiba jól illeszkedő, ironikus, szkeptikus viszonyulás áll.⁹ Ha Krupat gondolatmenetét minden tekintetben nem is érezzük meggyőzőnek, az mindenesetre tény, hogy a neoevolucionisták Boas „tudománytalanságát” célzó kritikája nagyban támaszkodhatott erre a bizonytalan pozícióra.

Végezetül, ahogy az előbbi megjegyzés már sejtetheti, az ellentmondások okát nem feltétlenül csak Boas munkásságának természetében vagy szellemtörténeti közegének jellegében kell keresnünk, hanem a tudománytörténetet létrehozó és periodikusan újraértelmező utókorban.

A munkássága körül kialakult vitában nagy szerepe volt a szóbeliségnek. Ahogy Kroeber rámutat, „dokumentumok nélkül a történelem hamar kulturális mintákat követő fiktív koholmányokká változik.”¹⁰ Így például első életrajzírója, Robert H. Lowie leggyakrabban személyes élményeire és mások elbeszéléseire hagyatkozik munkája során.¹¹ Stocking is rámutat a szóbeliség szerepére a kép kialakításában. Meglátása szerint az anekdoták és mítoszok, a szóbeli hagyomány nagy szerepet tölt be az antropológusok öntudatának kialakításában:¹² „Ezért bármely csoportról is legyen szó, a tagság elnyerésében a legfontosabb szerep a pletykák megtanulásának jut: hogy mit mondhatsz látszólagos ártatlansággal, és mit mondhatsz közvetett gormba célzással. Az antropológia szorosan összezáró szakma: azon kevés szakmák egyikében melyben még mindig van beavatási szertartás. Valamilyen egzotikus közösséget kell hogy tanulmányozz. Szoros baráti kötelékeinket töméntelen mennyiségű pletykával, intrikával és mítosszal tartjuk fent. Kutatók oktatásakor legfontosabb feladatunk, hogy megtanítsam nekik a pletykákat. Úgy hiszem, nem vagyok egyedül az idősebb antropológusok között, aki úgy találja, hogy érdekesebb a diákoknak az antropológusokról, semmint az antropológiáról tanítani.”¹³

A szóbeli hagyomány szerepe és a mítoszok jelenléte egészen nyilvánvalóvá válik, amikor az írásbeliségben is visszaköszön panelszerű elemeivel, és szinte archetipikus képeket hoz létre. Így például, bár A. L. Kroeber több, később idézendő írásában tárgyilagosan ír Boas fellépéséről, a következő idézet munkásságáról mégis messzemenőig idealizáló képet fest róla, Boas valóságos kultúrhéroszként jelenik meg előttünk.¹⁴ „Az értelmiségi illúziók nagy elpusztítójává vált. [...] Az antropológiát a vélemények játszóterének és párviadalainak szín-

⁸ Matti Bunzl: *Franz Boas and the Humboldtian Tradition. = Volksgeist as Method and Ethic.* Ed. George W. Stocking. Madison 1996. 17–19.

⁹ Arnold Krupat: *Anthropology in the Ironic Mode. The Work of Franz Boas.* Social Text X(1988). 105–118. Itt természetesen arról van szó, hogy Boas munkásságára a modernitás előkészítőjeként vagy a posztmodern korai előfutáraként tekintünk (vö. James A. Boon: *On Alternating Boasians. Generational Connections.* Proceedings of the American Philosophical Society CLI(2010). 19–30.). Bár utóbbi álláspont megfogalmazói is meggyőző érveket sorakoztatnak fel, a megvonható párhuzamok ellenére is én összességében anakronisztikusnak tartom a posztmodernhez való kapcsolódás feltételezését.

¹⁰ Alfred L. Kroeber: *An Anthropologist Looks at History.* Berkeley–Los Angeles 1963. 133.

¹¹ Robert H. Lowie: *Biographical Memoir of Franz Boas 1858–1942.* Washigton D.C. 1947.

¹² Stocking: *i. m.* 134. Beszédese, hogy Robert H. Lowie Boas tudományos teljesítményét értékelő vitacikkét azzal kezdi, hogy leírja a közte és Boas közötti személyes viszony természetét, cáfolva az elterjedt vélekedést, miszerint közeli kapcsolatban álltak volna egymással. (Robert H. Lowie: *Boas Once More.* American Anthropologist LVIII(1956). 160.)

¹³ Max Gluckman: *Papers in Honor of Melville J. Herskovits. Gossip and Scandal.* Current Anthropology IV[1963]. 314.

¹⁴ Lowie: *i. m.* (1947). 311.

helyének találta, és mint tudományt hagyta hátra, mely ugyan volt nem egységes, de kritikai élű volt.”¹⁵ Hasonló, heroizáló hangvételű megfogalmazásokat a kézikönyvek, tanulmányok is tartalmaznak, így talán nem túlzás azt állítanunk, hogy a fenti kép a tudománytörténeti kánonba is bekerült.¹⁶

Más előjelű, a naiv, heroizáló képnél lehetséges implikációt tekintve jóval kevésbé ártatlan sztereotípiákat fed fel Morris E. Opler írása, melyben L. A. White néhány Boas zsidó származását említő szöveghelyét elemzi.¹⁷ White durva, klasszikus antiszemita kliséket, zsidó összeküvést sejtető sztereotípiákat használ: „Vessünk még egy pillantást Boas iskolájára, kutatók kicsiny, egységes csoportjára, mely a vezető köré csoportosult. A legkorábbiak külföldön születtek vagy bevándorlók leszármazottai voltak. [...] Mind folyékonyan beszéltek németül. Mint Boasnak is, legtöbbjüknek zsidó felmenői voltak. [...] Egy iskola a definíció alapján zárt társaság vagy csoport. Kroeber elmeséli, hogy George A. Dorsey, egy amerikai születésű idegen, aki PhD fokozatát a Harvardon szerezte, hogyan próbált sikertelenül bejutni a csoportba...”¹⁸ Az eredeti szöveg természetesen több és talán meggyőzőbb példát hoz White xenofób motivációinak bizonyítására, de jelen keretek között nem elsősorban ezekre, hanem a diskurzusban felbukkanó sztereotípiák érvényesülésére próbáltam rámutatni.

A fenti két, elfogultságának fokát tekintve talán szélsőséges példa egy általános tendenciára mutat rá. Egyfelől az antropológiában, legalábbis korai időszakában, mikor a szakma jóval kisebbség volt, és még nem jelentek meg írásban megfogalmazott, forrásokra támaszkodó, ellenőrizhető tudománytörténeti áttekintések, addig a szóbeliség, a személyes kapcsolatok, pletykák, jóval meghatározóbbak lehettek, teret engedve a vélemények tényként való kezelésének. Másfelől az antropológiai iskolák váltakozásának következtében, az új iskolák önpozicionálási és önmeghatározási szándékai folytán az antropológia története mintha az új, jövőbe mutató koncepciókról és az idegenség leírásának elavult módjairól szólna.¹⁹ Boas munkásságának elemzése nagyon gyakran olyan kérdéseket tesz fel, amelyek nem az életmű szempontjából, hanem a kérdésfeltevő pozíciójából fontosak. „A történelmi narratíva, ami elmeséli számunkra, hogyan érkezünk oda, ahol – úgy tűnik – vagyunk, azt is elbeszéli, hogy miért, hogyan és mi kell, hogy fontos legyen számunkra.”²⁰

III. A század fordulóján a tudomány megérkezik oda, ahol az idegenség hiteles leírójává válhat, a szakma pedig kialakítja azokat a belső feltételrendszereket, amelyek az egyént az idegenség hiteles tolmácsává tehetik.²¹ Ezzel párhuzamosan megváltozik az idegenség befo-

¹⁵ Alfred L. Kroeber: *The Nature of Culture*. Chicago 1952. 146.

¹⁶ Vö. Robert Borofsky: *Introduction. = Assessing Cultural Anthropology*. Ed. uő. New York–St. Louis 6; Ed. Thomas Barfield: *The Dictionary of Anthropology*. Oxford. 43; Edmund Searles: *Anthropology in an Era of Inuit Empowerment. = Critical Inuit Studies. An Anthology of Contemporary Arctic*. Pamela Stern–Lisa Stevenson (szerk.): Lincoln–London, University of Nebraska Press 93.

¹⁷ Morris E. Opler: *Franz Boas. Religion and Theory*. *American Anthropologist* LIX(1967). 741–745.

¹⁸ White-ot idézi Opler: *i. m.* 743. A kérdéshez még röviden hozzászólt Clifton Ansbury (*On Opler On White On Boas. More Tradition*. *American Anthropologist* LXX(1968). 965.), a témáról hosszabb történeti áttekintést közölt Gelya Frank (*Jews, Multiculturalism, and Boasian Anthropology. American Anthropologist* IC(1997). 731–745.).

¹⁹ Dan von Hicks: *Four-Field Anthropology. Charter Myths and Time Warps from St. Louis to Oxford*. *Current Anthropology* LIV(2013). 754.

²⁰ Robert Fardon: *Malinowski's Precedent. The Imagination of Equality*. *Man* XXV(1990). 572.

²¹ Susan Hegeman: *Franz Boas and Professional Anthropology. On Mapping the Borders of the „Modern”*. *Victorian Studies* XLI(1998). 455–483; James Clifford: *The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge–Massachusetts–London 1988. 23–28.

adásának módja: a *mi* és az *ők* közötti különbségtétel a kultúra, az antropológia kulcsfogalma köré épül. Az idegenség percepciója, meghatározása és megközelítése történeti koronként változik, szellemtörténeti folyamatok eredményének tekinthető. Ha az idegenségre vonatkozó diskurzusok változását vizsgáljuk, azzal szükségszerűen megfordítjuk az idegenségre vonatkozó kérdések megszokott irányát. Ebben a megközelítésben nem arra keressük a választ, hogy milyen az idegen, hanem arra, hogy mi milyenek vagyunk: kultúránknak az idegenség értelmezésére kidolgozott és elfogadott modusa kerül a vizsgálódás középpontjába. Az idegenséget nem objektívan létező, hanem szubjektív, az idegenségről szóló diskurzusokban változékony formában, de mindenkor létező entitásként tételezzük. Ekképpen a vizsgálat alanyát a vizsgálat tárgyává tesszük, azáltal, hogy kérdésfeltevésünk arra irányul, hogy az idegent hogyan írja le, teremti meg, a *mi* és az *ők* közötti különbséget milyen vonalak, kulcsfogalmak mentén ragadja meg a nyugati kultúra.

Bernard McGrane hasonló megközelítésű elemzésében amellet érvel, hogy a reneszánsz, a felvilágosodás, majd a 19. századi antropológia az idegenség megközelítésének más és más módjait hozta létre.²² McGrane szerint a reneszánsz az idegent a keresztény kozmogónia mentén mint a pogányt, a bukott állapotban lévő embert láttatta. A felvilágosodás számára az idegen a vadember lesz, a *tabula rasa*, a civilizációtól érintetlen, a természeti állapotban élő ember. Az evolucionista antropológia alkotja meg a *primitív* fogalmát, a történelmi fejlődés korábbi lépcsőfokait reprezentáló, a történelmi fejlődés alacsonyabb fokán álló ember képét. A három korszakban tehát más-más kulcsfogalommal ragadható meg idegenség, az idegenség a nyugatiak számára mást és mást képviselt, a nyugatiak számára más és más kategóriákon keresztül fejezték ki az *ők* és a *mi* közötti különbségtételt. „A tizenhatodik század kozmográfiájában a kereszténység volt az, ami az európai és a nem európai Más közé állt. [...] A felvilágosodásban a tudatlanság állt az európai és a Másik közé. Végül a tizenkilencedik században az idő, a földi idő, az evolúció ideje állt az európai és a nem európai Másik közé.”²³

A huszadik században az idegenség a kultúra fogalmán keresztül válik megragadhatóvá, a különbségeket kulturális különbségekként látjuk.²⁴ A kultúra a huszadik század elején válik az emberi társadalmak között meg tapasztalt különbségek leírásának terminusává, létrehozva az idegenség percepciójának új módjait, melyben a népcsoportok közötti különbségeket a kultúrák közötti különbségekként azonosítjuk.

A kultúra, mely a *művel*, *ápol* jelentésű latin *colo* igére vezethető vissza, a felvilágosodásig jellemző módon a földműveléssel, kertműveléssel kapcsolatban volt használatos, bár átvitt értelmű jelentésében már Cicero *Disputationes Tusculanae* című művében mint *cultura animi* is szerepel.²⁵ Mindenesetre a felvilágosodás kora lesz az, ami a kultúra metaforikus értelmű használatával létrehozza a szellemi javak művelésére vonatkozó kultúra terminust, mellyel egy pozitív, emelkedettebb létállapotra utalnak.²⁶

A kultúra fogalma, melynek segítségével az idegenséget a huszadik században befogadjuk és értelmezzük, a felvilágosodás kultúrafogalmából nő ki ugyan, de a terminus itt már más

²² Bernard McGrane: *Beyond Anthropology. Society and the Other*. New York 1989.

²³ Uo. 77.

²⁴ Uo. 113.

²⁵ Axel Steensberg: *The Common Fields of Culture*. Ford. Alexander Fenton. Copenhagen 1976. 38.

²⁶ Uo. passim.

értelemben áll. Míg a kultúra a felvilágosodás felfogásában abszolút mérce, amely hierarchikus és örökletes értékrendszerrel bír, addig antropológiai értelmében szubjektív, értékrendszere kultúránként változó, előbbi az innovációt, míg utóbbi az örökletességet hangsúlyozza.²⁷

Az antropológiai fogalomhasználat pluralizálja a kultúrát, a kultúra világa helyett a kultúrák világát teremtve meg. Ugyanakkor a felvilágosodás fogalomhasználatában rejlő abszolút dimenzióit az antropológiai értelmezés is megőrzi, csak érvényességi körét és irányát szűkíti le. A felvilágosodásban a kultúra minden ember számára abszolút mérce, mely felé az ember élete során törekedhet. Az antropológiai megközelítés szerint a kultúra annyiban abszolút fogalom, amennyiben minden emberi társadalomra jellemző, és az egyes társadalmak minden mozzanatát átfogja. A kultúra felé nem szükséges törekedni, a kultúrában az ember benne él, a kultúra nem cél, hanem adottság, nem emelkedett, de természetes létállapot. Míg a felvilágosodás művelője a felvilágosult gondolkodó elé a kultúra felé való törekvést tűzi ki célul, addig az antropológia az antropológus számára a saját kultúrájából való kilépést, a másik kultúrája felé fordulást idealizálja.

Franz Boas fogalomhasználatát elemezve fő kérdésem, hogy milyen szerepet töltött be ő a kultúra fogalmának átalakításában. Mennyiben, milyen értelemben köthetjük munkásságához a fogalom megalkotását, hogyan helyezhető el és értelmezhető fogalomhasználat a kor tudományosságában.

IV. Az első antropológiai kultúradefiníciót Edward B. Tylor nevéhez kötik, akinek 1871-ben megjelent *Primitive Culture* című műve szerint „a kultúra vagy civilizáció szélesebb etnográfiai értelemben az az összetett egész, ami magába foglalja a tudást, hitet, művészetet, morált, szokásokat és minden más képességet és magatartást, amit az ember a társadalom tagjaként sajátít el.”²⁸ A definíció az antropológiai gondolkodás szempontjából rendkívül fontos, elsősorban a meghatározás az oka, hogy sokan a tudományszak megszületését a mű megjelenésének évéhez kötik.

Tylor fenti definíciójával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Kroeber és Kluckhohn fogalomtörténeti áttekintésében a Tylor meghatározását követő első antropológiai szellemiségű definíciók már a huszadik század első éveiből származnak.²⁹ Emellett Kroeber és Kluckhohn megjegyzi, hogy az evolucionisták „érdektelenek maradtak a kultúrával mint koncepcióval szemben”.³⁰ Felmerül a kérdés, hogy a definíció valóban olyan enigmatikus, mérföldkő jellegű-e, mint azt sok áttekintés, többek között Kroeber és Kluckhohn írása sugallja, vagy valójá-

²⁷ George W. Stocking: *Franz Boas and the Culture Concept in Historical Perspective*. *American Anthropologist* LXVIII(1966). 867–882. John H. Moore a kultúra fogalmát más szempontból vizsgálva arra jutott, hogy koncepciójával Boas és követői valójában egy sokkal régebbi, a szerző által Erasmusig visszavezetett, filozófiai, teológiai hagyományhoz kapcsolódnak, mely az ember és az állat szembeállításán alapszik. Értelmezése szerint a kultúra fogalmának bevezetésével az evolucionista biológiai által elmosott határt vonhatták meg új konceptuális alapon. A fogalom bevezetése Moore szerint tehát e tekintetben ideológiai, míg másrésről tudománypolitikai célokat szolgált. Politikai, amennyiben a kultúra Boas körének emblémájává, az önelhatárolás eszközüvé, a washingtoni iskolával szemben megfogalmazott kritika alappillérvé vált. (John H. Moore: *The Culture Concept as Ideology*. *American Ethnologist* I(1974). 537–549.) A kérdésről tömör, elfogulatlan áttekintést ad Tim Ingold (*Introduction to Culture*. = *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Ed. Uő. London–New York 332–334.).

²⁸ Edward B. Tylor: *Primitive Culture*. *Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom*, London 1871. 1.

²⁹ Alfred L. Kroeber–Clyde Kluckhohn: *Culture*. *A Critical Review of Concepts and Definitions*, New York 1952. passim.

³⁰ Uo. 151.

ban csak anakronisztikus módon kötjük az antropológiai kultúrafelfogás megszületését Tylor meghatározásához.³¹

George W. Stocking mutat rá, hogy a definíció valójában sokkal közelebb áll a felvilágosodás³² fogalomhasználatához. Érvelése szerint magából a definícióból is világosan kitűnik, hogy Tylor a kultúrát a civilizációval azonosítja, amely az evolucionista történelemszemléletben a fejlettség utolsó lépcsője, a vadságot és a barbárságot követő, utolsó civilizációs fokozat.³³ Tylor, ahogy arra Stocking rámutat, a civilizáció terminust ha használja is többes számban, akkor is valójában a civilizációs fokozatok eltérő lépcsőit érti alatta.³⁴ A kultúrának a civilizációval való azonosítása tehát – ha figyelembe vesszük, hogy Tylor a civilizáció szót milyen értelemben használja – már önmagában láthatóvá teheti, hogy Tylor valójában nem egy értéksemleges, plurális meghatározást ad.

A definíció tágabb szellemtörténeti háttéréről Stocking megállapítja, hogy a 19. század pozitívista közegében született: Tylor a *kultúra* kifejezést műveiben normatív értelemben használja, a kultúrát „a tökéletesedés vagy haladás felé tartó tudatos törekvésnek” látta.³⁵ Mindazonáltal Stocking megjegyzi, hogy Tylor koncepciójában korlátozott értelemben teret kap a pluralitás, hiszen a különböző szinteken a kultúra különböző szintjei nyilvánulnak meg, és Tylor már ezzel is megengedőbb, mint sok kortársa.³⁶ Összességében tehát a kultúra antropológiai értelemben vett relativista, értékítéletektől mentes szemléletét meglehetősen anakronisztikus Tylor meghatározásához vagy munkásságához kötni.

Boas első meghatározását a kultúráról meglehetősen későn, 1930-ban publikálja. Boas megfogalmazása szerint „a kultúra felöleli egy közösség társadalmi szokásainak minden megnyilvánulását, az egyén reakcióit, amennyiben azokra a csoportnak, melyben él, szokásai kihatnak, és az emberi tevékenységek eredményeit, amennyiben ezeket a fenti szokások meghatározzák”.³⁷

A definíció alapvetően három elemből áll, a szokásokból és megnyilvánulásaikból, az egyéni viselkedésből és a tevékenységek eredményeiből.³⁸ Boas definíciójának középpontjában a társadalmi szokások állnak, a szokások, melyek az emberi viselkedésre és az emberi termékek előállítására alapvetően kihatnak, és meghatározzák azok jellegét.

Ahogy arra Kroeber és Kluckhohn is rámutat, Boas, miként Tylor is, a szokás fogalmát egy meglehetősen tág, inkluzív értelemben használja.³⁹ Ugyanakkor Boas definíciójában kitüntetett helyet biztosít a szokásnak, és nem egyszerűen felsorolja a kultúra elemei között, ahogy azt Tylor teszi, hanem a kultúra többi elemével ok-okozati összefüggésbe helyezi. A kultúrában a

³¹ Stocking: *i. m.* (1966) 869.

³² Stocking a humanista jelzőt használja, én Steensberg szótörténeti áttekintése és McGrane gondolatmenete alapján a felvilágosodáshoz kötöm a fogalmat. A két fogalom összefüggését mutatja, hogy Pelle János is a felvilágosodás elméleti vívmányaként tekint a humanizmusra (Pelle János: *Sade márki vagy az izolált értelmiségi paradoxona*. Valóság. XXIII[1980]. 21–45.).

³³ George W. Stocking: *Matthew Arnold, E. B. Tylor, and the Uses of Invention*. *American Anthropologist* LXV(1963). 784.

³⁴ Uo. 784.

³⁵ Uo. 792.

³⁶ Uo. 794.

³⁷ Boast idézi Kroeber–Kluckhohn: *i. m.* 82.

³⁸ Uo. 86.

³⁹ Uo. 310.

társadalmi szokások lesznek azok, amelyek a másik két elemet meghatározzák, világossá téve azt, ami Boas korábbi munkásságából is kitetszik: a kultúra idealista szemléletét.

Boas később, 1938-ban a kultúrának még egy meghatározását adja. Az előző meghatározásához hasonlóan ezt a definíciót is három részre bonthatjuk, a kultúrának három dimenziója rajzolódik ki: ember és természet kapcsolata, ember és ember közötti kapcsolatok, végül a szubjektív aspektusok, amelyek lehetnek érzelmiek vagy szellemiek.

Az explicit definíciókon kívül fontosnak tűnik Boas korábbi fogalomhasználatát is megvizsgáljunk, hiszen az első idézett meghatározást hetvenkét évesen fogalmazta meg, mikorra legfontosabb írásait publikálta. Konceptiójának megértéséhez részletesebben az 1911-ben publikált⁴⁰ *The Mind of Primitive Man* című munkáját elemzem. A választást indokolhatóvá teheti, hogy a mű Boas korai írásainak összefoglalása, integráltan adja vissza Boas legtöbb, addig kidolgozott elképzelését.

A mű fogalomhasználatáról általában megállapíthatjuk, hogy meglehetősen inkonzisztens. A *kultúra* fogalmat Boas néhány helyen, ahogy arra Kroeber és Kluckhohn, illetve Stocking is rámutat, annak köznapri értelmében használja.⁴¹ A műben így jelzői értelemben is előfordul a terminus, például a „magasan kulturált családok” és „leginkább kulturált osztályok” összefüggésben.⁴²

Emellett a kultúrát néhány helyen a civilizáció szinonimájaként kezeli. Így bár világos, hogy a szerző egyik fő célja annak bebizonyítása, hogy a kultúra és a faj között legfeljebb történeti összefüggés van, a mű elején például mégis a „a faj és civilizáció közötti kapcsolatok” megértéséről ír, a civilizáció szót használva a kultúra helyett.⁴³

Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a kultúra fogalmát a szerző leggyakrabban a terminus plurális értelmében használja. A plurális jelentést nyilvánvalóan implikálják azok a szöveghelyek, ahol a terminust többes számban (*pluralis*) használja a szerző. Az első, általam ismert hely, ahol Boas a „kultúrák” formát használja, az eredetileg 1888-ban elhangzott előadásának szövege, mely a *Race, Language, Culture* című kötetben is megjelent,⁴⁴ de a kifejezés előfordul a *The Mind of Primitive Man* több pontján is.⁴⁵ Végezetül Boas azokon a pontokon is leíró értelemben használja a terminust, amikor egyes számban tünteti fel ugyan, de a mű talán legfőbb mondanivalója mellett érvel: a faj, a nyelv és a kultúra nem helyezhető fejlődési sorba, és nincs szükségszerű belső összefüggés a három fogalom által lehatárolt területek között.

Boas tehát egyértelműen eltávolodik a kultúra felvilágosult vagy evolucionista fogalmától, de az az eltávolodás fokozatos, ellentmondásoktól és következtelenségektől terhelt. Főművében és későbbi írásaiban a kultúra elsősorban nem a vizionált emberi haladás értékeit képviseli, nem az emberi alkotótevékenységek gyűjtőfogalma, nem az öröklött szokások meghaladását lehetővé tevő racionalitást képviseli. Ellenkezőleg, a kultúra irracionális aspektusait hangsúlyozza, a kultúra racionális vetületét inkább másodlagosnak tartja. Szerinte a történelmileg kialakult, érzelmi alapon felértékelt cselekvések utólagos magyarázatában nyernek elsősorban

⁴⁰ Franz Boas: *The Mind of Primitive Man*. New York 1916. Sajnos a műnek csak 1916-os kiadásához fértem hozzá.

⁴¹ Kroeber–Kluckhohn: *i. m.* 86; Stocking: *i. m.* (1966) 879.

⁴² Boas: *i. m.* (1916) 119.

⁴³ „the relations between race and civilization” (Boas: *i. m.* [1916] 4.)

⁴⁴ Franz Boas: *The Study of Geography*. = Uő: *Race, Language and Culture*. Chicago–London 1940. 633, 634.

⁴⁵ Boas: *i. m.* (1916) *passim*.

teret a kultúra racionális aspektusai, másodlagos értelemadási szándékként, racionalizálási kísérletek eredményeként: „Ezek mellett ezernyi tevékenység és gondolkodási mód határozza meg mindennapi életünket – melyek nem tudatosulnak, míg nem kerülünk kapcsolatba más kultúrákkal, vagy míg meg nem álljuk, hogy a szokásaink szerint cselekedjünk – melyek közül egyikről sem állíthatjuk, hogy ésszerűbb lenne a többinél, és melyekhez, akárhogy is, de ragaszkodunk. Ezek, úgy tűnik, számukat tekintve alig jelentéktelenebbek a civilizált kultúrákban, mint a primitív kultúrákban, mivel erősen rögzült szokások sorát alkotják, melyek alapján átlagos hétköznapijaink tevékenységeit elvégezzük, és melyeket kevésbé tanítás, mint inkább utánczás útján sajátítjuk el.”⁴⁶

Boas a *kultúra* kifejezést mindezen túl egy, a fenti, modern, előremutató, a későbbi antropológiai gondolkodást alapvetően meghatározó értelmén túl egy meglehetősen régi, részben a német romantikával kapcsolatba hozható értelmében is használja. A civilizáció ebben a fogalomrendszerben mint technológiai és materiális, míg a kultúra mint spirituális és ideális jelenik meg.⁴⁷ Meglátásom szerint Boas nagyban támaszkodik erre a hagyományra. Művét azzal kezdi, hogy megkülönbözteti a „civilizált embert” a „primitívtől”, attól az embertől, aki nem hajtotta igájába a természet erőit: „Csodálatos vívmányaitól elbizakodva a civilizált ember lenézi az emberiség egyszerűbb tagjait. Meghódította a természet erőit, és rábirta azokat, hogy szolgálják őt. Zordon erdőket termékeny földdé tett. A hegyormok akarata szerint ontják kincseiket. A vadállatokat, melyek akadályozzák munkáját, kiirtja, míg azokat, melyek hasznosak számára, ezerszámra tenyészt. Az óceán hullámai egyik országból a másikba viszik, és tornyosuló hegláncok sem tartóztathatják föl. Alkotóereje az élettelen anyagot erős gépekké formálta, melyek csak egy mozdulatára várnak, hogy megannyi követelésének eleget tegyenek.”⁴⁸

Boas a civilizált embert materiális jegyek alapján határolja körbe. A civilizált ember az, aki győzedelmeskedett az anyag és természet fölött, szemben a primitívvel, aki továbbra is ki van téve ezen erők szeszélyeinek. Ebben az összefüggésrendszerben a civilizált és primitív embert megkülönböztetve előbbihez a civilizáció, utóbbihoz a kultúra fogalmát köti. Boas így például egy bekezdésen belül beszél „civilizált életről” és „primitív kultúráról”: „Megpróbáltuk bemutatni, hogy a változással szembeni ellenállás nagyban érzelmi okokra vezethető vissza, és hogy a primitív *kultúrában* az érzelmi viszonyulások a meghatározóak: innen ered az újjal szembeni ellenállás. Ugyanakkor a mi *civilizációnkban* számos cselekvést pusztán ésszerű célok elérésének eszközeként hajtunk végre.”⁴⁹

Látható, hogy Boas a civilizációt nemcsak a materiális, de a létezés racionális dimenzióival is szoros összefüggésbe hozza. A primitív kultúrában ezzel szemben az érzelmi dimenzió sokkal hangsúlyosabban van jelen, mint a civilizációban. A civilizáció emellett, mivel elsősorban az ésszerűség határozza meg, sokkal nyitottabb a változásokra, az újításokra, mint az érzelmi alapú kultúra. A primitívek kultúrája konzervatív, mivel a szokásokhoz való érzelmi kötődések a változásoknak való ellenálláshoz vezetnek. Emellett számos ponton jelzi, hogy a primitívek kultúrája a mi civilizációnkhoz mérten sokkal homogénebb: azok az elemek és

⁴⁶ Boas: *i. m.* (1916) 241.

⁴⁷ Vö. Kroeber–Kluckhohn *i. m.* 29.

⁴⁸ Boas: *i. m.* (1916) 1.

⁴⁹ Uo. 239–240. Kiemelések tőlem.

jelenségek, amelyek számunkra elkülönültek, számukra összefüggések bonyolult rendszerébe ágyazódnak.⁵⁰

Boas tehát a civilizációt és a kultúrát olyan fogalompárként használja, mellyel a modern és a primitív ember közötti különbségeket jelöli. A modern materiálisabb, racionálisabb és innovatívabb civilizációval áll szemben az ezoterikusabb, emocionálisabb és konzervatívabb primitív kultúra. Bár Boas több ponton is jelzi, hogy ezek a különbségek nem abszolútak, amit a jelzők középfokban való használatával is próbáltam jelezni, a koncepcióban rejlő dichotómia mégis a primitívekről általában lefestett 19. századi képet idézi fel.

Boas így e ponton közel kerül Tylor meglátásához, aki a vadság állapotában élő embert úgy írja le, mint akit a szokások és a hagyományok leginkább kötnek, gátat szabva a haladásnak.⁵¹ Boasnál ugyanakkor a haladás már kétértelműbb, a civilizált ember fölénye is megkérdőjeleződik, a primitív és a modern szembeállításakor erősen társadalomkritikus voltaire-i pozíciót foglal el, és inkább idealizálja a primitív létállapotot. Tylor ezzel szemben a legnagyobb rabságban, a hagyomány rabságában élő emberként írja le a primitíveket, és korholja azokat a szerzőket, akik szabad és ideális helyzetüként írták le őket.⁵²

A materiális civilizáció és szellemi kultúra fogalmára visszatérve: azt, hogy Boas későbbi munkásságára is jellemző maradhatott ez a szemlélet, jelezheti, hogy 1938-as meghatározása, mely a kultúrát három fő részre bontja, ennél jóval korlátozottabb értelemben ugyan, de szintén erre a kettősségre vezethető vissza.⁵³

Összességében tehát láthatjuk, hogy Boas fogalomhasználata valóban nem konzisztens. A műben domináns a fogalom antropológiai, értéksemleges, deskriptív használata. Ugyanakkor Boas a kultúra fogalmát a civilizáció ellentétpárjaként is használja, a primitív és modern emberek különbségeinek leírására. A fogalomhasználat fentebb részletesen ismertetett inkonzisztenciái az eredetileg 1898-ben közölt esszéjében két hosszabb mondaton belül együttesen jelentkeznek: „Általánosságban, az antropológia alapjainak ismerete úgy tűnik, hogy nevelési értékkel bír, különösen amennyiben kiszélesíti a tanuló történelmi látásmódját, mivel olyan *kultúrákat* és *civilizációkat* tár szeme elé, melyek a miénktől befolyásolatlanul alakultak ki. A fejlődés, melyet fajunk elért, világosabb színben fog feltűnni előtte, mikor képes lesz összehasonlítani ezt a más népek és fajok által elvégzett munkával, és ha megérti, hogy a *civilizációink* mi mindent köszönhet azon népek vívmányainak, amelyek jelenleg a *kultúra alacsony szintjén* látszanak állani.”⁵⁴

V. Kroeber és Kluckhohn kritikája, miszerint Boas indirekt módon visszavetette volna a Tylor által megindított munkát a kultúra meghatározására, azzal, hogy más kérdések felé terelte az antropológiát, nem tűnik tarthatónak.⁵⁵ Boas azzal, hogy az evolucionista elméletek hibás következtetéseire rámutatott, és így a különbségek evolúciós fokokként való felfogásának megalapozottságát megingatta, hozzájárult ahhoz, hogy lehetővé és szükségessé váljon a különbségek megragadásának új modelljének kidolgozása. Boas a modell kimunkálásának fo-

⁵⁰ Uo. 238.

⁵¹ James George Frazer: *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*. New York 1925. 47–48.

⁵² Uo. 47.

⁵³ Kroeber–Kluckhohn: *i. m.* 190.

⁵⁴ Franz Boas: *Advances in Methods of Teaching*. = *Uő: Race, Language and Culture*. Chicago–London 1940. 624–625. Kiemelések tőlem.

⁵⁵ Uo. 297.

lyamatában, ahogy arra Stocking is rámutatott, átmeneti szereplő volt, így a fent részletesebben bemutatott következtetések is részben ezzel a határhelyzetiséggel magyarázhatóak.⁵⁶ Ugyanakkor meglátásom szerint sem ez, sem az, hogy Boas sokáig nem állt elő egy explicit definícióval, nem indokolja, hogy az antropológiai értelemben vett kultúrafogalom kimunkálásában játszott szerepét elvitassuk, de ugyanakkor azt sem, hogy személyét hőroszi magaslatokba emeljük.

Boas vizsgált művei olyan időszakban születtek, melyben az idegenség leírásának elfogadott módja és fogalomkészlete, a kultúra koncepciója alapjaiban változott meg. Munkásságát kétségtelenül ebben a korai modern kontextusban helyezhetjük el, írásainak következtetései, elméleti, ideológiai állásfoglalásainak ingadozásai javarészt e sajátos történeti helyzetnek tudhatóak be. Munkássága természetesen több, mint e változás egyszerű lenyomata, de értékelésekor ennek figyelembevételétől nem tekinthetünk el. Boas e történeti folyamatok egyik fontos aktora, de a folyamatok eredményeként megszülető új diskurzusnak mégsem inventora.

The Concept of Culture in the Works of Franz Boas

Keywords: Franz Boas, concept of culture, history of anthropology

In my paper I investigate how the notion of culture appears in the writings of Franz Boas, especially in his probably most prominent work, in *The Mind of Primitive Man*. Firstly I try and see why we find such contradictory opinions about Boas' status in the history of anthropology. In this section, besides following Stocking's reasoning, I introduce gossip and oral tradition as a possible explanation for why Boas sometimes – even today – is depicted somewhat similarly to a culture hero. To avoid the mistake of an unhistorical inquiry, as a next step, I follow how the concept of culture, and the way the Other is viewed and depicted, changed in the intellectual traditions of Europe. I see Boas' work as one in a boundary position, in a historical period where both the term culture and that of the Other is seen differently, when the former becomes a tool for writing down the latter. In my analysis I aim to prove that Boas' use of the concept of culture remains contradictory, and that the terms in his writings appear not only in a neutral, descriptive, plural sense. Rather, culture sometimes appears as ideal and spiritual, opposed to a material, technological civilization; and it is also used to describe a more ideal state of man. From these points I conclude that it is false to see Boas as the inventor of the concept of culture, he is, rather, an important actor in the historical changes that led to a new discourse of the Other.

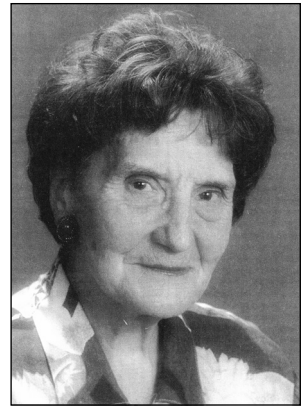
⁵⁶ Vö. Stocking: *i. m.*(1966) 879.

IN MEMORIAM

Erdélyi Zsuzsanna

(1921. január 10. – 2015. február 13.)

A magyar és az európai vallásnéptudomány nagyasszonya, Erdélyi Zsuzsanna itt hagyott bennünket. A halál lezárt egy ragyogó életművet, és elszóltított közülünk egy csodálatos embert. Ha az élet egészét nézzük, az Úristen, akivel mindig jóban volt, akit mindvégig mély vallásos hittel szeretett, kegyes volt hozzá: hosszú, munkás élettel, örök érvényű tudományos életművel és embertársai ragaszkodó szeretetével ajándékozta meg. Mert Erdélyi Zsuzsanna nemcsak kiváló tudós, hanem kiváló ember is volt, valóban ritka, kivételes csodája a teremtésnek.

Mind élete, mind tudományos munkássága sok szállal kötődik Erdélyhez. Nagyapja, Erdélyi János (1814–1868) az első magyar folklórgyűjtemény, az 1846–1848 között három kötetben megjelent *Népdalok és mondák* gyűjtő-szerkesztője, majd a sárospataki kollégium híres-neves filozófiaprofesszora épp kétszáz esztendővel ezelőtt Felső-Magyarországon, az Ung vármegyében lévő Nagykaposon született, de édesapja, az irodalomtörténész könyvtáros Erdélyi Pál (1864–1936) életműve Kolozsvárott teljesedett ki. Már elismert tudósként és a magyarországi könyvtárügy egyik kulcsembereként pályázta meg 1900-ban a kolozsvári egyetemi könyvtár megüresedett igazgatói posztját. A főként az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményéből álló állomány öreként a Mikó-kertben a bázeli könyvtár mintájára 1906–1909 között felépíttette a ma is álló impozáns könyvtárépületet, majd egy évtizeden át igazgatta a modern katalógusrendszerrel, nemzetközi könyv- és folyóiratcserével működő, technikai megoldásaiban is egészen korszerű új intézményt. Ha az 1920-as impériumváltás után berendezkedő új államhatalom nem követel hűségesküt Erdélyi Páltól, akkor a könyvtárigazgató gyermeke, Erdélyi Zsuzsanna is Kolozsváron jön a világra, ott, ahol kolozsvári illetőségű édesanyja, a lengyel származású Remisovszky Hedvig méhében megfogant.

De így az Erdélyi család 1920 nyarán örökre elhagyta Kolozsvárt. Elhagyta, de Erdélyi Zsuzsanna örökké számon tartotta. Mindig érdeklődött a távoli szeretett erdélyi város felől, és tudott is róla mindent, ami igazán lényeges történt erre felé. Amikor 1999. június 1-jén, közel nyolcvanadik életéhez – úgy tudom, utoljára – itt járt, elsétált édesanyja Mócok úti szülőháza elé, lefényképezte a kis házat és annak kapuját, majd ellátogatott a Majális utca 9. szám

Tánczos Vilmos (1959) – néprajzkutató, habilitált egyetemi docens, BBTE BTK Magyar Néprajzi és Antropológiai Intézet, Kolozsvár, tanczosvilmos@yahoo.com

alatt működő Folklór Intézet emeleti szobáiba, az egykori Szentkereszty-villába, oda, ahol 1900–1920 között Erdélyi Pál és családja élt, éppen szemközt az 1906–1909 között felépült Egyetemi Könyvtárral. A villa Majális utca és Petőfi utca sarkán lévő emeleti sarokszobájának gyönyörű fehér-kék kandallócsempéi ma is őrzik az Erdélyi család emlékét. Erről a régi kályháról otthon Budapesten fényképfelvételeket őriztetett, és most, amikor eljött ide, szelíden megsimogatta a békeidők, az egykori boldog családi fészek utolsó, hűséges tanúját.

A család Kolozsvárról az oltalmat kínáló régi családi birtokra, a Csallóközben lévő Viharosra költözött. Ezért Erdélyi Zsuzsanna már a szlovákiai Komáromban született meg 1921. január 10-én. Az Erdélyből való elköltözéssel voltaképpen cseberből vederbe kerültek, mert Csehszlovákiában hat éven át éltek „hontalanul”, ugyanis az állam nem adott nekik útlevelet. Az állás nélkül maradt, megélhetési gondokkal küzdő családfőnek végül a Viharos pusztai birtokot is el kellett adnia, és amikor 1929-ben végre áttelepülhettek Budapestre, a számára ott sokáig fenntartott állást időközben már betöltötték. Így az ötgyermekes család a magyar fővárosban is igen nehéz körülmények közé került. Erdélyi Pál 1936-ban meghalt, és az ekkor tizenöt éves leánya számára a szeretett édesapa csak örök példakép, fájdalmas eszmény maradt: „Nehéz élethelyzetekben, bármilyen mérlegelésben, a krisztusi norma mellett mindig megjelent bennem a »Mit szólna hozzá édesapám?« nagy kérdése. Egy biztos: sem a hit jelzése, sem édesapám tekintete nélkül nehezen jártam volna végig életutamat, és vittem volna eredményre rám rótt-vállalt feladataimat” – vallja később egy interjújában. (Vigilia 1998. 12. 957.) Kelemen Lajos, édesapja egykori munkatársa részvételével ezt írta Kolozsvárról Erdélyi Pál özvegyének 1936. május 15-én: „Midőn a hívétel reggelén fölmentem a Könyvtárba, sorra jöttek hozzám azok a kollégák, akikkel együtt szolgáltunk igazgatása alatt, s az a néhány altiszt és szolga, ki még megmaradt. Már összesen is csak nagyon kevesen vagyunk... Hazamenőben az utcán is Róla beszélgettünk... s akiről éppen tavaly mondotta Valentiny..., hogy úgy képzelem, mint a strassbourgi dóm nagy tornyát, melynek nagysága annál jobban föltűnik környezetéből, minél távolabb fut a vonat a szemlélő utassal. [...] Most, ősz fejjel, látom és érzem, hogy én pályám megindulásában Neki mily sokat köszönhettem.” (Világszövetség 1992. dec. 15., 31.)

Erdélyi Zsuzsanna, a nehéz körülmények között élő, tanítványokat vállaló úrilány, miután a fővárosi Veres Pálné Leánygimnáziumban 1939-ben érettségizett, a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–olasz–filozófia szakára iratkozott be, ahol 1945-ben bölcsész doktorátust szerzett. Közben 1931–1943 között párhuzamosan járt a Fővárosi Zeneiskola zongora tagozatára, majd 1943-ban külügyi ösztöndíjasként került a Római Egyetemre és egyszersmind a Santa Cecilia Zeneakadémiára. Ezek a tanulmányi évek, a nehézségek mellett vállalt intenzív szellemi munka hozzásegítették ahhoz, hogy később nagy műveltségű, kitűnő zenei képzettségű, imponáló nyelvtudású (a német, az olasz és a latin nyelvet kitűnően ismerte, de emellett angolul és franciául is beszélt, olvasott), széles európai kitekintésű néprajztudóssá válhasson, aki mindezek mellett még nagy művészi érzékenységgel és a vallásos néplélek iránti hatalmas empátiával is rendelkezett.

Széles műveltségének és nyelvismeretének köszönhetően 1944-ben a külügyminisztérium sajtóosztályának lett előadója, majd 1945-től minisztériumi fogalmazója. Az 1948-ban megtörtént kommunista hatalomátvétel után azonban régi világbeli külügyis múltja miatt megbélyegzett személyé vált, és emiatt fogalmazói állásából is elbocsátották. 1951-től egy ideig a Népművészeti Intézet külső munkatársa volt, majd 1953–1963 között a Lajtha László vezette, a Művelődési Minisztérium felügyelete alá tartozó, de a rendszer által éppen csak megtűrt

népzenekutató csoport munkatársaként tevékenykedett. A munkakönyves állást nem biztosító, bizonytalan jogállású ún. „Lajtha-csoportban” való évtizedes gyűjtőmunka során vált vérbeli néprajzkutatóvá. A csoport tagjaként – ekkor már négy kisgyermek édesanyja – sokat utazva gyűjtötte a vallásos népénekeket és a magyar szokásköltészet vokális műfajait szerte az országban. A csoport gyűjtőmunkájának legismertebb folklorisztikai terméke a Lajtha László nevével jegyzett *Sopron megyei virrasztóénekek* című, 1956-ban Budapesten megjelent kiadvány. Ebben az időszakban, a terepmunka kutatási eredményeire is alapozva adta közre a népi líra színszimbolikájáról írott egyik nagy hatású tanulmányosorozatát (*Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához*. Ethnographia 1961. 2. 173–199; 3. 405–429; 4. 583–596.). Később, a tudományos pálya érettebb szakaszaiban a népi kultúra jelképvilága iránti érdeklődése tovább mélyült, mégpedig úgy, hogy mind határozottabban fordult a vallásos szimbólumok történeti jelentésrétegeinek kutatása felé.

A közös dunántúli gyűjtőutak során Erdélyi Zsuzsanna gyorsírással jegyezte le a hazáját a hatalom minden késztetése ellenére elhagyni nem akaró, már idős, betegeskedő Lajtha László gondolatait, mindenekelőtt igen magas színvonalú zeneelméleti okfejtéseit. *A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval* címmel évtizedekkel később megírt és a Hagyományok Háza által 2010-ben megjelentetett kiadvány – a könyv megírása és kiadása évében Erdélyi Zsuzsanna már a 90. életévében járt! – a magyar néprajzi szakirodalom legnagyobb terepnaplója, amely a Bartók–Kodály–Lajtha triász harmadik tagját az utókor számára is a maga emberi és szakmai nagyságában mutatja meg.

A népzenekutató csoportot összetartó Lajtha László 1963-ban bekövetkezett hirtelen halála után Erdélyi Zsuzsanna 1964-től előbb a Néprajzi Múzeumnak, majd 1971-től nyugdíjazásáig az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának lett belső tudományos munkatársa. Szívós és rendszeres néprajzi terepmunkáját ekkor is töretlenül folytatta. Ekkor történt, hogy egyik, azóta méltán elhíresült gyűjtőtútra során egy még a középkorból származó vallásos folklórműfajt fedezett fel, amely régisége dacára mindaddig ismeretlen volt a folklorisztika előtt. Egy kis dunántúli faluban, a Somogy megyei Nagyberényben 1968. december 17-én egy magányos, 98 éves öregasszony, Babos Jánosné Ruzics Rozália a távozni készülő folkloristát tartóztatni akarván, hosszú, ismeretlen szöveget mondott neki magnószalagra, amit „imának” nevezett. A sosem hallott, egészen furcsa, hosszú „ima” természetesen felkeltette a kutató érdeklődését, és a szöveg eredete, művelődéstörténeti kapcsolatai után kezdett nyomozni. Miután szorgos könyvtári kutakodása nem vezetett érdemi eredményre, ismét terepre ment, ahol a most már célirányos gyűjtőmunkája meglepően eredményesnek bizonyult: a dunántúli népi emlékezetből rövid idő alatt több száz hasonló szöveg került elő.

A meglepő folklorisztikai felfedezésnek gyorsan híre ment. Az alapjában véve középkori eredetű, de a kereszténység felvétele előtti világkép elemeit is őrző, oralitásban élő szöveg hagyományt nemcsak a folklorisztika, hanem a magyar művelődési élet egésze nagy érdeklődéssel fogadta. Pais Dezső, a kor tekintélyes nyelvésze a felfedezést „terra incognita spiritualis”-nak nevezte (*Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához*. Ethnographia 1971. 3. 364.). A műfajjal való találkozás nagy misztikus élményét a költő Juhász Ferenc így fogalmazta meg: „Dolgozószobámban négyszármű angyalok, sátánok, boszorkányok, táltoslovak, csontvázak és zöld halottak nyüzsögtek mostanában. Vállamra hulltak borzongó toll-özönökkel, szívembe szúrtak háromágú aranyszigony-tekintetűkkel, a tortúra után mondtak világvarázsló vad meséket, töprengő homlokomon kopogtak sárga csont-ujjakkal, arcomhoz dörzsölték virágbársony csődörfejüket...” (*Imák, apokrif mámorok*. Új Írás 1970. 9. 73–74.).

A magyar művelődési élet egészét átfogó, egyöntetűen lelkes fogadtatás az akkor még rendkívül kedvezőtlen ideológiai és politikai viszonyok között nagyban segítette a gyűjtés egész országra kiterjedő folytatását, majd az új folklórműfaj szakmai elismertetését. Erdélyi Zsuzsanna a Néprajzi Társaság Folklór Szakosztályának ülésén 1970. február 11-én bemutatta az addig feltárt szövegek reprezentatív darabjait, elemezte sajátosságaikat (például szerkezet, belső forma, tipológia, rokon műfajok stb.), és meghatározta a műfaj népi kultúrában elfoglalt helyét (funkció, a használat körülményei, egyéni vagy közösségi jellege, a hagyományozódás menete stb.). A felfedező erre a szövegvilágra az *apokrif népi ima* műfaji terminust tartotta volna megfelelően, de a kor neves tudósai – Ortutay Gyula, Pais Dezső és mások – úgy gondolták, nem volna szerencsés, ha az amúgy is vallásos jellegű műfajnak még az egyházilag nem kanonizált, apokrif jellegét is kiemelnék, így az új folklórműfaj „hivatalos”, máig használatos neve végül *archaikus népi imádság* lett. Az „apokrif” jelző ideológiai megfontolásból történt elhagyásával maga a felfedező sohasem értett egyet, és ebben igaza is volt, hiszen az egyház a szövegek mágikus jellegétől, képi szimbolikus világától mindig is elhatárolódott, sőt a valóban apokrif imaszövegek használatát nemegyszer kategorikusan megtiltotta. Erdélyi Zsuzsanna a műfaj „keresztelójén” tartott előadását neves nyelvészek, irodalmárok, művelődéstörténészek (Pais Dezső, Mezey László, Holl Béla) korreferátumai kísérték, amelyek összetett módon világították meg a népi imádságok történeti szellemi hátterét. (Ezek a hozzászólások, Erdélyi Zsuzsanna ismertető tanulmányával együtt, megjelentek az *Ethnographia* 1971/3. számában.) Itt kell megjegyeznünk, hogy hasonló szövegeket korábban elvéve mások is jegyezték le – a folkloristák közül például Kálmány Lajos, Bálint Sándor, Diószegi Vilmos, Fettich Nándor és Kallós Zoltán neve kívánczik ide –, de a műfaj felfedezésének érdeme mégis egyedül az Erdélyi Zsuzsannáé, hiszen ő a legelső ilyen típusú imaszöveg megtalálása után nyomban rájött arra, hogy itt egy addig ismeretlen szövegvilágról, önálló folklórműfajról van szó, amelynek megvannak a maga belső szövegszervező elvei és interetnikus kapcsolatai.

Miről is szól ez a régi szöveghagyomány? A középkorból származó imádságok látomásos képekben, nagy erejű szimbolikus képekben fejezik ki a középkori ember üdvözülés utáni vágyát és a minden földi bajt, betegséget, halált, kárhozatot okozó Gonosztól való állandó gyötrő félelmét. A központi téma Krisztus nagypénteki szenvedésének és kereszthalálának drámai-lírai felidézése, ugyanis a középkori vallásos felfogás szerint az *imitatio Christi* minden megnyilvánulása üdvözítő és gonoszelhárító erejű.

Erdélyi Zsuzsanna gyűjtési felhívásai nyomán az 1970-es évek első felében segítőkész egyházi személyek, előadóművészek, szerkesztők, írók és költők is könnyítették további munkáját. A néhány év alatt összegyűjtött több ezer magyar imaszöveg lassan indokolttá tette egy nagyobb válogatás kötetben való közreadását, de alapvetően vallásos műfajról lévén szó az akkori Magyarországon az állami kiadók ózdkodtak egy olyan folklórgyűjtemény közreadásától, amely más oldalról nézve valódi imakötetnek, azaz vallásos könyvnek volt minősíthető. Végül Kanyar József kaposvári levéltári igazgató, folyóirat-szerkesztő erőfeszítéseinek és bátorságának köszönhetően a helyi Somogyi Almanach 19–21. számaként 1974-ben kiadták a 137 imádságot tartalmazó első *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című könyvet, amely reprezentatív válogatást nyújtott az addigi gyűjtésekből. A „kis Hegyet hágék”-nak nevezett, ma már könyvvritkaságnak számító kaposvári könyv bővített második kiadása, az úgynevezett „nagy Hegyet hágék” (Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1976/1978) már 251 imaszöveget tartalmazott, míg a harmadik és negyedik, még tovább bővített, 1090 oldal terjedelmű legújabb kiadásokban (Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1999 és 2013) összesen 321 népi imádság található.

Időközben Erdélyi Zsuzsanna példája nyomán és biztatására Magyarország határain belül és kívül is megindult a szövegek gyűjtése, így újabb további jelentős imagyűjtemények láttak napvilágot. A néprajzkutatók az Alföld (Polner Zoltán, Besenczi Sándor), a Vajdaság (Silling István), Belső-Erdély és a Székelyföld (Székely László, Daczó Árpád, Ráduly János), a gyimesi és a moldvai csángók (Bosnyák Sándor, Salamon Anikó, Harangozó Imre, Táncozó Vilmos, Takács György) archaikus imaanyagát tárták fel.

A magyar archaikus imádságanyag megismerése után a műfaj interetnikus kapcsolatainak kutatása következett. Miután bejárta Magyarország nagy részét és a Felvidék határ menti magyar településeit, Erdélyi Zsuzsanna fölkereste a magyarországi szerb, horvát, szlovén, szlovák, ruszin, román, sváb etnikai közösségeket is. Mivel az imaszövegek eredetét és művelődéstörténeti háttérét szerette volna tisztázni, ezekkel a kutatásokkal mindenekelőtt arra kereste a választ, hogy vajon a magyarokkal együtt élő, azonos történeti, szellemi hatásokat megélt Kárpát-medencei népek vallásos hagyományvilágában is megtalálhatóak-e a népi imádságműfaj emlékei. Mivel a válasz egyértelmű volt, azaz a magyarsággal a Kárpát-medencében együtt élő népek körében is hasonlóan gazdag imaanyagot talált, ezt követően Európa távolabbi népeinek hasonló képi és szöveghagyományát kezdte kutatni. Miután Lengyelországban és Itáliában a könyvtári és levéltári kutatómunka mellett intenzív terepkutatást is végzett, különböző európai folklórgyűjtemények, ikonográfiai ábrázolások és más források alapján feltárta az Európa-szerzte elterjedt népi imádságműfaj eszmetörténeti háttérét, a motívumok elterjedtségét és a szövegkapcsolódás fő törvényszerűségeit. Az *Aki ezt az imádságot... Élő passiók* című kötetében (Pozsony, Kalligram, 2001) az imádságzáradékok történeti kérdéseit átfogó nemzetközi összefüggésben bemutató, másfélszáz oldalas tanulmánya kíséretében, a legarchaikusabb magyar népi imádságszövegeket is közölve, eredeti nyelven és párhuzamosan magyar fordításban adott közre szláv (cseh-morva, horvát, lengyel, szerb, szlovák, szlovén, orosz), újlatin (román, olasz, spanyol, francia, provanszál), germán (német, dán, ír) és más nyelvű (albán, grúz) imaszövegeket. (A lengyelországi és dél-olaszországi kutatómunkájáról a Székelyföld folyóirat 2011/1-es számában megjelent „*Hosszú úton, széles úton...*” című interjútban számolt be.)

A magyar példa nyomán, sőt Erdélyi Zsuzsanna rendszerező elveit követve más népek archaikus imádságait is közreadták. Előbb Kotula Franciszek lengyel (*Znaki przesłósci*. Warszawa, 1976), majd Novak Vilko szlovén gyűjteménye (*Slovenske ljudske molitve*. Ljubljana, 1983) jelent meg. Utóbbi nemcsak a szövegek közreadásának módjában, de még a kötet grafikai kivitelezésében is a magyar mintát követi.

Az archaikus népi imádság műfajának felfedezéséért, majd az ezt követő impozáns eredményeket hozó összehasonlító nemzetközi tudományos kutatásért nemcsak a magyar, hanem az egész európai művelődéstörténet hálás Erdélyi Zsuzsannának. Az életmű nemzetközi elismerését rangos díjak is bizonyítják. Előbb 1983-ban – egyéni tudományos teljesítményéért elsőként – Hamburgban megkapta a Népművészeti Európa-díjat, majd 1996-ban Palermóban az egyik legrangosabb európai folklorisztikai elismerést, a Pitre Marino-díj nagy aranyérmét. A megbecsülés a rendszerváltás után Magyarországon sem maradt el: 1991-ben magas állami kitüntetéssel, Stephanus-díjat és Bethlen Gábor-díjat kapott, 1998-ban átvehette a Magyar Örökség Díjat, majd 2001-ben a Kossuth-díjat is. A Magyar Művészeti Akadémia Nagydíját és a Nemzet Művésze címet 2014-ben nyerte el.

Erdélyi Zsuzsanna azok közé a nagy tudósok közé tartozott, akik a legapróbb részleteket is megvilágító tudományos szakszerűséget és a mély vallásos hitet a legtermészetesebb módon össze tudták egyeztetni. Sőt az ő esetében ennél is többről van szó: az az egykor volt, de évszázadok alatt lassan elfeledett, csak a népi kultúrában bűvópatakként, rejtetten tovább élő világ, az az elsüllyedt szellemi Atlantisz, amelyet ő az európai népek számára újra felfedezett, majd megmagyarázott, csak ily módon volt feltárható, illetve mások számára is közvetíthető. Az archaikus népi imádságok által kifejezett középkori vallásos világkép, amit Pais Dezső 1970-ben még „terra incognita spritualis”-nak, ismeretlen szellemi területnek nevezett, nem vált volna újra érthetővé és megélhetővé, ha Erdélyi Zsuzsanna nem úgy viszonyul ehhez a felfedezéshez, ahogyan tette. A kutatott tárgyhoz, azaz a népi passióepikához való viszonya ilyen értelemben ugyanolyan, mint azoké az embereké, akik az archaikus népi imádságok képi világát annyi évszázadon át imádságaikban megőrizték. A közösen, élményszerűen megélt vallásos hit a titka annak a bensőséges viszonynak is, amely Erdélyi Zsuzsannát, az európai vallásetnológia nagyasszonyát a népi imák egyszerű, gyakran írástudatlan adatközlőihez és magához a kutatási tárgyhoz fűzte, és ez az egymásra találás teszi olyannyira hitelessé, örök érvényűvé a tudományos életmű egészét is.

Tánczos Vilmos

SZEMLE

Társadalmi kommunikáció, közösségi változásuniverzum

(Egypár változás-könyv margójára)

Kulcsfogalom a kultúrában, eligazító tartalom a közösségi kölcsönhatásokban: „kommunikálunk, tehát vagyunk”. De közben a világszerte élők, a helyi társadalmak és kulturális közösségek tagjává lenni vagy a helyi hagyományban megőrzött közösségség révén létkérdéseket fölvetni – van, kinek könnyedén megy, s akad, ki megszenved vele, hogy értelmező közösségek között értelemre találjon, olykor szemben az idővel és terekkel, de kivált a bennük állandósult létformáinkat, közlés-felzúrt és változások univerzumát keresve.

Talán nem kevesebbre, de egyértelműbben merészebbre vállalkozik az a szerzői-kutatói közösség, mely korunkban az átalakuló társadalmak, viselkedés- és közlésformák lokális közegében erdélyi példátartat keres kommunikációkutatási céllal, a tér- és eszköztárak használatára összpontosítva. Egy többéves feltáró projekt tematikus eredményeit fogja össze *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma* című kötet (szerzői Gagyi József, Pletl Rita, Ungvári Zrínyi Ildikó, Ungvári Zrínyi Imre, Varga Attila. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2009, 267 oldal.), melyben az Alvin Toffler által tematizált „Harmadik Hullám” kortársai számára korélményként adatott új civilizatorikus állapot lesz életmódközösségekben kutatható korkérdés. Toffler s a reá hivatkozó szerzők itt a modernizációk korábbi, föld és terület, majd gyár és pénz jellegadó korszakai után következő konfliktuspotenciálját, az információra és tudásra épülő hatalom nyomasztó voltját prezentálják erdélyi közegben.

Ott, ahol a hatalom forrása nemcsak régen állt ilyes elemekből, de ma is egy időben van jelen a megrekedt agrárium, a kínlózó gyár, a keserves szolgáltatás és romló családszerkezet melletti térnyerése mindannak, ami a civilizációs hullámmá sok kulturális egyvelegében a legrosszabb összhatást eredményezi.

A romániai modernizációt kezdeteitől jellemző regionális és strukturális átalakulás a társadalom egyenlőtlenségi eltéréseit mikroregionális terekben teszi immár megnevezhetőbbé, kevésbé az „Erdély-univerzumban”. S az erdélyi térben másként, mint a „falusi népesség” körében, mely az ország lakosságának negyven százalékát teszi ki, a modernitás sodrása és kockázatai számos visszahatástól, fokozódó elmaradástól válnak kontrasztossá, s veszélyeztetik a „túlélő társadalom” esélyeit, azaz visszahatnak nemcsak az 1989 előtti dinamikára, hanem a folytonosságra is, a változások révén eljövő új lehetőségek mellett a modernizációs deficitök felhalmozódására, a visszafederalizálódás (patronus-kliensi viszonyok, individualizálódás a kimerülő családi gazdaságok egyénei körében, korrupció növekedése, érdekérvényesítési utak felülről függése, változási perspektívák városokba telepedése, piaci és munkapiaci kínálat szűkülése, mozgásterek karcsúsodása) egyaránt a „visszavilázalódás” irányába hat. Mindezek mellett a fogyasztással összefüggő, centralizálódó mozgástér, a közlekedés, oktatás, kommunikációs formák visszaszorulása is technológiai adottságok és az

A. Gergely András (1952) – az MTA Társadalomkutató Központjának tudományos főmunkatársa, a politikatudomány kandidátusa (PhD), az ELTE Társadalomtudományi Kar kulturális antropológiai tanszékének oktatója, a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának tanára, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergelya@gmail.com

interakciókban résztvevők „életteremtő” felteteleinek romlásával kecsegtet. Ugyanis csalfa képzetté foszlik immár „a szokások, cselekvési minták, az összeegyeztethetőre és összeegyeztetetlenre vonatkozó képzetek, a törvényes keretek és általában az erkölcs, az ízlés és a jogtudat átalakulása”, mivelhogy az „1989 utáni Erdélyben a látható és láthatatlan (illetve álló és mozgó) szerkezetek változása” gyakorol hatást az emberek kommunikációs magatartására (idézetek a 11. oldalról, Gagyi–Ungvári). Az átfogó, komplex megközelítésmódot a szerzői kutatócsoport az egyes szakterületek felől közeledve, a kommunikációs változások mikéntjét kívánva megragadni, szilárd meggyőződéssel ad elemzést arról, hogy „az 1989 utáni erdélyi társadalomban tapasztalható változások az emberi interakciók megváltozott kereteiből és formáiból érthetők meg. Az emberi viszonyokat kifejező cselekvésekként, az interakciók, legyenek azok ember és tér, ember és jármű, ember és hivatal, ember és szöveg, vagy közvetlenül ember és ember közöttiek, magukon viselik az önkifejezés, a saját és a partner pozíciójára utalás és a cselekvésorientáltság (performativitás) jegyeit... A kommunikáció az a médium, amelyben a változások és a hagyományos formák közötti összeütközések konkrét emberi értelmet nyernek” (12.). Ekként a kommunikációs tartományok felé a tér és látvány viszonyában közelítve, a közlekedési és önmegjelentési módokban, a kommunikáció eszköztárát tekintve, a normatív szabályozás intézményeit és dokumentumait vizsgálva, az iskola kultúráját és a társadalom nem formális intézményi szerkezetét külön is részletezve taglalják a többszörös átfedésben, kölcsönhatásban megnevezhető kommunikatív problémaköröket.

Magamra nem vállalva, hogy mind a tizennégy témakört ismertetem, csupán idéznem lehet a fejezetcímekből, egyúttal annak illusztrálására is, mennyiféle kommunikációs dimenzió lehet képes a változások tüneténeinek regisztrálására: hagyományos-átmeneti-modern életvilágok alakzatai (Gagyi – Ungvári Z. Imre), életmód-modernizációk és gépesítettség rendjei (Gagyi), jog és

kommunikatív szerkezetek működés módja (Varga Attila), iskolai milió mint kommunikációs randevú-helyszín (Pletl), társas kommunikációk változásai, valamint erkölcsi szocializáció, önreprezentációk (Ungvári Z. Imre), új televíziózási formák (Gagyi), városi színház, tér és látvány (Ungvári Z. Ildikó), tizenévesek kommunikációs szokásvizsgálata, televíziózás és mobil kommunikáció (Pletl, Gagyi, Ungvári–Ungvári), ezek mind és mind mélyen épülnek egybe a kötet tanulmányainak témaköreiben. Emellett az érintett iskolák és az adatfelvételi feladatlapok melléklete teszi teljessé a kötetet. A kutatás egészére, többévtényi tapasztalati anyagára érvényes összegző sorokban az emberi csoportok létének kiterjesztett szféráiból, a kommunikatív és virtuális új világok hozzáadásával összevetésben tárgyalt eszköztár, szimbólumhasználat, a hagyományosból az „alternatívák nélküli” felé változó formációk összképe (Giddens teóriájával összhangban) jelenik meg, beleértve a kommunikációs eszközök hiányának gettósító hatását, a dezorganizáció esélyeit és a deviáns viselkedésmódok sokféleségét is. Mindebben a globalizáció hibriditást erősítő, a jelteremtés és szimbólumhasználat innovációja miatt parttalanná váló értékrendiség tolu elő fenyegető összképként (186.). Az egyének és közösségek tereiben megjelenő (fotómellékletekben pontosított) reprezentációk az élménytársadalmiságot éppúgy erősítő összhatásúvá állnak össze, mint az életmódok korábbi, két világháború közti vagy még messzebbi konvenciói idején jellemző volt (139–149, 107–124, 89–102.). Árnyaltabbá, vitathatóbbá teszi mindez azt a távolsági víziót, hogy az erdélyi (jelesül leginkább magyar) társadalmi környezetben a kommunikációs univerzum mint valami biztos és kockázatmentes értékrend, mint közösségi intézmény maradt meg valamely premodern állapotában. Sőt, ellenkezőleg: még a premodern mintázatok is kapnak érdemi mennyiségű kérdőjelet, átértelmezhető kontextus, kommunikatív horizontot is.

Úgy vélem, Gagyi József és munkatársai a marosvásárhelyi Sapientia egyik fontos irányát, profiljának merészen vállalható karakteres jegyeit,

a modernitás kihívó kérdéseinek mélyértelmű prezentációját vállalták kötetükkel – mely ugyan nem tegnap jelent meg, de bizonnyal találnék, aki még nem ismeri. Pedig korszakos opusz, s erre az ébred rá csak igazán, kinek kíváncsisága átlapoz a címodalton s előszón, bele a gondolatmezők sűrűjébe...

Romániai magyar kisebbségtörténet

A romániai magyar kisebbség történetéről, impériumváltásokról, magyar intézménypolitikáról és generációs képviselői konfliktustörténetről számol be Bárdi munkája (*Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2013, Spectrum Hungarologicum, 647 oldal); Pro Print Könyvkiadó, Magyar Kisebbség Könyvtára, Csíkszereda 2013., 607 oldal), mely doktori értekezésként keletkezett és Szeredában jelent meg. A monográfia könyvészeti háttere, tudományos súlyú előzményekre utalásai pusztán listában is negyven oldalt tesznek ki, sok-sok évnyi (egyszerűbben: két évtizednyi) kutatást, adatbázis-építést, forrásfeltárást, részközleményeket, esetelemzéseket, feltáró vagy elemző írásokat súlyba véve. Esettanulmányi, vagy kisebb monografikus egységekre is épülő fejezetei (Töréspontok; Keretek; Folyamatok) gazdagok a tipológiákban, komparatív áttekintésben, csoportkonstrukciók vizsgálatában, s magának az önálló erdélyi magyar kisebbségi mozgalmatörténet szakaszainak, önszervező transzilvanizmustól ezredvégi integrációs viszonyrendszerig terjedő hullámok gazdag jellemzésének mélyértelmű, de határozottan és karakterisztikusan egyértelmű részletrajzaiban (517–523.).

Bárdi 600 oldalas tudományos művéről közel reménytelen rövid kivonatot adni, de megkockázható az összegzés: a romániai magyar kisebbség történetének alakulás- vagy változástörténetében két fő csoportozatot tekint felelősnek, magukat a mindenkori politikai, kormányzati eliteket, illetőleg a kisebbségi eliteket. Az ő háborúik, érdekeik, alkuk, sumákságaik, játszmáik, eredményeik és kudarcaik, kényszereik és belátásaik hatnak vissza

a kisebbség históriájára, nemzeten és határon belül vagy azon túl is, kisebb időciklusokban vagy évszázadnyi következménnyel együtt akár. Kötete nem csupán a 20. század kisebbségstóriájában talán legnagyobb hatású, legtöbb kihívást és választ, politikai megoldást és ideológiai trükközést megelő, legtöbb ügyet és ürügyet szolgál(tat)ó kisebbségéről, a romániai magyarságról szól, hanem a magyar nemzeti mozgalom társadalomtörténetéről, szerveződésének okairól és módjairól, az anyaországhoz fűződő viszonyáról és a magyar kormányzatok támogatáspolitikai rendszeréről, az impériumváltás(ok) folyamatairól, szemléletváltozásokról, helyi/nemzeti kisebbségi stratégiákról és különböző generációs csoportok intézményrendszeréről is. Szerzői vallomása szerint e műben „nem a két világháború közti romániai magyarság történetét” dolgozta föl, hanem „a működés modelljének elemeit” akarta összerakni (9.), melyben Pál Árpád kisebbségi közíró 1933-as kéziratos művére utaló címmel (*Otthon-haza*) a személyes és a nemzeti önzonosság szabadságkérdéseit kívánja tetten érni – de nem egy ideológiában vagy a kisebbségi kérdés kezelésének lehetséges modelljében leli meg fókuszpontját, hanem „a közösségi önszerveződés működését”, „a konstrukció megértését” szorgalmazza, s ideológiai értékrend helyett az érdekviszonyokról szól, „tudatoson dezideologizált” léthelyzetekről, az otthon- és hazafogalom tartalma közti feszültségről és lineáris fejlődésképlet helyett a „folyamatos reintegráció” természetrajzáról. Az otthonból lehet haza vagy valamely haza elvárása (a Szűcs Jenő-féle fogalomkör mentén), azaz olyan ház, mely egyszerre otthon is, nemzet is, szeretetteljes, patrióta és erkölcsi-politikai elkötelezettséggel teljes. Ehhez a szülőföld mint élmény, tapasztalat és emlékezet járul, hol a nemzeti mozgalom formájában (mint 1940-ben, a visszakérvült Észak-Erdély helyzetét és intézményeit, regionális jelentéstörténetét taglalva), hol a többségi helyzettudat változásával a kisebbségi nacionalizmusok formájában (mint napjaink eseményhullámai között), amikor e közösségek céljai immár „saját kvázi-társadalmak létrehozása és a magyarországi

emancipáció” (11.). Eközben nem csupán nemzeti vagy traumakánonok tárgyalása felé tér ki, hanem a hatalomváltások, kormányzati és meghatározó nemzetpolitikai személyiségek (Klebensberg Kunó, Jancsó Benedek, Iuliu Maniu) saját társadalmat megerősítő gondolkodásmódjára, a magyarságpolitika és a kisebbségpolitikák természetrajzára is figyelmet fordít, s a korántsem szűken vett lokális térben, hanem közép-európai összehasonlításban, a támogatáspolitikai stratégiákban, párt- vagy társadalompolitikai törekvések, intézményi és világnézeti eltérések kulturális jelentéstartalmaira is rávilágít. Az ideológiai szocializációs folyamatok, a történeti dimenziók normatív komponensei, az ideológiai trendek generációs eltérései vagy korszakos hullámai s ezek összefüggései korszakkal, ideológiai programosságokkal, hatalmi eszköztárral, integrációs és leválási törekvésekkel, lojalitás és diszkrimináció hatásaival, revizionizmussal és integrizmussal, kisebbségvédelemmel és stabilitási folyamatokkal – olyan keretek, kulcsfogalmak és funkcionális hatasegyüttesek, melyek a romániai magyarság körülményeit ezekbe a fejezetekbe és alfejezetek résztemáiba tagolják.

Bárdi Nándor könyve roppant markánsan fölteszi az alapkérdést a recenzensnek, melyre a „köznapián diákos” válasz a kötet egészének sárnga kiemelővel végigolvasása szokott lenni, hogy ugyanis melyek a lényegi, meghatározó, jellegadó folyamatok, mik a meghatározó erők, érdekek, struktúrák, funkciók, s mikor milyenek az interpretációk, hogyan változnak az áttekintett évszázadnyi időben – mindezt egy rövid ismertetőben nevetséges képtelenség lenne „kijegyzetelni”, „lényegkiemelni” vagy összegezni. Nemcsak szaktörténeti szempontból végez el óriási munkát, dolgoz föl sok száz forrásművet, temérdek levéltári adatbázist, irodalmi és sajtótörténeti alapanyagot a nemzetiségi mozgalmak, kényszerközösségi helyzetek, nemzeti kisebbségi folyamatok, „kényszerkisebbségi” közérzetek, modernizációs folyamatba tagolható átalakulások nagytérségi tájképét adva, hanem érzékeny ideológia- és elitkritikai alapállással a sokszor elkent, feledésbe merült, leplezett

és letagadott hatalmi törekvések konfliktustörténetének összképét is megrajzolja. Irigylendő lendülettel, a régóta készülő nagy áttekintés magabiztosságával, a szinte követhetetlen gazdagságú és heterogén helyi interpretációs játszmák tüpontos állapotábrájával. Nehéz lenne eldönteni, vajon az erdélyi politikai elitek, a romániai magyarság, a magyarországi kisebbségpolitikai irányítás, a Kelet-Európa-történeti kisebbségtudomány vagy a történész szakma lehet hálásabb ezért a monumentális folyamatábráért. E (korántsem rövid) ismertető teljes terjedelmét bőven meghaladná, ha csak a Bárdi által súlyba vett fogalmak, jelentéshátterek, tisztázó szándékok, szakkifejezések, értelmezési dimenziók pusztá listáját adnánk vissza. A Szerző által megismert, földolgozott, hivatkozott szakirodalom aprólékossága, kritikai körképének és egész értékrendjének nyomatékos mivolta, a kihatások és kihangzások egész sugárzó tere olyan impozáns méltósággal kerül e körképbe, amit – talán megengedhető itt a recenzens némileg túlzó minősítése – a hazai szaktudomány az elmúlt évszázadban sem produkált ily magvas egységbe.

A kötet egésze voltaképp azt a jóleső benyomást erősíti meg, hogy minden részeredmény relatíve érvényes közlésének, összhatásának tanulása előbb-utóbb lehet olyan nagymonográfia, mely nemcsak a szorgosan és kitaróan végzett gyűjtőmunkából származik, hanem az alkotóelemek strukturált összképének összeállíthatóságát is kínálja idővel. Bárdi művének ezért egy „nagy hibája” van, nevezetesen hogy megkerülhetetlen hivatkozási alap lesz a kisebbségtudományi térségkutatások (felvidéki, kárpátaljai, örvidéki, erdélyi, délvidéki) összefoglalóinak készítői meg használói számára is, s mintája a hazai kisebbségtudomány jövődjő kutatóinak életműve, munkássága terén. Megítélésem szerint lehetséges, hogy tájnéprajzi, szokáskutatási, folklorisztikai, vallásvizsgálati, etnoföldrajzi vagy kultúráközi interdiszciplináris kutatásokban, kulturális antropológiai vagy térségi művészeti, régészeti meg irodalomtudományi téren még számos részelemzés pontosító adalékokkal szolgálhat a romániai magyarság kisebbségi

léhelyzetét megvilágítóan, de az akut, aktuális, jelenkori vizsgálódások bázisaként szolgáló strukturális lényegű áttekintések mostantól mint biztos alapra támaszkodhatnak e nélkülözhetetlen doktori értekezés eredményeire.

Kultúraközi térben

A „friss szerzemények” könyvespolcán a legutóbb érkezett művek is több időt kívánnának, mint amennyi dukál. Olyik nem is tegnapi, hanem szinte múlt idejű opusz, egymás mellé kívánczósuk csupán a recensens ördögi trükkje által hiteles (valamelyest). De talán megbocsátásra érdemes, ha a könyvek lajstroma nem a kiadói idő, hanem az olvasói találkozás keretébe illeszkedik... Így is több hely s még több idő kellene, hogy méltó gazdagsága mindegyik műnek úgy bontakozzon ki az értékelő sorokban, szinte ne is kelljen már végigolvasnia őket az érdeklődőnek. De hát ez (köztünk szólva is) lehetetlen, sőt hamis játék lenne, hisz a „méltó” kultúraközi jelentéstér nem is mindig mutatkozik azon frissiben, csupán az idő öblében és lassú mozgásának folyamatában. Kisebbségkutatás, kulturális sajátosság, értelmezések és megértések, újraolvasatok és kontextusok tehát a hívószavak, melyek az alábbi kiemelés eredményezték. A kapcsolódó szemléért megbocsátást remélve – hiszen csak töredék tanítások surranhatnak át a közvetítő szándékán is, a művek mélyebb tartományaiban nemegyszer sokkalta magasabb közlésmóddal...

Igéző kontrasztot tükröz a kultúraközi (avagy inkább a rokon kultúrák, szomszédos világok közötti) milióból a *Fehér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról* (Balázs Sándor és mtsai szerk., Kolozsvár, 2009, 204 oldal). Méltatlan kontraszt, hogy a durva tetteket, bornírt döntéseket, megfontolatlan kivagyiságokat és strukturális gyalázatot a színek pompázatos világáért felelős „fehér” szóval szokás illetni. E rejtjelzett üzenet dokumentumokat, kiadatlan, átbeszéletlen, sérelmesnek tekinthető otrombaságokat tartalmaz – kisebbségi környezetben. Közrebocsátója a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, mely testület a magyar universitas ügyét veszi szemügyre az

európai univerzumban, az impériumváltások során, az egyetemépítési kísérletek és kudarcok historikumát végigkövetve. A szerkesztőbizottság (Balázs Sándor, Bodó Barna, Csetri Elek, Gaál György, Kónya-Hamar Sándor, Somai József) egyfajta mai és történeti értelemben fontossá vált (vagy csak jelen volt) multikulturalitás értékelve alapján ad képet az 1581-ben, Báthory István idején alapított első magyar egyetemről, a Mária Terézia által ismét Kolozsvárott telepített karokról, melyek 1872-ben mint újfent megnyitott állami magyar egyetem intézményei karoltak össze, hogy a Ferenc József alatt megizmosodott intézményt azután a román hatóságok 1919-ben ismét bezárhassák. A háborús idők még olykor kedveztek is, 1946-ban például őrizni is kellett a látszatot, hogy a magyarok egyetemmel bírnak kisebbségi jogaik méltánylása ürügyén, de legott felszámolták a látszatokat 1956-ban, mihelyt az „eseményekkel” szolidáris diákság és tanári kar a „nacionalizmus veszélyét” rejthette magában. A pártállami időkben „népi kezdeményezésre” hallgatva megszüntetett intézmény egy minisztériumi rendelet alapján egyesítésre került, s ha utóbb majd '89-ben úgy hihette az erdélyi magyarság, hogy a rendszerváltó demokrácia engedi kiteljesedni az önállóságot, tévedett: a kétezres években talpra állott Kezdeményező Bizottság ismét megkapta a vádat, hogy a kétnyelvű feliratokkal többségellenes lázításba és illegális kalandorságba fog. A kronológia, a dokumentummelléletek, a historikus szigorúsággal követett interpretáció egésze azt sugallja: az egyetem mint intézmény eredendően az ókori szellemi kincsek összegyűjtésének, rendszerezésének, univerzális feltárásának és értelmezésének iskolája volt a 10. században (*studium generale* néven), s az európai felfogásban az emberi értelemben vetett hit, a megismerő nyitottság és az értelmes gondolkodás rangja eleve hozzátartozott az intézményes tudásátadáshoz. Párizs vagy Bologna, a platóni akadémia vagy épp az erdélyi tudásátadás műhelyei nemcsak universitas-ok voltak, hanem a tanár és tanítvány protestáns eszmeiségét követő kultuszhelyek, a közös munkára épülő tudás topológiai esélyei. Ehhez már a teológiai és

morális fenség többleteként járult a bizánci túlnyomást ellenpontozó európai szellem követése, az etnikai közösségek harmóniájára törekvés, a nyelvek büvkörét átölelő tudás és gyakorlat. A kötet egyes írásainak (összesen tíznek) aprólékos ismertetése egy kisebb tanulmány vagy kiadósabb feljegyzés volna, ezt szívesen hagyom az Olvasóra. Amit a kötet egésze üzen 240 oldalon: a társadalom relatív teljességének viszonylag komplex értelmezésére és megértésére elszánt törekvés kitarító volta. Ezt tanulhatjuk az alapítóktól, a küzdőktől, a vitakozóktól, kármentőktől, kálváriajáróktól, az erdélyi magyar felsőoktatás egész történetéből, példázataiból... Talán nem is először, de (sajnos, vélhetően) nem is utoljára.

Tudás és társadalom elméleti viszonyrendszerre, a megfigyelés, megértés, élmény szemantikai problémáira ugyanakkor jól láthatóan nemcsak az erdélyi világot vagy a tudástermelő intézmény szekuláris világát jellemzi, de a tudni-nem-érdemes dolgok és a tudottan is kételyekkel körülvett értelmezések harmóniájának európai vagy még egyetemesebb létfelfogásait szintűgy. Ugyanez igényt, mintát angolszász, de elsősorban német és angol típusú kisebbség-korrajzot adja a megannyi összenem-hasonlítható módszerrel és szemléletmóddal gazdag konferenciakötet, melyet a kolozsvári Sapientia adott ki 2008. márciusi tudományos találkozásának anyagából. Ez a nemzeteket és kisebbségeket határokon belül, határok alatt és határok fölött is szemügyre vevő szövegválogatás a kisebbségiséget mint uniós kihívásnak és ugyancsak uniós újításnak is szerepet adó tüneményt járja körül. A Bodó Barna és Tonk Márton szerkesztette kötet: *Nations and National Minorities in the European Union* (Sapientia – Hungarian University of Transylvania, Cluj-Napoca, 2009., 263 oldal) – nyelvek, identitások, kistáji és interetnikus kapcsolatok, kultúrák közötti játszmák megannyi verzióját vonultatja föl tizenhét szerzői-előadói anyagban, s ha szabad az interkulturális sugallatokra hallgatni, röviden úgy fogalmaznám: uniós félszekkel tálalja azt, amit a kutatók széles köre, diákok és egyetemi

oktatók, cigánykutatók és erdélyi politológusok, történészek és nemzetközi jogászok szinte egybehangzóan úgy értelmeznek mint Európa felkészületlenségét az újonnan csatlakozó országok kisebbségi közösségeinek befogadására. Csupán néhány névvel jelezve a tematikákat: Bodó Barna nemcsak kutatói és tudományos sorsával, de a Babes–Bolyai Tudományegyetem historikumával is illusztrálja, milyen befogadáshiány ül még mindig a magyar népegyeségen Kolozsvárott; Vizi Balázs a regionális és etnikai kisebbségi mozgalmak európai állapotával igazolja a felmerülő kételyeket, Christoph Pan a minoritások uniós játszmáinak esélytelenségeiről értekezik, Vasile Docea egyenesen a történeti értelmezések tüzebe engedi a kisebbségtematikákat, Binder Mátyás hasonló alapon történeti, de a magyarországi cigányságkutatásban már empirikus élmény révén igazolja a képességihiányt, mely a magyar társadalom befogadáshiányos felfogását jellemzi, Nádor Orsolya az egy-, két- és többnyelvűség esélyeit latolgatja az uniós dilemmák közepette, Egyed Péter számára a liberális jogszemlélet és a kisebbségpolitikák sutasága nyújt kritikai felszínt, Szoták Szilvia pedig egy magyar–osztrák kistrégió határdiskurzusaival illusztrálja a közeledés és távolságtartás esélyeit. A könyv német és angol nyelvű írásai (román összefoglalókkal) éppen a kisebbségi tudásterületek közelségét és egyben távolságtartási stratégiáit jelzik, nemcsak egymástól, hanem az uniós egységesülési játszmák árnyékában is. Olvasata(i) ma már nemcsak a határainkon túli szférákban, hanem a hazai tudományelméleti és interdiszciplináris közegben is kötelező lenne, ha komolyan tudnánk venni a korszakos kihívásait mindezen társadalmi tételeknek és játszmáknak. Szinte kézenfekvő, hangsúlyozást sem igénylő, hogy itt a kultúrák közötti kontextus nemcsak határok között, etnikai kontaktuszonák között, korok és körök között, hanem nemzeti, nemzetközi, interkulturális és multinacionális dimenziók között hat, az értelmezés, belátás, elfogadás, kritika és interpretáció annyi féle, ahány európai nézőpontot csak felvesz a gondolkodó egyed. Súlyos vétek, parttalan kontraszt lenne arra tenni a hangsúlyt,

mennyire interdiszciplináris ma már minden belátás, s mennyire nem „valakiknek” van „igaza” vagy tévedése – hanem éppen ellenkezőleg: minél kevésbé komplex egy etnikumközi vagy kultúrák közötti kölcsönhatás-elemzés, annál kevésbé érvényes bárminő megállapítás róluk mint öntörvényű elemekről. De hisz ezt voltaképpen tudjuk is, csak éppen a megjelenésmódok és mutatkozások sokszínűsége vakít el néha, midőn a komplexitást hangsúlyozva látszólag feledjük az egyedit, vagy fordítva, méltán sokra tartva a másságot, a hasonlóság érdeme halványodik el pillantásunk előtt.

Hasonló kétes komplexitással üzen a Balázs Sándor nyolcvanadik születésnapjára szerkesztett kötet is, amely Bodó Barna, Bakk Miklós és Veress Károly szerkesztők jóvoltából *Kisebbségben, közösségben* címmel (Politeia Egyesület – Bolyai Társaság – Communitas Alapítvány, Kolozsvár 2008. 400 oldal) jelöli az illúziók, nosztalgikus elvágyódások és misztikus megváltások képzeletvilágán túli cselekvő közösséget, melynek a lét-ige, a hogyanlét módja, a kitartó feladatvállalás tisztessége adja ellenpontját azok számára, akik nem kilépni próbálnak az alkalmazkodás kényszereiből, hanem együtt létezni azokkal. A tizenhét szerző felsorolása nem adott lehetőség itt, a tárgyalt tematikák sokszínűsége pedig az ünnepektől iránti elkötelezett kapcsolatot, szellemi örökségvállalást, mintakövetést tükrözi, ezekből néhányat fölidézni viszont érdemes volna: az „identitástudatunk zavarait” már a nyolcvanas években megkomponáló Balázs Sándor filozófiai, történeti, szociológiai, demográfiai, jogi, pszichológiai alapozással él, s az üdvözítő írások is ezekről a tudásterületekről hoznak megvilágosító fényeket. A romániai tudományosságban kivételes fontosságú iskolát nyitó Dimitrie Gusti szellemét idéző és munkásságát tolmácsoló Balázs Sándor a tisztelgők körétől nem ok nélkül kap filozófiai realitásfogalmakról, angolszász kisebbség-felfogásokról, jogi autonómiákról, iskolai motivációról, multikulturális egyetemépítésről, a román demokrácia rendszerváltás kori jellemzéséről, nemzetdefiníciókról, politikai aktivizmusról, geopolitikai szinergiáról, nemzeti kisebbségvédelmi

gyakorlatról, kétnyelvűségről, uniós jogrendről szóló tanulmányokat – mindezek éppen a multikulturális kisebbségi létformák, alapjogok és létvalóságok felől nézve taglalják azt az állapotot, amelyben a klasszikus erdélyi kérdés: „lehet vagy nem lehet” megmaradásra törekedni, nem csupán megerősítő választ nyer, de a nemzetközi (térbeli) és történeti (időbeli) harmóniakeresés példái révén olyan visszaigazolást is, melynek épp az ünnepektől életművében gyökereznek sorskérdései.

A tudni érdemes tudások közé tartozik ugyanakkor egy további értelmezés-piaci terület, amely mint a „nép művelésének” egyik technológiája, megoldozásának ismert módja, s épp az utóbbi időkben sokkal sikeresebb is, mint a tudományos felöltözködés igénye és értékrendje, vagyis a vásárlás és a korszakunkra jellemző új „aranyláz” legmervadóbb formája: a fogyasztói magatartás. A versengés, a bőség, a marketing uralma, a társadalmi együttműködési és kizárási formák új hatásmechanizmusai ma már vitathatatlaná teszik, hogy a zsákmányolók egyik, a termelők másik, a kisajátítók harmadik és az újraelosztás új korszakaira jellemző további, jóval „betegesebb” életvilágok ezenfelüli sajátos keretéről van szó, mely éppúgy összefügg kultúrák közti kapcsolatokkal, hardverrel és szoftverrel, mint életvezetési értékek válságával, kapcsolathányokkal és kiszolgáltatottságokkal. Magát a konzumálás-jelenséget nemcsak érzékeljük, de a mindennapi lét szinte minden alakzatában és minden jelenségében jelen van maga a fogyasztás, tekintve a sajtót, reklámokat, utcai figyelemfelkeltést, egyetemet, sajtót, promóciós kínálatot, online keresgélést és informális gazdaságot egyaránt sorra vevő rendszerben. A tünemény nemcsak megismerésre, de kulturális értelmezésre szorul (tegyük hozzá, a tudományos elemzést régóta – mondjuk nem tekintve messzebb, mint Simmelig vagy Weberig, Marxig vagy Veblenig – egyformán izgatva), s épp ezért tanításra, megértésre is érdekesíthető. E célra készült az az egyetemi jegyzet is, Gagy József *Fogyasztói magatartás*-a (Scientia Kiadó, Kolozsvár 2009., 192 oldal. Online: http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=289), melynek

a szerző által adott horizontja nem „a szervezetek világának” makrogazdasági, bankpolitikai vagy tőkekonverzációs szintjén definiálható, hanem épp ellenkezőleg, a szerző antropológiai alapállásából fakadó természetes meghatározottsággal: az emberi dimenziók általi behatároltsággal. A kötet három nagyobb fejezetének (fogyasztás fogalma, elvek és tartalmak; társadalom mint kooperáció és dominancia terepe; mai feltételek, fogyasztási gyakorlatok rendszere) szinte mindegyikét a kulturális antropológia fókuszpontjai között hangsúlyos termelés, felhalmozás, csere, többlet koncepciójára, a Polányi-féle „nagy átalakulás” és archaikus gazdasági-elosztási viszonyok forradalmi átalakulására vezeti át/vissza/tova. Az emberi tevékenységek praktikus és szimbolikus formái, a társadalmi kommunikáció sodrában zajló elosztási és részesedési viszonylatok, valamint a ragadozói létre kárhóztató modern árucikk-birtoklási lázak fajtái és értékelvei olyan jól tagolt rendben mutatkoznak a kötetben, hogy az vaskos nagy műveket pótol – bár ez nem célja, sőt ezek felé csak terelgetni próbál. A „nagy értékváltás” időszakának, századunk elejének alapmozgásait rögzítő zárófejezetében ezt a társadalmilag szervezett átmeneti rítusállapotot, a szolgáltatások és fogyasztási felelősségtudatok nagy komplexitásdilemmáit, valamint a mindennapi

életet átszövő kiszolgáltatódás feszültségeit feloldani képes emberi reflexiót akként értékeli, mint (talán egyetlen, csekélyke eséllyel kecsegtető) mérlegelési feltételt, amely az elemzés biztosítékát még nyújtani tudja. E belátások nélkül a tömegtermelésbe sodródó és java produktumát a szolgáltatások végtelen cserehálózatával helyettesítő korszakos kultúra szomorú végóráit lehet csupán nekrológba foglalni. Ha még lesz ki megírja, hiszen az már nem piaci termék, s lesz, ki elolvassa vagy átérezze, hisz erre mind kevesebb az esély...

Kisebbségek-e a fogyasztók, sztereotípiagyártók, kultúraközi határokon mozgó, európai sodrásokba kerültek, egyetemfenntartó vehemenciák, avagy a mindenkori többséggel interakcióban álló, létfeltételeiket etnicitásuk vagy hozott és gyarapított kultúrájukban védeni próbálók? Nem többségek-e épp ebben a kulturális interferencia-világban? Nem a többségben lévőkhöz hasonlóan óvják, tartósítják-e a maguk túlélési esélyeit, s viszik tovább örökségeiket? A válasz sosem egyértelmű – közelítésmódoktól, belátásoktól függ. Mert valahol, valamiben, valakikkel szemben, valamikor mindenki kisebbségi. Minden többség is kisebbségekből áll. Amíg áll...

A. Gergely András

Kézben tartott társadalom

Kiss Réka: Egyház és közösség a kora újkorban. A Küüllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében. Akadémiai Kiadó, Bp. 2011. 300 old.

A vaskos, tipizálással, modellezéssel teletűzdelt szakirodalom fáradságos olvasmány még a szakmabeliek számára is. Nem így a Kiss Réka tanulmánya, akinek sikerült a maga dinamikájában megragadni a 17–18. század erdélyi társadalmát. A látószög perspektíváját a Küüllői Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei irányítják, de megszólalnak a kor zsinati végzései, országgyűlési határozatai is, amennyiben azt az éppen

tárgyalt kérdés megköveteli. Lelkészként és néprajzusként egyaránt fogva tartott a gondolatok sodrása, következetessége, miközben csodálhattam a történész és a néprajzos érdeklődésének baráti találkozását és egymásra találását az író személyében. Az egyház társadalmi jelenléte, közösségformáló ereje vagy éppen kudarca az egyéni életutak, attitűdök tükrében elevened meg. Nem kapunk teljes képet a kor közéletéről, mint ahogy nem

Máté István (1974) – lelkész, doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, mate.istvan74@gmail.com

is ez a szándék vezeti a kutatót, sokkal inkább a forrásanyag problémacentrikus, normasértéseket, devianciát megragadó, olykor igen szűkszavú sejtetései rendjén rajzolódik meg az újkori ember életvilága. Elmélettörténeti módszere az összehasonlításban teljeseedik ki, hiszen a szigetországi vagy a német és francia példák, elemzések sorát az anyaországi kitekintés által irányítja Erdély felé. A Küküllői Református Egyházmegye jelenti a kutatás tulajdonképpeni területét, ám szem előtt tartva annak tágabb felekezeti, nemzeti, sőt nemzetközi beágyazottságát is. Munkája tovább bővíti a *Vallási Néprajz* sorozat köteteiben, az ezredváltást megelőző évtizedben közzétett, e vidékre összpontosító, elemző, forrásfeltáró tanulmányok sorát, a protestáns egyházfegyelmzés témakörében. A 2011-ben Kiss Réka tollából született valáserkölcsei, társadalometikai mélyfúrás jól jelzi a kérdéskör kiapadhatatlan gazdagságát, és további kutatások végzésére adhat inspirációt.

Tömör bevezetést kapunk a reformációval foglalkozó társadalomtörténeti irányzatok szerteágazó elméletalkotási kísérleteibe, melyek a Max Weber-i racionalizáció szemlélet nyomdokában haladva vagy annak bírálataként hoztak újat. Moller mint városi jelenséget ragadta meg a reformációt, figyelemzette ugyanakkor a szűkebb környezet gondolatformáló erejére is. Scribner viszont a népi vallásosság elemzése során elvetette a deszakralizáció preconcepcióját, véleménye szerint a reformáció a katolikus hitelvek ellenében csupán egy más, sajátos mágikus világot teremtett, mely a Szentírásra és az imák erejére alapult. Bruke a művelt egyházi elit „nagyhagyományainak” kényszerítő erejét fedezte fel a népi vallásosság megújításának szándéka mögött. Oestreich az urbanizációt kísérő jelenségek kontextusában értelmezi a protestáns egyházfegyelmi törekvéseket, melyekben világi mintákat vélt felismerni. Gondolatmenetét követve a konfesszionalizációs paradigma képviselői a felekezetképződés folyamatában azonos mechanizmusok működését ismerték fel, melyek a modern államok kialakulását is meghatározták. A magyarországi és erdélyi szakirodalom számbavétele

a levéltári anyagok, zsinati végzések és vizitációs jegyzőkönyvek elemzései, közzétételei alapján körvonalazódik. Így szólaltatja meg a szerző az általánosabb néprajzi munkák eredményeit (Kósa László), de az újkorral foglalkozó magyarországi munkákat (Dienes Dénes, Tóth Krisztina stb.) és nem utolsósorban a Buzogány Dezső, Sipos Gábor, Ősz Előd nevével fémjelzett erdélyi kiadványokat, melyekre folyamatosan hivatkozik tanulmánya során.

A vizsgált egyházmegye történeti kialakulását az erdélyi vallási megújodási törekvések kereszt-tüzében szemlélhetjük, a római katolikus, a lutheránus, illetve az unitárius felekezetek egyházépítő kísérleteinek tükrében, viszont a szerzőnek sikerül minden, az etnocentrizmusra jellemző argumentációtól megőrizni dolgozatát. Megtudjuk, hogy a teológiai és ekkleziaszti vitákat az állami hatalom nagymértékben meghatározta, sőt a főpátronusok, mint a Bethlen család tagjai egyházközségeket is alapítottak birtokaikon. A Küküllő menti falvak túlnyomó többsége ebben az időben alig érte el a 250 lelket, egyharmaduk jobbágyháztartásban élt. Az egyházmegye 7500 főt kitevő teljes népességének felekezeti megoszlása rejtély marad, etnikai összetételében a szászok és magyarok mellett megjelennek a román ajkú zsellérek és pásztorok, de a cigányság is. A vagyoni sajátosságokat jól példázza a szántóföldek kimutatása, mely szerint 6,7 köbölnyi terület az egy családi birtok, szemben a székelyföldivel, ahol 11,76-os átlaggal találkozunk, ám az eltérés az uradalmi birtokok nagyságában keresendő. Az állatállomány tekintetében szintén megegyeznek az átlagértékek Erdély más vidékeivel (3-4 számosállat gazdaságonként). A paraszti társadalom belső rétegződését leginkább a bortermeles nagyságában lehetett lemérni, hiszen a 80 urnás szőlőstől a 10 urnásig szűkült a vagyon, az átlagérték pedig meghaladta a 28 urnás területet.

A gazdasági mutatók lajstromát az egyház-kormányzat és egyházfegyelmzés modelljeinek számbavétele követi. Itt is nyugat-európai példából kiindulva érkezünk szűkebb hazánk gyakorlatához. A reformáció hajnalán egyházfegyelmi és

erkölcsbíráskodási céllal, a mindennapi élet felvigyázása érdekében jöttek létre az egyházi vizitációs intézmények. Luther konzisztoriális egyházszervezeti modellje szerint az egyház kötelessége segíteni a világi hatóságot az igazságszolgáltatásban, sőt szorgalmazza az egyházi vezetésben való állami jelenlétet. A lelképásztorok és az egyházi tisztségviselők az állammal karöltve örködték a társadalmi rend fölött. Kálvin viszont szentírási alapokra hivatkozva igyekezett a világi befolyást minimalizálni az egyházban. Erdélyben sajátos helyzet alakult ki: bár a 16. század második felére a négy bevett vallás alkotmányos védelemnek örvendhetett, a szabad vallásgyakorlás mégis a fejedelmek és földesurak patrónusi felsőbbségét hirdette. Bocskai István, majd Bethlen Gábor és utódai alatt a református vallás dominanciája megerősödött, a lelkészek nemesi rangot kaptak. A rendi társadalom keretei között a presbitériumi rendszer nyugati példái sajátos módosulást szenvedtek, így a kálvini tanrendszer a katolikus szervezeti formákkal elegyedett össze, megteremtve mindenekelőtt a püspöki intézményt. Az egyház és az állam a főgondnoki tisztségben jelenítette meg sajátos erdélyi összefonódását, hiszen ezt a főpatrónusok töltötték be. Míg a lelkészi testületek teológiai kérdései a zsinati döntések által lettek jogerőre, társadalmi (iskolaügyi) kérdésekben a fejedelmek akarata érvényesült. A küüllői egyházmegyében a nyugati példáktól eltérően a presbitériumok falusi környezetben jöttek létre a 17. század második felében, jobbágyokból, lelkészi kezdeményezésre. Az egyház vagyónáról gondoskodni és arról a vizitációkor számot adni az egyházfik és az esküdtek kötelessége lett. A 18. század elejére ez a terhelő feladatkör oda vezetett, hogy alig akarták vállalni a tisztséget, illetve hogy ellenőrzésükre született meg a másik világi tisztség: az egyházközségi gondnoké. Ez utóbbiak végrehajtói szerepet töltöttek be az ünneprontók, normasértők felett (kalodázás), de a törvényhozás és a fegyelmezés jogkörében nem részesültek. Az erdélyi egyházszervezés és fegyelmezés az egymást követő Articuli Maiores, Cannones Ruberiani illetve a Geleji-kánonok

törvényei alapján körvonalazódtak, melyeket kiegészítettek a parciális zsinatok, világi törvények és a szokásjog. Közben a világi igazságszolgáltatás egyre nagyobb teret nyert az egyházi fegyelmezéssel szemben. A kriminális és köztörvényes ügyek kikerültek az egyház hatásköréből, a magánszféra szabályozása lett így annak elsődleges funkciója.

Kiss Réka nem mulasztotta el az adatforrásoként felkutatott vizitációs jegyzőkönyvek kritikai értékelését sem. Felmutatja a sztereotip formulák jelenlétét, a szóbeliség lenyomatának tekintve a fennmaradt írásos forrásokat, az egyházi szempontokat érvényesítő közösségpercepciót, a jegyzőkönyvek problémaközpontú és konstruált, kivonatolt jellegét, mely során az ügy részletes rögzítése helyett a tanúk neve áll egy-egy eset bizonyosságaképpen. Megállapítja, hogy a jegyzőkönyvvezetés eltérő prioritásokat állapított meg a 17. és a 18. századokban, így az anyagi jellegű, házassági vagy tisztségviselőket érintő bejegyzések kiteljesedtek a társadalom széles körű ellenőrzése irányába.

A 4. fejezetben a megszokott munkamódszert követve ad bepillantást az egyházfegyelmezés nyugat-európai gyakorlatába. Megtudjuk, hogy míg Genfben, Kálvin halálát követően a konzisztórium által tárgyalta fegyelmi ügyek az évi 400-hoz közelítettek, addig Skóciában alig haladják meg a félszázat, a küüllői egyházmegyében pedig az évi 5-ös esetszámot. A tárgyalta esetek típusairól szóló statisztikai kimutatásból kiderül, hogy mind Nyugaton, mind Erdélyben az házassági, erkölcsi kérdések felülbírálása dominál, ezt követik a társadalmi együttéléssel és vallási magatartással kapcsolatos esetek.

A matrimoniális causáknak szentelt fejezetben az egyházi kontroll gyakorlatát mutatja be a kora újkori küüllői egyházmegyében. A változás szele megérintette a házasság intézményét is Európaszerte. Míg a középkori jogrend csupán az egyik fél halálával mondta ki a házasság felbomlását, addig a reformáció elsőként hozott engedményeket ezen a téren. A végső döntések világi hatóság előtt születtek. Hazai vonatkozásban viszont az egyházi fórumok hivatottak a házasság megkötésére, a

vitás kérdések vizsgálatára és így a válás kimondására is. Ám ahány hatóság, annyi jogszabály látott napvilágot. A szerző árnyalt etimológiai alapo-zással lát neki a kérdés boncolásának. Az *eljegyzés*, *kézfogó*, *hitlés*, *hozzámentem*, *ligába vetették* kifejezések mentén árnyalt és sokszínű joggyakorlat bontakozik ki. Az *elmátkásítás* olykor évekkel is megelőzte a házassággötés egyházi megáldását, ez idő alatt a szexuális érintkezés is elfogadottá lett, viszont már a Geleji-kánonok igyekeztek közeli-teni egymáshoz a két eseményt, attól tartva, hogy az egyik fél meggondolja magát, illetve hogy a lakodalomhoz kötött elhálás szokása meghiúsul. Az eljegyzés felbontására pénzbírságot rótt ki az egyházi hatóság, mely társadalmi rétegződést is szem előtt tartott (12 forint nemesnek, 3 forint job-bágnak). Eklézsiakövetés járt mind a jegyesség ideje alatt, mind a házasságban időnap előtt világra hozott gyermek esetén. Bár a jegyajándék nem volt kötelező, a leggyakrabban gyűrű, ruha, pénz vagy kendő átadása kísérte a kézfogót. A házasságszer-zők tiszttségét a rokonsághoz tartozók vállalták fel, az eljegyzés jogosságáról az „emberséges emberek” tanúskodtak. A titokban, szülői beleegyezés nélkül eszközölt kézfogót felbonthatta az egyházi bíróság, de nyomós oknak számított a nagy korkülönbség, a testi fogyatékoság. Mivel az eljegyzés felbontása súlyos presztízsvesztéssel járt, annak évi gyakorisá-ga nem haladta meg a 3-4 esetet. A házassággötések felbontását szintén gazdagon idézett jegyzőköny-vi bejegyzések alapján tárja elénk a szerző. A jogi szakkifejezések a különböző válási esetekre adott ítéletet tömörítik: *annulatio*, *divortium*, *separatio*. Az ítélethozatalkor figyelembe vették az egyéni és közösségi érdekeket, a helyi közösségből származó információkat is. A Geleji-kánonok által előírt halálbüntetéssel szemben mind az egyházi, mind a világi hatóság engedményeket tett, ám a gyüleke-zet közössége „*ligában*” tartotta a házasságtörőket, azaz nem köthettek új házasságot, viselniük kellett a megrontott kapcsolatháló minden következmé-nyét. Némelyek elmenekültek a rossz házasságból, mások vadházasságban éltek, elbírálásuk egyre kö-rültekintőbb és megengedőbb lett.

A 6. fejezetben találjuk a lelkészek, tanítók életét és szolgálatát tükröző jegyzőkönyvi ada-tokat. A reformáció nyomán új lelkipásztorez-mény alakult ki, mely megkövetelte az egyetemi képzettséget, a magas erkölcsi, közösségi normák maradéktalan betartását és képviselétét. A 16. szá-zad végére Európa-szerte jól definiált lelkipásztori kar jött létre, melyet áthatottak a rokoni szálak, és amely műveltsége, társadalmi pozíciója révén ki-vált a paraszti társadalomból. A fejedelemség kori Erdélyben a lelkészek először adómentességet (Bocskai), majd nemesi rangot kaptak (Bethlen Gábor), ez a hivatás a jobbágysorból való társa-dalmi felemelkedés csatornája lett. A lelkészvá-lasztás fontos gyakorlata, a papmarasztás lehetővé tette, hogy évente megújuljon vagy megszűnjön a lelkipásztor helyi alkalmazása. A kérdés mérlege-lésében szerepet játszott a lelkész személyisége és a gyülekezet jellemzőin túl a patrónusok vétőjoga, a felkínált javadalom, a hitvédelem terén tanúsi-tott lelkészi magatartás és szaktudás, az egyházi felsőbbség értékelése. Ez a gyakorlat, de az eltér-ő jövedelmek és a háborúk során elpusztult fal-vak helyzete a lelkészek gyakori helyváltoztatását idézte elő. A 18. század hajnalán megsokasodott fegyelmi esetek okai a díjlevél megcsonkításában, a lelkészek megbotránkoztató viselkedésében, a szolgálati mulasztásokban keresendők. Általános elvárás volt a lelkész felé, hogy sokat ne „nyargal-jon”, hanem jelen legyen falujában, a vasárnap és az ünnepnapok megtartása felett őrködjön, az egy-házi rendeletek betartásával végezze minden szol-gálatát. Kiss Réka figyelmeztet forrásainak hiá-nyosságaira is, amikor az egyház mindennapjaiban végbemenő változások tendenciáit igyekszik fel-térképezni. A megsokasodott fegyelmi ügyek egy lazuló egyházi kontroll és egy laicizálódó egyházi vezetés irányába mutatnak. A falu kettős mércét alkalmazott az erkölcsi kihágások terén. Míg pap-jaitól megkövetelte a szabályok maradéktalan kö-vetését és a szerénységet, addig önmagával szem-ben megengedő volt. Bár fizikai agresszióra alig került sor, a lelkészek ellen tanúsított közösségi szankció az adó és a közmunka megtagadásában,

a templomlátogatás elmulasztásában nyilvánult meg. A lelkész és a tanító viszonyát az erdélyi helyi értelmiség megszületésének hosszas folyamatában értelmezi a szerző.

Az egyéni és közösségi viselkedés kontrolljával foglalkozó 7. fejezet a felsőbb egyházi bíróságok hármasság feladatkeretét különíti el: anyagi felügyelet, házassági, valamint egyházi tisztségviselők feletti bíraskodás. Mindebben kiemelt szerep jutott az esperesnek. A normasértőket csupán az elkövetett kihágás rögzítésével, nevük következetes lejegyzése nélkül regisztrálták. A főbb rendellenességek a matrimoniális causák (39,3 %) a templom és úrvacsora kerülésével (32,3%) kapcsolatosak a 18. század első harmadában. A szerző figyelmeztet arra, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvek sorai nem igazolják a normarendszer nemek szerinti differenciálódását, ahogy azt a történetnéprajzi esettanulmányok sugallják. A laikusokat érintő fegyelmi esetek száma pedig a század során folyamatosan csökkent, míg szinte teljesen el nem tűnt. A nyilvános vallásgyakorlás regisztrálása is ennek a századnak az újításaként értelmezendő. Nemek szerinti megoszlásban a férfiakra inkább az ünnepi munkavégzés és világias szórakozás, a nőkre pedig a templomlátogatás általános elhanyagolása volt jellemző a szüksézáru bejegyzések bizonyossága szerint. Szemben a rendi társadalom családkonceptiójával, ahol a családfő felelőssége elsődlegesnek bizonyult, az egyéni, személyre szabott fegyelmezés irányába történt az elmozdulás. Az egyre gyakoribbá váló templomkerülés mögött legtöbbször a lelkésszel szemben táplált egyéni vagy közösségi konfliktus bontakozott ki. A káromkodás vagy a részegeskedés megítélése a mindennapi viselkedésben önálló büntítpussá sűrűsödött, és az intenzív közösségi ellenőrzés igényének megfelelően szaporították a 18. századi jegyzőkönyvek sorait. A népi hitvilággal, mágiával kapcsolatos igen ritka utalások az előbb vázolt nagyobb házassági konfliktusok melléköngéjeként szólaltak meg. A lelkész békéltető szerepét a családi viták esetén más egyházi források is igazolják. A normasértőkkel szemben alkalmazott szankciókat a 8. fejezet

veszi számba, felvázolva annak graduális jellegét: az egyéni és nyilvános megintéstől a főbenjáró bűnért járó kiközösítésen és eklézsiakövetésen át a világi bíróság által kirótt pénzbírságig vagy testi fenyítésig. Az exkommunikáció mint legsúlyosabb egyházi büntetés, megkövetelte a felsőbb egyházi hatóság jóváhagyását is, sőt ennek hiányában hivatalvesztésre ítéltetett a lelkész. A bűnvallástétel és a közösségi rehabilitáció a korszak végére egyre inkább elvesztette nyilvános jellegét. Kirekesztetés három héttől egy évig terjedhetett, jelenthetett ígehirdetéstől, úrvacsoravételtől való eltiltást vagy „feljárást”, azaz a templom küszöbét a vétkesek nem léphették át. Ezek a szankciók az érintettek társadalmi integrációját is felfüggesztették. Lassan kibontakozott egy olyan réteg, amely visszautasította az egyházi penitenciát teret nyitott egy szekularizált társadalometika felé.

Kiss Réka munkája először doktori disszertációként látott napvilágot, majd a jelen kiadás céljából a szerző átdolgozta munkáját. A több mint 600 lábjegyzet lakonikus elméleti keretben dokumentál, melyet a jegyzőkönyvi kivonatok bejegyzései illusztrálnak. Gondolatvezetése nyugodt kibontakozásának szerteágazó téma- és helyzetelemzés lesz a gyümölcse. Minden fejezet esetében az európai, a magyarországi és végül az erdélyi szakirodalmi, történeti és néprajzi kitekintés vezet gondolatainkat, gazdagítja ismereteinket. Aki ezt a munkát olvassa, a végére érve meglepéssel nyugtázza újonnan kapott korszemléletét.

A könyv latens funkciója egyház- és társadalomkritika is a javából, amely a múlt példáin át saját közéleti berendezkedésünk felülbírálatára is készítet. A kontextualizált és relativizált normák, a politikum és az egyház helyi összefonódása, a közösségek megtartására, hagyományaik ápolására tett lokális kísérletek, az egyéni életviteli minták szabad(os) megválasztása mint korunk kihívásai Kiss Réka munkáját olvasva azt az érzést kelthetik az emberben, hogy nincs új a nap alatt, kulturális, viselkedésbeli mintázataink átvivnek az évszázadokon.

Máté István

A családi levéltárak néprajzi forrásértéke

Bárth János: Két véka féreje. A csíkszentgyörgyi székely családi levelesládák. Kecskeméti Katona József Múzeum–Bárth Bt., Kecskemét 2013. 240. old.

Az utóbbi években Bárth Jánostól megszokhattuk már azt, hogy erdélyi kutatásainak a „melléktermékei” is új adalékokkal gazdagítják és mélyítik el a tájegység népi kultúrájára vonatkozó ismereteinket. 2005 és 2012 között Csíkszentgyörgyről, Csíkbánfalváról és kisebb részben Menaságujfaluból 40 olyan családi levelesládát, levelesdobozt, irattartó zacskót sikerült feltárnia, amelyek történeti és néprajzi forrásértékű, 19–20. századi iratokat őriztek. A Fiság táji székely családi leveles ládák nem számítanak teljesen ismeretlennek a néprajzi szakirodalomban, hiszen a Kós Károly csíkszentgyörgyi híradását követően U. Kerékgyártó Adrien szentelt terjedelmes írást a menasági családi vagyonelektáraknak, hozományleveleknek.

Bárth János kötete nem pusztán forrásközlésre vállalkozik, hanem igyekszik részletekbe menően megismertetni az olvasóval az iratok összegyűjtése során szerzett tapasztalatokat, ugyanakkor a dokumentumok feldolgozásának és válogatásának a módszertanába is betekintést nyerhetünk. A bevezetőben természetesen a családi levelesládák tartalmának keletkezésével, az iratok jellegzetességeivel is behatóan foglalkozik, amelyek jól tükrözik az adott térség műveltségi szintjét. A 19. század végén és a 20. század elején már a legtöbb nemzetségben, famíliában akadt olyan személy, aki vállalkozott az iratok elkészítésére.

A szerző a bevezető tanulmányban részletesen ismerteti a dokumentumok jellemvonásait, amelyek lehetővé teszik a különböző csoportokba, típusokba (pl. 1. osztálylevelek, vagyonmegosztó egyezségek, 2. testamentumok, végrendeletek, adományozó levelek, 3. pereferrumlevelek, hozománylevelek, 4. földzálogosító levelek, 5. örökös földeladások egyezséglevelei, földcserék

egyezséglevelei) történő besorolásukat. Szép számmal kerültek elő olyan iratok is, amelyek az előzőekben ismertetett rendszerbe nem illeszthetők be, emiatt rájuk az „egyéb” kategória lehet érvényes.

Bárth János a kötetben közölt dokumentumok részleges elemzésére is kísérletet tett, jóllehet tisztában volt azzal, hogy megállapításai önmagukban nem lehetnek elegendőek kategorikus kijelentések megfogalmazására. Észrevételei mindenféle különösebb rendszer nélkül, számozva követik egymást, amelyeket a szerző reményei szerint a jövőben a népi jogéleti, illetve a gazdaságtörténeti vizsgálatok hasznosíthatnak.

A kötet összesen 99 darab dokumentumot tartalmaz, amelyeknek az értelmezését mutatók és tájékoztatók segítik. A szómagyarázatban a székely tájszavak, régies terminológiák, latin kifejezések szócikkek gyanánt kurzivált betűkkel szerepelnek. A helynevek mutatójában elsősorban olyan csíkszentgyörgyi és csíkbánfalvi földrajzi nevek találhatóak, amelyek a 99 darab dokumentumban fordulnak elő. Külön egységben szerepelnek a táj-, vármegye-, szék- és városnevek. Az iratokat a szerző betűhű formában igyekezett közzétenni, ami nem volt egyszerű feladat, mivel időben megközelítőleg 275 évet ölelnek fel.

A kötet tudományos értékét nemcsak a forrásértékkel rendelkező iratok közzététele alapozza meg, hanem az alkalmazott módszertani megközelítésnek köszönhetően a jövőben mintaként szolgálhat hasonló vállalkozások elkészítéséhez. Bátran kijelenthető, hogy Bárth János munkája egy olyan irattípus értelmezéséhez nyújt fogódzót, amelyet szaktudományunk mind ez ideig nem aknázott ki kellőképpen.

Mód László

Mód László (1972) – egyetemi adjunktus, Szeged, József Attila Tudományegyetem, mod@hung.u-szeged.hu

A 19. századi Székelyföld egy erdélyi szász szemszögéből

*Daniel G. Scheint: Az erdélyi székelyek földje és népe (1833).
Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy 2012. 169 old., 1 térkép*

A Székelyföldről és településeiről szóló néprajzi kutatások többsége, ha nem is alaplámként, de megkerülhetetlen forrásként kezeli Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című munkáját, melyet gyakran az első és egyetlen Székelyföld-monográfiának tartanak. Azonban már korábban, a 18. századtól kezdődően is történtek kísérletek a régió leírására. Ezek közül az egyik legátfogóbb mű az 1833-ban német nyelven megjelent Scheint-féle monográfia, melyre maga Orbán Balázs is reflektál művében.

Daniel G. Scheint medgyesi orvos *Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht* című művének első magyar nyelvű kiadása 2012-ben jelent meg a Székely Nemzeti Múzeum gondozásában. Az előszót Zepezčaner Jenő jegyzi, a gondozás munkálatairól Boér Hunor értekezik. A fordítás Boér Laura munkája. Itt jegyzendő meg, hogy a mű néprajzi vonatkozású részei már 2007-ben, a múzeum *Acta Siculica* évkönyvében megjelentek. (Daniel G. Scheint: *A székelyek népe Erdélyben*. Acta Siculica 2007. Sepsiszentgyörgy 2007. 535–550.)

A 169 oldalas kötetet a székely székek 1832-es térképe egészíti ki. *A székely föld általános hegy- és vízrajzi térképe* ugyancsak Scheint munkája, mely jól ábrázolja a korabeli adminisztratív viszonyokat is.

A kötet első része, miként a címből is kiderül, a honismeretről szól. Ennek első szakaszában a Székelyföld (akkori) természeti állapotát ismerheti meg az olvasó, Scheint az országrészek fekvése, nagysága és határai mellett külön kitér a hegyrajzra, a barlangokra, illetve az erdőkre, síkságokra és

mezőkre is. A vizekről és vízgyűjtő medencékről szóló fejezetből a felszíni és a föld alatti folyók mellett az állóvizek korabeli helyzetéről is képet kaphatunk. Az ezt követő fejezet Székelyföld éghajlatával (alfejezetek: *Levegő; Szelek; Meleg; Éterneműek; Évszakok*) foglalkozik, majd a *Természeti leírás* című fejezetben az ásványkincsek mellett a székelyföldi növény- és állatvilágról olvashatunk.

A második szakaszt a szerző Székelyföld politikai felosztásának szenteli, és külön bemutatja Udvarhelyszék, Háromszék, Csíkszék, Marosszék és Aranyosszék felosztását (kerületek, járások, székhelyek). *A Székelyföldön található romok* című függelékben a szerző a római kortól a Rákóczi-féle szabadságharcig mutatja be a térségbeli főbb várromokat.

A kötet második része népismereti jellegű írásokat tartalmaz. Az első szakaszban a székely nép természeti és erkölcsi karakteréről, a másodikban pedig a székelyek származásáról, illetve a köztük élő „*megettört népekről*” olvashatunk. A következő szakaszok a székelyek nyelvét, tanintézetit, felekezeti hovatartozását, rendi tagolódását, a lakosság kereseti ágait, ruházatát és lakáskultúráját, illetve szokásait és hagyományait mutatják be.

Jelentősnek mondható a székelyek származásáról szóló rész, amely az akkori tudományos ismereteket, elméleteket sorolja fel, azonban nem foglal egyértelműen állást egyik vagy másik mellett, kiemelve, hogy a népcsoport eredetének kutatása számos nehézségbe ütközik és a hiányos, illetve a megbízható történeti források miatt nem megnyugtató, végső választ sem kaphatunk a kérdésre.

Daniel Scheint 1772-ben Medgyesen született, majd szülővárosában elvégzett gimnáziumi éveit követően Bécsben szerzett orvosi képesítést. Ezt követően Szolnokon segédorvosként, majd 1801-től szülővárosában városi és székorvosi feladatokat látott el.

Az 1820-as években Borszékre került betegségének kezelése végett, ahol fürdőorvosként is tevékenykedett. Itt született meg 1824-ben és 1831-ben másik két tudományos műve, ezek a gyógyvizek használatának tudományos leírásával foglalkoznak. A borszéki kezelés és gyógyulása után, az 1820-as évektől 1830-ig állította össze a Székelyfölddel foglalkozó könyv anyagát, mely csak 1833-ra került nyomdába. A késés oka a mellékelt térkép sokszorosítási nehézségei voltak. Művét „*a fejedelem és a haza szolgálatában érdemeket szerzett székely ösöknék öszinte tisztelettel ajánlja*”.

A 19. századi német mű értéke abban rejlett, hogy ez volt az első nem latin nyelven kiadott és több tudományterületet is átfogó Székelyföld-leírás. Az első ilyen jellegű mű végül Orbán Balázs monográfiája lett, melyet 1879-ben Kozma Ferenc írása követett (Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Bp. 1879). Onnantól kezdve megfigyelhető a Székelyfölddel foglalkozó leírások tudományterületek szerinti tagolódása, az interdiszciplináris monográfiák háttérbe szorulása. A szász orvos műve a felvilágosodás szellemében alkotódott ugyan, de nem hiányoznak belőle a 19. századi romantika elemei sem, hiszen külön teret szentel a térség történelmi romjainak, illetve az itt lakó népek nemzetkarakterológiai leírásának is.

Külön figyelmet érdemel a helynevek írásmódja: a magyar kiadás szerkesztői a német változatban szereplő földrajzi neveket (települések, folyók) mai magyar megfelelőjükre fordították, illetve a mai helyesírás szerint közölték. A többi, a mai magyar névalaktól eltérő helynevet azonban betűhíven hagyták, melyből egyes esetekben akár a korabeli nyelvállapotra is lehet következtetni.

A német nyelv háttérbe szorulása, illetve a szászok megfogyatkozása miatt Scheint munkája az idők során csaknem feledésbe merült. Mivel a mű eddig csak német nyelven volt elérhető, sajnálatos módon néprajzi berkekben csak kevesen használták kutatásaik során. Például dr. Kós Károly, Szentimrei Judit és dr. Nagy Jenő a kászoni székely népművészetről írott könyvükben Scheint kötetének német eredetijére hivatkoznak. Dicsérik a szerző értékes megfigyeléseit, „*mert hasznos adatokat szolgáltatnak a székelység történeti-néprajzi ismeretéhez, [...] [és] a korabeli székely öltözet egyik legrészletesebb leírását tartalmazza*”. (Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1972. 220.)

Munkáját Scheint négyrészesre tervezte, azonban a két utolsó, a statisztikával és a történelemmel foglalkozó rész sajnálatos módon nem készült el. Valószínűleg sok, ma még megválaszolatlan kérdésre kaptunk volna választ, illetve újabb szemszögből láthattunk volna rá a székelység történetére, ha ezek a fejezetek is napvilágot látnak, azonban ennek az anyagnak sajtó alá rendezésére már nem volt lehetősége, ugyanis 1835-ben meghalt.

Scheint munkájának jelentősége a számos tudományágra kiterjedő, monografikus jellegű adódik, ezért ez a korabeli viszonyokat bemutató mű szakszerűen lektorált magyar nyelvű kiadása jól használható forrásanyag lehet a Székelyföld történelmét, társadalmát, néprajzát kutatók számára. Bár Scheint egyes megállapításai időközben érvényüket veszítették, és gyakran nélkülözik a tudományos megalapozottságot, a mű jó kiindulópont lehet a korabeli állapotok vizsgálatakor, mivel a szász szemszög elengedhetetlen egy árnyaltabb székelységkép megalkotásához. Éppen ezért ez a hiánypótló fordítás alapforrásként kell szolgáljon a jövőbeli történeti, néprajzi és monografikus kutatásoknak, melyek a Székelyföld egészének, egyes régióinak, falvainak múlt- vagy jelenbeli kultúráját mutatják be.

Nagy Ákos

A falusi egyházszervezet működése a Székelyföldön

Bárh János: Szentgyörgy megyéje Alcsíkban. Esettanulmány a katolikus székelység egyháztörténetéhez és társadalomnéprajzához. Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Kecskemét 2012. 448 old.

Bárh János néprajzkutató, a Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet nyugalmazott igazgatója, a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének címzetes docense immár bő két évtizede szervez és végez néprajzi terep- és forrásfeltáró munkát Erdély különböző részein. Kutatásainak eredményeit, recens és történeti adatainak értelmezését és szintetizálását számos tanulmány, tanulmánykötet és több önálló könyv formájában ismerhette-ismerheti meg az érdeklődő olvasó.

Az erdélyi „*megye*” fogalmával s a rá vonatkozó történeti forrással már kutatásainak kezdetén, az 1990-es évek első felében találkozott a szerző, azt követően pedig egyre bővült és gyarapodott a kérdéskörre vonatkozó ismeretanyaga, valamint a kútfők száma és köre, zömmel a plébániai irattárakra, illetve állami és egyházi levéltárak irataira alapozva. Első elképzelése szerint Bárh János monografikus igénnyel, Erdély egész területét – ahol létezett a megye – megvizsgálva kívánt volna egy összefoglaló művet megírni, a témát azonban végül földrajzilag a két alcsiki települést, Csíkszentgyörgyöt és Csíkbánkfalvát magába foglaló Szentgyörgy megyéjére szűkítette, mint erre a kötet alcímében az „eset tanulmány” kifejezéssel is utal.

Írása, a tőle megszokott alapos, tömör, lényegkiemelő és tudományos szempontból igényes terminológiai tisztázással indul: a kutatás kulcsfogalmát adó *megye* szavunk jelentésváltozatait vizsgálja néprajzi, történeti és nyelvészeti szempontból. A magyarországi köznyelvben a *megye* három jelentését találjuk meg: 1. középszintű közigazgatási egység (vármegye); 2. régiesebben határvonal: „megye, mezsgye”; 3. nagyobb, püspöki egyházi szervezet (egyházmegye). Erdélyben még egy újabb jelentésváltozata is ismeretes (volt): „egyházközség” értelemben használták a helyi egyházi szervezetre. A könyv ez utóbbi,

vagyis a helyi egyházközség értelmű *megye* vizsgálata, működésének bemutatására vállalkozik. Ebben a jelentésében a szó a 17–19. században Erdélyben közismert és használt volt (ezt támasztja alá a kötet II. fejezeteként közölt 35 oldalas adattár), s bár a 19. század végére halványult, egészen a 21. századig többnyire értették, ha nem is nagyon használták a kifejezést.

Logikus, világosan követhető tematikus felépítés mentén ismerheti meg az olvasó Szentgyörgy megyéjének történetét és működését: kiterjedését, népességét, szervezetét, haszonvételeit és feladatait. Recenziókban már csak terjedelmi okokból sem vállalkozhatunk e sokrétű és aprólékosan leírt ismeretanyag tematikus összefoglalására, csupán néhány, fontosnak és érdekesnek tartott jelenséget emelünk ki a következőkben.

Erdélyben a megyét általában néhány egymás mellett fekvő római katolikus lakosságú falu alkotta, illetve ha a szomszédos falvak más vallásúak voltak, akkor távolabbi település is kerülhetett az adott megye kebelébe. Az összefogás, szervezetbe tömörülés elsődleges célja és lényege az volt, hogy a falvoknak közösen legyen erejük templomot építeni és papot tartani. A megye a nevét a templom titulusáról vagy a templomos faluról kapta, ahol a megyés pap lakott. Minél több településből állt a megye, annál nagyobb volt a templomos faluval a vita lehetősége olyan ügyekben, mint a templomújításban vagy a kántortartásban való részvétel, s a nézeteltérések – bár ezt a pap a végsőkig igyekezett megakadályozni – szakadáshoz is vezethettek.

A megye világi vezetője a *megyebíró* volt, őt a Szent György napja környékén tartott *megyegyűlésen* választották a *megyetagok* (családfők), segítői a megye *hielősei* (esküdtek) és a *szentegyházfiak* voltak. A megyebírónak és a megye vezető testületének feladatai közé tartozott a templom vagyoni és erkölcsi

ügyeinek intézése és felügyelete, az egyházi és oktatási épületek rendben tartása, a pap járandóságának beszédese és a templom földjeinek művelése. A megye fegyvelmező, büntető testülete a *megyeszék* volt. A megye működéséről a 17–18. századból fennmaradt rendtartások, megyetörvények tanúskodnak és festenek plasztikus képet. Mindezt az alsíki Szentgyörgy megyéjében, gazdag adatokra és idézett forrásrészletekre támaszkodva tárja fel a szerző, majd egy fontos és elgondolkodtató kérdést tesz fel: vajon az így funkcionáló megye mint egyházközség székely sajátosság volt, avagy egy földrajzilag hajdan szélesebben elterjedt jelenség nyomait mint magyar reliktumot őrzi, tükrözi ez a székelység körében tovább fennmaradt társadalmi önszerveződés?

A könyv igen részletes tagolása, ami a tartalomjegyzéket fellapozva is szembetűnő, a téma aprólékos kidolgozottságát jól mutatja. A megye javainak, gazdálkodásának, haszonvételeinek és pénzügyeinek részletezése, melyek mind a működés és a feladatok ellátásának anyagi háttérét teremtették meg, mintegy 120 oldalon elevenedik meg az olvasó előtt (V., VI., VII. fejezetek). Ugyanilyen terjedelemben szól a szerző a megye egyházi-vallási, valamint oktatási feladatairól s az ezeket ellátó személyekről (VIII., IX., X. fejezetek). A könyv utolsó nagy egysége (XI. fejezet) a „törvényező, fegyvelmező, rendtartó megyét” idézi meg. A megyeszék ítéleteiben megjelenő vétkek példatára a kor világi és egyházi normarendszerét tükröző, érdekes és tanulságos adattár a 18. századból. Megtudhatjuk belőle, hogy büntetés illette

többek között azt a személyt, aki „ünnepet munkával rontott” (ünnepnapon kenyeret sütött, aratott, égetett bort főzött), hosszú időn át nem gyónt, böjtöt szegett, káromkodott, paráznalkodott, haragot tartott, hitt a babonában, stb.

A kötetben való tájékozódást, illetve az archív szövegek olvasását és értelmezését a kötet végén elhelyezett rövidítésjegyzékek és mutatók segítik. A téma jellegénél fogva a könyv illusztrációkban nem bővelkedik, de a közölt archív képes levelezőlapok és fotók, a „megyes templomot” és több fakeresztet megörökítő plasztikus rajzok, valamint a szerző igényes színes fényképei szervesen illeszkednek az írásmű témájához.

Mint ismertetésünk elején – a szerző vélekedése alapján – utaltunk rá, e terjedelmes könyv nem monográfia, hanem esettanulmány. Lapjain végigkövetve azonban a bemutatott megye dolgait, a helyi sajátosságokban a megye működésére vonatkozóan általános tendenciák is megjelennek, körvonalazódnak, sok esetben éppen a sorok írójának megfogalmazásában. Így bizonyos értelemben az írásmű monográfiának is mondható. Mindenesetre olyan, alaputatáson nyugvó, szélesebb értelemben társadalomtudományi munka, mely a gazdaság- és társadalomtörténet, a vallástörténet, a jogtörténet és a néprajz számos területe (vallási néprajz, életmód, gazdálkodás, társadalomnéprajz) számára is új adatokat tár fel, ad közre, rendszerez és értelmez.

Simon András

A pécsi néprajzi műhely új kiadványa az erdélyi és moldvai népi vallásosságról

Pócs Éva (szerk.): Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből. L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék. Bp.–Pécs 2012. 530 old.

A Studia Ethnologica Hungarica sorozat tizennegyedik köteteként megjelenő 2012-es tanulmánykötet a Pécsi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszékén folyó vallási néprajzi kutatások eredményeit mutatja be.

A sorozatban korábban már megjelent egy, a gyimesi magyarság vallási életével, vallásos folklórájával és hiedelemvilágával foglalkozó kiadvány. Ennek folytatása a sorozatba szervesen illeszkedő *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek* című kötet,

Mogyorósi Ágnes (1988) – doktorandus, BBTE, Hungarológia Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, agi.mogyorosi@gmail.com

melynek munkálataiba már nemcsak a pécsi tan-
szék tagjai, hanem budapesti és kolozsvári kutatók
is bekapcsolódtak, a kutatás pedig erdélyi és mold-
vai helyszínekre is kiterjedt.

A kötet szerkesztőjének, Pócs Évának elő-
szavát Peti Lehel *Látomások, vallási megtérés és
megszállottság. Kommunikáció a transzcendens-
sel egy erdélyi faluban* című tanulmánya követi,
melyben a szőkefalvi Mária-jelenés történetét,
háttérét ismerteti. Bemutatja a jelenések központi
alakját, a vak Marián Rózsikát, akinek megjelent
Szűz Mária, illetve képet kaphatunk látomásairól,
a vallási specialistaként való működéséről és legiti-
mációs stratégiáiról is. A tanulmány bemutatja a lo-
kális közösséget, a jelenés óta kialakuló búcsú főbb
jellemzőit, az interetnikus és felekezeti együttélés
történetét, az együtt élő közösségek egymás közöt-
ti versengését és különböző vélekedését a jelené-
sekről. Az írás fontos részét képezi a különböző
egyházi stratégiákat ismertető fejezet, melyből
megismerhetjük a jelenés elismertetésére és kisa-
játítására tett kísérleteket. Peti Lehel tanulmánya
hivatalos és a népi vallásosság kapcsolatát, illetve
annak kettősségét is bemutatja.

Ugyancsak a szőkefalvi esetről szól Györfy
Eszter *Csodák és csodatörténetek a szőkefalvi
kegyhelyen* című írása, melyben a falu és a terep-
munka, illetve az elméleti háttér ismertetése után
a csodák és csodatörténetek kapcsán a hitelesség
kérdését fejti ki. A lokális egyház legitimációs
törekvései kapcsán képet kaphatunk a látomások
és a csodák *intézményesítésére* tett kísérletekről,
majd a szerző a látnoknő, Marián Rózsika csodái
mentén részletesen elemzi az *élő szent* szerepének
kulturális mintáit. *A csoda közössége – a közösség
csodái* címet viselő részben a csoda közösségfor-
máló mivoltáról, illetve a közösségnek a csoda
észlelésére és értelmezésére gyakorolt hatását fejti
ki a szerző. Ezt követően két életutat ismerhetünk
meg a csodák tükrében. Fontos része a tanulmány-
nak a csoda bizonyítékainak tekintett hálatáblák és
az írott tanúságtételek elemzése. Külön szó esik az
átalakuló liturgia és a tárgyi világ kapcsán a cso-
da áthelyeződéséről. A tanulmány megkísérli egy

csodatipológia felvázolását, melynek főbb elemei
az égi jelek (az anyagi világ csodás működése, a
természetfeletti érzékelhető jelei, spirituális élmé-
nyek), az égi üzenetek (a jelenések üzenetei, sugal-
latok, látomások), a segítő csodák (gyógyulások,
szerencsétlenségek elhárítása, hétköznapi csodák)
és a büntető csodák. Mindezekre a helyszínen ké-
szült interjúrészletekkel utal a szerző. A tanulmány
mellékletében gazdag interjú szöveggyűjtemény,
a nyilvános Mária-jelenések üzenetei és hivatalos
iratok, illetve prédikációk olvashatóak, melyek
a csodák megélésének és interpretálásának há-
rom (individuális, kollektív és egyházi) szintjét
érezkeltetik.

A kötetben másodsorú megszólaló Peti Lehel írá-
sában (*Imagisztikus rítusok és vallásosság – csán-
gók a szőkefalvi Mária-jelenéseken*) a Szőkefalvára
látogató moldvai zarándokcsoportok vallásos
tevékenységét vizsgálja. A tanulmány bemutatja
látomáskultúrájukat, az imagisztikus rítusok és a
vallásosság kapcsolatát. A csángó csoportoknak
a jelenéseken való, alulról szerveződő részvéte-
le azért is került a kutatás középpontjába, mert a
csiksomlyói búcsút leszámítva nincs olyan magyar
kontextusban formálódott búcsú, amelyben töme-
gesen részt vettek volna az idők folyamán. A szer-
ző rávilágít arra is, hogy a csángók elsősorban a
jelenések imagisztikus dimenziójához kapcsolód-
tak, annak megszűnése, a búcsú intézményesülése
óta pedig már nem vesznek részt az eseményen.
Elmondható, hogy a tanulmány értékét csak tovább
növeli, hogy gazdag interjúanyagából megismer-
hetjük a csángók látomásait is.

Kajári Gabriella kutatása (*Specialisták és stra-
tégiák a gyimesi imakultúra alakulásában*) a gyi-
mesi imatársulatok vezetőinek hatását vizsgálta.
Ebből kiderülnek a vallási önellátás imaéletbeli fo-
kozatai, megismerhetjük az imádkozás életstraté-
giai mivoltát, a változó elvárásokat és a specialista
szerep felvállalását is. A tanulmány külön kiemeli
és elemzi a különböző imaalkalmakat, és bemutatja
vallási specialisták által haldokló, illetve a halott
mellett nyújtott imaszolgáltatás fontosságát és a to-
vábbi változásokat.

Rudasné Bajcsay Márta és Kővári Réka népzeneutatók tanulmánya (*Régi és újabb vallásos énekek a gyimesközéplokiak mindennapjaiban a 21. század elején*) az egyházi népelemek és a vallásos énekkultúra változásait mutatja be. Az olvasó megismerheti a gyimesi keservek szövegvilágát, amelyeket a vallásos életszemlélet tükréiként is értelmezhetünk. A szerzőpáros betekintést nyújt az egyházi népelemek Csíksomlyó közelségében való gyűjtésébe, a halott melletti virrasztási szertartás egyik elemének, az *imádkozónak*, illetve a sirtánsnak szerkezetébe és énekeibe is. A kiemelkedő adatközlők énekeinek közlése mellett az énekesek reflexiói, önreflexiói, kommentárjai és a gyűjtéshez való viszonyulásuk is fontos részét képezik a tanulmánynak.

Csonka-Takács Eszter tanulmánya (*A vallási elemek változása új társadalmi közegben, egy esettanulmány kapcsán*) egy Budapestre költözött gyimesi család példáján keresztül elemzi a vallási elemek új közegben végbement változásait. A tanulmány arra is kitér, hogy a hagyományos közösségből kiszakadó egyén milyen kulturális, vallási elemeket őriz meg, azokat hogyan használja, illetve milyen átalakulások mennek végbe a környezetváltozás következtében. A család gyökereit bemutató rész után a mindennapokat, az élő szokásokat, a szomszédsági viszonyokat, a hétköznapi vallásosságot is megismerheti az olvasó. Egy konkrét eset bemutatása kapcsán (keresztelő) pedig az átmeneti rítusok jelentőségéről kapunk képet.

Balatonyi Judit tanulmánya (*A „csángósba öltöztetett kardszárnyú delfin”. A gyermeklakodalom szerepe a gyimesi magyarok és románok önreprezentációs és identitáskonstrukciós kísérleteiben*) egy gyimesi szokás, a gyermeklakodalom vizsgálata során a régióbeli magyarok és románok etnikai önreprezentációs és identitáskonstrukciós stratégiáit ismerteti. A lehetséges értelmezési keretek felvázolása után a folklorizmusnak az etnikus társadalomban betöltött szerepéről, a különböző etnikai csoportok eltérő értelmezéséről, diskurzusairól, illetve a rivalizáló érdekcsoportokról kaphatunk képet. A román és a magyar

gyermeklakodalomokra összpontosító részben a Szalamás-pataki, a bükkhavasi, hidegségi gyimesi, gyimesbükki és tarhavasi lakodalmasokat ismerteti a szerző. A gyermeklakodalom elemzésével a gyimesi románok és magyarok folklorizmusmal kapcsolatos etnikai koncepcióit, illetve a saját kultúrájuk értelmezése, újragondolása és felhasználása mögötti motivációkat érthetjük meg.

Takács György a csíkszéki ráolvasók eredetkérdését kutatta. Tanulmányából (*„Görget az égbe, villámlik a földön...” A kígyó- és menyétmarásra használt csíkszéki ráolvasók eredetkérdéséhez*) a kígyó- és a menyétmarás gyógyítására elmondott ráolvasások eredetét ismerhetjük meg. A magyarok esetében is románul használt mágikus szövegekről a szerző megállapítja a román (és távolabbról a balkáni) eredetet, és részletesen bemutatja azokat az interetnikus kapcsolatokat és helyzeteket, amelyek mentén ezek a ráolvasók a románoktól átkerültek a székelység és a gyimesiek hiedelemkörébe.

Iancu Laura írása (*Nyelvpolitikai viszályok összefüggései a vallási műveltséggel és a vallásos tudattal a moldvai magyar katolikusoknál*) a moldvai magyar katolikusok kapcsán vizsgálja a nyelvpolitikai viszályok és a vallási műveltség, illetve a vallásos tudat közötti összefüggéseket. Előbb 19. századi levéltári anyagok alapján bemutatja a nyelvhasználat körüli és a felekezeti konfliktusokat, majd az egyház modernizációs törekvéseit ismerteti. A vallás nyelv(i)ről szóló részben a vallási élet nyelvhasználatának ambivalenciájára mutat rá a szerző. A tanulmány emellett egyes moldvai falvakban végzett kutatások eredményeit is ismerteti, melyben a szóbeliség és az írásbeliség szerepére mutat rá. Összegzésképp a helyi vallásos tudat kerül bemutatásra.

A számos fényképpel, dokumentummal, szöveggyűjteménnyel és helynévjegyzékkel gazdagon ellátott tanulmánykötet jó kiindulópont lehet a romániai magyarság népi vallásosságával foglalkozó kutatók számára, és csak remélni lehet, hogy a vallási néprajz pécsi műhelyének további erdélyi és moldvai kutatásai is hamarosan kiadásra kerülnek majd.

Mogyorósi Ágnes

A mágiát gyakorló román pap

Czégényi Dóra (válogatta és sajtó alá rendezte): A mágikus erejű pap. Szerepek és helyzetek. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2014. 548 old. (Emberek és kontextusok 11.)

A Keszeg Vilmos és Szikszai Mária által szerkesztett *Emberek és kontextusok* című sorozatnak újabb kötete jelent meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában. Czégényi Dóra *A mágikus erejű pap. Szerepek és helyzetek* című kötete a magyar néphitkutatás a közelmúltig elég mostohán kezelt témáját, a román pap hiedelemkörét mutatja be – bátran kijelenthetjük – a teljesség igényével, a szerzőre jellemző szakmai igényességgel, pontossággal. A részint saját gyűjtésű hiedelemszövegek közreadása, részint a más néprajzkutatók terepmunkája során rögzített hiedelemszövegek kötetbe való válogatása és sajtó alá rendezése révén a szerkesztő-szerzőnek először sikerül átfogó, minden részletre kiterjedő képet nyújtania erről a témáról. Az igen terjedelmes, 548 oldalas kötetet, melynek borítólapját ismeretlen orosz ikonfestő munkája díszíti, Keszeg Vilmos lektorálta, a korrektúrát András Zselyke, a tördelést Sütő Ferenc végezte. A gépelési munkálatokban Balogh Dániel, Kusnyír Éva, Lakos Zsuzsanna, Nagy Adrienne, valamint Tatár Erzsébet-Tímea működött közre.

A magyar népi hitvilággal foglalkozó szakirodalomban az utóbbi két évtizedben egyre intenzívebben jelenik meg a konvencionális, hagyományosnak mondható hiedelemlemlények (boszorkány, jós, gyógyító, halottlátó) mellett egy hagyományosnak nem nevezhető, de egyre inkább konvencionalizált hiedelemlemlény, a román pap. A konvencionalizált kifejezést éppen Czégényi Dóra alkalmazza arra a hiedelemlemlényre vonatkoztatva, mellyel nagyon mostohán bánt a néphitkutatás, alakját mellőzte, a róla szóló közléseket pedig, ha voltak ilyenek, a tudós pap címszó alá sorolták be a gyűjtők, kutatók. Bár a legkorábbi, román papra mint hiedelemlemlényre vonatkozó adatok a 19. század közepéről származnak (például Orbán Baláznál), majd a 19. század végén is találunk e

hiedelemlemlényre vonatkozó adatokat (Jankó János, Lázár István és mások), a 20. század második felének hiedelemkutatói – Bosnyák Sándor, Salamon Anikó és folytathatnánk a sort – adattáraikban a tudós pap kategóriájába sorolják a román pap tevékenységére vonatkozó hiedelemszövegeket. A román pap kifejezést a magyar néprajz klasszikusnak számító kézikönyveiben sem találjuk meg. A mágikus erejű román pap alakja köré szerveződő hiedelmeket Keszeg Vilmos rendszerezte és értelmezte először mezőségi kutatómunkája kapcsán. A téma ezt követően a Pócs Éva által szerkesztett és 2012-ben közreadott, kézikönyv jellegű *Hiedelemszövegek* című vaskos kötetben bukkan fel és kapja meg az őt megillető helyet. „A gyűjtés hiányosságának, elfogultságának tulajdoníthatóan a román pap alakja szinte teljességgel ismeretlen a néprajzi leírásokban” – írta Keszeg Vilmos az előbb említett mezőségi hiedelemmonográfiában (1999. 56.). Ezt a hiányt pótolja most Czégényi Dóra kötete.

A kötet első fejezete a *Szerkesztői bevezetés*, melyből nemcsak a téma aktualitásáról olvashatunk, hanem a Czégényi Dóra által forráskiadványnak nevezett munka célkitűzéséről is: „az eddig nyomtatásban, szétszórtan megjelent, illetve a kiadatlan kéziratokban fellelhető népi szövegek egységes közzététele, ezáltal a jelenkori romániai magyar társadalom egyik jellegzetes hiedelemhasználati habitusának adatolása” (11).

A szöveggyűjtemény szerves részét képezik az 1850 és 1950 között megjelent, a román paphoz fordulás jelenségéről leginkább említés szintjén tájékoztató munkák (Moldován Gergely, Györffy István, Jankó János, Vajkai Aurél és mások). A 20. század második feléből említenünk kell Albert Ernő, Antal Mária, Bosnyák Sándor, Csörgör Enikő, Salamon Anikó és mások munkáit, melyekben a

román papra vonatkozó hiedelmek sporadikusan ugyan, de folyamatosan jelen vannak. Keszeg Vilmos 1970-es években elkezdett mezősegi kutatómunkájának köszönhetően elkészült az első szintézis erről a témáról, melynek köszönhetően a román papjelenség felkeltette a szakma érdeklődését. Czégényi Dóra a mezősegi szövegtankönyv alapján strukturált hiedelmkör elemeit, összetevőit nevezi meg munkája kiindulópontjaként, viszonyítási alapként. A szöveggyűjtemény tetemes részét azok az 1990-es évek második felétől megjelenő néphitanyagok adják, melyek a román pap hiedelmköre kutatásának intenzívvé válása nyomán születtek (Balázs Lajos, Gagy József, Halász Péter, Tankó Gyula és mások). Magyar Zoltán gyűjtőmunkájának köszönhető a területileg legkiterjedtebb és mennyiségileg leggazdagabb szöveganyag. A fiatalabb nemzedék (Balássy Szabó Enikő, Derjanecz Anita, Gatti Beáta, Kinda István, Peti Lehel, Salló Szilárd, Soós Párhonyi Tímea stb.) publikációiból is szerepel válogatás a szöveggyűjteményben. A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság archívumában, valamint a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén tárolt kéziratok anyagok, publikálatlan gyűjtések is bekerültek a szövegtárba.

A kötet legerjedelmesebb, csaknem 400 oldalnyi fejezete a *Szöveggyűjtemény*, mely nyolc tartalmi egységből áll. Az első hét az ortodox pap alakjával, életvitelével, tudományszerzésével, megítélésével, tevékenységével, fizetségével és halálával kapcsolatos hiedelemsszövegeket tartalmaz. Minden egyes tartalmi egységen belül alegységek, ezeken belül pedig további alegységek különülnek el. Azok a szövegek, melyek több alfejezetbe is besorolhatók, leghangsúlyosabbnak ítélt szövegmotívumuk alapján kizárólag csak egyszer, egyetlen alegységen belül fordulnak elő. A nyolcadik tartalmi egység azokat a szövegeket tartalmazza, melyek a más felekezetű papoknak tulajdonított vallásos-mágikus tevékenységet írnak le.

A szöveggyűjtemény egyaránt tartalmaz egymondatos szövegeket, rövidebb vagy hosszabb párbeszéd interjúkat, esetismertető szövegrészeket.

A kurziválás, valamint a [K] kód a gyűjtésre vonatkozó adatokat jelöli. Az elhangzott szövegtől elkülönítetten szögletes zárójelben találjuk az egyértelműsítő szövegkiegészítéseket. Lábjegyzetként olvashatók az eredeti gyűjtői szó- vagy jelenségmagyarázatok, kiegészítő megjegyzések, észrevételek. Lábjegyzet formájában olvashatók a szerkesztő által román nyelvből történő fordításokat is. Maguk a szövegek a gyűjtés éve szerint kerültek be egy-egy kategóriába. Azok a szövegek, amelyek azonos évből származnak, a gyűjtőpontok, a terep betűrendjében követik egymást. A több mint száz gyűjtőtől származó minden egyes szöveget a gyűjtés helyszíne és éve, az adatközlő kora, felekezete és neme, a gyűjtő neve követ. A korábban már nyomtatásban megjelent szövegek után a publikáló személy neve, az első szövegközlés adatai, lábjegyzetben az újraközlések adatai olvashatók. A nyelvjárási szövegeket a szerkesztő az akadémiai szabályzat szerinti átírásban közli, a köznyelvben élő hangtani sajátosságokat is jelölve. Egyes esetekben némely adatközlő jelentéssel bíró rekációi is szerepelnek szövegközi beszúrásként szögletes zárójelben: [*kacag*], [*suttog*] stb.

A kötet következő impozáns terjedelmű fejezete a Czégényi Dóra által szerényen utószó gyanánt ajánlott *A román pap hiedelmköre a magyar népi kultúrában* című tanulmány, melynek tartalma, a benne foglalt hatalmas tudásanyag messze felülmúlja egy utószó kereteit. Benne a *pópa*, *kalugyer*, *kaluger* szóról, e terminusok magyar nyelvbe szökölcsonzás általi bekerülését követhetjük nyomon, majd minden részletre kiterjedő, gazdagon adatolt összegzést találunk a román pap alakjának felbukkanásáról a magyar történeti forrásokban, a magyar népköltészeti alkotásokban, valamint a magyar honismereti és néprajzi leírásokban is. A román pap hiedelmkörének (a paphoz fordulás oka és módja, a pap alakja, a pap tevékenysége) bemutatását követi a román pap és más hiedelemlények (boszorkány, gyógyító ember, jós, néző, látó, a garabonciás diák, az ördög, tisztátalan) közötti hasonlóságok és elkülönülések tárgyalása. A tanulmány utolsó, összefoglaló fejezetében Czégényi Dóra újra sorra

veszi a 16. századtól napjainkig azokat a forrásokat, szövegközléseket, melyekben a pápa, illetve kaluger szó először fordul elő az ortodox lelkészek és szerzetesek formális szerepkörét tükrözve.

A magyar népi hiedelemvilág román papjának hiedelemkörét bemutató tanulmányt az igen gazdag *Forrás- és irodalomjegyzék* fejezet követi. A *Gyűjtőpontok, adatközlők és gyűjtők jegyzéke* önmagában is hatalmas, nagy pontosságot, odafigyelést igénylő munka, mely világosan tükrözi azt, hogy a magyar nyelvterület mely régióinak hiedelemköre adatolt gazdagabban, melyik kevésbé, és hogy vidékenként a téma kapcsán végzett terepmunka mikortól vált intenzívvé. A *Szójegyzék* a szövegtári anyagban előforduló nem köznyelvi vagy idegen nyelvű szavak jelentését ismerteti. A *Helynévjegyzék* a hiedelemszövegekben

előforduló helynevek magyar és román nyelvű változatát közli, melyet annak a megyének a neve követ, ahol az illető helység található. A *Tárgymutató* a román pap hiedelemköréhez kapcsolódó fontosabb kifejezések, akciók, tárgyak szövegenkénti előfordulását ismerteti. A kötetet román és magyar nyelvű összegzés zárja.

Befejezésül még egyszer szeretném hangsúlyozni a kötet jelentőségét, hiánypótló jellegét és azt, hogy a szakmán belül Czégyenyi Dóra az első, aki vállalja és sikeresen el is végzi a mágikus erejű pap (román pap) a romániai magyar népi kultúrában betöltött szerepének szintézis jellegű bemutatását, ismertetését, hasznos és izgalmas olvasmányt kínálva nemcsak a szűkebb szakma, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is.

Balássy Szabó Enikő

Egy magyar tematikájú német néprajzi évkönyv

*Jahrbuch für Europäische Ethnologie 8. Ungarn. Szerk. Daniel Drascek
Verlag Ferdinand Schöningh. Paderborn 2013. 352 old.*

Az Európai Etnológia Évkönyve (*Jahrbuch für Europäische Ethnologie*) az 1876-ban alapított *Görres Társaság* néprajzi kiadványa. A 2013-as kiadás Magyarországot, a magyarságot és a magyar néprajzkutatás eredményeit helyezi a középpontba.

Daniel Drascek szerkesztői bevezetője után Balogh Balázs és Borsos Balázs a magyar néprajzkutatás jelenét, intézeteit, kutatási irányait és interdiszciplináris kapcsolatait mutatja be (Balázs Balogh – Balázs Borsos: *Zur gegenwärtigen Situation der ungarischen Ethnologie. Institutionen – Forschungsrichtungen – interdisziplinäre Beziehungen* 9–16). Az olvasó képet kaphat a főbb kutatási irányzatokról, az eddigi eredményekről és a jövőbeli tervekről is. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének bemutatásában kitérnek az intézményen belül működő egyes témacsoportok (társadalomnéprajzi, folklór, etnológiai) tevékenységére, azok múltbéli, jelenkori és tervezett

kutatásaira, kiadványaira is. A múzeumokról szóló rész után a budapesti, debreceni, miskolci, pécsi és szegedi néprajz- és kulturális antropológia tanszkek mellett a határon túli néprajzi felsőoktatás (pl. a kolozsvári) is említésre kerül.

Borsos Balázs írásában (Balázs Borsos: *Kulturregionen des ungarischen Sprachgebietes. Der Volkskunde Atlas von Ungarn und die Methode der Clusteranalyse*, 17–54.) a magyar nyelvterület tájegységeit ismerteti a Magyar Néprajzi Atlasz adatainak számítógépes klaszteranalízisével. A kutatás módszerének és eredményeinek felvázolása után bemutatja a nagy magyar tájegységeket és tagolódásukat. Az atlaszban is bemutatott nyugati, északi, középső és keleti nagyrégió mellett a számítógépes elemzés által generált ötödik régió, az átmeneti (az Alföld keleti-északkeleti, Erdéllyel határos része) is említésre kerül. (A kutatás eredményeiről bővebben Borsos Balázs: *A magyar népi*

kultúra regionális strukturája: a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgoása fényében. I–II. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp. 2011)

Liszka József a szakrális kisemlékek magyar néprajzi kutatását elemzi (József Liszka: *Die Erforschung sakraler Kleindenkmäler in der ungarischen Ethnologie. Ergebnisse und Perspektiven*, 55–84), különös tekintettel az eddigi eredményekre és a jövőbeli perspektívákra. A kutatástörténeti összefoglalót a tipológiai megközelítéssel és a legfontosabb terminológiai kérdésekkel foglalkozó rész követi, majd a földrajzi, historiográfiai, illetve tartalmi és funkcionalista megközelítéseket fejti ki bővebben. Ezek mellett a síremlékek, illetve a perifériális szakrális kisemlékek (balesetek helyszínére állított emlékek, háborús emlékművek, kopjafák) is szerepet kapnak a tanulmányban, amely befejezésként a kutatások szervezett formáit és a jövőbeli perspektívákat ismerteti.

Bárth Dániel az ördögűző Rókus testvér kapcsán mutatja be az exorcizmust, a 18. század közepi népi vallásosságot és a katolikus felvilágosodást (Dániel Bárth: *Pater Rochus, der ungarische Gassner. Exorzismus, Volksfrömmigkeit und Katholische Aufklärung in Südungarn um die Mitte des 18. Jahrhunderts*, 85–100.). A tanulmány Johann Joseph Gassner, az 1700-as évek közepén élt német ördögűzővel von párhuzamot, amikor Szmendrovich Rókus tevékenységét elemzi. A két pap személyiségének bemutatása mellett a szerző a betegségekről való korabeli felfogást, az ördögűzők által használt kézikönyveket is ismerteti. Ezenkívül bemutatja a katolikus felvilágosodásnak és a népi vallásosságnak az exorcizmushoz való viszonyát. (A kutatás magyar nyelven is olvasható: Bárth Dániel: *Ördögűző Rókus testvér. Képek egy 18. századi zombori ferences életéből*. In: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norber (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. 1–2. PPKE BTK–METEM. Piliscsaba–Bp. 2005. 271–287.)

Barna Gábor Árpádházi Szent Margit szentté avatása kapcsán mutatja be a 20. századi társadalmi, politikai és vallási állapotok jelentőségét

(Gabor Barna: *Wie wird eine Heiligenverehrung aufgebaut? Die Bedeutung der gesellschaftlichen, politischen und religiösen Umstände bei der Heiligsprechung der heiligen Margarete (1242-1271) aus dem Arpadenhaus in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, 101–144). A szerző alaposan körbejárja a tanulmány címében szereplő kérdést (*Hogyan épül fel egy szent tisztelete?*): előbb Szent Margit életét, majd a szentté avatási kísérletek hétszáz éves történetét mutatja be. Ezt követi a századforduló társadalmának és egyházi életének ismertetése, illetve a Margit-kultusz szolgálatában álló tudomány és irodalom szerepét taglaló rész. A 20. századi szentté avatási procedúra mellett a sajtóvisszhangot, a szépirodalom támogató szerepét, a kultusz térbeli kötődését (építészet, képzőművészet) és a népi vallásosságra gyakorolt hatását is megismerhetjük. Bemutatásra kerülnek különböző mozgalomok, rendezvények, imameghallgatásokról és gyógyulásokról szóló levelek is. *A magyar szent évek* alcímet viseli a szentté avatás politikáját bemutató tanulmányrész, melyben a procedúrának kedvező korabeli társadalmi és politikai légkört jellemzi a szerző. A tanulmány révén a 19–20. század fordulójának magyarországi hitéletébe, népi vallásosságába is betekintést nyerhetünk.

Tüskés Gábor tanulmánya a Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című művében fellelhető miniatűr elbeszélések kapcsán az ismeretlen eredetű forrásokról értekezik (Gabor Tüskés: *Kelemen Mikes (1690-1761). Unbekannte Quellen zu den Erzählungen in den „Briefen aus der Türkei“*, 145–172). A tanulmányból megismerhetjük a Mikes-kutatás eddigi eredményeit, az újabb szempontokat és módszereket, az új forrásokat és szövegváltozatokat, illetve bemutatásra kerülnek az említett irodalmi eredetű elbeszélések is. Továbbá a szerző felvázolja a Mikes Kelemen műveivel foglalkozó kultúratudományi kutatások jövőbeli feladatait és perspektíváit is. (A tanulmány magyar nyelven is olvasható: Tüskés Gábor: *A Törökországi levelek elbeszéléseinek forrásaihoz*. Irodalomtörténeti Közlemények 116. évf. 5. sz. 2012. 483–507.)

Gerhard Seewann a magyarországi svábok történetének néhány központi elemét ismerteti

(Gerhard Seewann: *Die ungarischen Schwaben. Einige zentrale Aspekte ihrer Geschichte, 173–198.*) Mindenek előtt a „sváb” népnév és az ahhoz kapcsolódó identitás kialakulásának történetét, illetve a német nyelvterületről érkező népcsoportok vándorlását és letelepedésüket mutatja be. Ezután a 18. századi német betelepődést, gazdasági sikerességüket emeli ki, és képet kaphatunk arról is, hogy miként bomlott fel a magyar falvak etnikai aránya a svábok betelepődése után. A tanulmány kitér a magyarok és a telepések közötti kapcsolatokra és a nemzetépítés korszakára, a felerősödő elmagyarosodási folyamatokra. A szerző bemutatja a szimbiotikus identitásvariációkat, a telepési struktúrát és az asszimiláció folyamatát, majd ismerteti az első világháború utáni etnikai mobilizációt és a különböző csoportok kialakulását is. Kiderül, hogy a korszakban a korábban domináns *hungarus öntudat* egyes esetekben a német identitás felé tolódott el, ami számos konfliktushoz vezetett, és indokolt szolgáltatott a későbbi kollektív megbélyegzéseknek, kitelepítéseknek is.

Michael Prosser-Schell a dunai svábok néprajzi vizsgálatával, annak egyes alapvető és példamutató problémáival foglalkozik tanulmányában (Michael Prosser-Schell: *Völkskunde/Europäische Ethnologie und die „Donauschwaben”-Forschung. Ausgewählte prinzipielle und exemplarische Probleme, 199–211.*), mely két jelentős korszakra, az 1920 és 1933, illetve az 1946 és 1950 közötti évekre koncentrál. Bemutatásra kerül Bleyer Jakabnak a szerepe is, aki a Magyarországi Német Népmevelődési Egyesület létrehozásával a magyar hazához való ragaszkodás mellett a saját, német kulturális örökségnek a megtartását népszerűsítette. 1929-től megjelent az egyesület kiadványa, a *Deutsch-Ungarisch Heimatsblätter*, melyben a német kisebbség szokásait, hagyományait, kulturális örökségét, illetve a magyar–német kultúrkapcsolatokat mutatták be. A tanulmány második része a háború utáni kulturális és etnikus identitás problémáira koncentrál, amely az 1946–1950-es időszakot, a megbélyegzett, kitelepített, illetve a hazatérő németek példáin mutatja be. Kiemeli a

korabeli zárandokutak szerepét és a vonatkozó kutatásokat, ugyanis a Németországba kitelepítettek ilyen alkalmakkor élhették meg dunai sváb identitásukat. A tanulmány emellett rámutat az 1950 után hazatértekről készült vizsgálatokra is.

Schell Csilla a svábok kitelepítésének 1989 utáni emlékműveiről értekezik (Csilla Schell: *„Pro Memoria”. Denkmäler als Erinnerung an die Vertreibung in Ungarn seit der Wende, 212–230.*), bemutatva a szimbolikus térért és annak újbóli benépesítéséért folytatott harcot a rendszerváltás utáni Magyarországon, amivel összhangban van egy új, a svábok kitelepítése köré szerveződő emlékezetkultúra is. Ezt követően a szerző ismerteti a kitelepítés képi megjelenítésének formáit, az emlékműveket, illetve a kutatások bizonytalan fogalomhasználatát az eseményekkel kapcsolatban (elűzés, kitelepedés, elhurcolás). A tanulmányból kiderül, hogy milyen szerepe van az emlékművek elkészítésében nyújtott segítségben a magánszemélyek adományainak, illetve olyan eseteket is megismerhetünk, ahol több kitelepített népcsoport (pl. bukovinai székelyek és svábok) közösen emlékezik. A „malenkij robot”-ra hurcolt tömegek emlékezetét, az alternatív emlékműként is értelmezhető számbéki Lehmgrube-projektet bemutató rész után megfogalmazott záró gondolatokban az 1989 utáni emlékezés szabadságáról és formáiról olvashatunk.

Balogh Balázs tanulmányában (Balázs Balogh: *Ungarische Gemeinschaften in West-Pennsylvania, 231–248.*) az amerikai magyarok közösségeit mutatja be Pennsylvania nyugati részén. Az első magyarok a 19–20. század fordulója körül érkeztek a vidékre, ahol többnyire a bányászatban kaptak munkát. A szerző a bevándorlók története mellett ismerteti a közösséget formáló társadalomnéprajzi tényezőket is. Egy magyar bányász életútja kapcsán képet kaphatunk a korabeli állapotokról, kulturális életről, a korábban bevándorlók (írek, olaszok) általi ellenséges magatartásról is. A tanulmány kitér a magyar egyházak közösség- és kultúraformáló szerepére, és felvázolja a régióban tapasztalható magyar jelenlét jelenlegi, hanyatló állapotát.

Tari Lujza a hagyományápolás családi háttere kapcsán a legjobb népdalénekesek és népzene-szokról ír (Lujza Tari: *Die Familie als Hintergrund der Traditionspflege. Wo finden sich die besten Sänger und Instrumentalspieler der Volksmusik?* 249–270.). A tanulmány ismerteti a magyar népzene-kutatás fejlődési útvonalt, majd több példán keresztül bemutatja a családi háttérnek a népzene- és néptáncudás átörökítésében játszott szerepét. Ezek mellett a nemi szerepek átalakulására is reflektál a tanulmány, ugyanis a 20. században már a nők számára is elfogadottá és megengedetté vált a zenélés.

Kuti Klára a jelenkori mindennapok kultúrájának múzeumban való megjelenítési lehetőségeiről értekezik. (Klára Kuti: *Spiegel oder Schleier? Über die Möglichkeit, zeitgenössische Alltagskultur im Museum zu präsentieren*, 271–292.). Az *Egyén és közösség változó terekben...* című kutatás keretében, a Nagyatádi Városi Múzeumban 2012–2013 között *A mi konyhánk a mi múzeumunkban* címmel megrendezett kiállítás képezi ennek a tanulmány-nak az alapját. A konyhai mindennapokat, a bevett gyakorlatokat, az igazodási mértékeket bemutató kiállítás anyagának ismertetése után a kutatásról, illetve a múzeum autoritását és a jelenkor agresszivitását firtató kérdéseket olvashatunk: a jelen és a jelen története a múltban keres önigazolást, aminek egyik színtere a múzeum. Éppen ezért összetett a tanulmány által is körbejárt jelenkor megjelenítésének kérdése.

Pusztai Bertalan tanulmányában (Bertalan Pusztai: *Authentizität, Inszenierung und das Exotische. Konstruierte Vergangenheit und inszenierte Gegenwart im Kontext zeitgenössischer Feste in Ungarn*, 293–326.) a bajai Halászléfőző Néppünpély kapcsán az autenticitás, a megrendezetség és az egzotikum kérdéskörét járja körül. A módszerek és a források ismertetése után a turizmusnak mint a fejlődéshez vezető lehetséges útnak az elméletét fejt ki. A bajai turisztikai és gasztronómiai rendezvény bemutatása, az autenticitás kérdésének, a helyiek és az idegenek kapcsolatának elemzése után az egzotikum újjászületését bemutató példák következnek, ami felveti a tanulmány

dilemmáját, hogy a bajai halászlé-turizmusban a kultúra sikeréről vagy sorsáról beszélhetünk-e.

Márton Mihai a Státustörvény kapcsán két magyarországi napilapnak a határon túli magyarokkal kapcsolatos szóhasználatáról, a tömegkommunikációs eszközökben előforduló 21. század eleji etnikai megnevezésekről értekezik (Mihai Márton: *Ethnische Bezeichnungen in ungarischen Medien zu Beginn des 21. Jahrhunderts*, 327–340.). A tanulmány ismerteti Magyarország és a határain túl létrejövő magyar közösségek történetét és a témához kapcsolódó diskurzusokat is. Az elemző részben a *Népszabadság* és a *Magyar Hírlap* 2001 és 2003 közötti írásában fellelhető szóhasználatról, ezek előidézett konnotációiról, kirekesztő vagy befogadó jellegéről és a Státustörvény-diskurzusban betöltött szerepükről olvashatunk.

Tóth Katalin tanulmányában (Katalin Tóth: *Schick, cool und kritisch? Urbane Fahrradkultur in Budapest*, 341–352.) Budapest példáján keresztül mutatja be a kerékpározás kultúrtörténetét a kezdetektől a jelenkori globális trendekig, illetve elemzi a közlekedési eszköz használata mögött rejlő motivációkat és városi kultúrakoncepciókat. Budapest biciklikultúráját elemezve a szocialista város- és közlekedéstervezés, a kerékpár népszerűségének alakulása, a világszerte népszerű biciklis felvonulás, a Critical Mass budapesti sikertörténete és a kerékpáros közlekedés kultúrájának intézményes háttérét biztosító szervezetek (Magyar Kerékpárosklub, Budapesti Közlekedési Központ) is bemutatásra kerülnek. A tanulmány végül a divat és az életmód, illetve a városképre gyakorolt hatásának szemszögéből tárgyalja a biciklizést.

A magyar néprajzkutatás eredményeit bemutató német nyelvű kiadvány hiánypótló mű, melyből a magyarság és a néprajzi kutatás jelenlegi helyzetéről kaphat képet a külföldi érdeklődő. Minél több ilyen jellegű összegzésre lenne szükség, hogy az elért eredmények nemzetközi szakmai körökbe is eljuthassanak.

Nagy Ákos

Erdélyi magyar táncművészet és táncstudomány két tételben

Könczei Csongor (szerk.): Az erdélyi magyar táncművészet és táncstudomány az ezredfordulón I. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár 2010. 131 old.

Könczei Csongor (szerk.): Az erdélyi magyar táncművészet és táncstudomány az ezredfordulón II. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár 2014. 195 old.

2009-ben *Erdélyi tánc hagyományok és a tánc nemzetközi világnapja* címmel rendezett konferenciát a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Az elhangzott előadások továbbgondolásából született tanulmányokat Könczei Csongor *Az erdélyi magyar táncművészet és táncstudomány az ezredfordulón* című tanulmánykötetben szerkesztette egybe 2010-ben. 2014-ben azonos címmel jelentek meg a 2011-es *Tánc-Nyelv-Közösség a változó régióban*, valamint a 2012-es *Táncalkalom, hagyományörzés, közösségi szórakozás, társadalmi jelenség. 35 éves az erdélyi tánc ház* című konferenciák szerkesztett előadásszövegei is. A 2009-es konferencia és az abból készült tanulmánykötet az erdélyi magyar tánc kutatás problémáit veszi górcső alá, illetve azt, hogy egyáltalán beszélhetünk-e erdélyi magyar táncművészetről. A 2014-es kötet előszavában olvashatjuk, hogy az „előzménykötet” mérföldkőnek tekinthető a szárnyait bontogató erdélyi magyar etnokoreológia számára (9).

A kötet első tematikus egységéből valóban helyzetkép rajzolódik ki, amely javarészt az intézményesített táncművészeti oktatás problematikáját járja körül. Elsőként Laskay Adrienne a 17. századi iskolai drámaelőadásokból kiindulva boncolgatja a mütáncok színpadi előadásait. Őt követően Deák Gyula, a Háromszék Táncegyüttes vezetője, valamint a Romániai Magyar Néptáncgyűlés elnöke mutatja be röviden az Erdélyben működő hivatásos táncgyűlések munkásságát, beleértve azt, hogy melyek követik az ő szavaival élve a „legnépibb” irányt, melyek próbálkoznak táncszínházi előadásokkal. Novák Ferenc szavait idézi, miszerint „a színházi forma az egyetlen, amely a néptáncinkünket továbbviheti” (33.) A szerző egyik fő problémaként

azt fogalmazza meg, hogy amíg a táncosoknak csak néptáncos ismereteik vannak, és egyéb táncművészeti képzésben nem részesülnek, addig sokkal színvonalasabb előadásokat sem tudnak színpadra vinni. (33. old.) Továbbá megjegyzi, hogy 2009-ben a marosvásárhelyi Művészeti Egyetem berkein belül indították el a táncművész továbbképzést, amely megoldása lehet a fent említett hiányosságoknak. Másik lehetséges út lehet a koreográfus, néptáncoktató, amatőr együttesvezető képzés, melynek szervezési feladatait a 2004-ben megalakult Romániai Magyar Néptáncgyűlés látja el.

Uray Péter tanulmányának témája a színész-képzés. Részletesen tárgyalja egy koreográfia elkészülésének menetét, meghatározó attribútumait, összetevőit. Így például a motívumokból összeállt témák ívét, formáját, szerkezetét; az adott táncforma stílusát, képi megjelenését, tehát hogy a színpadon minek hol kell megjelennie, illetve az adott egységek időtartamra való érzékenységét.

Könczei Csongor a kötet egyik kulcstanulmányában, a romániai magyar intézményesített felsőfokú táncművészeti oktatás bevezetésére tesz javaslatot, hiszen szerinte a tehetséges autodidaktizmus nem helyettesítheti a szakképzést, továbbá amíg nincs rendszeres, igényes táncoktatóképzés, addig minőségi műkedvelő táncélet sem lesz. Tanulmányában feltárja a néptánc és a színpadi táncművészet viszonyát. Hangsúlyozza, hogy a 19. század végére kikristályosodott kelet-közép-európai népi tánc kultúrára nem lehet színpadi előadóművészetként tekinteni, hiszen a két terület társadalmi funkciói eltérnek egymástól. Könczei a Magyar Táncművészeti Főiskola tantervének felépítését venné alapul. Ezután Fügedi János mondja

el aggályait a képzéssel kapcsolatban. A hat pontba szedett kritikai érvelésből kiemelem, hogy a szerző szerint a kinetográfiát helytelenül sorolták az elméleti melléktárgyak közé. A tanulmány fontos része az is, amelyben a szerző a gyermektánc-pedagógia adekvátságát hangsúlyozza.

A második, a tánc kutatás erdélyi vonatkozású eredményeit felsorakoztató fejezetet Karácsony Zoltán kezdi a filmes gyűjtések kritikai áttekintésével, amelyet Pálffy Gyula Gerendkeresztúr táncait részletező cikke követ. Fügedi János tanulmányában leszögezi, hogy a tánc tudomány tánclejegyzés nélkül komolytalan, valamint kihangsúlyozza, hogy a kialakulóban lévő intézményes táncművész- képzésben megfelelő teret kellene biztosítani a táncnotációnak is. A kötet záró, egyben vitaindító tanulmányában Kőnczei Csilla a romániai magyar tánc kutatás helyzetét mutatja be a szocialista érában. A kötet zárlataként tanulságos olvasmánynak bizonyul a kerekasztal-beszélgetés szerkesztett változata.

A 2010-ben publikált kötetre reflektálva négy évvel később került kiadásra a folytatás, a második kötet is, amelynek deklarált célja, hogy további tanulmányokkal erősítse az erdélyi magyar tánc kutatás tudományos helyzetéről szóló diskurzust. A nyitó tanulmányban Anca Giurchescu nemcsak Martin Györgyre és a vele végzett közös munkára emlékszik vissza, hanem kutatástörténeti kuriózumot is nyújt az olvasónak. Kőnczei Csilla tanulmányában egy lehetséges egyetemes táncelméleti modell alkalmazhatóságát tárgyalja a nyelvi modell analógiájára. Karácsony Zoltán a kalotaszegi legényes egy, a tánc ház mozgalomban kevésbé ismert előadásmódját járja körül. A kutatásokból kiderült, hogy a 19–20. század fordulóján csoportosan, később kettes formában járták a legényest, amelyet írásában részletesen elemez. Varga Sándor tanulmányában a magyar táncfoklorisztika egy nagy elmaradását igyekszik pótolni: a tánc ház as turizmus egy erdélyi falura gyakorolt hatását veszi számba. Írásában nyomon követhetjük, hogy a „kemény” hagyományörzés Dombostelke mai tánc hagyományára, társadalmi kapcsolataira, kultúrájára gyakorolt hatása pozitív és negatív is egyaránt. Varga Sándor írásához kapcsolódva Kőnczei

Csongor az erdélyi falusi hagyományos tánc kultúra változásait vizsgálja a színpadi tánc művészet tükrében: napjaink egyik elterjedt jelenségével, a falvakban táncot visszatartó ún. „etno-tánc mesterek” tevékenységével foglalkozik. Írásában igyekszik mind etikai, mind pedig társadalomkutatói nézőpontból megvilágítani a problematikát.

A kötet második második tematikus egysége a 35 éves erdélyi tánc ház at és holdudvarát járja körül. Elsőként Pávai István a széki és a városi tánc ház komparatív vizsgálatát adja, amelyben a széki tánc szervezésének és lefolyásának részleteit ismerteti, valamint az ezt modellként használó városi tánc ház at, mintájukhoz képest bekövetkezett funkció változásait. A következőkben Simonffy Katalin tánc ház atal való kapcsolatát olvashatjuk. A szerző a tánc ház at televíziós reprezentációjának, az 1977-ben induló Kaláka című ifjúsági műsor rendezésébe nyújt betekintést. Zakariás Erzsébet Simonffyhoz hasonlóan leginkább személyes emlékeit veszi számba, valamint a kolozvári ún. „Vasas tánc ház” hajdani légkörét kísérli meg bemutatni. A kötet zárásaként Kőnczei Csongor az erdélyi tánc ház at történeti áttekintését, korszakolását valósítja meg, Pozsony Ferenc pedig a tánc ház mozgalom kialakulásának időbeli és térbeli kontextusáról ír.

A Kőnczei Csongor által szerkesztett két könyv jelentősége abban áll, hogy korábban hasonló tematikájú kötet nem jelent meg Erdélyben. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a kiadványok nemcsak magyarul, hanem románul is olvashatók, így eredményeik a román nyelvű etnokoreológiai diskurzusban is megjelenhetnek. Az első kötet mellett meglátásom szerint a második is mérföldkőnek tekinthető, bizonyítva azt, hogy az erdélyi magyar etnokoreológiának van létjogosultsága. Annak ellenére, hogy Kőnczei Csilla a néptánc kutatást a népzene kutatás és a népköltészet mellett *halva született harmadik ikertestvérként* aposztrofálja, a tanulmányokból kirajzolódó összkép alapján mégis elmondható, hogy az erdélyi magyar tánc művészet érdemes mind a szakma, mind a nagyközönség figyelmére.

Kovács Dóra

Bartók és Brăiloiu nyomában – Szenik Ilona kolindarendszerezéséről

Ileana Szenik–Ioan Bocşa: Colinda în Transilvania. Catalog tipologic muzical. (Traditional Carol in Transilvania. Musical typological catalogue.) Editura Qual Media, Cluj-Napoca 2011. 1–2. kötet, 259+273 old.

Ismeretes, hogy a román népzene műfajai között különleges hely illeti meg a kolindákat. Ennek okai többek között a felgyűjtött repertoár hatalmas és szinte végtelenül változatos voltában és a minden részterületen megnyilvánuló archaikus vonásokban keresendők. (Ami például a szövegeket illeti, legjelentősebb rétegüket szinte semmilyen vagy csak nagyon áttételes kapcsolat fűzi a zsidó-keresztény karácsonyhoz, viszont annál több pogány eredetű, mesés, balladisztikus elemet tartalmaznak.)

A téma szakirodalmi – jelentőségéhez mérten – mára igencsak tekintélyes méretűvé nőtt. Sabin V. Drăgoitól Constantin Brăiloiu, Petru Caramanon át Ovidiu Bârleaiig a legkiválóbb román szakemberek jelentettek meg alapvető fontosságú munkákat ebben a tárgykörben. Ám a kutatástörténet legfontosabb csomópontjain, úgy tűnik, rendre magyar vonatkozásokat is találunk. Már a 19. század második felében fontos szövegközlések jelentek meg Pesten a Kisfaludy Társaságnak köszönhetően, 1913-ban pedig Schmidt Tibolt tollából önálló kötet is született (*A hazai oláhság kolindaköltészete*) a szokás részletes körülményeiről. A kolindaszövegek és -dallamok valódi tudományos jelentőségének felfedezését és annak a világgal való megismertetését pedig lényegében Bartók Bélának köszönhetjük. Népzene kutatói és zeneszerzői pályájának számtalan vonatkozó momentuma közül most csak az 1935-ben kiadott kolindamonográfiára (*Melodien der rumänischen Colinde [Weihnachtslieder]*), annak korszakos jelentőségű bevezető tanulmányára és rendszerezésére utalunk.

Iosif Herţea 1999-es angol nyelvű összefoglaló jellegű könyvében (*Romanian carols*) részletesen

beszámol a Bartókot követő évtizedek rendszerezési kísérleteinek kudarcairól, ezek okairól és következményeiről. A közelmúltban megjelent két-kötetes, a teljes erdélyi kolindaanyagot rendszerbe állító katalógus, amelynek lényegi része Szenik Ilona munkáját dicséri, minden bizonnyal a legnagyobb előrelépést jelenti az osztályozás terén az 1935-ös Bartók-kötet óta.

Pár szót ennek konkrét előzményeiről is kell szólnunk. Ioan Bocşa, Kolozsváron élő, Fehér megyei származású népzene kutató és előadóművész, a Gheorghe Dima Zeneakadémia tanára, részint saját, részint sok más Hunyad és Fehér megyei gyűjtő anyagát adta közre 1999-ben, *1484 colinde cu text și melodie* címmel. Ez az archaikus kolindákban különösen gazdag tájegységeket bemutató gyűjtemény azonban zeneileg nem volt megfelelő módon szisztematizálva. Bocşa ezzel a problémával Szenik Ilona kolozsvári népzene kutatót, a Gheorghe Dima Zeneakadémia legendás népzene tanárát – azóta díszdoktorát – kereste föl. Szenik, mélyebben megismerve az anyagot, több év munkája alatt létrehozta azt a rendszert, amely később a teljes erdélyi repertoár feldolgozására is alkalmasnak bizonyult. Az újrendezett Hunyad és Fehér megyei kötet végül 2003-ban, *Colinde românești* címmel jelent meg.

Bocşa – hallgatóinak segítségével – az ezt követő években is folyamatosan gyűjtőutakat szervezett, ezúttal Szilágy megye területét vette célba. E munka eredményeképpen 2009-ben egy újabb nagyszabású gyűjtemény látott napvilágot (*Muzică vocală tradițională din Sălaj 1-2*), amelynek első része, az anyag nagyobbik fele (698 dallam és szöveg) kizárólag kolindákat tartalmaz. Megdőböntő

Horváth Bálint (1986) – zeneszerző, doktorandus, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest, horvathbalint86@gmail.com

Jelen dolgozat a Magyar Állam Kodály Ösztöndíjának segítségével készülhetett el.

ez az arány és mennyiség, különösen annak fényében, hogy vegyes lakosságú és a történelmi Erdély peremvidékén elhelyezkedő területről van szó. A dallamok rendszerezési alapja ismét a Szenik-féle modell volt, csak néhány ponton kellett módosítani azt a lokális sajátosságoknak megfelelően.

2011-ben tehát egy több mint évtizedes kollektív munka betetőzéseként jelent meg a teljes erdélyi kolindarepertoár rendszerbe állító katalógus. Szenik, Bocşa és a zeneakadémiai hallgatókból verbuválódott „háttércsapat” évekig tartó munka során igyekezett összegyűjteni a tudományos igényű műfaji gyűjteményekben, a lokális antológiákban, a kolozsvári Folklor Intézet és a Zeneakadémia folklórarchívumában található *valamennyi* fellelhető kolindadallamot. (A lejegyzések ellenőrzésében és később a válogatásban végzett munkája alapján Alina Stan nevét mindenképpen külön ki kell emelnünk.) A cél a mai, földrajzi értelemben vett, a bányászati megyék nélküli Erdély teljes anyagának feldolgozása volt. Az összegyűjtött kb. 7500 dallam legjava, az egyes típusokat leginkább jellemző, legértékesebb dallamok kerültek végül a katalógusba, egy már két ízben „vizsgáztatott”, jellege szerint nyitott és rugalmas rendszerbe illesztve.

Az osztályozásnál végig uralkodó szempont volt a könyv elején mottóként álló Brăiloiu-gondolat, amely szerint minden egyes népzenei típus lényegét egy olyan latens forma, archetípus képviseli, amely csak az előadó háttértudatában, absztrakt ideaként létezik, ám megtestesülni – illékony módon – mindig csak az egyes variánsokban képes. A népzene lényegi természetének megismeréséhez elengedhetetlen, hogy megpróbáljuk minél tökéletesebben megragadni, rekonstruálni és leírni az egyes típusok körvonalait. Általánosabb értelemben azt is mondhatnánk: meghatározni a *sok*-ban megtestesülő *egy*telent.

A kolindarepertoár belső strukturáltságának sajátosságai miatt ez azonban a gyakorlatban igen nehéz és fáradságos munkát jelentett. A dallamok és a szövegek egymáshoz való rendkívül laza kapcsolódását már Bartók is regisztrálta. Ez ugyan a román népzene műfajaira általában is jellemző, ám miután

a kolindálás lényege a szövegben metaforikusan rejlő jókivánság érvényesítése, itt ezek a jelenségek fokozottabban érvényesülhetnek. A dallamok maguk is nagyon könnyen változhatnak, egymásba át is alakulhatnak.

Tisztában kell lenni például olyan jelenségekkel, hogy a sorok végén található ad hoc-elugrások nem befolyásolják a típusból kiolvasható valódi dallamrajzot, csupán azt biztosítják, hogy a gyakorlatban, a számos ismétlés során ne váljon farsztóvá a strófa újbóli és újbóli lezárása. Úgyszintén fel kell tudni ismerni a megfordításban lejegyzett vagy az előadó, esetleg a hangrögzítés hibájából nem a megfelelő helyen induló dallamot.

Szenik Ilona módszere, a dallamrajzok alapján történő rendszerezés azonban meglehetősen rugalmas, ugyanakkor pontos kereteket biztosított, valamint a felsorolt jellegzetességeket és hibákat is könnyen felismerhetővé tette. A kolindadallamokat Szenik összesen 6 főcsoportba osztotta (Supragrupe I-VI). Az I-es főcsoportba tartoznak az egyvonalú (unilineáris), a IV-esbe a kombinált boltíves, az V-ösbe pedig az ereszkedő dallamok. Kissé eltér ettől a besorolási szemponttól a II-es kategória, amely olyan két- és háromsoros dallamokat foglal magába, amelyeknél a dallamsorok ellenkező irányba eredményez konkáv (völgy alakú) dallamrajzot, valamint a III-as csoport, amely formai szempontok alapján különül el. Az, hogy a rendszerezés ennél a főcsoportnál más irányultságot választ, korántsem önkényes. A külön kategória létrehozását az ide sorolt háromsoros, ABA sorképlettel rendelkező dallamok hatalmas számbeli fölénye és sokfélesége indokolta. A VI-os főcsoportba illeszkednek továbbá a tréfás, szatirikus („de pricină”) kolindák, és külön, római számmal nem jelzett főcsoportban kaptak helyet a gyermekek által énekelt és az idegen, művi hatást mutató karácsonyi énekek.

A főcsoportok nagybetűkkel jelzett csoportokba és szükség esetén arab számmal jelzett alcsoportokba osztódnak tovább. Az alsóbb kategóriák elsősorban az egyes dallamsorok dallamrajza szerint alakulnak. A sor dallamrajza lehet 1) boltíves, ill. ereszkedő, 2) emelkedő, ill. konkáv, 3) az

első csoporttal rokonítható, de a dallamok felső, ill. középső regiszterébe érkező és 4) karakteres dallamrajzzal nem rendelkező, recitativ típusú. Minden egyes dallamrajzhoz külön, a tájékozódást megkönnyítő ábrácska csatlakozik, ezeknek a második kötet végén található összesített felsorolása nagymértékben megkönnyíti a kolindák beazonosítását. Az egyes alcsoportokat többnyire az azonos hangnemi (1) moll jellegű, 2) dúr jellegű, 3) plagális) és az azonos metrikus rendbe (a) tri- és b) tetrapódikus) tartozó dallamok alkotják. A dallamok a Paula Carp elgondolásán alapuló relatív transzpozíciós rendszer alapján vannak lejegyezve.

Minden egyes alfejezetet szöveges rész indít, ezek a szerzőtől megszokott végtelenül pontos, tárgyyszerű stílusban foglalják össze az adott dallamcsoport legfontosabb tulajdonságait formai, dallami, ritmikai szempontból vagy éppen a refrének elhelyezkedése alapján. A szöveges leírást rögtön követik a konkrét dallampéldák; amint már említettük, lehetőség szerint minden dallamcsoportból a legjellemzőbb, legépebben megmaradt, legszebb változatok. Összesen 262 dallam variánsait tartalmazza a gyűjtemény. Az egyéb változatok adatai a fejezetvégi táblázatokban találhatóak meg, ezen adatok nyomán azok kikeresethetők az egyes gyűjteményekből, könyvtárakból, archívumokból. Diagramokon és különböző színek

segítségével differenciált megyei bontású térképeken tanulmányozhatjuk az egyes dallamcsoportok Erdélyen belüli elterjedtségét.

A kötet kétnyelvűsége – a szöveg végig párhuzamosan olvasható angolul és románul – felbecsülhetetlen értékű; Roxana-Paula Huza fordítása választékos és igényes. A könyvet három nyelven közölt rövid összefoglaló és egy erősen megrostált, valóban csak az alapvető jelentőségű könyveket, tanulmányokat tartalmazó bibliográfia zárja. A DVD-mellékleten pedig valamennyi, értékelhető minőségben fellelhető kolindadallamot meghallgathatjuk.

Meggyőződésünk, hogy e nagy horderejű munka az eddiginél sokkal nagyobb visszhangot érdemelne. Mi több, elérhetővé kellene tenni a jelentősebb európai zenei könyvtárakban, kiváltképp Románia és Magyarország területén. Szenik Ilona kolindarendszerezése egyébként a katalógus megjelenése óta a kolozsvári kutatócsoport legutóbbi munkájában, a 2013-as mőcvidéki anyagot feldolgozó antológiában (*Muzică vocală tradițională din Munții Apuseni*) is messzemenőig működőképesnek bizonyult.

Köszönet illeti e hatalmas vállalkozás valamennyi résztvevőjét az elvégzett munkáért!

Horváth Bálint

Épített örökségünk. Kirándulás Kalotaszeg tájain

Furu Árpád: Kalotaszeg népi építésze. Exit Kiadó, Kvár 2012. 100 old. Második, bővített kiadás

Erdély egyik legismertebb tájegysége, Kalotaszeg népi építészetének jellegzetes elemeit mutatja be Furu Árpád *Kalotaszeg népi építésze* című kötete. A szerző az elmúlt években doktori kutatási programja keretében Kalotaszegen is végzett felméréseket, amelyek eredményeit az itt bemutatott könyv 2012-es, második kiadásában tárja az olvasók elé.

Furu Árpád tudományos kutatásainak tárgya Erdély népi építésze, fókuszba helyezve a népi

építészet táji formáit, időbeni alakulásait, valamint a különféle kölcsönhatásokatt a népi építészetben belül, illetve a népi építészet és az ún. „magasépítészet” között.

Erdély népi építészetének vizsgálata fokozatosan alakult az évek során, legfőképpen a kibővült érdeklődési körben és az adatfelvétel módszertanának javulásában figyelhető meg. A népi építészeti kutatás konkrétumaival, épületek részletes leírásával a legkorábban a 20. század első éveiben

találkozhatunk. A század második felétől az épületek szerkezete mellett vizsgálták azok berendezését, figyelembe vették a házhoz tartozó udvart, telket, melléképületeket és esetenként a faluszerkezetet is.

Szintén a 20. század második felében, a magyarországi kutatásoknak köszönhetően, egységesült a terminológia és a vizsgálati metodika is. Sajnos ez nem mondható el a román nyelvű kutatásokra is, ezért a népi építészeti kutatásának egyik legfontosabb hiányosságát abban látja a szerző, hogy a kutatások ebben az időszakban aránytalanok a területi és tartalmi részeket illetően.

A 18–19. századi Erdély vegyes lakosságú falvaiban az azonos anyagi és társadalmi helyzettel rendelkező román és magyar lakosság nagymértékben hasonló kialakítású épületekben lakott, minimális diszítésbeli eltérésekkel. A népi építészeti kutatástörténetében felleltározható kutatások mégis különálló módon a magyar, a német, a román és a szláv házak sajátos jellemzőit vizsgálták, figyelmen kívül hagyva a térség erőteljesen multikulturális jellegét.

A régió népi építészetének százéves múltra visszatekintő kutatástörténetében első alkalommal Furu Árpád munkájában összpontosul egy egységes szempontrendszer szerinti népi építészeti adatbázis. Ez a történeti Erdély, a Keleti- és Déli-Kárpátok, valamint az Erdélyi-szigethegység gerince, a Meszes és a Kővári-szoros között húzódó egykori Erdélyi Nagyfejedelemség egész területére vonatkozik.

A magyar néprajzi tájegységek korábbi vizsgálata kizárólag a magyar nyelvterületre terjedt ki, általános néprajzi szempontokat követve. Furu Árpád kutatása kimondottan az építészetre összpontosított, viszont figyelembe vette a nem magyar, azaz román, szász és vegyes lakosságú területek építészetét is.

Furu Árpád felmérése az 1999-ben indult népi építészeti örökségre koncentrált adatfelvételi program keretében végzett munka adataira alapul, mely a Nemzeti Kulturális Örökségvédelmi Minisztérium (NKÖM) támogatásával, a Transylvania Trust

Alapítvány és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum együttműködésével valósult meg. A program célja mintegy 1000, a 19–20. század fordulóján legalább 33% magyar lakossággal rendelkező település teljes népi építészetének gyors, adatlapos és fényképes inventarizációja volt. Anyagi okok miatt azonban csak Kalotaszegen, Udvarhelyszéken és kismértékben Mezőség településein készült adatfelvétel összesen 80 faluban. Az adatok feldolgozásának eredményeit Furu Árpád a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatásával közölte a *Kalotaszeg népi építésze* és az *Udvarhelyszék népi építésze* című kötetekben.

A népi építészeti teljes dokumentálását Furu Árpád Kalotaszegen 17 jelentős magyar vonatkozású örökséggel is rendelkező falujában végezte. A többi falu felmérése 2005-től folytatódott a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Az adatfelvételt Kalotaszeg románlakta vidékeire is kiterjesztette, eljutva ezáltal 68 településre.

Kalotaszeg sajátos értékei, főként a népi építészeti az elmúlt évszázadban számos néprajzkutatót foglalkoztattak. Olyan szakemberek neveit jegyzi, mint Jankó János, Malonyai Dezső, Bátky Zsigmond, Kós Károly, dr. Kós Károly, Balassa M. Iván, Miklósi-Sikes Csaba, Sebestyén Kálmán és sokan mások. Jankó, Malonyai és Bátky feltárásai óta több mint egy évszázad telt el, ezeket egészíti ki immár Furu Árpád munkája, amelyre a népi építészeti modern kutatásának módszertana jellemző.

A kutatás módszertanát, az adatgyűjtés mikéntjét Furu Árpád így foglalja össze: „Kísérlet tettem egy, a történelmi Erdély népi építészetére vonatkozó tipológia és egy ehhez kapcsolódó módszertan felállítására. Az így kapott eredményeket térképre vetítem annak érdekében, hogy népi építészeti tájegységeket és kistájakat, ezek kialakulásának időbeliségét, kölcsönhatásait meghatározhassam.” (Furu Árpád: *Táji tagolódás Erdély népi építészetében*. Kvár 2015. 11–12.) A szerző egzakt, matematikai modellezést dolgozott ki, a szakszerű adatoláshoz változókat használt a lakóháza, udvarhasználatra, kapukra, településszerkezetre vonatkozólag. A következő

változókat használta: alaprajzi elrendezés (pitarvos, kemencés, ereszes, kamrás, konyhás, ereszes oldalkamrás), pince, tüzelők, füstelvezetés, falszerkezetek, födémszerkezetek, tetőszerkezet, héjazat, tetőforma, tornáctípus, tornácszerkezet, homlokzatképzés, homlokzati arányok, díszítések, nyílászárók, datálás, udvarelrendezés (csoportos, baromudvaros, soros, keresztcsűrös, zárt, kerített, párhuzamos, szabálytalan), sutóház, kemence, gabonás, kas, csűr, búzaszín, ólak, kapuk (faragott fa utcaajtó, székelykapu, kőlábas kapu, faragott kőkapu, falazott fedeles kapu stb.), településszerkezet (halmazos, elnyújtott halmazos, szalagtelkes, orsós, völgyi láncfalú, teleklábas, szeres, elszórt, tanya), utcabeépítés (fésűs, fűrészfogas, laza sorházas, zárt sorú, előkertes, utcafrontos).

A könyv Kalotaszeg minden településére kiterjedő, portákra lebontott részletes adatfelvétel alapján mutatja a népi építészet sajátos emlékeit. A következő tárgykörökre tér ki részletesen: településszerkezet, telekelrendezés, a lakóház alaprajzi és szerkezeti felépítése, tüzelőberendezés, díszítés, melléképületek, faragott kapuk és a tájegységen belüli területi változatosság. A teljesség igényével élve a szerző az egyes strukturális elemeket gyakran részletező alapossggal mutatja be. *A lakóház szerkezeti felépítése* című fejezetben például a *Falazat* következő típusait ismerteti: kőfalak, boronafalak, zsilipes falak, vegyes falak, téglafalak.

A kötet a következő falvak településszerkezetét mutatja be: Kalotaszentkirály, Zentelke, Magyarókereke, Kalotadamos, Jákótelke, Nagykalota, Magyarvalkó, Kalotabökény, Bocs, Incsel, Meregyó, Kiskalota, Sárvár, Nyárszó, Körösfő, Erdőfalva, Deréte, Bedecs, Magyargyerőmonostor, Romángyerőmonostor, Gyerővásárhely, Gyerőfalva, Kispetri, Nagypetri, Sztána, Zsobok, Farnas, Magyarbikal, Ketesd, Alsófüld, Közép- és Felsőfüld, Váralmás, Középlak, Almástamási, Kisbács, Szucság, Andránháza, Méra, Magyarvista, Magyarorbó, Türe, Inaktelke, Mákó, Egeres, Nádasdaróc, Bogártelke, Jegenye, Magyararkapus, Magyararkiskapus, Egerbegy, Magyarlóna, Magyar-

fenes, Tordaszentlászló. A mellékletek között helyet kapott a *Képjegyzék*, *Helynevek jegyzéke*, illetve a *Hivatkozott irodalom*. A román és angol nyelvű ismertető segítségével más anyanyelvű érdeklődők is hozzáférhetnek a kötetben bemutatott információkhoz, a könyv egyik fontos hozadéka ugyanis a román és magyar falvak építőművészetében megfigyelhető párhuzamok és különbségek bemutatása.

A kötet nyelvezete választékos, szakmai és ugyanakkor olvasmányos is. A kötetben igen hangsúlyos szerepet kaptak a térképek, az alaprajzok, valamint a szerző és munkatársai által készített fényképek, amelyek szorosan kapcsolhatóak a szöveghez, kiegészítik azt. Nem művészi fotográfiák, inkább informatív dokumentumok. A vizuális élményt fokozza a könyv nyomdai kivitelezésének magas színvonala is.

Furu Árpád *Kalotaszeg népi építésze* című munkája sajátos és egyedi színfoltja a népi építéssel foglalkozó kutatásoknak, hiszen modern módszertannal, interkulturális szemléletmóddal közelít a témához, részletes és alapos bemutatásait pedig igényes látványelemek segítségével szemlélteti, így a laikus olvasóhoz is közel tudja hozni a néprajzi kutatómunka eredményeit.

A kötet értékelése és értelmezése szempontjából fontos lehet, hogy a szerző nem állt meg egyetlen térség alapos megismerésénél és ismereténél, kutatói munkásságát doktori programja keretében kiterjesztette a teljes történelmi Erdély területére, és *Táji tagolódás Erdély népi építészetében* címmel 2015. február 13-án sikeresen meg is védte disszertációját a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. A kalotaszegihez hasonló saját kötete jelent meg Udvarhelyszék népi építészetéről is (*Udvarhelyszék népi építésze*. Exit Kiadó, Kvár 2012), és társszerzője a Torockó népművészetét bemutató monografikus munkának is (Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenő – F. Halay Hajnal – Furu Árpád: *Torockói népművészet*. Exit Kiadó, Kvár 2010).

Makkai Júlia Anna

Emlék, állítás, gyakorlat

Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron.

Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár 2012.

Ez a kő tétetett... Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012). Adattár:

Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár 2012.

Jakab Albert Zsolt két kötete voltaképp egy könyv két kötetben. A szerző 2011 szeptemberében védte meg PhD dolgozatát az ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklorisztikai Doktori Programja keretében. Manapság ritka és nagy öröm, hogy alig egy évvel később, 2012 őszén kezünkbe vehettük a megjelent könyveket. Sokévnnyi kitarító munka áll mögöttük, ami persze nem újdonság komoly tudományos eredmények esetében. Amiben ez a két kötet új, az egy olyan komplexitás, amely egyesíti magában a hangyaszorgalommal végzett adatfeltárást és terepmunkát, az ugyanilyen hangyaszorgalommal végett filológusi kutatást a fellelt emlékekkel kapcsolatban, valamint a széles horizontot átfogó elméleti és történeti elemzést, ami tekintélyes szakirodalomra támaszkodik. Ez az, ami minden elismerést megérdemel, és hasonló elmélyült olvasást kíván meg, avagy másfelől kalandozó böngészést tesz lehetővé.

A szerző, a mai erdélyi magyar néprajzi és kisebbségkutatás megkerülhetetlen alakja 1979-ben született Marosvásárhelyen. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar és néprajz szakján végzett, egy év múlva ugyanott szociolingvisztikából szerzett magiszteri diplomát. Már 2003-ban megjelent Háromszékről a közreműködésével készült néprajzi bibliográfia. Utána éveken át dolgozott a Kriza János Néprajzi Társaságban, ahol tízezrével digitalizálta, adatolta és interneten közölhető formába rendezte a Társaság fénykép-anyagának jelentős részét, felmérhetetlenül hasznos munkát végezve ezzel, hiszen azóta tudjuk sokoldalúan használni ezt az addig csak helyben és nehézkesen kutatható anyagot. Két ilyen „rabszolgamunka” mellett, után a *harmadik* ehhez hasonló

A romániai magyar néprajzi bibliográfia összeállítása volt: ez 2008 óta elérhető a KJNT honlapján, és ugyancsak remekül használható számos szakma számára (ma már fontos lenne a frissítése is). Ennek elismeréseképpen vehette át 2012 januárjában az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Debüt-díját. Hadd idézzem azt a méltatást, mely a kolozsvári Szabadságban jelent meg 2012. január 25-én: „A szerző munkája a 2002 és 2005 között végzett könyvtári kutatómunkájának eredménye, amely azonban mind a mai napig zajlik. Áttekintette az erdélyi és a magyarországi intézetek és könyvtárak állományát, publikációit, kutatásai átfogják az Erdély, a Partium, a Bánság, valamint Moldva és Bukovina néprajzával kapcsolatos munkákat. Felhasználta az elérhető digitális adatbázisokat, de ezeken túl a teljességre törekedett a 18. századtól 2008-ig terjedő időszak egészére vonatkozóan. Az adatbázis azért is fontos, mivel az interdiszciplináris szemlélet érdekében a rokottudományok eredményeit is igyekszik vázolni.” Mindeközben Jakab Albert Zsolt (egymaga vagy társakkal együtt) mások munkáinak kötetbe szerkesztésével is foglalatzkodott, csaknem húsz ilyen kötettről tudunk. Közben időről időre hírt adott elképesztő szorgalommal végzett *ötödik*, most már talán a leginkább saját munkájáról, a kolozsvári emlékkállítás tárgyi és szellemi hagyatékának gyűjtéséről: ennek vég-eredményét tarthatjuk most a kezünkben. 2009 óta a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa. Nem mellékesen családjuk csodaszép kislánnyal, Nórával lett gazdagabb – neki szól az Adattár ajánlása –, és 2012 márciusában, Pozsony Ferenc 22 évnyi vezetése után ő lett a Kriza János

Mohay Tamás (1959) – néprajzkutató, egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, mohay.tamas@btk.elte.hu

Néprajzi Társaság elnöke. A szerző tehát számos olyan munkán van már túl eredményesen, amibe kortársai jelentős része bele sem fogott, mert a szakmai elismerést, babérokot másért szokás osztogatni.

Az első kötet *elemzés* a szó legnemesebb értelmében. A „kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron” személyes hangú felütéssel indul. Ezután a tudomány- és kutatástörténeti alapvetés következik, ami kettős körben mozog: az idő, hagyomány, emlékezet, vagyis a kollektív tudás széles értelemezett antropológiai irodalma, valamint a Kolozsvár-kutatás irodalma válik itt elemzett, értelmezett közeli ismerősünkké. A következő fejezet magáról a városról, annak társadalmáról és ehhez kapcsoltan a kutatás módszertanáról ad tömör képet. A következő két nagy fejezet, a könyv törzsszövege korszakokra bontva ismerteti Kolozsvár tárgyakban megragadható emlékeit az emléktábláktól feliratokon át szobrokig és emlékművekig, el egész a névtábláig és sírkövekig. Az elemzés kiterjed magára a felállított emlékek tárgyi mivoltára, kontextusára, továbbá természetesen a szövegekre, melyek hat nyelven (latin, magyar, román, német, héber, orosz és ezek számos kombinációja) szólnak meg, nemkülönben magukra az emlékéllítókra és az emlékezet gyakorlatára, amennyiben ez a forrásokból megragadható. Százhusz oldalon ötszázötven esztendőt áttekinteni természetesen tekinthető vakmerőségnek is. Elgondolkodhatunk például rajta, hogyan kerül egyetlen alfjezetbe az 1440-től 1799-ig terjedő nagy idő, hogy miért korszakhatár 1800 (amikor sem Magyarországon, sem Erdélyben nem kezdődött reformkor), hogy hová tűnt el a fejedelemség önállóságának korszaka (ami kétségkívül létezett). A 19–20. századi korszakhatárok (kiegyezés, hatalomváltás, „kis magyar világ”, világháború, rendszerváltás) persze világosak, vitathatatlanok. Külön fejezet foglalkozik az 1989 utáni emlékezet szervezésével, a felszámolt hagyományokkal és a felejtés ritualizálásával, majd egy izgalmas esetelemzés mutatja be 1848–49 emlékezetének szervezését és használatát (tudvalévő, hogy Kolozsváron se forradalom nem volt

1848 márciusában, se a szabadságharc során nem vált hadi események helyszínévé). A következtetések voltaképp a fejezetek összegzéseit idézik fel újra, röviden.

Újra meg újra látjuk, milyen kitüntetetten fontosá válnak események, illetve azok emlékeztetének fenntartása, féltetetele, lerombolása, az ezekkel szembeni tiltakozás, a visszaállítás és azt is, hogy milyen elképesztően változatos módszertana van az emléktanyag átalakításának, átszabásának, a szellemi és hatalmi befolyások érvényesítésének, a szimbolikus és valóságos térfoglalásoknak, az alig leplezett sértéseknek és kinkeserves jóvátételeknek a szövegek kivésésétől a táblák befelé fordításáig, áthelyezésekig, díszek megválasztásáig. Akinek az elmúlt huszonöt-harminc év emlékezetkutatási irányzatai után netán még kétségei lennének vagy lettek volna, hogy lokális szinten milyen mélyen és mélységben megragadható az emlékezet a maga tárgyi mivoltában, az most itt grandiózus bizonyító anyagot kap kézhez erről. És viszont arról is: milyen mélyen beléivódnak tárgyakba az azokat alkotók, az azokban közösségi emlékeztést rögzítők szellemi mozdulatai – olyannyira, hogy a tárgyak átfordításán, kifordításán keresztül az azokon keresztül maguknak emléket állítók, az állításokat jelképekké átfordítók közösségét igyekeztek újra meg újra zárójelbe tenni, érvényteleníteni.

Újra meg újra szóba kerül a halottak emlékezete, de Jakab Albert Zsolt szándékosan nem terjesztette ki gyűjtő- és elemző munkáját a temetők sírfelirataira, inkább csak a templomi temetkezéseket hozza szóba olykor. Indokolható ez a döntés, hiszen ez „megterhelte volna e dolgozat kereteit”, a néhány kivétel, pedig ugyancsak indokolt. Csak remélhetjük, hogy lesz egyszer valaki, aki hasonló alapossággal az innen most kimaradt anyagot is feltárás és elemzés tárgyává teszi, talán folytatván Herepei János egykori nagyívű monográfiáját (*A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Budapest, 1988).

Az elemző kötetet más címmel (az összetartozást talán kissé el is fedve) az adatközlő kötet egészíti ki. Ez másfélszer akkora terjedelmű, és csak

néhány számadattal igyekszem érzékeltetni jelentőségét és alaposágát: a 768 (!) emlék 1440 és 2012. július 25. között datálódik; 14 oldal a szakirodalom és források felsorolása; 17 a két hasámban apró betűvel szedett névmutató, és rendkívül hasznos a román és angol kivonat. Egy könyv érdemeit persze nem kilóra mérik, de újra kiemelem: az itt bemutatott emlékek nagy része (nem tudom pontosan, mekkora, de sejtésem szerint a nagyobbik) eddig rejtve volt még azok előtt is, akik az elmúlt másfél száz évben Kolozsvár helytörténetével egymásra építve foglalkoztak. Aki ebben az adattárban oda-vissza lapoz (hiszen ez talán kevésbé a folyamatos olvasásra alkalmas), izgalmas „kalandtúra” részese lehet: mikor mi volt fontos, mi nem, mi értékelődött fel, és mi le, hogyan válik a nyilvános vagy félnyilvános tér mások számára baráttivá, otthonossá vagy annak jelévé, hogy itt most mások szeretnék otthon érezni magukat. Megtehető (vált is, lesz is, aki megteszi, szükség is van rá), hogy konkrét esetekben sor kerüljön értelmezések, olvasatok kiigazítására, vannak határesetek, melyeket ide is, oda is lehet sorolni (pl. kriptákban található feliratok) – de hiszen éppen az a legfontosabb

hivatása egy ilyen munkának, hogy témává teszi, teheti tárgyát. Azok az emlékhelyek, emléktáblák, melyekről már senki sem beszél, melyek már senkinek nem tesznek fel kérdést, amikről már senki sem vitatkozik, azok többé már nem az emlékezet helyei, csak kiürült dekorációk, rejtvények, még rosszabb esetben csak zavaró és érthetetlen mellékletek valahol.

Kolozsvár lakossága 1850-ben kerekén 69%-ban volt magyar és 14,5%-ban román; 1910-ben 83%-ban magyar és 12%-ban román. Az azóta folyamatos magyar térvesztés folytán 2011-ben 16%-ban magyar és 80%-ban román. Jakab Albert Zsolt ugyan nem érzelmek nélkül, de higgadtan és az értelmes munkába vetett hittel él és dolgozik ebben a közegben, szolgálatra készen. Biztos vagyok benne, hogy munkája és adattára érdeklődő olvasókra találna akkor is, ha akár románul, akár világnyelven megjelenhetne: fontos lenne ez nemcsak a kitekintés, hanem a betekintés lehetősége miatt is. És kívánom a szerzőnek, hogy a kolozsvári főtéren áthaladva ezután is megérintsék őt az ottani, az otthoni, az otthonos történetek.

Mohay Tamás

Emlékek nyomában

*Deáky Zita – Smidt Bernadett (szerk.): Emlék, emlékezet, életút.
ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2014. 314 old.*

A néprajzi kutatások hosszú időn keresztül kevés figyelmet fordítottak a kultúra, a társadalom egyes jelenségeinek vizsgálata során arra, hogy a világot alakító, majd azt történetek formájában elmesélő embert is láthatóvá, az egyéni dimenziót és perspektívát vizsgálhatóvá tegyék. A téma kutatás- és tudománytörténeti vonatkozásait áttekintve látható, hogy a személytelen, arctalan, anonim néptől az egyéni életpálya-kutatásokig, az élettörténetek vizsgálatáig hosszú út vezetett. Mindezek mögött egyfelől módszertani kérdésfelvetések is húzódtak; úgy, mint a gyűjtések technikai feltételei, a kutató

szerepkör és gyűjtési helyzetek sajátos, emelkedett hangulata és státusa szemben a hétköznapi beszédhelyzettel. Másfelől hosszú ideig kérdéses volt, hogy az önmagáról, saját életéről és tapasztalatairól történeteket forgalmazó ember mennyiben lehet a kutatások fókuszában. Az ezt kísérő, nem pusztán a szakma berkein belül kirobbanó viták mögött olyan alapvető kérdések és paradigmák húzódtak, mint hogy érdeklődésre tarthat-e számot a hétköznapi ember élete, mennyire tekinthetőek reprezentatívnak a személyes vallomások, az ezekben megjelenő alulnézeti perspektíva. Közvetetten

Gatti Beáta (1985) – PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktoriskola, Pécs, gattibeata@gmail.com

az is megfogalmazódott, hogy miként váltja fel az igaz történet, az élettörténet a mesét, a mese-mondást, milyenek a kiadásra méltó, esztétikai értéket hordozó szép (*népi*) szövegek, valamint az ezt létrehozó nép pontosan milyen tulajdonságokkal is rendelkezik, ki ruházza fel ezekkel, hogyan konstruálódik meg a nép gyakran idealizált fogalma. Ezen felvetések mikroszintű lenyomata, egyben a régi sémák melletti utolsó védőbeszéd és a szemléletbeli változások szimbolikus eseményét, az élettörténetek kanonizálását egy széki paraszt-asszony, Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című élettörténeti írásának kiadása, majd annak tudományos és közéleti recepciója jelentette.

Az azóta is mindegyre szaporodó, maguknak a mindennapi beszédhelyzetektől kezdve a tudományos diskurzuson át több síkon nyilvánosságot követelő élettörténetek mögött gyakran a „hosszú 20. század” történetei húzódnak meg. Ez azt is jelzi, hogy a korszak eseményei, az átélt élmények és emlékek feldolgozásra várnak, mind a túlélők és a szűkebb vagy tágabb környezetük, mind pedig a szakma részéről. Ugyancsak ezeket az emberi tapasztalatokat helyezi a fókuszba a 2014-ben, Deáky Zita és Smidt Bernadett szerkesztésében megjelent *Emlék, emlékezet, életút* című kötet is. A tanulmánykötet háttérét egyfelől az Emberi Erőforrások Minisztériuma által meghirdetett „Életút” (2011), „Hogyan őriztük meg...” (2012) és „Életünk” (2013) pályázatok jelentették. A kiírásokra több ezer, 60 évesnél idősebb ember küldte be önéletrajzi jellegű írását, amelyek által a pályázatot kiíró céljai szerint a fiatalabb generáció is hiteles képet kaphat az elmúlt évtizedek történéseiről, a házasság összetartó erejéről, megérthetik, hogy az egyéni életutat hogyan befolyásolhatják a nagy történelem eseményei, az ezzel kapcsolatos gazdasági, politikai és társadalmi változások. A legjobbnak ítélt pályamunkák két antológiában nyomtatásban is megjelentek. A 2013-as pályázat előbírálati feladatait az ELTE BTK Néprajzi Intézetének hallgatói végezték. A téma nemcsak az Intézet kutatási profiljába illeszkedik, hanem a hallgatókat abban is segítette, hogy a szövegek forrásértéke mellett számba vegyék azokat

a nagyon is emberi szempontokat, amelyek egy-egy, sokszor küzdelmes életút összefoglalása, papírra vetése mögött húzódnak. Másrészt pedig a kötet összefonódott a 2013. november 27-én az ELTE Néprajzi Intézetében megrendezett *Életrajz, önéletrész, emlékezet* című konferenciával. Részben az itt elhangzott előadások képezik a könyv tartalmát, részben pedig a témához kapcsolódó, ám a konferencia programjában nem szereplő írások kaptak helyet benne. Ilyen módon interdiszciplináris kötetet vehet kézbe az olvasó, a néprajzosokon kívül irodalomárokat, szociológusokat, történészeket, muzeológusokat is megszólítottak a szerkesztők, helyet kapnak benne egyetemi oktatók, kutatók, ugyanakkor üdvözlendő, hogy frissen végezték és aktív hallgatók írásai is.

A kötet huszonhat, változó minőségű tanulmányt, egy szerkesztői előszót, és az EMMI részéről a pályázati háttérrel bemutatkozó utószót tartalmaz. Mindezek különböző nézőpontokból, rendkívül változatos forrásanyagot (hivatalos iratok, jegyzőkönyvek, fényképgyűjtemények, magánlevelezések, naplók, életútinterjúk, néprajzi gyűjtések anyagai, internetes közösségi oldalak stb.) használva világitanak rá az egyéni életutak sokféleségére, többségében a „hosszú 20. század” eseményeinek mikroszintű lenyomataira, egyéni tapasztalásaira. Ugyanakkor a szerzők nem hagyják figyelmen kívül azt sem, hogy az emlékek dinamikus, rekonstruktív, gyakran önigazoló folyamatként alakulnak. Ezeknek a kutató nem pusztán figyelmes vagy együttérző hallgatója, hanem az életút összegzésének létrejöttében aktív szereplő, olykor a történeteket mesélő ember, a homo narrans motivátora, cinkosa – mindazon által, hogy egy-egy gyűjtési helyzet, tágabban a terepmunka egésze a kutatóvá válás (implicit módon a kutatói hitelesség és az autoritás) egyéni történetébe ágyazódik bele. Eltekintve az előszótól és az utószótól, a kötet hat, terjedelmét tekintve igen változatos tematikai egységre tagolódik, amelyek a következők:

1. Az idő és az élet (öt tanulmány)
2. Politika, gondolkodás, társadalom, egyéni életút (hat tanulmány)
3. Polgári törekvések (három tanulmány)

4. Falusi élet – élettörténetek (öt tanulmány)
5. Hallgatóink írásai (hat tanulmány)
6. Életutak az interneten (egy tanulmány)

Jelen recenzió keretein belül nincs mód az összes tanulmány bemutatására, ezért az egyes fejezetekről törekszem rövid összefoglalást adni, kiemelve azokat a pontokat, amelyek – ahogyan a kötet szerkesztői is megfogalmazták – új szempontokat, újabb kutatási irányokat jelölnek ki, vitákat indíthatnak el.

Az első nagyobb egység *Az idő és az élet* címet viseli, öt, témájukat tekintve szerteágazó írást tartalmaz. Mohay Tamás az idegenség és közelség, a titok, az írás és a befogadás kulcsszavai mentén vet fel továbbgondolásra és közös gondolkodásra érdemes kérdéseket az életutakkal, életrajzi elbeszélésekkel kapcsolatban, amelyeket nemcsak szakirodalmi megállapításokkal szemléltet, hanem a mindennapok tapasztalatokból merített példák mentén újabb szempontokat vet fel ehhez. Turai Tünde két szilágysági (egy női és egy férfi) életutat mutat be, majd ezek és a 2000 és 2007 között végzett terepmunkája alapján a helyi életpálya-koncepciót foglalja össze, bemutatva, hogy az egyes életszakaszokhoz milyen minőségeket, értékeket társít a helyi közösség. Klamár Zoltán vajdasági, nyomtatásban megjelent autobiografikus munkáiról ad összefoglalót; míg Őrsi Julianna nagykunsági példák segítségével arra világít rá, hogy a privát történelem milyen módon tudja építeni egy közösség történelmét, ezzel lokális identitását. A fejezetet Bárh Dániel írása zárja, aki a kötet többi tanulmányának újkori, legújabb kori időbeli metszetétől eltérően egy 18. század első felében élt, székelyföldi római katolikus pap életútjának rekonstrukciójára vállalkozott olyan módon, hogy a korabeli lexikális adatokat tartalmazó dokumentumokat a papi normasértésre vonatkozó forrásokkal veti össze, így nemcsak „szegény Csergő anyja” életéről tájékozódhatunk, hanem a falusi alsó papság mindennapi életteréről is.

A *Politika, gondolkodás, társadalom, egyéni életút* című fejezetben Vincze Kata Zsófia, Keszeg Vilmos, Nagy Ákos, Ö. Kovács József, Bögre

Zsuzsanna és Kara Anna tanulmányait olvashatjuk. Keszeg Vilmos egy nagyobb ívű kutatásból mutat be részleteket, amelyek romániai mérnökök élettörténetének gyűjtését tűzték ki célul. A 20. század második felében fontos társadalmi kategóriát jelentő, a korábbi életvilágokat radikálisan formáló, „országépítő” mérnök szerepén, személyén, életpályáján keresztül nem pusztán jobban megismerjük a szocialista múlt egy szeletét, hanem az émius perspektívából megszerkesztett narratívumok által közelebb kerülünk a korszak megértéséhez is. Bögre Zsuzsanna a vallásosság, a megtérés és a trauma feldolgozásának, a szembenézés egyéni és kollektív lehetőségeit veszi számba korábbi, 56-os asszonysorsokat, érintő, magukat áldozatokként bemutatók és szerzetesnővérek körében végzett kvalitatív kutatásai mentén.

A *Polgári törekvések* című részben Sári Szabó Katalin az unitárius hitre áttért Kozma Flóra életpályáját mutatja be, amelynek hangsúlyos pontjai a vallási identitása és közéleti tevékenységei; Bartha Ákos irodalmi forrást használva, Mária Sándor *Hallgatni akartam* című írását veszi górcső alá; míg Koloh Gábor a két világháború között az Ormánságban szolgált Gyenis János lelkipásztori működését, közösségszervező tevékenységét vizsgálja.

A *Falusi élet – élettörténetek* fejezetben a szerzők (Iancu Laura, Kótyuk Erzsébet, Koltay Erika, Lanczerdorfer Zsuzsanna, Mezei Orsolya) talán klasszikusabbnak mondható témák feldolgozására vállalkoztak, így moldvai, Ung-vidéki, szegedi asszonyok; valamint egy falusi tanító, Berki Gergely emlékezetstruktúrájának, orális és írott visszaemlékezéseinek, életútjának vizsgálatára. Némileg más módszertani szempontokat tükröz Lanczerdorfer Zsuzsanna írása, aki, a sokoróaljai iparos, saját édesapja visszaemlékezéseit mutatja be.

A kötet egyik legterjedelmesebb fejezetét a hallgatók (Tóth Gábor, Leichter Lilla, Kiss Nóra, Incze Aliz, Trádler Henrietta, Kucsera Sándor) írásai teszik ki; amely amiatt is üdvözlendő, hogy e módon publikációs lehetőséghez jutnak az élettörténeti kutatásokkal foglalkozó, a szakmát most

tanuló fiatalok. Választott témáikkal ők is a 20. század nagy, sorsfordító eseményeire fókuszálnak, úgy, mint Budapest második világháborús ostromára, az 56'-os eseményekre, a szocializmus időszakára változatos (például olajipari mérnöki, történelmi, vallásos női, naiv festői) életpályák mentén.

A tanulmánykötet utolsó fejezete időben is sokkal közelebb hoz bennünket, ugyanis az *Életutak az interneten* rész egyetlen írása a Facebook közösségi oldal idővonalát tekinti élettörténeti forrásnak, esettanulmányban vizsgálja az ott megosztott tartalmakat, önreprezentációs törekvéseket egy Erdélyből Angliába, majd Budapestre költöző, családalapítás és munkavállalás előtt álló fiatal lány esetében; egyúttal a szerző felhívja a figyelmet az internetes források használatára és

problematikájára. A kötetet Baranyai Szilvia utószava zárja. Az egyes tanulmányok végén angol nyelvű összefoglalók találhatók.

Összességében elmondható, hogy egy olyan komplex, a társtudományok képviselőit is megszólaltató tanulmánykötetet vehet kézbe az olvasó, amely rendkívül változatos forrásanyagot, elméleti-módszertani irodalmat használ; a korábbi és jelenlegi (elsősorban az ELTE és a kolozsvári iskolában megkezdett) élettörténeti kutatásokra épít; ugyanakkor a szerzők izgalmas problémákat, gondolkodásra ösztönző kérdéseket vetnek fel, ami tanulságokkal szolgálhat azok számára is, akik kevésbé járatosak az élettörténeti kutatásokban.

Gatti Beáta

Az írott történelem és a magántörténetek metszéspontjai egy Küküllő menti kistrégióban

Zsidó Ferenc: A múlt kisajátítása. Magyar, román és cigány közösségek történelemszemléletének elemzése. Pro-Print, Csíkszereda 2012. 302 old.

Múltunk minden eseménye lenyomat a történelem palettáján, amely meghatározza a jelenünket, jövőnket. Emlékeink dokumentálása, megőrzése és népszerűsítése a történeti kutatások feladata. Ennek eleget téve jelentette meg a Pro-Print Könyvkiadó Zsidó Ferenc *A múlt kisajátítása. Magyar, román és cigány közösségek történelemszemléletének elemzése* című tanulmánykötetét. Zsidó Ferenc a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán, néprajztudományból szerezte meg PhD-címét. Doktori értekezése különböző etnikumú közösségek naiv történelmét veszi górcső alá egy kistrégióban, amely a Nagy-Küküllő fennsíkján terül el, Hargita megye délnyugati részén. A disszertáció az együtt élő magyar, román és cigány népcsoportok történelemszemléletei közti kapcsolódásokat, összefüggéseket, valamint eltéréseket vizsgálja.

A keménykötésű könyv bortóján Czire Alpár fotográfiáját láthatjuk. Zöld füvel benőtt, fából

készült kapu, a kapufélfát terméskő fogja közre. Egy kapu, amelyen keresztmotívum rajzolódik ki, és elvezet egy zárt világba. Zsidó Ferenc e zárt kaput kitarja, maga mögött hagyva az előítéleteket. Az írónak sikerül kívülről, objektíven szemlélni és feltérképezni e térséget. A régió történelmi megismerésének érdekében az itt élő emberekhez fordul, kutakodik, az értelmiségitől a gazdálkodóig mindenkit megkérdez a múltjáról. Célja az emlékezet feltárása és a különböző etnikumhoz tartozó egyének eltérő történelemszemléleteikhez való viszonyulásának vizsgálata. A hivatalos történelem társadalmi léptékben gondolkodik, és az egyéni sorsokkal kevésbé foglalkozik. Ezzel szemben a naiv történelem mindig egyénközpontú, a szerző ezért tartja fontosnak a mikrotörténetekből való kiindulást a kutatás és elemzés során.

A kötet hat nagyobb egységre tagolódik. A kutatás tárgyának feldolgozott szempontrendszer

nem más, mint az egyes közösségek néphagyományának felvázolása a történeti cezúrák mentén. A szerző összehasonlítja a különböző történelemszemléleteket, vizsgálja az „összecsengések”, illetve a szétfejlődések miéttjeit és módozatait.

A kötet bevezetőjéből megismerhetjük a kutatás körülményeit, módszereit és legfőképpen célját. A második, tudománytörténeti fejezetben a szerző bemutatja a vizsgált kisértőt. A kutatás körébe öt települést vont be, melyek összetartoznak (Románandrásfalva, Hidegkút, Kissolyos, Nagysolyos és Székelyszenterzsébet), de itt tárgyalja a kis peremrégió kutatásának irodalmát is (Orbán Balázs, Léstyán Ferenc, Oláh Sándor, Benkő Elek, Jakab–Szádeczky stb.). A harmadik fejezet az emlékezés és történelem közötti határokat feszegeti. A népi történelemszemlélet első sorban magyarok és románok viszonyrendszeréről szól. A cigányok kevésbé érintettek a régmúlt eseményeiben, inkább a közelmúltban és a jelenében. A negyedik, legterjedelmesebb fejezetben azon narratív feljegyzéseket dolgozza fel, melyek az egyéni múltat, történelemismeretet dokumentálják. Az alanyok által közölt szubjektív múltat a történelmi cezúrák mentén összeveti a hivatalos történelemmel. Történeti dimenzióban betekintést, rálátást kapunk a helynevek rendszerére, etnikai identitásra, valamint a nyilvános terek birtoklására és módosulására a különböző történelmi cezúrák hatására. Az ötödik fejezetben a kutatás összegzését, következtetéseit olvashatjuk. Az adattár narratíváinak elemzése során egyértelművé vált, hogy az adatközlők megalkotják sajátos történelemképzeteiket. Az összegyűjtött történetek (magánemlékezések) a múltból való közösségi tudás részévé is váltak, így az egyének társadalmi azonosságérzetének fenntartását segítik. A hatodik és egyben az utolsó fejezetben a 382 narratíva rendszerezett jegyzékét láthatjuk, települések szerint.

A szerző munkájában többféle kutatási szempontot és módszert érvényesített a terpmunka eredményeinek feldolgozása során, ezért sokféle népi szöveget vont be az elemzésébe, a narratív ábrázolásokban kiemelkedő

emlékanyagok szövegszintű elemzése mellett az emlékezés folyamatára, körülményeire, társadalmi-kulturális meghatározottságára is koncentrált. Megfigyelhetjük, hogy a tényleges történeti néphagyományon túl az igaztörténetek és a biografikus emlékezés történeti vonatkozásait is megvizsgálja, amelyeket helynevek és hozzájuk fűződő elbeszélések történetiségével egészít ki, valamint a nyilvános teret kijelölő szimbólumok jelentésmódosulásait is kutatja.

A szerző felhívja figyelmünket arra is, hogy mivel az általa választott kutatási terep etnikailag különböző, az eltérő történelemszemléletek, konstrukciók sokszínűsége, kölcsönhatása és elkülönülése sajátos, ami az összehasonlításon alapuló kutatási módszert követeli meg a kutatótól. Munkájában emellett egyéb módszerek alkalmazása is helyet kap. Ilyen módszer az oral history, az emlékezetkutatás. Az oral history újszerű, rendhagyó látásmód és kutatási módszer, amely a kutatott mikrorégió lakóinak emlékéanyagán keresztül történetismertetést valósít meg. E kutatás erőssége Zsidó Ferenc helyismeretében is rejlik, aki tisztában van interjúalanyainak társadalmi helyzetével. Ezért kézenfekvő módszerként kínálkozott számára, hogy a beszélgetéseknek szabad utat engedjen, azazhogy a diskurzusok fő irányait csupán néhány hívószóval határozza meg („régii történet, nagy királyok, híres katonák/hősök, ellenségek/ellenük való harcok, falu keletkezésének története, jobbagység, a környék bárói, vallások, háborúk, államosítás/kollektíválás” stb.).

A feldolgozás szempontjaként a szerző meghatározza, hogy az egyes közösségek történeti néphagyományát vázolja fel, cezúrák mentén, majd ezeket a történelemszemléleteket összehasonlítja, megvizsgálva az összecsengés és a szétfejlődés módozatát, és végül az egységességeket és eltéréseket elemzi. A történeti narratívák vizsgálata során arra keresi a választ, hogy a régió lakói hogyan élik meg a múltat, milyen a történelemszemléletük, a különböző etnikumok mit nem tudnak, illetve mit tudnak egymás történetéről. Az elemzés központjába azokat az élettörténeteket,

élménytörténeteket helyez, amelyekben egy-egy történelmi esemény cezúráként van jelen. A dűlőnév-magyarázatok esetében a hangsúlyt arra teszi, hogy a helynév és a hozzá fűződő narratíva miként éltet és generál történetiséget.

A kötet hasznos olvasmány mindazoknak, akiket a Székelyföld magyar, román és cigány lakosságának kapcsolatrendszeréhez kötődő kérdések érdekelnek.

Kovács Viola

Új nemzetgyakorlatok

Feischmidt Margit (szerk.): Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2014. 473 old.

Már a kötetcímből is kiderül, hogy a szerzők megközelítésében a nemzeti diskurzus jelen van a mindennapokban, az azonosságról szól, és közösséget teremt. Annak ellenére, hogy mindez a mindennapok szintjén (is) tapasztalható, mégsem folyamatosan létező „szubsztanciális fogalom”, hanem gyakran kötődik bizonyos eseményekhez, kiemelt jelenségekhez (ünnepekhez, szertartásokhoz, megemlékezésekhez – azaz valamilyen rítusokhoz), amelyeken ún. sűrűsödési pontokként szolgálnak. Tehát szinte észrevétlenül van jelen a társadalmi gyakorlatokban, de ezzel együtt valami rendkívülihez is kötődik. Társadalmi alapját pedig minden esetben bizonyos csoportok, rétegek szociális bizonytalansága indokolja, amelyek a nemzetet mint „veszélyeztetett identitást” érzékelik (esetleg értelmezik). Ezért nyernek létjogosultságot olyan ideológiák, és születnek olyan közösségek, amelyek töretlen biztonságot, folytonosságot, szimbolikus erőforrásokhoz való hozzáférést ígérek – amit leginkább a múltra való emlékezéssel, annak felelevenítésével tudnak megteremteni, hiszen azt már Klió és Mnemoszüné óta tudjuk, hogy a történelem és az emlékezés szoros kapcsolatban áll egymással. A múlt át-örökítésének az egyéni és közösségi identitásra való hatása vitathatatlan: ehhez – a történelmi eseményekre való emlékezés (és ennek mikéntjei) mellett – a kulturális örökség újraértelmezése és felmutatása is hangsúlyosan hozzájárul. A tanulmánykötet kultúrantropológiai perspektívából mutatja be ennek a folyamatnak a

megvalósulásait, olyan friss kutatások segítségével, amelyek nemcsak igazolják az újnacionalizmus létezését, hanem a szemléletes kontextusba helyezéssel egyben értelmezik is azt.

Azt, hogy milyen módon, hol és hogyan emlékezünk, mindig meghatározza a jelen társadalmi-(politikai) helyzete is. A 21. század elején a magyarságdiskurzusok hangsúlyosabb részeit a területvesztés, a kisebbségi közösségek (illetve a velük kapcsolatos valós tények vagy vélt elképzelések) képezik, ezért legfőképpen a közösség és a megbecsülés utáni vágy határozza meg ezeket a cselekvéseket. Ugyanakkor azoknak is fontos szerepük van ezen diskurzusok alakításában, akik „másak”, a megteremtendő azonosságtól „különböznek”. A „mi” és az „ők” megteremtése sokszor nemcsak identitástudatot, hanem nacionalista, rasszizáló másságdiskurzusokat is teremthet. Ez a fajta magatartás sem formáját, sem pedig működését tekintve nem köthető kizárólagosan egyetlen nemzethez vagy országhoz. Feischmidt Margit már az előszóban felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar kulturális gyakorlatok hasonlítanak a szakirodalomból ismert, más országokban tapasztalt társadalmi cselekvésekhez, tehát a kötetben tárgyalt jelenségekre nem mint tipikusan magyar cselekvési formákra kell tekintenünk, hanem inkább egyfajta válaszreakciókra, amelyek a hasonló társadalmi-gazdasági válságjelenségek és a hasonló társadalmi igények tükrében születnek. A következőkben három olyan – a kötetből kiemelt – válaszreakciót

mutatok be, amelyek más-más módon jelentkeztek a közelmúltban: a Trianon-kultuszt mint társadalmi diskurzust, a nemzeti rockzenét mint populáris műfajt, illetve a gyimesi „ezeréves határt” mint földrajzilag is meghatározott, a nemzeti turizmus által felkarolt szimbolikus emlékhelyet.

A Trianon-kultusz. (Feischmidt Margit: *Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai*, 51–81.) Az már köztudott, hogy a történelmet sok esetben nem szaktörténések csoportja, hanem az emlékezet írja. A nemzet kollektív emlékezetének fenntartása (esetleg átalakítása) mögött sok esetben politikai szándék is húzódik. A kérdés az, hogy milyen társadalmi magyarázatai vannak a történeti Magyarországgal és a Trianonnal kapcsolatos kulturális mítosztermelésnek. Fontos megjegyezni, hogy az ezzel kapcsolatos diskurzusok alapját az is képezi, hogy a társadalmi emlékezetben fellelhető trauma elismerése, illetve a szaktörténeti érvelés nem zárja ki egymást. Tehát adott a történelmi múlt mint hiteles forrás, amelyre hivatkozni, építeni lehet, mi több, úgy újjáépíteni, hogy az beleilleszkedjék a politikai gondolkodás főáramlatába. Trianon jelképpé vált, ma már történeti szimbólumként kell értelmezni. Az ezzel kapcsolatos trauma valóságos, azonban a nagyon erős emocionális konnotációkkal rendelkező jelkép közvetítésével más, aktuális társadalmi problémákat is meg lehet jeleníteni. Mint ahogy a március 15-e ereje is abban rejlik, hogy a magyar társadalom jelentős részét mozgósítani tudja, úgy Trianon emlékezete is hasonlóképpen működik.

Amennyiben szem előtt tartjuk, hogy a szimbólum rehabilitása nem a kilencven éve történt eseményre, hanem a mai társadalmi állapotra ad egyféle magyarázatot, érthetővé válik, hogy miért éppen egy ilyen mozgósító jelképre volt szükség. Itt utalnék ismét arra a szociális bizonytalanságra, amely előhívja és magyarázza ezeket a folyamatokat. Ezt támasztja alá az is, hogy a Trianonról való megemlékezéseket nem a magyar állam, hanem (a szélsőjobb pólus körül elhelyezkedő) civil-politikai szervezetek kezdeményezték. Hofer Tamás

szerint minden társadalomnak van egy „szimbolikus repertoárja”, amolyan szerszámosládája tele szimbólumokkal, emlékművekkel, ünnepekkel, tehát egy olyan készlettel, amelyből adott társadalmi-politikai helyzetekben elő lehet halászni a megfelelő eszközöket. A Trianonra való emlékezés is ilyen: annak jelképe, hogy Magyarország az etnikai és történeti egységet alkotó nemzet elképzelt nagyságát és az összetartozást választja. Mint ilyen a történelmi hagyományokra, a nyelvi és etnikai azonosságra épülő nemzetet az állampolgári alapú nemzet fölé helyezi. Érdekes adat lehet ezzel szemben annak a Kolozsváron végzett kutatásnak az eredménye, amelyet Feischmidt Margit idéz tanulmányában, mely szerint a demográfiai többségből kisebbségbe való kerülés, illetve az intézményekből való kiszorítás által okozott trauma fontos része a helyi magyar etnikai emlékezetnek és identitásnak, ám Trianon emléke nincs jelen, vagy nincs jelentősége. Az erre vonatkozó adatok tükrében láthatjuk tehát, hogy a Trianon-szimbólum nem egyformán van jelen a politikai nemzet és kulturális nemzet elképzései, víziói között.

Új trendként jelentkezik a nacionalista popkultúra is a nemzeti kultúra palettáján. (Feischmidt Margit–Pulay Gergő: *Élmény és ideológia a nacionalista popkultúrában*, 249–289.) A kulturális identitásipar igyekezik beágyazni a nemzeti mítoszokat a 21. század társadalmába azok fogyaszthatóvá, emocionálisan és ideológiailag vonzóvá tételével. Az ipar egy hangsúlyosan jelentkező és terjedő produktuma a nacionalista rockzene. A magyar politikum nem állt távol a rockzenétől korábban sem (Magyarország a nyolcvanas évekig előnyös helyzetben volt más országokhoz viszonyítva, ami a lemezkiadást, turnézást illette), ám a politikai rendszerváltás körüli piaci nyitásnak köszönhetően a zenekarok új stílusokkal és tartalmakkal kezdtek kísérletezni annak reményében, hogy közönségük megmarad, esetleg gyarapszik. Ennek is köszönhető, hogy egyre gyakrabban adtak hangot politikai elégedetlenségüknek, a fogyasztással (amerikai/nyugati kultúrával) szembeni bírálatuknak. Később a nacionalista rockzene

megalapításában fontos szerepe volt bizonyos médiumok (pl. Pannon Rádió Rockszerda című műsora, Szent Korona Rádió internetes platformja) hazafias érzelmű műsorainak indítása, így nagyobb nyilvánossághoz juthattak a zenekarok.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a nacionalista rockzene népszerűsége nem a sajátos ritmusokban vagy hangszerelésben, hanem egyfelől a szövegekben, másfelől pedig a koncertek/fesztiválok közösség- és identitásteremtő erejében rejlik. Általában ezekben a dalokban a különböző értékek (egység, becsület, hűség) a múlttal való összekapcsolás kontextusában válnak nyomatékosná. A Feischmidt–Pulay-szerzőpáros a nacionalista rockzene dalszövegeiben két tematikus súlypontot talált: az egyik a „nemzet”, a „magyarság” és a „haza” fogalomcsoportra, a másik pedig a múlt hőseire, magára a mitikus (mitizált) múltra, a veszteségekre (elvesztett területek) fókuszál. Ezen belül olyan árnyalatok is megmutatkoznak, mint a veszteség miatt okolható ellenségek, a nemzeti identitásra leselkedő veszélyek (kisebbségek, ideológiák). A dalok jelentős részének érzelmi csúcspontját a trianoni veszteség, illetve a történeti Magyarország képének felidézése jelenti. Látható, hogy bár zenéről van szó, a leitmotívokat mégis azok a szimbólumok és metaforák képezik, amelyek amúgy is jelen vannak a társadalmi diskurzusokban. Meg kell jegyezni, hogy egyelőre hiányosságként jelentkezik a nacionalista rockzenekarok videoklipjeinek elemzése. A dalszövegek tartalmának elemzése sok mindent elárul a zenekarok ideológiai beállítódásáról, a közvetíteni kívánt üzenetéről, azonban a vizuális üzenetek milyenségéről, a videókból megjelenő szimbólumokról tudtommal még nem született részletező elemzés.

A nacionalista rockzene szubkultúrájának fontos elemei a koncertek, fesztiválok. Ezeken az eseményeken nemcsak a zene, hanem egyéb kiegészítő eszközök is hozzájárulnak a közösségérzés megteremtéséhez (pl. testeken, autókon, sátrakon elhelyezett jelképek, matricák, zászlók). A koncerteken kívül különböző „hagyományörző” tevékenységekre is sor kerül, amelyek a nemzeti hovatartozást és az arra való büszkeség megvallását szolgálják. Ezek az alkalmak a hétköznapiakból kiszakítottan ritusként

működnek. Az ide ellátogatók a maguk oldalán gondolják a moralitást, a hagyományokat, a múltból táplálkozó közösségi értékeket, és mindezeket a globalizáció individualizmusával, önzőségével és értéktelenségével szemben fogalmazzák meg. Tehát nemzetképük ebben a viszonyrendszerben a globális liberalizmus ellentétéként körvonalazódik, és az értékes, autentikus létezés egyetlen elképzelhető keretként a nemzetit, a hagyományost vallják.

Ezek mellett fontos jelentősége van a nemzeti turizmus, az emlékhelyek újragondolásának és kialakításának. (Ilyés Zoltán: *Az emlékezés és a turisztikai élmény nemzetiesítése*, 290–340.) Már a 19. századtól kezdve megjelennek a nemzetiesített tájak, nemzeti emlékhelyek, ám ma ehhez hozzájárul az is, hogy fontossá vált az „elvesztett” területek látogatása, az ott fellelhető emlékezet és emlékezés ápolása. A „nemzeti performansz” vált csíksomlyói búcsú mellett mára már egy újabb emlékhely is kialakult: a gyimesbükküi „ezeréves határ”. Ez a helyszín a történeti múlt szimbolikus emlékhelyévé vált az ősi és autentikus múlttal való emlékezés révén. Az új helyszín és a feléje irányuló új rítusok előzményének egyértelműen a csíksomlyói búcsú tekinthető, amely az eredendően vallási szándékkal kezdeményezett emlékhely mellett mára már a nemzeti összetartozás jelképévé is vált.

Mivel a trianoni veszteségtapasztalat lényege a határok megváltoztatása, várható volt, hogy Magyarországon kívül is kialakul egy ilyen típusú emlékhely – állítja Ilyés Zoltán. Amennyiben elfogadjuk ezt a kijelentést, az is értelemszerűvé válik, hogy egy ilyen nemű emlékhely kialakítása olyan területhez köthető, amely a történeti Magyarország nagyságát kívánja feleleveníteni, emellett pedig a nemzeti diskurzusokban fellelhető, Erdélyhez kötött autenticitás is hozzájárult e helyszín zárandokhelylyé alakulásához. Az erdélyi, a székely (ez esetben konkrétan a gyimesi) népi kultúrát a magyarországi/külföldi turisták idealizáló lelkesedésük miatt „igazi magyarként” élük meg. Ez a fajta nemzeti turizmus magával hozta a hagyományos kulturális elemek és szokások felértékelődését is. A gyimesi „ezeréves határ” az elmúlt évek során turisztikai branddévá vált, ám

a továbbéléshez szükséges megalapozott folytonosságot és időállóságot megkérdőjelezi az az általános jelenség, mely szerint az idősebbek inaktívvá válnak, a fiatal generáció pedig igyekszik elfelejteni a számára elmaradottságot megidéző tradíciókat. Ennek a természetes folyamatnak ellensúlyozására olyan kezdeményezések születtek, amelyek próbálják bevonni a helyi fiatalokat az örökségésítési folyamatokba, újratanulva a helyi kultúra bizonyos elemeit.

Látható, hogy a tanulmánykötetből kiemelt és bemutatott példák miért tudtak fontossá válni a magyarságdiskurzusokban. Ezek a jelenségek nagymértékben hozzájárulnak az azonosságtudat kialakításához és megőrzéséhez, ugyanakkor olyan értékeket erősítenek meg a társadalom tagjaiban, amelyek szorosan összefüggnek a közös nemzeti múlt, a hősökre való emlékezés, az ősi hagyományok idealizált „tisztaságával”.

A nemzetnek, nemzeti kultúrának, identitásnak sokféle megközelítése létezik. A kötetben bemutatott, Magyarországon és Erdélyben tapasztalt tendenciák jól mutatják azok az alulról érkező közösségi igényeket, amelyek életre hívják és fenntartják a bemutatott diskurzusokat, emlékkonstrukciókat, illetve az ezekre érkező különböző válaszreakciókat.

A mindennapokba beépült nemzeti kultúra gyakran nem tudatos, hanem magától értetődő, ma már szinte észrevétlenül természetes, ami azt is jelenti, hogy számos új jelenségre kell számítanunk, amelyek a nemzetet nem közvetlenül politikai ideológiaként, hanem indirekt módon értelmezik mint a „szimbolikus javak, élmények, képek elsajátításával kapcsolatos preferenciát”. A *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája* című tanulmánykötet részletesen bemutatja (és tárgyalja), hogy ennek ereje a korszerű cselekvésekkel való összekapcsolásban rejlik: a turizmussal, élményszerzéssel és egyéb olyan foglalkozásokkal, amelyekben a résztvevő aktívan hozzájárulhat (az emlékezés is aktív cselekvés) a közösségi érzés megerősítéséhez.

A kötetben is bemutatott egyre inkább aktuálissá váló társadalmi-politikai diskurzusok továbbgondolásában a múltat a jelen felől érdemes megközelíteni, ám amint arra Orvar Löfgren is emlékeztet a *The Disappearance and Return of the National: The Swedish Experience 1950-2000* című tanulmányában: egyfajta nemzet fölötti és történelem fölötti szemléletmód szükséges ahhoz, hogy mindezt megfelelőképpen tudjuk értelmezni.

Molnár Beáta

Gyergyói a gyergyóiakról:

Szőcs Levente könyve a 20. századi népi önéletrajzokról

Szőcs Levente: 20. századi gyergyói népi önéletrajzok. A népi önéletírás funkciói.

BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2011. 248 old. (Kriza Könyvek 37.)

„Mivelhogy nem vagyok tanult ember, még egy középiskolai érettségi fokozatig sem jutottam el és írói képességgel sem áldott meg a teremtő, ezért nem tudok mást írni, csakis azt amit hányatott életem során meg éltem, az én egyszerű szavaimmal és kifejező képességgemmel, mert nincs írói képességem, fantáziám” – idézi Antal János önéletrajzát Szőcs Levente a

20. századi gyergyói népi önéletrajzok. A népi önéletírás funkciói című könyvében. Az idézett rész tömören összefoglalja a könyv tárgyát, amely öt gyergyói idős ember önéletrajzi vonatkozású írásait mutatja be és elemzi néprajzi szempontok szerint.

Szőcs Levente munkája a Kriza Könyvek sorozat 37. darabjaként 2011-ben jelent meg

Szász István Szilárd (1988) – PhD-hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola, Kolozsvár, szasszilard@yahoo.com

A szerző a Collegium Talentum ösztöndíjasa. Doktori ösztöndíját az OIPOS DRU MEN finanszírozza a POSDRU/159/1.5/S/140863 projekt keretében.

Kolozsváron a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke, illetve a Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában. Az említett sorozat több neves magyar néprajzkutató írását vonultatta fel az évek során, a teljesség igénye nélkül: Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc, Tánzos Vilmos, Jakab Albert Zsolt, Szabó Á. Töhötöm, Dimény Attila, Olosz Katalin, Czégényi Dóra, Páczkán Éva. Szöcs Levente idézett írásantropológiai és élettörténet-kutatási keretbe ágyazott munkája jól illeszkedik a sorozat tematikájába.

Az elsőkönyves szerző doktori értekezését foglalta kötetbe, korábban azonban a témában számos rész tanulmányt publikált különböző folyóiratokban, tanulmánykötetekben. Szöcs Levente Keszeg Vilmos tanítványaként 2009-ben védte meg a könyv törzseként szolgáló disszertációját a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Tudományok Doktori Iskolájában. A szerző már az alap- és mesterképzést is a néprajz szakon végezte, így tanulmányai révén betagozódott a harmadik nagy néprajzi nemzedék szakmai gárdájába. Keszeg Vilmos számos tanulmánya és kötete igazolja, hogy kiváló ismerője az élettörténet, életpálya kérdéskörének, így Szöcs Levente az ő tanítványaként erős alapot kapott a témával kapcsolatos szakirodalomban való tájékozódáshoz, valamint a terepmunkához. A kötet szerzőjét rendszeres terepkutatásaiért, módszeres forrásfeltárásaiért és muzeológusi munkásságáért 2013-ban Bányai János-díjjal jutalmazták.

Szöcs a bevezetést követően négy arányos egységben tárgyalja négy gyergyócsomafalvi és egy gyergyótekerőpataki születésű személy „népi önéletrajzát”, akik a 20. század elején születtek, átéltek a világháborút/világháborúkat, elszenvedték a kollektivizálást, jelen voltak a '89-es rendszer-váltásnál, ugyanakkor a hetvenes évek után, már idős korban kezdtek önéletrajzuk megírásához.

A következő személyek önéletírását tanulmányozza könyvében Szöcs Levente. Köllő Teréz 1909-ben született Gyergyócsomafalván, és bár gyerekként a tanulás volt a vágya – saját bevalása szerint költő szeretett volna lenni –, szülei a

gyergyószentmiklósi katolikus leánynevelő intézetbe írtatták. A zárdai élet és az apácáság egész életére rányomta bélyegét, és bár később férjhez ment, soha nem tudott szabadulni korábbi életétől. „Apáca Teré, úgy hívták nálunk a családban”, mondta róla egy távolabbi rokona (67).

Huszár András szintén Gyergyócsomafalván született 1931-ben, a falu közismert személyiségévé vált, és bár egyszerű gazdálkodó emberek gyermeke volt, jó kapcsolatot alakított ki a helyi értelmiséggel és jelentős közéleti személyiségekkel. A közösség nyilvános eseményeinek állandó résztvevője.

A gyergyócsomafalvi Czirják Gergely (1913–1993) neve az erdélyi magyar közélet szélesebb köre számára ismert, ugyanis már a most bemutatott könyv előtt is jelent meg önéletrajz-töredéke az *Így teltek hónapok, évek... Őt életrajz* című, Salamon Anikó által gondozott kötetben, de később a Látó és a Művelődés is közölt írásaiból. Havasi gyopárként tekint saját magára: „Azért vállalkoztam ezenn szerény munkámra tisztán önszorgalomból, hogy /Havasi Gyopár/ senki ezenn a világonn úgy nem ismeri mint én, mert ez a bizonyos Havasi Gyopár, én, magam vagyok, a szerző.” (86.)

Antal János Gyergyótekerőpatakon született 1924-ben. A második világháborúban a magyar hadseregben szolgált, több ízben megsebesült, és volt amerikai, majd később orosz hadifogoly is. A háborút és a fogságot követően új dolgokat tanult, munkát szerzett, de nem hagyták nyugodni a második világháborús események. Már a fronton is verseket írt, és naplót vezetett.

Köllő Vilma 1933-ban született Gyergyócsomafalván. Önéletrajzi vonatkozású jegyzeteit különálló lapokra írja, amelyeket abban a füzetben őriz, amelyben verseinek piszkozatait is tartja, tehát esetében nem beszélhetünk kész szövegekről. A nyugdíjas csoportban, amelynek tagja, az írás felértékelte szerepét. Identitásának részét képezi az írás képessége, főként versíróként tekintenek rá, és ő is saját magára, de nem tartja magát költőnek.

A kéziratok, amiket Szöcs Levente vizsgált, nem felkérésre születtek, hanem a falusi

társadalomban élő emberek spontán módon létrehozott alkotásairól van szó. Fontos megemlíteni, hogy a kutató maga is gyergyócsomafalvi születésű, aki az egyetem elvégzése után hazaköltözött. Könyve megjelenésekor lakóhelyének vallja a falut, így tagja a lokális közösségnek. A módszertani kérdések tisztázásánál jelzi, hogy ebből kifolyólag nem csak a hagyományos értelemben vett gyűjtési helyzetekben találkozott kutatása során az egyes önéletírókkal, azonban ezt a helyzetet könyvében csak azoknál a részeknél problematizálja, ahol ennek mindenképp szükségét érzi.

A szerző célja nem az egyes önéletírók életpályájának rekonstruálása, ezért a tartalomlemezés módszere helyett főként David A. Mandelbaum módszerét alkalmazza az elemzés során, így az életpályák fordulópontjaira koncentrál. Az önéletrajzok sajátos szövegolvasatát nyújtja, és a tolmács szerepét ölti magára, amitől azt várja Szócs Levente, hogy „ne csak értelmezze a szövegeket, hanem az értelmezéstől függetlenül is azokat, amennyiben ez egyáltalán lehetséges”. (52.) A kutatás egyik forrását az önéletrajzok képezik, amikből elsősorban nem a szerzők egyénisége, hanem a saját magukról alkotott imázs olvasható ki direkt módon. A kötet szerzője ezt a narratívát ütközteti a lokális közösségnek a népi szerzőkről kialakított véleményével, amihez az irányított interjú módszert használja.

A bevezetőben vázolt témamegjelölést és módszertani tisztázást követően a könyv első nagy egységében az elméleti keretek lefektetése történik. A kutató bemutatja az autobiográfiai kutatás előzményeit, valamint a fogalmi tisztázást követően az emlékezés és narratív identitás kontextusában tárgyalja azt. Szócs Levente a „népi önéletrajz” terminust részesíti előnyben a „paraszti önéletrajzzal” szemben, ugyanis a „népi” előtag tágabb értelmezési keretet biztosít. Az „önéletrajz” kifejezést megfelelőbbnek találja, mint az „élettörténet” fogalmát, amihez inkább hanghordozóra rögzített, szóbeli műfajt társít. A szerző később úgy definiálja a népi önéletrajzot – reflektálva az első egységre – mint „nem hivatásos író által írt olyan szöveget,

mely önmagát önéletrajzként (bár nem feltétlenül népi önéletrajzként!) határozza meg, és melyet olvasóként hajlandók vagyunk úgy is olvasni”. (141.)

Az elméleti felvezetést követően a szöveg könnyedebbé válik, és a könyv olvasója kicsit megpihenhet, elidőzhet a második résznél, amiben Szócs Levente az öt önéletrajzot mutatja be. Ebben a fejezetben megismerjük az önéletrajzok íróit, a mindennapi küzdelmektől terhelt és a történelem által nem kímélt falusi emberek történeteit. A kéziratokból vett idézeteket a szerző kiegészítésekkel, hasznos információkkal látja el. A választott szövegek nyelvezete, az elmesélt történetek szubjektív ereje, a szerzők magukról forgalmazott képe a lokális közösség véleményével szembesítve mind-mind üdítően hat az olvasóra.

A két utolsó egység további értelmezési lehetőségeket érvényesít. A harmadik részben a kutató a releváns szakirodalomra építkezve az önéletírás lehetséges motivációit igyekszik feltárni. Az írás öröme, a tanítási szándék, az öngazolás, az önkifejezés, a kollektív emlékezet hiányosságainak pótlása mind lehetséges célkitűzésként jelenik meg a népi önéletírók előtt. Szócs Levente az önéletrajzokat elemezve vizsgálja a szerzőség kérdését, az önéletrajz kontextusait, funkcióit, nyelvezetét, a populáris regiszterek szerepét. Miközben felvonultatja a nemzetközi kutatási eredményeket, nem veszi szem elől saját kutatási tárgyát, folyamatosan reflektál, értelmezi és újraértelmezi a kéziratokat, valamint saját terepmunkáját.

Az utolsó nagy egységben az identitás, elsősorban a „gyergyói identitás” problémaköre kerül tárgyalásra. A kérdés az, hogy a gyergyósiság mint regionális identitás miként reprezentálódik a népi önéletrajzokban. Egyáltalán lehetséges-e gyergyói identitásról beszélni? A szerző részletek elemzésén keresztül látatja, hogy mit jelent a népi önéletírónak gyergyóinak lenni, ami gyakran fonódik össze a magyarság, székelység tudatával, a munkával, a szorgalommal, a vallásgyakorlással. Szócs Levente alapos munkája bemutatja, hogy egyén és közösség, továbbá a kutató és a tanulmányozott közösség miképpen hatnak egymásra, ugyanakkor a maga

komplexitásában felsejlik, hogy miként formálja a kölcsönös ráhatás az élettörténeteket és az érzékelt történelmet.

A kötet következtetéséből kiderül, hogy a Kötő Teréz önéletrajzából kibontakozó személyes identitás szemben áll a lokális közösségnek az asszonyról kialakított véleményével. Huszár Andrásnak sikerült elfogadtatnia magát a közösség értelmiségi köreiből, de elsősorban nem mint önéletrajzíró, hanem mint személyt. Antal János írása történelmi tényeket próbál közölni, végső soron pedig neki sikerült a leginkább beillesztenie önéletrajzát

a gyergyói közeletbe. Bár Czirják Gergely írása által igyekezett személyiségének több vetületét is bemutatni, a közösség számára ennek ellenére megmaradt kovácsnak. Köllő Vilma önéletrajza a lokális közösségnek egy kis csoportjában értelmeződik csak hivatásként.

Ahogy a népi önéletrajzok nem véglegesen lezárt alkotások, így maga a szerző sem tekinti művét végérvényű, lezárt igazságnak. Kutatása kaput nyit meg, amelyen az új generációnak kell bemennie.

Szász István Szilárd

Egy település írott arcképe

Vajda András: Az írás és az írott szó hatalma, Az írás a mindennapokban egy Maros megyei településen. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2013. 300 old. (Emberk és kontextusok 9.)

Vajda András könyve azt a történelmi időszakot dolgozza föl, amikor az írás széles körben, a falvak lakosságában is elterjedté vált. Az írott és olvasott szó nemcsak Erdélyben, hanem általában Európában a mindennapok szintjén is megkerülhetetlen tényezővé vált az emberek életében. Az írástudás vagy írni nem tudás egy olyan szempont, amely felől a társadalmi hierarchia is jól kifejezhető. Másrészt az írásról való reflexióink lényegében egyenértékűek a történelemről és egyáltalán a narratívumról való gondolkodással – az írás történelme a történelem metatudományaként egyrészt a történelem létrehozásának hátterét is megvilágítja, másrészt annak forráskritikáját is megvalósítja.

Ezért lehetséges, hogy egy ez idáig néprajzi szempontból kevésbé ismert Maros megyei település teljes modern kori történelme és társadalmi szerkezete, sőt hétköznapijai rekonstruálhatók a falu írásos hagyatékának elemzésével. Vajda András könyvében szülőfaluját, Sáromberkét mutatja be a nyilvánosságnak.

A kötet mintegy kilencévnnyi anyaggyűjtés, kutatómunka és több évtizedes szocializáció eredményeit összegzi. Vajda András 2000-ben már

elsőéves egyetemista korában Sáromberkével foglalkozott egy emlékvessző-füzet vizsgálata révén. Egy évvel később helytörténeti kiállítást szervezett, szakdolgozata révén pedig módszeres íráskutatásba kezdett; előbb egy, majd több paraszti irattár feldolgozásával. 2004–2005-ben kapcsolódott be a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerveződő, Keszeg Vilmos irányította 20. századi néptanítók élettörténet-kutatásába Mihály Béla pályájának bemutatásával.

A kutatás forrásanyagát eredetileg tíz paraszti irattár jelentette. A könyv ezt az óriási anyagot három irattárra szűkítette, de ez nem jelentett veszteséget a kutatás szempontjából, hiszen a dokumentumok – 1131 irattal – így is képviselik a többi irattárra jellemző irattípusokat. Vajda emellett áttekinti a református egyház, az iskola, a művelődési ház levéltárának iktatott és nem iktatott dokumentumait, illetve a falu történetére vonatkozó forrásokat. A könyv első fejezete a kutatást megalapozó általános kérdéseket és a feldolgozás módszereit tisztázza.

A kutatás tágabb kontextusát, azaz a falu történetét, kulturális és infrastrukturális jellegzetességeit

ismerhetjük meg az ezt követő részben. Egyrészt azért van erre szükség, mert a társadalmi, gazdasági, kulturális jelenségek szorosan összefüggnek az irattermelés és az íráshasználat intenzitásával; másrészt azért, mert a kontextusvizsgálat tudományos módszere az ún. *kontextuális fordulat* óta nem képzelhető el az adott korszakhoz kötött általános keretek, a társadalmi-történeti és földrajzi paraméterek ismerete nélkül.

A harmadik fejezet *Az íráshasználat és írásfunkciók a nyilvános térben* címet viseli. E fejezet egy virtuális sétára hívja az olvasót, „bejárja” Sáromerke köztereit, és feltárja az e helyszíneken történő szóbeli és írásbeli kommunikáció eszközeit, csatornáinak jellegét és időbeli változásait. Vajda külön figyelmet szentel annak a kérdésnek, hogy a mindenkori hatalom a (köz)intézményeken keresztül milyen módon reprezentálja magát az íráson keresztül a nyilvános térben. A falu két profán és egy szakrális központtal („információs csomóponttal”) rendelkezik. A kommunikációs központok utélagázásoknál vagy kitüntetett épületekben alakultak ki, itt zajlik a település életének nyilvános része.

A könyv legrészletesebben kidolgozott része a három sáromerki parasztrattár bemutatását képviselő negyedik fejezet. A Mózes, a Szabó Kádár és a Berekméri család irattárainak anyaga reprezentatíván képviseli a település populáris íráshagyatékának típusait. Populáris írásbeliségen olyan írásformát értünk, amely a mindennapi élet és nem egy intézmény vagy oktatási szervezet keretein belül valósul meg az egyes személy életében, ráadásul önkéntes módon. Erre a dokumentumtípusra először a 20. század elején a francia Annales-iskola képviselői figyeltek föl kutatói szempontból. Érdeklődésük a „nagy” történelmi narratívát megörökítő nemesi levéltárak helyett a kisember mindennapi életéről tanuskodó dokumentumfajtákra kezdett irányulni.

A három sáromerki parasztrattár közül a Szabó Kádár, illetve a Berekméri családot érdemes összevetni, mert ezek kimutatják az iratok létrehozásának, felhalmozásának különböző attitűdjeit. A Berekméri családról megállapítható, hogy habár

egyik tagja sem szakadt el véglegesen a földművelő életmódtól, általánosan jellemezte őket az írástudás és általában a tudás megbecsülése; s többnyire az olyan polgári pályákhoz vonzódtak, mint például a közigazgatási, a tanári és a művészi pálya. A családban a régi iratok, szövegek megóvása az enyészettől, illetve számontartásuk, bemutatásuk, kibeszélésük a megszokotthoz képest erőteljesebb és tudatosabb. Ugyanakkor érdekes, hogy míg a család nagy hangsúlyt fektet a magániratok (versek, egyházi iratok stb.) megőrzésére és áthagyományozására, a gazdasági funkciójukat elveszített hivatalos iratokat megsemmisítik. Ennek lehetséges magyarázata, hogy a Berekméri család a „túlinformált” társadalmi valóságra reagál ezzel, amelyben az információszerzésnél nehezebb és fontosabb feladattá vált az információk szűrése, ami a levéltárak esetében nem jelent kevesebbet, mint az iratok tervszerű megsemmisítését (kasszációt). A Berekméri családhoz hasonló irattárakat, amelyekre a magániratok túlsúlya és a használat intenzitása jellemző, *repetitívnek* nevezzük.

Ezzel szemben a Szabó Kádár családra a már elavult hivatalos – kumulatív és informatív funkciójú – iratok megőrzése, felhalmozása jellemző, az ilyen irattárakat a *progresszív* jelzővel illeti a szakirodalom. Az ilyen irattárak sokkal kevésbé őriznek személyes információkat, de a funkcionális szövegekhez is sok életrajzi emlék társulhat. A progresszív irattárak elsődleges célja a gyakran nehezen kiismerhető adminisztráció megszelídítése, a hatalmi szervektől való függés csökkentése volt. A nagyszámú iratmegőrzés ugyanakkor láthatóvá teszi, részben elmeséli a múltat, ezáltal a jelen és a jövő között fennálló feszültséget is képes kompenzálni. A szerző úgy vélekedik, hogy a múlt archiválása a jövőre való felkészülést is elősegítheti.

Az ötödik fejezetben öt olyan esetelemzést olvashatunk, melyekben egy konkrét műfaj vagy írásszerép kerül részletes bemutatásra (*háborús levelek, emlékkersek, amatőr írók, népi önéletírások és a történetírás helyi specialistái*).

Vajda András könyve a kolozsvári populáris írásbeliség-kutatás mozgalmába illeszkedik

közvetlenül, amelyet Keszeg Vilmos 1989-ben kezdeményezett, és azóta is aktívan irányít. A kötet emellett egy sorozat részeként jelent meg. Az *Emberek és kontextusok* könyvfolyam eredetileg forrásanyagok megjelentetését valósította meg, azaz a céllal, hogy a szélesebb olvasóközönségnek betekintést engedjen a néprajztudomány műhelyébe. Vajda András nagyszabású monográfiája – amely a szerző 2011-ben megvédett disszertációjának átdolgozott változata – azonban ennél jóval többet vállal. Olyan tudományos igényű szakmunka, amely a magyar paleográfia egyik fontos állomását is jelenti, hiszen nemcsak „a magyar, hanem az európai

etnológiai-antropológiai kutatásokban is elsőként végzi el egy település mindennapi írásgyakorlatának módszeres, komplex elemzését” – foglalja össze a könyv fűlszövegében a dolgozat szakmai irányítója, Keszeg Vilmos a kötet jelentőségét. A kötethez egy sokkal nagyobb tényanyag megismerését lehetővé tevő CD-melléklet is tartozik, amely bő válogatást tesz közzé a falura jellemző szövegtípusok, dokumentumok köréből. Vajda András egészen közel engedi olvasóit az általa feldolgozott anyagokhoz, és ezzel lehetővé teszi, hogy maga az olvasó is kutatóvá váljék.

Molnár Eszter

Életek, történetek, narratívumok változásai a hosszú huszadik században

A 20. század (biografikus) történetei. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 19.

Szerk. Keszeg Vilmos – Szalma Anna-Mária. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2011. 268 old.

2010. novemberében szervezte meg a BBTE Bölcsészettudományi Kara *A 20. század (biografikus) történetei* című háromnyelvű konferenciát Kolozsváron. A konferencián elhangzó előadások a 20. század reprezentatív történéseire, azok jellemző elbeszéléseire, megfogalmazására, a narratív stratégiákra, a narratívumok használatának habitusaira, a narratívumokkal szembeni attitűdökre, a különböző beszédmódokra és médiumokra reflektáltak. A konferenciakötetbe 11 tanulmány került be magyar, román és lengyel szerzőktől, a kutatási témák pedig Kárpátaljától Portugáliáig ölelik át a kontinenst.

A konferenciát Keszeg Vilmos és Narcisa Ştiucă előadása nyitotta meg. Keszeg Vilmos, aki épp e kötet megjelenésének évében tette közzé *A történetmondás antropológiája* című egyetemi jegyzetét, a konferencián nyitóelőadása alapját képező tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy a történetmondásban és az erre reflektáló kutatások szemléletében többször is paradigmaváltás következett be a 20. század folyamán, felerősödött a történetmondás identitásképző és -reprezentáló

funkciója, megváltoztak az élettörténetek értékesítésének, használatának stratégiái, a biografikus és autobiografikus beszédmód aránya, a történetek kapcsolása egy politikai-ideológiai-gazdasági helyzethez vagy éppen a történetmondás kontextusai.

A Bukaresti Egyetemen oktató Narcisa Ştiucă az orális történelem és az élettörténet közti különbségeket világítja meg, hogy miért nem lehet és milyen feltételek mellett lehetne egyenlőségeket tenni a kettő közé. A narratív kutatási módszer lehetőségeit és buktatóit részletezve javaslatokat tesz arra, hogyan ajánlott előkészíteni a kutatást, kiválasztani az interjúalanyokat, az interjúk típusát, mire javallott figyelni az elhangzó mondatok mellett (pl. non-verbális jelek, írott relikviák), milyen kutatási módszerek egészíthetik ki az interjúk készítését, végül pedig hogyan tanácsos megközelíteni az elemzésre kiválasztott szöveg(rész)eket.

Nicoleta Musat Kárpátalján élő román közönség reprezentatív egyéniségét kérte meg, meséljen részletesen öt évre Szibériába deportált apja életéről, majd az apa kéziratos naplóját (melybe lágerbeli emlékeit 1982-ben kezdte megírni) felhasználva

később is visszatért interjúkat készíteni a leszámazottal. Ezen az izgalmas kísérleten keresztül láthatóvá vált nemcsak az írásbeliség és szóbeliség biografikus és autobiografikus narrációkban betöltött szerepe, hanem az is, hogy hogyan fedí le és egészíti ki egymást a két szövegcsoport, illetve a metatextuális magyarázatok milyen lehetőségekre nyitnak kaput (pl. a leszámazott elmesélheti saját élettörténetét is).

A 20. század egyik legmegrázóbb eseményéhez, a második világháborúhoz kapcsolódó, írásban rögzített narratívumokat vizsgált Vajda András is. Az ez idő alatt, illetve erre az időre utaló katonaleveleket elemzi: mit árulnak el a levélíró hétköznapjairól, gondolkodásmódjáról, világlátásáról, az íráshoz, a levelezéshez való viszonyáról. Megállapítja, hogy a levélíráshoz más kommunikációs lehetőség híján, kényszermegoldásként nyúló egyén számára a levélírás egyrészt elfogadhatatlan körülményeinek feldolgozásában jelent segítséget, másrészt ezáltal próbálja újratemetni az otthonnal való kapcsolatot, ami szertefoszlni látszik. A szerző elemzi a levelek motivációit (kényszer/íráskev), szerkezetét, nyelvhasználatát is.

A versfaragó földműves Szabó Mihály életében az írás nem kényszerű tevékenység, hanem tudatos életstratégia része – derül ki Nagy Réka tanulmányából, aki a szilágysági önéletről több száz oldalnyi kéziratát vizsgálta: többször megírt autobiográfiák mellett családtörténetet és a lokális közösség biografikus repertóriumát, a falu nevesebb családjainak történetét. „Utódok hiányában az írásban, versek, helytörténeti munkák, emlékiratok elkészítésében ismerte fel azt a lehetőséget, amelyet által tovább élhet a lokális közösség emlékezetében” – állapítja meg a szerző a központi motivációt.

Hogy mi marad meg a lokális közösség emlékezetében, arról szól Elena Despina Naghi tanulmánya, amely a kommunizmus és a posztkommunizmus közötti átmeneti periódusra vonatkozó egyéni és közösségi emlékezetet ragadja meg egy bukaresti városnegyed lakói által forgalmazott történeteken keresztül. Az élettér sajátosságainak sztereotípiái egy jól körülhatárolható lokális identitás büszke

vállalásához kötődnek, ugyanakkor fény derül arra is, hogy 1989 után fokozatosan fellazul a közösség, az egymás mellett idegenekként élő emberek történetei is egyre differenciáltabbak, egyre kevésbé közösek.

A kötetben soron következő tanulmány nem egy konkrét kisközösség kommunizmusbeli történetét vizsgálja, hanem a szocialista kor *új emberének* tipikus történeteiről igyekszik átfogó képet nyújtani. Adelina Dogaru a hatalom és az azt elszenvető vagy éppen kijátszó egyén nézőpontját is ismerteti, a korszakhoz kötődő individuális, rendhagyó narratívumokat sem mellözi.

A konferenciakötet egyik legaprólékosabb munkája Szócs Levente elemzése, amely öt 20. századi népi önéletrajzot mutat be, a következő kérdéseket felvetve: mit jelent a gyergyói népi önéletrajz esetében a szerzői lét saját szemszögükből és a lokális közösség megítélése szerint, mennyire járnak sikerrel környezetükben műveik népszerűsítése során, mennyiben bizonyul reprezentatív biográfiának vagy státustörténetnek önéletrajzuk, azok – 1989 előtt íródva – hogyan reflektálnak az akkori állapotokra, a történeti események hogyan hatnak az életpályákra.

Szalma Anna-Mária és Blos-Jáni Melinda vizuális médiumok történeteit közvetíti: privát fényképkorpuszokat és családi filmarchívumét. A fénykép széles körű elterjedése a 20. század folyamán ment végbe, amikor a privát szféra is birtokba vette a fotográfiát, és kialakította a maga szabály- és kódrendszerét. A személyesen is megtapasztalt nagy történelmi események explicit formában nem jelennek meg a családi fényképkorpuszban, viszont utalások szintjén tetten érhetők (pl. jellegzetes tárgyak, hiányzó szereplők). Egy-egy fénykép a dekodolás során előhívhatja a szereplők élettörténetének leghangsúlyosabb eseményeit, és felszínre hozhatja a történetek keretétől szolgáló társadalmi-politikai rendszer értékelését is. Ez elmondható a mozgóképfelvételekről is, bár azok általában kevesebb magyarázatot igényelnek.

A fényképezés és filmezés erőteljes, ugrásszerű demokratizálódása egyaránt a rendszerváltás után

következett be. Bloss-Jáni Melinda egy családi filmarchívumot mutat be, amely gyűjteményben az első saját készítésű privát felvételek 1989-ben készültek. A szerző antropológiai vetületű kérdései: hogyan írható le az a kommunikáció, ami a privát filmkészítés által valósul meg; kik alkotják a filmkészítő közösséget, és milyen szerepmegosztással; mi az, amit „le kell” filmezni; milyen elvárásai vannak a tartalommal és megformáltsággal szemben; mi történik a felvételekkel azok elkészülte után; egyáltalán privát filmnek nevezhető még a hétköznapi filmkészítés eredménye?

A konferencia lengyelországi résztvevője kutatási témájával is távolabbra emeli tekintetünket: Portugália két emigráns csoportja, a brazil és az angolai bevándorlók felé. Anna Kubisztal időben

is tesz egy lépést a 21. század irányába, a 2000-es évek elején gyűjtött élettörténetek alapján bevándorló típusokat próbál elkülöníteni, figyelembe véve az emigrációval kapcsolatos indítékaikat és életmódjukat Portugáliában.

A 2010-es konferencia előzményét képezik azok a kutatások, amelyeket a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék tanárai és diákjai végeztek a KJNT támogatásával az elmúlt évtizedekben, és amelyek közül több megjelent már önálló kötetben. A 2006-ban szervezett, hasonló tematikájú konferencia anyagából is jelent meg tanulmánykötet (Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos (szerk.): *Emberék, életpályák, élettörténetek*. Kolozsvár, 2007).

Zsigmond Júlia

A közjót szolgáló másság reprezentációja

Bokor Zsuzsa: Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború közötti Kolozsváron. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár 2013. 255 old.

A *Testtörténetek* című könyv szerzője érzékeny téma, a nemi betegségek társadalmi problémájának elemzésére vállalkozik a két világháború közötti kolozsvári társadalom viszonylatában. Az elemzést nem klasszikus megközelítéssel és módszertannal teszi: élettörténeteket rekonstruál orvosi felmérésekből, és ezeket az adatfelvételeket újraértelmezi. Orvosi statisztikák által jeleníti meg azt a társadalmi csoportot, amely a korabeli közzelfogás szerint a legnagyobb veszélyt jelentette a közegészségre nézve.

Bokor Zsuzsa Kolozsvárra szűkített kutatásának első részében választ ad arra a kérdésre is, hogy a prostitúció hogyan válik szabályozási és egészségügyi problémájából a nemzet egészét érintő problémává, leírja, ahogyan ez a változás beágyazódik az eugenikus diskurzusba, illetve azt is, ahogyan a két diskurzus találkozik. Áttekinti azt a folyamatot, amikor a személyes jelenség nyilvános nemzetpolitikai szintre emelkedik. Folytatásként ismerteti a prostitúció behatárolását, nevesítését, reformiasítását.

Itt beszélhetünk az antropológiában oly gyakran emlegetett *más*-ság reprezentációjáról is. Az eugenika által létrejött mi-ők megkülönböztetés lép érvénybe. A különbségek kiéleződnek, a nemek közti különbségek lesznek azok, amik számítanak, hiszen mindez végül egyenlőtlenséggé formálódik át. Bokor Zsuzsa szövegében megtalálható a *tisztességtelen másság* képzete, mely alatt az a közösségi tudás öltött formát, miszerint a kirívó viseletű személyeket gyanúsaknak találták. A másság már a „lányok” származásában is visszaköszönt: a vidékről származó szolgálók, cselédek a kulturális idegenség jegyeit is magukon hordozták. A „tisztességes nő” képének megőrzéséért az otthonról hozott erős normarendszerben kellett maradniuk, falusi viseletükben, egyszerűen kellett megjeleníteniük. Az átjárás a társadalmi rétegek között szinte lehetetlen volt a nők számára megbélyegzés nélkül. A hatalom eloszlása, nem, etnikum, társadalmi státus függvényében történik. A megkülönböztetésre szolgáló kulturális jellemzők, a normalitástól való eltérést, a

Tatai Orsolya (1986) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár; muzeológus, Maros Megyei Múzeum torsoka@gmail.com

domináns kultúrával szembeni másságot hangsúlyozzák. A megkülönböztetés jegyeit a kontrollt gyakorló közösség határozza meg, és bélyegzi meg vele a marginalizáltakat.

A nemzettest Bokor Zsuzsa szerint a nem és a nemzet kapcsolódási pontján születik meg. A kötetben külön alfejezet tárgyalja ezt az összefüggést. A világháború utáni erdélyi román diskurzusból a nők a nemzet egészséges testéért és szintén egészséges utódok biztosításáért „felelősek”. A kötet által betekintést nyerhetünk a nemzetpolitika azon síkjára is, melyen a „nemes nemzet” egészségének megőrzése volt a cél. A kötet a prostituált fogalmának akkori hivatalos átértelmezését, valamint a nemi betegségek miatt felerősödött nemzetfélő diskurzust és a „fajnevelés” diskurzusát is bemutatja.

A szerző nagyon óvatosan bánik a *gender study*-s kérdéseivel, annak elfogadásával, hitelességének megkérdőjelezésével, illetve a feminizmus irányzatával. Nem kívánja megvívni a nemek közötti harcot, kihangsúlyozza, hogy azon szerzők munkáját tekinti irányadónak, akik elutasítják a férfi-nő kettős ellentétének merev és változatlan jellegét.

A szociális kontroll a társadalomtudományban központi fogalom. Az orvostudomány szociális kontroll jellege az amerikai szociológus, Talcott Parsons által konceptualizált, a betegséget devianciaként írta

le, az orvostant és a beteg szerepet (the sick role) pedig mint a szociális kontroll mechanizmusát. Bokor Zsuzsa a *beteg másik* reprezentációját írja le. A reglementációs eljárásokkal, elkülönítéssel, kórházi kezeléssel megvédik a férfi „nemzetet” a fertőzés veszélyétől.

A kötet tárgyát képezi a nemi betegségek ápolására szakosodott női kórház megalapításának története is. Ez a kórház szállást is jelentett sok nő számára, akiknek kötelező módon fel kellett hagyniuk „életsílusukkal”. A kezelésért cserében varrodában dolgoztak, azaz társadalmilag elismert „női munkát” kellett végezniük. Ebben az intézményben dolgoztak Dominic Stanca (igazgató) és Bálint Zoltán orvosok is. Az általuk gyűjtött és feldolgozott anyag képezi Bokor Zsuzsa könyvének fő forrásbázisát.

A kötet címében is szereplő „medikalizáció” társadalmi kontextusban valósult meg. A társadalomkutatók leírták, hogy a medikalizáció terjedését elősegítette a vallásosság csökkenése (szekularizáció), továbbá a gyógyítás hatékonysága maga is növelte az orvosi szakma presztízsét. A könyv ebben az összefüggésben az orvosi tudományosság 20. századi térnyerésének folyamatát is bemutatja.

Tatai Orsolya

Egyetemes és/vagy partikuláris?

Balázs Lajos: Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2012. 415 old.

Balázs Lajos jelen kötete, amint az alcím is utal rá, a székely-magyar kultúrában fellelhető rituális szimbólumok vizsgálatát tűzi ki célul. Keresi azokat az irányokat, amelyek a partikularitásokon túlmutatva bekapcsolják ezt a kultúrát az egyetemes kultúra áramába. „Meglátásaimmal, értelmezéseimmel kívánok túllépni ama néprajzkutatói szemléleten, amely elsődlegesen a kultúra közvetlenül érzékelhető aspektusait ragadja meg. Kutatói

hitvallásom valamennyi termése nem más, mint elmondani, megörökíteni valami lényegeset az emberről, a székely-magyar lélek azon részéről, ami az emberiség történelem előtti része volt” – vallja a szerző (16.).

A kötet válogatás négy évtizednyi kutatómunka itthon és Magyarországon megjelent tanulmányaiból. A szerző saját ítélete szerint a kötet anyaga lezáratlan és kísérletjellegű, hiszen ez a tudás

Székely Melinda (1977) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Szamosújvár, szekelymelinda@yahoo.com

folyamatos változásban van. Jelentős kiemelni, hogy Balázs Lajos a kilencvenes években három monografikus munkát jelentetett meg, amelyek összefoglalói az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó csíkszentdomokosi szokásoknak. Vizsgálta ezekben a munkákban a házassággal és a lakodalommal kapcsolatos szokásokat (Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom. Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Buk. 1994.), a temetkezéssel és a halállal kapcsolatos szokásokat (Balázs Lajos: *Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson*. Csíkszereda 1995.), illetve a születés szokásrendszerét (Balázs Lajos: *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson*. Csíkszereda 1999.)

Ezek a monografikus igényű kutatások a jelen munka alapját képezik, azonban mégsem nyílt bennük lehetőség a szimbólumok vizsgálatára. Alapvetően ez a tapasztalt hiányosság hívta életre a *Rituális szimbólumok* című kötetben található írások nagy részét.

Struktúráját tekintve a kötet négy nagy fejezetet tartalmaz, és követi az emberi élet fordulóinak szimbolikus vizsgálatát. Az első fejezet a *Fogamzás, szülés és születés* cím alatt vizsgálja a gyermek születése körüli szokásokat, azoknak társadalmi, vallásérkölcsei vetületeit. A születésszabályozás kérdésével indít, annak vallásérkölcsei, etikai vonatkozásait kutatja, majd a gyermeknek a lakodalomban megjelenő előképeit, lehetőségeit fejti ki. A gyermekkultusz néhány metaforikus névvel ellátott példáját is megvilágítja egy fejezet erejéig, amelyben a népmesék hőseinek szimbolikájából kiindulva fogalmazza meg a gyermekvállalás szükségességének társadalmi kérdését. Nemesak szimboliztikus kérdések kerülnek elő ebben a fejezetben, hanem társadalomnéprajzi tényezők is, mint például akkor, amikor a magzatelhajtás körüli szokásokról, illetve a nemiség üzleti vonatkozásairól ír, vagy a bábaasszonynak a társadalomban betöltött szerepére világít rá. Szimbolikus tartalmak vizsgálatára a vízvetés kapcsán kerül sor, ám ebben a fejezetben eltávolodik kissé a szerző a fejezetcímbe megjelölt témától, amely a fogamzás,

szülés, születés kérdéseinek a vizsgálatát ígerte. Az első rész utolsó fejezete a születés előtti, a prenatális állapot tiltásait mutatja be.

A könyv második nagy fejezete a párkeresés és a házasság szokásrendszerét vizsgálja, ahol a szimboliztikus elemzésnek sokkal nagyobb tere van. A párkeresést, de minden egyéb átmeneti rítust is Balázs Lajos a vágyra vezeti vissza. Megfogalmazza, nemcsak itt, hanem alapvetően már a 2006-ban megjelenő *A vágy rítusai – rítusstratégiák* című kötetében is, hogy a latensen az egyénben munkáló vágy hívja elő az átmenet szükségességét: „Az egyén a korábbi állapothoz még erősen kötődik, a következő pedig tele van rejtélyvel, ismeretlennel, kétellyel. Sajátos lelki állapot, mivel az átmenetel kényszerét, törvényszerűségét nem lehet megkerülni, kijátszani, mert elhatalmasodik a lény fölött.” (101.) Ugyanitt, ebben a fejezetben rögzíti akkurátus tudományos pontossággal azt is, amit a szimbólumokról állít Victor Turner nyomán. „Szokáskutatásaim során soha nem tudtam elvonatkoztatni a tárgyaktól, a rítusok és tárgyak találkozásától, noha nem mindig találtam mindenre magyarázatot. Az átmeneti rítusok tárgyvilágát – Turner kifejezésével élve – az expresszív kultúra eszköztárának tekintem. Mindig úgy gondoltam, hogy egy közösség expresszív kultúrája – magyarul úgy mondanám jelképkultúrája – az élet lényegét jelentős mértékben megragadó, művészi tükrözést is nyújtó képessége csak a szimbolikus tárgyak és jelenségek kapcsolata, szimbólumok-jelenségek és közösség viszonya értelmezése révén érthető meg.” (102.)

Az első alfejezet a párkeresés körüli jóslásokban fellelhető szimbolikus tárgyak vizsgálatának van szentelve, majd kitér a párvalasztó játékok kapcsán a fonásnak a szimbolikus vizsgálatára, amelyet Eliadéra hivatkozva, az ő megállapításait továbbgondolva valósít meg. E fejezet szinte mindegyik alfejezete szimbolikus tartalmakat vizsgál, így a bábakalács virágának szimbolikáját, a szerelmi varázslások kapcsán jelentőssé váló vér szimbolikáját, a hozományvitel szokásának szimbolikus tartalmait (öregasszony, gyertya stb), a

násruha szimbolikáját. A lakodalmas gazda szerepének vizsgálatakor újból felerősödnek a külsődleges szempontok, ám a lakodalmi fenyőhöz és a perechez kapcsolódó szokások újabb támpontokat kínálnak a szimbólumelemzésre, akár csak az erotikus jelképek, amelyeknek egy egész alfejezet szán. A lakodalmi hangjainak és humorának elemzésekor a vizsgált jelenségeknek az önmagukon túlmutató jelentése, szimbolikája kerül elsősorban a szerző figyelmében. *A 100 lejes feleség* című fejezet inkább tárdalomnéprajzi megközelítésből kerül vizsgálat alá, ide való beillesztését nem annyira a szimbolikus jellege, mint inkább a párvlasztás témájához való tartozása indokolja.

A halál és a temetés körüli szokások szimboliztikus elemzése képezi a könyv harmadik nagy fejezetét, amelyet a fiatal halott temetésével indít, szép átvezetést biztosítva így a lakodalomtól a halál felé. Az ág szimboliztikája visszavezet a lakodalmi szokásában használatos fenyő szimbolikájához, hiszen Csikszentdomokoson a fiatal halottat völegényként/ menyasszonyként temetik el. A későbbi fejezetek a harang, a méhek, a lovak az időjárás szimbolikájáról szólnak, majd a halál előtti időszak vizsgálatára tér ki. Az öngyilkossághoz „feltételezett archetipikus cselekvésként” (253.) közelít, hiszen újból Eliadéra hivatkozva állítja a szerző, hogy az öngyilkosság egy őseredeti cselekedet, mitikus példa ismétlődje, s mint ilyen archetipikus jelleggel bír.

A *Más témák* című fejezet képezi a könyv utolsó fejezetét, ahova valóban minden olyan írás bekerül, amit a szerző különböző periodikákban, egyéb tanulmánygyűjteményekben publikált. Ez a válogatás a szimboliztikus vizsgálódás kárára is van a szöveg bizonyos pontjain, hiszen az olvasó nem azt kapja, amit a cím és a bevezető ígér. Az első alfejezet az idő szimbolikus tartalmait kutatja úgy a születés és párvlasztás, mint a halálra való felkészülés idejét illetően, majd a könyv talán legfontosabb összegző fejezete következik, melyben a szerző kísérletet tesz mitikus rítusok azonosítására a székely-magyar sorsfordító szokásokban. A struktúrát illetően az is kérdéses, miért

ide illeszti a szerző ezt az akár konklúzióként is felfogható fejezetet?

A beavatások archetipusainak hipotézisére keresi a bizonyítékokat, ősi alapmintákat kutat, amelyek azóta is megjelennek, ismétlődnek a rítusokban. Hogy mennyire ősi egy-egy ilyen minta, azt a szerző nem kívánja eldönteni, hiszen állítása szerint a néprajzos számára nem ez a jelentős, hanem a megjelenés ténye. A rítust a „mítosz pragmatikus változatának” (269.) tartja, amely konkretizálja, gyakorlatba ülteti azt. A szerző rendkívül jelentős szakmai felismerése, hogy „a születés, házasság, halál. Csikszentdomokoson talált egy-egy liminális vagy beavató rítusa mitikus hajtású, gyökerei visszanyúlnak a honfoglalás előtti korba.: a székelység hozta magával és őrizte meg maga és a magyarság számára. Viszonylagos vagy feltételezett székely kizárólagosságukat azért veszem fontolóra, mert csak itt találtam rájuk, a szakirodalom egyiket sem említi.” (269.)

Melyek ezek a rítusok? Négy rítust emel ki: az újszülött beavatását az útszéli keresztnél, az újszülött beavatását a családi asztalnál, a lopott leány, elszöktetett menyasszony bekontyolását és a haldokló megkerítését. Az útszéli keresztfát Balázs Lajos ősi mitikus, honfoglalás előtti kultikus térnek tartja, ezért állítja, hogy az újszülöttnek az itt történő beavatása ősi, mitikus eredetű cselekvés. Nemcsak az útszéli keresztfát értelmezi az eliadei értelemben vett centrumnak, hanem a házat és a családi asztalt is, ahol szintén beavatják az újszülöttet. A lopott menyasszony bekontyolása esetében a szokás ősiségét abban véli felfedezni a szerző, hogy a menyasszonnyá válás ebben az esetben is a papság hiányában történik, pusztán a konty felkötése által, akár csak a halott megekerülése esetében, amikor valamelyik hozzátartozója segíti át a haldokló lelkét a túlvilágra. A könyvnek ezen a pontján vitakoznék a szerzővel, hiszen a fent kiemelt rítusok nem pusztán székely sajátosságok, bár egyetemességük nem kérdőjelezhető meg, hiszen pl. Mezőség különböző falvaiban is él a lopott leány bekontyolásának a szokása, sőt az újszülött beavatása is, igaz, ezzel kapcsolatban még egyetlen tanulmány sem jelent meg nyomtatásban.

A jelen kutatás konklúzióját fogalmazza meg a szerző akkor, amikor kifejti: „Úgy gondolom, a Csíkszentdomokoson fellelt beavató rítusok értelmezésével sajátos utat jártam be. A sajátosság, az egyediség, a másság jegyeinek megragadásától indultam el, ahhoz, hogy eljuthassak, bár kis résen, egyik kutatói elvem megvalósításához: egy lokális – székely-magyar – népi kultúrának az egyetemes magyar és egyetemes emberi műveltség alapelveihez való tartozása és kötődése vélt felismerésére.” (299.)

A könyvnek ez a harmadik, záró fejezete a perspektíva kitágítása révén, az átmeneti/sorsfordító rítusoktól eltérve más témák érintése révén is arra törekszik, hogy a székely kultúrában beazonosítsa azokat az ősinek nevezhető elemeket, amelyek a szerző szerint honfoglalás és kereszténység előtti képzeteket őriznek.

A *Mit ér a népi kultúra a globalizáció korában?* című fejezetben a népi kultúra értékeit emeli ki és hangsúlyozza, kitérve nemzeti, magyarságelméleti kérdésekre is. Erőteljes a figyelmeztető, felhívó hang, amely által a népi értékek megtartására szólít fel a szerző. Szintén a tapasztalt globalizációs problémákörre tér ki akkor is, amikor Bartók Béla művére, a *Cantata profanara* reflektálva fogalmazza meg, hogy a szarvassá váló fiúk átmeneti/sorsfordító rítusként való értelmezése hibás és analóg példájukat a csíkszentdomokosi társadalom vénlegényeiben véli felfedezni. Saját értelmezése szerint a fiúk a civilizációból való kiesés, az emberi süllyedés szimbólumai, és tanulságul szolgálhatnak a jelen számára is: Mi lesz velünk – kérdezi a szerző –, ha „*tehetetlenül beszélünk [...] a globalizáció manipulált világába?*” (322.)

Az ezután következő néhány fejezetben olyan ősi elemeket azonosít be a szerző, amelyek mitikus-mágikus sajátosságaik révén hívják fel magukra a figyelmet. Manole Mester és Kőműves Kelemen áldozatának lélektani vonatkozásait vizsgálva is arra a következtetésre jut, hogy Manole Mester egy sajátos és tragikus végkimenetelű átmeneti rítust játszik el.

A Szent János-napi angyalozásnak szánt fejezetben részletesen beszámol a dramatikus

népszokás minden aspektusáról, közli a szereplőket, azoknak a szövegeit, az előadás körülményeit stb., és célját követve azt a kérdést teszi fel, hogy vajon mindez nem maradványa-e egy pogánykori imádkozási gyakorlatnak. Szent János napjának más rituális jelentőségű szokásaira is kitér, bizonyítva, hogy egy ősi termékenységi kultuszt őriznek. A menyasszony kapujára rögzített lakodalmi fenyőhöz hasonlítva emeli ki a lármafa rituális szerepét, illetve fordítva, jelzi, hogy a fenyő is lármafa a maga módján, hiszen a menyasszony sorsának a változását hirdeti. (Ez a tanulmány kerülhetett volna a lakodalmi szokáskör írásai közé?)

Egy optimista fogolytörténet is tartalmaz a kötet, amelynek néprajzi vonatkozásait emeli ki, de amely fejezet nagymértékben eltér a témától, ugyanis sem a szimbólumokról, sem a rítusokról nem esik szó ebben az írásban.

A könyv utolsó fejezete (*Jézus képe a búzaszemen*) a búzakultusz csíkszentdomokosi maradványairól számol be, kitérve arra jelentős tényre, hogy ez a kultusz nemcsak Csíkszentdomokoson él, s mint ilyen a székelységet az egyetemes kultúrához kapcsolja.

A kötet legfontosabb értékét abban látom, hogy alaposan vizsgálja a szimbólumok jelentőségét a három nagy emberi fordulóra vonatkozóan: születés, házasság, halál, mi több, kitér olyan rítusokra is, amelyek nem feltétlenül az emberi élet fordulóhoz kapcsolódnak, de szimboliztikájuk vizsgálata elengedhetetlen. Gazdag szakirodalma, amely egyaránt terjed ki a hazai és nemzetközi munkákra, a szerző sok évtizednyi kutatómunkájának az alaposágát bizonyítja. Kritikaként annyi mondható el, hogy a könyv korábban megírt tanulmányok összeválogatása nyomán keletkezett, s így olyan írásokat is tartalmaz, amelyek nem feltétlenül felelnek meg az alcímben megjelölt szimbólumvizsgálati iránynak (pl. *Születésnap i köszöntő Mihai Pop professzornak, Egy optimista fogolytörténet néprajzi vonatkozásokkal* vagy *A 100 lejes feleség esete*). Másrészt hangsúlyoznám azt is, hogy a székely sajátosságként beazonosított rituális szimbólumok más vidékek szokásrendszerében is élnek,

így nem válhatnak egy szűkebb régió kultúrájának kizárólagos meghatározóivá.

Balázs Lajos eddigi és újabban megjelent kötetit ismerve jogosan állítható, hogy a szerző annak a szimbólumelemző paradigmának a követője, amely a helyzetek pragmatikai megközelítésén túlmenően az egyes szokásokban felfedezett egyetemes érvényű vonatkozásokat keresi. Jelen írása is annak a bizonyítéka, hogy e pszichologizáló szimbólumelemző paradigma mellett megférnek a társadalmi, vallásérkölcsi, vallási néprajzi megközelítések is. „A szimbólumoknak gyakran lehet társadalmi jelentésük is, de magát a szimbolikus megnyilvánulást

soha nem lehet kizárólag társadalmi körülményekből levezetni, hanem ezeket mindenekelőtt vallásosmágikus gyökerű, közösségi szinten is értett és elfogadott adottságokként kell felfognunk.” (Kézirat. Megjelenés előtt. MTA. Kolozsvári Akadémiai Bizottság) – mondja Tánczos Vilmos a szimbólumelemző iskola másik képviselője.

Hogy sikerül-e az egyetemesben felfedezni a partikulárisat, és a partikuláris esetek válhatnak-e egyetemesekké, kérdés marad, ám Balázs Lajos könyve, mint maga is állítja, kísérlet ezeknek a felfedésére.

Székely Melinda

Mi is az a galuska?

Nyisztor Tinka: Hétköznapiak és ünnepnapok. A moldvai magyarok táplálkozásának etnográfája.

Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2013. 245 old.

Ahhoz, hogy erre a kérdésre választ kapjunk, el kell olvasnunk Nyisztor Tinka *Hétköznapiak és ünnepnapok* című könyvét, amelyből nemcsak az derül ki, hogy a galuskának nem kötelező összetevője a hús, hanem egy történeti változás is körvonalazódik, ahogy a rizs egyre inkább teret nyer a málé kárára. A Kriza János Néprajzi Társaság kiadásában megjelent könyv alapjául a szerző doktori dolgozata szolgált, amelyet 2007-ben védett meg Budapesten. Témavezetője s a kötet lektora dr. Kisbán Eszter volt. Nyisztor Tinka a címmel Günter Wiegelmann habilitációs disszertációjára utal (*Alltags- und Festspeisen. Wandel und gegenwärtige Stellung.* Marburg 1967), hiszen a német szerzőhöz hasonlóan művének fő tengelyét ez a táplálkozásban is megmutatkozó kettősség adja. Ugyanakkor véleményem szerint a kötet alcíme túlságosan tág, hiszen az összegzésben maga a szerző is falucsoportról beszél csupán, s nem a moldvai magyarok összességéről.

Máskülönben a könyv minden mondatából süt, hogy Nyisztor Tinka rendkívül behatóan ismeri az általa kutatott társadalmat. Ez nem is csoda,

hiszen talán a legszerencsésebb kutatói pozícióban van, amelyet néprajzos csak kívánhat, ugyanis a saját kultúráját kutató etnológus szerepét vallhatja a magáénak: hiszen Pusztinában született, s onnan vezetett életútja egészen az ELTE néprajz szakáig. Tehát belenevelődött egy társadalomba, majd onnan kiszakadt, s később néprajzi ismeretek birtokában tért vissza. Ugyanakkor egy ehhez hasonló helyzetnek nemcsak előnyei, hanem hátrányai is vannak, amelyet a szerző így fogalmaz meg: „A saját kultúrájában kutató etnológus leggyakoribb csapdája az, hogy ismertnek véli az ismeretlent. (20.) Ugyanarról a hibáról van itt szó, amelyet Tánczos Vilmos anyyi humorral fogalmazott meg az *Elejtett szavak* egyik esszéjében, tudniillik a gabonavetés befejeztével apja intett felé, hogy kerülje meg a frissen bevetett földet, mire a szimbolikában jártas néprajzkutató a varázskörre asszociálva indult neki a sétának, erre kiderült, hogy a boronálás folyamatának utolsó állomásáról lett volna szó. (*Elejtett szavak. Egy csiki székely ember nyelve és világképe.* Csíkszereda 2008. 31.) A könyv a szerző széles körű szakirodalmi tájékozottsága és a néprajzilag elvárható pontos

Szijártó Éva (1990) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, szijartoevi@gmail.com

adatközlés nyilvánvalósága ellenére sem egy száraz szöveg, sőt annyira olvasmányos, hogy semmiképp sem ajánlatos éhgyomorral belekezdeni.

Hiánypótló műről beszélhetünk, hiszen a táplálkozáskultúra kutatása meglehetősen hiányos, főként a Kárpátoktól keletre. Pedig meglehetősen sajátos konyhát, a közép-európaiktól eltérő jellegzetességeket találhatunk itt. Moldva kapcsán Nyisztor Tinka egyrészt regionális sajátosságokról, másrészt korábban Európában is elterjedt megoldásokról beszél, amelyek azonban a kontinens nagy részén már eltűntek. Így például erre a területre jellemző a középkori kettős étkezési rend, amely csak nyáron, nehéz munkák esetén egészül ki egy harmadikkal, valamint a savanyú ízirány dominanciája. A szerző jelen állapotok leírását tartja feladatának, illetve még azt a múltat igyekszik megragadni, ameddig adatközlői emlékezete visszanyúl. Ezek alapján az 1960–1970-es éveket látja választóvonalnak az étkezés szempontjából. Ezek a változások természetesen a mai napig feszültséget generálnak, főként a generációk közt. Példa erre, amikor a nagymama bízta lányát, hogy rágja elő az ételt a kisgyerekeknek, azonban a fiatalasszony már nem kapható erre, vagy Nyisztor Ilona anyja és sógora közti feszültség az étkezések rendje miatt.

A szerző módszerül a részt vevő megfigyelést választotta, amely – sajátos helyzetéből adódóan

– részt vevőbb volt, mint általában az ilyen kutatások, hiszen rokonai elvárták a segítséget például a lakodalom előtti készülődésben, jobban felborította volna az események rendjét, ha csak csendes megfigyelőként vett volna részt. Nyisztor Tinka *sűrű leírással* próbálta megragadni a változásokat, illetve a hagyományokhoz való ragaszkodást, így különböző, de természetesen egymást kiegészítő esetleírásokból állította össze a kötetét. A *Hétköznapok* fejezetben egy külsőreccsini család mindennapjaiba nyerhetünk betekintést, olvashatunk a pusztinai napszamosok étkezteséről, ételhordásról, valamint egy frumószai búcsús ebédéről. Az ünnepi étkezés három téma köré csoportosul: keresztelő, lakodalom és tor. A kötet végén összefoglaló táblázatok segítik a *sűrű leírásból* származó adatok összegzését, illetve itt kap helyet egy pusztinai főzőné füzetének forrásközlése magyar fordítással együtt, úgyhogy aki kedvet kapott, ki is próbálhatja az olvasott ételeket. Bár erre a célra alkalmasabb Nyisztor Tinkának Pákozdi Judittal közösen kiadott könyve (*Csángó galuska. Moldvai magyar étkezési hagyományok és receptek*. Budapest 2010), amely tulajdonképpen egy szakácskönyv, rövid bevezetővel Moldváról s az ottani étkezési szokásokról.

Szijártó Éva

Baranyában gyűjtött moldvai csángó népdalok

Faragó Laura: Szép illatja száll a víg szívemre. A Baranyában élő moldvai magyarok hit- és dallamvilágáról. Magyar Napló Kiadó, Bp. 2014. 100 old. (CD melléklettel)

A Magyar Televízió 1970. évi Röppülj, páva! vetélkedőjének nagydíjasa, az azóta szép karriert befutó Faragó Laura akkoriban elsősorban a moldvai csángók énekeiből merítette a műsorában előadott dalokat. Mégpedig rendhagyó módon, hangszeres kíséret nélkül, amit akkoriban nem volt könnyű megvalósítani a televízióban uralgó szemlélet ellenében. De a fő szervező, Vass Lajos karnagy azóta is utolérhetetlen ízlésvilága,

valamint a páratlan színvonalú zsűri – többek között Török Erzszi, Kodály Zoltánné, Sárosi Bálint – hozzásegítette az énekest ennek az autentikus előadásmódnak a szépséges megvalósításához.

Faragó Laura akkor a szegedi tanítóképző intézet diákjaként kezdett érdeklődni a moldvai csángók népzeneje iránt. Baranyai útjára nem kisebb személyiség, mint Domokos Pál Péter kísérte el, s ő vezette be a második világháború során Baranyába

érkezett csángók szellemi világába, kultúrájába. Nála alkalmasabb embert nem is találhatott volna a Röpülj, páva! vetélkedő nyertese. A 44 esztendő múltán megjelent könyvben az akkori tapasztalatait, gyűjtéseit bemutató emlékek felelevenítik az akkor még csak 25 esztendeje hazatelepült moldvai csángók „azon melegében” megszólaltatott és magnószalagra vett énekes kultúráját. Mintha befőttesüvegben őrizte volna a most felbontott és eredeti zamatukkal közkinccsé kínált dallamokat.

Domokos Pál Péterrel együtt felkeresték azokat a csángó énekeseket, akik azóta a Népművészet Mesterei, a csángó népzene klasszikusai lettek. Az elevenen élő emlékekből megtudjuk, hogyan fogadta be a népdalgyűjtő Domokos Pál Pétert és munkatársát a lézpedi búcsú forgatagában Simon Ferenc Józsefné és családja, hogy aztán életre szóló barátság szülessen ebből a véletlen – vagy talán éppen a gondviselés rendezte – alkalmi ismeretségből. Hasznos felismerések sorozata következett a találkozásból, ahol Domokos Pál Péter tudományos felkészültsége, valamint a lézpedi Ilona néni, a klézsei Demse Dávidné, a diószéni Benke Péterné istenadta képessége talált egymásra, hogy másfél emberöltő múltán Faragó Laura fölmutathassa népi kultúránknak ezeket a ragyogó gyöngyszemeit. Jólesik fellapozni a kottamellékleteket is tartalmazó dalokat, balladákat, keserveseket, mulatónótákat, amik azóta, hogy az első Röpülj, páva! népdalvetélkedőt sikerre vitték, az egész Kárpát-medencében megismertették azt a kulturális kincset, amit az írástudatlan, de nagy műveltségű csángó bábák – öregasszonyok – őriztek meg minden szépet szerető magyar ember számára. Huszonöt népdalt és balladát tartalmaz a válogatás, a csángó népdalok termésének színe-javából. Nem mondom, hogy a legszebbeket, mert ezek közül mindegyik „legszebb”, de a legtöbbjének megpillantása nyomán bennem is megszólalt a klézsei Rózsi néni és Gyuri bácsi, a lézpedi Ilona néni jól ismert, sokat hallgatott hangja.

A népdalok mellett megismerkedhetünk Laura könyvéből a csángók hiedelemvilágának néhány elemével: mit kell tudni a sárkányról, a

jéggyözőkről, a lüdercekről, a vízvetésről és a tisztátalan helyekről. Belekerült továbbá néhány apokrif imádság is azok közül, amik a mai napig őrzik a moldvai katolikus templomokból kiüldözött középkori magyar nyelvünket. Nagyon fontos, amit a népdalok előadásának módjáról, az éneklés stílusáról ír Faragó Laura, hiszen ezekről sem a kottás füzetek, sem a hangzóanyagok nem adtak pontos felvilágosítást, csak a hagyományörző nótafákkal való személyes találkozás nyújthat átvehető tapasztalatot. Nehéz is az ilyesmit szövegbe foglalni, hiszen a Péter bácsi segítségével felkeresett csángó énekesek 1970-ben, huszonöt esztendővel hazatelepedésük után a legrégebb stílust élték, amin még alig vagy egyáltalában nem rontottak a rádióban, televízióban hallott „nótázó” énekesek. A szerző jó érzékkel ismeri fel és fogalmazza meg ennek az előadói stílusnak a lényegét, amit nem lehet a mások által készített hangfelvételekből elsajátítani: „Egyenes derékkel ülnek énekléskor, szemük a távolba réved, s lejártszódik előttük minden egyes történet. Hisznek a dalok és a balladák szövegeiben. A népdalt nem árunak tekintik. Nem kellekik, nem toldják meg egyetlenegy fölösleges gesztussal sem. Éneklés közben eggyé válnak a népdallal.” Ahogyan Bartók Béla írta a csángó énekesekkel való találkozása után előadói stílusukról, jellemző rá „a szentimentalizmusnak, az érzelmek túlradásának teljes hiánya”.

Szóvá kell tennünk hiányérzetünk néhány elemét is. Nyilván technikai okai lehettek, mégis hiányoljuk, hogy a könyvhöz mellékelte hanghordozóra nem kerültek rá azt eredeti, 1970-ben gyűjtött dallamok. Így a Laura sajátos és rendkívül vonzó előadásában megismert balladák és keservesek stílusát nem tudjuk összevetni az autentikus hangzóanyaggal. Másik észrevételünk arra vonatkozik, hogy a könyvet illusztráló s a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből való, Székelyföldről származó kerámiaképek és motívumok nincsenek összhangban a csángó zenei anyaggal, ezért nem sikerült megragadni a lehetőséget, hogy a moldvai dallamokat a rendkívül értékes, a moldvai Gorzafalváról származó, archaikus motívumvilágú cserépedények

képei díszítsék. Ezek az észrevételek azonban semmit sem vonnak le a Magyar Napló által közzétett kiadvány értékéből.

Faragó Laura hiteles képet rajzolt a hetven esztendeje Baranya megyében fölkeresett csángó énekesek hit- és dallamvilágáról. A kép érvényesüléséhez nagymértékben hozzájárul az ugyancsak általa választott szöveggörnyezet. A könyv utolsó lapjain Domokos Pál Péter lánya, az ugyancsak népzenevel foglalkozó Domokos Mária vázolja, hogy mit jelentett édesapja számára a moldvai csángó magyarok sorsának és kultúrájának megismerése. A Bevezetőben pedig ezt írja a költő Juhász Ferenc: „külön szép ebben az áldott könyvben, hogy gyűjtője egyre mélyebbre ás anyanyelvünkben, mint a kútásó a gyökeres, agyagos

földcsőben, hogy végül a mélyben a hideg üresség alján a víz-eret megtalálja, az élető szent anyagot, életünk megváltó, föld-szülte könnyeit.”

Faragó Laura új könyvét átlapozva, a szerző szándéka szerint fölismerhetjük, átérezhetjük a csángók által őrzött magyar népzenei anyag értékét és megtartó erejét. Hozzásegít bennünket, hogy megismerjük és megőrizzük hagyományos kultúránknak ezt a szeletét. S ha valakiknek, hát a szegény csángóknak igen nagy szükségük van ezekre a szellemi erőkre, hiszen tudjuk, hogy amiképpen egy közösség őrzi hagyományos gyökereit, azonképpen őrzik ezek a gyökerek az ártó erőknél kiszolgáltatott közösséget.

Halász Péter

Az elbeszélésbe ágyazott néprajz

Iancu Laura: Szeretföld.

Magyar Napló, Bp. 2011. 162 old.

Moldva egyik, Szeret folyótól keletre eső csángó településén, a Gajcsána (Găiceana) községhez tartozó Magyarfaluban (ma: Arini, korábban: Unguri) született Iancu Laura író-költő és néprajzkutató. Legfontosabb néprajzi munkái: *Johófiú Jankó. Magyarfalusi csángó népmesék és más beszédek*. Somogyhegyi Kft, Velence 2002; *Az aranyréce. Mesék Moldvából*. Hagományok Háza, Bp. 2005; *Magyarfalusi emlékek*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp. 2005; *Jeles napok, ünnepi szokások a moldvai Magyarfaluban*. Lucidus Kiadó, Bp. 2011). Szülőfaluja vallási néprajzáról írt, a Pécsi Tudományegyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszékén megvédett doktori dolgozata nemrég jelent meg: *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat*. L'Harmattan, Bp. 2013.

Iancu Laurának újabban két könyve is napvilágot látott az irodalmi próza műfajában. A hálás és hűséges tanítványként Borbáth Erzsébethez írt leveleinek szerkesztett gyűjteménye (*Élet(fogytiglan)*. Univ Kiadó, Szeged 2009) már három esztendővel ezelőtt jelezte, hogy ebben a műfajban is van

mondanivalója. Bizonyítja ezt újabb prózakötete, a rá jellemző szerénységgel „elbeszélésnek” nevezett *Szeretföld*, amelyet azonban inkább tekinthetünk néprajzi és szociográfiai ihletű kisregénynek. Hiszen szerzője ezzel a Domokos Pál Péter emlékének ajánlott munkájával arra az útra lépett, amelyen a 20. századi magyar szépirodalom legjobbjai jártak, azok, akik egy-egy magyar néprajzi tájról írva teremtették meg saját írói világukat. Ahogy Tamási Áron a Székelyföld, Kós Károly Kalotaszeg, Kodolányi János az Ormánság népét emelte a magyar irodalomba, úgy mutatja be Iancu Laura a Szeret menti csángó népet minden kulturális és emberi értékével, minden elesettségével, nyomorúságával.

Kisregénye időpontjával a szerző azt a történelmi pillanatot vagy inkább korszakot választotta, amikor véget ért a II. világháború, és az emberiség – valahol Európában tapogatózva – próbált valamiképpen magára találni. Mintha Ady verssorai szolgáltatnák a könyv cselekményének kegyetlen „háttérzenéjét”: „Uram, háborúból jövök én,

/ Mindennek vége, vége: / Békíts ki Magaddal, s magammal, / Hiszen Te vagy a Béke.” (*Imádság háború után*)

A *Szeretföld* cselekménye azzal a jelenetsorral kezdődik, amikor a kisregény egyik főszereplője útban van a háborúból „hazafelé”. Lelkiállapotát így jellemzi a szerző: „Magam számára is idegen vagyok. Háborúból jövök. Sem hősi halott, sem fogoly. Túlélő.” Igen, a túlélők sorsa zsúfolódik ebben a kisregényben, amelynek stílusát – az aprólékosan realista eszközökkel megrajzolt mesevilágot – leginkább talán szürrealistának nevezhetnénk, anélkül hogy leragadnánk ennél a jelzőnél. Mert a cselekmény mesterien szőtt szálaiból egyszerre bontakozik ki a nyers, sokszor kegyetlen valóság, valamint az, ami ezekből a lelkekben ver tanyát és él tovább. Aztán ebből a kétféle szálból születik, mint a csángó szövőszék, az *osztovata* hosszú és keresztzálalából – a *mejékéből* s az *ontokból* – ez elbeszélés szövete.

A nem evilági szálaból szőtt cselekményre jellemző, hogy sok minden *történik* benne, de szinte semmi sem *valósul meg*. Jön a háborút túlélő katona, de igazából sohasem érkezik haza, mert feltartóztatják őt a jelképeknek is tekinthető részletek. Az otthon, a háborút túlélő falu templomot épít, de nem annyira Istennek, inkább önmaguknak –, ám a templom sohasem épül fel, mert „amit raknak estig, leomlik reggelre...” A háború során megesett asszony nagy szeretettel megformázott, kegyetlen sorsú gyermekének életfonala is úgy *sírül* az anyjával és a frontról megtérő emberével, ahogyan a párhuzamosak futnak egymás mellett azzal a tudattal, hogy ha előbb nem is, a végtelenben egészen biztos találkozni fognak. És talán találkoznak is, legalábbis a könyvet letéve nem érezzük azt, hogy nem találunk majd egymásra, és nem fordul jóra minden. Mintha a háborúból megtért katona is elérne a családjához, s mintha a virágból lett gyermek is megtalálná a helyét. Úgy tűnik, a templom is felépül, vagy legalábbis nem marad félbe.

A cselekménynek ezt a hajnali ködben bontakozó, elő-előtűnő, újra és újra elhomályosodó vázát tölti ki Iancu Laura a szülőföld valóságos világából

költött részletekkel, amelyek úgy simulnak az egészhez, mint a szárnyak színes tollai, amelyek mindegyikének önálló a rajzolata, de együtt a márdár teljes és jellemző színezetét teremtik meg. Aki nemcsak kutyafuttában járt már a Szeretföldön, könnyen felismerhet egy-egy konkrét néprajzi jelenséget, folklórtémát vagy éppen a sok meséléstől folklorizálódott történetet, de aki nem, az is ráérezhet az itt-ott heverő drágakövekből a megcsiszolt gyémántok csillogására. Ízig-vérig prózaíró szerzőre találtunk tehát. Kezdetben elővarázsolja a cselekmény vázát, vagyis megalapozza, miként a festőművész, a kép hátterét. Majd élményei teljességéből felhordja rá a mesét, vagyis a húst, azután hozzáteszi a maga gondolat- és érzésvilágából azt, ami szükséges és odaváló, tehát az idegrendszert. Amitől pedig ez az összegyúrt anyag megelevenedik – szorongattat, szívbe markol, felmagasztosul, üdvözülni –, az már a szépírói tehetség dolga, azé a képessége, ami – Kodolányi János szavaival szólva – a lelkiismeretesen körmölgő *íródeákot* a jelenségeket megidéző, művét *teremtő táltostól* megkülönbözteti.

Ez a csángó élet és a csángó sors valóságából megteremtett, újjászült, elővarázsolat világ pedig sokszor jellemzőbb, torokszorítóbb, mint a pusztai valóság, talán mert az *igazat* mondja, nem csak a valódit. Ezért van aztán, hogy a szerző, aki maga is néprajzkutató, néhány mondattal, egy-egy gondosan megformázott kifejezéssel sokszor többet, teljesebbet közöl valamely jelenségről, mint akárhány hosszú lére eresztett tudományos tanulmány. Ilyen a pokolpataki halottlátó, a többször is újjászületett Ellátó Mihály szigorúan realista eszközökkel megrajzolt, nem evilágból való alakja, megnyilatkozásai. Ilyen a Moldva népe által a háború utáni időben átélte, szecsetának (secetă) nevezett, kegyetlen szárazság okozta éhínség emlékfoszlányokból, nagy írói erővel kidolgozott jelensége és az esőért könyörgő körmenet megrázó leírása. Ilyen a hazatérőben lévő katona, Keleti Jeremiás feleségét, a falu szemében a hadiözvegyek titokzatosságába burkolt Magdolnát a férfiakat álmukban megkísértő, *megnyomó szépasszonnyá* tevő sóvárgás.

Legfőképpen pedig ilyenek a Szeretföld templomát kalákában építők megpróbáltatásai, amik – Kazán várától a bodrogekői Karcsa templomán keresztül Déva váráig – minden igazán nagy vállalkozásba fogott közösséget ősidők óta próbára tesznek, emberfölötti áldozatvállalásra készítetnek, még ha itt a valamikori emberáldozat humánusabbnak tűnő változatával: az áldozatra szánt asszony árnyékának befalazásával találkozunk is.

„Akit feldob magából egy nép, az nevében akarjon nagyot” – írja Magyarai Lajos *Kőrösi Csoma testamentuma* című versében. S így is van: a moldvai magyarságból vététt Iancu Laura kisregénye megidézi, *tetemre hívja* a csángó sorsot alakító okok és okozatok szinte minden gyanúsítottját. Így kerül terítékre a moldvai római katolikus pap és a csángó nép riasztó viszonya; azé a népé, amely „tökélyre vitte az engedelmességet, önszántából vagy sem, egészen alávettett lett, idővel az elnyomott élet vált egyetlen élhető, kiismerhető életformává, ahonnan erőszakkal sem lehet már kirántani. A nép a jogot nem ismerte, csak a törvényt, a törvényt s a parancsot, mely egyedül

csak rá vonatkozott.” Ez a falu tudatvilágában élő, íratlan törvény telik be Palika Minyin, amikor igazába vetett meggyőződésével panaszt mert tenni, szembe mert szállni a pappal, mire az, ahogyan a faluban beszéltek, megátkozta. Felidézi a szerző az idegen nyelvű templomi szolgálatot, az imádkozást nem értő gyermek keserű érzéseit; a bojárnet játzó nagygazdafelség hisztérikus embertelenségét; az állatként tartott, szeretetre éhes szolgagyermek naív játékait, odaadó ragaszkodását.

Ilyen felismerésekre csak az juthat, aki belülről látja Szeretföld emberi közösségének természetét, embereinek lelki mélységeit, s olyan anteuszi erővel tudja megidézni ezt a világot, mint Iancu Laura. Könyve nem azt a felszínes spekulációt nyújtja, amit harminc aranyért vetnek papírra, sem nem törekszik a mindentudás hamis babérrá, amire csak a Szeretföldön futtában megfordulók vágnak. Laura, mint a kisregény Nevesincs Pétere, almacesmetét ültetett, amelynek gyümölcse talán nem mindenkinek ízlik, de akkor is megpihenhet az árnyékában.

Halász Péter

Egy moldvai csángó falu vallási néprajzi monográfiája

*Iancu Laura: Vallás a moldvai Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat. L'Harmattan – PTE Néprajz-
Kulturális Antropológia Tanszék, 2013. 424 old. (Studia Ethnologica Hungarica XVII.)*

Iancu Laura doktori disszertáció alapján készült könyve a moldvai Magyarfalú teljes vallási rendszerét igyekszik feltárni és értelmezni. A szerző nemcsak a vallásos képzetek összességének és a vallás egyéni vagy közösségi rituális megnyilvánulásainak bemutatását tekinti feladatának és munkája tárgyának, hanem ezzel párhuzamosan fejezetről fejezetre a vallásos képzetek és rítusok társadalmi funkcióinak bemutatását is igyekszik megvalósítani. „Nemcsak arra voltam kíváncsi, *amit és ahogyan* az emberek cselekszenek, hanem még inkább arra, amit az emberek *tudnak, gondolnak, hisznek*, amikor cselekszenek” – írja (29.). A témához való

hozzaállásában tehát úgy igyekszik érvényesíteni egy mentalitás- és társadalomközpontú, funkcionális szemléletet, hogy közben valódi, a vallásosság minden lényeges jelenségére kiterjedő néprajzi monográfiát valósít meg. Ilyen összetett módszerű és ugyanakkor a vizsgálat tárgyát tekintve ilyen átfogó, a működő vallási rendszer egészére kiterjedő összetett vizsgálattal a magyar néprajztudományban még nem találkoztunk. A könyv egyszerre tekinthető tehát „modernnek” (az alkalmazott összetett kutatási módszertart tekintve) és „klasszikusnak” (a teljes vallási rendszer bemutatásának igényét tekintve).

Tánczos Vilmos (1959) – néprajzkutató, habilitált egyetemi docens, BBTE BTK Magyar Néprajzi és Antropológiai Intézet, Kolozsvár, tanczosvilmos@yahoo.com

Elméleti-módszertani vonatkozásban ki kell emelnünk azt is, hogy kutató és elemző munkája eredményét a szerző nem a moldvai csángóság egészére, hanem csak egyetlen falura, csupán a vizsgált településre nézve tartja reprezentatívnak. A csángó vallásosság általános néprajzi szakirodalmát ennek ellenére nemcsak sűrűn, hanem rendkívüli erudícióval, mindig a legmegfelelőbb összefüggésekben idézi, és saját eredményeit ezzel az irodalommal újra meg újra összeveti. Így mindenképpen értékelőleg állapíthatjuk meg, hogy Iancu Laura kutatási eredményei a teljes moldvai csángó etnikum archaikus vallásos világképének funkcionális feltárása szempontjából is igen fontosak és megismételhetetlenek. A témában megjelent kitűnő munkákból – például Benedek H. Erika feltárta a születés körüli vallásos képzeteket, Virt István kitűnő monográfiát írt a halottkultusz vallásos képzetéről, Gazda Klára több tanulmányt tett közzé a vallásos tárgyak szimbolikus tartalmáról, Peti Lehel a csángók vallásos látomásairól és millenarisztikus képzetéről adott ki kétkötetnyi elemzést, Kotics József és Kinda István a vallásos értékrend erkölcsszabályozó szerepét vizsgálta, Pozsony Ferenc tanulmányai a vallásos világkép számos vonatkozását világították meg, Halász Péter újabban megjelent, kötetnyi terjedelmű monográfiái a hiedelemvilágról, az állattartásról, a növényismeretről és szántóföldi növénytermesztésről nagyon sok vallási néprajzi vonatkozást is tartalmaznak, stb. – a népcsoport vallásos világképének eddig mindig csak bizonyos részterületét ismertük meg, a szerzők egyike sem tekintette céljának a helyi vallásos képzetek működő rendszerként való bemutatását.

Miközben Iancu Laura a leírt vallásos világképet csak Magyarfalura nézve tartja reprezentatívnak, ugyanakkor mindig lelkiismeretesen jelzi, hogy ez a kulturális tudás nem egységes, hanem elsősorban a generációs hovatarozás vagy egyéb szempontok (családi hagyományok, társadalmi csoportok stb.) alapján is megosztott. (Egy helyen például egy édesanya és lánya vitáját ismerteti a szabad akarat versus predestináció kérdésében.

– 100.) A kötet számos fejezete érzékelteti, hogy ezt az egységesnek tűnő tradicionális vallásos világképet ebben a moldvai csángó közösségben is kikezdte a modern korra jellemző szekularizáció: például a pap kizárólagos tekintélyével (kézcsók, térdhajtás stb.) való szembehelyezkedés a fiatalok körében olyan mértékű lehet, hogy ez végül akár a legalapvetőbb vallásos értékektől való elfordulást is eredményezheti (pl. szentségekkel való élés, misehallgatás stb. elmulasztása). Noha a kötetben fejezetről fejezetre sorjáznak az ilyen természetű, meghökkentőnek tűnő néprajzi adatok, a modern vallásos világkép, az új vallási jelenségek megjelenésének vizsgálata a könyvben sehol nem válik valódi kutatási paradigmává és elemzés tárgyává. A szerző által idézett, rendkívül érdekes, életszerű adatközlői szövegek viszont bőven tartalmaznak olyan információkat, amelyek a vallásosság átalakulására engednek következtetni. Így a kötet olvasója előtt megvilágosodik az, hogy a modernizációs folyamatok közepette létrejött, a közösség egészét érintő intenzív migrációs jelenségek, a globalizáció a moldvai csángó falvak vallásos világképében is drasztikus változásokat eredményezett. Ezek a modern vallásos jelenségek, amelyek gyakran meghökkentőek és önmagukban is ellentmondásosak, az utóbbi egy-két évtizedben méltán kerültek a moldvai csángókkal foglalkozó tudományos kutatások, mindenekelőtt a fiatal kutatók érdeklődésének homlokterébe. (Iancu Laura mellett itt Peti Lehel, Kinda István, Lajos Veronika és mások kutatásaira gondolok.)

A hagyományos lokális vallásosságot kikezdő globalizáció egyik megnyilvánulása Iancu Laurát különös módon foglalkoztatja: mivel a népi vallási rendszer egészét egyetlen szinkretikus tudati egységnek tekinti, ebből a tudományos premisszából következően kiemelten figyel az intézményes egyház részéről jövő egyenmősítő törekvésekre (az ő fogalomhasználatában: „doktrinális vallásosság”), arra, hogy a tradicionális alapokon nyugvó lokális vallásosság egyik átalakítója voltaképpen maga a katolikus egyház. Ezt a szemléletet fejezi ki az a szövegszerkesztési eljárása is, hogy egy-egy fejezet

elején előbb ismerteti az illető jelenségre vonatkozó hivatalos egyházi tételeket, liturgikus gyakorlatokat, majd ezután tér rá ezek folklorisztikus megjelenésének tárgyalására, illetve a kifejezetten népinek minősülő képzetek, rítusok bemutatására.

A monografikus kötet célja tehát a vallási rendszer egészének leírása. De hogyan valósítható ez meg gyakorlatilag, és mi tartozik konkrétan a vallási rendszerhez?

A Pócs Éva körül szerveződött pécsi vallási néprajzi iskola kutatásainak egyik alapfogalma a *helyi (lokális) vallás*, aminek tartalmára azért szükséges kiemelten figyelni, mert ez a fogalom nemcsak a kutatott tárgyat határolja körül, hanem meghatározza a tárgy vizsgálatának módszertanát is. Ezt a William A. Christian és Charles Stewart által használt fogalmat először Iancu Laura doktori disszertációjának témavezetője, Pócs Éva használta operatív fogalomként a magyar néprajztudományban, majd az ő szellemi hatása nyomán több fiatal kutató is alkalmazta. (Itt mindenekelőtt Hesz Ágnesre és Berta Péterre gondolok, de ez a holisztikus szemlélet sok más fiatal kutató – Csonka-Takács Eszter, Csörge Barnabás, Balatonyi Judit, Györfy Eszter stb. – kutatói szemléletét is meghatározza.) A tudományos paradigma alkalmazásának és a fiatal kutatók együttes jelentkezésének eklatáns megnyilvánulása a gyimesi népi vallásosságról szóló, 2008-ban megjelent kötet (*Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben*). A munkaközösség tudományos módszertanának lényege, hogy egyetlen funkcionális egységnek tekintik a közösségi kultúra összes vallásos jelenségét, azaz nem különítik el a hivatalos (doktrinális) és népi vallásosságot, olyannyira, hogy még a kifejezetten mágikus hiedelemképzeteket is a működő vallásos rendszer szerves részének tekintik. Az elméleti alapállás lényegét az említett kötetben többen is megfogalmazták (Pócs Éva, Hesz Ágnes), ideértve a gyakorlati kutatás néhány módszertani problémáját is. Iancu Laura monográfiája is ebbe a szemléletbe igyekszik integrálódni, a szerző legalábbis a bevezető fejezetben ezt a törekvését is hangsúlyozza.

A lokális vallásosságot mint különböző eredetű elemek funkcionális egységét tételező szemlélet valóban újnak mondható a magyar népi vallásosság kutatásában, de azt a módot, ahogyan az új paradigma kutatói a maguk elméleti-módszertani elveit a hagyományos kutatásokkal szemben megfogalmazzák, kissé sarkítottak, kiélezettnek érzem. A hivatalos és népi vallásosság, a vallás és hiedelem merev szembeállításra ugyanis voltaképpen csak a 19. század végén volt általános a magyar néprajztudományban, a 20. század első felében ezt a kategorikus szétválasztást már csak egyes kutatók képviselték (pl. Solymossy Sándor, Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos), de nyugat-európai eszmei hatások eredményeként már ekkor megjelentek azok a tudományos paradigmák is, amelyek integratív szemlélettel közeledtek a népi vallásosság szinkretikus jelenségeihez. Ilyennek tekintem nemcsak a Georg Schreiber-féle német iskola, az ún. „lelkipásztori néprajz” magyar képviselőit (Schwartz Elemér, de legfőképpen Bálint Sándor és „köre”, illetve utódai), de mindenekelőtt a funkcionalista szemlélet jelentkezését a magyar néprajztudományban (Gunda Béla, Manga János stb.), sőt a pszichologizáló klasszika filológus Marót Károly módszertanát is. Az az elképzelés, miszerint a hivatalos vallásos képzetek és hivatalos liturgikus gyakorlat élesen elválasztható lenne a népi, többé vagy kevésbé mágikus jellegű vallásos képzetektől, már az első világháború után megkérdőjeleződött, és ma már csak azokban a konzervatív egyházi berkekben él, amelyek a „tisza teológia” alapján tagadják a lokális lelkiségek létét, és következképpen minduntalan megbélyegzik a népi vallás különféle jelenségeit (ilyenek minősíthetők például az erdélyi vagy moldvai katolikus egyház hivatalos képviselőinek megnyilvánulásai), de tudományos diskurzusban a népi–nem népi dichotómia voltaképpen már régóta nem létezik.

A *helyi vallás* módszeres kutatása mindazonáltal újszerű, jól körülhatárolható és markánsan érvényesülő paradigmája a legújabb pécsi vallási néprajzi vizsgálatoknak. Iancu Laura szóban forgó monografikus munkája esetében egészen sajátos,

egyedi módszertani problémát jelent az, hogy az összetett elemekből építkező ún. „helyi vallás” kutatói eddig mindig egy-egy jól körülhatárolható vallási jelenséget kutattak, és erről adtak komplex elemzést (pl. Pócs Éva így vizsgálta a gyimesi alsó és felső mitológiát, Hesz Ágnes a gyimesi lélek-képzeteket, és ugyanez a „szűkített” perspektíva jellemzi az elmélet nem magyar megalapozói, az előbb említett William A. Christian és Charles Stewart munkásságát is), de Iancu laurán kívül eddig tudtommal még senki nem próbálkozott azzal, hogy ezen az elméleti-módszertani alapon a vallási rendszer *egészéről* írjon monográfiát. (Ilyen újabb szintézis talán a Csiki-havasokbeli Kostelek kapcsán legközelebb Györfi Eszter készülő PhD disszertációjától várható.)

Iancu Laura könyvében elejétől végig következőes akar maradni az elméleti-módszertani alapokhoz, de a módszerrel szemben óhatatlanul bizonyos „engedményekre” kényszerül mind a kötet egészét, mind pedig az egyes részfejezeteket illetően. Az egész tárgy (egy falu népi vallásossága) vonatkozásában egyik „engedmény” az, hogy – amint előbb már említettem – a szerző kénytelen lemondani a vallás globális, transznacionális és szekularizált elemeinek bemutatásáról. Ennek elmaradását azzal indokolja, hogy ezek a jelenségek a falu vallásos világában még újak és nem általánosak. A másik ilyen, az elemzés gyakorlatát illetően teljesen érthető és minden tekintetben elfogadható „engedménye” a kifejezetten mágikus gyakorlatok és hiedelemények, azaz a hagyományosan *néphitnek* nevezett jelenségek mellőzése. A könyv egyes fejezetei kifejezetten a hivatalos vallásosságból származó népi vallásos képzeteket, azaz folklorizációs folyamatok szellemi termékeit ismertetik (pl. istenségképzetek, szentségek liturgiája stb.), míg más fejezetek esetében a kifejezetten mágikus, nem egyházi eredetű népi képzetek ismertetése kerül előtérbe, ugyanis az illető területen (pl. a halottkultusz esetében) a népi mágikus elemek jelenléte olyannyira erős, hogy egy-egy vallásos téma ezek nélkül nem is volna tárgyalható.

A kitűzött tudományos cél, vagyis a lokális vallás (kereszténység) teljességre törekvő funkcionális bemutatásának igénye a könyv szerkezetét is alapvetően meghatározza. A szerző – noha munkájában jobbra a klasszikus magyar vallási néprajzi kutatások, népszokás-monográfiák ismert nagy témáit tárgyalja – egészen eredeti és egyedi szerkesztést és anyagelrendezési módot alkalmaz. Logikája az egységes vallásos világnéző működését követi, azaz olyan hipotetikus rendszert hoz létre, amelyben megtalálhatók a vallásos világnéző alapvető alkotói kategóriái. A négy bevezető fejezet után (1. elméleti keretek, módszertani fogalmak, 2. kutatástörténeti áttekintés, 3. a kutatott falu történeti adatai, 4. a település egyháztörténete) újabb két fejezetben kerül sor a hitrendszer (5.) és a lélekképzetek (6.) leírására, különös tekintettel az isten-, ördög- és lélekképzetek gyakorlati vonatkozásaira (pl. öngyilkosság, halottkultusz szokásai stb.). A *Vallási szocializáció* című 7. fejezet az emberi életút stációihoz kapcsolódó vallásos mentális képzeteket követi végig, és a szentségekkel való élés kapcsán voltaképpen az emberélet fordulójának vallásos vonatkozásait mutatja be. Itt kerül bemutatásra a születés (kereszttség) szokásrendszere és hiedelemvilága, majd az egyéb szentségek (elsőáldozás, bérmálkozás, házasság, papi primícia, betegek szentsége) felvétele kapcsán az emberélet nagy fordulóihoz kapcsolódó vallásos átmeneti rítusok szocializációs szerepét mutatja be. Az áldozás és gyónás „apropóján” kerít sort a vallásosság egyik kulcsfogalmának, a bűn és a bűn alóli feloldozás problémakörének bemutatására, úgy, hogy ehhez a fontos teológiai kérdéshez is kifejezetten pragmatikus szemszögből, a szocializációs gyakorlat és a vallásos életbe való belevetés oldaláról közelít. A közösségi kultuszról szóló következő – nyomdatechnikailag hibásan ugyancsak 7. sorszámot kapott! – fejezetben olyan témákat tárgyal, melyeknek alig vannak előzményei a magyar vallási néprajzi kutatásban: az egyházi liturgia társadalmi szabályozottsága, a misevégzés proxemikája, gesztusnyelve, öltözködési szokásai, a mágikus mise, a mise mint igazságszolgáltató intézmény, a templomi prédikáció antropológiája stb.

Kiemelem, hogy a szerző ebben az egészen újszerű részben több elemző módszer együttes alkalmazásával próbálkozik (pl. a konkrét képi és az elvont fogalmi nyelv hermeneutikája, a prédikációk tartalom-elemzése stb.) Az egyéni kultuszról szóló 8. fejezet az imavégzés néprajzával és a vallásos társulatok szocializációs szerepével foglalkozik. A szentisztelet vallásos tárgyairól, a szentelményekről, a családi otthonokban található ikonográfiai ábrázolásokról szóló három fejezetet (9–11.) ugyancsak a funkcionális, pragmatista szemlélet jellemzi. A monográfia utolsó, 12. elemző fejezete a falu vallásos térszerkezetének bemutatása. A kötet végén található gazdag szakirodalmi jegyzék rendkívül meggyőző: a szerző tökéletesen és részletekig menően ismeri nemcsak a moldvai csángó népi vallásosságra vonatkozó teljes szakirodalmat, hanem kitűnően tájékozódik a tárgyalt vallásos jelenségekre vonatkozó egyetemes és magyar néprajzi szakirodalomban is, így ezek a szakirodalmi hivatkozásai ugyancsak mindig relevánsak, találóak, és jelzik egy-egy tárgyalt téma kutatástörténeti előzményeit és a témát érintő aktuális tudományos kutatások mai problémáit.

Iancu Laura nagy jelentőségű monografikus igényű munkája hatalmas elvégzett terepmunkán alapul. Az egyes vallási néprajzi jelenségek bemutatásakor az adattár impozáns gazdagsága és a terepen való otthonosság minduntalan megmutatkozik: a szöveg olvasásakor újra meg újra rácsodálkozunk azokra a találó szövegidézetekre, amelyekkel a szerző frappánsan világít meg egy-egy jelenséget, és amelyek egyszersmind hitelessé teszik tudományos következtetéseit. Legalább ekkora bizonyító erejük van a saját kultúráját vizsgáló kutató spontán és személyes megfigyeléseinek, amelyek mögött olykor, a megfigyelés pillanatában talán nem is állt kutatói szándék és magatartás. Szembeötlő, hogy a könyv szerzője belülről ismeri ezt a világot, és újra meg újra fontos biztonsággal sorakoztatja fel a vallásos jelenségek lényegét kifejező hiteles néprajzi adatokat. A szövegben minduntalan találkozunk olyan információkkal, amelyek nem kutatói, hanem valódi és természetes beavatottság eredményei, és

amelyekhez egy külső kutató nehezen tudna hozzájutni. (Például eszébe sem jutna azt feltételezni, hogy a magyarfalusi gyerekek nem is ismerik a keresztszülők valódi nevét, mert mindig csak keresztanyának és keresztapának szólítják őket.)

Mivel a monográfia célja a vallásos világkép összetevőinek és a vallásosság társadalmi funkcióinak megvilágítása, ezért természetes – ámbár a moldvai csángók vallásosságának kutatásában mégis újszerű – eljárás az, hogy a vallásos tartalmú narratívák mindig funkcionális perspektívába kerülnek: egy-egy érdekes történet nem önmagában mint szöveg lesz fontos, hanem mindig az a jelenség válik elsőrendűvé, amiért az illető történet az adott helyzetben elhangzik. Azzal, hogy a szerző a kötet szerkezetének megfelelően saját logikai rendjébe illeszti az idézett vallásos tartalmú szövegeket, új, funkcionális perspektíváját nyitja meg a vallásos narratívák elemzésének. Iancu Laura nincs tekintettel sem a magyar folklórisztika bevett – főleg tartalmi elemekre alapozott – szövegtypológiáira, sem az elhangzott folklórszövegek tulajdonképpeni eredetére (pl. hivatalos egyházi, mass médiából származó, apokrif, hitelesen népi stb.), sem a szövegszerveződés szintjeire (díte, memorat, fabulat stb.). A narratívák munkájában voltaképpen mindig exemplumok, a lényegük az, hogy mindig vallásos világképet, erkölcsi értékrendet, társadalmi viszonyokat fejeznek ki. Például: a házastársi viszony egyenlőtlenségét a József és Mária jegyességéről szóló népi narratívák legitimálják; Isten létét egy vélhetően szószékről elhangzott történet bizonyítja, amely arról szól, hogy egy ateistának nevelt, világtól elzártan nevelt ifjú felismeri azt a platóni eszmét, hogy a csodálatos fény forrása csak egy még csodálatosabb numinózus lehet, stb.

A narratívákhoz hasonlóan funkcionális perspektívából tekint a különféle közösségi vagy egyéni rituális gyakorlatokra is, amelyek ugyancsak a vallásos világkép, társadalmi értékrend egészének kifejezői, nem pedig „csak” egyszerűen „vallásos népszokások”. Az istenhit teológija kapcsán egy helyen ezt írja: „A helyi vallás

elemei közé további *tanok*, *dogmák* és a hittételek magyarázatául szolgáló *hiedelmek* is tartoznak, amelyek *legendák*, *mondák*, történetek formájában hagyományozódnak, és gyakran *szokások*, szertartások, erkölcsi előírások, *normák* formájában is megnyilvánulnak, illetve működnek.” (82.)

Merész tudományos vállalkozását, szülőfaluja vallási néprajzi monográfiájának összeállítását Iancu Laura hosszú évek kitartó munkájával

valósította meg, és kutatómunkája eredményeit sikerült igényes, korszerű tudományos szöveggé formálnia. Könyve egészen kivételes, új eredményeket felmutató tudományos munka, amelyet nemcsak a helyi vallások kutatói forgatnak majd haszonnal, hanem bárki, aki érdeklődik a moldvai csángók kultúrája iránt.

Tánczos Vilmos

Vallásos mozgalmak, látomások, álmok, élmények a moldvai csángóknál rendszer váltás előtt és után

*Peti Lehel: A moldvai csángók népi vallásosságának imagisztikus rítusai.
Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár 2012. 276 old.*

Peti Lehel néprajzkutató a legizgalmasabb és legelgondolkodtatóbb beszélgetésekként tartja számon azokat, amelyeket moldvai csángókkal folytatott a hagyományos vallási formák működéséről, ezek szocializmusbeli és jelenlegi szerepéről, majd a modernizáció hatására végbement módosulásokról. Az interjúk szakszerű néprajzi, kulturális, antropológiai és vallásszociológiai szempontú elemzéseiből született az általunk ismertetett, 2012-ben publikált munkája. Ennek előzményeként említhetjük a 2008-ban megjelent, *A moldvai csángók vallásossága* című kötetét, illetve a 2010-ben *A transzcendens kommunikáció látomásos formái a moldvai csángó falvakban* címmel megvédett doktori disszertációját. A 276 oldalnyi könyv ezekből több fejezetet is tartalmaz átdolgozott formában. A kötet végén 50 fénykép színesíti, egészíti ki az írott anyagot, a szerző saját felvételei.

A 2008-as kötetet indító tanulmány itt is első a publikált elemzések sorában: a trunki orvos rózsaillesztésű kútja köré szerveződött mozgalmat vizsgálja. A szocializmusban megkérdőjelezett csángó világkép megerősítésének stratégiájaként a közösség az egyik értelmiségije emlékezetét a kultusz szintjére emelte: 1986–87-ben záródoklatok kezdődtek a diktatúra áldozatává vált

Benedek Márton orvos, felszentelt pap trunki kapujában lévő kúthoz, amelynek a moldvai csángók gyógyító erőt tulajdonítottak.

A csodák a moldvai csángó falvakban „hozátartoznak az élet normális menetéhez”, krízishelyzetben, egzisztenciális fenyegetettség esetén pedig különösen szükség van a szimbolikus világ megerősítésére – mondja ki a tanulmány, amely a sajátos társadalmi-politikai kényszerhelyzetben született válaszcselekvést a válsághelyzet hatásaival együtt társadalmi kontextusba ágyazva, a mozgalom és a mítosz kapcsolatát, működését, funkcionáltságát, társadalompszichológiai hátteret, a politikum szerepét figyelembe véve vizsgálja. Miután a hatalomnak a mozgalmat sikerült elfojtani, a mítosz funkcióbeli átértékelődésen ment keresztül. 1989 után az egyház elevenítette fel, sajátította ki és értelmezte át a közösségi vallásgyakorlatban kialakult mítoszt, ezáltal az egyház és közösség viszonyát próbálva bensőségesebbé tenni. Általánosan megfigyelhető az a törekvés, hogy a vallás szocializmus utáni újraintézményszerűsége során integrálja a korábban kiszorított vallási formákat.

Ezzel találkozunk a látomásos vizsgálatakor is. A szerző munkásságának törzsét képezi

a transzcendens kommunikáció látomásos formáinak elemzése, ezek ugyanis egy vallásos értelmezőrendszer részeit képezve jól tükrözik az egyén és a társadalom viszonyának válságát, illetve változásait. A moldvai csángók kollektív és egyéni látomásai, valamint vallásos álmai kapcsán a néprajzkutató a következő kérdéseket teszi fel: milyen hagyományos világképben gyökerező ideológiák hívják elő őket; milyen társadalmi és kulturális környezetben jönnek létre; hogyan hat rájuk a társadalmi veszélyeztetettség; milyen sajátosságaik vannak a vallási interferenciák vonatkozásában; milyen vallásos jelentéseket közvetítenek a csángóknak; hogyan illeszkednek a tradicionális mintákhoz; a vallásantropológiai szakirodalom alapján milyen interpretációs lehetőségek állnak rendelkezésünkre?

A közösségi látomások sajátos formája a moldvai csángók napbanézése pünkösdi hajnalán. Ennek az eseménynek a környezete az utóbbi évtizedekben megváltozott, és emiatt a rítus – melynek elemeit sorra kibontja a szerző – szintén átalakult. Peti Lehel egy alulról szerveződött, 1998-tól 2005-ig tartó zarándoklatot is görcső alá vesz – a szőkefalvi Mária-jelenések helyére egészen a nyilvános látomások megszűntéig jártak a hívek (annak a vak látóasszonynak a haláláig, akinek ezeket tulajdonították).

A szerző a halottlátás kérdésével is részletesen foglalkozik, és hasonló alapossággal ír a vallásos álmokról is. A válsághelyzetekkel kapcsolatos álmok az egyéni és egzisztenciális közösségi problémák értelmezéséhez járultak hozzá, egy vallásos értelmezőrendszeren belül védekezési mechanizmusokként is funkcionálva. Társadalmi válságok idején az imagisztikus vallási formák kerülnek előtérbe, mivel ezek inkább segítik az alkalmazkodást és válságkezelést. A kommunista diktatúra terrorja imagisztikus vallásgyakorlatok egész sorát idézte elő, mindezeket az ellenőrző intézmények kontrollján kívül, erős kohézióval rendelkező, közös identitáson alapuló kisebb bizalomközösségekben, privát szférában, új keretek között.

Az imagisztikus és a doktrinális vallásosságot, amelyeknek sajátos pszichológiai, politikai, társadalmi vonatkozásai vannak, Harvey Whitehouse vallási formákról szóló elmélete alapján különbözteti meg Peti Lehel, aki a brit vallásantropológus modelljéről elsőként ír bővebben magyar nyelven, jelen művében. Peti Lehel leginkább az imagisztikus vallásosság fogalmával véli megragadhatónak a szocializmus időszakában intenzívvé váló vallásos aktivitásokat, ugyanis e forma jellemzői a dinamizmus, az élénk vallásos képzeletű és individuális kreativitás. Az imagisztikus vallásosság kis közösségekben nyilvánul meg, vallásos mozgalmyszerű tevékenység, kollektíven megtapasztalt vagy értelmezett tömeges transzcendensélmények látomásos formája, vagy egyéni, ritualizált formája egy vallásos élménynek.

A szerző a népi vallásossághoz tartozó olyan megnyilvánulásokat vizsgálja, amelyek az alkalmazkodás vagy az átalakulás keretét képezték a kommunizmus időszakában, illetve az azt követő átmeneti periódusban.

Peti Lehel több kutatási téma kapcsán vizsgálja, hogy milyen szerepet tölthettek be a lokális vallási hagyományok a kommunista diktatúra idején, illetve milyen változások történtek ebben a tekintetben a rendszerváltás után a moldvai csángó társadalomban, hogyan alakulnak át a hagyományos vallásgyakorlás formái, miközben a moldvai falvakat is egyre inkább a transznacionális, globális erők irányítják. A 2000-es években a vallásos modernizáció egyre inkább megmutatkozik Moldvában is, a vallásos mentalitás átalakul, egyrészt a munkamigráció révén, másrészt a szekularizációs tendenciák, harmadrészt az egyre erősebb szektásodási folyamatok hatására.

A szerző az adekvát nemzetközi szakirodalom felhasználásával megtalálja az adott néprajzi jelenség legkorszerűbb értelmezési lehetőségeit. Ami pedig újszerű kutatói magatartásában: elődeitől eltérően leginkább az érdekli, hogyan él tovább a hagyomány a jelen szerves részeként.

Zsigmond Júlia

Csikszentdomokosi népmesék kalandos útja 1942-től napjainkig

Estefia, Éjfélfia, Hajnalfia. Csikszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében.

Balassi Kiadó, Bp. 2013. 1028 old. (Magyar Népköltészet Tára XIV.)

A varázsmese hőse a humánus képviselője egy – a mese kezdetekor – értékvesztett világban. Útra kell kelnie és vissza kell szereznie valami nagyon értékeset, fontosat, mert különben nem állhat helyre a világ rendje. Útja során mindenféle próbákat kell kiállnia, közben segítőkre talál, varázseszközökre tesz szert, de vannak akadályozói és ellenségei is. Sok minden megtörténhet vele és másokkal is a mesebeli térben és időben, de az sohasem, hogy a mese végére ne változzon meg a negatív kiindulópontból, ne jusson diadalra a jó, és ne bűnhődjön a gonosz. Senki sem tudja, mikor indult útnak először a címadó mese három hőse: Estefia, Éjfélfia és Hajnalfia, mikor váltak varázsmesék/tündérmesék hőseivé, csikszentdomokosi népmesék kedvelt figuráivá. Azt viszont tudjuk, hogy a 20. század utolsó negyedében/harmadában alakjuk örökre szertefoszlott volna, a többi meshőssel együtt örökre elveszítették volna fontos szerepüket az egymást követő generációk közötti kommunikációban, és semmit sem tudnánk a korábban még alapvető kultúrákövető szerepet betöltő népi specialistákról, a tehetséges mesemondókról sem, ha még időben nem került volna sor a regionális, lokális és egyéni repertóriumok feltárására, a meseszövegek írott formában való rögzítésére.

Varázsmesébe illő, kalandokkal teli a csikszentdomokosi mesemondó(k) és a mesegyűjtő találkozása, majd ezt követően a kézirat/gépirat 70 esztendőn át tartó hányódása is. A grafikusművész, könyvillusztrátor és mesegyűjtő Belatini Braun Olga a második világháború idején jutott el Csikszentdomokosra, és mintegy 200 mesét jegyzett le 1942–43-ban. Bár a gyűjtő az anyagot 1944-ben már kiadásra előkészítette, köteté szerkesztette, és alapos, terjedelmes etnográfiai-szociológiai bevezető tanulmányt is írt hozzá, a történelmi-politikai események miatt könyve akkor nem jelenhetett meg. Belatini Braun Olga ugyanis

pesti gyártulajdonosok (édesapja pszichológus) leszármazottja volt, és ezért 1944-ben a családnak el kellett hagynia Magyarországot. Távozásuk vagy menekülésük körülményei homályosak. Hermann Zoltán irodalomtörténész, a 2013-ban, hét évtizedes késéssel megjelent mesegyűjteményhez írt bevezető tanulmányában ismerteti erre vonatkozó kutatásainak eredményeit: a családi feljegyzések szerint Belatini Braun Olga egy osztrák művészettörténész-műkritikus, Rudolf von Leyden feleségeként Indiába költözött, és az 1960-as években Bécsben halt meg.

Hermann Zoltán mikrofilológiai kutatásainak köszönhetően tudjuk meg azt is, hogyan került egyre közelebbi kapcsolatba a mesékkal, majd hogyan vált mesekutatóvá Belatini Braun Olga. Fiatal korában Hollandiában, Svájcban folytatott képzőművészeti és művészettörténeti tanulmányokat, majd hazatérve Magyarországra, az 1930-as években gyermekkönyveket illusztrált. Később csatlakozott az Ortutay Gyula által alapított, a néprajztudományban budapesti „egyéni kutató iskolá”-nak nevezett folklorista-mesekutató csoporthoz – ennek köszönhető a csikszentdomokosi mesegyűjteménye.

Belatini Braun Olga egykori mesegyűjteményének mára mintegy kétharmada maradt fenn két gépiratanyag formájában: az egyik, egy mesemondók szerint rendszerezett szövegkorpusz az ELTE Folklore Tanszékének kéziratárában, valamint egy kiadásra előkészített, a gyűjtő bevezető tanulmányával kiegészített, öt bekötött kötetnyi gépirat, amely az MTA BTK NI Kéziratárában található. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatócsoport vezetősége célul tűzte ki az akadémiai Néprajzi Intézet archívumában fellelhető legértékesebb, eddig kiadatlan kéziratok közkinccsé tételét, és így a Balassi Kiadónak a Magyar Népköltészet Tára nevet viselő sorozatában, melynek Magyar Zoltán a szerkesztője,

a mesegyűjtemény 2013-ban végre könyv formájában is megjelenhetett. A vastag, 1028 oldalas kötet sajtó alá rendezője és szerkesztője, valamint jegyzetanyagának összeállítója Benedek Katalin.

A kötet öt szerkezeti egységre tagolható.

1. Az első rész, Hermann Zoltán bevezető tanulmánya, bemutatja a mesegyűjteményt, a csíkszentdomokosi gyűjtés körülményeit, Belatini Braun Olga élettörténetét, a szentdomokosi mesemondás szociokulturális kontextusát – az erdőirtásokon munkát vállaló, fakitermeléssel, favágással foglalatokodó férfiak esti szórakozása volt a mesemondás, mesehallgatás az első világháború végétől az 1950-es évekig, amikor is gyakran heteket-hónapokat töltöttek az erdőben, távol az otthonuktól.

A Belatini-gyűjtemény kiadásának előkészületei kapcsán a csíkszentdomokosiak segítettek összegyűjteni az egykori mesemondókról még fellelhető adatokat. Ezt az anyagot három oldal terjedelmű táblázatba foglalva olvashatjuk Hermann Zoltán bevezető tanulmányában.

A mesegyűjtő nagy felfedezettje az 1940-es években Albert András, aki a legtöbb mese ismerője (a mesegyűjteményben 69 meséje olvasható), tehetséges, közkedvelt mesemondó volt. Albert András a népi specialista, aki jósló tudományával és mesemondásával vívta ki közössége megbecsülését, de lakodalmi gazdaként is tevékenykedett, és festéssel is foglalkozott; aki a *Székely Naptár* szerkesztőjével levelezett meséinek kiadása ügyében, és Belatini Braun Olgának vastag – húsz-negyven lap terjedelmű – leveleiben küldözgette azokat a meséket, melyeket a gyűjtőnek nem volt alkalma tőle a helyszínen, a terepmunka során lejegyezni; és aki a meséken kívül elküldte neki mintegy száz gépelt lapnyi életrajzát is. Albert Andrásról a Székelyföld 2011/2. számában jelent meg Péter László irodalomtörténész, folklorista méltatása, *A legkiválóbb székely mesemondó* címmel. Önéletírásának egy részletét szintén a Székelyföld folyóiratban, annak 2012/8. számában közölte Hermann Zoltán.

A mesegyűjtemény bevezető tanulmányában Albert András különleges, négy-öt száz kötetnyi magánkönyvtáráról is olvashatunk (pl. Petőfi Sándor,

Jókai Mór, Benedek Elek, Émile Zola műveit olvasta, tenyérjóslással és csillagfejtéssel kapcsolatos könyveket gyűjtött).

2. A kötet második része Belatini Braun Olga 1944-ben írott bevezető tanulmányának 50 oldalnyi részlete. Bemutatja a mesemondó Albert András és annak meseanyagát. Kiemelkedő tehetségű, alkotó típusú mesélőként ismerhetjük meg, ellentétben „a mesét szajkó módjára betanult mesemondó típusával”. A többi csíkszentdomokosi mesemondót és elbeszélői stílusukat is bemutatja, valamint összefoglalja a lokális meserepertoár specifikumait.

3. A kötet harmadik, legnagyobb terjedelmű fejezete (860 oldalnyi) az összesen 136 szöveget tartalmazó adattár: *A mesék gyűjteménye*. 69 mesének Albert András volt az adatközlője, a gyűjtemény másik felét, 67 szöveget, Belatini Braun Olga 19 mesemondótól gyűjtötte. A mesegyűjteményben több ízben is egymás után olvashatjuk egy-egy mese különböző mesélők által elmondott variánsait. Az adattár szövegei műfajok és alműfajok szerint csoportosítva: 86 tündérmese, 4 állatmese, 3 legendamese, 10 novellamese, 2 ostobaördög-mese, 2 rátótiáda, 22 tréfa, trufa és anekdota, 3 hazugságmese és 4 hiedelemtörténet.

4. Benedek Katalinnak a jegyzetekhez írott bevezetőjéből tudjuk, hogy Belatini Braun Olga gépiratának részben mesemondók, részben pedig mesetípusrendszer szerint rendezett anyagát a 2004 óta érvényben lévő, Hans-Jörg Uther által készített ATU (*The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*) új típusbesoroláshoz igazították a kötet sajtó alá rendezői, szerkesztői; ugyanakkor mindenütt meghagyták az MNK (*Magyar Népmesekatalógus*, sorozatszerk. Kovács Ágnes), illetve a BN (Berze Nagy János: *Magyar Népmesetípusok*) jelölést, ahol ez indokolt volt. Ezt a jegyzetanyagot az adatközlők mutatója, az irodalomjegyzék, a rövidítések és a tájiszavak jegyzéke egészíti ki.

5. A kötetet 16 képet tartalmazó képmelléklet zárja. 11 fekete-fehér és 5 színes fényképen jelennek meg a mesemondók családjuk körében vagy jellegzetes környezetükben, munkavégzés közben

(esztencsinalás, a fűrészüzem munkásai, állatok gondozása); a csíkszentdomokosi templom, a falu látképe a temetődombról, valamint az 1599-ben a falu határában meggyilkolt erdélyi fejedelem, Báthory András emlékére egykor a Pásztorbükkön állított engedztelő kereszt, amely jelenleg a templom udvarán található.

Benedek Katalin a mesegyűjtemény kiadásának legfőbb jelentőségét az új perspektíva nyitásban látja. Véleménye szerint a 20. századi folklorisztika történetének olyan időszaka ragadható meg általa, amikor a modernizációtól, a gazdasági-társadalmi-technikai újításoktól még nagyrészt elzárt közösségekben megbecsülték a generációról generációra hagyományozódó szellemi örökséget, és egy-egy tehetséges mesemondó még alapvető kultúráközvetítő szerepet töltött/tölthetett be.

Bár Belatini Braun Olga mesegyűjteményének teljes anyaga csak 2013-ban jelent meg, részletek korábban is olvashatóak voltak belőle. Albert Andrásnak több meséje is megjelent nyomtatásban az alábbi kötetekben: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar népköltészet*. 3. *Népmesék*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1955. és Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar népmesék*. I–III. Válogatta és jegyzetekkel ellátta Dégh Linda és Kovács Ágnes. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1960.

1965-ben Dégh Linda angol fordításban közölte Albert András 3 szövegét – *Folktales of Hungary*. Transl. Judit Halász, University of Chicago Press, Chicago 1965; Voigt Vilmos pedig 1989-ben adott ki

egy szöveget a csíkszentdomokosi mesegyűjteményből – Voigt Vilmos (szerk.): *A táltos kanca és a libapásztorlány. Híres magyar mesemondók meséi*. Móra Könyvkiadó, Bp. 1989.

A csíkszentdomokosi könyvtárát néhány éve Albert Andrásról, a falu híressé vált mesemondójáról nevezték el, beindították a www.meselofalu.eoldal.hu honlapot, az iskolában és a könyvtárban mesemondó versenyeket szerveznek – a különböző kommunikációs technológiák segítségével próbálják „visszahozni” a mesemondás-mesehallgatás szokását.

A település lakói úgy tartják, hogy a Báthory András meggyilkolása miatti, négy évszázadon át tartó kollektív vezeklésért cserébe, az isteni irgalom és megbocsátás jeleként született éppen Csíkszentdomokoson 1896-ban Márton Áron püspök, a szent életű egyházfő, aki szembe mert szállni a kommunista hatalommal, az emberi jogok és a keresztény szeretet képviselőjeként.

És talán ezért jött Csíkszentdomokosra Belatini Braun Olga is meséket gyűjteni a második világháború idején, egy értékvesztett világban. Hiszen Hajnalfia alakja nem lehet semmivé – útnak kell indulnia újra meg újra, felmenni a Hajnalcillagra, onnan átugrani az Üveghegyre, legyőzni sorra minden gonosz ellenséget, majd visszahozni mindazt a sok-sok ezüstös-aranyos-gyémántos, de leginkább emberi értéket, amelyek nélkül nem állhat helyre a világ rendje.

Tekei Erika

Az építő Kós Károly korai munkássága

Fabó Beáta – Anthony Gall: Napkeletről jöttem, nagy palotás rakott városba kerültem: Kós Károly világa, 1907–1914. Budapest Főváros Levéltára, Bp. 2013. 183 old.

Az erdélyi és azon belül kalotaszegi építészettel, illetve népi építészettel foglalkozó kutatók számára megkerülhetetlen az építész-író Kós Károly személye és munkássága. A transzilvánizmus legismertebb szellemi vezére ebben a közegeben élt, alkotott, ez a táj hatott világlátására, jellegzetes stílusára, ezért az

ilyen jellegű írások, kutatások gyakran kiemelik a történelmi városok és a népi kultúra Kós alkotásaira gyakorolt hatását, illetve az építész hatását Erdély építészetére és művelődési életére.

Ennek a kölcsönhatásnak korai szakaszát, az építész-író egyéniségének legfőbb formálót

Nagy Ákos (1986) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, fradiforever@yahoo.com

(környezet, család, barátok, kollégák, egyetemi tanulmányok) mutatta be a Budapest Főváros Levéltára szervezésében, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum közreműködésével megrendezett 2012-es kiállítás, melynek anyagát ebben, a 2013-ban megjelent könyvben adták közre.

Mint az a kötetből is kiderül, Kós Károly 1883. december 16-án született Temesváron. A tisztviselő családapá munkahelyi kötelezettségei miatt előbb Nagyszebenbe, majd Kolozsvárra költöztek. Ez a két történelmi hangulatú és középkori építészetű város határozta meg Kós gyermek- és fiatalkorát. Kolozsváron tette meg első lépéseit az irodalom felé, és ekkor fedezte fel Kalotaszeg építészeti és tárgyi kultúráját is. 1900-ban gyalog bejárta a vidéket, és felfedezte azt a zárt fálusi környezetet, amelyet a népi építészet remekei, a temetők és a középkori templomok jellemeztek. Szülői nyomásra előbb mérnöknek tanult a budapesti Műegyetemen, de később átiratkozott az építés szakra. Egyetemi éveit során fedezte fel, hogy az új építésznek egy sajátos magyar művészethez kell viszonyulniuk. Azonban Kós és társai (Györgyi Dénes, Jánszky Béla, Kozma Lajos, Mende Valér, Zrumeczky Dezső) szakítottak a Lechner Ödön-féle magyaros stílussal, és megalakították a művészet- és építészettörténet által *Fiatalok* néven számon tartott építészársaságot. Ez a szakmai és baráti társaság közösen pályázott és vállalt megbízásokat. Kós Károly az építészeti oklevél megszerzése után előbb rajzolóként, majd egyre több épület tervezőjeként dolgozott. Korai munkáin még megtalálhatóak a közép-európai szecesszió jegyei, de a várkastélyokról, polgárházakról, erdélyi templomokról ihletődött középkori elemek formakincsét is hasznosította. Munkáiban azonban fokozatosan megjelennek a rá jellemző elemek (pl. sarokbástya) is. 1907-ben egy féléves erdélyi tanulmányútra indult, melyen nemcsak Kalotaszeget, hanem a Székelyföldet, Segesvárt és Torockót is behatóbban tanulmányozhatta. Az út tapasztalatait *Erdélyország népének építészete* című kéziratos könyvében írta meg. 1907 és 1914 között kezdődött az a jelentős alkotói korszak, amikor Budapest, Kolozsvár és Sepsiszentgyörgy között

ingázott. A három városban az akkori városvezetések szellemi és anyagi támogatásával számos épülete készülhetett el. Mindeközben 1909–1910-ben magánéletében is fontos változás állt be, megnősült, és a kalotaszegi Sztánán megkezdte saját otthonának építését. Számos megrendelést teljesített ebben az időben, ezek közül a legjelentősebbek a budapesti állatkert és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum megépítése. A korszak alkotásainak ihlető forrása elsősorban az erdélyi népi és középkori építészetben keresendő. 1918 után Erdélyben maradt, és közéleti, illetve írói szerepvállalása mellett további építészeti remekeket alkotott.

Az itt felvázolt korai életpályát tükrözte a kiállítás is, melynek alapanyagát a budapesti Állatkert és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kevésbé ismert, részben eddig be nem mutatott dokumentumai képezték.

Fabó Beáta és Anthony Gall kötetének elején Vargha Mihály, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója Kós Károly művészetéről ír, majd dr. Persányi Miklós, a Fővárosi Állat- és Növénykert főigazgatója a Kós-hagyaték állatkertbeli sorsáról tájékoztatja az olvasót. Ezt követi a kötet alapjául szolgáló kiállítás születéséről szóló beszámoló, melyet Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója, dr. Á. Varga László jegyez.

A szerzőpáros előszavát és a *Távlati kép* című bemutatót Kós korai munkásságáról írott nagy fejezet követi, melyben gyermek- és fiatalkora, korai pályafutásának fontosabb állomásai kerülnek felsorolásra. Majd Erdély és Kalotaszeg bemutatása következik, melyben Kós Károly írásai, rajzai, illetve fia, dr. Kós Károly néprajzkutató fényképei kerülnek előtérbe. A kötet az építész 1907-es erdélyi útjának élményeivel folytatódik, melyből kitűnik az a gazdag történelmi és népi építészeti hagyomány, melyből később munkái során merített. Külön rész foglalkozik az erdélyi templomok tornyaival, melyek Kós építészetében is igen fontos szerepet kapnak a későbbiekben. A Budapesttel való találkozást, az egyetemi éveket, a tanulmányok ideje alatt megismert társak és a Fiatalkor csoportosulásának történetét, a pályakezdet és a finn

építészettel való találkozást leíró részek a későbbi építészeti munkásság megértéséhez hozzák közelebb az olvasót.

Kós önálló alkotói időszaka címet viseli az a fejezet, melyben az 1914-ig megvalósult, illetve tervezett munkáit mutatják be a szerzők. A rengeteg tervrajz, távlati rajz, archív és jelenkori fénykép mellett maga Kós vall az adott építkezések körülményeiről, művészi elgondolásairól. Külön figyelmet érdemelnek a Fővárosi Állat- és Növénykertben felépítésre került épületek, melyek magukon viselik a jellegzetes *Kós Károly-i* építészeti vonalvezetését, megoldásait és ornamentikáját, így adva egyedülálló kinézetet a világ egyik legszebb állatkertjének.

A sepsiszentgyörgyi munkákat, köztük a Székely Nemzeti Múzeum építésének részleteit bemutató részekben Kós Károlynak a háromszéki város kinézetére gyakorolt hatását és alkotói sokszínűségét ismerhetjük meg. Külön figyelmet érdemelnek a különböző (többnyire történelmi) okokból csak tervben maradt (nem csak sepsiszentgyörgyi)

épületek, melyek megvalósítása tovább gazdagította volna épített örökségünket. Az építész további budapesti, kolozsvári, illetve marosvásárhelyi alkotásait szemléltető rész mellett fontos eleme a kötetnek a saját lakhelyét, a Varjúvárat és az abban zajló családi életet bemutató rész is. Az utószóban az építész 1918 utáni tevékenységét ismerheti meg az olvasó.

A rengeteg korabeli és jelenkori fényképpel, rajzzal, számos első ízben publikált tervrajzzal és térképpel illusztrált kötet kiválóan mutatja be az építész-író (elsősorban) építészeti pályafutásának első nagy korszakát. A népi építészeti hatása és továbbélése iránt érdeklődők számára kiváló adatokkal szolgálhat ez a kötet. Kós Károly pályakezdő munkásságát megismerve képet kaphatunk arról a többnemzetiségű, gazdag szellemi és anyagi kultúrával rendelkező környezetről is, amelyből ő is származott, amelyből merített és amelyeknek legjobb tudása szerint vissza is adott, gazdagítva azt.

Nagy Ákos

Könyv az etnológia elméleti-módszertani alapfogalmairól

Karen O'Reilly: Key Concepts in Ethnography.

Sage, London 2009. 240 old.

A londoni *Sage* kiadó rendkívül vegyes tematikájú *Key Concepts* című sorozatában jelent meg néhány évvel ezelőtt Karen O'Reilly metodológiai bevezetést nyújtó kötete. A szerző tollából első ízben 2005-ben látott napvilágot módszertani tárgyú könyv, majd ennek második kiadása 2012-ben került a polcokra. A most bemutatandó mű a vitás kérdésekkel, kutatói dilemmákkal kapcsolatos állásfoglalás, az elfoglalt elméleti pozíció, a megfogalmazott praktikus tanácsok és részben az ismertetett példák tekintetében is megegyezik az említett két kötetben foglaltakkal.

A mű a sorozat felépítéséhez igazodva betűrendbe sorolt címszavakra bontva tárgyalja

témáját. A kötet összesen harminchat szócikket, fejezetet tartalmaz, a szerző ezeket további, szám szerint tizenöt alcsoportra bontja. Az alcsoportokat, a szócikkek témájának összetartozását, pedagógiai szempontú összekapcsolhatóságát a szerző egyszerű térközőkkel jelöli a tartalomjegyzékben. Az e módon egy csoportba került címszavak között helyenként valóban kapcsolatot fedezhet fel az olvasó. Így például a részt vevő megfigyeléssel, a részt vevő megfigyelés oximoronjával, a pozitívizmussal és a posztmodernnel foglalkozó négy résztema tematikusan jól összekapcsolt egységet alkot, bár ez esetben is mintha csak az első kettő és a második kettő tartozna szorosan össze. Ugyanakkor

Bakos Áron (1988) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, bakosaron@gmail.com

a szakasz folyamatos olvasását megnehezíti, hogy rendkívül sok ismétlés van az egyes szócikkek között. Más esetekben a szakaszok beosztása nem ennyire egyértelmű, hiányzik a szerző indoklása, így például nem olvashatjuk ki a sorok közül, hogy a csoportos kutatás miért tartozik egy alegységbe az idővel foglalkozó szócikkkel.

Mindez felfedi a mű legnagyobb hibáját, ami a könyv felépítésével, szerkezetével kapcsolatos. A szócikkek szerinti tárgyalás nehezen követhetővé teszi a szöveget. Folyamatos szöveggé olvasva a rendkívül sok önismétlés miatt a könyv roppant nehézkes olvasmány. A fenti tematikai, didaktikai egységek szerinti haladást nehezíti, hogy az olvasó nem minden esetben fedezi fel a kapcsolatot a címszavak között. A kötet használatának így talán legjobb módja, ha az olvasó aktuális érdeklődésének megfelelően egy-egy szócikket keres ki belőle. Mindazonáltal e módszert követve a szerző elméleti pozíciójáról, módszertani alapelveiről, melyek mozaikdarabokként vannak elszórva a kötetben, nem kaphat teljes képet a befogadó.

Az egyes szócikkek közti kapcsolat átlátását segítheti, hogy a szerző keresztivatkozásokat helyez el a szövegben, vagyis a szövegen belül félkövér betűvel feltünteteti azoknak a szócikkeknek a címét, melyek kapcsolódnak az aktuálisan tárgyalt témához. A hivatkozások helyenként azonban sokszor erőltetettnek hatnak, a 67. oldalon például mintha a szerző csak azért szúrta be egy mondatot, hogy három fejezetre hivatkozhasson. Máshol, így mondjuk a 179. oldalon az etikai kérdésekre való kitérés értelemszerűvé tenné az etikai fejezetre való hivatkozást, ám a szerző ezt elmulasztja megtenni.

A választott formáért csak részben tehető felelőssé a szerző, hiszen ő a sorozat beosztásához alkalmazkodott. A sorozat több kötetét átlapozva ugyanakkor az a benyomásunk támad, hogy a szerkesztők biztosítanak némi mozgásteret az íróknak. Az alfabetikus rend helyett O'Reilly talán másképpen is csoportosíthatta volna a címszavakat, az összetartozóként feltüntetett szócikkek esetében pedig jelezhetné volna címadással vagy szövegesen,

hogy mi is az összekötő kapocs. Mindezek talán hasznosabbak lehetnek volna, mint a könyv végén található – fapados szójegyzéknek beillő – kétoldalas tájékoztató tartalomjegyzék, ami abban segít eligazodnunk, hogy egy-egy téma, mint például a funkcionalizmus, mely fejezetben szerepel. Az egyes fejezeteket bevezető meghatározások és tartalmi vázlatok kétségtelenül hasznosak a szócikkek belüli, de nem a szócikkek közötti tájékozódás szempontjából.

A könyv tartalmával kapcsolatban jóval kevesebb kifogást emelhetünk, mint a szerkesztést illetően. Az egyes részmákat a szerző kiegyensúlyozottan tárgyalja. Minden kérdésnél rámutat a nehézségekre, az olvasó elé tárva a vitákat, etikai és módszertani dilemmákat. A szerző visszatérően reflektál az etnográfiai kutatást jellemző hatalmi helyzetre, a részvétel és a tereppel való azonosulás kérdéseire, több helyen érzékletesen mutat rá az etnográfiai adatfelvétel és elemzés, szövegírás szakaszos, „spirális”, hosszú időt igénylő folyamatára. Az író számos általános etnográfiai dilemmát mutat be, így többek között foglalkozik az adatközlők anonimitásának biztosítása és az ellenőrizhetőség kritériumának való megfelelés közötti feszültséggel vagy annak kérdésével, hogy a kutatás célját mi módon és milyen mélységben osszuk meg a beszélgetőtársakkal. A kötet erőssége, hogy O'Reilly a reflexivitást kiterjeszti az adatfelvételre, ráirányítva olvasói figyelmét annak fontosságára, hogy már a kérdésfeltevés pillanatától fogva tudatában kell lennünk saját helyzetünknek, meghatározottságainknak, és ezt a kutatás egész folyamata alatt fent kell tartanunk.

Mivel a szociológus szerző az etnográfiára elsősorban mint módszertanra tekint, az elméleti kérdéseknek kevesebb figyelmet szentel. Azok a fejezetek, amelyek címük alapján látszólag elméleti vagy tudománytörténeti kérdéseket tárgyalnak, valójában módszertanilag lesznek fontosak. A chicagói iskola és Malinowski tehát az etnográfiai módszer alkalmazásában, fejlesztésében betöltött szerepe miatt lehet külön szócikk tárgya, bemutatásuk így meglehetősen vázlatos, a fejezetek a

módszertani eredmények ismertetésére irányulnak. Hasonlóképpen a kötet legelméletibb fejezete – melyben O'Reilly az interpretivitás kérdésével foglalkozik, és melyben többek között elnagyoltan bemutatja a fenomenológiát és a hermeneutikát – azzal a következtetéssel zárul, hogy a filozófiának amolyan háttérmunkásnak kell maradnia az etnográfiaiban.

A módszertani jellegből következően a kötet számos adatfelvételi technikát definiál, mutat be, rendszerez. A finom fogalmi megkülönböztetések, melyeket a szerző a jegyzetek, az interjúk, a mintavételi technikák, a naplók, a kérdések és a fókuszcsoporthoz típusaira alkalmaz, nagyon hasznos kutatási segédletté válhatnak. A kötetben számos direkt tanács is szerepel, szinte minden fejezetben előfordul belőlük több-kevesebb. A tanácsok egy része meglehetősen általános jellegű, esetenként kissé banális is, néha azonban egészen specifikus. Előbbi kategóriába sorolom például a szerző intését, miszerint mindig lassan kezdjünk egy kutatást (19.), utóbbiba pedig az olyan tanácsokat, melyek szerint a legalkalmasabb jegyzetelési eszköz a terepen egy zsebméretű notebook (71.), vagy a legjobb, ha kilencven fokot zárunk be adatközlőnkkel az interjú alatt (129.).

A kötet egészének szempontjából kiemelendőnek tartom az etikai kérdések tárgyalását. A szerző külön fejezetet szentel a témának, melynek lezárásában ugyan mindössze arra jut, hogy általános elveket nehéz megfogalmaznunk, mégis érzékletesen rávilágít benne a kérdező és a válaszadó közötti hatalmi helyzetre, a kihasználás veszélyeire, a kutatói szándék elrejtésének elfogadhatatlan volta. Utóbbi elvből a kérdést külön tárgyaló fejezetben némi engedményt tesz, amennyiben a nyíltan vállalt kutatói szerep mellett az anyag hozzáférhetetlen lenne, vagy a terepmunkát végző kutató biztonsága másképp veszélybe kerülne. Ugyanakkor O'Reilly kifejti, hogy személy szerint az ilyen „militáns” jellegű kutatás távol áll tőle. Mindenesetre az etikai kérdéseknek egy aspektusa gyakran visszaköszön a műben: a terepen megismert emberek iránti kötelezettségeink, elköteleződéseink. A posztmodern

értékelésekor is ehhez az érvhez fordul, rámutatva, hogy a kérdező és nem a beszélő felé forduló etnográfia tulajdonképpen visszaél az adatközlők idejével, bizalmával. A kölcsönös bizalomban egyébként, az etikai dimenzió túlmutatóan, a kutatás minőségét garantáló tényezőt lát a szerző.

A mű egyik erőssége kétségtelenül a példatár, vagyis számos, etnográfiai kutatásra építő szociológiai, antropológiai esettanulmány bemutatása, az aktuálisan tárgyalt kérdéshez való kapcsolása. A szerző témájukat tekintve kifejezetten érdekesen tanulmányokat említ, mint Daniel Murphy bolívi szarkákkal, Patricia Adler drogkereskedőkkel, Sue Estroff pszichátriai kezeltekkel, Jim Thomas rabokkal, Laud Humphreys homoszexuális szcénával, Sara Delamont közép-európai operaturizmussal, Nancy Scheper-Hughes szerverkereskedéssel vagy Lee F. Monaghan éjszakai klubéttel foglalkozó kutatása. Az egyes példákat O'Reilly több fejezetben is megemlíti, talán Scheper-Hughes kutatását a leggyakrabban (9, 47, 54, 58, 146, 199, 204.), de Lee F. Monaghan kutatása is előkelően sokat szerepel (11, 48, 62, 154, 195.) a kötetben. A szerkesztési problémákból adódóan az egyszer már bemutatott esettanulmányt a szerző fejezetenként kénytelen újra és újra, hosszabban-rövidebben minden alkalommal bemutatni, ami nagyon leterheli az olvasót. Emellett az újabb, kétségtelenül színes esettanulmányok mellett a szerző klasszikusokat kevésbé idéz, ami egy elsősorban oktatási segédanyagként szánt, illetve a módszertani tájékozódást segítő bevezető könyvben talán kifogásolható. Malinowski, Paul Willis és Geertz írásaira mindenesetre több helyütt hivatkozik a szerző, de a nemek kutatása kapcsán Margaret Mead, Hortense Powdermaker és Ruth Benedict említésekor (68.) vagy W. H. R. Rivers expedíciójára hivatkozva (201.) kizárólag szekunder irodalmat ad meg.

A kötet minden hibája ellenére összességében jó bevezetést ad a néprajzi terepmunka módszertanába, megismertette az olvasókat annak távlataival és dilemmáival. Abban nem vagyok biztos, hogy a kötet a terepmunkát körülölelő misztikus ködöt minden tekintetben eloszlatná, de talán ez nem is

volt a szerző szándéka. A módszertan személyességét, a mester-tanítvány viszonyt O'Reilly saját élményeinek és tapasztalatainak gyakori felidézésével, a sokszor személyes, vállaltan szubjektív hangvétellel egyértelműen tovább élteti írásban is. Összességében úgy találok, hogy a magyar néprajztudomány szempontjából a kötet fontos lehet,

hisz magyar nyelven ilyen átfogó, kézikönyvként könnyen használható mű még nem jelent meg. A kötet olyan résztémákra és vonatkozásokra irányíthatja rá figyelmünk, melyeket a módszertani bevezető kurzusok keretében nem feltétlenül szoktak tárgyalni.

Bakos Áron

Az őslakosok kultúrája, őslakosok a kultúrában

Enikő Sepsi, Judit Nagy, Miklós Vassányi and János Kenyeres (ed.): Indigenous Perspectives of North America. A Collection of Studies. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2014. 540 old.

A tanulmánykötetben az amerikai őslakosság kultúrájával, történelmével, az őslakos alakjának a művészetekben való megjelenésével és az őslakosokat érintő politikai, társadalmi kérdésekkel foglalkozó írások kaptak helyet. A kötet módszertanilag és diszciplinárisan sokszínű tanulmányai az irodalomtudomány, a filmtudomány, a színháztudomány, a történettudomány, a néprajztudomány, a nyelvészet, a politológia, a filozófia, a neveléstudományok és a pszichológia tárgyköréit érintik. A könyvben szereplő harminchat közlemény (az előszó tévesen harmincötöt említi!) legnagyobb része angol nyelvű, de hét spanyol és négy francia nyelven írt cikk is helyet kapott.

A kötet terjedelme, a közlemények nagy száma miatt e helyen nem lehet célunk minden tanulmány bemutatása. Maguk a szerkesztők egyébként az előszóban ezt megteszik, röviden ismertetnek minden közölt írást. Jelen keretek között mindössze arra törekszünk, hogy a könyv általános ismertetésén túlmenően a néprajzi vonatkozásaik miatt fontosabb írásokra térjünk ki a szerkesztők írásai mellett.

A szerkesztők az írásokat négy, némileg eltérő hosszúságú fejezetben közlik. Az első fejezetben összesen öt olyan terjedelmesebb közlemény kap helyet, melyek témájukat, kérdésfelvetésüket tekintve átfogóbb jellegűek. Néprajzi szempontból talán ez a legfontosabb fejezet. A határterületi témák közül e fejezetben szerepel Brian Ebel a

kanadai őslakosok nyelvi helyzetét, nyelvhasználatát statisztikai adatok alapján elemző, a nyelvek fennmaradásáért indított programokat bemutató, alapos tanulmánya. Hartmut Lutz a kanadai őslakos irodalom megjelenését, elterjedését lehetővé tevő és követő politikai, szellemi mozgásokat vizsgáló és Agustín Cadena az utóbbi egy évszázad mexikói szépirodalmát áttekintő, az *indígena* alakjára összpontosító írása kétségtelenül megkerülhetetlen a kortárs őslakos kultúra megértésének szempontjából. Nathan Kowalsky világos felépítésű írásában a hagyományos ökológiai tudás kérdését vizsgálja, a romantizálás és a szkeptikus viszonyulás paradoxonjaira világít rá, és az (anarcho) primitivista filozófiai irányzathoz fordulva a hagyományos ökológiai tudás társadalomkritikai potenciáljának fontosságát emeli ki. James W. Oberly az amerikai bennszülötteknek juttatott vadászati és halászati jogok természetét és történetét, illetve a tevékenységek ellenőrzésére létrehozott törzsközi indián szervezetek kialakulását, az önszervezés és jogvédelem metódusait, hatásait mutatja be.

A második fejezetben olyan tanulmányok szerepelnek, melyek a bennszülött alakjának ábrázolását elemzik különböző művészeti ágakhoz tartozó alkotásokban, illetve őslakos művészek kezdeményezéseit, munkásságát mutatják be.

A *Kultúra és identitás* című fejezet a tematikáját tekintve rendkívül vegyes, amit az írások

összetartozását jelezni hivatott két szó tág jelentéstartalma is jelez. E részben szerepel Kenyeres János írása, melyben a szerző művészeti alkotások, főleg szépirodalmi szövegek elemzésén keresztül ismerteti a posztkoloniális kritikái diskurzust és annak kapcsolatát a kanadai multikulturalizmussal, rámutatva a bennszülöttel, a mással való azonosulás tendenciáira és annak implikációira. Nagy Judit Bánhegyi Mátyással közösen jegyzett tanulmányában *A Cultural Reader on Aboriginal Perspectives in Canada* című oktatási segédanyag történetét és felépítését mutatja be, majd pedagógiai és metodológiai szempontból elemzi a kiadvány használati lehetőségeit.

Az utolsó, *History and Policy Making* címmel ellátott részben a bennszülöttek politikai, jogi helyzetével, a kisebbségi jogok történelmi változásaival, területi változataival foglalkozó írások kaptak helyett a tisztán történeti jellegű írások mellett. Utóbbi kategóriába tartozik Vassányi Miklós írása, mely a tíz fennmaradt izlandi évkönyv bemutatása után a Grönlandra vonatkozó feljegyzéseket tekintti át, rámutatva az Izland és Grönland között egészen a 15. századig fennmaradó kapcsolatokra, mindezt az Újvilág felfedezésének történetében elhelyezve. Sepsi Enikő és Pákozdi Csaba cikkükben a kanadai, különösen a québeci frankofón kisebbség nyelvi helyzetét hasonlítják össze a nyelvvel kapcsolatos érzések irodalmi, szubjektív és a

nyelvi jogok objektív szintjén a magyar kisebbségek, különösen az erdélyiek állapotaival.

A szerkesztés szinte kifogástalan, elütések, nyelvi hibák alig találhatóak a kötetben. A tanulmánykötet ugyanakkor talán könnyebben forgatható lenne, ha minden írás előtt angol nyelvű rövidlet (is) állna. A négy fejezet bár hosszúságát tekintve nagyjából arányos, de a harmadik fejezetre inkább a *Miscellaneous* cím lenne találó. A tanulmányok által érintett területek miatt felvetődik, hogy Közép-Amerikát, legalábbis az antropológiában, külön kulturális régióként kezelik, így talán pontosabb lett volna a címbe Mezoamerikát is belefoglalni.

A posztkolonialista szempont érvényesítése szinte az összes írást jellemzi, néhány szerző ezen továbbmenve politikai, aktivista vagy kultúrakritikus hangot is megüt. A területi szempontok és az őslakosok helyzetére vagy ábrázolására való koncentráció mellett talán még ez a szemlélet kapcsolja össze az írásokat, egységesebb kultúratudományi jelleget adva a kötetnek. A könyv összességében fontos segédanyag lehet a néprajzi kutatások számára. Mindezen túl örömdetes, hogy magyar kutatók közreműködésével jelenik meg egy tartalmát tekintve színes, igényes, amerikai őslakos kultúrával foglalkozó tanulmányfüzér külföldön.

Bakos Áron

A honismereti oktatás távlatai egy Aranyos-vidéki példán keresztül

Keszeg Vilmos: Aranyos-vidék. Honismereti könyv.

Kriza János Néprajzi Társaság – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2014. 478 old.

Az 1868-ban, Eötvös József minisztersége alatt hatályba lépő népoktatási törvény minden felnőtt számára kötelezővé tette gyermekei, gyámoltjai iskoláztatását. Ekkor vált közüggé a felnövekvő nemzedékek oktatását és nevelését célzó tanítás rendszerszintű fejlesztése. Az oktatás versenyképessé, korszerűvé tételének mikéntje tudományos és politikai fórumokon azóta is folyamatosan

napirenden van. Ebbe a törekvésbe illeszkedik az az elgondolás is, miszerint a nép- és honismeretnek az iskolai oktatás keretei között helyet kell biztosítani. Ma a sajtó és a digitális világ kínálta lehetőségek révén a távoli vidékek jellegzetességei is könnyen megismerhetők.

Ugyanakkor szembeötlő, hogy korunk új mediális és társadalmi viszonyai között a családi

Virginás-Tar Emese (1990) – néprajzkutató, referens, Romániai Magyar Demokrata Szövetség, Kolozsvár, virginasemese@yahoo.com

beszélgetésekre szánt idő lecsökkent, és így a lokális értékekre, kulturális és természeti örökségre vonatkozó tudás átadásának lehetséges alkalmai is lerövidültek vagy teljesen megszűntek. Ennek pótlásaként a formális oktatásnak – rendszer-, intézményi vagy pedagógusi szinten – mielőbb át kellene vállalnia a különböző tudományágak helyi vonatkozásainak, gyűjtőfogalommal élve a *honismeret* tanítását. Keszeg Vilmos az Aranyos-vidékről ezt a továbbadásra érdemes tudást teszi közzé terjedelmes munkájában.

A 19. század második felétől fellendülő néprajzi kutatómunka az Aranyos-vidékre is kiterjedt, mégis – a többi székely székhez viszonyítva – ez a tájegység kevésbé tudta a tudományos érdeklődést felkelteni, és a néprajzi szakirodalomban is napjainkig alulreprezentált. Az első jelentős, több témát magába foglaló kutatási tevékenység Orbán Balázs nevéhez fűződik, később Jankó János írásai irányították a figyelmet az Aranyos folyó környékén elterülő településekre. A 20. század során többen vizsgálták a nyelvjárást, a hiedelemvilágot, a népi építészeti, a népesedési tárgykörében, de szintetizáló munka ma így nem készült.

Keszeg Vilmos szájhagyomány, szakkönyvek, levéltárak forrásanyagát felhasználó kutatómunkája 2002-ben kezdődött. A kötet ajánlásában a szerző így határozza meg a kiadvány célközönségét: ez a munka azoknak az aranyos-vidéki fiataloknak szól, akik többet kívánnak tudni a régió történelméről, néprajzi és természeti nevezetességeiről, meghatározó személyiségeiről, illetve mindazoknak, akik érdeklődéssel fordulnak a tájegység jellegzetességei iránt. Valójában szélesebb azok köre, akiknek az olvasmányélményen túl, javára válhat a kötet. Szaktól függetlenül használható minden olyan pedagógus által, aki úgy véli, fontos a közvetlen környezetünkről szerzett tudás és hogy életterünk megismerése erősíti az identitástudatot, segít eligazodni a világban.

A szerző munkáját tananyagként képzelem el, új távlatokat nyitva ezáltal a honismeret iskolai oktatásának. Ugyanakkor módszertani segédanyagként szolgálhat olyan szakembereknek, akik hasonló jellegű gyűjtői és írói tevékenységbe kezdenének.

A könyv nyelvezete, szándékához igazodva olvasmányos, nem használ szakterminusokat és lábjegyzeteket. A gazdag fényképanyag, térképek és táblázatok átláthatóvá és szemléletesé teszik, így vonzóvá lesz a gyakori vizuális ingerekhez szokott fiatal generációk számára is.

Keszeg Vilmos kötetében képlékenyen alakítja a tudományterületek választóvonalairól kialakított elképzeléseinket, a cél érdekében elmosódnak a diszciplínák határai. Minden szerkezeti egységnek elengedhetetlen tartozéka a témához kapcsolódó, sokszínű és változatos feladatsor, kérdés vagy olvasmány.

A kötet szerkezeti felépítését tekintve négy fejezetre tagolódik: egy általános bevezető részre, a helyiek életformáinak bemutatására, a vallásos és kulturális élet ismertetésére, valamint a hagyományok bizonyos szegmenseinek áttekintésére. Minden fejezet tematizáló kulcsszavakkal kezdődik és irodalomjegyzékkel zárul.

Az *első fejezetben*, az Aranyos-vidék földrajzi és néprajzi körülhatárolásában több térkép segíti a vizualizálást. Részletesen informálódhatunk a történelem során alakuló székely, magyar, román népesedési viszonyokról, közigazgatási egységekről, korszakoknak megfelelően a térség politikai eltiűnének alakulásáról. Fontos, hogy a teljes kötetben tetten érhető a múltat és jelent összekötő folytonos vonalvezetés, a szerző nem szorítkozik történelmi adatok közlésére, az aktuális helyzetet is ismerteti. A szülőföldünk kultúrája nem egy állandósult és konceptualizált tartalom, ide tartoznak a folyamatosan alakuló természeti, tárgyi és szellemi értékek is. A szerző a tájegység négy kistáját alkotó település mindegyikéről rövid leírást, többről történelmi forrásokból, lokális mítoszokból, történelmi eseményekre emlékező gyűjtésekből olvasmányt közöl.

Az *Életfomra* című fejezetben elsőként – a létfenntartás logikáját megkerülve – a beteggondozás, orvostudomány történeti alakulásába, népi gyógyászattal való összefonódásába nyújt betekintést. A földgáz megtalálása, vezetéképítés, a gazdasági fejlődés alapmotívumaként számon

tartott vasúthálózat kiépítésének bemutatása mellett, érdekességgént megtalálható az 1905-ből származó Torda irányába közlekedő szerelvények egyik menetrendje.

Gazdálkodásra, állattartásra az aranyos-vidéki termőföldek különösen alkalmasak voltak. Az Aranyos és Maros völgye gabonatermesztésre, a magasabb füves területek marhatartásra, az erdők közelében lévő területek fakitermelésre és pásztorkodásra bizonyultak a legmegfelelőbbnek. Az aranyosszékiek az itt termesztett növényeket a környékbeli városok vásárain értékesítették egészen a 20. század második feléig, a hatalomra kerülő politikai elit által bevezetett országos gazdasági változásokig.

A kötetben az egyénileg és közösségben végzett hagyományos és modern gazdasági tevékenységekkel, kihalt és fellendült mesterségekkel ismerkedhetünk meg, majd a migráció formáiról, a sóbányászat jelentőségéről és a termékek értékesítésének mikéntjéről, bejártott útvonalairól olvashatunk.

Vallásos és kulturális élet címmel a harmadik fejezet mutatja be a régió oktatás- és iskolatörténetét, vallástörténetét, a vallásos élet eseményeit és tereit, a templomok építészeti jegyeit. Aranyos-vidéknek mindig gazdag, sokszínű közművelődési életet tulajdonítottak, számos egyesület, egyesület, önképzőkör alakult a 20. század első harmadában beinduló hullám következtében. A daloskörök, ifjúsági körök, nőszövetségek több ízben ismeretterjesztő előadásokat, irodalmi esteket szerveztek. Főként a régió központjában, Tordán, a szabadidő eltöltésének egyéb polgári módosatai (mozi, színház, koncertek) is kedveltek voltak.

A fejezet legterjedelmesebb részét a helyi kötelekekkel rendelkező, a régió művelődési életének fellendítéséhez hozzájáruló neves személyiségek életrajzi adatai teszik ki. A kötetnek ez a része kronológikus rendet követve mutat be 123 aranyosszékie személyiséget, akik különféle tudományterületeken, művelődési és művészeti életben, a sport terén stb. tevékenykedtek. Ez az írástílus miatt is sajátos, akadémikusabb nyelvezetet

használó részfejezet jól elkülöníthető az olvasókönyv többi részétől, a szerző itt már elsősorban a felnőtt korosztályhoz tartozó olvasókat célozza meg. A feladatok, olvasmányok, megjegyzések ebben a részben sem maradnak el, azonban egyes esetekben a hasonló műfajú, tartalmú, üzenetű szövegrészek főszövegben, máskor az olvasmányok között szerepelnek.

A *Hagyományok* című zárófejezet a vidék nyelvjárási jellegzetességei, a szórványosan fennmaradt népviseleti darabok és ezek napjainkig megmaradt funkciói, valamint a lakáskultúra, a szokásvilág és néhány folklórműfaj bemutatására nyújt keretet. A gyorsan polgárosuló és iparosodó vidéken a paraszti kultúra formajegyei viszonylag alacsony arányban maradtak fenn. A szerző a helyi vonatkozások mellett fogalmi bizonytalanságokat tisztáz, csoportosításra alkalmas szempontrendszerrel közöl az ünnepi és mindennapi élet szokásvilágáról. Több folklórműfaj leírásakor (vers, ének, sírfelirat, ballada, eredettörténet, mese, igaztörténet, proverbium) példákat is ad.

Keszeg Vilmos néhány esetben a főszövegen keresztül is interakcióba lép olvasójával, kilép könyvírói szerepéből és kérdező pedagógussá lesz: „Bizonyára tudjátok, hogy...?”, „Emlékeztetünk arra, hogy...”, „Tudnotok kell, hogy...” Ez az attitűd a teljes szöveget behálózó feladványokban teljesedik ki, amelyeken keresztül a diákat továbbgondolására, kisebb kutatásokra, elemzésre, dolgoztatásra, beszélgetésekre biztatja. A gyakorlati jellegű feladatok, olvasmányok, kérdések magas száma (78 feladat, több ebből alpontokra bontva, 46 olvasmány, 17 kérdés, megjegyzés és anekdota) megalapozza a kötet tankönyvként való értelmezését és használatát.

Bár a feladványok közvetlenül a diákoknak szólnak, a tanár közvetítő és irányító szerepe megkerülhetetlen. Több feladat térben is kimozdítja az olvasót, szervezőmunkára készlet (keresd fel a településed lelkészét, polgármesterét, látogass el egy vásárra, szervezz kirándulást, látogass el egy templomba, készíts virtuális múzeumot), beszélgetésre, interjúkészítésre (osztályon belül, szülőkkel, nagyszülőkkel,

szomszédal), vagy dolgozatírásra, vers-, szöveg- és képelemzésre ösztönöz. Az olvasmányok között történelmi iratok, oklevelek, rendeletek sajtóanyagok, közgyűlési jegyzőkönyvek, levéltári források, versek és néprajzi gyűjtések találhatók.

Végezetül úgy gondolom, Keszeg Vilmos új könyve több vonatkozásban is hiánypótló munka: egyfelől műfajiságát tekintve úttörő jelentőségű, másfelől az Aranyos-vidékkel kapcsolatos helyi identitás megerősítésében és a helyi kulturális

értékek gyakorlati megismertetésében van nagyon nagy jelentősége. Lehet, hogy utopisztikus az az elképzelés, hogy belátható időn belül minden táji, történelmi, néprajzi régiónak hasonló honismereti tankönyve legyen, de addig is az itt kidolgozott módszertani és gyakorlati példákon keresztül, a pedagógusok saját szülőföldjükre vonatkoztatva bizalommal használhatják ezt a kiadványt.

Virginás-Tar Emese

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2014. évi munkájáról

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi magyar tudományos élet keretintézményeként 2014-ben is a magyar tudományos közösség szolgálatában állt. Eredményesen működtette intézményrészeit, így a tudományok művelőinek, illetve pártolóinak egyaránt teret adott könyvtárai, kutatóintézete, kiadója, a hét szakosztálya, valamint a hat fiókegyesülete révén, ugyanakkor szorgalmazta, segítette a kutatás iránt érdeklődő ifjúsági kutatócsoportok munkáját is.

Az EME sajátos struktúrája révén a kutatás iránt érdeklődők között megtalálni mind a tapasztalt nyugalmazott egyetemi oktatót, mind az aktív oktatót, kutatót, akik által a fiatal nemzedék (kutató, egyetemi hallgató, doktorandusz) is bevonható a tudományos élet vérkeringésébe. Az EME programjai által egyszerre kutatást végez, nevelői, oktatói szerepet is ellát, ugyanakkor a kutatási eredményeket is közzéteszi és terjeszti, mindeközben tudományos közösséget építve a különböző szakterületeken.

Az EME a helyi közösségi tudományos életében aktív szerepet tölt be, közreműködve a társintézményekkel, partnerekkel. Például a *Kolozsvári Magyar Napok* rendezvényen könyvstandot működtet, előadásokat és kiállítást szervez, mely által a helyi magyar közösséget is szolgálja. Ugyanez a szerepvállalás jellemző a fiókegyesületeknek a helyi tudományos életben való részvételére a különböző helyszíneken (Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Szilágysomlyó, Zilah). Gyakoriak azok a rendezvények, melyeket más intézménnyel közösen szervezünk, ezeket a szakosztályi beszámolóokban láthatjuk, ugyanakkor partnerei vagyunk sok olyan tudományos rendezvénynek is, melyeket itt nem sorolunk fel, hiszen nem vállaltunk irányító szerepet a megvalósításában, többnyire otthont biztosítottunk a sikeres lebonyolításához (pl. a *Korunk Akadémia* előadás-sorozat, melyet a Korunk Baráti Társaság szervez az EME előadótermében).

Az EME-nek az utóbbi évek folyamán kiforrott, hagyományosan öt programpontra foglalt tevékenysége van, melyeket igyekszik folyamatosan fenntartani, eredményesen működtetni: *I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink; II. Tudományos Könyvtár és Dokumentációs Központ működtetése, fejlesztése; III. Az Erdélyi Digitális Adattár működtetése és fejlesztése; IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás, V. Szakmai képzések.*

Intézményünk a szakosztályok, a fiókegyesületek és az ifjúsági szakcsoportok munkáját is törekszik pályázatok révén támogatni.

A 2014-es év részletes tevékenységéről, eredményeiről az alábbiakban tájékoztatunk.

A 2014. év eredményei számokban

A 2014-es év számokban: Az elmúlt évben az EME összesen **92 rendezvénynek** (melyből 8 könyvbemutató, 26 konferencia, 2 kiállítás és egyéb rendezvények) volt a házigazdája. *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 13. fórumán fél ezer résztvevő volt 7 szakosztály és 4 fiókegyesület rendezvényein, tizenöt helyszínen 219 előadás hangzott el 265 szerzőtől.

A **digitális adattár állománya az elmúlt év végére 19.200** tételre gyarapodott. **Kiadványaink mérlege: 31 könyv, 11 folyóirat (4 Erdélyi Múzeum, 2 Acta Scientiarum Transylvanica, 4 Orvostudományi Értesítő, 1 Dolgozatok).**

Az EME tavaly összesen **22 kutatási programot működtetett 13 főállású és 30 külső munkatárs révén.**

Nyilvántartásunk szerint a 2007–2015 közötti időszakban tagjaink létszáma **2538**, melyből **1574 rendes tag** (aktív és nyugdíjas), **964** tagunk pedig **egyetemi hallgató**. 2014-ben **163 új** tag lépett be Egyesületünkbe. Egyesületünknek **85 (59 élő) alapító** és **47 (23 élő) tiszteleti** tagja van.

Rendezvényeink, tudományterjesztés, fontosabb események

Intézményi életünket 2014-ben is konferenciák, tudományos tanácskozások színesítették, melyekről a szakosztályok beszámolóí is tanúskodnak.

Központi rendezvények

November 21–22-én került sor *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* fórum tizenharmadik rendezvényére. A 2013-as fórum központi témája *Messze látó tudomány: felelős válaszok a jövőnek*, A rendezvény rangját jelezte, hogy fővédnökségét Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke vállalta el. A konferenciát Sipos Gábor, az EME elnöke nyitotta meg, és köszöntőt mondott Kocsis Károly, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnöke, tolmácsolva Lovász László jókívánságait, valamint Mile Lajos kolozsvári főkonzul.

A november 21-i plenáris ülészak előadói: Paládi-Kovács Attila, Uray Zoltán, Papp Sándor, Vincze Zoltán, Bódizs György, Nagy Ágnes, Selinger Sándor, Kátai Zoltán, kik a képviselt tudományágak hazai és nemzetközi eredményeit ismertették. A rendezvény keretében gróf Mikó Imre-emlékplakkal tüntették ki Péter H. Mária gyógyszerészt és Silye Lóránd geológust tudományos tevékenységük elismeréseként.

A rendezvénysorozat második napját az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályai, fiókegyesületei szervezték. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben szakosztályi rendezvény célja kettős: seregszemléje a helyi kutatók munkájának, és közvetít a tudomány eredményeit megismerni akaró hallgatóság felé. A szakmai előadások (a bölcsészet-, természet-, orvosi-, agrár-, műszaki tudományok területéről) 7 szakosztály és 4 fiókegyesület keretében és tizenöt helyszínen folytak. Nagyszámú érdeklődő fordult meg ezeken a napokon is a szakterületi rendezvényeken, 219 előadás hangzott el, összesen mintegy 500 fő részvételével.

Kiállítások

Intézményünk két kiállítás házigazdája volt az elmúlt évben. A Kolozsvári Magyar Napok keretében a Műszaki Tudományok Szakosztály szervezett kiállítást *Kolozsvár ipartörténete. I. A „Tehnofrig” emlékei képekben* címmel. A tárlatot a szakosztály elnöke nyitotta meg augusztus 19-én, melyet követően kötetlen beszélgetésre került sor a gyár munkatársaival.

Egyesületünk a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Kirendeltségének közreműködésével kiállítást rendezett az első világháború centenáriumaéhoz kapcsolódóan. A kiállítást Sipos Gábor nyitotta meg *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvénysorozat első napján, a kiállítás kurátora Flóra Ágnes, a levéltár munkatársa, szervezője Pakó László.

Fontosabb események kronológiai sorrendben

Március 22-én az *Erdélyi magyar szótörténeti tár XIV. (V–Zs)* kötetének ünnepi bemutatójára került sor, a sorozat befejező kötetét Szilágyi N. Sándor mutatta be. A rendezvény keretében gróf Mikó Imre-emléklappal tüntették ki Répás Zsuzsa, nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkárt az EME és az erdélyi magyar tudományművelés támogatásáért, a Szabó T. családot Szabó T. Attila hagyatékának gondozásáért, illetve a Szótörténeti tár szerkesztői munkaközösségét.

Az ötödszörré megszervezett Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 17–24. között intézményünk több rendezvénnyel szerepelt. A Természettudományi Szakosztály augusztus 19-én és 21-én szervezett előadás-sorozatot, ahol Szöcs István: *Környezetrombolás margójára – Mikor fogjuk kilőni magunk alól a Földet?*; Bartók Katalin: *Természetvédelem és környezetvédelem együtt vagy külön-külön?*; Veress Éva: *Volt-e biogazdálkodás nagyapáink idején és még mikor lesz?*; Kékedy-Nagy László: *Élelmiszeradalékok – mítosz és valóság* előadásai hangzottak el. A Műszaki Tudományok Szakosztálya augusztus 20-án *Kolozsvár ipartörténete II. A „Metalul Roșu” története* címmel szervezett előadást, meghívott előadó Pálffy Károly. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály augusztus 21–22-én az *Erdélyi Múzeum–Múzeum (1814–2014): egykori és mai szerkesztőség* című kerekasztal-beszélgetéseket tartott (vitaindítók: Biró Annamária, illetve András Zselyke, Egyed Emese, Papp Kinga).

Szeptember 16-án Wetzl Tamás, a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkára és Brendus Réka főosztályvezető-helyettes látogatta meg intézményünket, ahol Sipos Gábor elnökkel és Bitay Enikő főtitkárral folytattak megbeszélést.

2015. január 7-én Mile Lajos kolozsvári főkonzul és Albertné Simon Edina konzul aszszony látogatta meg az EME-t, a látogatóknak az egyesület elnöke és főtitkára mutatta be intézményünket.

2015. január 28-án a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár- és Információs Központja szervezett könyvbemutatót Budapesten egyesületünk kiadványainak, köteteinket és kiadónk munkáját Biró Annamária felelős kiadó, Bitay Enikő főtitkár és Sipos Gábor elnök mutatták be.

Kapcsolatok, együttműködések ápolása

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az elmúlt évben is folyamatosan együttműködött hazai és határon túli tudományos, felsőoktatási- és közművelődési intézményekkel. Közös rendezvények,

kutatások és kiadványok valósultak meg ezen együttműködések eredményeként. Az együttműködések, kapcsolatok fenntartása, erősítése, ezek számának bővítése továbbra is egyesületünk célkitűzései közé tartozik, mivel ezáltal gazdagodik saját és a partnerintézményeink programja, tudományos tevékenysége.

2014. július 29-én intézményünk és a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár között kötött együttműködési megállapodás, amely megerősíti a két intézmény közötti, eddig is jól működő szakmai kapcsolatot, elősegíti a közös kutatási és tudományos programokat, kiadványcserét, digitalizálást.

Könyvbemutatóink

A 2014-es évben **8 könyvbemutató**nak adott otthont intézményünk, ahol saját kiadványainkat és más kiadók köteteit ismertették a nagyközönséggel. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 13. fórumának szakosztályi rendezvényein 5 kötetet mutattak be.

Bemutatott saját kiadványaink: Dávid Péter: *„Itt van a' legvégső óltára Pallásnak”*. Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság története; az Erdélyi magyar szótörténeti tár XIV. (V–Zs) kötete; Pósta Béla: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárának története*, (s.a.r. Vincze Zoltán), Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*; Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor (szerk): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*; Egyed Emese (s.a.r.), S. Pataki Mózes: *Poétai gondolatok*; Egyed Emese (szerk): *Képes beszéd. Színház és filmművészeti tanulmányok 2*.

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2007–2015 közötti időszakban tagjaink létszáma 2538, melyből 1574 rendes tag (aktív és nyugdíjas), 964 tagunk pedig egyetemi hallgató. 2014-ben 163 új tag lépett be Egyesületünkbe.

2014-ban összesen 707 rendes tag és 187 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2010–2014 közötti időszakban 1956 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van. A hátralékban levőket Alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, azonban nem töröltük őket nyilvántartásunkból, mivel gyakran előfordul, hogy utólag törlesztik többévi adósságukat, ilyen utólagos fizetés szórványosan 2014-ben is előfordult. Az egyetemi hallgatók a tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztik, mivel csupán könyvtáraink használata végett léptek be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után többnyire nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.

Szakosztályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

A szakosztályok tevékenysége az elmúlt évben is sokrétű és szerteágazó volt, legfőképpen tudomány-népszerűsítő rendezvényeket tartottak. Tevékenységükkel hozzájárultak az EME kutatási, könyvkiadási programjaihoz, valamint a tudományos publikációk számának

növeléséhez. Mindemellett aktívan áptolták az intézményközi kapcsolatokat, és folyamatosan erősítették az egyetemeken folyó oktatói, kutatói tevékenységeket. Az EME a múlt évben is felkarolta, támogatta az utánpótlást biztosító, a kutatási munkára ösztönző ifjúsági szakcsoportok tevékenységét. A fiókegyesületek révén az EME által felvállalt tudományos tevékenységek kiterjednek olyan vidékekre is, ahol nagy szükség van a tudományos élet fellendítésére.

1. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály a 2014-es évben előadások, konferenciák, felolvasóülések, könyvbemutatók és más tudományos rendezvények szervezője, társszervezője volt. Az elmúlt évben a következő felolvasások hangzottak el: Vincze Zoltán: *Roska Márton (1880–1961), a kolozsvári régészeti iskola neveltje és vezetője*; Kassay Réka: *Mesehősök és rajzfilmfigurák az elemi iskolás gyerekek életében* (a Magyar Kultúra Napja alkalmából); Bakó Rozália: „*Világ-hálózobatikok*“: *intimitás és nyilvánosság; Szilágyi Aladár: A Monte Verità... (Riporterből író)*; Draskóczy István: *Mennyire használhatók a késő középkori olasz követjelentések a gazdaságtörténész számára? Az erdélyi példa*; Farmati Anna: *Kolozsvári társulati kiadványok a 18. századból*; Benő Attila: *A kulturális fordítás*.

Évfordulós rendezvényekre is sor került a tavaly, április 26-án a *Shakespeare-évszázadok* című rendezvényen Kötő József: *Hamlet-értelmezések a totalitarista korban*, Egyed Emese *A shakespeare-i példa Erdélyi János színházszemléletében*, Kuszálék Péter: *Shakespeare a marosvásárhelyi színpadokon a 19. század második felében*, Bartha Katalin Ágnes *Ira Aldridge, Shakespeare és a magyar recepció* című előadásai hangzottak el. Április 26-án Kemény Zsigmond *kérdez* címmel tartottak évfordulós kiskonferenciát, ahol Benkő Samu, Csávossy György, Kötő József voltak a felkért hozzászólók, és Rekita Rozália, valamint Jancsó Miklós színészek működtek közre. A szakosztálynak a kutatási és felsőoktatási intézményekhez fűződő kapcsolatát erősítette a „*Vetésforgó*” egyetemközi értekezlet április 23–24-én, melyen 19. századi irodalom kutatása témakörében hangzottak el előadások: Horváth Gábor: *Széchenyi István hazafija regényhős szerepben*. Fáy András *A Bélteky-házának és Bánffy Miklós Erdélyi történetének kapcsolata*; Labádi Gergely: *Könyvek távolról. Hány regény jelent meg 1807-ben?*

A Kriza János Néprajzi Társasággal közös szervezésben zajlott *A kolozsvári magyar néprajzkutatás és -kutatás: tudománytörténet és kulturális örökség. Néprajztudomány és -kutatás: szemléletek, intézmények, életpályák Erdélyben* című konferencia október 24-én. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 13. Fóruma szakosztályi rendezvényén a 2014-es évben két szekcióban tartottak előadásokat, a történelem szekcióban 25, a nyelvészet, néprajz, irodalomtudomány szekcióban 26 előadás hangzott el, és sor került a *Képes beszéd* című tanulmánykötet (EME-kiadás, szerk. Egyed Emese) bemutatására.

A szakosztály immár hagyományossá vált tanulmányútjára is sor került a tavaly, augusztusban tartották a szatmári tudományos napokat, ahol főként a megyei könyvtár állományát térképezték fel. A rendezvény egy négyelemű projekt része, melynek még a Shakespeare- és a Kemény Zsigmond-évfordulók, valamint a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozat folyóirat-problematikájú kerekasztal beszélgetései képezték részeit. Ez utóbbi, az *Erdélyi Múzeum–Múzeum (1814–2014): egykori és mai szerkesztőség* című augusztus 21–22-én tartott rendezvényen a Döbrentei Gábor szerkesztette Erdélyi Múzeum folyóirat jelentőségének bemutatására került sor (vitaindító: Biró Annamária) illetőleg a mai Erdélyi Múzeum helyzetéről, jelentőségéről való tanácskozássra a szerkesztők és szerzők jelenlétében (vitaindítók: András Zselyke, Egyed Emese, Papp Kinga).

November 21-én hasonló jellegű esemény társszervezője volt az I. szakosztály, a *Folyóirat-kultúra a Múzeumtól a világhálóig* című rendezvény felkért előadói: Demeter Zsuzsa, Vallasek Júlia, Andorkó Júlia, meghívottak: Szilágyi István, Karácsonyi Zsolt, Király László, Egyed Emese.

A 2014-es évben a Debüt-díj átadása március 17-én volt, a négy beérkezett pályamű közül a díjat a szakmai zsűri Borbély András irodalomtörténésznek, illetőleg Pál Emese művészettörténésznek ítélte. A BBTE Bölcsészettudományi Kar magyar nyelvű komparatistika szakjának I. és II. éves diákjai mutatkoztak be a szakosztály 2015. január 10-i *Történelmi személyek – irodalmi variációk: M. T. Cicero, L. C. Piso, G. V. Catullus* című rendezvényén. Tisztségviselők: Egyed Emese elnök, Bartha Katalin Ágnes titkár.

2. A Természettudományi Szakosztály 2014-es tevékenységének alapját a havi tudományos előadások megtartása képezte. Az elmúlt évben az alábbi előadások hangzottak el: január 30-án Máthé Enikő Megemlékezés neves kolozsvári vegyészekről (Soós Ilona, Szabó Árpád, Balogh Antal) című előadása hangzott el. Február 15-én a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal és az Erdélyi Magyar Műszaki Társasággal közösen szervezték a *Mártonfi Lajos Emlékkonferenciát*, ahol Wanek Ferenc, Gál Ágnes, Márton István, Török Edina, Vallasek István és Nagy Orsolya-Réka tartottak előadást. Február 27-én Katona Miklós előadására került sor *Csaló tudósok, tudományos csalások II. Kémia-gyógyszeretan* címmel. Március 27-én Bartók Katalin *Özönnyvények Romániában* című előadását hallgatták meg a szakosztály tagjai és az érdeklődők. Április 24-én *Csűrös István Centenáriumi Emlékkonferenciát* tartottak, ahol Bartók Katalin, Csűrös Réka és Okos-Rigó Ilona adtak elő. A május 29-i *A daganatos betegségek megelőzésének lehetőségei az Európai rákellenes kódex ajánlatai alapján* című előadást Uray Zoltán tartotta. Június 26-án Muzsnay Csaba *Az energiatermelés és -fogyasztás mindenkifelett* című előadására került sor. Szeptember 25-én kerekasztal-megbeszélésre került sor *Életem és a mágikus kémia (Oláh György)* címmel a tudományos kutatásról és az egyetemi oktatásról, ahol a bevezető előadást Katona Miklós tartotta. 2014. október 23–26. között Várfalván tartották meg a XVI. Székelyföldi Geológus Találkozót, Wanek Ferenc tagtársunk szervezésében. A találkozó két főrészből állt. Az első egy tanulmányi kirándulás, mely megismertette a résztvevőkkel Aranyosszék földtani felépítését és kultúrértékeit is. A második egy klasszikus konferencia (kivonatkötettel), melyen 13 tanulmányt mutattak be a kutatók, köztük néhány nemzetközi hírnevű, mint Magyar Imre vagy Viczián István, de jelen voltak fiatal doktoranduszok és szakemberek is. A konferencia végén kerekasztal keretében megbeszélték a Székelyföld öslénytanát célzó tervezett kötetet. Október 30-án Wanek Ferenc *Csaló tudósok, tudományos csalások III. Geológia* című előadását hallgatták meg az érdeklődők. A Kolozsvári Magyar Napokon is aktívan részt vett a szakosztály, *Tudósok a ringben* címmel, interaktív előadásokra, kerekasztal-beszélgetésekre került sor a következő címeikkel: *Környezetrombolás margójára – Mikor fogjuk külön magunk alól a Földet?, Természetvédelem és környezetvédelem együtt vagy külön-külön?, Volt-e biogazdálkodás nagyapáink idején és még mikor lesz?, Élelmiszeradalékok – mítosz és valóság*. A nagy sikerű rendezvény moderátorai Bartók Katalin, Katona Miklós, Kékedy-Nagy László, Szöcs István, Veress Éva, a programfelelőse pedig Kékedy-Nagy László volt. A szakosztály tagjai más intézmények rendezvényein is aktívan részt vettek, előadásokat tartottak. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat 13. fórumán, 2014. november 21–22-én a szakosztály

alkotó módon vett részt, a központi rendezvényen Uray Zoltán: *Az öregedéskutatás eredményei és feladatai* című plenáris előadása hangzott el. Az EME szakosztályainak tudományos ülésszakai keretében november 22-én megtartották az Erdélyi Természettudományi Konferenciát (ETK-14). A rendezvényre az Apáczai Csere János Líceum épületében került sor. Plenáris előadást Wanek Ferenc geológus tartott: *A parányóslénytan erdélyi élharcosai (a kolozsvári tudományegyetem megalapításáig)* címmel. Egy összevont szekcióban 10 előadás hangzott el a biológia (3 szakdolgozat), környezettudományok-földtudományok (6 szakdolgozat), informatika (1 szakdolgozat), tudományfilozófia (1 szakdolgozat) területről. A dolgozatok döntő többségét az interdiszciplináris kutatások jellemezték. A bemutatott dolgozatok mind tartalomban, mind az előadás tekintetében is elérték az elvárt tudományos szintet. A szerzők túlnyomó része az Erdélyi Múzeum-Egyesületet képviselte, de jelen voltak a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemet, a Sapientia EMTE-t, a marosvásárhelyi OGYE-t, a marosvásárhelyi Meteorológiai Állomást, a kolozsvári „Ion Chiricuța” Onkológiai Intézetet képviselő előadók is. A résztvevők között 4 magyarországi kutató (a Debreceni Egyetem PhD-hallgatói) is jelen volt, három dolgozatot mutattak be. Tisztségviselők: Kékedy-Nagy László elnök, Katona Miklós titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály az évi rendszerességgel megszervezett színvonalas konferenciáknak és továbbképzőknek köszönhetően az EME egyik legnépesebb szakosztálya, jelenleg 1000 aktív tagja van. Népszerűségét tovább növeli az a tény, hogy, mint orvostovábbképzőket szervező egyesületet 2014-ben is elismertette rendezvényeit az országos Orvosi és Fogorvosi Kamaráknál. A tagtársak pedig az akkreditációból származó előnyöket a tudományos konferenciákon eredményesen fel is használhatták (és vélhetőleg a jövőben is használják). Gondolunk itt a XXIV. Tudományos Ülésszak és a XVIII. Erdélyi Orvosnapok, illetve a XXII. Báthory Napok keretében zajló XXI. orvostovábbképzőkre.

A népes tagságnak köszönhetően a szakosztály több területi csoportban fejt ki tevékenységét, s több hasonló érdekeltségű intézménnyel közösen szervezi rendezvényeit. Partnerei közül kiemelnénk a Hargita Megyei Orvostudományi Intézetet, a Pápai Páriz Alapítványt (Székelyudvarhely), a Báthory István Alapítványt (Szilágysomlyó), a Magyar Egészségügyi Társaságot és a Keresztény Orvosok Szövetségét. Köszönet illeti továbbá Leiber Leonórárt, aki kitartó munkájával „újraélesztette” a szatmári területi csoportot is. A szakosztály a területi csoportokon kívül kapcsolatot ápol az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Egészségügyi és Gyógyszerésztudományi Szakbizottságával, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasággal, a magyarországi Országos Alapellátási Intézettel, a magyarországi Országos Gyógyintézeti Központtal, a Studium Alapítvánnyal, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek szervezése. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlik, szakmai-tudományos továbbképzők keretében.

Március 21–22. között szervezték meg a XXI. Családorvosi Továbbképző Konferenciát, külföldi és hazai előadókkal. A családorvosi szakcsoport a székelyudvarhelyi rendezvényt a Pápai Páriz Ferenc Alapítvánnyal és a Magyar Egészségügyi Társasággal közösen szervezte.

Április 24–26. között Marosvásárhelyen került sor a XXIV. Tudományos Ülésszakra, melyen 520-an vettek részt. A nagyszámú hazai előadóhoz 23 külföldi, főleg magyarországi

– budapesti, szegedi, debreceni, pécsi orvos, gyógyszerész és fogorvos társult. A Tudományos Ülésszak első felében továbbképző és plenáris előadások hangzottak el. Péntek délutántól szombat délig 13 szekcióban 122 előadás hangzott el és 9 posztert mutattak be a résztvevők, amelyek az orvostudomány szinte minden ágát felölelték. A Tudományos Ülésszak keretén belül kiosztották a Szakosztály által 2005-ben létrehozott Lencsés György – Ars Medica díjat, melyet 2014-ben a kuratórium Péter Mihály professzornak ítélte oda.

Októberben (3–4.) zajlott a XXI. orvostovábbképző. A Báthory Napok keretén belül megrendezésre került nemzetközi orvoskonferenciának ezúttal Kolozsvár adott otthont. A *Kardiológia. Orvostörténet* továbbképzőn (melyen több mint 100-an vettek részt) 9 rendkívül érdekes témájú előadás hangzott el. A konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság (MET), illetve az EME Szilágysomlyói Csoportjának égisze alatt zajlott, és a Román Orvosi Kamara által elismert rendezvény volt.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozathoz kapcsolódott a november 7–8. között lezajlott XVIII. „Erdélyi Orvosnapok” (208 résztvevő), melyet a szakosztály a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórházzal közösen szervezett. Az igen sikeres kétnapos rendezvény helyszíne ezúttal is a csíksomlyói Jakab Antal Tanulmányi Ház volt.

A szakosztály minden évben pályázatot ír ki orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítésére. A 2014-es kutatási ösztöndíjra beérkezett pályázatokat a választmány által kinevezett bizottság bírálta el. A beérkezett három pályázatból a támogatást Gáll Zsuzsanna és Rédei Emőke nyerte.

A szakosztály a Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Karával közösen két pályázatot hirdetett meg a gyógyszerész-orvoskutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszer tudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. A két pályázaton összesen hat kutató/kutatócsoport pályázata részesült anyagi támogatásban.

2014-ben tudományos üléseink szervezésének történetében először hirdettet a szakosztály pályázatot azoknak, akik a bemutatandó dolgozatukat a jelentkezési határidőig teljes terjedelemben, közlésre alkalmas formában beküldték. A 28 dolgozat közül a szaklektorok pozitív elbírálásában részesülőket az Orvostudományi Értesítő közölte.

2006-ban hozta létre a szakosztály a legjobb tanulmányi eredményt elért végzős egyetemi hallgatóknak a Csögör Lajos-émlékdíjat és oklevelet, melynek kiosztására 2014-ben is az egyetemi évet záró ballagáson került sor a Vártemplomban. A díj pénzjutalmat és a *Csögör Lajos börtönévei* című kötetet foglalta magában, melyet az öt díjazott diáknak Szabó Béla szakosztályi elnök adott át.

A szakosztály ezúton szeretné kiemelni Péter H. Mária tevékenységét, aki 2014-ben kiemelkedő tanári és tudományos munkásságáért több díjat is kapott: a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje, Gr. Mikó Imre-émlékplap és Pro Libro Senator díj.

A szakosztály minden évben könyvpályázatot hirdet, melyre 2014-ben három, a kritériumoknak megfelelő kézirat érkezett be. A felkért szaklektorok vélemények alapján a szakosztály a kiadói testület döntése értelmében két kézirat kiadási költségeinek fedezését vállalta: Sipos Emese: *Az ipari gyógyszergyártás alapjai*, illetve Dienes Sándor: *Munkaorvostani foglalkozási betegségek tünetei és kóroki útmutató*.

A szakosztály szakmai eredményeit ismertető kiadvány, az Orvostudományi Értesítő a következőkben évi két számban jelenik meg. A lap korszerűsítése, illetve szakmai színvonalának emelése érdekében folyamatban van egy Editorial Manager program bevezetése, mely lehetővé fogja tenni a beérkezett cikkek gyorsabb véleményezését és szerkesztőségi munka gyorsabb, áttekinthetőbb lebonyolítását. A konferenciákon elhangzott előadások anyagát 2014-ben az Orvostudományi Értesítő két különszámában jelentette meg, ezek a XXIV. Tudományos Ülésszak és a XXI. Tudományos Diákköri Konferencia összefoglaló kötetei. A szakosztály feltett szándéka, hogy a továbbiakban általa szervezett tudományos ülésszakok mindig egy-egy konferenciakiadványhoz is köthetők legyenek, ezért az idei évtől kezdődően a konferenciákon elhangzott előadások írott változatait is begyűjtik majd. A 87. Orvostudományi Értesítő számainak nyomdai költségeit, akárcsak az elmúlt években, 2014-ben is a Gedeon Richter Románia Rt. cég fedezte.

Az elmúlt évben lezajlott tisztújító közgyűlés értelmében a szakosztály tevékenységét 39 választmányi tag, illetve Szabó Béla elnök; Sipos Emese, Szilágyi Tibor, Bódizs György (Kolozsvár) alelnökök, valamint Kovács Judit titkár és Szatmári Szabolcs jegyző irányítják. Tisztségeiket a gyűlésen jelenlévő 164 résztvevő szavazata erősítette meg. A szakosztály tevékenységének hatékonyabbá tételét, a kapcsolattartást és az élénkebb információáramlást segíti elő Orbán-Kis Károly választmányi tag által karbantartott és felújított szakosztályi honlap: www.emegysz.ro. Tisztségviselők: Szabó Béla elnök, Sipos Emese, Szilágyi Tibor, Bódizs György alelnökök, Szatmári Szabolcs jegyző, Kovács Judit titkár.

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály 2014-es évi tevékenysége szakmai előadások, kerekasztal-megbeszélések és a tematikus évi konferenciák szervezése köré csoportosult. Az elmúlt év során 15 rendezvény (májusban négy, márciusban három, decemberben két – az év további hónapjaiban 1-1 előadás) került megrendezésre, melyek széles tematikus skálát öleltek fel. A szakosztály előadás-sorozatainak színvonalát külföldi szakemberek emelték, mint: Hajdú Zoltán (tudományos tanácsadó, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete): *A nagyvárosi fejlődés fordulópontjai a Kárpát- és az Erdélyi-medencében*, Rác Szilárd (tudományos titkár, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete): *Nagyvárosi fejlesztési irányok – Egy Kárpát-medencei programsorozat tapasztalatai*, Nemes Nagy József (ELTE): *Tagolt világ. Pillantás a területi kutatások mai világára*, Horváth Gyula (Pécsi TE) *A orosz regionális fejlődés és politika változásai*, Heidrich Balázs (BGF): *Dől az elefántcsonttorony? A felsőoktatás és a társadalom átalakuló viszonya, a magyar gazdasági felsőoktatás lencsén keresztül*. A szakosztály igyekezett teret biztosítani a kimagasló erdélyi szakemberek és fiatal kutatók munkáinak ismertetésére is. Igen nagy népszerűségnek örvendett például Veres Valér (BBTE Szociológia és Szociális Munka Kar Magyar Intézet) *Regionalitás vagy egység-tudat? Az erdélyi magyarság nemzeti identitásának változásai Kárpát-medencei kontextusban* című előadása. A szakosztály kiemelt szerepet tulajdonít az interdiszciplináris kutatásoknak, ezért vendégmeghívottai között nem csupán közgazdászok szerepelnek, hanem például a néprajzkutató, Szabó Á. Tőhötöm (BBTE, egyetemi adjunktus, november 12.) *Kulturális minták, gazdasági gyakorlatok, piaci viszonyok: helyi és globális integrációs formák a mindennapi gazdaságban*, valamint Pásztor Gyöngyi (BBTE, egyetemi adjunktus): *Turizmus a magyar-román határ mentén*. A rendezvények közül nem hiányozhattak az aktuális problémákat feszegető beszélgetések sem, melyekre Vincze Mária szakosztályi elnök *Románia vidékfejlesztési*

programja 2014–2020, illetve *Az erdélyi magyar nyelvű közgazdász képzés múltja és a jelen kihívásai* című előadásai nyújtottak kiindulópontot.

A fiatalság szakosztályi életbe való bevonásának fontos mozzanata volt a márciusi időszak, amikor is a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar Magyar Intézetének keretében működő Gazdasági Tanácsadó Klub (GTK) több témakörben is előadásokat szervezett. Itt hangzott el többek között Bíró Biborka *Gazdasági együttműködés a Kárpát-medencében* című értekezése.

Az év során három nagyszabású rendezvényre került sor. Március 21-én rendezték meg Balogh Márton (Civitas), Kerekes Kinga (BBTE-KGTK), és Vincze Mária (BBTE, nyugalmazott egyetemi tanár) részvételével a vidékfejlesztési kerekasztal-beszélgetést.

Június 5-én szervezték meg Talpas János (BBTE, Földrajz Kar) irányítása alatt az I. *Erdélyi Magyar Vendéglátás és Turizmus* című konferenciát.

A szakosztály legfontosabb évi rendezvényei továbbra is A Magyar Tudomány Napja Erdélyben fórumhoz kötődnek. A nemzetközi szaktekintélyeket felsorakoztató rendezvény immár hagyományosan három szekcióban zajlott. A Filozófia szekció ülése (november 22.) *A filozófia szerepe a kortárs magyar kultúrában* címet viselte és két részre tagolódott. A konferencia két egymás utáni ülészakán nyolc tudományos előadás hangzott el, amelyeket erdélyi, magyarországi, felvidéki és délvidéki egyetemi előadók, tudományos kutatók tartottak. Az egynapos rendezvényen mintegy 35-en vettek részt, s olyan neves intézmények képviselték magukat, mint az Újvidéki Egyetem, MTA BTK Filozófiai Intézete (Budapest), Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Tudományegyetem, BBTE (Kolozsvár). A rendezvény második részében egy kerekasztal-beszélgetésre is sor került, amelyen a résztvevők a magyar nyelvű filozófiai könyv- és lapkiadás jelenlegi helyzetét tekintették át. A közönség számára is nyitott kerekasztal-beszélgetésen hét tudományos periodika (Kellék – Balogh Brigitta, Többlet – Egyed Péter, Magyar Filozófiai Szemle – Mester Béla, Korunk – Rigán Lóránd, Vulgo – Valastyán Tamás, Erdélyi Múzeum – Veress Károly) szerkesztői vettek részt.

A Jogtudományi szekció (november 22.) tudomány napi konferenciája a kolozsvári születésű Kolosváry Bálint jogászprofesszornak (1875–1954) állított emléket, a rendezvény társszervezője a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézete volt. A 22 itthoni és magyarországi (Budapest, Szeged, Miskolc, Győr) előadó a polgári jog és a gazdasági magánjog aktuális kérdéseit vitatta meg. A plenáris előadásokat követően a munka két párhuzamos szekcióban zajlott: kötelmi jog, illetve polgári jog általános része, római jog, dologi jog, családjog, öröklési jog, munkajog. A rendezvény (több mint 40 résztvevő) nagy érdeklődésnek örvendett.

A Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szekció előadásaira november 28-án került sor, nemzetközi konferencia keretében, amelyen a résztvevők száma meghaladta az 50 főt. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a novemberi konferencia közgazdasági szekciójának társszervezői a Magyar Szociológiai Társaság, valamint a BBTE Magyar Szociológia és Szociálismunkás-Képző Intézete voltak. Ami azt bizonyítja, hogy a szakosztály fontos feladatának tekinti a hasonló profilú intézményekkel való szoros együttműködést, annak ellenére, hogy még nem feltétlenül kielégítő a RMKT, a Mikó Imre Szakkollégium, illetve a BBTE KGTK magyar intézetének három szakkollégiumával való viszonya. A szakosztály kezdeményezésére jött létre az EME sepsiszentgyörgyi fiókegyesülete.

A szakosztályi tevékenységet megjelenítő folyóirat, az Erdélyi Múzeum 2014-ben is közölt 21 tanulmányt, illetve 4 könyvismertetőt, melyből 16 közgazdaság-, illetve területtudományi

tartalmú, 4 jogtudományi tematikájú és egy szociológiai-politológiai témakörű cikk, a tudományos értekezéseket jegyző 30 szerző több mint fele külföldi, tizen egyetemi tanárok és egyetemi docensek és közel fele pályakezdő.

A 2015. február 26-án megtartott szakosztályi közgyűlésen javaslat született arra vonatkozóan, hogy olyan interdiszciplináris témákat kellene találni, amelyekbe bevonhatók a diákok. Felmerült az alapvető kérdés is: mi a célja a szakosztályi rendezvényeknek, amikor a jog-, közgazdaságtan-, és társadalomtudományok területén is vannak különálló szervezetek, amelyek aktívan működnek. Fontosnak tekintették a résztvevők a hatékonyabb szervezést és az együttműködés erősítését, amelynek módozatait a vezetőség hivatott konkretizálni.

Tisztségviselők: elnök Vincze Mária, alelnökök: Balla Emese, Kiss Dénes, Kokoly Zsolt, titkár Mezei Zsófia.

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya 2014-es évi tevékenysége az előző évek rendje szerint zajlott, a kitűzött hagyományos rendezvényeket megtartva, a múlt évről is gazdag, változatos/színes programokra került sor. A szakosztály feladatának tekinti a szakember-utánpótlás nevelését, a fiatal kutatók szakmai előrehaladásának a támogatását, a magyar műszaki nyelv művelését, terjesztését, valamint a műszaki értelmiség összefogását. Ennek jegyében tudományos üléseket és tudomány-népszerűsítő előadásokat, kiállítást, emlékülést rendezett, szakmai táborot szervezett, s tudományos tevékenységek, kutatások működését segítette. Munkássága eredményeit a kiadványsorozataiban tette közzé, s az EDA-ban terjesztette.

Március 20–21. között tartották az immár hagyományossá váló és igen népszerű szakosztályi konferenciát, a Fiala Műszakiak XIX. Nemzetközi Tudományos Ülésszakát. 198 erdélyi, felvidéki, magyarországi és Budapesten tanuló brazil szerző mutatta be kutatási eredményeit 111 dolgozatban. A konferencia plenáris szekciójában három előadás hangzott el, melyeket Buza Gábor (Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft.), Palásti Kovács Béla és Réger Mihály (Óbudai Egyetem), valamint Máté Márton (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem) tartottak. A rendezvény keretei között immár harmadjára adták át a Maros Dezső-díjat, melynek célja a romániai magyar ifjú műszaki szakemberek kutatásának támogatása, elismerése, további kutatásra való ösztönzése. A díjat ezúttal Faluvégi Erzsébet gépészdoktorandusz vette át. Majd ezt követően 8 szekció keretében összesen 102 előadást mutattak be, vitattak meg. A konferencia másnapján az *Erdélyi Barangolás* című programra került sor. A barangolás honismereti, tájismereti és kulturális ismereteket nyújt, s mindeközben tudományközösségi kapcsolatokat alakít, épít, ápol. A program keretében a résztvevők a Torda–Várfalva–Torockó–Kisbánya–Magyarfenes útvonalat járták be, s tekintették meg a helyi nevezetességeket. A rendezvény megnyitásával egy időben a 480 oldalas konferenciakötet, a kivonatfüzet, illetve a cikkek külön-külön is olvashatók voltak a világhálón (EDA-ban): <http://eda.eme.ro/handle/10598/28186>.

Az EME 2014. márciusi 29-i közgyűlésén tiszteleti taggá választották Márton László tagtársunkat, a laudációt Gyenge Csaba írta, melyet Kerekes László olvasott fel.

Szentkirályi Zsigmond (1804–1870) bányamérnök, jogász, az erdélyi bányászat kiemelkedő egyénisége emlékére születésének 210 éves évfordulója alkalmából 2014. május 14-én a szakosztály *Szentkirályi Zsigmond-émléknapot* szervezett, melyen Debreczeni-Droppán Béla történész-levéltáros (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) az akadémikus, bányamérnök részletes pályaképet ismertette. A bányászati szakíró a szakosztály elnöke mutatta be. Salat Beáta bölcsészhallgató

Szentkirályi Zsigmond *A nemzet ünnepe. Az Erdélyi Magyar Játékszín megnyitásakor* című költeményét olvasta fel. Szentkirályi sírjánál a megemlékezést a méltató szavak mellett a koszorúzás s a felcsendülő *Bányászhimnusz*, valamint a *Tisztelet a bányász szaknak* dalok tették ünnepélyessé.

A HUNKOR Magyar Korrozíós Szövetség meghívására 2014. május 21-én, a közgyűlésükön, Budapesten plenáris előadást tartott a szakosztályi elnök *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a tudomány szolgálatában* címmel, melyben részletesen bemutatta a szakosztályi tevékenységeket és kutatási eredményeket.

2014. június 19-én második alkalommal került sor *Magyar műszakis ballagásra* Kolozsvárt a Kolozsvári Műszakis Klub (KMDSZ) és a Műszaki Tudományok Szakosztálya (EME) szervezésében. A rendhagyó ünnepség az EME központi előadótermében zajlott, az ifjú mérnököket Bitay Enikő az EME Műszaki Tudományok Szakosztályának elnöke, Rész Konrád a Kolozsvári Magyar Diákszövetség elnöke és Enyedi Tamás a Kolozsvári Műszakis Klub elnöke köszöntötték és biztatták a további újtukra. A köszöntő szavak mellett a ballagó diákok emléklapot, ajándékkönyvet, útravaló kellékeket vehettek át, az ünnepi hangulatot zenei összeállítás fokozta, Ledán Imola és László Szabolcs egyetemi hallgatók előadásában. A rendezvény záró-ünnepi részén körünkben üdvözölhettük Kocsis Károly akadémikust, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának elnökét, valamint Tarnóczy Mariann osztályvezetőt. A zárzóban Kocsis Károly a tudományos pálya választásának fontosságát emelte ki, bemutatva az MTA törekvéseit a külhoni magyar tudományosság összefogásáért. Tarnóczy Mariann a kutatómunka pályázati lehetőségeikről tájékoztatta az ifjakat.

Június 26–27-én a szakosztály technikatörténeti kutatását *A székelyföldi vasgyártás történetéből. Erdőfüle* címmel Márton László mutatta be a Tudomány- és Technikatörténeti Konferencián (EMT), Szilágysomlyón. Előadásában egy Erdőfűléről származó vasöntvény összetételének és szerkezetének korszerű módszerekkel történt meg a vizsgálata Végvári Ferenc főiskolai tanár (Kecskeméti Főiskola) közreműködésével.

Július 3-án Martin Lajos családját, dédunokáit fogadta a szakosztály, bemutatva az eddigi kutatások, az adatgyűjtő eredményeit, majd közösen megtekintették a hagyatékát is.

Várfalván kétnapos filmzéssel egybekötött technikatörténeti kutatás zajlott július 23-án és 24-én. Ezúttal a kolompkészítés, -kovácsolás részletes dokumentálására, filmzésére került sor Birinyi József közreműködésével.

2014. augusztus 19-én a V. Kolozsvári Magyar Napok alkalmából *A „Tehnofrig” emlékei képekben* című kiállítást nyitották meg, amely szeptember 15-ig volt látogatható, mindeközben gyűjtési (tárgyak, fotók) feladatokat is elláttak. A gyűjtés nagymértékben hozzájárul a kolozsvári ipartörténet kutatásához szükséges forrásanyagok gyarapításához, hiszen emlékek fontos tárgyi bizonyíték, nélkülük színterek, értékteremtő személyiségek kerülnének végérvényesen a feledés süllyesztőjébe. A szakosztály ezen kezdeményezésével feltárni, bemutatni kívánják a XX. századi Kolozsvár ipari világának igazi arculatát.

Augusztus 20-án a „Metalul Roșu” történetét vázolta fel Pálffy Károly, egykori főmérnök, felkért előadó. A rendezvény egy öt éve indult dokumentálódási, gyűjtési folyamat része, melynek keretében a még fellelhető, iparfejlődéssel kapcsolatos képi és tárgyi emlékeket szeretnénk átmenteni az utókor számára.

A XIII. Technikatörténeti Alkotótábor augusztus 25–31. között zajlott Torockón. A rendezvény szervezői a szakértők terepszemléjére, a térség felmérésének elindítására és a helyi szakmai kapcsolatok kialakítására helyezték a hangsúlyt. A tábor szakemberei között a Kolozsvári

Műszaki Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia EMTE, valamint a Nyugat-Magyarországi Egyetem oktatói voltak. Az interdiszciplináris kutatáshoz szükséges szakmai tudás érdekében a résztvevők különböző szakterületeket képviseltek, így volt köztük gépész, anyagtechnológus, bölcész, turisztikai szakértő, közgazdász. A táborban megkezdett munka a szakosztály keretei között tovább folytatódik, az eredmények pedig a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozatban jelennek meg.

A novemberi Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat plenáris ülésén a műszaki tudományokat Sélinger Sándor képviselte előadásával. A rendezvény másnapján, november 22-én került sor a szakosztály tudományos konferenciájára, a tizenötödik alkalommal megszervezett Műszaki Tudományos Ülészakra, melynek társszervezője a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem volt.

A konferencián 24 előadás hangzott el 46 szerző munkájaként. Az előadások írott változatai a Műszaki tudományos közlemények sorozat 2. számában jelennek meg, illetve online elérhetők az Erdélyi Digitális Adattárban is: <http://hdl.handle.net/10598/28084>.

Rendezvényünk ünnepélyes keretben biztosított immár másodjára a Jenei Dezső-emléklap átadására. Ezúttal Dávid László, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem rektora vehette át a kitüntetést az erdélyi magyar műszaki tudományosság fejlesztésében és ápolásában kifejtett kiemelkedő munkássága elismeréséül.

A szakosztály a 2014-es évben is együttműködött más intézményekkel, folytatódtak a közös kutatások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, valamint az Óbudai Egyetemmel, melyek eredményei különböző fórumokon hangzottak el és jelentek meg kiadványokban. Tovább folytatódta a szakosztály keretei között zajló archeometriai, valamint tudomány- és technikatörténeti kutatások is.

A 2014-es évben a Műszaki tudományos füzetek XIX. konferenciakötete jelent meg, kivonatfüzettel, valamint a XIV. Műszaki Tudományok Ülészak előadásai új sorozatkötetben a Műszaki Tudományos Közlemények 1. számában, ugyanakkor megjelent a Tudomány- és technikatörténeti füzetek sorozat 7. kötete: Jancsó Árpád: *Az Oravica–Anina hegyi vasút története*.

A szakosztály vezetősége: Bitay Enikő elnök, Márton László és Máté Márton alelnökök, Szilágyi Júlia titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály tagjai konferenciák, tudományos előadások, továbbképzők, szakmai versenyek és könyvbemutatók szervezéséhez járultak hozzá egyesületünk tevékenységéhez.

Januárban Kolumbán József, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, az egyik legújabb eredményét ismertette *Egy általános dualitási elv* címmel. Márciusban pedig Kása Zoltán tartott előadást *Neumann János, az informatika úttörője* címmel. Az előadás keretében a szakosztály a 110 éve született tudósra emlékezett. A szakosztály más szakosztályok rendezvényein is képviseltette magát, mint például márciusban az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya által rendezett F fiatal Műszakiak XVIII. Tudományos Ülészakán, ahol a fiatal matematikusok a műszaki tudományokhoz kapcsolódó aktuális kutatási eredményeiket mutatták be. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 13. fórumának plénumán (november 21.) pedig Kátai Zoltán, a Sapientia EMTE oktatója tartott előadást *Algo-ritmika mindenkinek* címmel.

November 14–16. között került megszervezésre az ötödik Matematika és Informatika Alkalmazásokkal című konferencia. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvény

keretében szervezett ülészsakon összesen 39 előadás hangzott el (több mint 60 résztvevővel) a matematika, informatika, illetve didaktika szekciókban. A konferencia első napja a matematika és informatika szekciók előadásaival kezdődött, és két könyvbemutatóval zárult. (Bodó Zalán: *Fordítóprogramok szerkesztése Flex és Bison segítségével* és Simon József: *Vizsgafelkészítő tesztek matematikából nyolcadikosoknak*). A rendezvény másnapján négy plenáris előadás hangzott el (Kristály Sándor: *Gagliardo-Nirenberg egyenlőtlenségek metrikus tereken: a görbület hatása*, Kolumbán József és Kása Zoltán: *Erdélyi magyar matematikusok és informatikusok tudományos tevékenységéről*, Kása Zoltán: *Matematikus évfordulók 2014* és András Szilárd: *Kihívások, megoldások és melléfogások a matematika tanításában*), ezt követően pedig szekció-előadások következtek. A tudományos rendezvény legfontosabb mozzanata a Farkas Gyula-émlékérem átadása volt, melyet immár kilencedik alkalommal ítéltek oda a matematikai és informatikai ismeretek terjesztésében és a tehetséggondozásban kiemelkedő eredményt elért középiskolai tanároknak. Ebben az évben Mészár Julianna (Nagyszalonta, Arany János Elméleti Liceum) és Csapó Hajnalka (Csíkszereda, Márton Áron Gimnázium) kapott Farkas Gyula-émlékérmeket a matematikatanításban elért eredményeiért, valamint Demeter Csaba (Szatmárnémeti, Kölcsey Ferenc Főgimnázium) az informatikatanításban felmutatott eredményeiért. A rendezvényt a „Matlap-találkozó” zárta. Az eddigi évekhez hasonlóan a szakosztály tudományos rendezvényét a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Matematika, Informatika, Fizika és Csillagászati Szakbizottságával, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, a Farkas Gyula Egyesület a Matematikáért és Informatikáérttal, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Matematikai és Informatikai Intézetével, valamint a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel közösen szervezte. Tisztségviselők: Robu Judit elnök, Makó Zoltán alelnök, Darvas Zsolt titkár.

7. Az Agrártudományi Szakosztály 2014-es évi rendezvényei a munkatervnek megfelelően zajlottak. Január 11-én az 50 éve elhunyt Kopp Elemér vegyész-mérnökéről, gyógyszerészről emlékeztek meg, a rendezvényen Csedő Károly tartott előadást, Györffi Jenő pedig erdélyi hegyaljai borokat mutatott be. Február 10-én Mezőgazdasági támogatások és pályázati lehetőségek Romániában címmel került sor Bordi Kacsó Zsolt Attila (APIA Marosvásárhely) és Antal Lehel (OJPDRP Marosvásárhely) rendezvényére, melynek társszervezője a Sapientia EMTE, MHK Marosvásárhely Kertészmérnöki Tanszéke.

Február 28-án Pap István akadémikus halálának 20. évfordulójára emlékeztek, akinek *Brüsszeli levelek* kötetét Szabó Zsolt mutatta be, melyet filmvetítés követett, majd a Pap család egy Pap Istvánt ábrázoló Benczédi Sándor által készített domborművet adott át az EME elnökének, Sipos Gábornak.

Március 1-jén a Nyárádszeredai Kertésznapiokra került sor, a rendezvény társszervezője a CENT. Április 5-én Botha Miklós tartott előadást *A kolozsvári óriásnyúlfajták bemutatása, a kísérletek és eredmények* címmel.

Április 24-én a természettudományi szakosztállal közösen tartották a Csűrös István Centenáriumi Emlékkonferenciát.

Április 25-én a Sapientia EMTE, MHK Marosvásárhely Kertészmérnöki Tanszékével közösen szervezett *Újdonságok a növényvédelemben* című rendezvényre került sor, ahol Györffi Mihály (Bayer Crop Science Románia) és Lukács Balázs adtak elő.

Május 16-án került sor *A gyógynövénytermesztés és feldolgozás lehetőségei és kihívásai a III. évezred küszöbén* című, a Sapientia EMTE, MHK Marosvásárhely Kertészmérnöki Tanszékével közösen szervezett konferenciára, ahol Varga Erzsébet (MOGYE), Péter Mária, Fazakas János (Larix Szováta), Bod Aladár (Solvoplant Marosvásárhely) és Macalik Ernő közösen tartottak előadást.

Június 14-én az EMGE megalakulásának 170. évfordulójára szervezett ünnepségre került sor, ahol Farkas Zoltán, Benkő Samu, Pozsony Ferenc és Sebestyén Csaba tartottak előadást.

Június 28-án került sor a *Nyílt nap a Sapientia EMTE marosvásárhelyi Gyógynövénykertjében* című rendezvényre, melynek szervezésében a szakosztály együttműködött a Sapientia EMTE, MHK, Marosvásárhely Kertészmérnöki Tanszékével.

Augusztus 12-én Rajhona János, majdnem 100 évet megért tejipari szakértőre, szakíróra emlékeztek, életútját, munkásságát Farkas Zoltán ismertette.

Szeptember 19-én Kukoricánapok (hibrid bemutató, korszerű termesztéstechnológiák ismertetése) került sor, ahol Iszlay Albert (Caussade Semences Románia), Ogrea Lucian (Euralis Seminte Románia), Deliu Cristian (Pioneer HiBreed Románia), Moldován Csaba (Alcedo) adtak elő. Ugyanakkor talajművelési technológiákat is bemutattak Marosvásárhelyen és Maroskeresztúron, a rendezvény társszervezői az Agrocomer Holding S.A. és a Sapientia EMTE, MHK, Marosvásárhely Kertészmérnöki Tanszéke voltak.

A szakosztály november 15-én a Sapientia EMTE, MHK, Marosvásárhely, Kertészmérnöki Tanszékével közösen szervezte tudományos rendezvényét. A Sapientia EMTE, Műszaki és Humántudományok Karának marosvásárhelyi főépületében megtartotta konferencián 26 szerző 13 előadása hangzott el, amelyek az agrárium különböző ágazatát felölelték, és ugyanekkor mutatták be *A Hitel és az EGE/EMGE*, valamint a *Huszonnégy év az erdélyi magyar kertészet szolgálatában* köteteket. A konferenciát 43-an kísérték figyelemmel, majd tették fel kérdéseiket egy-egy témával kapcsolatosan, esetenként a kérdésekkel a kutatókat ösztönözve a további munkára. Tisztségviselők: Farkas Zoltán elnök, Nyárádi Imre István alelnök, Lázár László titkár.

Ifjúsági szakcsoportjaink

A **GEKKO** (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya) a 2014-es évben igyekezett változatos és tartalmas programokat szervezni. Tagjai részt vettek a XVII. ETDK-n, ahol díjakban részesültek, továbbá más szakmai konferenciákon mutatták be eredményeiket (Székelyföldi Geológus Találkozó, Bányász, Kohász és Földtani Konferencia). Besegítettek a Kolozsvári Magyar Napok alatt a Földtani Nyílt Napok szervezésében, és a végzős tagok sikeresen államvizsgáztak és felvételiztek mesteri szakokra. Több ízben szerveztek szakmai kirándulást is, például Wanek Ferenc vezetésével, és a BBTE Földrajz Karának magyar hallgatóival közösen, Kalotaszeg földtani látványosságaival ismerkedtek meg; Silye Lóránd vezetésével a Székelyköre másztak fel. A Földrajz Kar magyar tagozatával közösen megszervezték a *Románia földtana* előadás-sorozatot magyar nyelven, ahol Wanek Ferenc adott elő. A hallgatói közösség összekovácsolása érdekében törekedtek minél több közösségi esemény szervezésére, mint a gólyatábor vagy egyéb közös tevékenységek. Október végén tisztújítás történt, Orbán Szabolcs leköszönő elnököt Lengyel Hunor követte a tisztségben, illetve az új alelnöki tisztséget András Kinga, míg a titkári tisztséget Baumgartner Tamás tölti be.

A **KoMaTE** (Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete) 2014-ben heti rendszerességgel szervezett szakköri előadásokat, filmvetítéseket, valamint más egyéb közösségépítő tevékenységeket. Március 19-én sor került a tisztújításra, az elnöki teendőket Oláh Szabolcs vette át, míg a két alelnöki tisztséget Belényesi Hunor, illetve Györbíró Kunigunda töltik be. Ezt követően a szakmai és a közösségi munka ismét megélelénkült és a nyári vizsgaidőszak kezdetéig tartott. Április 27-én megtartották a kolozsvári diákok részére szervezett, immár hagyományossá vált történelmi vetélkedőt, melynek ezúttal az I. világháború volt a témája. A szaktestületek közül a Középkor Kör tagjai öt szakmai rendezvényre, a Jelenkor Kör keretein belül két találkozóra került sor, a Régészet Szakkör, amely a Közgyűlés döntésének értelmében immár összefogja az Őskor és az Ókor Szakkört is, négy alkalommal ült össze. Az egyesület hagyományos filmestjei is számos érdeklődőt vonzottak, melyek során történelmi témájú és tárgyú műveket tekintettek meg. A 2013–2014-es tanév utolsó mozzanataként a KoMaTE Könyvtár átköltöztetésére is sor került, sikerült átrendezni, újraszámolni, a nyár folyamán pedig újabb adományokkal bővíteni a jelenleg 1200 kötetes állományt. 2014 őszén ismét sikerült felfrissíteni és újra megjelentetni a KoMaTE Gólyafüzetet, ezzel is segítve az elsőéves hallgatók beilleszkedését, az egyetemi hangulat és élet megismerését, illetve ráirányítani figyelmüket a város kulturális értékeire.

Az új tanévben átalakult a filmestek rendszere is, a kéthetente sorra kerülő rendezvény minden évben tematikus lesz, elsőként a 1945–1990 között született magyar alkotásokat választották, amelyek a történelem eltérő értelmezését illusztrálják, vagy az adott időszakról mutatnak görbe tükröt. A szakkörök tevékenységei tovább folytatódtak hasonló formában, és nemcsak szakmai, hanem csapatépítő rendezvénynek is bizonyultak. A csapatépítésben sokat segített az október 10–12. között megrendezett immár hagyományossá vált Gólyatábor, amit a Kolozs megyei Bogártelkén tartottak.

Lefontosabb rendezvénysorozatuk a KoMaTE Napok, a háromnapos rendezvény alatt igyekeznek bemutatni az egyesület oldalát: lehetőséget biztosítanak az önálló kutatásokat folytató diáktársaik számára, hogy bemutathassák munkájukat; a különböző játékok a csapat egybekovácsolódásához járulnak hozzá; a bálon pedig a szociális élet kapott szerepet. A távlati célok között szerepel egy olyan egyesület és közösség kiépítése, amely nem csak a történezhallgatók, hanem a teljes kolozsvári egyetemista és a magyar közösség számára egyaránt sikeresen biztosít szakmai, kulturális és szabadidős programokat. Szakmai együttműködésük az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel töretlen, csak úgy, mint a Magyar Ifjúsági Tanáccsal és a Kolozsvári Magyar Diákszövetséggel.

Tisztségviselői: elnök Oláh Szabolcs, alelnökök Belényesi Hunor és Györbíró Kunigunda.

Fiókegyesületeink

A **gyergyószentmiklósi fiókegyesület** 2014-ben három történezhallgatókonferenciát és számos író-olvasó találkozót szervezett. Az első nemzetközi történezhallgatókonferenciára május 22–24-én került sor, melyen a különböző hazai és magyarországi kutatóközpontok tapasztalatait ismerhette meg az érdeklődő gyergyószentmiklósi közönség. A rendezvényen a következő előadások hangzottak el: Demjén Andrea: *Újabb régészeti adatok Gyergyószentmiklós történetéhez*, Csukovits Enikő: *Magyarország megismerése a középkorban*, Tringli István: *Az ötszáz éves Tripartitum*, Rácz György: *A papírhasználat kezdetei az erdélyi hivatali ügyintézésben*,

Csáki Árpád: *A háromszéki protestáns lelkészek és iskolamesterek 1614. évi kiváltságlevele*, Tüdös Kinga: *Mindszenti Krisztina második házassága*, Bernád Rita: *Székely katolikus püspökök címerei*, Rüszt-Fogarasi Enikő: *Erdély leírása a kora újkori Atlaszok elbeszéléseiben*, Garda Dezső: *Gyergyószentmiklós városjoga a székely határország szervezése idején*, Pál-Antal Sándor: *Bodor Péter, az ezermester*, Nagy Róbert: *Külföldiek tőkebefektetései Székelyföldön az 1880–1918 közötti időszakban*.

Az előadások után könyvbemutatókat szerveztünk. A konferencia zárónapján kirándulásra, majd az elhangzott előadások kiértékelésére került sor.

Szeptember 6-án *Az erdélyi magyar-örmények történetének évszázadai* címmel szerveztek nemzetközi konferenciát, melyet Hamlet Gasparian, Örményország bukaresti nagykövete nyitott meg. A rendezvény kiemelt előadói Claude Mutaflan professzor, a Román–Örmény Kulturális Tanács elnöke, aki a kisázsiai örmények történetéről tartott előadást, valamint Őze Sándor, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem előadótanára, akinek *A Kárpát-medence mint befogadó társadalmi közeg: etnikumok, felekezetek a 16–18. századi Magyarországon* című előadását hallgathatták meg az érdeklődők. Ezenkívül Bogos Mária: *Szépvízi örmények múltja*, Garda Dezső: *A gyergyói örmények életkerete a 17. századtól a 20. század végéig*; Sarány István: *A bennünk rejlő örmény*; Pál-Antal Sándor: *A marosvásárhelyi örmények történetéből*; Székely Szilárd: *A marosvásárhelyi főtéri templom kriptájának örmény vonatkozásai*; Magyarai Sáska Zsolt: *Örmény öntudat a számok tükrében Gyergyószentmiklóson*; Issekutz Sarolta: *Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület az örmény kultúra szolgálatában 2010–2014 között*.

A fiókegyesület A Magyar Tudomány Napja alkalmából is konferenciát szervezett november 7-én, melynek témáját úgy határozták meg, hogy az összekapcsolja a Magyar Tudományos Akadémia által megfogalmazott központi témát és a gyergyószentmiklósi igényeket. A rendezvény könyvbemutatóval zárult. Az erdélyi magyar örmények identitástudatát érzékeltető konferencia-kötet tanulmányait Bákai Magdolna mutatta be. A könyv az Erdélyi Múzeum Egyesület gyergyói fiókszervezetének 2010. május 6-i konferenciáján elhangzott előadásait tartalmazza. Fiókegyesületi elnök B. Garda Dezső.

Az EME **marosvásárhelyi fiókegyesülete** tevékenységében a 2013. évi közgyűlésen elfogadott munkatervet követte. A fiókegyesület tagságának nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkásságot. Akik tudományos tevékenységet végeznek – közülük elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői –, azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, de a humán tudományok művelői közül is többen az EME-n kívül más tudományos szervezetekhez is kapcsolódnak, így például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz.

A fiókegyesület *A magyar tudomány napja Erdélyben* rendezvénysorozat keretében 2014. november 29-én Marosvásárhelyt *Maros megye és Marosvásárhely történetéből* címmel szervezett tudományos ülészakot, a Borsos Tamás Egyesülettel közösen (szervezők: Pál-Antal Sándor akadémikus, Simon Zsolt és László Lóránt). A rendezvényen 15 előadás hangzott el, amelyeknek szerkesztett változatát tanulmánykötetben szeretnék megjelentetni; előadást tartott Pál-Antal Sándor, Soós Zoltán, Györfi Zalán, Weisz Szidónia, Simon Zsolt, Szekeres Attila István (Sepsiszentgyörgy), Nemes Gyula (Nagyvernye), Tamási Zsolt, Spielmann Mihály, Bányai Réka, Koszta István (Csíkszereda), Pál-Antal Sándor, László Lóránt, Lázok Klára, Novák Csaba Zoltán.

A szakmai szempontból aktív tagok részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nemcsak – a pályakezdő fiataloknak szakmai tanácsadást nyújtottak, elnöke révén pedig a fiókszervezet több szakmai és művelődési rendezvényen is képviseltette magát. Fiókegyesületi titkár Simon Zsolt.

A **szilágysomlyói fiókegyesület** 2014. január 20-án tartotta meg éves közgyűlését. A gyűlésen elfogadták Széman Péter elnök beszámolóját az elmúlt év megvalósításairól, valamint megtárgyalták és jóváhagyták a 2015-ös munkatervet. A fiókegyesület a március 15-i ünnepi rendezvényt az RMDSZ-szel és a Báthory István Alapítvánnyal közösen szervezte. Május 10-én tartották a Zilah és Vidéke Fiókegyesülettel közösen a XI. Szilágyságkutatás Napját, melynek témája: *Száz éve tört ki az első világháború*. A rendezvényen került sor a Petri Mór-díj átadására. Június 20-án a Báthory István Alapítvánnyal közösen emlékeztek meg az első világháború kitöréséről. A XXII. Báthory Napok keretében szeptember 26–28-án tartották a XIV. Pedagógus továbbképzőt Szilágysomlyón, a rendezvényen 36 regisztrált résztvevő volt. Október 3–4-én a XXI. Orvostovábbképzőt tartották a Báthory Napok keretében Kolozsváron, közösen a MET-tel. A konferenciára 143-an regisztráltak, a továbbképzőt az Román Orvosi Kamara kreditponttal jutalmazta. A fiókegyesület tagjai részt vettek az EMEOGYSZ közgyűlésén, és az EMEOGYSZ Marosvásárhelyi Tudományos Ülésén (április 24–26.), a Magyar Tudomány Napján (november 21–22.), melynek az orvostudományi szekciójában Széman Péter elnök dolgozatot mutatott be. Fiókegyesületi elnök: Széman Péter.

A **Zilah és Vidéke Fiókegyesület** kis létszámú tagságot számlál, munkájának viszont sok szimpatizánsa és támogatója van. Feladata nehéz, mivel szórványban dolgozik, ahol több más (főleg helyi) kulturális szervezet is működik. Ezekkel a szervezetekkel viszont sikerült jó partneri kapcsolatot teremteni, hiszen közös a cél: az erdélyi (a mi szempontunkból, itt és most: szórvány) magyarság önazonosság-tudatának erősítése. Az összefonódást az is jól tükrözi, hogy több tagtársuk más egyesületen belül is dolgozik, vagy akár vezetőségi tag is (pl.: a zilahi EMKE – Lakóné Hegyi Éva, Bajusz István; Tövishát Kulturális Társaság – Szilágycseh – Vida Katalin stb.). Így együttműködtek: a zilahi EMKE-vel, a „Pro Zilah” Egyesülettel, a szilágysomlyói EME-fiókegyesülettel, a szilágysomlyói Báthory István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a Hepehupa művelődési folyóirattal, a zilahi Megyei Múzeummal stb. Jelen voltak a, főleg ősszel tartott, különböző falunapokon. Ezek mindig jó alkalmat teremtettek az amúgy is nagyon szétszórt tagsággal való találkozásokra, beszélgetésekre. De képviselték a fiókszervezetet (esetenként hozzájárulva a szervezéshez is) például március 15-én, a magyar nemzeti ünnepen; a történelmi évfordulók megemlékezésein; a szilágysomlyói *Báthory-napokon*; a szilágycsehi *Tövishát-napokon*; a zilahi *Szüreti Napokon*, a Szilágycseh Megyei Múzeum rendezvényein, *A költészet tavaszán*; a városnapokon stb.

Több fiókegyesületi tag vállalt tudományos előadást a megyén kívüli területeken is (Lakóné Hegyi Éva, Bajusz István és mások).

A „Fiókegyesület” évi „nagy” rendezvénye a „Szilágyság-kutatás napja”. Minden évben külön témája van a rendezvénynek, amely valamilyen módon kapcsolódik a magyar kultúrához és a Szilágysághoz. 2014-ben a XI. *Szilágyság-kutatás napjának* témája az első világháború. A hősök és áldozatok emléke előtt kívántak fejet hajtani, valamint röviden felidézni a tragikus eseményeket és következményeiket. Mint mindig, most is együttműködtek más szervezetekkel,

egyesületekkel: az EME szilágyosomlyói fiókszervezetével, a zilahi EMKE-vel, a Tövishát Kulturális Társasággal, a „Pro Zilah” Egyesülettel, a Szilágy Társasággal, a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központtal, a Szilágy Megyei Történelmi és Művészeti Múzeummal, a Hepehupa művelődési folyóirattal.

A rendezvényre 2014. május 9-én került sor Zilahon az EMKE-házban, ahol 7 előadás hangzott el a témakörhöz kapcsolódóan: Egyed Ákos: *Gondolatok a háború(k)ról*; Lóga Zsolt: *Az I. világháború rövid összefoglalása képekben és élő felvételekben*; László László: *Szilágyország az I. világháború kezdetén*; Kovács Kuruc János: *Magyar Odüsszeia a XX. század elején*; Péntek Pici László: *Kakastoll a szélben (II.)*; Szabó Attila: *Az I. világháború a magyar képzőművészetben*; Gáspár Attila: *Az I. világháború emléke a magyar népdalokban*. A rendezvényt gazdagította a Megyei Történelmi és Művészeti Múzeum által kölcsönadott és ritkaságnak számító első világháborús jelvénykiállítás. Az előadások egy részét a Hepehupa művelődési folyóirat közölte. A programok megvalósítását a Fiókegyesület tagsága és szimpatizánsok saját munkájukkal, adományokkal támogatták, viszont a zökkenőmentes és sikeres lezajlását a Communitas Alapítványnak is köszönhetjük, az EME-n keresztül.

A szórványban sok területen kell helytállni, tagjaink sokat bizonyítottak. Ennek elismerése a Szilágy Megyei Könyvtár részéről is bekövetkezett 2014-ben, amikor is Kitüntető oklevéllel („Diplomă de onoare. Oameni de seamă ai Sălajului”) ismerték el Bajusz István, a Fiókegyesület elnökének munkásságát. Fiókegyesületi elnök: Bajusz István.

A **Csikszeredai Fiókegyesület** tevékenysége a következő területekre terjed ki: hozzájárul az erdélyi magyar, sajátosan a székelyföldi tudományos-kulturális, történelmi múlt feltárásához, közzétételéhez; tudományos ismeretterjesztés Csikszereda és Csík vidéke lakossága körében; a vidéki értelmiség tudományos, kutatói munkára való ösztönzése. Az elmúlt évben az alig alakuló fiókegyesület vezető testületének meg-, illetve kialakítására, tagság toborzására, cselekvési elképzelések kialakítására, egyeztetésére figyeltek. Két nagyszabású tudományos rendezvényt szerveztek 2014-ben, június 5–6-án. A Csikszeredában és Dálnokon megtartott rendezvény partnerei a Sapientia EMTE csikszeredai gazdaság-, humán- és társadalomtudományi karok tanszékei, Hargita Megye Tanácsa, Kovászna Megye Tanácsa, Magyarország Csikszeredai Főkonzulátusa, Csikszereda Polgármesteri Hivatala. A konferencián 17 erdélyi és magyarországi kutató tartott tudományos előadást. A rendezvény nagy érdeklődésnek és pozitív sajtóvisszhangnak örvendett mindkét megyében. November 28-án A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvénysorozat keretében tartottak konferenciát, melynek célja a közérdeklődés és figyelem középpontjába helyezni az erdélyi tudományosság helyét és szerepét, sajátos hozzájárulását a magyar reál és humán tudományossághoz olyanképpen, hogy a múlt és jelen dialektikája a jövő felé mutasson, illetve aktuális tudományos ismeretek és kutatási eredmények közzététele. A fiókegyesület más intézmények által szervezett rendezvényeken is közreműködött: részt vettek a Baróton július 8–12. között szervezett Erdővidéki Honismereti Szabadegyetem és Tábor megvalósításában, ahol Balázs Lajos tartott két tudományos előadást. Ezenkívül hozzájárultak a Magyar Olvasótársaság és a sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtár által szeptember 26-án szervezett X. országos népmese-konferencia megtartásához, valamint a Csikszépvízi Kulturális Pinceklub programjainak megvalósításához, ahol Oláh-Gál Róbert és Balázs Lajos tartott egy-egy előadást. Fiókegyesületi elnök: Balázs Lajos, titkár Csata Kiss Andrea, 2015. március 1-től Ambrus Tünde.

Az **EME Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesülete** 2014. március 8-án alakult, elnökéül Bíró Boróka Júliát választották. A fiókegyesület részt vett a Domokos Géza Egyesület által június

5–6-án szervezett *Cselekvési alternatívák Székelyföldön. Térségfejlesztési konferencia és műhelygyakorlat* című rendezvényen. Ezenkívül július 4-én a szakosztályi elnök gyergyószentmiklósi fiataloknak tartott gazdasági előadást a Pénzkeresés fiatalon című rendezvényen. A fiókegyesület a tudomány napja alkalmából november 22-én kerekasztal-beszélgetést szervezett *Messze látó tudomány. Perspektívák Székelyföldről* címmel. A találkozó célja a Kovászna, Hargita, illetve Maros megyei magyar nyelvű tudományművelés helyzetének, valamint jövőbeli feladatainak számbavétele volt az együttgondolkodás jegyében. A felszólalók körében képviseltették magukat a fenti három megyében magyar felsőoktatási kínálattal rendelkező egyetemek vezetői (BBTE, MOGYE, Sapientia EMTE), Magyarországról Székelyföldön vendégtanárként betanító oktatók (Budapesti Corvinus Egyetem), valamint tehetséggondozással foglalkozó helyi középiskolai tanárok (Plugor Sándor Művészeti Liceum, Székely Mikó Kollégium). Tudományterületi szempontból: fizika, közgazdaságtan, közigazgatás, matematika, orvostudomány, művészet, műszaki tudományok művelői egyaránt jelen voltak a kerekasztal-beszélgetésen. Fiókegyesületi elnök Bíró Boróka, titkár Kulcsár Erika.

Kutatóműhelyek

Egyesületünk tudományos tevékenységet folytató műhelyeket, szakcsoportokat is támogat. Székházunkban továbbra is helyet adtunk a Pósta Béla Egyesületnek. Az egyesület a romániai magyar régészek reprezentatív szervezete, alapvető célkitűzései között jelölte meg a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatását és az erre irányuló tevékenységek támogatását, a műemléki és muzeális értékek kutatását és megóvását, valamint az egyetemi szintű régészet- és történelemoktatás segítését.

A **Pósta Béla Egyesület** keretében zajló tevékenységek szervesen hozzájárulnak az erdélyi magyar tudományosság kiszélesítéséhez. Az egyesület állandó kiemelt együttműködő partnere az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A két intézmény közös, hosszú távú projekteken vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosít helyet. Az egyesület szervezésében a 2014-es évben tovább folytatódtak a Nagykaroly–Bobáld tellen zajló régészeti feltárások (Molnár-Kovács Zsolt egyetemi adjunktus irányításával). Az év során számos gyakorlati foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, illetve régészeti dokumentáció-készítés (Apai Emese és Nagy József Gábor), valamint a régészeti anyagismeret és feldolgozás terén. Ismételten sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak, illetve bővítette az egyetemi oktatást segítő kézikönyvtár állományát. A 2014-es évben is sor került a régészeti tárgyú – vendégelőadók által tartott – előadás-sorozat megszervezésére. A Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány és a Romániai Kulturális Örökség és Kutatási Minisztérium, a Szatmár Megyei Tanács, Nagykarolyi Városi Tanács támogatásának köszönhetően az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2014-ben is sikeresen megvalósította. 2014/2015-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Alapítvánnyal közösen sor került a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából VIII. kötetének (Új sorozat) kiadására.

Vezetőség: Bajusz István igazgató, Pánczél Szilamér titkár, Molnár-Kovács Zsolt projektfelelős.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület stratégiai céljainak megvalósítása érdekében 2014-ben a következő hosszú távú programokat működtette:

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

A kutatóintézet elsősorban az ún. honismereti tudományok művelésére jött létre, létrehozása néhai Jakó Zsigmond nevéhez fűződik, az ő szellemét követik a kutatóintézet munkatársai is. A kutatási programok célja az erdélyi magyarság történetéhez és kultúrájához szorosan kapcsolódó történeti és nyelvészeti források feltárása. Emellett a természettudományi témájú kutatások többnyire külső munkatársak tevékenysége révén egészítették ki fokozatosan az intézet profilját.

Az intézet igazgatója Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja, az EME alelnöke. A kutatóintézetnek jelenleg 13 belső munkatársa van.

2014-ben elkészült az Erdélyi okmánytár IV. kötete, a nyomtatása is befejeződött 2015 januárjában. Folytatódtak az kora újkori Erdély történetére vonatkozó források, az Erdélyi káptalan és a Kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek és az Erdélyi fejedelmek királyi könyveinek kiadása.

2014-ben mutattuk be a *Szótörténeti tár* utolsó kötetét, elkezdve a XV. pótkötet szerkesztését, s ugyanakkor elkezdődött az erdélyi magyar digitális helynévtár összeállítása – A Szabó T. Attila által gyűjtött helynévanyag kiegészítése és kiadásra való előkészítése.

Az EME kutatási projektjei keretében időszakos kutatómunkát a 2014-es évben összesen 30 személy végzett 10 kutatóprojekt keretében. A kutatásban részt vett fiatal kutatók, egyetemi hallgatók munkájuk irányítását egyetemi oktatók vállalták, ezzel segítve, ösztönözve az egyetemen folyó kutatási tevékenységeket, szakkörök működését. Kutatási tevékenységet egyes szakosztály keretében is végeztek, ezekről a szakosztályi beszámolóiban tájékozódhatunk.

A külső kutatási megbízások meghatározott időre szólnak. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján.

Az EME Kutatóintézetének három osztálya összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket. 2014-ben az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak:

A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Fejedelemség kori források feltárása és kiadása: Projektvezető: Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő forrásfeltárási munkálatokat végzik:

1.1. Az Erdélyi királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése. A fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvek (Libri Regii) a kora újkori Erdély egyik legjelentősebb forráscsoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatosága, a fejedelemség kori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő

adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi köteteiben is alkalmazott szabályok szerint Bethlen Gábor királyi könyvei közül a VIII. (1615–1617), XII. (1623–1628) és XV. liber regiusok (1622–1628) [MOL F1: 11, 14, 18.] kivonatai készültek el. Ugyanakkor sor került Bocskai István 1606. évi és Rákóczi Zsigmond 1607–1608. évi liber regiusai kivonatainak (799 db. regesztá) a kollacionálására is. A végéhez közeledik Báthory Gábor 1608–1610 közötti királyi könyveinek a regesztázása is. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

1.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori hiteleshelyi tevékenységének feltárása. E munka célja a fejedelemség kori Erdély másik jelentős központi hiteleshelyén vezetett regisztrumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közzététele. A 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszi mindenki számára hozzáférhetővé a kiadvány. Ennek a munkának az első kötete az 1576–1590 közötti időszak mintegy 500 kivonatát fogja tartalmazni. Kutató: Bogdándi Zsolt.

1.3. Az erdélyi káptalan fejedelemség kori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. Az 1600–1613 között kelt oklevelek kivonatokban történő közzététele után a következő lépés a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett jegyzőkönyvek kivonatolása kell, hogy legyen. Ebből az időszakból származnak Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok jegyzőkönyvei (örzökhelyük: Magyar Országos Levéltár, levéltári jelzetük MOL F2). Minthogy a feldolgozandó levéltári anyag igen tetemes, vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korszakában íródott káptalani jegyzőkönyvek bejegyzéseit feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1619-ben kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1619–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből fog elkészülni, kisebb részét fogják alkotni a Taracközi Péter requisitor által írott jegyzőkönyv bejegyzéseiből készülő regeszták.

Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

1.4. A fejedelmi kancellária működése a Báthoriak korában (1571–1602). E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthoriak kancelláriája szervezetének és működésének vizsgálata. Kutató: Fejér Tamás

2. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. Projektvezető: Kovács András egyetemi tanár, igazgató. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

2.1. Az Erdélyi okmánytár V. kötetének szerkesztése. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, misszilisek, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A V–VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbevitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. Az Erdélyi okmánytár IV. kötete (1360–1372) 2014. év végén készült el.

2.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: a) a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása;

b) a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; c) pótlások az *Erdélyi okmánytár* megjelent kötetéhez.

2.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: a) az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; b) az erdélyi püspökség és káptalan Árpád- és Anjou-kori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítás; c) az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

3. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, székelyek, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközponitú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, a Partiumi Keresztény Egyetem, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsi Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: Biró Annamária.

4. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek előkészítése. A kutatás célja az Erdélyi magyar szótörténeti tár (SzT) XIV. kötetének kiadása és a XV., pótkötet előkészítése. A XIV. kötet bemutatója 2014. március 22-én volt. Az SzT anyagát Szabó T. Attila gyűjtötte, a munkálatok is az általa kidolgozott szerkesztési szempontok szerint folytak és folynak. A sikeresen befejezett szótár a magyar, sőt a nemzetközi szótárirodalom egyik legjelentősebb alkotása. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke; külső munkatársak: Fazakas Emese (főszerkesztő), Benedekné Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kürti Miklós, Zsemlyei Borbála (szerkesztők), néhai Kiss András (lektor), Szász Lőrinc (román értelmező) és Hochbauer Mária (német értelmező). Az SzT kötetei a BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékével együttműködésben készülnek.

5. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. Ennek a megalapodásnak értelmében a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar helynévkatalógus (magyarázatokkal együtt) összeállítását tűzte ki célul az EME a Magyar digitális helynévtár munkálataival összhangban. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatársak: Murádin László, Hints Miklós.

6. Kortárs politikai eszmetörténeti kutatások. A kutatás általános célja megvizsgálni, hogy a politikai tér fogalmának lehetséges változásai milyen módon és mértékben írhatják felül a nemzetállami koncepciókat. A kutatás kiemelt témái: a helyi önkormányzatiság és a politikai tekintély kérdéskörei. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd.

7. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

7.1. Székely László: Élete... s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása című emlékiratának átírása és kiadásra való előkészítése. Kutató: Fehér Andrea.

7.2. Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. Kutató: Papp Kinga.

8. Irodalmi és színháztudományi kutatások. Projektvezető: Egyed Emese egyetemi tanár. A kutatások célja elsősorban az Erdélyi Múzeum anyagának módszeres feltárása (kéziratok szépirodalom), értelmezése, publikálása, az EME gyűjtőlevéltárába bekerült anyagoknak a tudományosság és a képzés-nevelés céljaira történő felhasználása, az erdélyi magyarság irodalmi, színházi, neveléstörténeti hagyományainak az európai kultúrával való szakszerű összekapcsolása, kutatói utánpótlás biztosítása.

A kutatás megvalósításához a következő intézetekkel működnek együtt: SIHCTOB (Société Internationale d'Histoire du Théâtre, de l'Opéra et du Ballet), MTA Irodalomtudományi Intézet, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, a XVIII. század kutatóit tömörítő nemzetközi egyesületek (Société Internationale d'Étude du XVIIIe siècle, illetőleg nemzetközi munkacsoport a XVIII. század kutatásáért), a KAB, egyetemi kutatócsoportok (BBTE, Partiumi KE, Sapientia EMTE, ELTE, Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Veszprémi Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Központ), továbbá a kolozsvári Georgius Aranka Egyesület, az EMKE, az Interkulturali-THÉ Egyesület.

A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

8.1. Irodalmi és színházi minták, modellek, eredetiség – kutatás a közös tudásért.

A projekt filológiai és interdiszciplináris megközelítéssel végzi szövegkiadási és értelmezési vizsgálatait. A kutatásban résztvevők több intézmény munkatársai, magiszter- és doktoranduszhallgatók, illetőleg kutatók. A képzés folyamán fokozattal rendelkezők és a doktori cím megszerzése előtt állók együtt sajtóítják el az új ismereteket. Egyed Emese, Tar Gabriella-Nóra, Varga Piroska Ildikó, Molnár-Bodrogi Enikő és Rácz Emese.

9. A Gyergyói-medence tárgyi néprajzi értékeinek kérdőíves gyűjtése és rendszerezése a turizmusban való felhasználás érdekében. Projektvezető: Garda Dezső egyetemi docens

A projekt célja Gyergyó műemlékeinek és más kulturális értékeinek összegyűjtése

Kutatók: a Babeş–Bolyai Tudományegyetem gyergyószentmiklósi turisztikai tagozatának II. éves hallgatói: Fodor Csanád, Kosa Ágota, Daradics Áron és Demeter Éva-Laura.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. Projektvezető Bitay Enikő egyetemi docens. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. Kutatásvezető: Márton László ny. kutatómérnök. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. Jelen kutatás témája: A gabonaörlő szerkezetek fejlődéstörténetének kutatása (az őrlőkövektől a vízimalmokig). Egy őrlőszerkezet, a taposómalom gyakorlati megvalósítása (muzeális rendeltetésként), kapcsolatot teremtve az elméleti kutatások és a gyakorlati kivitelezés között. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja.

1.2. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. Kutatásvezető: Veres Erzsébet ny. egyetemi docens. A kutatás célja elsősorban a porolissumi ásatások során előkerült egyes vas- és cserépletek készítéséhez használt nyersanyagok származási helyének anyagtudományi módszerekkel való (archeometriai) vizsgálata. Az eredmények közös,

anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése, mely jelentős új eredményekkel gazdagíthatja a műszaki örökségünkkel kapcsolatos tudásunkat.

1.2.1 A vas archeometallurgiája. Kutatásvezető: Veres Erzsébet ny. egyetemi docens.

A projekt egy adott történelmi hely és kor vaskohászatának anyagismeretét, technológiai gyakorlatát vizsgálja az anyagtudomány interdiszciplináris módszereivel. Célja az erdélyi vasfeldolgozás kutatása, vasleletek archeometallurgiai vizsgálatával, ugyanakkor a korabeli vaskohászat anyagismeretének, technológiai tudásának és szokásainak feltárása. Kutatók: Veress Erzsébet, Bitay Enikő, Kacsó Irén, Vass Lóránt, Pánczél Szilamér, Nyulas Dorottya, Konyeliczka Lóránd.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. Kutatásvezető: Talpas János egyetemi adjunktus. A kutatás célja felmérni Erdély magyarlakta szörványtelepüléseinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében. A kutatás keretében az alábbi program valósult meg:

1.3.1. A városi kisebbség szerepvállalása a kulturális turizmusban. Kutatásvezető: Talpas János egyetemi adjunktus. A projekt lehetőséget biztosított a kolozsvári műemlékek felmérésére, osztályozására, szem előtt tartva ezek idegenforgalmi jelentőségét. A kutatás megkísérli felmérni a kolozsvári kisebbség szerepvállalását a városi turizmus fellendítésében. A turisztikai potenciál elemei között az ember alkotta vonzerőket tanulmányozták. A felmérések végeztével lehetőség nyílik a nem látogatható műemlékek helyzetén változtatni. Kutatók: Talpas János, Orbán György, Deák Aliz és Székely Péter.

2. Őslénytani kutatások. Egyéni kutató: Vremir Mátyás. A kutatás célja az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai–amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja. A kutatási projekthez az alábbi témakörök vizsgálata tartozik:

2.1. Az erdélyi késő kréta kori pterosaurusk diverzitása és rétegtani elterjedése. A projekt célja a rendkívül ritka repülő hullók felkutatása, kimutatása. Tervezett kutatási módszerek ebben a szakaszban: *a)* anyaggyűjtés, preparálás, vizsgálat; *b)* az azdarchidák morfológiai, morfofunkcionális elemzése és diverzitásvizsgálata. A projektben részt vevő kutatók: Gareth Dyke, Darren Naish (Southamptoni Egyetem), Radu Totoianu (Szászsebesi Múzeum).

2.2. Az erdélyi késő kréta kori teknősök rétegtani elterjedése és diverzitása. A projekt célja az újonnan feltárt ősteknősleletek teljes feldolgozása és leírása, különös tekintettel a primitív nyaktekerő (Pleurodira) dortokidákra és ezek filogenetikai és ősföldrajzi kapcsolataira. A projektben részt vevő kutatók: Csiki Zoltán (Bukaresti Egyetem), Rabi Márton (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest).

2.3. A szászsebesi felső maastrichti (felső kréta) öskörnyezetek rekonstrukciója, különös tekintettel a kistermetű növényevő dinoszauruszok fészkelőhelyeire. Tervezett kutatási módszerek ebben a szakaszban: *a)* anyaggyűjtés, terepdokumentálás, preparálás, morfometriai és vékonycsiszolatos vizsgálatok a tojashéjakon, tojásokon és feltárt fészkeken, illetve fészkelőhelyeken. A projektben részt vevő kutatók: Aki Watanabe (AMNH New York), Mark Norell (AMNH New York), Gareth Dyke (Southamptoni Egyetem), Radu Totoianu (Szászsebesi Múzeum).

2.4. Rétegtani és paleontológiai vizsgálatok a péterfalvi (Petrești, Sebeș) felső campani (felső kréta), tengerparti és mocsári üledék sorozataiban. Tervezett kutatási módszerek ebben a szakaszban: *a)* térképezés, szelvénykészítés, anyaggyűjtés, preparálás, vizsgálat, leírás.

A projektben részt vevő kutatók: Gareth Dyke (Southamptoni Egyetem), Radu Totoianu (Szászsebesi Múzeum), Mark Norell (AMNH New York), Csiki Zoltán (Bukaresti Egyetem), Ștefan Vasile (Bukaresti Egyetem).

3. Matematika- és informatikakutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai kutatások.

Projektvezető: Darvay Zsolt egyetemi adjunktus. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszer dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

3.1. Új keresési irányok primál-duál algoritmusokra. A kutatás célja az új keresési irányokra és algoritmusokra vonatkozó elméleti eredmények felmutatása és összegzése. Olyan belsőpontos algoritmusok vizsgálatára kerül sor, amelyek egy sajátos útvonal mentén haladva közelítik meg egy feladat optimális megoldását. A projekt keretében a nem megengedett belsőpontos algoritmusokat is vizsgáljuk. Egy olyan új módszert vezetünk be, amely egy sajátos keresési irányra épül. A teljes Newton-lépéssel rendelkező algoritmusok körét terjesztjük ki úgy, hogy a centrális utat minden fő iterációban egy megengedettségi és egy centralizálási lépéssel közelítettük meg. Megjegyezzük, hogy az ismert teljes Newton-lépéses belsőpontos algoritmusok esetén általában több centralizálási lépésre van szükség. Továbbá, az általunk meghatározott algoritmus sajátossága az, hogy a megengedettségi lépésben már a centrális út következő pontját vesszük figyelembe az eredeti pont helyett. Igazoljuk, hogy az algoritmus polinom időben szolgáltat egy megoldást.

A kutatás helyszíne: Kolozsvár. A projekt az EME Matematika és Informatika Szakosztálya és a BBTE Matematika és Informatika Intézete közreműködésével folyik.

Kutatók: Darvay Zsolt és Takács Petra-Renáta.

4. Agrártudományi kutatások

4.1. A tápanyagellátás hatása a máriatövis (*Silybum marianum*) növekedésdinamikájára, terméshozamára, valamint a gyógyhatásért felelős hatóanyag mennyiségére. Projektvezető: Nyárádi Imre-István egyetemi adjunktus.

A kutatás célja az, hogy megteremtse azt a szakmai háttérrel, amely új lehetőségeket nyit és biztosítja a gyógynövénytermesztők technológiailag hatékony és gazdaságos termesztési tevékenységét, illetve biztosítja a fenntarthatóságot. Kutatások helyszínei: Marosvásárhely–Csíkszereda (Kaposvár). Kutatók: Nyárádi Imre-István és Bara Erzsébet.

C) Orvostudományi és Gyógyszerészeti Osztály kutatási projektje

1. Az ipari gyógyszergyártás magyar nyelvű oktatásának fejlesztése. Projektvezető: Sipos Emese egyetemi docens.

Olyan elméleti és gyakorlati témák tanítása, amely igazodik a jelenlegi ipari gyógyszergyártás követelményeihez. A cél egy olyan magyar nyelvű oktatási anyag összeállítása, mely ezen tárgy oktatásában teljes paradigmaváltást jelent, amely a romániai egyetemen, magyar nyelven tanuló gyógyszerészhallgatók számára az ipari gyógyszergyártás elsajátításában nyújtana segítséget, és segít felkészülni mind az iparban történő tevékenységre, mind a gyógyszer-tári munkára.

2. Immunglobulin (IgH) génátrendeződés vizsgálata limfomákban. Projektvezető: Mezei Tibor.

Célja olyan molekuláris biológiai módszer bevezetése egyetemi/kutatói központunkba, amely segít diagnosztikai dilemmák megoldásában. A projekt megvalósítása esetén az ilyen jellegű vizsgálatok elvégzését a betegek számára itthon, ebben a központban biztosítjuk, hiszen a logisztikai és infrastrukturális háttér jelentős részben rendelkezésre áll. Kutatás helyszíne: Marosvásárhely és Budapest.

3. Megoldáskeresés a gyermekek fogászati félelmének leküzdésére. Projektvezető: Mártha Krisztina.

Legtöbbször a félelem a fő oka a szükséges kezelések elmulasztásának. A gyermekek viszonyulása ellenben megfelelő neveléssel javítható, a projekt során erre keresnek megoldásokat. A fogászat vonzó bemutatása kedvezően befolyásolja a későbbi viszonyulást. Szűkebb csapatunk mellett további egyetemi hallgatók bevonásával szervezett szűréseket és kezeléseket, valamint fogászati félelemre irányuló felméréseket végzünk iskolákban.

A projekt az EME Orvostudományi és Gyógyszerészeti Szakosztálya és a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem együttműködésével folyik.

Kutatási eredmények, illetve várható eredmények

A kutatóintézet belső munkatársainak megjelent, illetve előkészületben levő kötetei:

Erdélyi okmánytár. IV. 1360–1372. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András, megjelent 2014-ben.)

Kolozsvári boszorkányperek 1565–1743. Kiss András kéziratának felhasználásával szerkesztette Pakó László–Tóth G. Péter. Balassi Kiadó, Budapest, 2014. (A Magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 4., megjelent 2014-ben.)

A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690). (Gálfi Emőke)

Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben. (Papp Kinga)

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi történelmi adatok VII. 4–5.) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi történelmi adatok VII. 6)

Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László)

Erdélyi okmánytár. V. 1373–1389. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András.)

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. 1576–1599. (Bogdándi Zsolt)

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1600–1613). ETA VIII. 2 (Gálfi Emőke)

A kolozsvári városi jogügyigazgatók tevékenysége és számadásai 1584–1665. (Pakó László)

Erdélyi magyar helynévtár I. Aranyos vidékének helynevei. (András Zselyke, Tamás Csilla)

2014-ben belső tudományos munkatársaink összesen **32 tanulmányt, 4 könyvet, 3 recenziót, 1 véleményezést, 1 interjút, 4 kritikát jelentettek meg, 17 előadást tartottak, 14 kiadványt szerkesztettek, 1 kiállítást állítottak össze.**

A külső munkatársak tevékenysége is nagyban hozzájárult tudományos eredményeink gyarapításához, az EME programjaiban végzett kutatásaikat számos kötetben és tanulmányban jelentették meg, egy részüket az EME saját kiadványaiban.

Az EME 2014 folyamán összesen 22 kutatási programot működtetett. Tíz program keretében 30 külső munkatársat foglalkoztatott, segítve az oktatási intézmények, szakcsoportok tudományos tevékenységét.

Kutatási programjaink támogatói: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Kulturális Alap, EME Orvostudományi Szakosztály, EME Műszaki Tudományok Szakosztály.

II. A tudományos Könyvtár és Dokumentációs Központ működtetése, fejlesztése

A **Rhédey-házban** levő központi könyvtárunk állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódexhasonmás kiadás-gyűjteménye is. CD- és DVD-gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból áll (repertóriumok, adatbázisok szótárak, térképek és egyéb segédeszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

Központi könyvtárunkat a 2014-ben 391 regisztrált olvasó használta. A Rhédey-házat ezenkívül rendszeresen látogatják az EME kiadványai iránt érdeklődők is.

2014 júniusában kiadványainkkal részt vettünk a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek.

A **Jordáky-házban** működő könyvtárrészlegünk 2014 során is élénk olvasói forgalmat bonyolított le, ami elsősorban az olvasói kör földrajz szakos egyetemi hallgatók által való bővülésével, valamint a KoMaTE-könyvvállományának könyvtárunkba való felkerülésének köszönhető. Olvasónaplónkba az év során 1780 bejegyzés található (egyetemi hallgatók, oktatók, valamint kutatók).

Az új online könyvtári katalógus az év végéig mintegy 663 új, könyvtárunkban fellelhető kötettel bővült, továbbá 544 kötetet láttunk el jelzettel és konvertáltuk át. Ennek eredményeként a Jordáky-könyvtár teljes könyvvállománya megtalálható az online katalógusban.

A könyvtárunk idén tavasszal is fogadott diákokat nyári gyakorlatra. A történészhallgatók kitartó munkájának köszönhetően sikerült a KOMATE kötetek leltári számbavétele, és elkezdődött a kötetek adatbázisba való bevezetése is.

A **Lőrinczi-házban** levő könyvtárban és kéziratárban a helyhiány és a raktározási gondok egyre körülményesebbé teszik az állomány gyarapítását. Ennek ellenére Kiss Károly ny. mérnök adományát, a bodófalvi gazdakör iratanyagát (1908–1949) sikerült elhelyeznünk, és az a kutatók rendelkezésére áll. Az újabban beérkezett könyvadományokat (íj. Jancsó Miklós adományai, néhai Palkó Attila történelemtanár könyvtárának egy része) dobozolva, egyelőre feldolgozatlan állapotban tároljuk.

A raktári állványzat és savmentes dobozok beszerzésére a Nemzeti Kulturális Alaphoz benyújtott pályázatunk sikeres volt, így az év folyamán raktározási gondjainkon valamelyest

javítani tudunk. Az állványzat felszerelése megtörtént, a kéziratári anyag dobozolása és elhelyezése folyamatban van.

Gyűjteménykezelés és -fejlesztés

Az elmúlt év során 933 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba központi könyvtárunkban, melyek adományok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelespéldányok elküldését. 2014 első félévében 474 kötetet ajándékoztunk különböző intézményeknek, iskoláknak és vendéglőadóknak; 621 tiszteletpéldányt adtunk át az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában megjelent kötetek, valamint tanulmányok szerzőinek; cserepartnereinknek 557 kiadványt postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által.

Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára, Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Entz Géza Alapítvány, Erdélyi Unitárius Egyház (Kolozsvár), Csiki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Muzeul Banatului Montan (Resicabánya), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Muzeul Banatului (Temesvár), Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász Műhely, METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Josa András Múzeum (Nyíregyháza), Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), GWZO Leipzig, Münchener Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg) stb.

Magánszemélyek is adományoztak könyvtárunknak: Adamikné Jászó Anna, Bakó Botond, Biró Annamária, Boér Mária, Buzás Pál, Marius Diaconescu, Draskóczy István, Gaal György, Ittész Mihály, Kicsi György, Kocsis Károly, Kővári Réka, Lőrinczi Réka, Murádin Jenő, Murádin László, Nagy János, Oborni Teréz, Paládi-Kovács Attila, Pintér Judit, Rokaly József, Tóth Pál Péter, Vekov Károly. Az adományokat ezúton is köszönjük.

III. Az Erdélyi Digitális Adattár működtetése és fejlesztése

űAz EME 2011-ben kiépült szabad hozzáférésű intézményi repozitóriumát, az Erdélyi Digitális Adattárat folyamatosan fejleszti.

A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, mind a legfrissebb szakirodalmat és kutatási eredményeket. A jelenleg kilenc egységből (tárból) álló digitális adattár, mely elsősorban az EME régi kiadványainak

digitális változatát, gyűjteményeinek adatait, illetve az erdélyi magyarság múltjával kapcsolatos történelmi forrásokat tartalmazza, folyamatosan bővül.

2014 végéig **19200 tételre gyarapodott** az adattár, melynek elérhetősége:

<http://eda.eme.ro>.

A 2014. év jelentősebb digitalizálási programjai, illetve az elkészült dokumentumok elérhetőségének útvonala (egyedi kódja):

1. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár digitalizálása

<http://eda.eme.ro/handle/10598/9095>.

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár szerkesztése és kiadása után az EME a Tár szakszerű digitalizált változatának kivitelezését is felvállalta. A kötetek szkennelését korrekktúrázás követi a minőség javítása végett, amely komplex feladat, úgymond utószerkesztési munka. 2014-ben a Tár IV. kötetét digitalizálták, és 90%-ban korrekktúrázták.

2. Az EME kiadványainak digitalizálása <http://eda.eme.ro/handle/10598/49>

A program célja az EME kiadványainak digitalizálása és megjelentetése a világhálón. Az elmúlt évben a Erdélyi tudományos füzetek 42 kötete (1929–1992) (<http://eda.eme.ro/handle/10598/9744>), a Fialat Műszakiak Tudományos Ülésszaka XIX. kiadványkötete, illetve a kötet 111 – metaadattal ellátott – tanulmánya (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28186>), a Műszaki Tudományos Ülésszak 14 előadása <http://eda.eme.ro/handle/10598/28083> és a tanulmányokat tartalmazó digitális kiadvány (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28577>) került be az adattárba. Ezenkívül Rejtő Sándor: *Az elméleti mechanikai technológia alapelvei és a szálanyagok technológiája* IV. kötetét digitalizáltuk (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28307>), illetve Bodó Zsolt: *Fordítóprogramok szerkesztése Flex és Bison segítségével* (<http://eda.eme.ro/handle/10598/28426>) kötetét is elérhetővé tettük az EDA-ban.

3. Periodikák Erdélyi Digitális Adattára (PEDA) <http://eda.eme.ro/handle/10598/16263>.

A program azzal a céllal indult, hogy a ritkaságszámba menő, Erdélyben megjelent, sokak által ma is használt szakmai folyóiratok digitálisan is hozzáférhetőek legyenek. A 2014-es évben tovább folytatódott a Keresztény Magvető számainak a feltöltése, 2012. 118. évf. 1–4. sz. (<http://eda.eme.ro/handle/10598/27641>, <http://eda.eme.ro/handle/10598/27642>, <http://eda.eme.ro/handle/10598/27643>, <http://eda.eme.ro/handle/10598/27644>) kötetek kerültek be az Adattárba.

Az előző évben elkezdtük az Erdélyi Múzeum folyóirat 1930 utáni számainak digitalizálását és feltöltését tanulmányonként metaadattal, ez a munka 2014-ben is folytatódott, a folyóiratnak most már az 1874–1882 között megjelent 80 kötete részletes metaadatokkal ellátva megtalálható az Erdélyi Digitális Adattárban. Elérhetősége: <http://eda.eme.ro/handle/10598/2516>. Ugyanakkor az új 2014-es kötetek is tárolva lettek az adattárba.

4. Tudóstár <http://eda.eme.ro/handle/10598/9512>

A gyűjtemény azzal a céllal jött létre, hogy az erdélyi tudósok életére és munkásságára vonatkozó adatokat tartalmazza, nem egyszerű lexikon – amely a benne szereplők nevét, fotóját és életének, munkásságának rövid leírását tartalmazza –, annál jóval több. A munkákon kívül az egyes személyekről szóló irodalmat és a hagyatékot is gyűjtjük, mert az legalább annyira jelentős, mint a saját alkotások, hiszen az illető tudós az általa művelt tudományterületről nagyon sok fontos információt, anyagot gyűjtött össze. 2014-ben Martin Lajos hagyatékának digitalizálása megkezdődött, melynek metaadattalási része ez évben van tervbe véve.

Ugyanakkor a múlt évben sikerült az EDA-t is elismertetni mint tudományos adattárt, s beilleszteni az MTA Magyar Tudományos Művek Tára külső azonosítóinak lajstromába, ezáltal

az MTMT-be bevitt közleményekhez hozzá lehet rendelni az EDA-ban való közvetlen (online) elérhetőségét.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadója a rendszeresen megjelentetett szakfolyóiratok mellett évente több tudományos kötetet jelentet meg önállóan vagy más kiadókkal közösen. Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2014. év 1., 2., 3. és 4. füzetje jelent meg (főszerkesztő: Kovács Kiss Gyöngy), a Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica Múzeumi Füzetek 2011–2012/19–20/3, Kémia és 2013/21/1, Biológia kötetei (főszerkesztő: Fodorpataki László) jelentek meg. Az Orvostudományi Értesítő (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 86. kötetének 1. és 2. füzetje (főszerkesztő: Egyed-Zsigmond Imre), illetve 87. kötetének 1. és 2. füzetje jelent meg (főszerkesztő: Szabó Béla). A Műszaki tudományos füzetek 2014: a Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka 19. kötete (szerk. Bitay Enikő) látott napvilágot az elmúlt évben. Megjelent a *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* című közlőny VIII.(XVIII.) kötete is.

Az Erdélyi történelmi adatok sorozat IX.2. kötetét, *Torda vármegye jegyzőkönyvei II. 1659–1707*. Dáné Veronka tette közzé bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel.

Az Erdélyi tudományos füzetek sorozatban az ETF 277. Hegyi Géza, W. Kovács András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*, ETF 278: Dávid Péter: „*Itt van a legvégső óltára Pallásnak*”. *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság története*; ETF 279. Pósta Béla, sajtó alá rendezte: Vincze Zoltán: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának története*; ETF 280. Gulyás László Szabolcs: *Városfejlődés a középkori Máramarosban*; ETF 281. Benő Attila: *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*; ETF 282. Demeter Zsuzsa: *Költői tradíció és könyvkiadás. Gyöngyösi István példája* jelentek meg.

A Tudomány- és technikatörténeti füzetek sorozatban a 7. kötet, Jancsó Árpád: *Az Oravica-Anina hegyvasút története* jelent meg. Az Emberek és kontextusok sorozat három új kötettel gyarapodott: Vajda András: *Az írás és az írott szó hatalma*; Szalma Anna-Mária: *A fénykép a mindennapi életben*; Czégényi Dóra (válogatta és sajtó alá rendezte): *A mágiikus erejű pap*. A 2014-es évben megjelent az Erdélyi magyar szótörténeti tár XIV. kötete (főszerk. Fazakas Emese). Kiadónk a BBTE Média- és kommunikációtudományi Intézetével közösen indította a *Letöltés. Média- és kommunikációtudományi könyvsorozat*ot, melynek első kötete Zörgő Noémi: *#erdélyi#magyar#fiatalok#szavazás*. Szintén a 2014-es évben indult a Műszaki tudományos közlemények sorozat, melynek első kötetében *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 13. központi fórumán, 2013. november 22-én elhangzott plenáris műszaki előadás, illetve a november 23-án a *XIV. Műszaki Tudományos Ülésszakon* (XIV. MTÜ) elhangzott előadások írott változatát tartalmazza (szerk. Bitay Enikő, Máté Márton).

Önálló kötetek: Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899–1919)*, Péter H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai 1–2.*, Custură Ștefania Maria, Mihály Vilma-Irén, Tapodi Zsuzsa: *Întâlnirea cu celălalt*, Szabó Mónika: *Differenciáldiagnosztikai kézikönyv*, Keszeg Vilmos (szerk.): *A qui appartient la tradition*,

Borbély András, Orbán Jolán, Pieldner Judit: *Irodalom, test, emlékezet*, Egyed Emese (szerk.): *Képes beszéd*, Bodó Zalán: *Fordítóprogramok szerkesztése Flex és Bison segítségével*, Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor (szerk.): *Bethlen Erdélye. Erdély Bethlene*, S. Pataki Mózes (sajtó alá rendezte Egyed Emese): *Poétai Gondolatok*, Türk, Erich: *Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkreise: Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud – Három észak-erdélyi megye orgonatója: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye*.

Közös kiadványok: Kovács Zsolt, Orbán János (szerk.): *Táguló horizont*; Ösz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica*; Magyarai Sára, Bartha Krisztina (szerk.): *A nyelv közönségi perspektívája*; Tapodi Zsuzsa: *Szövegek szövege*; Fülöp Zoltán, Kovács Csongor, Székely Ibolya (szerk.): *Innováció és kreativitás a tudományban. Konferenciakötet*.

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

2014-ben a román akkreditációs intézet akkreditációs listája nem változott. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem, kultúratudományok és filológia kategóriában, valamint a C kategóriát az előadó-művészetek témakörben. Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést a történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia kategóriákban.

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktoranduszok és a romániai tudományos életben részt vevő kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptetéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Az EME kiadója odafigyel arra, hogy a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserepéldányok) jelen legyen a különböző könyves eseményeken is. Egyrészt minden friss kiadványunkat bemutatjuk az EME székházában felkért szakértők közreműködésével, másrészt részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon is.

2014-ben az EME kiadója részt vett a Budapesti Könyvfesztiválon, valamint a Budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhetőek 2013–2014-es kiadványaink. Ugyanakkor önálló standot működtetett a kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a könyvhét keretében pedig könyvbemutatókat tartott az EME-székházban. 2014 augusztusában az EME kiadója önálló standot működtetett a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozatán, ahol a kiadó promóciós anyagával és kiadványainkkal ismerkedhetett meg a közönség. Az idén második alkalommal megszervezett Vásárhelyi Forgatag keretei között Történelmi Könyvek Vásárára került sor a Teleki Téka udvarán augusztusban, ahol kiadónk képviseltette magát.

November 20-án a kolozsvári Octavian Goga Megyei Könyvtár ünnepi rendezvényén a 2012–2013-as kiadói évben megjelent kötetek közül három kiadványunkat díjazták. Az elismerésben részesül kötetetek: Bogdándi Zsolt *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*, Egyed Emese (szerk.): *Látható jelentés. Színház és filmtudományi írások*, valamint Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*.

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a Bethlen Gábor Alap, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus Hungarica Ösztöndíjprogram, GWB Magyarország Alapítvány, a romániai Communitas Alapítvány, az AFCN (Romániai Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága), a romániai Felsőoktatási és Egyetemi Kutatási Alap (CNCSIS-UEFISCSU), az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya és a Gedeon Richter Románia Rt. támogatásának köszönhető.

A kiadó honlapja: <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó: Biró Annamária, szerkesztőségi titkár Papp Kinga.

V. Szakmai képzések

Az elmúlt évben a szakmai képzések forráshiány miatt csupán az Orvostudományi Szakosztály immár hagyományossá vált kreditpontos képzései által valóultak meg, melyeket az Orvosi és Fogorvosi Kamarák is elismertek. Áprilisban a XXIV. Tudományos Ülésszak keretében tartottak továbbképzést, októberben a XXII. Báthory Napok keretében került sor Kolozsváron a XXI. orvostovábbképzőre, novemberben pedig a XVIII. Erdélyi Orvosnapokat tartották Csíksomlyón. A képzésekről további részletek a szakosztályi beszámolóban olvashatók.

Beruházások, eszközfejlesztések

2014-ben szűkös költségvetésből gazdálkodhattunk, azonban sikerült némi összeget eszközfejlesztésre fordítanunk, összesen 13 328 lej értékben, javarészt támogatásból.

Mínthogy gyűjteményünk minden évben gyarapodik, egyre nehezebbé vált az újabb anyagok elhelyezése és szakszerű tárolása, illetve dobozolása, ezért még 2013-ban pályázatot nyújtottunk be a Nemzeti Kulturális Alaphoz kéziratári állványzat és savmentes dobozok beszerzésére. Az elnyert támogatásból 2014-ben, 5999 lej értékben acéllemezekből készült, nagy teherbírású állványzatot vásároltunk, melyet a Lőrinczi-házban helyeztünk el.

A Jordáky-házban szükségessé vált egy új hőközpont szerelése, ennek beszerzési és üzembe helyezési költsége 2330 lej.

A számítógépes parkunk fejlesztésére 4999 lejt költöttünk.

Adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkeértéke 2014-ben 4 544 186 lei. Az évet 69 890 lej veszteséggel zártuk. A befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke 2 786 304 lejt tesz ki. Az év végi forgótőke nagysága 1 837 992 lej. Ebben az értékben benne foglaltatik a könyvtári állomány könyv szerinti értéke is, mely 336 710 lejt tesz ki. A rövid távú kötelezettségek év végi értéke 43 649 lej, mely javarészt a 2015-ös pénzügyi évben esedékes számlatartozásokból és adókötelezettségekből fakad.

A 2014-es költségvetés a tervezetthez képest negatív irányú 4,4%-os eltérést mutat.

A fenntartási költségek a tervezetthez képest 16%-kal növekedtek, ez nagyrészt az energiaárak folyamatos növekedésének tulajdonítható, de ugyanakkor az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységének bővülésével is magyarázható, ami nyilvánvalóan költségöbbletet is eredményez.

A személyi kiadások több mint 8%-os csökkenést mutatnak a tervezetthez képest. A szűkös költségvetés eredményeként nem sikerült biztosítani a tervezett pótlólagos személyi juttatásokat. A költségcsökkenéshez még a 2014 októberében érvénybe lépő társadalombiztosítási járulék öt százalékpontos csökkenése is hozzájárult.

2014-re is jellemző volt a nagy kilengésű árfolyam-ingadozás, melynek köszönhetően számottevő eltérés mutatkozik a pénzügyi költségek tervezett és megvalósított értékei között.

A költségvetés projekttől függő tételeit, lehetőség szerint, az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk. A kiadó költségei a tervezetthez képest 21%-os növekedést mutat. Ez az évi kiadói terv folyamatos bővülésének köszönhető, mely az újonnan megjelenő finanszírozási lehetőségek hozadékának is tudható be.

A kiadások szerkezete az előző évekre is jellemző képet mutat: 2014-ben is a költségvetés legnagyobb tétele az állandó alkalmazottak személyi kiadásai (21 fő), ez az összes kiadás majdnem 40%-a. A külső kutatási programok, a digitalizálási projektek és kiadványszerkesztési megbízások a teljes költségvetés 6%-át teszik ki. A fenntartási, működési költségek 10%-ban mutathatók ki, míg a fennmaradó részt a rendezvények, szakképzések (16%), kiadványok előállításának költségei (24%), beruházások (1%) és a pénzügyi költségek (3%) adják.

A bevételforrások szerkezete az előző évekhez hasonló képet mutat: a költségvetés több mint 63%-át támogatásból finanszíroztuk, a fennmaradó kevesebb, mint 37%-ot saját forrásból teremtetjük elő (tagsági díjak, konferenciákra való részvételi díjak, adományok, szponzorizálás, kiadványértékesítés, pénzügyi- és egyéb bevételek).

A támogatások legnagyobb része (91%) magyarországi forrásból származik, míg a belföldi támogatások a 10%-ot sem érik el.

Belföldi intézményi támogatók (az összes bevétel $\approx 5,78\%$ -a): Communitas Alapítvány (3,82%), az RMDSZ Főtitkársága (1,60%), a Kolozsvári Polgármesteri Hivatal (0,36%).

Magyarországi támogatóink (az összes bevétel $\approx 57,6\%$ -a): Egyesületünket legnagyobb mértékben a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta (az összes támogatás 62%-a), ezt követi nagyságrendben a Nemzeti Kulturális Alap által nyújtott céltámogatások (16%) és a Magyar Tudományos Akadémia által biztosított működési és rendezvény-, illetve kiadványtámogatás (12%).

Egyesületünk munkáját segítették: Evoline Kft, Gedeon Richter Gyógyszergyár (Marosvásárhely), Multinvest Kft. (Marosvásárhely), Pharmaquest Laboratórium (Marosvásárhely), WECO TMC Kft. (Marosvásárhely), Clini Lab Kft. (Marosvásárhely), Lamoszt Kft. (Marosvásárhely), A BioLabor Biofizikai- és Laboratóriumi Szolgáltató Kft. (Budapest), Osteopharm Kft. (Marosvásárhely).

A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíj pályázat, valamint az intézményi, ún. műhelytámogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos támogatását is.

Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink

Tulajdonjogunkat az EME egykori javai, igen értékes tudományos gyűjteményei fölött, holott az egyesület elnöksége az évek során több beadványban szorgalmazta ezek státuszának rendezését, továbbra sem sikerült elismertetni. E kérdés mielőbbi rendezéséhez politikai akarat is szükséges.

A Kolozsvár főterén levő ingatlanunk, a Wass Otília-ház visszaszerzése érdekében már évek óta pert folytat intézményünk, illetve adminisztratív eljárással próbálkoztunk, eddig eredménytelenül (Bukarestben a restitúciós bizottságnál, illetve a kolozsvári tanácsnál). A pert felüggesztettük a telekkönyvi helyzet tisztázása végett.

Jogigényünket természetesen továbbra is fenntartjuk.

A Jordáky-ház megosztásának érdekében az EME 2011-ben indított vagyonmegosztási eljárást, amely még nem zárult le. A városi tanáccsal megegyeztünk az állami tulajdonban maradt rész megvásárlása tekintetében, a végső lépéshez tanácsi határozat szükséges, a vásárlási összeg rendelkezésünkre áll.

A Lőrinczi-ház telkének egy 241 nm-nyi része továbbra is az állam tulajdonában van, bár az adóját egyesületünk fizeti. A 18. sz. 1991. évi törvényre való hivatkozással a visszaigénylési kérelmet letettük a illetékes hatósághoz, megoldása 2015-ben várható.

Zárszó

Összegezve az EME 2014. évi tevékenységét: sikeresnek tekinthető, bár a sokrétű tevékenységhez a finanszírozás nehezen hozható össze, azonban az intézmény tevékenységének a változatossága olykor előnyt is jelent. Olyankor amikor lehetőség nyílik valamely program komolyabb támogatására, akkor az a tevékenység kerülhet előtérbe (fókuszba), s valósítható meg sikeresen.

A legfontosabb az intézmény fenntarthatósága, a főállású kutatók javadalmazásának biztosítása, a normatív támogatás stabilitása, ez mindenkor prioritást élvez, hiszen a hosszú távú kutatási programjainkat csakis így vihetjük sikerre, az intézmény működése által (révén) minden más tervezett célirányú program is felvállalható kisebb-nagyobb mértékben célpályázattal, illetve a szakosztályok, fiókegyesületek vezetőinek odaadó társadalmi munkájával.

Az elmúlt évben nem sikerült a múzeumi feladatokra nagyobb hangsúly fektetni, habár ez irányban is voltak törekvések. Az intézmény fenntarthatósága s a bemutatott programok tervszerű és sikeres elvégzése sokrétű feladat elé állította intézményünk munkatársait, a szakosztályok és fiókegyesületek vezetőit egyaránt.

Ezúton köszönöm mindannyiuk segítségét, áldozatos munkájukat. Külön köszönetemet fejezem ki a közvetlen kollégáknak, akik mindig készenlétben álltak a megsokasodott feladatok pontos elvégzésére.

Köszönöm a munkatársak, kutatók eddigi eredményes munkáját, ugyanakkor köszönetünket fejezem ki a támogatóknak önzetlen segítségükért!

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2015. február 28-án,

Bitay Enikő sk.
főtitkár

Hibaigazítás

Az Erdélyi Múzeum LXXVI. 2014/1. lapszámában

161. oldal, 1. hasáb, 2. bekezdés: ... *Azonban ugyanez év márciusában Kriza János váratlanul meghalt...* helyett: ... ***Azonban 1875 március 26-án Kriza János váratlanul meghalt...***

162. lap, 1. hasáb, 1. bekezdés: ...*említést kell még tennünk Mészáros János 1988-ban megjelent könyvéről...* helyett ...***említést kell még tennünk Mészáros József 1988-ban megjelent könyvéről...***

Contents

Erika Tekei: Mythical Creatures and Fairy Tales Heroes in the New Type of Story Books between 1948-1956.....	1
Péter Bálint: The Hermeneutics of Tales Including Songs	18
Erika Tasnády: Folk-Song: Emblem of the National Identity.....	39
Zsolt Nagy: „If Only All Counties Would Do the Same...” Pomology Efforts in the Old Ciuc (Csík) County between 1867-1918 and 1940-1945	53
Júlia Zsigmond: Life-Story Parallelism in a Bible Study Community Created by a Reformed Awakening Movement.....	68
Tünde Lőrinczi: Reflections of the Culture of New Religious Roma from Transylvania and Budapest (General Features and Important Distinctions)	80
Mária Szikszai: Photo Practices of a Community of Monks	92
Melinda Blos-Jáni: Men With the Movie Camera between 1945-1989. Amateur Filmmaking and Everyday Life under Communism	110
Áron Bakos: The Concept of Culture in the Works of Franz Boas.....	128

In Memoriam

Zsuzsanna Erdélyi (10. January 1921– 13. February 2015)	139
---	-----

Review

András A. Gergely: Social Communication, Communal Universe of Changes	145
István Máté: Society Under Control	152
László Mód: The Ethnographic Documentary Value of Family-Archives	157
Ákos Nagy: The 19 th Century Szeklerland in the Vision of an Transylvanian Saxon.....	158
András Simon: The Rural Ecclesiastic Corporation in the Szeklerland	160
Ágnes Mogyorósi: A New Publication of an Ethnographic Workshop of Pécs about Transylvanian’s and Moldavian’s Rural Religiosity.....	161
Enikő Balássy: The Black Art Exercising Romanian Priest	164
Ákos Nagy: The Early Activity of the Constructive Károly Kós	166
Dóra Kovács: Hungarian Choreography and Dance-Science of Transylvania in Two Themes... 170	
Bálint Horváth: In the Wake of Bartók and Brăiloiu – about Ilona Szenik’s Colinda-System.....	172
Júlia Anna Makkai: Our Built Heritage. Excursion in Țara Călatei (Kalotaszeg)	174
Tamás Mohay: Memory, Raising, Practice	177
Beáta Gatti: In the Wake of Memories.....	179
Viola Kovács: Intersections of an Târnava (Küküllő) Microregion’s Written History and Private Stories	182
Beáta Molnár: New Nation-Exercises	184

István Szilárd Szász: The Book of Levente Szöcs about the 20 th Century Rural Autobiographies from Gheorgheni	187
Észter Molnár: The Written Portrait of a Settlement	190
Júlia Zsigmond: Changes of Lives, Stories, Narratives in the Long 20 th Century	192
Orsolya Tatai: The Representation of the Public Welfare's Serving Otherness.....	194
Melinda Székely: Universal and/or Particular?	195
Éva Szijártó: What Does the 'Galuska' Mean?	199
Péter Halász: Moldavian Csango (Ceangău/Csángó) Folk-Songs from Baranya.....	200
Péter Halász: In Stories Embedded Ethnography	202
Vilmos Tánzos: The Religious Ethnographical Monography of a Moldavian Csango (Ceangău/Csángó) Village	204
Júlia Zsigmond: Religious Movements, Visions, Dreams, Experiences at the Moldavian Csangos Before the Change of Regime.....	209
Erika Tekei: The Adventurous Way of Fok-Tales from Sândominic (Csikszentdomokos) since 1942 up to the Present	211
Ákos Nagy: A German Ethnographic Year-Book With Hungarian Subject.....	213
Áron Bakos: A Book about Theoretical-Metodological Fundamental Conceptions of Ethnology	215
Áron Bakos: The Culture of Aborigines, Aborigines in the Culture	218
Emese Virginás-Tar: The Education of Knowledge of Country Illustrate by an Arieş (Aranyos) Region Example	219

Society Communication

Secretary General's Report about the 2014 th Year	223
--	-----

Cuprins

Tekei Erika: Naționalizarea ființelor mitice și a eroilor basmelor. Discuții privind basmul popular la finele anilor 1940, începutul anilor 1950.....	1
Bálin Péter: Hermeneutica basmului cu cântece intercalate	18
Tasnády Erika: Cântecul popular ca purtător al identității naționale. Interzicerea unor cântece în comuna Sic în anii comunismului	39
Nagy Zsolt: Eforturi pentru dezvoltarea pomiculturii în fostul județ Ciuc în perioada anilor 1876-1918 și 1940-1945	53
Zsigmond Júlia: Paralelisme biografice într-o comunitate religioasă reformată de studierea Bibliei.....	68
Lőrinczi Tünde: Reflexii despre noua cultură religioasă la romii din Transilvania și Budapesta	80
Szikszi Mária: Indelețniciri fotografice în cadrul unei colectivități monahale	92
Blos-Jáni Melinda: Oameni cu aparatul de luat vederi. Filmări familiale cotidiene în anii socialismului dintre 1945-1989	110
Bakos Áron: Conceptul culturii în opera lui Franz Boas.....	128

In memoriam

Tánczos Vilmos: Erdélyi Zsuzsanna (10 ianuarie 1921 – 13 februarie 2015).....	139
---	-----

Recenzii

A. Gergely András: Comunicația socială, transformări ale universului comunitar	145
Máté István: Societatea ținută de frâu.....	152
Mód László: Valoarea documentară a arhivelor familiare	157
Nagy Ákos: Secuimea din secolul 19, văzută prin prisma unui sas contemporan	158
Simon András: Funcționarea structurilor confesionale la secui.....	160
Mogyorosi Ágnes: O nouă publicație a atelierului etnografic din orașul Pécs despre religiozitatea populară din Transilvania și la ceangăii din Moldova	161
Balássy Szabó Enikő: Preotul ortodox văzut ca practicant al magiei.....	164
Nagy Ákos: Perioada timpurie a activității arhitectului Kós Károly	166
Kovács Dóra: Arta dansului ardelenesc în două teme	170
Horváth Bálint: Pe urmele lui Bartók și Brăiloiu: o clasificare muzicală a colindelor românești elaborată de Szenik Ilona	172
Makkai Júlia Anna: Moștenirea noastră construită. O excursie pe meleagurile Călatei.....	174
Mohay Tamás: Monument, așezare, exerciții	177
Gatti Beáta: Pe urmele amintirilor	179
Kovács Viola: Intersecții dintre istoria scrisă și istoriile individuale într-o microregiune de pe Valea Târnavei	182
Molnár Beáta: Națiunea în contextul actual.....	184

Szász István Szilárd: Cartea lui Szócs Szilárd despre autobiografiile populare din secolul 20	187
Molnár Eszter: Portretul scris al unei localități.....	190
Zsigmond Júlia: Transformarea unor vieți, istorii și narative în secolul 20.....	192
Tatai Orsolya: Reprezentarea alterității în slujba binelui social	194
Székely Melinda: Universal și/sau particular?.....	195
Szijártó Éva: Ce sunt „găluștile”?.....	199
Halász Péter: Cântece populare ceangăești culese în județul Baranya (Ungaria).....	200
Halász Péter: Etnografie intercalată într-o povestire.....	202
Tánczos Vilmos: Monografia etnografică a unui sat ceangăesc din Moldova din perspectiva religiozității	204
Zsigmond Júlia: Mișcări religioase, vedenii, visuri și trăiri la ceangăii din Moldova înainte și după schimbarea regimului politic	209
Tekei Erika: Povestea aventuroasă a unor basme populare culese la Sândominic (Ciuc)	211
Nagy Ákos: Un anual etnografic german cu tematică maghiară.....	213
Bakos Áron: O carte despre noțiunile de bază ale teoriei și metodologiei etnoligice	215
Bakos Áron: Cultura populațiilor indigene, populații indigene în cultură.....	218
Virginás-Tar Emese: Perspectivele predării etnografiei prin exemplul descrierii unui ținut.....	219

Comunicări ale Societății

Raportul secretarului general despre activitatea Societății în anul 2014	223
--	-----

Tartalom

Tekei Erika: Mitikus lények és mesehősök államosítása. Népmese, meseátdolgozás, műköltészeti mese – meseviták az 1940-es évek végén és az 1950-es évek első felében	1
Bálint Péter: A dalbetétes mesék hermeneutikája	18
Tasnády Erika: A (nép)dal: a nemzeti identitás hordozója. A széki énektalimlak margójára.....	39
Nagy Zsolt: „Ha így tenne valamennyi megye...” Gyümölcsstermesztési törekvések Csík vármegyében 1876–1918 és 1940–1945 között	53
Zsigmond Júlia: Élettörténeti párhuzamok egy református ébredési mozgalom nyomán létrejött bibliaórák közösségben	68
Lőrinczi Tünde: Reflexiók az erdélyi és budapesti romák új vallásos kultúrájáról (általános jellemzők és fontos különbségek).....	80
Szikszai Mária: Egy szerzetesi közösség tagjainak fényképezési gyakorlata	92
Blos-Jáni Melinda: Emberek a felvevőgéppel 1945–1989 között. Amatőr filmkészítés a szocialista mindennapi életben	110
Bakos Áron: A kultúra fogalma Franz Boas munkásságában	128

In memoriam

Erdélyi Zsuzsanna (1921. január 10 – 2015. február 13.)	139
---	-----

Szemle

A. Gergely András: Társadalmi kommunikáció, közösségi változásuniverzum	145
Máté István: Kézben tartott társadalom	152
Mód László: A családi levéltárak néprajzi forrásértéke	157
Nagy Ákos: A 19. századi Székelyföld egy erdélyi szász szemszögéből	158
Simon András: A falusi egyházszerkezet működése a Székelyföldön	160
Mogyorósi Ágnes: A pécsi néprajzi műhely új kiadványa az erdélyi és moldvai népi vallásosságról	161
Balássy Szabó Enikő: A mágiát gyakorló román pap	164
Nagy Ákos: Az építő Kós Károly korai munkássága	166
Kovács Dóra: Erdélyi magyar táncművészet és tánctudomány két tételben	170
Horváth Bálint: Bartók és Brăiloiu nyomában – Szenik Ilona kolindarendszerezéséről	172
Makkai Júlia Anna: Épített örökségünk. Kirándulás Kalotaszeg tájain	174
Mohay Tamás: Emlék, állítás, gyakorlat	177
Gatti Beáta: Emlékek nyomában	179
Kovács Viola: Az írott történelem és a magántörténetek metszéspontjai egy Küküllő menti kistérségben	182
Molnár Beáta: Új nemzetgyakorlatok	184
Szász István Szilárd: Gyergyói a gyergyóiakról: Szöcs Levente könyve a 20. századi népi önéletrajzokról	187

Molnár Eszter: Egy település írott arcképe	190
Zsigmond Júlia: Életek, történetek, narratívumok változásai a hosszú huszadik században	192
Tatai Orsolya: A közjót szolgáló másság reprezentációja	194
Székely Melinda: Egyetemes és/vagy partikuláris?	195
Szijártó Éva: Mi is az a galuska?	199
Halász Péter: Baranyában gyűjtött moldvai csángó népdalok	200
Halász Péter: Az elbeszélésbe ágyazott néprajz	202
Tánczos Vilmos: Egy moldvai csángó falu vallási néprajzi monográfiája	204
Zsigmond Júlia: Vallásos mozgalmak, látomások, álmok, élmények a moldvai csángóknál rendszerváltás előtt és után	209
Tekei Erika: Csíkszentdomokosi népmesék kalandos útja 1942-től napjainkig	211
Nagy Ákos: Egy magyar tematikájú német néprajzi évkönyv	213
Bakos Áron: Könyv az etnológia elméleti-módszertani alapfogalmairól	215
Bakos Áron: Az őslakosok kultúrája, őslakosok a kultúrában	218
Virginás-Tar Emese: A honismereti oktatás távlatai egy Aranyos-vidéki példán keresztül ..	219

Egyesületi közlemények

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2014. évi munkájáról	223
---	-----

